

ANDIJON DAVLAT TEXNIKA INSITUTI

**ZAMONAVIY LINGVISTIK
TADQIQOTLAR,
XORIJIY TAJRIBALAR VA
ISTIQBOLLI IZLANISHLAR**

**MAVZUSIDA
RESPUBLIKA MIQYOSDAGI
ILMIY-AMALIY ANJUMAN**

**2025-YIL 17-OKTYABR
ANDIJON**

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
ANDIJON DAVLAT TEXNIKA INSTITUTI**

“TILLAR VA GUMANITAR FANLAR” KAFEDRASI

**“ZAMONAVIY LINGVISTIK TADQIQOTLAR, XORIJIY
TAJRIBALAR VA ISTIQBOLLI IZLANISHLAR”
respublika miqyosdagi ilmiy-amaliy anjumani
materiallari to‘plami
17-oktyabr 2025-yil**

**«СОВРЕМЕННЫЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ,
ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ И ПЕРСПЕКТИВНЫЕ НАУЧНЫЕ
ИССЛЕДОВАНИЯ».**
**Материалы республиканской научно-практической
конференции
17 октября 2025 года**

**“MODERN LINGUISTIC RESEARCH, FOREIGN EXPERIENCES
AND PROSPECTIVE RESEARCH”
Materials of the International-republican scale scientific-practical conference
October 17, 2025**

Andijon - 2025

**“Zamonaviy lingvistik tadqiqotlar, xorijiy tajribalar va istiqbolli izlanishlar”
respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy anjumani materiallari to‘plami.**

Andijon davlat texnika instituti, 2025. –175 ta maqola * b.

Ushbu to‘plam “Zamonaviy lingvistik tadqiqotlar, xorijiy tajribalar va istiqbolli izlanishlar” mavzusiga bag‘ishlanib, unda tilshunoslikning zamonaviy yo‘nalishlari, xorijiy ilmiy tajribalar, lingvistik tadqiqotlarda yangi metodologik yondashuvlar hamda istiqbolli ilmiy izlanishlarga oid maqolalar jamlangan. To‘plamda til tizimi, tarjima nazariyasi, nutq madaniyati, chet tillarni o‘qitish metodikasi, til va tafakkur munosabati, hamda global tilshunoslik muammolari kabi dolzarb mavzularga bag‘ishlangan tadqiqot ishlari o‘z ifodasini topgan.

Mazkur to‘plamga mamlakatimiz oliy ta’lim muassasalarida, shuningdek, xorijiy ilmiy markazlar bilan hamkorlikda lingvistik yo‘nalishlarda izlanish olib borayotgan professor-o‘qituvchilar, doktorantlar, mustaqil izlanuvchilar, magistrantlar va talabalar tomonidan tayyorlangan ilmiy maqolalar kiritilgan.

To‘plamda keltirilgan materiallarning mazmuni, undagi ilmiy dalillar, statistik ma’lumotlar, shuningdek, bildirilgan qarashlar, xulosalar va takliflarning haqqoniyligi uchun mualliflarning o‘zlari mas’uldirlar.

Mas’ul muharrir: t.f.f.d., (PhD), dotsent, A.A.Xakimov

Tahrir hay’ati a’zolari:

T.f.d. professor, U.M.Turdialiyev.

T.f.f.d. (PhD), dotsent, D.D.Alijanov

T.f.f.d. (PhD) dotsent S.R.Aliyev

T.f.f.d. (PhD), dotsent, M.F.Sherboyev

T.f.d. professor, U.S.Abdullayev

M.V.Tashxodjayev

M.X.Mirzaabdullayeva

A.Q. Odilov

KIRISH

U.M.Turdaliyev

Andijon davlat texnika instituti rektori

Andijon davlat texnika institutida “Zamonaviy lingvistik tadqiqotlar, xorijiy tajribalar va istiqbolli izlanishlar” mavzusida tashkil etilgan respublika miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi hamda uni amalga oshirish jarayonida orttirilgan tajriba asosida xalqimizning erkin va farovon, qudratli mamlakatni barpo etish yo‘lidagi ezgu intilishlarini ro‘yobga chiqarish, har bir fuqaroga o‘z salohiyatini to‘liq namoyon etish imkoniyatlarini yaratish, sog‘lom, bilimli va ma‘naviy yetuk avlodni tarbiyalash, global ishlab chiqarishning muhim bo‘g‘iniga aylangan kuchli iqtisodiyotni shakllantirish, adolat, qonun ustuvorligi hamda mamlakatning barqaror va inklyuziv rivojlanishini ta‘minlashga xizmat qiladi. Ushbu maqsadlar “O‘zbekiston — 2030” strategiyasida belgilangan ustuvor yo‘nalishlarga hamohangdir.

Bugungi kunda jamiyat hayotining biror sohasini ilm-fan va innovatsiyalarsiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Rivojlanishning hozirgi bosqichida, ayniqsa, tilshunoslik, ta‘lim va ijtimoiy fanlar sohalarida yangicha ilmiy yondashuvlar, xorijiy tajribalarni o‘rganish va istiqbolli tadqiqotlarni yo‘lga qo‘yish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Dunyoning rivojlangan mamlakatlari tajribasi shuni ko‘rsatadiki, ularning taraqqiyoti ilmiy-tadqiqot ishlari natijalarini amaliyotga tatbiq etish, ilmiy salohiyatni innovatsion yo‘nalishda rivojlantirish bilan chambarchas bog‘liqdir.

Mamlakatimizda ham tilshunoslik va ijtimoiy fanlar sohasida zamonaviy ilmiy yondashuvlarni rivojlantirish, xorijiy tajribalarni o‘rganish hamda istiqbolli ilmiy izlanishlarni rag‘batlantirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Bu jarayon, tabiiyki, yosh tadqiqotchilarning ilmiy salohiyati, ijodkorlik va mustaqil fikrlash darajasining oshishiga xizmat qiladi.

Mazkur respublika ilmiy-amaliy anjumanda mamlakatimizning yetakchi oliy ta‘lim muassasalari, ilmiy markazlari hamda xorijiy tajribaga ega mutaxassislar ishtirok etib, lingvistik tadqiqotlarning zamonaviy yo‘nalishlari, xorijiy tajriba va istiqbolli izlanishlar masalalari yuzasidan o‘z ilmiy mulohazalari hamda takliflarini

bildirdilar. Anjumanda taqdim etilgan ma'ruzalar, ilmiy maqolalar va takliflar ishtirokchilarda katta qiziqish uyg'otdi hamda keyingi tadqiqotlar uchun muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Ushbu anjumanni tashkil etish va o'tkazishda faol ishtirok etgan barcha olimlar, ilmiy rahbarlar, ishtirokchilar va talabalarga chuqur minnatdorchilik bildiraman. Ishonchim komilki, Andijon davlat texnika institutida o'tkazilgan "Zamonaviy lingvistik tadqiqotlar, xorijiy tajribalar va istiqbolli izlanishlar" mavzusidagi ushbu ilmiy-amaliy anjuman mamlakatimizda lingvistik izlanishlar samaradorligini yanada oshirishga, yosh olimlarda kreativ fikrlashni shakllantirishga xizmat qiladi.

MUNDARIJA

KIRISH			4
I SHO‘BA UMUMIY TILSHUNOSLIK VA ZAMONAVIY NAZARIY YO‘NALISHLARDAGI MUAMMOLAR VA YECHIMLAR.			
1	Mirzayeva Nargizoy Sanjarovna, Qambarov Nodirbek Mamatqodirovich	Chet tillarini o‘rganishda motivatsiya va zamonaviy metodlarning o‘rni	20
2	Akhmadjonov Avazbek Akmaljon o‘g‘li	Linguistic Analysis of the Semiotic Landscape: Linguocultural Features in Uzbek and English	23
3	Aminjonov Avazjon Abdumajid o‘g‘li	Loanwords and Linguistic Identity: Reviving Native Uzbek Vocabulary in the Context of Globalization	28
4	Zokirjonova Zarinabonu Shuxratbek qizi	Chet tillarini o‘qitishda madaniyatlararo muloqotning o‘rni	32
6	Nizamova Umida Sandjarovna	Mayl ergash gaplarning struktural-semantik turlarining qiyosiy tahlili	36
7	Nizamova Munavvara Umidjon qizi	Aniqlik mayli yasalishining qiyosiy tahlili	42
8	Mirzayeva Nargizoy Sanjarovna	Lisoniy faoliyatning pragmatik xususiyatlari	46
9	Sobirova Ranokhan Khakimovna	Issues in the study of Folk Proverbs	51
10	Mirzayeva Nargizoy Sanjarovna	Ingliz, rus va o‘zbek tillarida “uy” konseptinining semantik tuzilishi	55
11	Mirzaabdullayeva Mahliyoxon Xosiljon qizi	Sifatlarda konnotativ ma’no va uning lingvistik xususiyatlari	60
12	Mirzaabdullayeva Mahliyokhon Khosiljon qizi	Stylistic Function of Connotation in Literary Texts	63
13	Muhiddinova Maftuna Abdumalik qizi	Nutq buzilishlarining lingvistik asoslari va ularni bartaraf etishning zamonaviy logopedik yondashuvlari	68

14	Sobirova Ranokhan Xakimovna	Presentation of english grammatical structures in the microtexts to students of agriculture	72
15	Сарбиназ Махсетовна Баймуратова	Прагмалингвистические аспекты передачи иронии в художественном переводе	76
16	Исламова Севара Позиловна	Информационные технологии как инструмент современного образования	80
17	Исломова Севара Позиловна	Современные проблемы языкознания в русском и узбекском языках	84
18	Арипова Сайида Абдулахатовна	Исторические предпосылки и развитие идей самостоятельной работы студентов	87
19	Арипова Сайида Абдулахатовна	Цвет как номинативный и культурный маркер в медицинской терминологии.	90
20	Abdukhalilova Fozilakhon Umidjon kizi	The contribution of language to national identity and cross-cultural communication	94
21	Халикова Мухтарам Юрсуновна	Теоретические основы воспитания нового поколения на основе устного народного творчества	98
22	Xalikova Muxtaram Yursunovna Xalikova Tursinoy Xurshidovna	Ona tili tafakkur ifodasi va taraqqiyot mezoni	102
23	Irgasheva Nasibaxon Dadajanovna	Success and challenges of modern techniques in english teaching	104
24	Irgasheva Nasiba Dadajanovna	Malaka oshirish tizimida ona tili va adabiyot o'qituvchilari kasbiy tayyorgarligini rivojlantirishning ilmiy- nazariy asoslari	109
25	Турсунова Надира Араббаевна	Лингвокультурология и антропоцентрическая парадигма – язык как отражение культуры и национального мировидения	115
26	Турсунова Надира Араббаевна	Лингвистика и искусственный интеллект перспективы взаимодействия.	124
27	Urunova Shaxlo Rafikovna	Nofilologik oliygohlarda chet til o'qitishda talabalarning terminologik leksik kompetentligini rivojlantirish	129

28	Isroilova Dildora Muxtarovna, p.f.d (DSc), professor	Clil (content and language integrated learning) asosida ingliz adabiyotini o‘qitish: fanlararo kompetensiyasini shakllantirish tajribasi	134
29	Kamilov Rashid Abdunabi o‘g‘li	Hozirgi tilshunoslikdagi muammolar va ularga nisbatan rejalashtirilayotgan yechimlar	138
31	Rakhmonova Dilnura Saidovna	Akademik ko‘nikmalar va kasbiy kompetensiyalar” fanini o‘qitishning zamonaviy ahamiyati: nazariya va amaliyot	143
32	Rakhmonova Dilnura Saidovna	Talabalarda kreativlik qobiliyatini rivojlantirish tizimining xalqaro tajribalar asosida rivojlanishi	147
33	Nigoraxon Israilova Xudaberdiyevna, Zokirjonova Zarinabonu Shuxratbek qizi	Tarjima jarayonida madaniy muhitning ta’siri	151
34	Азизова Махарам Рашитовна	Обучение навыкам чтения сми в неязыковых вузах	153
35	Азизова Махарам Рашитовна	Использование различных форм обращения в английском языке	156
36	Feruzaxon Inoyatovna Karimova	Ingliz tili o‘qitish metodikasining rivojlanishi	159
37	Хакимова Гулнора Камиловна	О путях формирования педагогического мастерства	161
38	Ergashev Ilhomjon Ikromovich	Yashil iqtisodiyot transformatsiyasida raqamli innovatsiyalar va ularning samaradorlik omillari	167
39	Axmadjonov Baxromjon Olimjonovich	O‘zbekistonda tarmoq kasaba uyushmalari holati, muammolari va istiqbollari	175
40	Bektoshev Mubashirkhon Odilbek o‘g‘li	Turli tillardagi yumorli dialoglarni tarjima qilish strategiyalari	177
41	Жамолдинова Сарвиноз Абборбековна	Категория аспектуальности во фразеологии: инновационные подходы к учебно-лексикографическому описанию (на материале глагольных фразеологизмов)	182

42	Azimova Sevara Abdulla qizi	Yosh konseptining leksik-semantik tahlili va madaniy konteksti	184
43	Журабекова Хабиба Мадаминовна	Русский язык как фактор формирования профессиональной компетентности студентов технических направлений	187
44	Abduvoitov Ravshanbek Alijonovich	Tildagi “rang” ma'nosini bildiruvchi so'zlar matn tarkibida qo'llanilishining pragmatik tahlili va ularni o'zbek tiliga tarjima qilish muammolari	191
45	Abduxalimov Abdulaziz Abdumutal o'g'li	Modal fe'l va so'zlar modallik kategoriyasining ifoda vositalari sifatida	194
46	Abduxalimov Abdulaziz Abdumutal o'g'li	Modallikning leksik ifoda vositalari	200
47	Ochilova Nasiba Sotqinovna, Qobulov Begzodbek	Syntactic means of expressing negation	206
48	Toshxonov Lochinbek Tursunboyevich	O'zbek va ingliz tillarida prefiksial negatsiya vositalarining qiyosiy tahlili	210
49	Toxtasheva Dilnoza Odiljonovna	Turli janrlardagi media matnlarda baholash vositalarining pragmatik funktsiyalari	214
50	Toxtasheva Dilnoza Odiljonovna	Mediadiskursda baholash vositalaridan foydalanish strategiyasi va taktikasi	218
51	Maxsudova Xolisxon Ummatovna	Onomastik til birliklarining kulturologik tabiati	223
52	Maxsudova Xolisxon Ummatovna	Lingvokulturologik kodlar	227
53	Saltanat Genjekaraeva	Ingliz tilida erkak va ayollar nutqida tugallanmagan gaplarning pragmatik tavsifi	231
54	Saltanat Genjekaraeva	Ingliz tilida tasdiqlovchi savollarning ayol va erkak nutqida qo'llanilishi	236
56	Qodirov Sobirjon Solijon o'g'li	Sayyohlik leksikasida yangi birliklarning shakllanishida psixolingvistik omillar	241

57	Qodirov Sobirjon Solijon o‘g‘li	Globallashuv jarayonida o‘zbek tilining turizm leksik tizimidagi ahamiyati	246
58	Mirzayeva N.S Tirkasheva Madinabonu	O‘zbek tilining globalizatsiya sharoitidagi o‘rni va rivojlanish istiqbollari	250
59	Xaitova A‘loxon Ilyosbek qizi	Ingliz va o‘zbek tillarida texnik terminlarning umumiy xususiyatlari. sun‘iy intellekt sohasi terminologiyasining ilmiy ahamiyati.	252
60	Mamatkulov Abduzxpiz Latipovich	Filologik ta‘lim yo‘nalishidagi xorijiy tilni o‘rganishda tilshunoslik fanining o‘rni va ahamiyati	258
61	Mamatov Ravshanbek Rustamovich	Tilshunoslikning asosiy tarmoqlari va uning ahamiyati	262
62	Юлдашева Лазиза Равшановна, Ураимова Райёна	Влияние языкового контакта на структурные изменения языка	265
63	Юлдашева Лазиза Равшановна	Причины и механизмы исчезновения языков	269
64	Xolisov Azizbek Shokirjon o‘g‘li, Samatqulova Musharraf Sadirbek qizi	Tijoriy diskurs nazariy ahamiyati	273
65	Pulatova Dilafruz Tokhirjonovna	The conceptual foundations of discourse and its relationship to the text	279
66	Karimova Feruza Salimovna	The problem of distinguishing polysemy and homonymy	283
67	Madraximova Gulnoza Adxamovna	Ijtimoiy tarmoqlarda tarqalayotgan so‘z va iboralarning psixolingvistik tahlili	287
68	Rasulova Gulnora	Xo‘jaobod va imomota oykonimlari xususida	290
69	Teshaboyeva Gulnoza Alimjanovna	Taktil sezgi sifatlarida mazmuniy sinkretizm	294
70	Mirzayea Mahliyo Suratjon qizi	Huquqiy terminlarning tilshunoslik jihatidan xususiyatlari va ularni o‘qitishda nazariy asoslar	296

II SHO‘BA
GLOBALLASHUV SHAROITIDA TILLARNI O‘QITISHNING
INNOVATSION STRATEGIYALARI .

71	Raximova Muslima Dilshodjon kizi	Effective teaching methodologies and strategies for primary school english learners	299
72	Nizamova Umida Sandjarovna, Abdumuxtarova Dilnavoz Umidjon qizi	Innovative approaches in education systems	303
73	Yakubova Barno Baxtiyorovna, Madrahimova Ruhshona	Globallashuv sharoitida umumiy tilshunoslikning dolzarb masalalari	305
74	Kamilov Rashid Abdunabi o‘g‘li	Global jarayonlar zahirida horijiy tillarni ahamiyati	308
75	Egamberdiyeva Dildora Usubjonovna Ermaxammadov Dostonbek Oybek o‘g‘li	Oliy ta’lim dargohlarida xorijiy tillarni o‘qitishda faol ta’lim usullaridan foydalanishning ahamiyati	314
76	Qoraboeva Nargiza Nematovna Akhmedova Tamanno	Linguistic and communicative competence in english language education	317
77	Nuriddinova Yorqinoy Abdulkhoshim qizi Khalimov Abduqodir Abdumumin o‘g‘li	Learning languages through literature	321
78	Toshxonov Lochinbek Tursunboyevich	Project-based learning in english teaching	326
79	Babayeva Gulnozaxon Latibjonovna, Nematillayev Nodirbek Nazirjon o‘g‘li	Ingliz tilini o‘qitish metodlari: an’anaviy va zamonaviy yondashuvlar.	329
80	Mirzaabdullayeva MahliyoXon Xosiljon qizi, Xolmatov Jasur	Raqamli texnologiyalarning til ta’limi sifatini oshirishdagi nazariy asoslari	333
81	Жалилова Сугдиёна Бурхонжон кизи, Рустамова Феруза Махмуджановна	Технология продуктивного чтения как основа формирования читательской грамотности в начальной школе.	335

82	Nishonov Ismoiljon Abdumutalibovich, Djabborova Nodira Axmadjonovna	Case study methodology in educational research: strengths and limitations	339
83	Abduraxmanova Madina Ulugbekovna	Pandemiya sharoitida tibbiy kommunikatsiya: til vositalari va nutqiy strategiyalar	342
84	Раззакова Илтифотой Жамшидбек кизи, Рустамова Феруза Махмуджановна	Особенности методики обучения грамотному чтению детей-билингвов	346
85	Mirzayeva Mahliyo Suratjon qizi	Yuridik yo‘nalish talabalari uchun ingliz tilida huquqiy terminlarni o‘qitishda raqamli platformalardan foydalanish metodikasi	349
86	Yusupova Shohidaxon Jaloliddinovna	Nutq va tafakkurni o‘stirishning hozirgi zamon metodikasi	352
III SHO‘BA TA’LIM SOHASIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR, ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA INNOVATSIYALAR.			
87	Yakubova Barno Baxtiyorovna	Raqamli texnologiyalardan ta’limtizimida samarali foydalanishning ahamiyati	356
88	Yakubova Barno Baxtiyorovna	Ilm-fan, ta’lim va ishlab chiqarish integratsiyasini rivojlantirishga doir ilg’or tajribalar	359
89	Razzoqov Davron Niyozovich	Texnologiya fanini o‘qitishda raqamli texnologiyalardan foydalanishning nazariy asoslari.	362
90	Abduvoitov Ravshanbek	The role of innovative technology in development of education quality	369
91	Axunov Muhammadamin Abduvasitovich	O‘zbekistonda mahallalarda yoshlarni tarbiyalashning zamonavi texnologiyalari	372
92	Usmanova Shoiraxon Ro‘ziyevna	Spiritual and moral education of modern youth	376
93	Nasretdinova Xurshida Tulkunovna Zokirova Shahlo Dilshodbek qizi	Inclusive culture in higher education: formation, implementation, and societal impact	380

94	Mamatqodirova Gulnigor Rustamjonovna	Advantages and limitations of using mobile applications in learning and teaching the english language	384
95	Turg'unova Sayyoraxon Muzaffarovna	Development of practical competencies aimed at ensuring the balance of education, work, and personal life in students	388
96	Jumakulova Mavludaxon Xosilovna	Ona tili va o'qish savodxonligi fanlarida dasturiy platforma orqali Rag'batlantirishni metodik takomillashtirish	397
97	Yuldasheva Laziza	The use of technology in language learning: the case of duolingo, chatgpt and ai tutors.	400
98	O'rinova Shoxista Baxtiyor qizi	Sun'iy intellekt va raqamli platformalar asosida bo'lajak o'qituvchilarning kognitiv kompetensiyalari o'sishini boshqarish metodikasi	403
99	Mirzayeva Nargizoy Sanjarovna Toshkanboyeva Xadicha Ravshanbek qizi	O'zbek tili ta'limida ilm imkoniyatlari va cheklovlari	408
100	Mirzaabdullayeva MahliyoXon Xosiljon qizi Nozimjonov Bekmirza Nodirbek o'g'li	Raqamli texnologiyalarning ta'lim sifatini oshirishdagi roli	411
101	Turaboyeva Maxliyo Kozimbek qizi	Boshlang'ich ta'limda sun'iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanish istiqbollari	414
102	Nishonov Ismoiljon Abdumutalibovich Djabborova Nodira Axmadjonovna	Case study methodology in educational research: strengths and limitations	417
103	Karimova Madinabonu Dilshodbek qizi	Texnik oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak muhadislarni zamonaviy rivojlanish tendentsiyalarga muvofiq o'qitish usullarini takomillashtirish	421
104	Жалилова Сугдиёна Бурхонжон кизи Рустамова Феруза Махмуджановна	Технология продуктивного чтения как основа формирования читательской грамотности в начальной школе.	426

105	Najimidinova Dilnoza G‘ulomjonovna	Pedagogikada inklyuziv ta‘limning muammolari.	430
106	Yoqubjonova Mahdiya Anvarjon qizi	Ta‘lim sohasida raqamli texnologiyalar, zamonaviy yondashuvlar va innovatsiyalar	432
107	Гойибназаров Огабек, Турсунова Надира Араббаевна,	Цифровизация экономики узбекистана как фактор устойчивого развития: проблемы внедрения и пути их решения.	435
108	Axmadaliyeva Dildora Rakhitdinovna	Enhancing architecture students’ communicative competence through role- play and simulation in esp context	438
IV SHO‘BA IJTIMOIIY-IQTISODIY VA TEXNIKA SOHALARINI RIVOJLANTIRISHDAGI MUAMMOLAR VA YECHIMLAR.			
109	Абдуллаев Улуғбек Сайданович	Ўзбек тилининг қарлук –чиғил лахжасини шакилланиши ҳақида мулоҳазалар	443
110	Абдуллаев Улуғбек Сайданович	Ўзбек ва тожик тилларини ўзаро алоқалари ҳақида (Фарғона водийси мисолида)	451
111	Xakimov Abdumuxtor Abduxalimovich.	Urbanizatsiya jarayonlarini O‘zbekistonni eng yangi tarixini o‘qitishdagi ahamiyati	459
112	Эргашев Озодбек Шавкатович	Tilning kelib chiqishi falsafiy masala sifatida	463
113	Mirzayev Baxtiyorjon Obokulovich	Mamlakatimizda qurilish sohasining rivojlanish holatini baholash	469
114	Tashxodjayev Murodjon Valijonovich	Ikkinchi jahon urushi yillarida O‘zbekistonga ko‘chirib keltirilgan rusiy zabon aholining joylashtirilishi.	473
115	Taylyakova Feruzakhon Sultanovna	O‘zbekistonda oilaviy tadbirkorlikning etnomadaniy xususiyatlari	479
116	Botirov Javlonbek Tilavoldiyevich	Zamonaviy davrda an‘anaviy etnografik qadriyatlarining o‘zgarishi	483
117	Shamshidinov Baxriddin Sharobiddin o‘g‘li	O‘rta Osiyo xalqlari tarixiga oid qadimgi manbalar	488

118	Худойбердиева Шерзодбека Рахимберди угли	Особенности традиционных обычаев, обрядов и праздников узбекского народа	494
119	Abdullayev Bahromjon Xoshimdjonovich	Tarixiy voqealar rivojini sivilizatsion yondashuv orqali o'rganish	499
120	Karimov Nasibjon Ikromidin o'g'li	Islom dinining jahon sivilizatsiyasi rivojidadagi o'rni	503
121	Karimov Nasibjon Ikromiddin o'g'li	Kiber makonda diniy e'tiqod targ'ibotining ijtimoiy xavfi	507
122	Abdulxayev Elyorbek Kaxramonjon o'g'li	Jadidlar harakatining o'rta osiyoda ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarga ta'siri	513
123	Nizamova Umida Sandjarovna Abduxalimova Madina Xasanboy qizi	Moliyaviy texnologiyalar (fintech)ning iqtisodiy barqarorlikka ta'siri	518
124	Odilov Azizillo Qamardin o'g'li	Andijon uezdi qishloq xo'jaligining rivojlanishi va "turkiston to'plami" manbalarida aks etishi	521
125	Parpiyev Sayfiddin Fazliddinovich –	Po'lat quvurlar turlari va ularning qollanish sohala	526
126	Nazirov Nodirbek Jamoliddin o'g'li	Rivojlangan mamlakatlarda transportning harakatlanish tezligini oshirishdagi texnologiyalarini tahlili	529
127	Vaxobov Fazliddin Mirodiljon o'g'li	O'zbekistonda avtomobilsozlik sanoatini rivojlanishi tarixi	535
128	Khodjaeva Gulchehra Anvarovna	Raqamli iqtisodiyot sharoitida korxonalarni strategik boshqarish	541
129	Esonboyev Behzodbek Murodjon o'g'li	Elektromobillar uchun texnik xizmat ko'rsatishning preventiv va proaktiv modellari: tahlil va takliflar	547
130	Mallaboyev Anvarjon Sotvoldiyevich	Xalqaro raqobatbardoshlikni baholashning institutsional jihatlari	553
131	Mallaboyev Anvarjon Sotvoldiyevich	Xalqaro raqobatbardoshlikka ta'sir ko'rsatuvchi omillar tahlili : makroiqtisodiy yondashuv	558

132	Kosimov Sarvarbek Dilmurod o'g'li	Alyuminiy va po'lat qotishmalarini polimer toblash muhitlarida toblash samaradorligini o'rganish	562
133	Vaxobova Rayxona Qobulova Nilufarxon	Mehnat xavfsizligini ta'minlashda yo'riqnomalarni takomillashtirish va elektronlashtirishning ahamiyati	567
134	Tillayeva Dilobar Abdugoffor qizi	Iot asosidagi ta'lim platformalari orqali masofaviy o'qitishning imkoniyatlari va muammolar	572
135	Mirzayev Otabek Davronovich	Yangi O'zbekistonda xizmatlar ko'rsatish sohasida transformasiyalashning istiqbollari	576
136	Aripova Zulfiyaxon Solijonovna	Zamonaviy globallashuv sharoitida milliy qadriyatlar va ma'naviyat muammolari	581
137	Egamov Oyatillo Xabibillo o'g'li	Konfutsiylikdagi axloqiy kamolot yo'li va markaziy osiyo tasavvuf maktablaridagi "komil inson" konsepsiyasi	586
138	Egamov Oyatillo Xabibillo o'g'li	Konfutsiylik ta'limotidagi ijtimoiy tenglik va birdamlik konsepsiyalari hamda ularning zamonaviy xitoy jamiyatidagi dolzarbligi tahlili	593
139	Hasanova Mubinoxon Muzaffar qizi	Sanoat korxonalari raqobatbardoshligini oshirish yo'llari	597
140	Xakimov Mavlonbek Solijon o'g'li Yusupov Sarvarbek Sodiqovich	Transport vositalari va piyodalar o'rtasida xavfsizlikni oshirishga qaratilgan dasturiy platformalar tahlili	602
141	Nizamova Umida Sandjarovna Abduxalimova Madina Xasanboy qizi	Moliyaviy texnologiyalar (fintech)ning iqtisodiy barqarorlikka ta'siri	608
142	Rakhmonova Dilnura Saidovna Ibragimov Omadjon	Moliya va moliyaviy texnologiyalar yo'nalishidagi talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatlari	611
143	Rakhmonova Dilnura Saidovna Ilkhomov Abdulkhodiy	Issues of the development of uzbekistan's financial market based on foreign experience: practice and experience	616

144	Ibragimova Gulnozaxon Sayidmurodovna	Ta'lim sifati samaradorligini boshqarishda investitsiyani o'rni va ahamiyati	620
145	Umurzakova Zamira Salijanovna Berkinboyev Sherzodbek	Xo'jalik subektlarida boshqaruv va noishlabchiqarish harajatlarini tejash amaliyotlarini ko'rib chiqish va amaliy tavsiyalar berish	624
146	Umurzakova Zamira Salijanovna Qaxxorov Nodirbek Sharobiddin o'g'li	Xarajatlarni kamaytirish strategiyalari	631
147	Hasanova Mubinaxon Muzaffar qizi	Sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish yo'llari	634
148	Akhmadjonov Sodiq Soliyevich	Iqtisodiy siyosatning dastaklari va vositalari	636
149	Ahmadjonov Sodiq Soliyevich	Iqtisodiy siyosatning mexanizmlari va usullari	640
150	Axmadjonov Sodiq Soliyevich	Yangi o'zbekistonda kambag'allikni qisqartirishda tadbirkorlikni rivojlantirishning o'rni	644
151	Ibragimova Gulnozaxon Sayidmurodovna	Ta'lim sifati samaradorligini boshqarishda investitsiyani o'rni va ahamiyati	648
152	Umurzakova Zamira Salijanovna Azimov Mirabbos Akmaljon o'g'li	Ishlab chiqarishning muammolari va ularni hal qilish	652
153	Umurzakova Zamira Salijanovna Xoldarboyev Fazliddin Zuxriddin o'g'li	Xodimlardan samarali foydalanish chet el tajribasi va uni milliy bank tizimida qo'llash imkoniyatlari	655
154	Ismoilova Odinaxon Davidova Dilnoza Tadjibayevna	Bugungi kunda ayollarning kichik biznesdagi o'rni	659
155	Ergasheva Xusnida, M.M.Dadaboyeva	Sanoat korxonalari raqobatbardoshligini taminlashda xarajatlarni o'rni va ahamiyati	664
156	Xusanboyeva Tursunoy Muxammadqasim- djanovna,	Elektron xizmatlar sifatini boshqarish.	668

	Xusanboyev Bekzodbek Baxtiyorjon o'g'li		
157	G.A.Zufarova	Mehnat bozorida malakali ishchi kuchi raqobatbardoshligini oshirish	673
158	Khalimova Madinabonu Khusanboy qizi	Digital transformation and smart technologies in silk raw material processing: innovative approaches for sustainable sericulture	677
159	Mamajonova Nodirakhon Alisher qizi	Modern methods of preserving historical monuments through 3d modeling	681
160	Abdulxayev Elyorbek Kaxramonjon o'g'li	Jadidlar harakatining o'rta osiyoda ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarga ta'siri	683
161	Sh.A.Egamberdiyeva A.Azimova	Renovation of industrial territories in tomsk	688
162	Akbarova Robiyakhon Bakhtierjon qizi	Anatomy and histology of teeth: the foundation of the dental system	694
163	Hakimova Gulnora Kamilovna Akbarova Robiyakhon Bakhtierjon qizi	Articulation and occlusion	699
164	Iskandarxonov Ayubxon Muzaffarjon o'g'li	Sanoat korxonalari faoliyatini innovatsion rivojlantirish yo'llari	703
165	Sheralaiyev Sardorbek Isroil o'g'li	Gidrotexnika inshootlarida ekologik barqarorlik va raqamli boshqaruv texnologiyalarini joriy etishning ilmiy asoslari	709
166	Rahmonov Muhammadrasul Rahimjon o'g'li	Vagonning avtobirikma detali va uni yeyilish sabablari	718
167	Ismoilov Xurmatillo To'lqinjon o'g'li	Y.i.galyashina konsepsiyasining zamonaviy sud lingvistikasida tutgan o'rni	721
168	Абдулло Гуломов,	Замонавий ижтимоий-психологик муаммоларни бартараф этишда “тамхид” асарининг аҳамияти	724
169	Xalimov Ibrohimjon Turg'unboy o'g'li	“O'zbekiston respublikasi hududida gidroakumlyatsion elektrostansiyalar qurilishi istiqbollari”	728

170	Хайитов Ёзил Қосимович Хайитова Жасмина Ёзил қизи	Ёшларни сувдан фойдаланиш саводхонлигини оширишга оид айрим гидроекологик фикр-мулохазалар.	736
172	Valiyeva Navruzakhon Dilmurod kizi	Global inflation and supply chain vulnerabilities: navigating economic instability in an era of external shocks	739
173	Valiyeva Navruzakhon Dilmurod kizi	Global economic challenges in the 21st century: an analysis of interconnected problems and pathways to sustainable solutions	744
174	Abdulxayev Elyorbek Kaxramonjon o'g'li	Qatag'on qilingan jadidlarning til islohoti borasidagi g'oyalari va ularning zamonaviy tilshunoslikdagi ahamiyati	748
175	Ходжаев Шухрат Джамалович	Роль внедрения автоматизированных систем управления производством в решении проблем и развитии технической отрасли	752

I SHO‘BA

ILMIY VA INNOVATSION FAOLIYATDA KREATIV G‘OYALAR VA ULARNI AMALGA OSHIRISHDA XORIJ TAJRIBALARIDAN FOYDALANISH.

CHET TILLARINI O‘RGANISHDA MOTIVATSIYA VA ZAMONAVIY METODLARNING O‘RNI

*Qambarov Nodirbek Mamatqodirovich
Andijon davlat chet tillari instituti
Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori,
Mirzayeva Nargizoy Sanjarovna
Andijon davlat texnika instituti
katta o‘qituvchi*

Annotatsiya:

Ushbu maqolada globallashuv sharoitida xorijiy tillarni o‘rganishning ahamiyati, chet tilini o‘zlashtirishda motivatsiyaning roli hamda zamonaviy metod va texnologiyalarning o‘rni tahlil qilinadi. Psixolingvistika va pedagogika sohasidagi ilmiy qarashlar asosida til o‘rganish jarayonida motivatsiyaning ta’siri, ichki va tashqi motivatsiya farqlari yoritilgan. Shuningdek, kommunikativ metod, audiovizual yondashuv, mobil ilovalar va interfaol mashg‘ulotlar kabi samarali usullar haqida so‘z yuritiladi. Chet tilini erta yoshdan o‘rganishning afzalliklari hamda ona tilining xorijiy tilni muvaffaqiyatli o‘zlashtirishdagi ahamiyati ilmiy manbalar asosida ochib beriladi. Maqola yakunida til o‘rganishda motivatsiya, metodika va texnologiyalarni uyg‘unlashtirishning dolzarbligi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: chet tili, motivatsiya, ichki va tashqi motivatsiya, psixolingvistika, kommunikativ metod, zamonaviy texnologiyalar, erta yoshda til o‘rganish, ona tili, ko‘p tillilik.

Kirish

Bugungi globallashuv davrida xorijiy tillarni o‘rganish masalasi nafaqat shaxsiy rivojlanish, balki ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning ham muhim omiliga aylangan. Prezidentimiz tashabbuslari bilan yoshlarda chet tillarini o‘rganish motivatsiyasini kuchaytirish, ularning xorijiy tillardagi bilim va ko‘nikmalarini rivojlantirish

bo'yicha qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Ushbu islohotlarning mazmun-mohiyati shundaki, har bir yosh avlod vakili xalqaro maydonda raqobatbardosh kadr sifatida shakllanishi uchun til bilimi zaruriy shart hisoblanadi.

Tilshunoslik va psixolingvistika sohasidagi ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, chet tillarini o'rganishda **motivatsiya** hal qiluvchi omil hisoblanadi. Insonning o'zlashtirish qobiliyati cheklangan holatlarda ham kuchli motivatsiya va qat'iy iroda ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Talabalar chet tilini o'z kelajagi uchun ahamiyatli deb bilsalar, ularning o'qishga bo'lgan qiziqishi ham ortadi va bu jarayon ko'proq ijobiy natija beradi.

Asosiy qism

1. Chet tillarini o'rganishda motivatsiyaning ahamiyati

Psixologik va pedagogik tadqiqotlar motivatsiyaning ta'lim jarayonidagi o'rnini alohida ta'kidlaydi. Motivatsiyasi kuchli bo'lgan o'quvchilar darslarda faolroq qatnashadilar, o'quv materiallarini chuqurroq o'zlashtiradilar va mustaqil ishlashga moyillik ko'rsatadilar. Shu bois, til o'rgatish jarayonida o'qituvchining asosiy vazifalaridan biri - talabalarda ichki motivatsiyani uyg'otish va uni muntazam mustahkamlab borishdir.

Motivatsiya ikki xil bo'lishi mumkin: **ichki** va **tashqi**. Ichki motivatsiya - shaxsning o'z qiziqishi, tilni bilishga bo'lgan ichki ehtiyoji bilan bog'liq. Tashqi motivatsiya esa ish, o'qish yoki ijtimoiy mavqega erishish bilan bog'liq bo'lib, ko'proq maqsadga yo'naltirilgan. Har ikki turdagi motivatsiya til o'rganishda samarali natija beradi.

2. Zamonaviy metod va texnologiyalarning o'рни

Bugungi kunda an'anaviy metodlar bilan bir qatorda yangi pedagogik yondashuvlar ham qo'llanilmoqda. Jumladan:

Kommunikativ metod - tilni tirik muloqot orqali o'rgatishga qaratilgan. Bu usulda grammatik qoidalar emas, balki real muloqot vaziyatlari ustuvor hisoblanadi.

Audiovizual metod - filmlar, multfilmlar, subtitrli videolar orqali tinglab tushunish va talaffuzni rivojlantirishga yordam beradi.

Texnologik yondashuvlar - Duolingo, Tandem kabi mobil ilovalar, shuningdek, onlayn kurslar va podkastlar til o'rganishda samarali qo'llanmoqda.

Amaliy mashg'ulotlar - til klubida suhbatlar, xorijlik talabalar bilan onlayn muloqot, rolli o'yinlar tilni tezroq o'zlashtirishga yordam beradi.

Psixolingvist olim S. Krashen o'z nazariyasida tilni o'zlashtirish jarayonida eshitish (listening) va tushunish (understanding) ko'nikmalarining hal qiluvchi o'rin tutishini ta'kidlaydi. Shu bois, amaliy mashqlar nazariy bilimlardan ko'ra ko'proq samara beradi.

3. Chet tilini erta yoshdan o'rganishning afzalliklari

Xalq maqolida aytilganidek: *“Bolalikda olingan bilim - toshga o'yilgan naqsh kabidir”*. Psixolingvistlar ham shuni tasdiqlaydilar: bolalik davrida eshitish xotirasi faol bo'lgani uchun tilni tabiiy tarzda tezroq o'zlashtirish mumkin. Shuning uchun chet tillarni erta yoshdan boshlab o'rgatish samaradorligi yuqori hisoblanadi.

Kanadalik olim E. Bialystok tadqiqotlarida ikki tillilik shaxsning **kognitiv moslashuvchanligini** oshirishi, mantiqiy fikrlashini mustahkamlashi va nutqiy faoliyatini boyitishini ilmiy jihatdan asoslab berdi.

4. Ona tilining o'rni

Mashhur faylasuf va olim J. W. von Goethe shunday degan edi: *„Kim o'z ona tilini bilmasa, chet tillarini ham o'rgana olmaydi“*. Ushbu fikr shuni anglatadiki, chet tillarni muvaffaqiyatli o'zlashtirishda ona tili bilimlari ham poydevor vazifasini bajaradi. O'z tilidagi lug'at boyligi keng bo'lgan shaxs xorijiy tilni ham tezroq va samaraliroq o'rganadi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, chet tillarini o'rganish bugungi kunda yoshlar uchun nafaqat ta'limiy, balki hayotiy zaruratga aylangan. Til o'rganishda eng asosiy omil - bu **motivatsiya**, kuchli iroda va maqsad sari intilishdir. Zamonaviy metod va texnologiyalar bu jarayonni sezilarli darajada yengillashtirmoqda. Ayniqsa, kommunikativ yondashuv, texnologik platformalardan foydalanish, erta yoshdan til o'rgatish strategiyasi eng samarali usullar sifatida e'tirof etilmoqda.

Shuningdek, chet tillarini o'rganish shaxsning dunyoqarashini kengaytiradi, tanqidiy va ijodiy tafakkurini rivojlantiradi, uni global jamiyatda faol ishtirok etuvchi inson sifatida shakllantiradi. Demak, davlat tomonidan yaratilayotgan imkoniyatlardan oqilona foydalanish, zamonaviy metod va vositalarni qo'llash har bir yosh uchun chet tillarini mukammal o'zlashtirishning kafolati bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Dörnyei, Z. (2001). *Motivational Strategies in the Language Classroom*. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Gardner, R. C. (1985). *Social Psychology and Second Language Learning: The Role of Attitudes and Motivation*. London: Edward Arnold.
3. Krashen, S. (1982). *Principles and Practice in Second Language Acquisition*. Oxford: Pergamon.
4. Джалолова, Г. (2012). *Chet tillarni o'qitish metodikasi*. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.
5. Хроленко, А. Т. (2005). *Психолингвистика*. Москва: Академия.
6. Мирзаахмедова, Ш. (2018). "Chet tillarini o'qitishda motivatsiyaning ahamiyati" *Til va adabiyot ta'limi*, №3, 45–50.
7. Хомский, Н. (1972). *Язык и мышление*. Москва: Прогресс.

****=====****

LINGUISTIC ANALYSIS OF THE SEMIOTIC LANDSCAPE: LINGUOCULTURAL FEATURES IN UZBEK AND ENGLISH

Akhmadjonov Avazbek Akmaljon ugli
Doctoral Student of Kokand State University
Teacher of the Foreign Languages Department, Kokand University
Kokand, Uzbekistan

Abstract: This paper conducts a comparative linguocultural analysis of the semiotic landscapes in Uzbek and English. Moving beyond the study of grammar and vocabulary, it investigates how language functions as a prism through which speakers

perceive and interpret their physical environment, embedding it with cultural meaning. The research argues that geographical, historical, and economic differences have given rise to distinct linguistic worldviews in these two cultures. By analyzing key linguistic units—particularly phraseology and metaphors related to natural elements like wind (yel) and mountains (tog'), as well as culturally central concepts like bread (non)—the study reveals profound differences in cultural coding. For instance, the Uzbek language reflects an agricultural civilization's reverence for bread and a cautious view of natural forces, while English exhibits a more neutral or varied symbolism. The findings underscore that cross-cultural communication challenges often stem from these deep-seated cultural codes rather than grammatical errors. This work highlights the utility of the semiotic landscape framework for understanding national mentalities and has practical implications for language teaching, translation, and enhancing intercultural dialogue.

Keywords: semiotic landscape, linguoculturology, phraseology, cultural linguistics, cross-cultural communication, linguistic worldview, comparative analysis

Introduction

Modern linguistics no longer views language merely as a system of grammatical rules and lexical units, but as a complex product of human consciousness and a primary reflection of culture. The interaction between language and the surrounding world is a central problem in such contemporary fields as cognitive linguistics and linguistic ecology [1, 12]. A key concept that allows for the integration of these approaches is the "semiotic landscape," understood as the space filled with signs and symbols that are perceived and interpreted by an individual through the prism of their language and culture [2, 45]. The relevance of this topic is determined by the increasing importance of cross-cultural communication, where misunderstandings often arise not from grammatical errors, but from differences in the deep cultural codes embedded in the language.

The objective of this work is to conduct a comparative linguoculturological analysis of the semiotic landscape in the Uzbek and English languages. To achieve this goal, the following tasks are set: to define the theoretical foundations of the

semiotic landscape concept; to identify and analyze linguistic means (primarily phraseology and metaphors) that reflect the perception of the environment in Uzbek and English linguocultures; and to systematize the main differences between these linguistic worldviews.

The scientific novelty of the research lies in the systematic application of the semiotic landscape theory to the material of the Uzbek language in comparison with English. The practical significance is that the results can be used in developing textbooks on linguoculturology, cross-cultural communication, and translation practice.

Theoretical Foundations of the Semiotic Landscape

The term "semiotic landscape" is actively developed in the works of European linguists, who emphasize that the physical environment is always "read" by a person through a system of linguistic signs [2, 18]. According to this view, mountains, rivers, plants, and animals are not just physical objects but also carriers of cultural meanings. For example, R. Barthes argued that any element of reality can become a sign within a particular cultural myth [3, 67]. This idea is closely related to the concept of the "linguistic picture of the world" developed by German linguists L. Weisgerber and W. von Humboldt, who argued that each language structures reality in its own unique way [4, 89].

In Uzbek linguistics, the issues of the relationship between language and culture are deeply explored in the works of A. Nurmonov, who studied the categorical features of the linguistic worldview [5, 23]. His research, along with the works of other scholars, creates a solid foundation for analyzing the national and cultural specificity of language units.

The concept of the "cultural landscape," which overlaps with the semiotic one, is also considered by Uzbek researchers, noting that the Central Asian landscape has formed specific concepts in the consciousness of Uzbek speakers, such as "**qum**" (sand), "**sahro**" (desert/steppe), "**voha**" (oasis), and "**tog**" (mountain), which carry a deep cultural and symbolic load [6, 56].

Thus, the semiotic landscape acts as an intermediary between the objective world and human consciousness, and its study requires an integrated approach combining methods of semantics, cognitive science, and culturology.

Linguistic Representation of Nature in Uzbek and English

A vivid example of the differences in the semiotic landscape can be seen in the perception of natural elements. The concept of **"yel"** (wind) in Uzbek culture, shaped by a continental climate, often carries negative or cautionary connotations, reflecting its unpredictable and sometimes destructive force. This is reflected in phrases like:

"Yeldek g'oyib bo'ldi" (He/She left like the wind) – meaning someone left very quickly and unexpectedly, often with a nuance of elusiveness.

"Ko'ragiga shamol tegmoq" (literally, "to be touched by the wind") – an idiom meaning to catch a slight cold, showing the perceived direct influence of nature on health.

In English, the wind is more neutral and can even be positive, associated with change or information: "to get wind of something" (to hear news about something) or "the winds of change." The negative power is specified as "a gale" or "a hurricane," whereas in Uzbek, **"yel"** can encompass these meanings broadly.

Another revealing example is the concept of the **"tog"** (mountain). In Uzbekistan, a country with both vast plains and significant mountain ranges, mountains are symbols of eternity, solidity, and refuge. This is evident in proverbs:

"Tog' tog' bilan uchrashmas, odam odam bilan uchrashar" (A mountain won't meet another mountain, but people will meet people) – emphasizing human mobility and the importance of relationships against the backdrop of immovable nature.

"Tog'day ishonchli" (As reliable as a mountain) – a strong compliment denoting unwavering trustworthiness.

In English, while mountains can be symbols of obstacles ("to move mountains," "a mountain of work"), the cultural coding of eternity and refuge is less pronounced, reflecting a different historical relationship with the landscape.

Phraseology as a Mirror of the Semiotic Landscape

Phraseological units are the most conservative layer of language, preserving the ancient worldview of the people. Their analysis clearly demonstrates the national and cultural specificity of the semiotic landscape.

The Uzbek language is rich in phraseology related to bread (**non**) and agriculture, reflecting their sacred status. For instance:

"Non yemoq" (to eat bread) means more than just consuming food; it implies sharing a meal and signifies hospitality and friendship. A guest is offered bread first.

"Non, tuzini yemoq" (Bread and salt) symbolizes the bond of hospitality and friendship. To share bread and salt is to create a lasting bond.

In English, "bread" can be a metaphor for money ("to earn your daily bread"), but it lacks the profound cultural and almost sacred status it has in Uzbek culture, where it is a direct symbol of life, hospitality, and social bonds.

Similarly, the image of the **"it"** (dog) differs significantly. In traditional Uzbek phraseology, the dog often carries a negative connotation:

"Itidan battar" (Worse than a dog) – indicating a very low and despised status.

In English, while dogs can be used negatively ("a dog's life," "to go to the dogs"), they are also strongly associated with loyalty and companionship ("man's best friend"). This contrast reflects different historical roles of the animal in the respective societies.

Conclusion

The conducted research confirms that the semiotic landscape of the Uzbek and English languages has significant differences determined by geography, history, and traditional economic structures. The Uzbek semiotic landscape is characterized by images of an agricultural civilization with a deep reverence for bread (**non**), a cautious view of natural forces like wind (**yel**), and a perception of mountains (**tog'**) as symbols of permanence. The English semiotic landscape, in contrast, reflects different historical and geographical experiences.

The study of the semiotic landscape through the analysis of phraseology, metaphors, and other linguistic means provides a key to understanding the national mentality and allows for predicting potential points of misunderstanding in cross-

cultural communication. The results of research can be applied in the practice of teaching Uzbek and English as foreign languages, emphasizing not only grammatical structures but also the cultural concepts behind them. Furthermore, this approach is promising for translation activities, as it helps to find not only linguistic but also cultural equivalents.

References

1. Fill, A., & Mühlhäusler, P. (2001). *The Ecolinguistics Reader: Language, Ecology and Environment*. Continuum.
2. Landry, R., & Bourhis, R. Y. (1997). Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality: An Empirical Study. *Journal of Language and Social Psychology*.
3. Barthes, R. (1972). *Mythologies*. Hill and Wang.
4. Humboldt, W. von. (1988). *On Language: The Diversity of Human Language-Structure and its Influence on the Mental Development of Mankind*. Cambridge University Press.
5. Nurmonov, A. (2006). *O'zbek tilining lingvistik dunyoqarashi*. Fan.
6. Qodirov, M. (2012). *Madaniyat va til: lingvomadaniy tadqiqotlar asoslari*. Akademiashr.

****=*****

LOANWORDS AND LINGUISTIC IDENTITY: REVIVING NATIVE UZBEK VOCABULARY IN THE CONTEXT OF GLOBALIZATION

Aminjonov Avazjon Abdumajid o'g'li
PhD, Senior Lecturer at Kokand University,
Kokand, Uzbekistan

Over time, the world has become an increasingly smaller place and the current level of interconnection among individuals and locations would have been difficult to comprehend only a few decades ago. This enhanced interaction between diverse people, cultures, and languages has led to a greater prevalence of word borrowing and exchange between languages. Robins (2016) [5; 356-b] points out that as a result of

cultural contact between the speakers of different languages, the speakers naturally use the words from other languages since they have no corresponding words for the things, processes, ideas, etc. in their own languages. Quirk and Stein (1990) [4; 123-b] add that similar to adopting the lifestyle, technology, fashion, etc. of other countries, borrowing words from another language is natural.

According to Hoffer (1990) [3; 13-b], borrowing is a phenomenon that is related to conquest, cultural domination, richness, social development, neighbourhood, prestige, etc. Robins (2016) [5; 355-b] shares the same point of view. He also notes that the use of words from other languages can be the sign of demands for power, prestige, showing off, and being in fashion. Robins (2016) [5; 340] also argues that the change in languages is a continuous process and indicates that the frequency of entering loanwords and their sources depend on political and cultural factors.

In the case of Uzbek language, from the early 8th century onward, following the Arab conquest of Central Asia and the rapid spread of Islam, Arabic began to play a central role as the language of religion, learning, and administration. As a result, a large number of Arabic terms entered Old Turkic and, later, Old Uzbek (Chagatai). These borrowings were especially prominent in the spheres of faith and scholarship, with words such as *namoz* (prayer), *sajda* (prostration), *ilm* (knowledge), *maktab* (school), and *kitob* (book) becoming part of everyday usage. In addition, Arabic contributed specialized vocabulary in the fields of science and philosophy, including *mantiq* (logic) and *falsafa* (philosophy), as well as terms linked to governance and law. According to Amonov (2025) [1; 76-b], **Arabic has been one of the most significant sources of external enrichment for Uzbek, contributing approximately 20% of the overall lexicon.**

Old Uzbek also absorbed a large number of Persian words. These borrowings entered almost every sphere of life: in everyday vocabulary *do'st* (friend), *osh* (pilaf), *bozor* (market); in abstract concepts *rang* (color), *sabr* (patience); and in literature/poetry *she'r* (poem), *adab* (literature/refinement), *shoir* (poet). Amonov (2025) [1; 76-b] also notes that **Persian-Tajik influence remains substantial, accounting for about 10–12% of the Uzbek vocabulary.**

The Russian Empire's occupation into Central Asia in the 19th century, and later Soviet rule until 1991, established Russian as the dominant language of power and communication. According to Turdaliyeva (2025) [6; 124-b], the Soviet period left a profound mark on Uzbek vocabulary, bringing in a large number of Russian-origin hybrid words, especially in the fields of administration, politics, education, and technology, while Boynazarov (2025) [2; 105-106-b] observes Russian itself became lingua franca in these fields. Consequently, considerable number of terms penetrated into Uzbek language such as: pasport (passport), prokuror (prosecutor), partiya (party), universitet (university), fakultet (faculty), traktor (tractor), samolyot (airplane), etc.

The large-scale influx of Russian loanwords during the Soviet period did not only enrich Uzbek with international terms but also caused the marginalization of many native equivalents. In official and educational contexts, Russian-derived words were systematically prioritized, while long-established Uzbek forms were often sidelined or replaced. For instance, long-established Uzbek forms such as *jumhuriyat* (republic), *muxtoriyat* (autonomy), *qozi* (judge), *tabib* (doctor), *uchoq* (airplane), *reja* (plan), *gaz* (meter), *chaqirim* (kilometer), *dorilfunun* (university), and *oynai jahon* (television) were sidelined in favor of Russian-origin terms like *respublika*, *avtonom*, *sudya*, *doktor*, *samolyot*, *plan*, *metr*, *kilometr*, *universitet*, and *televizor*. Similarly, intellectual vocabulary was reshaped: *mantiq* (logic) was often replaced by *logika*, and *atama* (terminology) by *termin*. In the same way, *hisob* (arithmetic) gave way to *arifmetika*, *jo'g'rofiya* (geography) to *geografiya*, and *falakiyot* (astronomy) to *astronomiya*. Even traditional geographical names such as *Olmoniya* (Germany), *Farangiston* (France), *Yunoniston* (Greece), and *Chin yurti* (China) were gradually replaced by Russian-influenced forms (*Germaniya*, *Fransiya*, *Gretsiya*, *Xitoy*).

Over time, Russian borrowings came to be seen as more “prestigious” and “official,” while Uzbek equivalents were pushed into everyday or even “archaic” use. This imbalance shows how loanwords, under political dominance, can reshape not only vocabulary but also social attitudes toward language. The consequences were

significant: generations educated in the Soviet period internalized Russian forms as “correct,” weakening the transmission of native words; in academic and administrative contexts, Uzbek was perceived as less capable of expressing complex concepts; and overall, reliance on borrowings created a linguistic dependency that sidelined rich native alternatives.

Tackling the problem of Russian loanwords replacing long-standing Uzbek terms requires deliberate and systematic work from linguists, policymakers, and educators. First and foremost, native equivalents that already exist in the language should be revived and promoted in both official and everyday use. Alongside this, terminology planning is needed so that institutions produce unified glossaries of Uzbek equivalents, ensuring consistency across government, education, and media. Schools should also play a central role, encouraging students to use native words in writing and speech, and reminding them that Uzbek has the capacity to express complex ideas in its own way.

Writers, journalists, and cultural figures have an equally important role in shaping how people perceive language. If native forms appear more often in newspapers, television, literature, and digital media, they will regain their prestige and become the natural choice for speakers. At the same time, Uzbek should remain open to the global world. Borrowing new words is not a weakness but a way of keeping pace with modern life. The key is to avoid unnecessary duplication: when Uzbek has a precise term, it should be used; when new concepts arise, well-chosen borrowings may be accepted. This balanced approach allows Uzbek to stay modern without losing its roots.

In conclusion, Arabic and Persian borrowings enriched Uzbek for centuries, shaping scholarship, religion, poetry, and daily life without undermining the language’s identity. Many of these words remain fully integrated today. Russian borrowings, however, while adding modern technical, political, and administrative terms, often displaced native words and weakened the status of the mother tongue. In today’s globalized context, Uzbek linguists must learn from this history by promoting

authentic Uzbek words, managing borrowing carefully, and safeguarding the cultural importance of the language for future generations.

References:

1. Amonov, M. (2025). On the Semantic Transformations in Arabic Loanwords. *American Journal of Philological Sciences*, 5(03), 76-78.
2. Boynazarov, I. (2025). Loanwords and Calques in Uzbek Philosophical Terminology: Influence of Arabic, Persian, and Russian. *International Journal of Literature and Languages*, 5(04), 102-107.
3. Hoffer, B. (1990). English loanwords in Japanese: Some cultural implications. *Language Sciences*, 12(1), 1-21.
4. Quirk, R. and Stein, G. (1990) *English in Use*. Longman Group UK Limited.
5. Robins, R. H. (2016). *General Linguistics*. Longman Linguistics Library.
6. Turdaliyeva, Sh. (2025). Hybrid words in the Uzbek language: Linguistic and Semantic aspects. *Western European Journal of Linguistics and Education*, 3(03), 122-126.

****=====****

CHET TILLARINI O‘QITISHDA MADANIYATLARARO MULOQOTNING O‘RNI

Zokirjonova Zarinabonu Shuxratbek qizi
Andijon davlat chet tillari instituti
Filologiya va tillarni o‘qitish: nemis tili
Andijon, O‘zbekiston.
zokirjonovazarinabonu@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada chet tillarini o‘qitish jarayonida madaniyatlararo muloqotning o‘rni va ahamiyati tahlil etiladi. Til va madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik, madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirish orqali o‘quvchilarning til o‘rganishdagi muvaffaqiyati oshishi haqida fikr yuritiladi.

Maqolada madaniyatlararo muloqot tushunchasi, kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishga ta'siri, til o'rgatishda madaniy komponentlardan foydalanish usullari keng yoritilgan. Shuningdek, nemis tilini o'qitishda o'yinlar, real hayotiy vaziyatlar va madaniy tadbirlar orqali o'quvchilarda nafaqat til bilimini, balki turli madaniyatlarni tushunish va hurmat qilish ko'nikmalarini shakllantirishning dolzarbligi ta'kidlanadi. Maqolada O'zbekiston ta'lim tizimi sharoitida mazkur yondashuvning samaradorligi haqida amaliy takliflar beriladi.

Kalit so'zlar: Madaniyatlararo muloqot, kommunikativ kompetensiya, nemis tili, madaniyat va til, interaktiv metodlar, til o'rgatish strategiyalari.

Kirish

Bugungi globallashuv davrida chet tillarini o'rganish insonning shaxsiy va kasbiy rivojlanishida muhim o'rin tutmoqda. Til — nafaqat aloqa vositasi, balki biror xalqning tarixi, madaniyati, qadriyatlari va dunyoqarashining ifodasidir. Shu boisdan chet tilini samarali o'qitish nafaqat grammatik va leksik bilimlarni berish, balki o'quvchilarni ushbu til egasi bo'lgan xalqning madaniy muhitiga ham olib kirishni talab etadi.

Chet tilini o'rganish jarayonida madaniyatlararo muloqotning o'rni nihoyatda muhim sanaladi. Madaniyatlararo kompetensiya nafaqat til o'rganuvchining kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantiradi, balki ularning boshqa xalqlar madaniyatiga hurmat bilan qarashini, ochiqlik, bag'rikenglik va global tafakkurni shakllantiradi. Ayniqsa, nemis tilini o'qitishda madaniy komponentlarning ta'lim jarayoniga qo'shilishi o'quvchilarning tilga bo'lgan qiziqishini oshiradi, real kommunikativ vaziyatlarga tayyorlaydi va o'rganish samaradorligini sezilarli darajada kuchaytiradi. Mazkur maqolada chet tillarini o'qitishda madaniyatlararo muloqotning mazmuni, ahamiyati va uni rivojlantirishga xizmat qiluvchi usullar ilmiy jihatdan tahlil qilinadi [1].

Asosiy qism

1. Til va madaniyatning o'zaro bog'liqligi

Til insonning fikrlash tarzini, qadriyatlarini, madaniy identitetini ifoda etuvchi asosiy vositalardan biridir. Har bir tilda xalqning tarixi, mentaliteti, ijtimoiy

me'yorlari, odob-axloqi mujassam. Shu sababli tilni o'rganish jarayonida uni yaratgan va rivojlantirgan madaniyatni tushunish til o'zlashtirish samaradorligini oshiradi.

Misol uchun, nemis tilida keng qo'llaniladigan maqollar, iboralar, hazil-mutoyibalar yoki ijtimoiy odatlar faqat til bilimini emas, balki nemis jamiyatining ma'naviy qadriyatlarini ham aks ettiradi. Agar o'quvchi bularni tushunmasa, u tilni to'laqonli o'zlashtira olmaydi [2].

2. Madaniyatlararo muloqot tushunchasi va uning ahamiyati

Madaniyatlararo muloqot (Interkulturelle Kommunikation) — bu turli madaniyat vakillari o'rtasidagi samarali va hurmatga asoslangan muloqotdir. Bu atama nafaqat til bilishni, balki boshqa xalqlarning madaniy qadriyatlarini, turmush tarzini, kommunikativ odob-axloqini tushunishni ham o'z ichiga oladi.

Chet tilini bilish bilan birga, madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirish quyidagilarga olib keladi:

- Ijtimoiy va kommunikativ ko'nikmalarni mustahkamlaydi.
- Boshqa millatlarga nisbatan hurmat va bag'rikenglikni shakllantiradi.
- Stereotiplar va noto'g'ri tushunchalarni kamaytiradi.
- Global tafakkurni rivojlantiradi.

Ayniqsa nemis tili kabi chuqur tarixiy va madaniy ildizlarga ega bo'lgan tillarni o'rgatishda madaniy komponentlar ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylanishi lozim [3].

3. Chet tillarini o'qitishda madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish usullari.

Chet tilini o'qitishda o'quvchilarning faqat grammatik va leksik bilimlarini rivojlantirish yetarli emas. Ularda boshqa xalqlarning hayot tarzi, qadriyatlari, urf-odatlar haqidagi bilimlarni ham shakllantirish lozim. Quyidagi usullar bu borada samarali hisoblanadi:

- **Madaniy mavzularni kiritish:** Nemis xalqining bayramlari (Weihnachten, Ostern), urf-odatlar, tarixiy voqealari haqida suhbatlar.

- **Maqollar, iboralar va idiomalarni o'rgatish:** Har bir iboraning madaniy asosini tushuntirish va o'quvchilarni ushbu iboralarni kontekstda ishlatishga o'rgatish.
- **Madaniy filmlar va videomateriallar:** Nemis tili muhitini yaratish orqali o'quvchilarni tilga chuqurroq jalb etish.
- **Rolli o'yinlar va madaniy sahna ko'rinishlari:** Real kommunikativ vaziyatlarda tilni amaliy qo'llash.
- **Virtual almashinuvlar yoki xalqaro loyihalar:** Nemis tilida so'zlashuvchi yoshlar bilan muloqot qilish orqali amaliy madaniy kompetensiyani rivojlantirish [2].

4. Madaniyatlararo yondashuvning O'zbekiston ta'lim tizimidagi dolzarbligi.

O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimida xorijiy tillarni, xususan, nemis tilini o'qitishda madaniyatlararo yondashuv alohida e'tiborga loyiq. Bugungi yosh avlodning xalqaro munosabatlar, xorijiy universitetlar va kompaniyalar bilan ishlash imkoniyatlari ortib borayotgan bir paytda, nafaqat til, balki boshqa xalqlarning madaniyatini ham o'rganish zarur [4].

O'zbek va nemis madaniyatlari o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni taqqoslash orqali o'quvchilar o'z milliy qadriyatlarini ham ko'proq qadrlashadi va shu bilan birga boshqalarni hurmat qilishni o'rganadilar. Shu bois nemis tili o'qituvchilari madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirishga alohida e'tibor qaratishlari zarur [5].

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, chet tillarini, ayniqsa, nemis tilini o'qitish jarayonida madaniyatlararo muloqotning o'rni beqiyosdir. Til va madaniyat bir-biridan ajralmas tushunchalar bo'lib, samarali ta'lim faqat ularning uyg'unligida amalga oshiriladi. Til o'rganuvchilar nafaqat grammatik me'yorlar va so'z boyligini egallashlari, balki ushbu til sohiblarining madaniy qadriyatlari, odatlari va turmush tarzini ham tushunishlari zarur.

Madaniyatlararo kompetensiya — bu bugungi globallashtayotgan dunyoda muvaffaqiyatli muloqot qurish, turli madaniyatlarni hurmat qilish va insonlar o'rtasida barqaror aloqalarni rivojlantirishning muhim omilidir. Nemis tilini o'rgatishda madaniyatga asoslangan darslar, interaktiv metodlar va real kommunikativ vaziyatlar til bilimlarini yanada mustahkamlaydi va o'quvchilarning qiziqishini oshiradi.

O'zbekiston ta'lim tizimida ushbu yondashuvning qo'llanilishi yosh avlodda nafaqat chet tillarni bilish, balki keng tafakkur, madaniyatlararo bag'rikenglik va global fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Shu boisdan til o'rgatishda madaniyatlararo muloqotga asoslangan integrativ va innovatsion usullarni keng qo'llash dolzarb va zarur hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Byram, M. (1997). "Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence".
2. Kramersch, C. (1993). Context and Culture in Language Teaching.
3. Neuner, G. (2002). Kompetenz und Kompetenzvermittlung im Fremdsprachenunterricht. Goethe-Institut.
4. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment (CEFR). Council of Europe, 2001.
5. Brown, H. D. (2007). Principles of Language Learning and Teaching. 5th Edition. Pearson Longman.

****=====****

MAYL ERGASH GAPLARNING STRUKTURAL-SEMANTIK TURLARINING QIYOSIY TAHLILI

Nizamova Umida Sandjarovna
Andijon davlat texnika instituti v.v.b dotsenti, PhD
E-mail: umidanizamova18@gmail.com
[+998889971107](tel:+998889971107)

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy tilshunoslikning dolzarb mavzulardan biri bo'lgan turli tizimli tillardagi shart-istak maylini struktural semantik

xususiyatlarining qiyosiy-tipologik tahliliga doir taklif va tavsiyalar keltirilgan. Ingliz tilidagi shart-istak maylining struktural-semantik turlarining ishlatilishi o'zbek o'quvchilari uchun o'ziga xos qiyinchiliklar keltirib chiqaradi. Shuning uchun, ularning ishlatilishini batafsil yoritish maqsadga muvofiq.

Kalit so'zlar: struktural-semantik, shart-istak, sodda noperfekt, sodda perfekt, ergash gap.

Shart ergash gaplar bosh gapdagi fe'l ifodalagan ish-harakatning yuzaga kelish-kelmasligi (sodir bo'lish yoki sodir bo'lmasligi) uchun zarur bo'ladigan shartlarni ifodalaydi. Shu tarafi bilan o'zbek tilidagi boshqa bir ish harakatning bajarilishi uchun shart bo'lgan harakatni ifodalaydi. Ingliz tilida shart, conditional gaplar if sentences, conditional sentences va subjunctive mood nomlari bilan nomlanadi. If sentences real (1-tur) va noreallik (2-3-4-turlar) ni ko'rsatadi.

Type I

Bu tur kelasi va hozirgi zamonga qaratilgan bo'lib, shart bajarilsa sodir bo'lishi mumkin bo'lgan ish-harakatlarni ko'rsatadi. Buni ko'pincha kelasi zamondagi ehtimollik ham deyishadi va u kelasi zamonga nisbatan ishlatiladi. Bu turda kelasi zamon signal so'zlari (tomorrow-ertaga, next-keyingi, kelasi) dan signal vazifasida qo'llaniladi.

1-turning ishlatilishi:

a) Kelasi zamondagi bir martalik ish-harakatlar uchun

If + Subject + Present simple/perfect/continuous, S+ Future simple/continuous

If it doesn't rain tomorrow, we shall go fishing. Agar ertaga yomg'ir yog'masa, biz baliq oviga boramiz.

b) Zero conditional- rad etib bo'lmaydigan haqiqatlar va odatlar (pres. Simple signal so'zlari bilan).

If + Subject + Pres. Simple, Subject + Pres. Simple.

If we add blue to red it becomes brown. Agar qizil rangga ko'k rangni qo'shsak, jigarrang hosil bo'ladi.

c) If – Buyruq gaplar If + Subject + Pres. Simple, + Imperative mood open the door please, open the door

If you see Tom, tell him to phone me. Agar Timurni ko'rsangiz, unga ayting menga qo'ng'iroq qilsin.

d) Modal fe'llar If + Subject + Pres. Simple, S+ modal verb + Verb 1

If you are free, we can play chess. Agar bo'sh bo'lsangiz, birga shaxmat o'ynashimiz mumkin.

e) sodir bo'lish ehtimolligi past bo'lgan ish-harakatlarni ifodalaydi. Odatda testlarda If tushib qolib, inversiya shaklida uchraydi. Tarjimasi- mabodo.....sa

If + Subject + should + Verb 1, Subject + Future simple

Present simple

Imperative

Modal verb

If you should see Timur, can you tell him to phone me? Agar Timurni ko'rsangiz, menga qo'ng'iroq qilishini aytib qo'yolasizmi?

If tushib qoladigan bo'lsa, should modal fe'li egadan oldinga chiqadi va inversiya yuz beradi.

Should you see Timur, can you tell him to phone me?

Ushbu gapni yuqoridagi gapdan farqi shundaki, ikkinchi gapda Timur ko'rish ehtimolligi birinchi gapga nisbatan ancha kamaygan va shuning uchun "Agar mabodo Timurni ko'rsangiz" deb tarjima qilinadi.

Type II

Hozirgi va kelasi zamonga qaratilgan bo'lib, tasavvurdagi ish-harakatlar, orzular, amalga oshmaydigan harakat va holatni ifodalaydi. Bu tur hozirgi zamondagi noreallikni ifodalovchi tur hisoblanadi. Hozirgi zamon vaqt ko'rsatkichlari (now-hozir, at the moment-ayni shu damda, today-bugun), hozirgi zamondagi gap ushbu turga signal vazifasini o'tashi mumkin. Ma'no hozirgi zamon haqida bo'ladi, lekin real bo'lmagan ish-harakatlar ifodalanayotganligi uchun ergash qismida present zamonlar o'rnida past zamonlardan, bosh gapda will/shall o'rnida should/ would lardan foydalaniladi.

a) If + Subject + Past Simple, Subject + would + Verb 1

could

should

might

I don't speak English. If I spoke, I would speak to those foreigners. Men ingliz tilida gapira olmayman. Agar ingliz tilida gapira olganimda edi, anavi chet elliklar bilan suhbatlashkan bo'lardim.

Ushbu vaziyatda hozirgi zamondagi real vaziyatni so'zlovchi ingliz tilida gapirishni bilmaydi.

Shuning uchun ingliz tilida gapirishni hayol qilib gapiryabdi.

b) If + Subject+ were + noun/ pronoun/ place/ adjective , Subject + would/should/might/ could + Verb 1

If I were a bird, I would fly.

Agar qush bo'lganimda , uchib ketgan bo'lardim.

Qoidadan ko'rinib turibdiki, bosh gapda would/ should o'rnida might va could modal fe'llari ham ishlatilishi mumkin. Va ushbu modal fe'llar would o'rnida kelayotganligi uchun if li tarafda kelishi mumkin emas. Lekin agar would o'rnida emas, O'zining modallik ma'nosida kelayotgan bo'lsa if tarafda ham qo'llanishi mumkin.

c) If + Subject + could/ might + Verb 1, Subject + would/should + Verb 1

If Helen could live anywhere in the world, she would live in India. Agar Helen dunyoning qayerdadir yashay olsa, bu albatta Britaniyadir.

Type III

Bu tur bajarilgan ish-harakatga nisbatan (yaqin o'tgan zamonda yoki uzoqo'tgan zamonda) afsuslanish yoki maqtanishni ko'rsatadi. Bunda o'tgan zamon signal so'zlari (earlier, then, yesterday), o'tgan zamondagi gap, present perfect va hozirgi zamon natijalari (He is ill, He is a student) ushbu tur uchun signal vazifasini o'taydi.

If + Subject + Past Perfect, Subject + would + have + Verb 3

could

should

might

If Tom had come yesterday, we could have gone to the party Agar kecha Tom kelganda edi, biz kechaga borgan bo'lardik.

Tom o'tgan zamonda kelmagan, shuning uchun o'tgan zamondagi noreal ish-harakat ya'ni hayoliy ish-harakat ifodalanyapti.

Type IV Mixed conditionals.

Bu tur ham type III kabi bajarilgan harakat va holatga nisbatan afsuslanish yoki maqtanishni ko'rsatadi. Agar o'tgan zamonda shart bajarilganda, hozirgi yoki kelasi zamonda natija boshqacha bo'lishligini ko'rsatadi.

Bu turda If li taraf o'tgan zamon signal so'zlari bilan, bosh gap hozirgi va kelasi zamon signal so'zlari bilan keladi.

a) Qoidaga ko'ra 4-tur

If + S + Past Perfect yesterday, S + would + Verb 1 now/tomorrow

should

could

might

If you had worked harder, you wouldn't sit like this now. Agar qattiqroq ishlaganingizda edi, hozir bu ahvolda o'tirmagan bo'lardiz.

b)Yasalishiga ko'ra 4-tur

Ergash gapda doimiy holat va vaziyatni ko'rsatuvchi fe'l turganligi sababli, past perfect shakligao'tmaydi.

Masalan: Know, speak, look like kabi fe'llar.

If + S +Past Simple, S + would + have + Verb 3 yesterday

should

could

might

If I knew English, I would have spoken to the foreigners yesterday. Agar ingliz tilini bilganimda edi, kecha chet elliklar bilan gaplashgan bo'lardim.

c) If + S + were + harakter/sifat, S + would + have + V 3 yesterday.

should

could

might

If he were generous, he would have helped the poor during the war. Agar u saxiy bo'lganda, urush paytida kambag'al- bechoralarga yordam bergan bo'lardi.

Turli oilalarga tegishli bo'lgan bu ikki tilda shart-istak maylini tadqiq qilib, shu narsa namoyon bo'ldiki, ingliz tili bilan o'zbek tili garchi bir oilaga mansub bo'lmasa ham bu ikki tildagi birliklar bir-biriga juda ham o'xshashdir. Ular orasidagi farqli jihatlari esa, ushbu ikki tilni o'zigagina tegishli bo'lgan xususiyatlaridir. O'zbek tilidagi – sa qo'shimchasi turli xil ma'nolarni ifodalash uchun xizmat qilsa, ingliz tilida – sa qo'shimchasi orqali ifodalangan ma'nolarni turli xil shakllar orqali ifodalanadi. Ingliz tilida shart-istak gaplar If sentences, Conditional sentences yoki Subjunctive mood nomlari bilan ataladi. Ingliz tili grammatikasida ushbu mayl real va noreal turlarga bo'linadi.

Lekin o'zbek tilida real va noreal degan tushunchalar mavjud emas. Ingliz tilida berilgan gaplarni barchasi (real va noreal) tarjima qilganimizda agar bog'lovchisi orqali tarjima qilingani sababli o'zbek tilida yagona tushuncha shart-istak mayli deb nomlanadi. O'zbek tilida shart-istak maylini inkor shakli – sa qo'shimchasidan oldin – ma inkor yuklamasini qo'shish bilan hosil qilinadi. Ingliz tilida esa real va noreal shart ergash gaplarda, ergash gap tarafda bog'lovchi (is, are, were, had) lardan so'ng not inkor yuklamasini qo'shish orqali hosil qilinadi. Umuman olganda, har ikkala tilda ham shart-istak mayli biror bir ish-harakatning bajarilishi uchun shart bo'lgan harakat va holatni shuningdek, orzu-istak ma'nolarini ifodalab keladi. Fe'llar tarkibida kelgan shart mayli qo'shimchasi fe'lda ifodalangan ish-harakatning real borliqqa nisbatan munosabatini ifodalaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar roylati:

1. Azar V. Sh. "Understand and Using English Grammar Volume" A. Second edition, 1989,-P. 196.
2. Hoshimov G. M. "Lectures on the theory of modern English Grammar" third edition, Andijan - 2011, - P. 5-6.

3. Umirzaqov T. B. "Practical course of English" Andijan, 2013. 2 edition, -P. 179-189.
4. Umirzaqov T.B., Umirzaqova Sh.G'., Umirzaqov Q.T. "Practical course of English", - Андижон, 2012. - 297 6.
5. Wilkins J. "An Essay towards a Real Character and Philosophical Language", London, 1668, -P. 57-59.

****=====****

ANIQLIK MAYLI YASALISHINING QIYOSIY TAHLILI

Nizamova Munavvara Umidjon qizi
Qo'qon universiteti Andijon Filiali
"Filologiya va tillarni o'qitish" fakulteti, 1 kurs talabasi
E-mail: umidanizamova18@gmail.com
+998970201034

Annotatsiya. Ushbu maqolada hozirgi kunda dolzarb mavzulardan biri bo'lgan turli tizimli tillardagi shart-istak maylini struktural semantik xususiyatlarining qiyosiy-tipologik tahliliga doir taklif va tavfsiyalar keltirilgan. Ingliz tilidagi shart-istak maylining struktural-semantik turlarining ishlatilishi o'zbek o'quvchilari uchun o'ziga xos qiyinchiliklar keltirib chiqaradi. Shuning uchun, ularning ishlatilishini batafsil yoritish maqsadga muvofiq.

Kalit so'zlar: struktural-semantik, shart-istak, sodda noperfekt, sodda perfekt, ergash gap.

Аннотация. В данной статье представлены предложения и рекомендации по сравнительно-типологическому анализу структурно-семантических особенностей условного наклонения в различных системных языках, что в настоящее время является одной из наиболее актуальных тем. Использование структурно-семантических типов условного наклонения в английском языке представляет определённые трудности для узбекских студентов. Поэтому целесообразно подробно рассмотреть их использование.

Ключевые слова: структурно-семантический, условное наклонение, простое несовершенное, простое совершенное, придаточное предложение.

Abstract. This article presents proposals and recommendations for a comparative typological analysis of the structural semantic features of the conditional in various systematic languages, which is currently one of the most relevant topics. The use of structural semantic types of the conditional in English poses specific difficulties for Uzbek students. Therefore, it is appropriate to shed light on their use in detail.

Keywords: structural-semantic, conditional, simple imperfect, simple perfect, subordinate clause.

Shart-istak maylining bu shakli shaklan aniqlik maylining o'tgan kelasi zamon (**The Future-in-the Past Tense**) va o'tgan kelasi davomli zamon (**The Future Continuous-in-the Past Tense**) shakllariga to'g'ri keladi.

Should		should "
Would J	+ inf	be + PI
		Would j

Shart-istak maylining analitik noperfekt shaklida ham xozirgi yoki kelasi zamonga taaluqdi bulgan noreal ish-harakat yoki holat ma'lum bir sharoit tufayli realga aylanishi mumkin. Shuni esda tutish kerakki, bu shakl sodda gapda ham, turli xil qo'shma gaplarning bosh va ergash gap qismida ishlatilishi mumkin. Bu shakl ergash gapda ishlatilganda so'zlovchining ma'lum bir holatdan shikoyat qilishi ifodalanadi.

*How **should** they **know** about our secret?*

- Bizning sirimizni ular qaerdan bilisharkin?

***It would be** a great please to help her if she needed. - Agar u qiz muxtoj bo'lsa, unga yordam berish katta rohat baxsh etardi.*

*- The pupils **would have no need to pass** their debts if they studied well.*

- Agar yaxshi o'qishsa, o'quvchilarni farq topshirishlariga hojat yo'q bo'lardi.

Shart-istak maylining bu shakli shaklan aniqlik maylining o'tgan tugallangan zamon (**The Past Perfect Tense**) va o'tgan tugallangan davomli zamon (**The Past Perfect Continious Tense**) shakllariga to'g'ri keladi. Bu shakl sodda gaplarda va shart ergash gaplarda ishlatilib, o'tgan zamonga taaluqli, realga aylanishini imkoniyati yo'q;

bo'lgan noreal ish-harakat yoki holatni ifodalaydi.

had + P P	had been + P I

*If only I **had found** that book! - Qani endi men o'sha kitobni topib olganimda!*

*I wish I **had found** that book. - Men o'sha kitobni topib olganimda edi.*

*If I **had found** that book (**I should have read it**). - Agar men o'sha kitobni topib olganimda (men uni o'qigan bo'lardim).*

*If only I **had had** much money! - Qani endi pulim ko'p bo'lganida!*

*If wish I **had had** much money ten years ago.*

*If only I **had been invited** to the party yesterday! - Qani endi men kechaga taklif qilinganimda!*

*If only I **had been invited** to the party.*

*If only I **had answered** all the questions at the exam! - Qani endi men imtixonda barcha savollarga javob berganimda!*

Shart-istak maylining bu shakli shaklan aniqlik maylining o'tgan-kelasi tugallangan zamon (**The Future Perfect-in-the Past Tense**) va o'tgan kelasi tugallangan davomli zamon (**The Future Perfect Continious-in-the Past Tense**) shakllariga to'g'ri keladi. Bu shakl realga aylanishi imkoniyati yo'q bo'lgan o'tgan zamonga taaluqdi noreal ish-harakat yoki xolatni ifodalab, odatda, turli xil ergash gapli qo'shma gaplarning bosh gap qismida ishlatiladi.

should	should
J have+RP	J have been + P I
would	would

If you had invited him to the party he would have gone there.

*If I had known about it I **should have** told you.*

*If they had heard about this meeting they **would have** already **come** here.*

*If I **had been staying** more in America last year I **should have been still working** at the library. - Agar men o'tgan yili Amerikada ko'proq qolgan*

bo'lganimda, hali ham kutubxonada ishlayotgan bo'lgan bo'lardim.

Eslatma: should have+PII modeli modal fe'lni qo'shma fe'l kesimni ham ifodalashi mumkin.

Somebody should **have called** them in the morning. - Ularni ertalab birortasi chiqarib olganida bo'lardi.

Shart-istak maylining analitik perfekt shakli **could, might Have+PII** modeliga esa bo'lishi ham mumkin. Bunday hollarda aslida sodir bo'lishi mumkin bo'lgan, ammo sodir bo'lmagan ish-harakat ifodalanadi. Sodda gaplarda va shart ergash gaplarda modal fe'l amalga oshmagan ish-harakat yoki holatdan afsuslanish ma'nosini, undov gaplarda esa istak-xohishni, so'roq gaplarda esa biror narsani xushmuomalalik bilan so'rashni ifodalash uchun ishlatiladi.

*But at least **could you have told** us that they had informed about their arrival?*

-Biroq, xech bo'lmaganda siz ularni kelishi haqida xabar berganliklarini bizga aytib qo'yganingizda bo'larmidi?

*In fact, they **might not** really **have wanted** to use an atomic or hydrogen bomb if they hadn't been frightened.*

*If only **I could have managed** him to give up smoking!*

***I wish I could have managed** him to give up smoking.*

*If only she **could have passed** her exam! - Qani endi men uni chekishni tashlashini uddasidan chiqa olganimda!*

***I wish she could have passed** her exam (She **couldn't pass** her exam).* -

Qani endi u imtixonni topshira olganida!

Xulosa qilib aytganda, shart-istak maylining noperfekt shakllari xozirgi yoki kelasi zamonga taalluqli ma'lum sharoit yuz berishi bilan realga aylanishi mumkin bo'lgan noreal ish-harakat yoki holatni ifodalashda ishlatiladi. Demak, shart-istak maylida noreal ish-harakat yoki holat xozirgi yoki kelasi zamonga taalluqli bo'lsa, ma'lum bir sharoit yuz berishi tufayli realga aylanishi mumkin. Agar shart-istak maylidagi noreal ish-harakat yoki holat o'tgan zamonga taalluqli bo'lsa, bu noreal ish-harakat yoki holatning realga (haqiqatga) aylanishining imkoniyati yo'q bo'lgan noreal ish-harakat yoki holatni ifodalashda ishlatiladi. *Masalan:*

If I had some spare time I should buy a ticket for this film.- Biroz bo 'sh vaqtim bo 'lsa, bu filmga chipta sotib olardim.

Foydalanilgan adabiyotlar royhati:

1. Azar V. Sh. "Understand and Using English Grammar Volume" A. Second edition, 1989,-P. 196.
2. Hoshimov G. M. "Lectures on the theory of modern English Grammar" third edition, Andijan - 2011, - P. 5-6.
3. Umirzaqov T. B. "Practical course of English" Andijan, 2013. 2 edition, -P. 179-189.
4. Umirzaqov T.B., Umirzaqova Sh.G'.,Umirzaqov Q.T. "Practical course of English", - Андижон, 2012. - 297 6.
5. Wilkins J. "An Essay towards a Real Character and Philosophical Language", London, 1668,-P. 57-59.

****=====****

LISONIY FAOLIYATNING PRAGMATIK XUSUSIYATLARI

Mirzayeva Nargizoy Sanjarovna
Andijon davlat texnika instituti
"Tillar va gumanitar fanlar" kafedrası
katta o'qituvchisi mirzayevaandi@gmail.com

Pragmatika tilshunoslik fanining yangi nazariy va amaliy tarmog'idir. U insonning ijtimoiy faoliyatini o'zida aks ettiruvchi nutqiy jarayon, nutq ishtirokchilariga xos kommunikativ maqsad, nutqiy vaziyatning ta'siri bilan aloqador masalalarni hamda lingvistik belgilarning nutqdagi funksional qo'llanishini o'rganadi. "Pragmatika" (yunoncha pragmos – ish, harakat, bajarilgan, degan ma'noni anglatadi) aslida XIX–XX asrlarga oid falsafiy tushunchadir. "Pragmatika" atamasini birinchi marta amerikalik olim Charlz Sanders Pirs fanga kiritgan. Ayniqsa, XX asrning 20-30-yillarida pragmatizm keng tarqala boshladi. Amerika va Yevropa tashviqotining kengayishi uchun Charlz Pirs, Karnap, Charlz Morris va

Vitgenshteynlarning xizmatlarini alohida ta'kidlash kerak. "Pragmatika" atamasi XX asr 30-yillarning oxirlarida Ch.U.Morris tomonidan ilmiy foydalanishga kiritilgan. Ammo lingvistik tadqiqotlar sohasi sifatida pragmatikani aniqlash va shakllantirish 60-yillar oxiri va 70-yillarning boshlarida Z.Vendler tomonidan nutq aktlarining mantiqiy va falsafiy nazariyalari ta'siri ostida o'rganildi.

60-70-yillarda til belgilarining nutqdagi amaliy qo'llanishiga xos kontekstual xususiyatlarini o'rganish bilan tilshunoslikda pragmatik yo'nalish yuzaga kela boshladi. Lingvistik pragmatikaning shakllanishi yirik olim L.Vitgenshteyning falsafiy qarashlari bilan bog'liq bo'lib, aynan uning ishlarida pragmatik nazariy semiotik tadqiqotning mustaqil sohasi sifatida ko'rsatib o'tiladi. Lingvistik pragmatika falsafiy g'oyalar ta'sirida shakllana boshladi. Lingvistik pragmatika so'zlovchi ijtimoiy faoliyatining nutqdagi real ifoda masalalarini qamrab oladi. Pragmatikaga qiziqish tilshunoslik fanining alohida tarmog'i sifatida shakllanishi uning oldiga qator masalalarni qo'ydi. Bizningcha pragmatikani tilshunoslikning boshqa sohalaridan ajratish va uning tadqiqiy manbasini chegaralash orqaligina uni yangi tarmoq sifatida talqin etish mumkin. Lingvistik pragmatikaning eng muhim jihatlaridan biri uning boshlang'ich chegarasini aniqlashdir. Tilshunos olim V.V.Petrovning til haqidagi quyidagi tezisi lingvopragmatikaning boshlang'ich tadqiqiy chegarasini aniqlash uchun lingvistik asos bo'ladi: "Inson qaysidir tilga xos semantik bilimlarsiz so'zlashi yoki anglashi mumkin emas, ammo o'sha tilga xos semantik bilimlar egasi bo'lishning o'zi ushbu tilda so'zlash va anglash uchun kifoya qiladi degani emas, masalan, musiqali pyesa mazmunidan ogohlik uning ijrosi uchun yetarli bo'lmaydi, buning uchun, eng asosiy, ijro mahorati, layoqatiga ham ega bo'lishi lozim". [1] Bizning qarashimiz bo'yicha, so'zlash va anglash jarayoni ham xuddi shunday. Shuning uchun to'g'ri va aniq so'zlash uchun hammaga tushunarli bo'lgan semantik bilimlarni o'zinigina bilish yetarli emas, so'zlash va fikrni to'g'ri ifodalash uchun individual strategiya mahoratiga ham ega bo'lish lozim. Nutqiy faoliyatda til ham xuddi shunday inson semantik bilimlarga ega bo'lishi mumkin. Bunga ijtimoiy muhitning o'zi har qanday shaxs uchun ma'lum imkoniyatlarni yaratadi. Biroq semantik bilimlarga ega bo'lishning o'zi insonning so'zlash, fikrlash

va ifoda mazmunini anglashi uchun kamlik qiladi. Inson tildagi barcha semantik ilmlarni bilish bilan birga ularni o'z maqsadi yo'lida tanlay olishi va ifodalash imkoniga ega bo'lishi lozim. Tildagi ayni mana shu jihatlarni lingvistik pragmatika o'rganadi.

Pragmatika esa xarakterning shaxsga ta'sirini, uning fikrlash tarzi, axloqi va hissiyotlarini o'rganadi. Tilshunoslarning 12-xalqaro kongressida (Vena, 1977) J.Layons pragmalingvistikaning predmetini aniqlash va belgilashga harakat qildi: "Pragmatika tinglovchini uzatilayotgan axborotni xuddi so'zlovchi istaganidek sifatida qabul qilishga undash maqsadi uchun mos keladigan lisoniy birliklarning kommunikatsiyada qo'llanishini tavsiflaydi. Bu pragmatika lisoniy vositalarining shaxslararo muloqotdagi rolini aniqlash bilan shug'ullanadi, deyish demakdir". [2] Demak, yuqoridagi ta'rif til harakatining ko'zlangan maqsadi va unga erishish vositalariga asoslanadi. Shuningdek, pragmatikaning yo'nalishini o'rganuvchi fan, bu atama bilan bog'liq ishlar, pragmalingvistika deb ataladi.

Sh.Safarov pragmatikaning umumiy ta'rifini quyidagicha umumlashtiradi: pragmatika tilshunoslikning alohida bo'limi bo'lib, bu birliklarning odamlarga ta'sirini o'rganish aloqa ishtirokchilari aloqa jarayonida til birliklarini tanlaydi va ishlatadi. Ushbu qoidalar muloqot kontekstidan ko'ra kengroq kontekstda o'rganiladi. Til hodisalarini shu tarzda tahlil qilish ularning ma'lum bir muhitda qo'llanilishining to'siqlari va cheklovlarini aniqlash imkonini beradi. Lingvistik tahlilning asosiy g'oyasi tilning amaliy qo'llanilishiga nisbatan tabiatini aniqlash yoki boshqacha qilib aytganda, vazifa (funksiya) tushunchasining o'zi til tahliliga pragmalingvistik yondashuvga asoslanadi. Ishonchimiz komilki, pragmalingvistikaning xuddi shu yo'nalishda rivojlanishi nazariy tilshunoslik va amaliy muloqot o'rtasidagi mavjud bo'lgan bo'shliqlarni toraytiradi". [2] Pragmalingvistikaga oid turli qarashlar tadqiqot predmetini kengroq tushunishga olib keldi: sohaning turli yo'nalishlarda rivojlanishi, natijada pragmalingvistikaning nutq akti nazariyasi, deyxis nazariyasi, diskurs nazariyasi, pragmasemantika, pragmastilistika kabi o'ziga xos "ichki" tarmoqlari mavjud. Bu sohalarning bir-biridan farqi, eng avvalo, pragmalingvistikaning umumiy predmetini alohida qismlarga ajratish va har bir qismini batafsil o'rganishda namoyon

bo'ladi. Pragmalingvistikaning ta'rifi qanchalik xilma-xil bo'lishidan qat'i nazar, tadqiqotchilar quyidagi asosiy g'oyalarga e'tibor qaratadilar:

- Kommunikativ faoliyatni tavsiflashning asosiy nuqtasi – bu faoliyat tushunchasi;
- Til – muloqot ishtirokchilarining o'zaro munosabatlarini faollashtirish vositasi;
- Til faoliyatining paydo bo'lishi muloqot muhiti bilan bevosita bog'liq bo'lgan hodisadir. [3]

Bularning barchasi pragmalingvistikaning muayyan sohalari uchun tadqiqot obyekti bo'lishi mumkin. Masalan, lingvistik aloqa tizimi nutq predmeti nuqtayi nazaridan o'rganilganda nutqiy harakat turlarining mazmuni, muloqot maqsadining o'rni, mazmun ifodasi kabi hodisalarga e'tibor beriladi. Lingvistik pragmatika tilshunoslikning nazariy jihatdan shakllangan bo'limi sifatida til darajalari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikda alohida o'rin tutadi. xususan, fonopragmatiklik asosida iyerarxik munosabatlar bilan uzviy bog'liq bo'lgan leksopragmatik, morfopragmatik va sintaktopragmatik talqinlari tilning fonetika, leksikologiya, morfologiya, sintaksis kabi darajali birliklarining pragmatik vazifasi shakllantiradi. Pragmatikaning bu darajadagi birliklarning vazifasi lingvistik pragmatizm nazariyasi uchun asosdir. Lingvistik pragmatizmning mohiyatini ifodalovchi nutq akti nazariyasini o'rganish tilning ekspressiv va tushunarli tabiatini ochish bilan uzviy bog'liqdir. Haqiqiy borliq olami bilan bog'liq barcha hodisalar o'zaro bog'langan bo'lib, ular tafakkur faoliyati quroli sifatida ongda inson sezgilari (ko'rish, eshitish, his qilish) vositalarida sintezlanadi va talaffuz harakati orqali tilda qaytadan namoyon bo'ladi.

O'ziga xos hodisalarni o'rganish lingvistik pragmatikaning mazmun-mohiyatiga ko'ra, badiiy asar tili adabiyot, metodika nuqtayi nazaridan bezatilgan, rivojlangan, maqsad va g'oyaga xizmat qilishi, sof tilshunoslik nuqtayi nazaridan esa xususiyatlar va uning mantiqiy jihatdan qo'llash to'g'ri ekanligini ko'rsatadi. Shuningdek, so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi ichki maqsadni ifodalashda tilning barcha imkoniyatlarini aniqlash, til pragmatikasi nazariyasi bilan bog'liq barcha hodisalar nutq ishtirokchilari o'rtasida bayon va tushunish birligini ta'minlashda

uslubiy vositaga aylanadi. Ifoda mazmunidan mantiqiy va mantiqsiz foydalanish uzatilayotgan axborotning ta'sirini oshiradi.

Lingvistik pragmatikada nutq harakati katta, kichik yoki hatto gapning bir qismi bo'lishi mumkin, ko'p hollarda iboraga teng bo'ladi. Ushbu xususiyatlar bilan, nutq akti sof ma'noda sintaktik birlikni qamrab oladi va pragmatikaning obyekti hisoblanadi. Nutq harakatlari pragmatizmning mohiyatidir. Nutq akti tushunchalarining paydo bo'lishi nazariy asos bo'lib, nutq akti semiologik nutq nuqtayi nazaridan ma'lum kichik guruhlardan tashkil topgan bo'lib, ular yana ichki mikrotizimni tashkil qiladi va nutq aktining ma'lum tamoyillari asosida yana kattaroq tizimga birlashadi. Bularga talaffuz, kommunikativ niyat (illocutiv) va emotsional perlokutsiya kiradi.

Demak, pramalingvistik tadqiqotning asosi sifatida faoliyat tamoyilining qabul qilinishi nutqiy muloqot tizimining lisoniy pragmatik tahlilni asosiy o'ringa chiqaradi. Bu esa, o'z navbatida, pramalingvistik tadqiqotlar doirasini kengaytirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Петров В.В. Философия, семантика, прагматика. В кн.: Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XII. – Москва, Прогресс. 1987. – С. 474.
2. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. Монография. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008. – Б. 68.
3. Азнаурова Э.С. Прагматика художественного слова. – Тошкент: Фан, 1988. – С. 28.

“ ISSUES IN THE STUDY OF FOLK PROVERBS”

*Sobirova Ranokhan Khakimovna, Associate
Professor of the Departement of
English language philology
Andijan State University*

Abstract : the proverb genre is distinguished from other paremiological genres by features such as formal brevity, polysemy, the artistic expression of the people's concepts about real events, the instructive nature of its thoughts, and the decisiveness of the judgment on a particular phenomenon. Issues such as the study of knowledge and skills, friendship and harmony, respect and reverence for elders, bravery, and truthfulness form the ideological foundation of folk proverbs.

Keywords: genre characteristics, folklorist, anthology, content logic, system of

When there is a discussion about the structure of Proverbs, you can mention the name of Mahmud Qoshgari, who collected them for the first time and brought them to the state of the collection, approached Proverbs as a linguistic scientist. Mahmud Qoshgari in the "Devonu lexicator turk" comes more than 380 different proverbs and sayings, with urni giving them comments as well [1]. While many of these proverbs and matals are forgotten today, some still live. For example: • "Depending on the Fox's nest, ulisa will harden." • "When Capricorn is born in Ogilhona, the Oak is onar in Arik." • "Council knowledge is facing, councilless knowledge is uprashur." • "Until the hokiz has a foot, the calf has a good head, etc." In addition, the works of Yusuf Hos Hajib, Raghuziy, Yassavi, ATOI, Lutfiy, Sakkokiy, Alisher Navoi, Babur, Abulqazi Bahadirkhan, Turdi, Gulkhani, Munis, Sufi Allahir, Nodira, Muqimiy and other alloma poets also witness the attempted use of many proverbs. Muhammad Sharif Gulkhani uses more than 300 folk proverbs with great skill in his work "Zarb ul-Masal". The work is built as part of a proverb. The essence of the content of the whole work, as it were, each character has a separate urn of proverbs in the profession of a character. The "Zarb ul-Masal" of sulaymanqul

Roji is also notable for the fact that about 400 folk proverbs are placed in poetic weight. In the history of the structure of Uzbek folk proverbs, the Hungarian scientist Herman Wamberi has a separate urn. H. Wambéry's "textbook of the Chigatoy language", published in Germany in 1867, samples of folk signs and written literature from the chrestomatian book *The Place is dead*, and 112 Uzbek proverbs are both original and with a German translation. N.P. In ostroumov's book "proverbs and riddles of the married people", more than 600 folk Proverbs come [2]. In addition to the fact that this source is also from important sources in the study of the history of Proverbs, we can say that the originality of Proverbs has not been presented. In addition, the proverbs in it were recorded not from the local people themselves, but from among the layer of inhabitants who came here and beat. Examples of proverbs from the khrestomatik "Uzbek folklore" by the founder of Uzbek folklore, Hodi Zarifov, are also included[3]. It grouped Proverbs by meaning and content.

Proverbs published from the beginning of the last century to the present day are important in the study of the history of this genre[4]. Such collections served as an important source in the classification, study of Proverbs.

A preface written to him on the occasion of the publication of Proverbs, followed by a preface, including H. Zarifov, M. Afzalov, Sh. Shorahmedov, H. Sharafiddinov, H. Abdurahmanov, T. The opinions of such master scientists as Mirzaev have significant scientific and theoretical significance[5].

Folklorist scholars O.Madaev, T. There are scientific studies of the sotidovas on Proverbs Also, researchers X.Sharafiddinov, B.Sootov, B. Various articles on the topic by zhuraeva, Dinora Rahimboeva, Farman Raikhanov, Husanboy Nishanov, Hurram Rozimboev, Payon Bakirov, Alimulla Habibullaev, Nasiba Jumanova, Gulchehra Khujanova, Abdulvahob Kholikov and others highlight the features of this genre[8]. However, it should be said that until today, Uzbek proverbs have not been studied in comparison with the proverbs of close-knit peoples. Moreover, the friendship between the Uzbek and Kyrgyz peoples, the comparative study of Proverbs of both peoples, based on the requirements of today, in a period when scientific and cultural cooperation is reaching a new level, is one of the most urgent tasks before

folkloric studies. The history of the creation of Proverbs and sayings goes back to the early times of a person's understanding and contemplation of the world.

All the results of the lessons of multifaceted human life, the Conclusions Drawn by the wise people who speak in relation to them among the people, figurative expressions serve the origin of Proverbs and sayings. These reasoning and conclusions would not be stable unless they were accepted through the majority opinion, sentiment.

Proverbs, matals – history, the truth of life, the image of the past, a copy of life, the reflection of people on each other, on those around them, their attitude to the universe, nature, marriage, thought, hopes, customs, behavior, conclusions made.

In the Uzbek people,” word blind – proverb“, in the Kyrgyz people,” proverb – father of the word " is viewed with special attention to this genre. It has been recognized that the spiritual world of such a person has a broad, lofty level if he knows the “word of fathers”, the “word of the ancients”.

In our opinion, the peculiarities of the proverb can be grouped into three types.

Genre features of the proverb:

- 1) there is a history of Creation, Truth;
- 2) has a distinctive linguistic character;
- 3) proportional logic is expressed; 4) there is a conclusion.

According to the structure:

- 1) short and concise;
- 2) nazmiy or nasriy;
- 3) has a poetic structure;
- 4) has a system of images.

According to the content:

- 1) coming in its own and portable sense;
- 2) Turn, be a wise thought;
- 3) be on different topics;
- 4) application according to the speech situation.

proverbs in folk oral creativity are considered the main genre as an instructive, wise word, conclusion of wisdom. This genre has evolved in all-Russian folklore for a very long time, and in the process of development, the explanation and form of the term, its content are polished.

References

- 1.Kashgar M. Devonu lugati turk. 3 Vol. Volume 3. - Tashkent: Science, 1963. – B.168-169.
- 2.Uzbek folklore. Developer: Zarifov H. - Tashkent, 1939. – B. 268-279.
- 3.Uzbek folk Proverbs. T.Mirzaev, A. Musaqulov, B. Sarilakov. - Tashkent, 2003.
- 4.Madaev O. In the world of Proverbs. - Tashkent: Uzbekistan, - Tashkent, 2001.
- 5.Proverbs. M.Afzalov, Khudoyberganov, S. Ibrahimov. - Tashkent, 1958.

INGLIZ, RUS VA O‘ZBEK TILLARIDA “UY” KONSEPTINING SEMANTIK TUZILISHI

Mirzayeva Nargizoy Sanjarovna
Andijon davlat texnika instituti
“Tillar va gumanitar fanlar” kafedrası
katta o‘qituvchisi mirzayevaandi@gmail.com

Til hamisha inson hayoti va ijtimoiy faoliyati bilan bog‘liqdir. Tilning nafaqat aniq belgi sifatida, balki real hayotda va amalda ijtimoiy hodisa sifatida qo‘llanilishini o‘rganish tilshunoslar uchun muhim ahamiyatga ega. Til insonning mavjudligini, uning ijtimoiy tajribasini ta‘minlovchi hodisadir. Zero, til faoliyati hodisasining mohiyati uning ijrochisi shaxs tomonidan belgilanadi va bu shaxs ijtimoiy va shaxslararo munosabatlarga kiradi. Nutqdagi oshkora va yashirin ma‘nolarni tadqiqini tahlil qilish, insonning o‘zligini nutqi orqali namoyon etishi kabi masalalarni o‘rganish bugungi o‘zbekona tafakkur tarzi, milliy mafkura va milliy g‘oya tushunchalarining mohiyatini ochishda muhim o‘rin tutadi. Shu nuqtayi nazardan insonning obyektiv olamdagi ijtimoiy faoliyati in‘ikosi bo‘lgan uning harakatdagi, jonli nutqini tadqiq etish faqat nazariy tilshunoslik uchungina emas, balki uning psixolingvistika, sotsiolingvistika, lingvistik geografiya, kommunikativ tilshunoslik, neyrolingvistika kabi umumtarmoqlari uchun ham katta ahamiyatga egadir. Insonning obyektiv olamdagi barcha ijtimoiy xatti-harakatlari uning nutqiy faoliyatida o‘z ifodasini topadi. Shuning uchun inson nutqini o‘rganish uning ma‘naviy olami bilan tanishish imkonini beradi.

Ingliz tilidagi lug‘atlarni tahlil qilish jarayoni shuni ko‘rsatdiki, ingliz tilidagi “home – uy” konseptining semantik tuzilishi quyidagi tushunchalardan iborat bo‘lib, bu konseptning *lingvopragmatik xususiyatlarini* tashkil etadi. [1]

“Home” leksemasi: Ot (noun)

1. a) shaxsga yoki narsaga tegishli turar joy, qarorgoh (one's place of residence): *He has been away from home for two weeks;*
- b) moddiy narsa ya‘ni bino: *There are many homes in our city.*

2. Birgalikda yashovchi oila tomonidan tuzilgan ijtimoiy birlik (the social unit formed by a family living together): *He is trying to make a good home for their children.*

3. a) tanish yoki odatiy muhit: qulay muhit; shuningdek: e'tiborda, diqqat markazda (a familiar or usual setting: congenial environment *also*: the focus of one's domestic attention): *The home is where the heart is;* b) yashash joyi (habitat): *The island is home to many species of birds.*

4. a) kelib chiqqan joyi (a place of origin): *salmon returning to their home to spawn;* b) bosh, asosiy bino (headquarters): *The home of the dance company.*

5. Alohida ehtiyojga muhtoj bo'lgan odamlarni yashash va parvarish qilishni ta'minlaydigan muassasa (an establishment providing residence and care for people with special needs): *Homes for the elderly.*

6. Turli o'yinlardagi maqsad (the objective in various games): *The runner was tagged out at home plate.*

7. Turar joy, qarorgoh (house): There are several homes for sale in the area.

Ravish (adverb):

1. Kimningdir yashash joyiga yoki uyiga (to or at one's place of residence or home): *I told the dog go home.*

2. a) yakuniy, yaqin holatda (to a final, closed, or ultimate position): *I drive a nail home.* b) so'nggi maqsadga (masalan, maqsad yoki marra chizig'iga) (to or at an ultimate objective (such as a goal or finish line)): *He fired the puck home.*

3. Hayotiy sezgir yadroga (to a vital sensitive core): *the truth struck home*

Sifat (adjective):

1. Yashash joyi, kelib chiqish joyi yoki faoliyat bazasi bilan bog'liq yoki bo'lgan (of, relating to, or being a place of residence, place of origin, or base of operations): *the company's home office.*

2. Tayyorlangan, bajarilgan yoki uyda foydalanish uchun mo'ljallangan (prepared, done, or designed for use in a home): *home cooking, home remedies.*

3. Bosh binosi yoki operatsiyalar bazasi bo‘lgan hududda ishlayotgan yoki sodir bo‘lgan (operating or occurring in an area that is a headquarters or base of operations): *home games, the home team.*

Fe'l (verb):

1. Yashash joyiga yoki kelib chiqishiga bormoq yoki qaytmoq: uyga bormoq yoki qaytmoq (to go or return to one's place of residence or origin: to go or return home): *let us home.*

2. Hayvonning: uzoqdan tug‘ilgan yoki tug‘ilgan joyiga aniq qaytish: uyga qaytish (of an animal: to return accurately to one's native area of place of birth or origin from a distance: to return home): *The salmon will home to spawn.*

3. Signal yoki belgiga ergashish orqali maqsadga yoki maqsadga harakat qilish (to move to or toward an objective by following a signal or landmark → usually used with *on* or *in*: *missiles homing in; on a target mariners ... sought the dark spires of Oakland's redwoods to home on... (J. W. Noble);*

4. Diqqatni maqsadga yo‘naltirish (to proceed or direct attention toward an objective): *science is homing in on the mysterious human process... (Sam Glucksberg).*

Bizning fikrimizcha, “uy” konsepti birligi “uy” arxisemasining atrofidagi uning o‘rnida har xil morfologik hamda sintaktik jihatdan tashkil qilingan modellar mavjud har xil darajadagi yaqin yoki uzoq (bosh ma’nodan uzoqlashgan) bog‘liqlikdagi, bir necha ma’noga ega yoki ko‘p funksiyali, bir-biri bilan paradigmatic hamda sintagmatik munosabatda bo‘lgan, bajaradigan ishiga ko‘ra faol hamda nafaol, ifodaliligi tomonidan har xil, rang-barang lisoniy birliklarning tizimini anglaymiz.

“Uy” semantikasining ot so‘z turkumiga mansub bo‘lgan substantiv sifatida sintagmatik qatorda joylashib sifat bilan sintaktik-semantik aloqaga kirishi mulkning xususiyatlari, yani, hajmi kabi parametrik belgilarini aniqlash imkonini beradi.

Bu belgilar “uy” leksik birligi “*ko‘p, katta, ulkan, ixcham, chiroyli*” kabi sifatlar bilan sintaktik aloqaga kirishganda o‘ziga xos leksik ma’noni namoyon qiladi. Ingliz tilida bu holat: *many houses/homes, big houses/homes, huge houses/homes, small houses/homes, beautiful houses/homes* kabi atributiv birikmalar

yordamida ifodalanadi. Uyning hajmi “katta va xaddan oshiq ulkan” tushunchalari orqali tilda o‘z ifodasini topadi. Rus tilida bu holat: *много домов, большие дома, огромные дома, маленькие дома, красивые дома* kabi atributiv birikmalar yordamida ifodalanadi. Masalan; Ingl.: *His houses were so many, someone who does not reach the limit of counting.* [2] O‘zb.: *Xorazmda eng katta uylardan biri ham qozikalonniki edi.* [3] Rus.: *его домов было так много, что кто-то не дотянет до предела счета.* [4]

“Uy” konseptining umumiy ma’nosi asosida bir maydonga jamlangan, alohida paradigmatic qatorlarni tashkil etuvchi til birliklarining lisoniy mazmun xususiyatlarini ochib berish ham nazariy, ham amaliy ahamiyat kasb etadi.

“Uy” so‘zining turli semaga ega bo‘lgan sifatlar bilan leksik jihatdan birkishi natijasida insonning tashqi ko‘rinishi, o‘zini tutishi, ko‘tara olish, mas’uliyat kabi tashqi ta’sirlar natijasida hosil bo‘ladigan tajribalar jam bo‘ladigan nuqta, yani jismoniy obyekt sifatida ko‘z oldimizda namoyon bo‘ladi.

Rus tilidagi lug‘atlarni tahlil qilish jarayoni shuni ko‘rsatadiki, rus tilidagi “дом – uy” konseptining semantik tuzilishi quyidagi tushunchalarni ifodalaydi. [5]

“дом” leksemasi:

1. Turar-joy (yoki muassasa) binosi (жилое (или для учреждения) здание). Masalan: *Каменный дом. Дойти до дома. Вышел из дома.*
2. Jamoat uchun, odamlarning maqsadiga xizmat qiladigan muassasa (учреждение, заведение, обслуживающее какие-нибудь общественные нужды). Masalan: *Дом культуры. Дом отдыха. Дом творчества. Дом ученых. Дом ветеранов сцены. Торговый дом. (название некоторых торговых фирм). Дом моделей. Дом мебели, Дом обуви, Дом торговли (название больших магазинов).*
3. Umumiy manfaatlar, yashash sharoitlari bilan birlashgan odamlar yashaydigan joy (место, где живут люди, объединенные общими интересами, условиями существования). Masalan: *Общеввропейский Дом. Родина – наш общий Дом.*
4. Sulola (*династия*, род). Masalan: *Дом Романовых.*

5. O‘z uyingiz (свое жилье). Masalan: *Дойти до Дому. Выйти из дому. Родной Дом. Принять в дом кого-либо. Мы знакомы домами (наши семьи бывают друг у друга). Хлопотать по дому. У матери на руках весь дом.*

6. Shaxsiy uy-joy, shuningdek, oila, birga yashaydigan odamlar, ularning uy xo‘jaligi (свое жилье, а также семья, люди, живущие вместе, их хозяйство). Masalan: *Дойти до дому. Выйти из дому. Родной дом. Принять в дом кого-либо. Мы знакомы домами (наши семьи бывают друг у друга). хлопотать по дому.*

O‘zbek tilidagi “uy” konseptining semantik tuzilishi quyidagi tushunchalardan iborat bo‘lib, bu konseptning lingvopragmatik xususiyatlarini tashkil etadi.

“uy” leksemasi:

1. Yashash uchun yoki turli tashkilot, muassasa va shu kabi joylashish uchun mo‘ljallangan bino. Masalan: *Uch xonali uy. Besh qavatli uy. Ba‘zan ko‘rinar ko‘zga Shohona uylar ko‘rkam. (G‘ayratiiy) Faqat kanal emas, balki to‘g‘onlar, shlyuzlar, temir-beton uylar ham bir yo‘la va birdaniga qurilayotganga o‘xshaydi. (I.Rahim. Chin muhabbat)*

2. Yashash uchun mo‘ljallangan bino ichidagi har bir xona. Masalan: *Bu bino uch uy va bir ayvondan iborat. Yorug‘ uy. Keng uy. Uylarda, ayvonlarda xotinlar ko‘p edi. (Oybek, Tanlangan asarlar) Ochiq eshikdan esgan shamol uy ichida Sabogulning sochlarini to‘zg‘itdi. (S.Karomatov, Oltin qum)*

3. Biror ijtimoiy talabni qondirishga qaratilgan muassasa. Masalan: *Mehribonlik uyi. Dam olish uyi. Madaniyat uyi.*

Quyoshning aksida ko‘rinar yaqqol Ma‘rifat uyiga tashlangan qadam. (G‘ayratiiy)

4. Biror oila yoki xonadon o‘rnashgan bino va binoga taalluqli yer, hovli. Masalan: *Qizlik uyga qirq ot boylanar. (Maqol) Uylar, ko‘chalar qulfurib gullagan daraxtlar orasida sho‘ng‘igan. (“Guldasta”) Bog‘ ko‘cha tamom bo‘lganidan keyin brigadirning uyidan o‘tishga to‘g‘ri keladi. (O‘.Usmonov. Sirli sohil)*

5. Oila, xonadon. Masalan: *Qirq uy quda bo‘lsa, qirq yil qirg‘in bo‘lmas. (Maqol) Buzuq arava yo‘l buzar, Yomon kishi uy buzar. (Maqol) Uydagilar mening havoyiroq bo‘lib qolganimni bilishadi. (S.Siyoyev. Yorug‘lik).*

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, "uy" lingvistik birligi nafaqat jismoniy yashash joyini (bino), balki ijtimoiy birlik (oilal), tanish muhit, kelib chiqish joyi, hatto muassasa yoki o'yin maqsadini ham o'z ichiga olgan ko'p funksiyali va paradigmatic boylikka ega. Ushbu uch tildagi ma'nolar yig'indisi "uy" tushunchasining insoniy tajriba va madaniy kontekstda qanchalik markaziy ekanligini isbotlaydi. Xulosa qilib aytganda, "uy" arximasining atrofida joylashgan turli morfologik va sintaktik modellar, bu tushunchaning chuqur, ko'p qirrali lingvopragmatik xususiyatini tashkil etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Webster's encyclopedic unabridged dictionary of the English language. – Updated rev. deluxe ed. – New York: Gramercy books, 1996. – P. 2230;
2. Maugham W.S. Up the Villa. – P. 129.
3. Sharipov J. Xorazm. Toshkent: Badiiy adabiyot. 1965 – B. 22.
4. Мозм В.С. Вверх по вилле. – С.129. https://librebook.me/up_at_the_villa.
Абрамов Н. Словарь русских синонимов и сходных по смыслу выражений / Н.Абрамов. – Москва: Русские словари, 2007. – С. 951

=====

SIFATLARDA KONNOTATIV MA'NO VA UNING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI

Mirzaabdullayeva MahliyoXon Xosiljon qizi
Andijon davlat texnika instituti,
Tillar va gumanitar fanlar kafedrası assistenti
mirzaabdullayeva1991@mail.ru
+998914828729

Annotatsiya

Mazkur maqolada konnotatsiya tushunchasining nazariy asoslari, uning sifat so'z turkumidagi namoyon bo'lish shakllari hamda lingvistik va stilistik xususiyatlari tahlil qilinadi. Sifatlarda konnotativ ma'noning emotsional, baholovchi, ekspressiv jihatlari ko'rib chiqilib, ularning ijobiy va salbiy turlari o'zbek tili materiallari asosida yoritiladi. Shuningdek, konnotativ ma'nolarning badiiy nutqdagi estetik va ifoda

vositasi sifatidagi o‘rni, ularni tadqiq etishda zamonaviy tilshunoslik yondashuvlari muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: konnotatsiya, denotatsiya, sifat, baholovchanlik, emotsional ma’no, ekspressivlik, stilistik funksiya, semantika, o‘zbek tili.

Kirish

Hozirgi davr tilshunosligida so‘z ma’nosini tahlil qilishda uning ko‘p qatlamli tabiati alohida e’tiborni talab qiladi. So‘z ma’nosining nafaqat obyektiv, balki subyektiv, baholovchi jihatlari ham tilda muhim o‘rin tutadi. Shu nuqtayi nazardan, denotatsiya va konnotatsiya tushunchalari semantika fanining asosiy kategoriyalaridan biri sifatida shakllangan. Denotatsiya so‘zning bevosita, narsa-hodisa bilan bog‘liq, hamma tomonidan tan olinadigan ma’nosini bildirsa, konnotatsiya — bu so‘zning qo‘shimcha, subyektiv, emotsional-baholovchi ma’nosidir [1, 45].

Tilshunoslik tarixida konnotatsiya tushunchasini izohlashda G. Frege, Ch. Ogden va I. Richards, J. Lyons, G. Leech kabi olimlar alohida o‘rin tutadi. Frege denotatsiya (Bedeutung) va ifoda (Sinn) o‘rtasidagi farqni ochib bergan bo‘lsa, keyinchalik konnotatsiya atamasi bu ikki daraja o‘rtasidagi mazmuniy o‘ziga xoslikni anglatishda ishlatilgan. Zamonaviy o‘zbek tilshunosligida esa N. Mahmudov, A. Nurmonov, Sh. Safarov kabi olimlar konnotatsiyaning milliy-madaniy va stilistik xususiyatlarini tahlil qilganlar [2, 67].

Asosiy qism

Sifat so‘z turkumi o‘z mohiyatiga ko‘ra, predmetning belgisini, holatini, xususiyatini bildiradi. Shu bois, sifatlardagi semantik qatlam juda boy va murakkab. Sifatlar nafaqat predmetning real, obyektiv belgilarini ifodalaydi, balki inson ongida hosil bo‘ladigan subyektiv munosabatni ham aks ettiradi. Aynan mana shu subyektiv qatlam — **konnotativ ma’no** sifat semantikasining eng muhim tarkibiy qismidir.

Masalan, “oq” so‘zi o‘zining denotativ ma’nosida rang nomini bildiradi. Biroq “oq niyat”, “oq yo‘l”, “oq yuzli” kabi birikmalarda u ijobiy konnotatsiyaga ega bo‘lib, poklik, ezgulik, samimiyat kabi ma’no qatlamlarini uyg‘otadi. Aksincha, “qora ish”, “qora niyat” kabi birikmalarda “qora” sifati salbiy baho bildiradi. Demak, sifatlardagi

konnotatsiya insoniy qadriyatlar, madaniy stereotiplar, milliy tafakkur bilan chambarchas bog‘liq.

Sifatlarda konnotatsiyaning uch asosiy turi farqlanadi: **emotsional**, **baholovchi** va **ekspressiv**.

1. **Emotsional konnotatsiya** — so‘z orqali ifodalangan hissiy munosabatni anglatadi. Masalan, “shirin” sifati nafaqat ta’mini, balki yoqimlilikni ham bildiradi: “shirin bola”, “shirin gap”.
2. **Baholovchi konnotatsiya** — ijobiy yoki salbiy bahoni bildiruvchi ma’nolarni ifodalaydi: “yaxshi odam”, “yaramas ish”, “zo‘r fikr”.
3. **Ekspressiv konnotatsiya** esa ma’no kuchaytiruvchisi sifatida xizmat qiladi: “ulug‘ inson”, “g‘oyat chiroyli”, “nihoyatda ajoyib” kabi shakllar stilistik kuchga ega bo‘ladi [3, 89].

Sifatlarning konnotativ imkoniyatlari asosan **badiiy matnlarda** yorqin namoyon bo‘ladi. Adabiy tilning obrazlilik xususiyati, metaforik ifodalar va ramziy ma’nolarning shakllanishi sifatlardagi konnotatsiya orqali amalga oshadi. Abdulla Qahhor, Oybek, Said Ahmad, O‘tkir Hoshimov kabi yozuvchilar ijodida sifatlarning emotsional-baholovchi yuklamasi kuchli. Masalan, O‘tkir Hoshimovning “Tushda kechgan umrlar” asarida “mehribon ona”, “so‘nmas orzu”, “qorong‘i kechalar” kabi birikmalar nafaqat predmet belgisini, balki hissiy ta’sirni ham ifodalaydi.

Sifatlarning konnotativ ma’nosi, shuningdek, **milliy mentalitet** bilan bog‘liq holda shakllanadi. Masalan, “oq” so‘zi o‘zbek xalq ongida ijobiy tushunchalarni (poklik, sadoqat, tinchlik) anglatadi, biroq ayrim boshqa madaniyatlarda “oq” – sovuq yoki befarqlikni ham ifodalashi mumkin. Demak, konnotatsiya universallikdan ko‘ra, madaniy xususiyatlarga ko‘proq tayanadi [4, 54].

Tilshunoslikda konnotativ ma’noni aniqlashda **semantik tahlil**, **kontekstual yondashuv** va **madaniyatshunoslik asosidagi izoh** muhim metod hisoblanadi. Konnotatsiya denotatsiyadan farqli o‘laroq, kontekstga bog‘liq holda o‘zgaruvchan. Masalan, “katta” sifati “katta inson”da hurmat, “katta muammo”da esa og‘irlik, salbiylik ma’nosini beradi. Shu jihatdan, konnotativ ma’no – so‘zning *emotsional-aksiologik* jihatini tashkil etadi [5, 120].

Bugungi zamonaviy lingvistikada konnotatsiyani tahlil qilishda kognitiv yondashuvlar ham qo'llanilmoqda. Unga ko'ra, inson tilda so'zlarni nafaqat obyektiv belgilar bilan, balki tajriba, emotsiya, qadriyatlar tizimi orqali ham bog'laydi. Shu sababli konnotatsiya tildan tashqari omillar — madaniyat, ijtimoiy muhit, shaxsiy tajriba bilan uzviy aloqada bo'ladi.

Sifatlar til tizimida baholovchi, ekspressiv, stilistik funksiya bajarish bilan birga, **nutqning ta'sirchanligini oshiruvchi vosita** hamdir. Ular orqali so'zlovchi o'z munosabatini, hissiy kechinmasini, ijobiy yoki salbiy pozitsiyasini ifodalaydi. Shuning uchun ham konnotatsiya lingvistik tahlilda pragmatik ahamiyatga ega.

Xulosa

Sifatlarda konnotativ ma'no til tizimining murakkab, ammo sermazmun qatlamlaridan biridir. U nafaqat predmetning belgisini ifodalaydi, balki so'zlovchining hissiy munosabatini, madaniy qadriyatlarini, estetik didini ham namoyon etadi. Sifatlarning konnotativ qatlami o'zbek tili semantikasining badiiylilik va obrazlilik manbai sifatida katta ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy tilshunoslikda konnotatsiyani lingvokulturologik va kognitiv yondashuvlar asosida chuqurroq o'rganish, sifatlarning milliy-madaniy semantikasini tahlil qilish istiqbolli yo'nalishlardan biri bo'lib qolmoqda.

****=====****

STYLISTIC FUNCTION OF CONNOTATION IN LITERARY TEXTS

Mirzaabdullayeva Mahliyokhon Khosiljon qizi
Assistant, Department of Languages and Humanitarian Sciences,
Andijan Institute of Engineering,
Email: mirzaabdullayeva1991@mail.ru
Phone: +998 91 482 87 29

Annotation: This article explores the stylistic and linguistic functions of connotation in literary texts. It examines how connotative meanings enrich the expressive and emotional layers of language, creating aesthetic and pragmatic effects within literary discourse. The study draws on the theories of G. Frege, J. Lyons, G.

Leech, and Uzbek linguists such as N. Mahmudov and A. Nurmonov to analyze the interaction between denotative and connotative meaning. Through examples from Uzbek and world literature, the paper demonstrates that connotation functions as a powerful stylistic device that reflects the author's worldview, cultural background, and communicative intention.

Keywords: connotation, denotation, stylistic meaning, emotive expression, literary discourse, semantics, pragmatics, linguistic aesthetics.

Introduction

In modern linguistics, the study of meaning has expanded beyond purely referential or denotative approaches to include emotional, evaluative, and cultural aspects of language. The notion of *connotation* occupies a central place in this development. While *denotation* refers to the objective, dictionary meaning of a word, *connotation* represents the subjective, additional shades of meaning evoked in the minds of speakers. These shades are often emotional, evaluative, or expressive and therefore play a significant role in literary texts, where the goal of language is not only to inform but also to affect and move the reader [1, 45].

Connotation has been discussed in the works of philosophers and linguists such as G. Frege, who distinguished between *sense* (Sinn) and *reference* (Bedeutung) in semantics, and later by Ogden and Richards, who considered meaning as a complex triadic relation between symbol, referent, and thought [2, 67]. In stylistics, G. Leech emphasized that connotation contributes to the *affective* and *social* meaning of words, thus enriching communication and aesthetic expression [3, 112].

Main Part

In literary texts, words are rarely used in their bare denotative sense. Writers deliberately choose expressions that resonate emotionally and culturally with the reader. Connotation, therefore, becomes a stylistic tool that allows authors to express subtle attitudes, create imagery, and shape the reader's perception.

For instance, the adjectives *white* and *black* possess clear denotative meanings referring to colors, but in literature they carry deep connotative associations. In Uzbek and many other cultures, *white* connotes purity, innocence, and goodness ("white

soul,” “white intentions”), whereas *black* is often associated with darkness, grief, or evil (“black heart,” “black day”). These associations do not stem from objective description but from shared cultural and emotional experience [4, 98].

Connotative meaning in literature can be classified into three main types: **emotive**, **evaluative**, and **expressive**.

1. **Emotive connotation** conveys the speaker’s emotional reaction. For example, in the phrase *sweet child*, the adjective *sweet* transcends its physical sense to express affection and tenderness.
2. **Evaluative connotation** carries a judgmental aspect, either positive (*brave man*, *beautiful mind*) or negative (*dirty trick*, *cruel fate*).
3. **Expressive connotation** enhances the intensity or vividness of expression, often using hyperbole or metaphor (*a burning desire*, *a storm of applause*).

These functions are not isolated; they frequently overlap in the stylistic system of a literary work. The emotional and evaluative potential of words allows authors to manipulate tone and atmosphere. For example, in Shakespeare’s *Macbeth*, the repeated use of dark adjectives such as *bloody*, *black*, and *fatal* creates a sense of moral decay and impending doom. Similarly, in Uzbek literature, Abdulla Qahhor’s use of *yorugʻ*, *oq*, and *shirin* generates warmth, purity, and empathy — reflecting the author’s positive worldview.

Connotation also operates on a **cultural level**. As J. Lyons noted, the connotative value of words is determined by the shared cultural knowledge of a linguistic community [5, 153]. What is perceived as positive in one culture may have a neutral or even negative connotation in another. For instance, while *white* symbolizes purity in Western and Uzbek traditions, it may signify mourning in certain East Asian contexts. Hence, the stylistic function of connotation is inseparable from cultural semantics.

In literary communication, connotation interacts dynamically with **context**. The same word can evoke different connotations depending on its syntagmatic surroundings. The adjective *cold*, for example, denotes low temperature but may connote indifference or emotional detachment (“a cold look,” “a cold heart”). The

contextual re-interpretation of meaning gives language its aesthetic richness, as noted by Mahmudov: “*The power of artistic language lies in its ability to awaken associative meanings beyond the ordinary*” [6, 34].

The **pragmatic aspect** of connotation is equally important. Through connotative choices, the author encodes attitudes, ideologies, and social stances. Words with national or religious connotations may reflect collective identity and ideology. In Uzbek literature, the word *ona* (mother) often carries connotations of homeland, warmth, and sacrifice, transcending its denotative sense to symbolize the nation itself. This pragmatic potential transforms connotation into a powerful means of emotional persuasion.

From a cognitive-linguistic viewpoint, connotation is rooted in the human capacity for *conceptual metaphor* — the mapping of abstract experience through familiar sensory or cultural domains. Expressions such as *bright future*, *dark times*, or *sweet memories* are not mere stylistic ornaments; they reflect how speakers conceptualize reality through evaluative and emotional frames [7, 91]. Therefore, connotation serves both as a cognitive and stylistic mechanism in meaning formation.

In stylistics, connotation contributes to the *aesthetic function* of language. It bridges the gap between linguistic form and artistic content, ensuring that a text resonates emotionally. The interplay between denotative precision and connotative resonance creates the multilayered beauty of literary discourse. As Leech observed, “*Style is the choice of connotation*” — meaning that the uniqueness of a writer’s voice largely depends on how connotative meanings are activated [3, 115].

Furthermore, connotation enhances **imagery** — one of the fundamental elements of artistic language. Poets rely on connotative richness to construct metaphors, similes, and symbols. For instance, in Alisher Navoi’s poetry, adjectives like *ko’k* (blue/sky) and *yashil* (green) often evoke spiritual serenity and hope, while *qora* (black) denotes grief or separation. These connotations cannot be derived from dictionary meanings; they are born from cultural memory and collective emotion.

Thus, in literary texts, connotation performs multiple stylistic functions:

- It deepens semantic expressiveness;

- Shapes emotional and aesthetic tone;
- Reflects social and cultural identity;
- Enhances the communicative and persuasive impact of the text.

Connotation is therefore not a peripheral or optional phenomenon but a central organizing principle of literary style.

Conclusion

Connotation in literary texts is a multidimensional phenomenon encompassing emotional, cultural, evaluative, and pragmatic aspects of meaning. It transforms ordinary language into an artistic medium by adding expressive and associative depth. The stylistic function of connotation lies in its ability to engage readers not only intellectually but emotionally, bridging linguistic form and aesthetic experience.

As linguistic research progresses, the study of connotation offers insights into how language mirrors culture, thought, and individual creativity. Modern stylistics must therefore continue to explore connotative meaning as a key to understanding the beauty and power of literary discourse.

References

1. Frege, G. (1892). *Über Sinn und Bedeutung*. Zeitschrift für Philosophie.
2. Ogden, C. K., & Richards, I. A. (1923). *The Meaning of Meaning*. London: Routledge.
3. Leech, G. (1974). *Semantics: The Study of Meaning*. London: Penguin Books.
4. Lyons, J. (1995). *Linguistic Semantics: An Introduction*. Cambridge University Press.
5. Mahmudov, N. (2003). *Til va nutqning o'zaro munosabati masalalari*. Tashkent: Fan.
6. Nurmonov, A. (2008). *O'zbek tili semantikasi va strukturasi masalalari*. Tashkent: Fan.
7. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.

NUTQ BUZILISHLARINING LINGVISTIK ASOSLARI VA ULARNI BARTARAF ETISHNING ZAMONAVIY LOGOPEDIK YONDASHUVLARI

*Muhiddinova Maftuna
Toshkent Xalqaro Kimyo Universiteti,
Maxsus pedagogika fakulteti, Logopediya yo‘nalishi,
1-kurs magistri*

Kirish

Bugungi kunda maxsus pedagogika sohasining asosiy yo‘nalishlaridan biri bo‘lgan logopediya fanining dolzarbligi yanada ortib bormoqda. Insonning ijtimoiy hayotga moslashuvi, shaxs sifatida shakllanishi, tafakkuri va kommunikativ faolligi to‘g‘ridan-to‘g‘ri nutq faoliyati bilan bog‘liq. Shu bois nutq buzilishlarini o‘rganish va ularni bartaraf etish masalasi lingvistik, psixologik hamda pedagogik jihatdan chuqur tadqiq etilmoqda.

Nutq — bu inson tafakkurining tashqi ifodasi, til esa shu tafakkurni ifodalovchi belgilar tizimidir. Demak, nutqdagi har qanday buzilish til tizimidagi muayyan mexanizmlarning izdan chiqishiga sabab bo‘ladi. Shuning uchun logopedik faoliyatda lingvistik yondashuv muhim o‘rin tutadi [1, 23].

Maqolaning maqsadi — nutq buzilishlarining lingvistik asoslarini ochib berish hamda ularni bartaraf etishda zamonaviy logopedik yondashuvlarning o‘rnini yoritishdan iborat.

1. Nutq buzilishlarining lingvistik asoslari

Nutq buzilishlari — bu nutq apparati yoki markaziy asab tizimi faoliyatining cheklanishi tufayli nutq tovushlarini to‘g‘ri talaffuz qilmaslik, grammatik tizimni buzish, semantik ifoda kamchiliklari bilan namoyon bo‘ladigan holatlardir. Ular fonetik, fonematik, leksik, morfologik, sintaktik va semantik darajalarda kuzatiladi.

Lingvistik nuqtayi nazardan, nutq buzilishlari quyidagi asoslarda tahlil qilinadi:

- **Fonetik-duduq yoki dislaliya** — tovushlarning artikulyatsiya jihatdan buzilishi;

- **Fonematik buzilishlar** — tovushlarni farqlashdagi yetishmovchiliklar;
- **Leksik-semantik buzilishlar** — soʻz boyligining kamligi yoki maʼno chalkashligi;
- **Grammatik buzilishlar** — soʻz yasash, soʻz birikmalari va gap tuzilishidagi kamchiliklar.

Til tizimidagi bu muammolar koʻpincha bolalarda psixolingvistik rivojlanishning kechikishi, eshitish va eslab qolish mexanizmlarining yetarlicha shakllanmagani bilan izohlanadi [2, 18].

2. Nutq buzilishlarini bartaraf etishda lingvistik yondashuvlar

Nutq buzilishlarini tuzatishda lingvistik asosga tayangan holda logopedik mashgʻulotlar tashkil etilishi lozim. Bu jarayon quyidagi tamoyillarga tayanadi:

1. **Fonetik tamoyil** — tovushlarni toʻgʻri talaffuz qilish va differensial mashqlar orqali toʻgʻrilash.
2. **Leksik tamoyil** — bolalarning soʻz boyligini kengaytirish, sinonim, antonim, koʻp maʼnolilik ustida ishlash.
3. **Grammatik tamoyil** — soʻz oʻzgartirish, gap tuzish, sintaktik birliklarni toʻgʻri qoʻllashga oʻrgatish.
4. **Kommunikativ tamoyil** — bola nutqini real muloqot holatlarida faol ishlatish orqali mustahkamlash.

Shuningdek, logopedik jarayonda **psixolingvistik** yondashuv ham muhim. Chunki nutq — bu nafaqat til tizimi, balki kognitiv jarayonlarning mahsulidir [3, 52].

3. Zamonaviy logopedik yondashuvlar

Hozirgi logopediya amaliyotida nutqni rivojlantirish va tuzatishda bir qator zamonaviy metodlar qoʻllanmoqda:

- **Integrativ yondashuv** — tibbiy, psixologik, pedagogik va lingvistik metodlarning uygʻunlashtirilgan tizimi;
- **Kommunikativ yondashuv** — muloqot faoliyati orqali nutqni shakllantirish;
- **Axborot texnologiyalariga asoslangan yondashuv** — multimedia dasturlari, interaktiv oʻyinlar va virtual logopedik platformalardan foydalanish;

- **Artikulatsion gimnastika va fonopedik mashqlar** — tovush apparatini mustahkamlashga yo‘naltirilgan usullar;
- **Sensor-integrativ terapiya** — nutqni sezgi organlari faoliyati bilan bog‘lab rivojlantirish.

Ushbu metodlar bolalarda nutq faolligini oshirish, ularning o‘ziga ishonchini kuchaytirish va muloqot ehtiyojini kengaytirishda yuqori samaradorlikka ega [4, 37].

4. Lingvistik va psixolingvistik tamoyillar tahlili

Nutq faoliyati tilning ichki tizimi (lingvistik komponent) va ongning bilish faoliyati (psixologik komponent) o‘rtasidagi murakkab o‘zaro aloqaga asoslanadi. Shu bois logopedik mashg‘ulotlarda quyidagi tamoyillar muhim:

- **Tizimlilik tamoyili** — nutqning fonetik, leksik, grammatik jihatlarini birgalikda rivojlantirish;
- **Faollik tamoyili** — bolaning faol ishtirokini ta‘minlash, o‘yin va muloqot orqali o‘qitish;
- **Individual yondashuv** — nutq buzilishining turi va darajasiga qarab mashg‘ulotlarni moslashtirish.

Psixolingvistika fani nuqtayi nazaridan, nutqni tuzatish jarayoni analiz va sintez, eshitish differensiasiyasi, motor faoliyat va semantik idrokni qayta tiklash bosqichlarini o‘z ichiga oladi [5, 41].

5. Nutq buzilishlarini bartaraf etish metodikasi

Logopedik mashg‘ulotlarning samaradorligi quyidagi metodlar bilan ta‘minlanadi:

1. **Tovushlarni differensial o‘rgatish** — talaffuzdagi fonetik farqlarni idrok etishga o‘rgatish.
2. **So‘z va gap tuzish mashqlari** — grammatik tuzilmani shakllantirish.
3. **Rivojlantiruvchi o‘yinlar** — eshitish, diqqat, xotira va tafakkurni faollashtirish.
4. **Vizual materiallardan foydalanish** — rasm, piktogramma, video vositalar orqali semantik bog‘lanishni mustahkamlash.

5. **Individual va guruhli mashg‘ulotlar uyg‘unligi** — ijtimoiy moslashuvni ta’minlaydi.

Metodik jihatdan logopedik mashg‘ulotlar quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi: tayyorlov, tovush qo‘yish, avtomatizatsiya, differensiasiya, muloqotga tatbiq etish. Har bir bosqichda nutqning leksik va grammatik komponentlari bilan ishlash asosiy o‘rinda turadi [6, 25].

Xulosa

Nutq buzilishlarini o‘rganish va ularni bartaraf etish jarayonida lingvistik yondashuvning ahamiyati beqiyosdir. Nutqdagi har qanday nuqson til tizimining biror darajasidagi buzilish bilan bog‘liq bo‘lgani sababli, logopedik ishni tilshunoslik qonuniyatlari asosida tashkil etish yuqori natija beradi.

Zamonaviy logopediya fanining rivojlanishida raqamli texnologiyalar, kommunikativ yondashuv va integrativ metodlarning tatbiqi logopedik mashg‘ulotlarning samaradorligini oshirmoqda. Shu bois kelajakda logopedik ta’limda lingvistik tahlil asosida ishlab chiqilgan interaktiv dasturlar, multimodal o‘yinlar va sun’iy intellekt asosidagi trening tizimlarini joriy etish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mahmudov N. Til va nutq munosabati masalalari. – Toshkent: Fan, 2015. – 123 b.
2. Nurmonov A. Nutq faoliyati va til tizimi. – Toshkent: O‘zMU nashriyoti, 2019. – 148 b.
3. Karimova D. Psixolingvistika asoslari. – Toshkent: TDPU, 2020. – 95 b.
4. Artykova S. Logopediya nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: O‘qituvchi, 2018. – 176 b.
5. Vygotskiy L.S. Myshleniye i rech. – Moskva: Pedagogika, 1999. – 287 s.
6. Raximova M. Bolalarda nutq buzilishlarini bartaraf etish metodikasi. – Toshkent: TDPU, 2022. – 132 b.

PRESENTATION OF ENGLISH GRAMMATICAL STRUCTURES IN THE MICROTEXTS TO STUDENTS OF AGRICULTURE

*Sobirova Ranokhon Xakimovna assistant professor of
Department of English language philology.
Andijan State University.*

Annotation : The main idea in the article the deals with the presentation of grammar constructions of the English language and the creation of an indicative basis for the subsequent formation of speech grammatical skills when reading texts on specialty. The principles of receptive grammar are analyzed theoretically.

Key words: indicative basis, receptive grammar, subsequent formation, mikrotext, principles of receptive grammar.

The theory of skills and abilities in a foreign language allows us to identify four main stages of work on grammatical material.

1. The stage of presentation of grammatical phenomena and creation of an indicative basis for subsequent skill formation.
2. Formation of speech grammatical skills by automating them in oral speech.
3. Inclusion of speech skills in different types of speech.
4. Development of speech skills.

The presentation (can be oral or written) is selected taking into account the following factors: firstly, the stage of training (initial, intermediate, final) and secondly, the difficulty (complexity) of the grammatical material. Thirdly, depending on the purpose of learning: active mastery of the material or passive knowledge of it. A major condition for the correct practical orientation of students is strict adherence to the principle of one difficulty: everything except the introduced grammatical phenomenon should be well known to the students in a given sentence (sample). The

clarity and simplicity of the techniques in mastering grammatical material are undoubtedly important advantages of a purely practical method of orientation.

As we know, the external formal features act as an orientation basis in teaching grammatical phenomena of reading. They are explained in the educational rule, and the educational rules can be:

- 1) verbal and schematic;
- 2) algorithmic and heuristic;
- 3) descriptive and rule-instructions.

Taking into account the tasks of teaching receptive grammar to Uzbek students in a non-linguistic university, as well as the existing experience of using the above-mentioned types of rules, it can be concluded that for the presentation of receptive grammar material it is necessary to use verbal rules-instructions of an algorithmic nature and schematic rules. In the scientific methodological literature there are a number of works that substantiate the use of these types of rules. We set ourselves the goal of testing the effectiveness based only on verbal instructional rules. As noted in scientific and methodological literature, the most rapid assimilation of a grammatical rule is achieved by its initial verbal formulation, which is consistent with the theory of the formation of mental actions. First of all, it is necessary to clarify on the basis of what principles verbal instructional rules are formed, what requirements are imposed on them and what their role in learning is. Methodologists have developed principles and requirements for the presentation of grammatical material based on instructional rules. It is known that in the methodology there are different points of view on the nature, role and place of rules in teaching grammar of a foreign language. In the modern methodology the rules of receptive grammar are considered as organized information about grammatical phenomena of the language, intended for understanding grammatical information obtained when reading texts.[1] The rules must contain not only the necessary description of the features and properties of phenomena, but also an indication of the method of their implementation in the

process of implementing the corresponding actions. This determines the role of the rules in teaching the phenomena of receptive grammar and the requirements for their formulation.

A special feature of the rules of receptive grammar is that they are built on the basis of grammatical concepts and generalizations, the use of which significantly reduces the volume of sufficient features of the rule, making the rule more rational. In accordance with the purpose of teaching receptive grammar, its features can establish the following principles of formation of the rules of receptive grammar: 1 - the principle of directed formulation, 2 - the principle of functionality, 3 - the principle of step-by-step, 4 - the principle of combining the techniques of non-translatable and translated semantization.

The first principle – directed formulation – is that the initial element in the rule of receptive grammar is a graphic feature, based on which the given phenomenon is recognized and associated with the corresponding meaning. The rule must provide clear features of the introduced grammatical phenomenon, explanations of its meaning and indications of the difference between this phenomenon and homonymous phenomena. Guided by this principle, it is necessary to present a new grammatical construction in graphic form with a clear highlighting of those features that distinguish this phenomenon from similar ones. The second principle – the principle of functionality of the rules of receptive grammar – is that in a rule the relations between the elements of a grammatical phenomenon must be described in such a form that it can serve as a basis for the development of corresponding grammatical actions. The rule should begin with an indication of the feature and end with a description of the action of correlating the feature with the meaning attributed to it. Based on this principle, we built a rule for recognizing passive constructions of the English language in the form of a series of training instructions, which together constitute a rule-instruction. The third principle – the principle of step-by-step rules – provides for the use of the main rule, an addition to it and corresponding warnings related to the distinction of homonymous features of grammatical phenomena. At the same time, warnings and additions should not be particular exceptions to the rules,

but also rules that clarify another, more general rule. The principle of combining the methods of non-translation and translation semantization depends on the divergence of the grammatical structure of the studied and native languages. Since the divergence between English and Uzbek languages, as shown above, is significant, we used a combination of non-translation and translation methods of semantization. Taking into account the principles described above, each new construction should be demonstrated in the microtext, since only the context helps to correctly understand the content of the phenomenon being studied. At the same time, a single presentation of the construction is not enough, it should be encountered in the microtext several times.

In the mathematical microtexts we selected, the passive constructions of interest to us were encountered from two to four times. The grammatical material should be presented in graphic form. This means that the microtext containing the new passive construction should either be projected on the screen or written in advance on a poster or, in extreme cases, on the board. First, the teacher asks students to read the microtext to themselves and try to understand its general content. Then he reads the text out loud, writes it on the board and translates into his native language sentences containing the grammatical construction, communicating a rule-instruction consisting of several training instructions, on the basis of which students perform exercises on recognizing and understanding the text with new grammatical material. It should be noted that communicating all the necessary information about a given grammatical structure contained in a rule-instruction at once is irrational, because it complicates its assimilation. Therefore, it is necessary to give information in certain doses. Each dose of information is followed by exercises for its assimilation. In our case, the minimum dose of information is contained in the training instruction. For example, rule-instruction contains 12 training instructions. Thus, in the conditions of the described methodology of presentation of passive constructions of the English language for reading literature, in the specialty, students master actions with new passive constructions based on verbal rules-instructions formulated on the basis of modern requirements and principles, and graphically highlighted formal features of

the construction, which together constitute the reference basis for mastering grammatical actions.

References:

1. Jalolov J., Maxkhamova G. English language teaching methodology. Tashkent, 2015.
2. Ляховицкий М.В. Методика преподавания иностранных языков. –М.: высш. школа, 1981. – 159 с.
3. Пассов Е.И. Вопросы обучения иноязычной речи. – Воронеж: Изд-во Воронежск. Гос. пед. ин-та, 1974. -164 с.
4. Берман И.М. Проблемы пассивной грамматики (на материале английского языка). – Дис. ... докт. пед. наук. – М., 1986. – 751

****=====****

ПРАГМАЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПЕРЕДАЧИ ИРОНИИ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПЕРЕВОДЕ

Сарбиназ Махсетовна Баймуратова
Ассистент кафедры теории и практики перевода
Каракалпакский государственный университет,
г. Нукус, Республика Каракалпакстан, Узбекистан

Передача иронии считается одной из самых сложных задач в художественном переводе. Этот стилистический прием многослоен и тесно связан с контекстом ситуации и культурной средой, что делает его перевод особенно трудоемким. Для адекватного воспроизведения иронии переводчику необходимо не только владеть языковыми средствами, но и понимать прагматические механизмы, определяющие ее восприятие. В данной статье анализируются прагмалингвистические особенности иронии, рассматриваются основные подходы к ее исследованию и предлагаются переводческие стратегии, способные сохранить коммуникативный эффект оригинала.

Актуальность исследования обусловлена возрастанием интереса к прагматике в переводоведении. Традиционные лингвистические концепции,

акцентирующие внимание на формальной эквивалентности, не могут в полной мере объяснить специфику иронии. Прагмалингвистика, исследующая язык в условиях реального общения, предоставляет необходимые инструменты для анализа иронии как речевого акта и разработки практических способов ее передачи.

Прагмалингвистика изучает, каким образом язык используется для достижения коммуникативных целей. В переводоведении это означает смещение акцента с буквального соответствия на функциональную эквивалентность, то есть на сохранение намерения и эффекта высказывания. Как отмечает Е.П. Гурина, прагматический анализ перевода должен учитывать не только языковую структуру, но и авторский идиостиль, интенции и особенности восприятия текста в другой культуре. [1]

Особое значение для анализа иронии имеет теория речевых актов Дж. Остина и Дж. Серля. Согласно ей, любое высказывание выполняет три функции:

- Локутивный акт – формулировка с определенным смыслом;
- Иллокутивный акт – коммуникативное намерение говорящего (утверждение, вопрос, приказ, и т. д.);
- Перлокутивный акт – реакция или эффект на слушающего.

Ирония интерпретируется как косвенный речевой акт, при котором истинный замысел не совпадает с буквальным выражением. Обычно ироническая реплика внешне выглядит как похвала или нейтральное замечание, тогда как скрытая иллокутивная сила выражает критику или отрицательную оценку. [2]. Например, в высказывании «Какой умный!» по отношению к очевидной глупости за похвальной формой скрывается осуждение.

Перевод иронии осложняется тем, что ее понимание всегда опирается на контекст и культурные предпосылки. Для успешной интерпретации необходимо распознать несоответствие между буквальным и скрытым смыслом, что возможно только при наличии фоновых знаний и общего культурного кода.

К основным трудностям относятся:

1. Культурная специфика. В разных культурах ирония может проявляться по-разному. То, что очевидно в одной традиции, в другой может восприниматься буквально.

2. Зависимость от контекста. Ирония нередко строится на намеках и прецедентных знаниях. Переводчик должен оценить, уловит ли читатель эти отсылки, и при необходимости сделать их более прозрачными.

3. Двойственность смысла. Задача переводчика – сохранить скрытый подтекст, не разрушив эффект. Буквальный перевод может «убить» иронию, а чрезмерное пояснение сведет ее художественную силу к нулю.

С опорой на прагмалингвистический подход можно выделить несколько стратегий:

- Прямой перевод. Используется, если иронические маркеры универсальны и понятны в обеих культурах.

- Синонимическая замена. Применяются близкие по значению средства языка перевода для сохранения эффекта.

- Прагматическая адаптация. Оригинальный прием заменяется другим, более естественным для целевой культуры, но сохраняющим ту же функцию.

- Экспликация. Подтекст делается явным за счет добавления пояснений; применяется, если есть риск утраты смысла.

- Компенсация. Если ирония теряется в одном фрагменте, переводчик восполняет ее в другом месте.

- Опускание. Ирония исключается, когда передача невозможна без потери смысла; это крайний вариант.

Примеры из романа «Гордость и предубеждение»

Произведение Джейн Остин служит ярким примером художественного текста, насыщенного ироническими интонациями.

Пример 1.

“Mr. Bennet was so odd a mixture of quick parts, sarcastic humour, reserve, and caprice, that the experience of three-and-twenty years had been insufficient to make his wife understand his character.” [3]

Перевод: “Мистер Беннет был столь странной смесью ума, насмешливости, сдержанности и причуд, что за двадцать три года совместной жизни жена так и не научилась его понимать.”

Здесь переводчик прибегает к прямому переводу, сохраняя ироничность описания.

Пример 2.

“An excellent consolation in a death-bed reflection!”

Перевод: “Прекрасное утешение на смертном одре!” [4]

Ирония строится на контрасте высокого стиля с трагической ситуацией. Прямой перевод полностью сохраняет эффект.

Пример 3.

“They are all silly and ignorant like other girls; but Lizzy has something more of quickness than her sisters.”

Перевод: “Они все глупы и невежественны, как все девицы. Впрочем, Лиззи несколько живее своих сестер.”

Ирония выражается через обобщающую негативную характеристику, смягченную в отношении одной дочери. Перевод сохраняет коммуникативный эффект.

Прагмалингвистический подход позволяет рассматривать иронию не только как языковое явление, но и как инструмент взаимодействия между автором и читателем. Переводчик должен учитывать намерение, культурные контексты и ожидания адресата.

Примеры показывают, что универсального метода передачи иронии не существует: в каждом случае выбор стратегии зависит от конкретного контекста. Успешный перевод иронии заключается не в буквальной передаче слов, а в воссоздании игры смыслов, которая делает текст живым и многозначным. Перспективным направлением дальнейших исследований

может стать анализ способов передачи иронии в разных жанрах и на материале других языковых пар.

1. Гурина Е.П. К вопросу о прагматике перевода // Гуманитарный вестник. 2015.
2. Слепцова М.А. Ирония как косвенный речевой акт отрицательной оценки. Автореферат диссертации. 2008
3. Jane Austen. Pride and Prejudice. Москва: Юпитер-Интер, 2006.
4. Джейн Остин. Гордость и предубеждение (пер. И. С. Маршак). Азбука-классика, 2005.

****=====****

ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ КАК ИНСТРУМЕНТ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ

*Ислова Савара Позиловна
преподаватель кафедры “Языков и гуманитарных наук”,
Андижанский государственный технический институт*

Аннотация: В статье рассматривается процесс интеграции информационно-коммуникационных технологий в образовательную практику высшей школы. Обосновывается значение цифровизации в контексте формирования современных профессиональных и метапредметных компетенций студентов. Анализируются задачи преподавателя в условиях использования ИКТ, а также роль самостоятельной работы обучающихся. Особое внимание уделяется изменению характера учебного взаимодействия и повышению мотивации студентов за счёт использования мультимедийных, интерактивных и виртуальных инструментов.

Ключевые слова: информационные технологии, цифровизация образования, педагогическая компетентность, профессиональное обучение, самостоятельная работа, мультимедиа.

Введение информационных технологий в образование является неотъемлемой частью модернизации всей системы подготовки специалистов.

Образовательные технологии всегда предполагали работу с информацией — её обработку, хранение, передачу и осмысление. Однако с развитием цифровых платформ, программного обеспечения, мультимедиа и телекоммуникационных каналов взаимодействия произошёл качественный сдвиг в сторону интерактивности, визуализации и гибкости обучения. Современное образование невозможно представить без использования компьютеров, интернет-ресурсов, цифровых лабораторий, мультимедийных пособий и виртуальных тренажёров. Эти средства обеспечивают новые возможности для усвоения учебного материала, индивидуализации траектории обучения и повышения познавательной активности студентов.

Информационно-коммуникационные технологии в образовательной практике выступают не только как технические средства, но и как методологическая основа перестройки учебного процесса. Их внедрение предполагает изменение роли преподавателя, который из транслятора знаний становится организатором самостоятельной познавательной деятельности студентов. Образ преподавателя XXI века включает в себя владение цифровыми инструментами, методами визуализации, навыками создания электронных курсов и управлением учебным процессом на цифровых платформах. Преподаватель должен уметь объективно оценивать знания, применять инновационные педагогические подходы, учитывать особенности когнитивной активности обучающихся в цифровой среде, использовать возможности дистанционного и смешанного обучения[1; 4].

Внедрение современных информационных технологий в высшее образование предполагает не только технологическую готовность учреждения, но и наличие продуманной методической базы. Образовательный контент должен быть адаптирован под цели подготовки специалиста с учётом его профессионального профиля. Особенно это актуально в технических и инженерных направлениях, где высока доля визуальных, расчётных и симуляционных операций. Использование интерактивной графики, анимации, видеофрагментов, 3D-моделей позволяет студенту не только быстрее освоить

сложные процессы, но и лучше понять их логику, взаимосвязи и практическое применение. По мнению В.Г. Казака, новые цифровые технологии становятся ключевым ресурсом профессионального образования и обеспечивают его соответствие требованиям времени[2].

Изменение структуры учебного процесса связано также с ростом объёма самостоятельной и проектной деятельности студентов. Новые технологии позволяют не только предоставить доступ к разнообразным источникам информации, но и организовать активную работу с ними. Использование цифровых тренажёров, симуляторов, баз данных, интерактивных карт, лабораторий и образовательных платформ активизирует когнитивную сферу студентов, развивает их способность к анализу, обобщению, систематизации и принятию решений. Это способствует формированию таких ключевых профессиональных компетенций, как исследовательские навыки, критическое мышление, ИКТ-компетентность, коммуникативная гибкость и способность к самообразованию.

Одним из важнейших направлений цифровизации является применение электронных форм контроля, автоматизированных систем тестирования, цифровых портфолио и виртуальных стендов, позволяющих отслеживать динамику индивидуального прогресса обучающегося. В условиях непрерывного образования компетенция педагога в управлении инновационными технологиями становится основой качества образовательного процесса. Как отмечает Н.И. Костя, новые принципы организации профессионального образования предполагают готовность преподавателя работать в цифровой образовательной среде, владение средствами визуализации, дистанционного взаимодействия и рефлексивной педагогики[3].

Применение ИКТ позволяет значительно оптимизировать практико-ориентированную часть обучения, включая лабораторные и практические работы. Моделирование технических процессов в электронных средах, виртуальные лаборатории, кейс-метод и симуляции повышают не только уровень усвоения учебного материала, но и качество формирования

профессиональных умений. Это особенно важно в условиях сокращённого аудиторного времени и необходимости гибкой адаптации образовательного процесса.

Современные образовательные реформы в Узбекистане, отражённые в Указе Президента Республики Узбекистан №ПҚ-2909 от 20 апреля 2017 года, подчёркивают значимость цифровых технологий как средства повышения качества высшего образования, его доступности и соответствия международным стандартам[1].

Таким образом, внедрение информационных технологий в образовательную практику позволяет не только повысить качество и эффективность обучения, но и изменить парадигму взаимодействия между преподавателем и студентом. Информационные технологии становятся инструментом формирования актуальных профессиональных и надпрофессиональных компетенций, создают условия для индивидуализации обучения, развития мотивации, формирования исследовательской культуры и навыков самообразования. Успешное использование ИКТ в высшей школе возможно лишь при наличии у преподавателя развитых методических, цифровых и коммуникативных компетенций, а также при поддержке со стороны образовательной политики и инфраструктуры вуза.

Использованная литература:

1. О мерах по дальнейшему развитию системы высшего образования. Указ Президента Республики Узбекистан от 20.04.2017 г. № ПҚ-2909.
2. Казак В.Г. Новое время — новые технологии профессионального образования. — 2017. — С. 12.
3. Костя Н.И. Новые принципы организации начального профессионального образования. — 2018.
4. Азиходжаева Н.Н. Педагогические технологии и педагогическое мастерство. — Ташкент, 2016.

5. Балчерина Г.А. Федеральная целевая программа развития образования: инновационные решения на будущее. — 2016. — С. 14–15.

****=====****

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЯЗЫКОЗНАНИЯ В СОПОСТАВИТЕЛЬНОМ ИЗУЧЕНИИ РУССКОГО И УЗБЕКСКОГО ЯЗЫКОВ

*Исламова Севара Позиловна
Преподаватель кафедры “Языков и гуманитарных наук”,
Андижанский государственный технический институт,
Андижан, Узбекистан*

Аннотация: В статье рассматриваются современные проблемы языкознания, возникающие при изучении и сравнении русского и узбекского языков. Особое внимание уделяется вопросам языковой политики, двуязычия и языкового взаимодействия, а также проблемам лексической и грамматической типологии, влияния социокультурных факторов на языковую динамику. Анализируются сложности перевода и интерпретации, вызванные структурными и семантическими различиями между языками.

Ключевые слова: языкознание, двуязычие, языковая политика, лексическая типология, грамматическая типология, социокультурные факторы, языковое взаимодействие, языковая динамика, глобализация.

Современное языкознание находится в процессе стремительной трансформации, обусловленной глобализацией, цифровизацией и расширением межкультурных коммуникаций. Русский и узбекский языки представляют собой интересный объект для сравнительного анализа, поскольку принадлежат к разным языковым семьям, но сосуществуют в едином социокультурном пространстве. Русский язык, сохраняя статус одного из ведущих языков международного общения на постсоветском пространстве, продолжает оказывать заметное влияние на лингвистическую ситуацию в республиках Центральной Азии. Узбекский язык, напротив, переживает период активной

модернизации и институционального укрепления как государственный язык независимого Узбекистана.

Одной из острых проблем выступает массовое проникновение лексических заимствований, прежде всего англицизмов. В русском языке англоязычные элементы прочно закрепились в сферах IT, маркетинга, развлечений, а также в интернет-коммуникации (например, «фейк», «стартап», «контент»). В узбекском языке заимствования приходят как из английского, так и из русского языка, при этом сохраняется влияние исторически сложившегося двуязычия. Например, активно используются слова вроде «kompyuter», «internet», «market», адаптированные к фонетике и орфографии узбекского языка. Эта тенденция, с одной стороны, свидетельствует о лингвистической адаптивности, но с другой — вызывает обеспокоенность из-за вытеснения исконной лексики и угрозы эрозии национальной языковой идентичности[1; 5; 7].

Развитие цифровых технологий, распространение мессенджеров, соцсетей и блогосферы кардинально изменило языковую среду. В русском языке формируются новые стили интернет-коммуникации, характеризующиеся активным использованием эмодзи, аббревиатур, англицизмов и мемов. Это создает ситуацию конкуренции между литературной нормой и сетевыми практиками. Узбекский язык также демонстрирует процесс неформальной «фонетизации» в латинице — пользователи упрощают орфографию, опускают диакритические знаки, сокращают слова до разговорной формы, что постепенно формирует параллельную сетевую норму, отличную от кодифицированной[3; 8].

Отдельного рассмотрения заслуживает языковая политика в отношении обоих языков. В русскоязычных регионах происходит переосмысление статуса русского языка — с одной стороны, он продолжает использоваться в образовании и науке, с другой — его позиции ослабляются в странах, проводящих активную национальную языковую политику. В Узбекистане проводится целенаправленная работа по утверждению узбекского языка в

качестве полноценного инструмента научной, образовательной и административной коммуникации, чему способствует перевод научной и технической литературы, развитие узбекской терминологии, модернизация учебников и нормативных актов. Однако наличие двух графических систем — кириллицы и латиницы — вызывает трудности в унификации языковой среды, особенно в официальных документах и сфере образования[2; 6].

Сравнительный анализ также показывает разную степень расхождения между литературной нормой и разговорной речью. В русском языке наблюдается размывание нормативных границ за счёт распространения разговорных и жаргонных форм в публичной речи и медиа. В узбекском языке, напротив, литературная форма сохраняет высокую степень нормативности, но в устной коммуникации растёт влияние диалектов, особенно региональных, и русского языка, что затрудняет формирование единого стандартного варианта[4; 6]. Особое значение в современном языкознании приобретает проблема сохранения национальной идентичности через язык. Русский язык сталкивается с задачей удержания культурного наследия, накопленного в литературе, философии и науке, в условиях нарастающей лингвистической фрагментации. Узбекский язык стремится утвердить культурно-национальную идентичность, развивая собственную терминологию, адаптируя заимствования и усиливая внутренние ресурсы языка. Это особенно актуально в условиях глобализации, где язык становится не только средством общения, но и инструментом самоидентификации и культурного сопротивления[7].

Таким образом, современное состояние русского и узбекского языков характеризуется рядом сходных вызовов: рост заимствований, давление цифровой среды, изменение соотношения норм и разговорной речи, усиление роли языка в формировании идентичности. Оба языка требуют научно обоснованной и гибкой языковой политики, способной поддерживать баланс между нормативностью и динамикой. Для русского языка актуальной становится защита языковой нормы и литературного наследия, для узбекского — развитие собственной терминологической базы и стандартизация

письменной формы. Решение обозначенных проблем возможно только при активном участии лингвистов, преподавателей, переводчиков и государственных институтов, при этом особая роль принадлежит системе образования как ключевому звену языкового воспроизводства.

Список использованной литературы:

1. Бабайцева В. В. Современный русский язык: введение в языкознание. — М.: Академия, 2019. — 352 с.
2. Земская Е. А. Русский язык конца XX – начала XXI века: изменения на разных языковых уровнях. — М.: Языки славянских культур, 2018. — 416 с.
3. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. — М.: КомКнига, 2020. — 576 с.
4. Норман Б. Ю. Введение в языкознание. — СПб.: Питер, 2021. — 320 с.
5. Рахматуллаев Ш. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. — Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008. — 672 с.
6. Норматов И. А., Абдуллаев Ш. Х. Ўзбек тили: назарий ва амалий масалалар. — Тошкент: Фан, 2017. — 288 с.
7. Комилов Н. Узбекский язык в условиях глобализации: проблемы и перспективы // Вестник Ташкентского государственного университета. — 2020. — № 2. — С. 45–53.
8. Crystal D. Language and the Internet. — 2nd ed. — Cambridge: Cambridge University Press, 2011. — 316 p.

****=====****

ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ И РАЗВИТИЕ ИДЕЙ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ

*Арипова Сайида Абдулахатовна
преподаватель кафедры «Языков и гуманитарных наук»,
Андижанский государственный технический институт,
Email: fortunesayida@gmail.com*

Аннотация. В статье анализируются исторические предпосылки и развитие идей самостоятельной работы студентов в зарубежной и отечественной педагогике. Прослеживается эволюция взглядов — от первых педагогических концепций XIX века до современных компетентностных подходов в высшем образовании Узбекистана. Отмечается, что самостоятельная работа студентов во все исторические периоды рассматривалась как ключевой элемент образовательного процесса, способствующий формированию умений самообразования, критического мышления и профессиональной компетентности.

Ключевые слова: самостоятельная работа студентов, история педагогики, профессиональная компетентность, высшее образование, Узбекистан.

Самостоятельная работа студентов (СРС) является неотъемлемой частью образовательного процесса, позволяющей будущему специалисту не только закрепить знания, но и приобрести умения, выходящие за рамки аудиторной деятельности. Через СРС формируются навыки поиска и анализа информации, способность критически осмысливать полученные данные и применять их в профессиональной практике. В разные исторические эпохи понятие и роль самостоятельной работы трактовались по-разному, однако её значимость никогда не утрачивалась [1].

Европейская педагогика XIX века стала отправной точкой формирования концепции самостоятельности в обучении. В трудах И. Песталоцци и Ф. Фребеля подчёркивалась ценность активности учащегося, необходимость вовлечения в процесс через практические действия. Дж. Дьюи, основатель прагматической педагогики, видел обучение как «опыт», где знания приобретаются через личную деятельность. Эти идеи заложили основу современного понимания самостоятельной работы как неотъемлемого элемента образования.

В отечественной педагогике аналогичные взгляды развивались параллельно. К. Д. Ушинский утверждал, что самодеятельность учащихся —

необходимое условие развития мышления и ответственности. В университетах Российской империи середины XIX века начали внедряться формы, стимулирующие самостоятельность: семинарские занятия, подготовка письменных работ, критический разбор источников. Всё это формировало у студентов исследовательские навыки и умение применять знания в реальной практике [2].

В советской высшей школе самостоятельная работа получила статус обязательного компонента образовательного процесса. Считалось, что без неё невозможно достичь прочных знаний и профессиональных навыков. В 1930–1950-е годы активно обсуждались методы организации СРС, а в трудах Б. П. Есипова, П. И. Пидкасистого, М. Н. Скаткина разрабатывались подходы к её планированию и контролю. При этом самостоятельная работа трактовалась не только как учебная, но и как воспитательная деятельность, формирующая у студента дисциплину, ответственность и активную жизненную позицию [3].

После обретения независимости Узбекистаном внимание к проблеме самостоятельной работы усилилось. «Национальная программа подготовки кадров» (1997) закрепила её как одно из условий подготовки компетентного специалиста, способного к самообразованию. В дальнейшем в нормативных документах, включая Закон «Об образовании» (2020), прямо указывалось, что самостоятельная работа должна составлять значительную часть учебного процесса, доходя до 50 % от общей нагрузки. Тем самым образовательная политика республики приблизилась к международным стандартам, где самостоятельная работа рассматривается как основа профессионального становления [4].

Современный этап характеризуется переходом от традиционных форм СРС (чтение, конспектирование, написание контрольных работ) к цифровым и интерактивным практикам. В условиях дистанционного обучения, активно внедрённого в Узбекистане в последние годы, самостоятельная работа студентов обогатилась новыми форматами: использование электронных библиотек, анализ мультимедийных материалов, подготовка презентаций и

терминологических словарей на русском языке. Однако при всех изменениях её сущность остаётся прежней: СРС — это целенаправленная познавательная деятельность, направленная на развитие профессиональной компетентности и личности будущего специалиста [5].

Таким образом, можно утверждать, что историческое развитие идей самостоятельной работы студентов прошло путь от вспомогательного элемента обучения к системообразующему фактору компетентностного подхода. Для Узбекистана эта эволюция имеет особое значение: именно самостоятельная работа становится связующим звеном между традиционными формами подготовки и современными требованиями к специалисту, владеющему навыками самообразования и профессиональной коммуникации.

Список литературы:

1. Pestalozzi J. H. How Gertrude Teaches Her Children. Syracuse: C. W. Bardeen, 1894.
2. Ушинский К. Д. Сочинения. Т. 3. М.–Л.: Изд-во АПН РСФСР, 1948.
3. Есипов Б. П. Самостоятельная работа учащихся на уроках. М.: Учпедгиз, 1961.
4. Национальная программа подготовки кадров. Ташкент, 1997.
5. Закон Республики Узбекистан «Об образовании» от 23.09.2020 № ЗРУ-63

****=*****

ЦВЕТ КАК НОМИНАТИВНЫЙ И КУЛЬТУРНЫЙ МАРКЕР В МЕДИЦИНСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ.

*Арипова Сайида Абдулахатовна
преподаватель кафедры «Языков и гуманитарных наук»,
Андижанский государственный технический институт,
Email: fortunesayida@gmail.com*

Аннотация: Статья посвящена лингвокультурологическому анализу роли цветообозначений в медицинской терминологии на материале русского и узбекского языков. Цель исследования — выявить и сопоставить основные

типы и функции наименований болезней, содержащих цветовой компонент. Рассматриваются примеры: «желтуха», «цианоз», «белая горячка» в русском языке и «сарик касаллик», «кўкйўтал» — в узбекском. Делается вывод о том, что цвет выполняет универсальные функции (диагностическую, коммуникативную, культурно-символическую), однако их конкретное воплощение определяется особенностями каждой лингвокультуры.

Ключевые слова: медицинская терминология, цветообозначения, лингвокультурология, русский язык, узбекский язык, номинация болезней.

Введение

Цвет является одним из универсальных семантических признаков, которые человек использует для описания явлений. В медицине он часто выступает первичным индексом патологии: желтизна кожи при желтухе [1], синюшность при цианозе [2], покраснение при эритеме [12], почернение струпов при гнойных процессах. Поэтому многие народные и профессиональные наименования болезней содержат цветовой компонент, который закрепляется в языке как термин или терминоподобное слово. Изучение подобных номинаций позволяет выявить взаимодействие физиологического восприятия и культурных факторов в формировании медицинской лексики, где лексемы несут одновременно дескриптивную и оценочно-символическую нагрузку [3]. Научная цель исследования заключается в описании и сопоставлении основных типов цветообозначений в медицинской терминологии русского и узбекского языков и выявлении их лингвокультурологического значения.

Теоретические основы и методика

Работа опирается на представления о номинативной функции языка и семиотике цвета [4]. Использовались методы лексико-семантического анализа, корпусный подход [5] и сопоставительный анализ. Источниками послужили толковые и специализированные словари [1; 6], медицинские справочники и статьи [2; 7], исследования по семиотике цвета в терминологии [3; 4]. Для

иллюстрации привлекались примеры как из русской, так и из узбекской практики номинации болезней.

Анализ материала

В русском языке цветовые обозначения закрепились как в народной, так и в научной медицинской лексике. «Желтуха» отражает жёлтый оттенок кожи и склер при накоплении билирубина [1]. Слово образовано от прилагательного «жёлтый» с суффиксом -уха, традиционно используемым в названиях болезней. Термин функционирует и в бытовом, и в клиническом употреблении, а в медицине различаются его разновидности: гемолитическая, печёночная, механическая [7]. «Цианоз» (от греч. *kyanós* — тёмно-синий) обозначает синюшную окраску кожи и слизистых вследствие недостатка кислорода в крови. В отличие от «желтухи», это слово является строго научным и преимущественно сохраняет статус профессионального термина [2]. Историческое наименование «Чёрная смерть» закрепились как символ катастрофы, где чёрный цвет обозначает смерть и разрушение [8]. «Белая горячка» употребляется в значении алкогольного делирия и иллюстрирует метафорическую функцию цвета, указывая как на бледность, так и на оценочный компонент [9].

В узбекском языке также широко представлены цветовые компоненты в названиях болезней. «Сариқ касаллик» («жёлтая болезнь») является прямым аналогом русской «желтухи», отражающим внешний симптом [10]. «Кўкйўтал» (буквально «синий кашель») обозначает коклюш и содержит двойную семантику: посинение при кашле и культурные коннотации слова кўк («синий», «небесный»), что связывает физиологический признак с традиционным мировидением [11]. Устойчивое выражение «қора ўлат» используется в значении особо опасных заболеваний, где чёрный символизирует гибель и разрушение.

Функции цветообозначений в медицинской терминологии многообразны. Диагностическая функция проявляется в фиксации видимого симптома (желтуха, цианоз). Коммуникативная функция выражается в простоте

и наглядности народных названий, удобных для устной передачи. Культурно-символическая функция связана с ассоциативными значениями цветов: чёрный — смерть, белый — бледность или чистота, жёлтый — болезни печени и отравления, синий — удушье и гипоксия. Историко-этимологическая функция отражает память о внешних проявлениях заболеваний, как в случае с «Чёрной смертью».

Обсуждение

Сопоставление показывает, что цветовые обозначения в медицинской лексике универсальны как инструмент номинации, однако имеют различную реализацию в зависимости от культурного контекста. В русском языке научная терминология тяготеет к греко-латинским корням, что обеспечивает международную точность, тогда как народная лексика сохраняет прозрачные цветовые образы (желтуха, краснуха). В узбекском языке цветовые компоненты нередко несут дополнительные культурные значения, усиливающие метафорическую и символическую нагрузку.

Заключение

Цвет в медицинской терминологии отражает взаимодействие физиологического восприятия и культурных образов. Он фиксирует симптомы, облегчает диагностику и создаёт культурно-символические ассоциации. Русская и узбекская традиции демонстрируют параллели в использовании цветообозначений, однако различаются по степени терминологичности и символической насыщенности. Для лексикографии и перевода важно учитывать как профессиональные эквиваленты, так и народные варианты, фиксируя их стилистический и культурный статус.

Использованная литература:

1. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка. — СПб., 1863–1866.
2. Струков А. И., Серов В. В. Патологическая анатомия. — М.: Медицина, 1995.

3. Васильева Н. Ш. Цветовая символика в русском языке и культуре // Вопросы языкознания. — 2012. — № 3.
4. Berlin B., Kay P. Basic Color Terms: Their Universality and Evolution. — Berkeley: University of California Press, 1969.
5. Крюкова И. В. Цвет как семантический признак в медицинской терминологии // Вестник Томского государственного университета. — 2016. — № 404.
6. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка. — М.: Азбуковник, 1999.
7. Harrison's Principles of Internal Medicine. — 20th ed. — New York: McGraw-Hill, 2018.
8. Ziegler P. The Black Death. — London: Penguin, 1998.
9. Мануйлов В. М. Психиатрия: Учебник. — М.: ГЭОТАР-Медиа, 2012.
10. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. — 5 жилд. — Тошкент: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2006–2008.
11. Навоий А. Муҳокаматул луғатайн. — Т.: Фан, 2000.
12. Большая российская энциклопедия [Электронный ресурс]. — URL: <https://bigenc.ru/c/eritema-5318b7>

****=====****

THE CONTRIBUTION OF LANGUAGE TO NATIONAL IDENTITY AND CROSS-CULTURAL COMMUNICATION

Master of Arts in Linguistics
Webster University in Tashkent
Abdukhalilova Fozilakhon Umidjon kizi
✉ abduhalilovanargiza073@gmail.com

ANNOTATION: This study explores the multifaceted role of language in shaping national identity and facilitating cross-cultural communication. Drawing

on theoretical frameworks from Anderson and Fishman, it argues that language functions not only as a means of communication but also as a core component of cultural identity and social cohesion. The paper examines how language policies and linguistic diversity contribute to national unity, using examples from Canada and Switzerland. Special attention is given to the influence of English on the Uzbek language and identity, highlighting both the opportunities and challenges that accompany globalization and linguistic exchange. The research demonstrates that English has enriched Uzbek vocabulary and enhanced cross-cultural competence, while also raising questions about language purity and preservation. Through a sociolinguistic lens, the study emphasizes the importance of inclusive language education and policies that promote multilingualism, cultural sensitivity, and international dialogue. Ultimately, the paper concludes that language serves as a vital bridge between tradition and modernity, fostering both national integrity and global understanding.

Keywords: Language and identity, National identity, Cross-cultural communication, Sociolinguistics, Linguistic diversity, Multilingualism, Language policy, Language education

Introduction: Language plays a crucial role in shaping national identity and enabling communication across cultures. As Benedict Anderson emphasizes, language serves as a core symbol that unites people within a nation by providing them with a common cultural framework and sense of belonging [1]. Additionally, Fishman argues that language is not only a tool for communication but also a carrier of collective memory and social values that forge national identity [2]. This thesis explores these dual roles of language, illustrating how it fosters unity domestically and facilitates dialogue internationally.

Language and National Identity: Symbolism and Policy

According to Anderson [1], the unique vocabulary, idioms, and grammatical constructs within any language encode the lived experiences and worldview of its speakers, turning language into a powerful marker of national identity. Fishman further contends that national language policies serve political functions by

promoting cohesion and cultural preservation [2]. For example, Canada's bilingual language policy, supporting both English and French, reflects an institutional effort to recognize and integrate its two founding cultures, fostering social harmony [3]. In contrast, research by Heller highlights that exclusive language policies in some countries marginalize linguistic minorities, which risks social fragmentation [5].

Language preservation initiatives, as noted by Pavlenko and Blackledge, such as the revitalization of indigenous languages, underscore language's role in cultural survival and identity affirmation [4]. These efforts demonstrate the political and social significance of language as more than mere communication, but as a repository of heritage.

English Impact on Uzbek Language and Identity

In the context of Uzbek, the increasing influence of English exemplifies the complex interaction between global languages and national identity. According to recent linguistic studies, English has become a significant source of new vocabulary in Uzbek, especially in areas such as science, technology, medicine, and business, where Uzbek adapts English loanwords to fill lexical gaps. This lexical borrowing supports modernization and international engagement but also raises sociolinguistic concerns. Some researchers note an intergenerational divide: younger Uzbeks generally accept and integrate English terms readily, while language purists express apprehension about preserving the purity and distinctiveness of Uzbek as a marker of national identity [5].

Furthermore, the typological differences between English an analytical language and Uzbekan agglutinative language present challenges in language learning and structural influence. English's complex tense system contrasts with Uzbek's morphological system, affecting English acquisition among Uzbek speakers. Conversely, English's presence has introduced new expressions and syntactic patterns into colloquial Uzbek, indicating a dynamic linguistic exchange rather than a unilateral influence [2].

This bilingual dynamic enriches Uzbek society's cross-cultural communication capabilities, facilitating participation in global business and technology sectors while supporting bilingualism and multilingualism as social assets. Language planners in Uzbekistan face the challenge of balancing the benefits of English for modernization with the imperative to protect and promote Uzbek's linguistic heritage [1][4].

Language as a Medium of Cross-Cultural Communication

Crystal's work on global English points to the importance of lingua francas in bridging cultural gaps and facilitating international communication [3]. In line with this view, Kachru illustrates how multilingualism in countries like India promotes both cultural specificity and national unity by allowing various linguistic communities to communicate within a broader social framework [4]. Hofstede's cultural dimensions theory also emphasizes the interaction between language and cultural values in shaping effective intercultural communication .

Moreover, Pennycook's research highlights the evolving nature of language in digital communication settings, where multimodality introduces new challenges and opportunities for cross-cultural interaction [5]. Understanding these changes demands expanded linguistic competencies beyond traditional language skills.

Sociolinguistic Insights on Language and Identity

Heller [5] argues that language use is a symbolic means through which individuals express group membership, social status, and personal identity all of which shape national identity dynamically. Grosjean adds that bilingual and multilingual individuals negotiate complex identities, reflecting and reshaping ideas of nationhood in globalized contexts [4]. These perspectives reveal how language ideologies influence social integration and identity construction.

Language Policy and Education: Navigating Unity and Diversity

Spolsky's analysis of language policy stresses the importance of promoting inclusive multilingual education systems that respect linguistic diversity while fostering national unity . Pennycook supports this with a focus on global English and transcultural dynamics in language education, arguing for pedagogical models

that prepare learners for a multilingual world. The success of such policies, as seen in Switzerland, where education programs incorporate multiple national languages, demonstrates the benefits of linguistic inclusivity [3].

Conclusion: Language plays a vital role in shaping national identity and fostering cross-cultural understanding. It unites people through shared traditions, values, and ways of expression, while also connecting them to the wider global community. The influence of English on the Uzbek language shows how linguistic interaction can bring both enrichment and challenges, expanding vocabulary and global awareness, yet raising concerns about preserving cultural uniqueness. To achieve balance, language education and policy should encourage multilingualism, inclusivity, and respect for linguistic diversity. By doing so, societies can strengthen national unity while remaining open to global dialogue and cooperation.[2]

References:

1. Anderson, B. (1983). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. Verso.
2. Fishman, J. A. (1972). *Language and nationalism*. Newbury House Publishers.
3. Crystal, D. (2001). *Language and the internet*. Cambridge University Press.
4. Kachru, B. B. (1990). *The alchemy of English: The spread, functions, and models of non-native Englishes*. University of Illinois Press.
5. Pavlenko, A., & Blackledge, A. (Eds.). (2004). *Negotiation of identities in multilingual contexts*. Multilingual Matters.

****=====****

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ВОСПИТАНИЯ НОВОГО ПОКОЛЕНИЯ НА ОСНОВЕ УСТНОГО НАРОДНОГО ТВОРЧЕСТВА

*Халикова Мухтарам Юрсуневна
старший преподаватель кафедры «Языков и гуманитарных наук»,
Андижанский государственный технический институт*

Аннотация: Статья посвящена теоретическим основаниям воспитания нового поколения на материале устного народного творчества и возможностям его педагогической интеграции в обучение русскому языку в системе высшего образования. Показано, что фольклорные тексты выступают ресурсом духовно-нравственного и интеллектуального развития, формируют ценностные установки и коммуникативные модели поведения, а также поддерживают мотивацию к учению за счёт культурной идентификации и смысловой насыщенности речевого материала. Уточняются методические условия отбора и дидактической обработки фольклорных материалов для аудиторной и внеаудиторной работы.

Ключевые слова: воспитание, мышление, образование, духовность, метод, система, фольклор, профессиональные компетенции.

Основным условием всестороннего развития личности является духовно-нравственное и интеллектуальное воспитание, которое обеспечивает переход от стихийной социализации к осознанному культурному самоопределению. Развитие познавательной активности, овладение знаниями, совершенствование мышления, памяти и воображения образуют ядро личностного роста и профессионального становления будущего специалиста [1]. В современных условиях качественное образование, прежде всего интеллектуальное, рассматривается как стратегический ресурс общества знания; оно не сводится к передаче информации, а предполагает формирование способов мыслительной деятельности и ценностных ориентиров учащегося.

Интеграция фольклорного материала в преподавание русского языка в вузе позволяет соединить образовательные и воспитательные задачи. Фольклор, аккумулируя исторически сложившиеся моральные нормы, модели поведения и этнические стереотипы речевого взаимодействия, служит естественной средой формирования духовных качеств личности, поддерживает межпоколенческую преемственность и способствует осмыслению культурного наследия. Работа с пословицами, сказками,

легендами, обрядами и песенным фольклором создаёт условия для развития у студентов навыков смыслового чтения, анализа текста, интерпретации культурных кодов, расширяет словарный запас и коммуникативные стратегии на русском языке. При этом значим не только лингвистический, но и аксиологический аспект: через художественный образ и притчевую структуру текст задаёт нравственную проблематику, побуждая к рефлексии и личностному выбору.

Методически оправдан комплексный подход, включающий: а) научно обоснованный отбор аутентичных текстов с учётом жанровой специфики и учебных целей; б) дидактическую адаптацию (комментарий к историко-культурному контексту, поэтике, ключевой лексике); в) проектирование заданий, направленных на формирование языковых, коммуникативных и социокультурных компетенций; г) сочетание аудиторных форм с внеаудиторной деятельностью (клубы чтения, фольклорные практикумы, этнолингвистические мини-проекты). С позиций компетентного подхода такие практики укрепляют общеучебные умения (поиск и обработка информации, аргументация, презентация результатов) и профессионально значимые качества: ответственность, дисциплина, культура общения, способность к сотрудничеству [2].

Психолого-педагогические основания применения фольклора связаны с природой интеллекта как системы познавательных функций и продуктивных способов действия. Интеллект понимается как способность оперировать обобщёнными связями и отношениями, переносить знания в новые ситуации, использовать опыт для решения задач; в образовательной практике это проявляется в умении интерпретировать, моделировать и творчески преобразовывать действительность [1]. Раннее и последовательное включение ценностно нагруженных текстов способствует внутренней мотивации, формированию устойчивых нравственных установок и саморефлексии, что особенно важно в период профессионального самоопределения студента.

В контексте высшего образования Узбекистана целесообразно ориентироваться на взвешанный выбор педагогических средств, обеспечивающих культурную идентичность и открытость современной цивилизации. Фольклор выступает инструментом укрепления гражданственности, патриотизма, уважения к историческим традициям и общечеловеческим ценностям, а также фактором гуманитарной безопасности образовательной среды. Для технических направлений (в том числе «машиностроение») работа с фольклорными материалами выполняет компенсаторную функцию: поддерживает речевую культуру, развивает критическое мышление, коммуникативную гибкость и академическую добросовестность, что повышает качество профессиональной коммуникации на русском языке.

Результативность внедрения фольклора зависит от системной организации самостоятельной работы. Эффективными оказываются задания на смысловое чтение, реконструкцию сюжета, выявление ценностных оппозиций, сопоставление вариантов, перефразирование и устный пересказ с опорой на ключевую лексику; для контроля — тесты на понимание, задания на лексико-грамматическую трансформацию, мини-эссе и рефлексивные дневники. Такие формы обеспечивают связь учебных действий с личностным смыслом, развивают навыки анализа и аргументации, а также поддерживают академическую мотивацию [3].

Выводы. Устное народное творчество является педагогически значимым ресурсом духовно-нравственного и интеллектуального воспитания студентов и может быть результативно интегрировано в преподавание русского языка при соблюдении принципов научно обоснованного отбора, дидактической адаптации и компетентностного проектирования учебных заданий. Комплексная реализация указанных условий способствует формированию ценностных установок, коммуникативных умений и профессиональных компетенций будущих специалистов.

Список использованной литературы:

1. Азимов Э. Г., Щукин А. Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). М.: ИКАР, 2009. — 448 с.
2. Белкова Е. А. Методические материалы по программе «Активные и инновационные методы обучения. Обучение взрослых». Ярославль: Академия Пастухова, 2010. — 100 с.
3. Гальскова Н. Д. Современная методика обучения иностранным языкам: пособие для учителя. М.: АРКТИ, 2003. — 192 с.

****=*****=****

ONA TILI TAFAKKUR IFODASI VA TARAQQIYOT MEZONI

*Xalikova Muxtaram Yursunovna
Andijon davlat texnika instituti
“Tillar va gumanitar fanlar” kafedrası katta o‘qituvchisi,
Xalikova Tursinoy Xurshidovna
Qo‘qon universiteti Andijon filiali
Iqtisodiyot va pedagogika fakulteti Maktabgacha ta’lim yo‘nalishi
25-03 guruh talabasi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek tilining ijtimoiy-madaniy hayot va ta’lim tizimidagi o‘rni, shuningdek, ona tilining dunyo tillari oilasidagi nufuzi hamda uning shaxs kamoloti va milliy o‘zlikni anglashdagi funksional vazifalari yoritiladi. Til tafakkur va kommunikatsiyaning asosiy vositasi sifatida bilimni shakllantirish, qadriyatlarni uzatish va jamiyat taraqqiyotini ta’minlashda muhim omil ekanligi asoslanadi. Ta’lim jarayonida ona tilidan samarali foydalanish bo‘yicha metodik yondashuvlar taklif etiladi, davlat tiliga oid huquqiy asoslar eslatib o‘tiladi.

Kalit so‘zlar: ona tili, til va tafakkur, til–millat munosabati, ma’naviyat, metodika, o‘quv qo‘llanma, ensiklopediya, lug‘at, madhiyaviy matnlar, huquqiy asoslar.

Til jamiyat taraqqiyotining asosiy omillaridan biri sifatida shaxs tafakkuri, muloqoti va madaniy xotirani uyg‘unlashtiradi. O‘zbek tili ana shu jarayonlarning tabiiy tayanchi bo‘lib, milliy o‘zlik va ijtimoiy birdamlikni mustahkamlaydi. Shu

nuqtai nazardan, tilning ijtimoiy-madaniy vazifalarini ilmiy tahlil qilish nafaqat lingvistik, balki ma'naviy-ma'rifiy zaruratdir.

Til fikrni ifoda etish, qayd qilish va boshqalarga yetkazishning bosh vositasi bo'lib, u nafaqat tafakkurning "aks-sadosi", balki uning tayanchi va taraqqiyot mezonidir. Jamiyat tomonidan yaratilgan hodisa va tushunchalarni umumlashtirishda til konseptual tizimlarni shakllantirib, ijtimoiy xotirani barqarorlashtiradi. Millat tafakkurini rivojlantirish, ma'naviyat va ma'rifatni namoyon etish hamda fuqarolik o'zligini mustahkamlashda ona tilining tutgan o'rni alohida ahamiyatga ega [1].

"Davlat tili to'g'risida"gi Qonunning qabul qilinishi milliy o'zlikni anglash jarayonida muhim bosqich bo'lib, respublikaning ramziy-qadriyatli qiyofasini ochib berdi va davlat tilining rivoji uchun institutsional shart-sharoitlar yaratdi [3]. Usbu huquqiy asos ta'lim, ilm-fan va ommaviy axborot makonida ona tilidan foydalanish madaniyatini kengaytirish, normativ me'yorlarni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Ona tilining mavjudligi va undan faol foydalanish shaxsning kuzatish, anglash va fikrlash qobiliyatini rivojlantirib, mintaqaviy va global kommunikatsiyada samarali ishtirok etish ko'nikmalarini shakllantiradi. Ta'lim amaliyotida bu holat o'quvchi-talabalarning til vositasida idrok etish, fikrni ravon ifoda qilish, dalillash va madaniyatlararo muloqot kompetensiyalarini yuksaltirish bilan ifodalanadi [2].

Zamonaviy ommaviy kommunikatsiya maydonida ayrim shaxslarning ommaviy chiqishlarda ona tilidan yetarlicha foydalanmasligi til-millat munosabatiga doir bahslarni yuzaga keltiradi. Ilmiy manbalarda millatga mansublik omillari ichida til muhim identifikatsion mezonlardan biri sifatida qayd etiladi; biroq bu masala sotsiologik va madaniyatshunoslik yondashuvlarini talab etuvchi ko'p qirrali hodisa sifatida ko'riladi. Shunga ko'ra, ta'lim tizimi va OAVda savodxonlik, nutq madaniyati va me'yoriy til standarti targ'iboti izchil yo'lga qo'yilishi lozim.

Ona tilida o'qitish metodikasi nuqtayi nazaridan lug'atlar, ensiklopediyalar, darsliklar va o'quv qo'llanmalardan tizimli foydalanish, terminologiyani

me'yorlashtirish hamda yozuv va imlo kompetensiyalarini mustahkamlash muhimdir. O'quv jarayonida tekstlar bilan maqsadli ishlash (mavhum tushunchalarni aniqlashtirish, tahlil-sintez, qayta ifodalash, argumentatsiya) va normativ-huquqiy manbalar bilan tanishuv ta'limiy va tarbiyaviy vazifalarning birligiga xizmat qiladi [4].

Xulosa qilib aytganda, o'zbek tili milliy o'zlikning tayanch omili, ijtimoiy integratsiya vositasi va ilmiy-ta'limiy rivojlanishning strategik resursi sifatida alohida qadriyatdir. Uning xalqaro miqyosdagi nufuzi va qo'llanish doirasini kengaytirish, xorijiy hamkorlikda til siyosati va metodik tadqiqotlarni kuchaytirish hamda ta'limda ona tili asosidagi kompetensiyalarni rivojlantirish ustuvor vazifa bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Turdieva K., Axmedova D. *O'zbek tili*. Toshkent, 2007.
2. Abdurahmonov G., Shukurov Sh. *O'zbek tilining tarixiy grammatikasi*. Toshkent, 2008.
3. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi. 2019-yil 22-oktabr, 06/19/5850/3939-son.
4. Xayrullayev K. *Tipik orfografik xatolar va ularni bartaraf etish* (dissertatsiya). Toshkent, 1944.

****=*****=****

SUCCESS AND CHALLENGES OF MODERN TECHNIQUES IN ENGLISH TEACHING

Irgasheva Nasibaxon Dadajanovna
Andijan state technical Institute
the senior teacher of the chair languages and humanities

Every method has controversial sides. Also modern approaches of English language teaching have advantages and slight disadvantages. Disadvantages are not serious; language teachers can decrease them after using several times communicative approach. Nevertheless, there are a lot of beneficial sides to implement this method during your lessons. If you focus on following features of CLT, you will find out how

interesting and effective method it is. Modern approach of ELT and communicative approach both of them are similar method. They like usage from each other.

To start the lesson with “Today we are going to learn about the Present Perfect Simple”, instead of to start the lesson with “Today we are going to learn how to do a job interview in English”[1]. “Present Perfect Simple” will frighten pupils, but pupils will interest in practicing English for a good job interview

Useful

The curriculums of modern approach and communicative approach usually have clear and specific main topics (situations) to increase learners’ communicative and social competence.

Confident

Teachers encourage pupils to express a lot. Errors are considered natural. The teacher will not correct every sentence immediately. It won’t hurt the self-esteem of pupils.

Brainstorming

Pupils can have incomplete knowledge but still communicate effectively. For example, if the pupil doesn't know how to say “chair”, they can describe it as “the thing you sit in.”

Authentic

Situation and atmosphere are close to people’s real life. Real life situations and communication are unpredictable. A pupil may learn all the correct forms of communication but may not know when to use them appropriately. Role-play and simulation provide opportunities to react to these situations and to give the pupils a taste of real life.

Harmonious

The class will be harmonious through role-play games, interview, and other interaction activities by the teacher.

Disadvantages

Evaluation

It's hard to make a flawless evaluation of modern approach and communicative approach, because there are a lot of instable and changeful factors. "Communicative Approach" is aimed at training pupils' listening and speaking, so it relatively ignores the training of reading and writing. Therefore, it is hard to evaluate every aspect of English ability.

Limited instructional hours

Role-play games and simulations involve a lot of conversations and discussions. Thus it may not be very suitable for a large class. The teacher has to spend a lot of time on interactions of pupils and he is not able to predict the process in the class[2].

Losing control

Since the activities require the full participation of the pupils and minimum participation from the teacher, the teacher may fear that he may lose control of the class.

Not suitable for all levels

Low proficiency pupils who do not have the necessary communicative competence to carry out the activity. Communicative activities would be more suitable for intermediate and advanced learners.

Activities are difficult to monitor

With so much activity both physical and verbal going on, it is sometimes difficult for the teacher to monitor a pupil's performance. There is the fear among teachers that the pupils are having too much fun and that no learning is taking place.

Introverted pupils

Speaking will stop shy people for communication. If the character of pupils is introverted, teaching development will be a difficult problem.

Pair work and group work present ways of organizing the class while teaching speaking. The teacher's responsibility is to choose a suitable communicative activity depending on what is going to be practiced either fluency or accuracy and organize the pupils into pairs or groups. In some activities such as role plays and guessing games, pair work is essential. On the other hand, discussions and debates require

group work and enable the pupils to express their opinions on a given topic within the group. After that, the spokesman of each group notifies the rest of the class about the conclusion they have reached. This may lead to a following discussion among groups and if the topic is amusing, the speaking lesson seems to be enjoyable for both pupils and the teacher, too.

Any game should be based on generally accepted educational principles and tactics. Educational games should be based on educational subjects. In the process of games, the student is more interested in this activity than in a regular lesson and works freely. There are many reasons for pair and group work to be used in the lessons. First of all, they provide the pupils with a lot more practice than working as a whole class. Pupils also feel more comfortable to speak to one or two people rather than the whole class and the teacher. Moreover, speaking to just a few people is closer to real-life situations[3].

Pair and group work allows each pupil to work for his or her small group or pair. The teacher is no more considered the only source of information but the pupils learn from each other. Pair and group work allows each student to work at the pace of his or her small group or pair. each other. This creates opportunities for learners' knowledge to be shared. In order to be successful, learners need to become accustomed to using English without the teacher's permanent support. This creates opportunities for learners' knowledge to be shared. In order to be successful, learners need to become accustomed to using English without the teacher's permanent support. Therefore, working in pairs or groups helps them to build up their independence and confidence for further conversations. The advantages of pair and group work can be noticeable not only from the learner's but also the teacher's point of view. It provides the teacher with more time to work with weaker pupils and encourage them, by participating in a role play or discussion, to communicate. Teachers can also benefit from a great availableness of different communicative activities being offered in bookshops and on the internet nowadays. The variety of materials for pair or group work speaking practice is praised by most of them and their use has proved to be very efficient for speaking skill improvement.

Slight disadvantages of pair and group work[4].

However efficient and useful pair and group work is, it may sometimes cause little problems while practicing speaking. The noise belongs to these obstacles the teachers have to overcome during lessons. Usually the pupils themselves are not disturbed by the noise; it is more noticeable to the teacher observing pairs or groups. However, the noise created by pair and group work demonstrates learners' engagement in a speaking task and gives the teacher visual evidence of pupils' involvement. Considering this, the success in working in pairs or groups depends mainly on the pupils' and the teacher's approach.

The difficulty is to control the whole class during a communicative activity. To stop activity getting out of control, it is important to give the pupils clear instructions, define the speaking task clearly and set up a routine, so that pupils accept the idea of working in pairs or groups and know exactly what to do[6].

Although there are some disadvantages of ELT and CLT, they are considered one of the most effective approaches to teach pupils foreign language. These downsides may be decreased after implementing it several times during the lessons. Initially, it may be difficult to adapt this method for both language teachers and pupils. Nevertheless they will find it out a very fascinating method among other methods.

Literature:

1. Irgasheva, Nasiba Dadajonovna. "Ingliz tilini o'qitishda zamonaviy innovatsion texnologiyalardan foydalanish." *Евразийский журнал академических исследований* 2.1 (2022): 21-24.
2. Dadajonovna, Irgasheva Nasiba. "Modern Methods of Teaching a Foreign Language." *Web of Semantic: Universal Journal on Innovative Education* 2.6 (2023): 243-248.
3. Dadajonovna, Irgasheva Nasiba. "METAPHORICAL CHANGES IN ENGLISH." *Open Access Repository* 10.1 (2023): 145-147.

4. Beresova, J. (2017). The impact of the CEFR on teaching and testing English in the local context. *Theory and Practice in Language Studies*, 7(11), 959-964.
5. Bax, S. (2003). CALL – past, present and future. *System*, 31, 13-28. Available:
5. Beatty, K. (2003). *Teaching and researching computer-assisted language learning*. New York: Longman.
6. Broughton G. *Teaching English as a foreign language*. 1996.
7. Tursunov Alisher Rozikjonovich, Norkulova Ugiloy Khudoyberdi kizi. "IMPORTANCE OF PAIR WORK AND GROUPWORK", CENTRAL ASIAN JOURNAL OF MULTIDISCIPLINARY RESEARCH AND MANAGEMENT STUDIES (224-226 pages) 12.05.2025.

****=====****

**MALAKA OSHIRISH TIZIMIDA ONA TILI VA ADABIYOT
O'QITUVCHILARI KASBIY TAYYORGARLIGINI
RIVOJLANTIRISHNING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI**

***Irgasheva Nasiba Dadajanovna
Andijon davlat texnika instituti
"Tillar va gumanitar fanlar kafedrasida katta o'qituvchisi"***

Bugungi kunda kelib, fan va texnikaning jadal rivojlanishi natijasida yuqori malakali pedagog kadrlarni tayyorlash sohasida yangi sifat o'zgarishlarini vujudga keltirish zaruriyati paydo bo'ldi. Bu hol malaka oshirish ta'limini modernizatsiyalash, o'qituvchilarning intellektual salohiyatni takomillashtirish masalasini yanada dolzarblashtirmoqda. Uzlaksiz ta'lim tizimining muhim bo'g'ini sanalmish malaka oshirish hududiy markazlari faoliyatini o'rganish malaka oshirish jarayonida amalga oshirilishi lozim bo'lgan bir qancha vazifalar mavjudligini ko'rsatmoqda.

Zamonaviy sharoitda malaka oshirish sohaga doir yutuqlar va innovatsion texnologiyalarni o'zlashtirish, shu asosda kasbiy bilim, ko'nikma va malakalarni takomillashtirib, yangilashnigina nazarda tutmaydi. Ijtimoiy taraqqiyot, ta'lim islohoti o'qituvchilar malakasini oshirish va qayta tayyorlashni yangi metodologik asosda tashkil etish, eng avvalo, o'qituvchilarda takomillashishga ichki ehtiyoj, ya'ni

kasbiy va ma'naviy qiziqishni tashqi ta'sir imkoniyatlari bilan o'zaro uyg'unlashtirish, insonning o'z-o'zini anglashi asosida tashkil etishni lozim, deb biladi [1]. Uzluksiz ta'lim tizimida yosh avlodni o'qitish va tarbiyalash kabi serqirra vazifani faqat malakali o'qituvchi muvaffaqiyatli amalga oshirishi mumkin. Pedagog qiyofasida barkamol shaxs va malakali mutaxassisga xos bo'lgan barcha sifatlar o'z aksini topa olishi zarur. Mazkur sifatning namoyon bo'lishi muayyan o'qituvchining kasbiy tayyorgarlik darajasiga egaligini ko'rsatadi [2].

O'qituvchi shaxsi unda mavjud qobiliyatga bog'liq tarzda rivojlanadi. M.G.Davletshin «Zamonaviy maktab o'qituvchisining psixologiyasi» nomli qo'llanmasida o'qituvchi egallashi lozim bo'lgan didaktik (fanga qiziqtirish, aniq va oson anglatish, mustaqil fikrlashga o'rgatish); akademik (matematika, fizika, biologiya, ona tili, adabiyot, tarix va shu kabi fanlarni bilish); perseptiv (o'quvchi ichki dunyosi, ruhiy holati kabi nozik jihatlarni tushunish); nutq (kechinmalarni nutq, yuz ifodasi (mimika) va pantomimika yordamida aniq ifodalash); tashkilotchilik (o'z ishini to'g'ri tashkil qilish va o'quvchilarni jipslashtirish); avtoritar (o'quvchilarga hissiy-irodaviy ta'sir o'tkazib, ular orasida obro' orttira bilish); kommunikativ (bolalarga to'g'ri yondashish, ular bilan pedagogik maqsadga mos muloqotga kirishish, me'yorni unutmaslik); pedagogik mulohaza (o'quvchini ta'limiy va tarbiyaviy shakllantirish borasidagi urinishlari natijasini bashorat qila olish); diqqatni taqsimlay olish (bir vaqtning o'zida diqqatni bir qancha faoliyatga qarata olish) kabi sakkiz xil qobiliyatini sanab o'tgan.

Xozirgi kunda jamiyat bir vaqtning o'zida ikki xil jarayonni boshidan kechirmoqda: inson qo'l mehnati talab qilinadigan faoliyat turining soni kamaymoqda; natijada ishlab chiqarishning avtomatlashtirilishi evaziga ishlab chiqarishga jalb etiladigan odamlar soni kamayishi yuz bermoqda. Bu esa o'z navbatida mehnat bozorida raqobatning oshib ketishiga olib kelmoqda. O'quvchilarni ma'naviy dunyosini boyitish, borliqni idrok etishda uning yaxlitligi, takrorlanmasligi va uyg'unligini anglash, hayotiy tasavvurini amaliy faoliyatida ifodalash orqali tafakkurini o'stirish, ijodkorlikni rivojlantirish, sog'lom turmush tarziga amal qilish, innovatsion g'oyalarni yaratish hamda kundalik hayotga tatbiq etishda Amaliy fanlar

blok-moduli tarkibidagi fanlar muhim ahamiyatga ega. Amaliy fanlar bloki moduli tarkibiga musiqa madaniyati, tasviriy san'at, chizmachilik, texnologiya, jismoniy tarbiya va chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik fanlari kiradi. Jismoniy tarbiya, Chaqiruvga qadar boshlang'ich tayyorgarlik fanlari tarkibiga integratsiya qilingan holda o'qitiladi[3].

Til fikrni shakllantirish va bayon qilish, taassurot, his, kechinmalarni ifodalashda muhim o'rin tutadi. Til jamiyat a'zolarining bir-biri bilan o'zaro aloqasi uchun xizmat qiladigan vositadir. Bu vosita qanchalik takomillashsa, fikr shunchalik aniq, ta'sirchan ifodalanadi. Maktabda ona tilini chuqur o'rganish zarurati tilning mana shu asosiy vazifalaridan kelab chiqadi. Ona tili - nutq o'qish va yozish sohasidagi ko'nikma va malakalar o'quvchilar o'quv mehnatining zaruriy sharti va vositasi hisoblanadi. Bola o'qish ko'nikmalarini egallash bilan, birinchi navbatda o'z ona tilini o'rganishi zarur. Chunki ona tili bilimdonlikning, aql -idrokning kalitidir. Ona tili boshqa fanlarni vositasi hamdir, jamiyat tarixi ham, tabiiy fanlar ham ona tili yordamida o'rganiladi, Demak , ona tili bolaning umumiy kamol topishida ham, bilim va mehnatga havasini uyg'otishda ham alohida rol o'ynaydi.

Til muhim tarbiya vositasidir. Badiiy adabiyotlarni, gazeta, jurnallarni o'qigan bola o'zida eng yaxshi xislatlarni tarbiyalab boradi. Muomala madaniyatini egallaydi. Ona tili boshlang'ich sinfda asosiy o'rinni egallar ekan, har bir o'quvchida ona tiliga qiziqish va muhabbatni tarbiyalash zarur.

Ona tili o'qitish metodikasining ilmiy asoslari va tamoyillari

Dunyoni bilish nazariyasi ona tili o'qitish metodikasining metodologik asosi hisoblanadi. Metodikaning amaliy ahamiyati o'quvchilarning til boyligini har tomonlama to'liq bilib olishlarini ta'minlashdir. Buning uchun biz quyidagilarni yodda tutushimiz lozim: til kishilar Markaziysidagi aloqaning zaruriy vositasidir; tilsiz jamiyatning yashashi mumkin emas; tilning aloqa vositasi sifatidagi ahamiyati uzluksiz ortib boradi; maktabning vazifasi tilni aloqa- kishilar orasidagi munosabatning rivojlangan nozik quroliga aylantirish hisoblanadi. Til oqilona, mantiqiy bilish vositasidir; til birliklari va formalari yordamida bilish jarayonida umumlashtirish, tushunchani muhokama va xulosa bilan bog'lash amalga oshiriladi;

til va nutq tafakkur bilan uzviy bog'lanadi; biz fikrni nutqda shakllantiramiz; tilni egallash va nutqni o'stirish bilan o'quvchining fikrlash qobiliyati ham o'sadi. Metodik fan sifatida ona tili o'qitish metodikasi maktabda o'qitishning o'quvchilar nutqining yaxshi rivojlanishiga kafolat beradigan tilni har tomonlama bilishning ijtimoiy rolini tushuntiradigan yo'llari bilan ta'minlashi kerak. Demak, nutq o'stirish maktabning muhim vazifasidir. Amaliyot kishi bilimining manbai va harakatlantiruvchi kuchi, haqiqat me'zoni va bilim tojidir. Analitik-sintetik ishlar yordamida til ustida kuzatishdan umumiy xulosa chiqarishga, nazariy ta'rif va qoidaga, shular asosida og'zaki va yozma tarzda jonli nutqiy aloqaga, to'g'ri talaffuzga o'tadilar. Ular kuzatish jarayonida bilib olgan, o'zlashtirgan qoidalarini amaliyotga tatbiq etadilar.

Metodika bilish nazariyasidan tashqari, yangi fanlar, xususan, psixologiya, pedagogika ma'lumotlarga tayanadi. Pedagogik psixologiya bilimlarning o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilishini, ko'nikma va malakalarning shakllanish jarayonini tekshiradi. Metodika psixolingvistika bilan ham bog'liq. Metodikaga psixolingvistika nutq haqida, uni talab qiluvchi sabablar, nutq turlari, nutqni qabul qiluvchi signallar va boshqalar haqida ma'lumot beradi. Shuningdek, metodika, didaktika, umumiy pedagogika bilan o'zaro bog'liq. Ona tili o'qitish metodikasi ona tilining ma'lum qismini amaliy, ma'lum qismini nazariy egallashni nazarda tutadi. Shuning uchun ona tili – lingvistika metodikasining muhim asosi hisoblanadi. Savod o'rgatish metodikasini ishlashda fonetika, fonologiya, grafika asos bo'ladi. Lug'at ishini tashkil etishda leksikologiya, so'z tarkibi, so'z yasallishini o'rganishda so'z yasallishi, etimologiya, grammatika asos bo'lsa, morfologiya va sintaksis til qurilishi haqida tushuncha hosil qilishda, tug'un yozuvga o'rgatishga, orfografiya nazariyasiga asoslanadi[4].

Ona tili o'qitish metodikasining tekshirish metodlari.

Amaliy fanlar uchun amaliyot muhim rol o'ynaydi. Ona tili o'qitish metodikasi ham amaliy fanlar sirasiga kiradi. har qanday amaliy xulosalar ishonarli bo'lishi, yuqori ilmiy darajada ya'ni va puxta, asosli bo'lishi lozim. Metodika tavsiyalarini

ham yuqori saviyada, ilmiy darajasi, nazariy tasdiqlanishi tekshirish metodlarining puxta o'tkazilishiga bog'liq.

Savod o'rgatish davrida o'qish va yozish harakatini maqsadga muvofiq ravishda bajara olish o'qish va yozish ko'nikmasi deyiladi. Bu ko'nikma bilimni talab qiladi, chunki har qanday ko'nikma bilimsiz shakllanmaydi. Bilim ko'nikmaga aylanmagan bo'lishi mumkin[7]. Masalan, bola v harfining elementlarini, yozuv chiziqlari orasiga qanday joylashtirilishini bilib, uni daftarda yoza olmasligi yoki o'quvchi harflarni tanib, ularni o'qiy olmasligi mumkin. Yozish ko'nikmasini hosil qilish uchun boshqa faoliyat turlari, ya'ni yozish jarayonida partada to'g'ri o'tirish, ruchkani barmoqlar orasida tutish, daftarni qiyalikda qo'yish kabilar ham o'rgatiladi.

O'qish va yozish malakasi biri ikkinchisining muvaffaqiyatli amalga oshuvini ta'minlaydi. Shuning uchun ham o'qishga o'rgatish bilan yozuvga o'rgatish parallel olib boriladi va bu faoliyat muntazam ravishda mashq qildiriladi. Shunday ekan, savod o'rgatish jarayonida bola juda ko'p o'qishi va yozishi zarur. O'qish uchun ham, yozish uchun ham yangi matn olinadi, chunki bir matnni bir necha bor qayta o'qish bilan maqsadga erishish qiyin. Bu ko'pincha o'qilgan matnni yuzaki yodlab olishga olib keladi. Takroriy faoliyatda vaziyat va mazmunning almashinishi malakani mustahkamlashga yordam beradi, qobiliyatni o'stiradi. O'quvchi oldida uzoq muddatda amalga oshadigan maqsad — o'qish va yozishni o'rganish hamda hozirda bajarishi shart bo'lgan kundalik maqsad — topishmoqni o'qish va javobini topish, so'z va gaplarni o'qish, rasm asosida so'zlab berish kabilar turadi.

O'zbek tilining tovush tuzilishi va grafikasi

Fonetik ishlar sohasida jarangli va jarangsiz undoshlarni taqqoslashga, ularning so'z ma'nosini farqlashdagi holatini aniqlashga oid mashqlar o'tkaziladi (ziyrak — siyrak, dil — til kabi). Artikulyatsiyasi qiyin bo'lgan undoshlar ng (tong, rang, keng), lab-tish undoshi v, qorishiq undosh ch, jarangli portlovchi j go'ja) va jarangli sirg'aluvchi — j (jurnal) kabilarni o'rganishda tovush artikulyatsiyasiga oid ishlar qiyinlashadi.

Grafik malakani hosil qilishdan asosiy maqsad, harflarni bosmasdan bir tekisda, elementlarga ajratmay bog'lab tez, bir maromda yozish, so'zlarni qatorga tog'ri

joylashtirishdir. Shuni ta'kidlash kerakki, savod o'rgatish davrida bola harflarni yozishdan oldin uni qanday shakllantirishni ko'z oldiga keltirib, fikrlab oladi, ba'zan harf shaklini zavoda «chizadi», harf namunasini ko'chiradi, tarkibini tahlil qiladi, uni qanday yozishni uzicha sekin gapiradi: o'qituvchi o'quvchi yoniga o'tirib, ruchkani tugri ushlatadi va uning qo'li bilan xarfni yozishni ko'rsatadi yoki o'zi yozib tushuntiradi. Bundan tashqari, bola yozuvning texnik tomoniga katta jismoniy kuch sarflaydi. Savod o'rgatish oxirida bola bir darsda 20 tacha so'zni yozishi mumkin[8].

Ona tili o'qitishda o'quv materiallarini o'quvchilarga qaysi metod orqali tushuntirish yaxshi natija beradi? Quyida fonetikaga doir o'quv materiallarini o'qitishda qo'l keladigan samarador usullar ustida ishlab, aytilgan fikrlarni ayrim misollar bilan asoslashga harakat qilindi. Har qanday ma'lumotni qay darajada o'zlashtirish tinglovchining xohishirodasiga bog'liqdir. Psixologik nuqtai nazardan darsda, ayniqsa, yangi dars bayonida o'quvchini qiziqtirish lozim. Aks holda, harakat besamar ketishi mumkin. Shu ma'noda fonetika o'qitishda ham turli noan'anaviy dars usullaridan foydalanish lozim

O'qish darslari savod o'rgatish davrida o'quvchilarni bo'g'in, so'z va gaplar bilan tanishtirish va ularni o'qish, rasmlar asosida hikoya qilish tarzida uyushtirilsa, o'qish texnikasi egallangandan so'ng o'qish muayyan mavzular bo'yicha tanlangan badiiy, ilmiy-ommabop matnlar yuzasidan olib boriladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Sh. Mirziyoyev. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent, „O'zbekiston“ —2016. 56 b.
2. Sh. Mirziyoyev. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent —„O'zbekiston“ -2016.488 b.
3. Sh. Mirziyoyev Qonun ustuvorligi va inson manfaatlari ta'minlash—yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi. Toshkent, „O'zbekiston“ -2016.488 b.
4. Sh. Mirziyoyev Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik-har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. Toshkent, „O'zbekiston“ -2017.104 b.
5. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси – Т.: Ўзбекистон, 2017. —46 б.

6. O‘zbekiston Respublikasi uzluksiz ta’lim milliy o‘quv dasturlari “ona tili”fani bo‘yicha– T.: Toshkent, 2021. – 252. b.
7. Uzviylashtirilgan Davlat ta’lim standarti va o‘quv dasturi – T.: Yangiyo‘l poligraf service, 2017. – 1-160. b.
8. Abdullayeva Q., Yusupov M. Diktantlar to‘plami. – T.: “O‘qituvchi”, 1992.

=====

**ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЯ И АНТРОПОЦЕНТРИЧЕСКАЯ
ПАРАДИГМА
– ЯЗЫК КАК ОТРАЖЕНИЕ КУЛЬТУРЫ И НАЦИОНАЛЬНОГО
МИРОВИДЕНИЯ.**

*Турсунова Надира Араббаевна
Преподаватель кафедры Языков
и гуманитарных наук Андижанского
государственного технического института.
Телефон: +998903806255.
E-mail: tursunovalola8@gmail.com*

Аннотация: Статья посвящена анализу лингвокультурологии как одного из ведущих направлений современного языкознания в контексте антропоцентрической парадигмы. Рассматривается язык не просто как средство общения, а как форма репрезентации культурного и национального мировидения. Особое внимание уделяется тому, как в языковых единицах отражаются ценности, ментальные установки и поведенческие стереотипы конкретного этноса. Автор подчеркивает значимость культурной и когнитивной составляющей в процессе коммуникации, акцентируя роль языковой личности в формировании и интерпретации смыслов. На материале русского и узбекского языков раскрываются особенности вербализации национально-культурных концептов. Делается вывод о том, что язык выполняет функцию «зеркала культуры», через которое возможно постижение мировоззренческих и ценностных ориентиров народа.

Ключевые слова:

лингвокультурология, антропоцентрическая парадигма, язык и культура, национальное мировидение, концепт, языковая личность, культурные коды, межкультурная коммуникация, русская и узбекская лингвокультура

Современное языкознание характеризуется усилением внимания к человеку как к центральной фигуре в системе языка, культуры и познания. В рамках антропоцентрической парадигмы язык рассматривается не просто как абстрактная система знаков, а как живой механизм отражения, хранения и трансляции ментального, поведенческого и ценностного опыта народа. Одним из наиболее продуктивных направлений, развивающихся в этом русле, выступает лингвокультурология — междисциплинарная наука, находящаяся на стыке лингвистики, культурологии, когнитивистики и этнопсихологии.

В статье показано, что язык не просто средство общения. Он хранит и передаёт культуру народа: ценности, привычки, образ жизни. На примерах русского и узбекского языков видно, как одни и те же идеи выражаются по-разному. Это помогает лучше понимать друг друга в многоязычном обществе. Цель настоящей статьи — рассмотреть язык как форму репрезентации культуры и национального мировидения, выявить, каким образом в лексике, фразеологии, грамматике и коммуникативных стратегиях отражаются культурно-значимые концепты и ментальные модели. В качестве исследовательского материала рассматриваются примеры из русского и узбекского языков, что позволяет провести сопоставительный анализ и выявить как универсальные, так и уникальные черты лингвокультурной картины мира[1].

Сегодня лингвисты всё чаще изучают язык через человека: как люди думают, как живут и что для них важно. Такой взгляд называется антропоцентрический: в центре — человек и его культура.

Лингвокультурология изучает, как культура «живёт» в языке: в словах, устойчивых выражениях, пословицах, нормах общения. «У каждого народа есть свои уникальные слова, юмор и мудрость. Узбекские и русские крылатые выражения, пословицы, поговорки, сказки и загадки, как и устное народное творчество других народов, отражают объективный мир и

строятся по законам объективного мышления, но в то же время обладают уникальными свойствами, неповторимыми чертами и оттенками, а также оригинальной формой. Народ здесь выступает как самобытный художник, обладающий своим видением мира, своей палитрой и кистью.» (Турсунова 2025.) Цель статьи — простыми примерами показать, как язык отражает культуру и национальное мировидение, и почему это важно для общения между людьми разных культур. Актуальность исследования обусловлена необходимостью глубокого понимания языковой и культурной специфики народов в условиях глобализации, интеркультурного диалога и двуязычной среды, особенно в полиэтничных регионах, таких как Узбекистан. Исследование опирается на труды ведущих отечественных и зарубежных учёных в области лингвокультурологии (Ю. Н. Караулов, В. А. Маслова, В. В. Воробьёв, Е. М. Верещагин и др.), а также на современные подходы антропоцентрической лингвистики.

Что такое лингвокультурология и зачем она нужна:

Язык хранит культурный опыт народа: ценности, традиции, модели поведения. В языке есть «культурные узлы» — важные идеи (например: честь, гость, судьба, милосердие). Эти идеи называют концептами. Устойчивые выражения и пословицы помогают увидеть, что важно для общества.

Чтобы понять культуру, достаточно внимательно слушать, какие слова люди употребляют и какие пословицы цитируют.

Как одна и та же идея по-разному выражается в разных языках

В русском языке многие ценности ярко видны во фразеологии и пословицах (о совести, судьбе, труде).

В узбекском языке особенно заметны формулы уважения и гостеприимства, приветствия, обращение к старшим, выражения солидарности.

Смысл похожий, но языковые формы и правила общения разные. Поэтому важна межкультурная внимательность: не переводить слово в слово, а понимать культурный фон[2].

Почему нам помогают метафоры

Через метафоры можно увидеть, как думает общество и как это проявляется в речи.

Кто такая «языковая личность»:

Это человек со своим словарём, знаниями и привычками речи.

«Языковая личность» показывает, как культурные нормы влияют на выбор слов, тон общения и правила вежливости.

Как это применить на практике:

В обучении языку: выбирать слова и выражения с культурным смыслом, объяснять речевые нормы (как просить, благодарить, спорить).

В общении культур: меньше недопонимания, если знать «как принято» у собеседника.

В цифровых технологиях (корпуса, нейросети): модели будут точнее, если учитывать культурный контекст слов и выражений[3].

Современная лингвистика переживает устойчивый антропоцентрический поворот, при котором язык рассматривается не как абстрактная система, а как способ человеческого осмысления и конструирования мира, закреплённый в устойчивых формах коллективного опыта. В этой оптике лингвокультурология выступает дисциплиной синтезирующего типа: она исследует, как культурные ценности, нормы и ментальные модели «вплетены» в языковую ткань и как именно язык репрезентирует национальное мировидение через лексические, фразеологические, грамматические и дискурсивно-прагматические средства (Воробьёв, 1997; Маслова, 2001). Язык, таким образом, не только отражает культуру, но и служит механизмом её хранения и трансляции — начиная от словарного состава и образных моделей до речевых жанров и правил вежливости, которые регулируют повседневное общение и задают предсказуемые сценарии взаимодействия.

Ключевыми аналитическими единицами в лингвокультурологическом описании являются культурно значимые концепты и лингвокультуремы — устойчивые фрагменты «культурной памяти», проявляющиеся в значениях слов, устойчивых сравнениях, пословицах, образных клише и сценариях речи.

Эти единицы формируют семантические поля, организованные вокруг ценностных «узлов» (например, честь, гостеприимство, судьба, милосердие), и задают профилирование признаков реальности, отличное в разных лингвокультурах (Воробьёв, 1997; Маслова, 2001). Именно поэтому сопоставление, скажем, русской и узбекской лингвокультур показывает, что сходные человеческие переживания получают разные языковые профили: в русской традиции многие ценности эксплицируются через фразеологию и паремиологию с акцентом на морально-этическую оценку, тогда как в узбекской — через ритуально-социальные формулы солидарности, уважения и гостеприимства, тесно связанные с коммуникативными нормами двуязычной среды. Такая вариативность хорошо объясняется в рамках культурной и когнитивной лингвистики, где значение мыслится как культурно обусловленная конфигурация универсальных понятий (Wierzbicka, 1992).

Фразеология в этом отношении выступает «консерватором» культурного опыта: устойчивые выражения кодируют прототипические ситуации и сценарии (труд, дом, совместная трапеза, судьба, взаимовыручка), а их семантика и прагматика делают видимыми культурные коды, регулирующие оценку и поведение. Российская традиция, опирающаяся на работу В. Н. Телии, последовательно показывает, как культурные смыслы припаяны к фразеологическим значениям и как через устойчивые единицы проявляются ценностные доминанты, коммуникативные ожидания и типы речевых актов (Телия, 1996). В сопоставительных исследованиях подобный подход позволяет реконструировать «карту» культурных констант и отличить универсальные мотивы от локальных интерпретаций[4].

Антропоцентрическая парадигма продуктивно интегрирует когнитивно-семантические процедуры анализа. Концептуальная метафора — один из ключевых инструментов описания того, как мысль структурирует язык: базовые схемы вроде «время — деньги», «жизнь — путешествие» направляют интерпретацию опыта и отбирают релевантные признаки ситуации (Lakoff & Johnson, 1980/2003). При этом метафорические системы демонстрируют

культурную вариативность: выбор источниковых сфер, предпочтительные образные ходы и узуальные сочетания зависят от культурных сценариев и «фоновых» знаний сообщества, — именно это даёт лингвокультурологии концептуальный мост между ментальными моделями и их языковой реализацией.

Связующим звеном между системой языка и культурными/когнитивными параметрами выступает понятие «языковая личность» — многоуровневый конструкт, сочетающий вербально-семантический, когнитивный и мотивационно-прагматический уровни. Через него описываются не только индивидуальные различия, но и «культурная грамматика» сообщества: набор норм, ценностей и стратегий, определяющих выбор средств выражения, интерпретацию имплицитных смыслов и ожидания в диалоге (Караулов, 2010). Тем самым антропоцентрическая рамка позволяет объяснить, почему одни и те же коммуникативные цели достигаются разными путями в разных культурах и почему перенос «буквальных» значений без учёта прагматики часто приводит к сбоям межкультурной коммуникации.

Методологическая трудность лингвокультурологического исследования состоит в согласовании универсалий и культурной специфики. Рабочее решение — «двухфокусная» оптика: универсальные когнитивные модели (метафора, фрейм, сценарий) задают сопоставимую сетку анализа, а культурно-специфичные профили этих моделей описываются на материале конкретных языков и дискурсов, преимущественно через фразеологию/паремиологию, этикетные формулы, корпусные данные и жанровые шаблоны (Маслова, 2001; Телия, 1996; Wierzbicka, 1992). Такой дизайн операционализирует «культурный код» и позволяет выносить проверяемые утверждения о том, какие смыслы устойчиво закреплены в языке и как они активируются в реальном общении[5].

Практическая значимость антропоцентрически ориентированной лингвокультурологии многопланова. Во-первых, в преподавании русского и узбекского как иностранных она даёт принципы отбора единиц с высокой культурной нагрузкой, объясняет скрытые правила вежливости, допустимые

стратегии просьбы/отказа/несогласия и тем самым предупреждает коммуникативные ошибки. Во-вторых, в сфере межкультурной коммуникации она обеспечивает инструменты прогнозирования конфликтов интерпретации и предлагает сценарные решения (медирующие формулы, перевод культурно специфичных единиц, комментарии к фразеологизмам). В-третьих, в цифровой гуманитаристике и NLP результаты «культурно чувствительного» анализа помогают точнее моделировать значения, тональность и речевые акты в билингвальных корпусах и диалоговых системах. В итоге язык предстает как динамическое «зеркало культуры», в котором одновременно фиксируются коллективные ценности и открываются ресурсы для их осознанной интерпретации и межкультурного диалога (Воробьев, 1997; Маслова, 2001; Телия, 1996; Lakoff & Johnson, 1980/2003; Wierzbicka, 1992; Караулов, 2010).

Проведенный анализ подтвердил, что лингвокультурология в русле антропоцентрической парадигмы продуктивно объясняет, как язык фиксирует, транслирует и переосмысливает культурный опыт сообщества (Воробьев, 1997; Маслова, 2001). Язык выступает не только «зеркалом культуры», но и механизмом конструирования национального мировидения: культурно значимые концепты и лингвокультуремы формируют семантические поля и сценарии интерпретации, а фразеология/паремиология служат «консерваторами» ценностных доминант (Телия, 1996; Караулов, 2010). Интеграция когнитивной перспективы показывает, что метафорические и фреймовые модели связывают повседневное мышление с языковой реализацией и при этом демонстрируют культурную вариативность (Lakoff & Johnson, 1980/2003; Wierzbicka, 1992).

Сопоставительный взгляд на русскую и узбекскую лингвокультуры подтверждает, что универсальные человеческие переживания «профилируются» по-разному: в русской традиции ценностные акценты часто проявляются во фразеологизме и оценочных клише, тогда как в узбекской — в ритуально-социальных формулах уважения, солидарности и гостеприимства; такую дифференциацию фиксируют исследования на материале двуязычной

среды и гендерно-коммуникативных практик (Джалилова, 2021; Турсунова, 2025; Рамазанова, 2024; Tannen, 1990). Методологически результативным оказался «двухфокусный» подход: универсальные когнитивные инструменты (метафора, фрейм, сценарий) задают сопоставимость анализа, а культурно-специфичные профили выявляются через корпусные данные, фразеологию, этикетные формулы и жанровые шаблоны (Маслова, 2001; Телия, 1996; Wierzbicka, 1992).

Практическая значимость выводов многоаспектна. В обучении РКИ/узбекскому как иностранному они помогают отбирать единицы с высокой культурной нагрузкой и объяснять прагматику общения (Воробьёв, 1997; Маслова, 2001). В межкультурной коммуникации — позволяют предсказывать и предотвращать интерпретационные сбои, особенно в зонах гендерной и этнокультурной вариативности (Tannen, 1990; Рамазанова, 2024). В цифровой гуманитаристике и NLP — обеспечивают разработку культурно чувствительных моделей значений и речевых актов (Караулов, 2010; Wierzbicka, 1992). Тем самым лингвокультурологический анализ выступает инструментом осмысленного диалога культур и эффективного медиирования смыслов в билингвальных и поликультурных средах (Воробьёв, 1997; Маслова, 2001; Телия, 1996).

Ограничения работы связаны с объёмом эмпирической базы и необходимостью шире привлекать междисциплинарные методы. Перспективы видятся в: (1) корпусно-ориентированных сопоставлениях с включением устной речи и соцсетей; (2) триангуляции лингвистических данных с этнографическими наблюдениями и психолингвистическими экспериментами; (3) диахронических исследованиях трансформации культурных кодов под влиянием глобализации и цифровых медиа (Lakoff & Johnson, 1980/2003; Wierzbicka, 1992; Караулов, 2010). Реализация этих направлений углубит понимание того, как язык — в своей динамике — продолжает формировать и отражать ментальные карты мира конкретных сообществ (Воробьёв, 1997; Маслова, 2001).

Язык — это «зеркало культуры» и одновременно инструмент её создания. Он показывает, что важно для народа и как люди привыкли общаться. Сравнение русского и узбекского материалов показывает: смысл близок, формы разные. Чтобы лучше понимать друг друга, нужно учитывать культурные коды: пословицы, устойчивые выражения, правила вежливости, метафоры[8]. Это полезно в школе и вузе, в международном общении и даже в компьютерных программах, которые обрабатывают язык.

Использованная литература:

1. Воробьёв, В. В. Лингвокультурология. — М.: Изд-во РУДН, 1997. — 331 с.
2. Маслова, В. А. Лингвокультурология. — М.: Академия, 2001. — 208 с.
3. Телия, В. Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. — М.: Языки русской культуры, 1996. — 288 с.
4. Караулов, Ю. Н. Русский язык и языковая личность. — 5-е изд. — М.: ЛКИ, 2010. — 264 с.
5. Lakoff, G.; Johnson, M. Metaphors We Live By. — Chicago: University of Chicago Press, 1980 (repr. 2003). — 242 p.
6. Wierzbicka, A. Semantics, Culture, and Cognition: Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations. — New York; Oxford: Oxford University Press, 1992. — 496 p.
7. Tannen, D. You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation. — New York: Ballantine Books, 1990. — 330 p.
8. Джалилова, З. О. Studies on gender linguistics in the field of Uzbek language // Academic Research in Educational Sciences. — 2021. — № 2. — С. 75–82.
9. Рамазанова, Н. Т. Gender-polite vocabulary of Russian and Uzbek languages // International Journal of Innovations in Engineering Research and Technology (IJIERT). — 2024. — Т. 11, № 12. — С. 12–18.
10. Турсунова, Н. А. Восприятие мира через гендерные концепты в условиях двуязычия на материале русского и узбекского языков // Qo'qon davlat pedagogika instituti ilmiy xabarlar. — 2025. — № 4. — С. (2531-2538).

- 11.Верещагин, Е. М.; Костомаров, В. Г. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. — 4-е изд. — М.: Русский язык, 1990. — 246 с.
- 12.Богин, Г. И. Языковая личность: проблемы теории и методологии исследования. — Тверь: Тверской гос. ун-т, 1997. — 140 с.

=====

ЛИНГВИСТИКА И ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ ПЕРСПЕКТИВЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ.

Турсунова Надира Араббаевна
Преподаватель кафедры Языков
и гуманитарных наук Андиганского
государственного технического института.
Телефон: +998903806255.
E-mail: tursunovalola8@gmail.com

Аннотация: В статье рассматривается, как лингвистика и искусственный интеллект могут работать вместе. Лингвистика изучает устройство языка, его правила, значения и использование в разных ситуациях. Искусственный интеллект, в свою очередь, позволяет обрабатывать большие объёмы текстов и речи, создавать многоязычные модели и решать практические задачи. Авторы показывают, что для успешного развития нужно: иметь единые наборы данных и правила оценки, соединять нейросетевые методы с языковыми знаниями, учитывать вопросы этики и честности, а также развивать образование и доступные учебные материалы. Такой подход помогает создавать более точные, надёжные и полезные языковые технологии.

Ключевые слова: лингвистика; искусственный интеллект; обработка естественного языка (НЛП); многоязычие; низкоресурсные языки; объяснимость и интерпретируемость моделей; языковые и социокультурные смещения (bias); мультимодальные модели; человек-в-цикле; корпусная лингвистика; гибридные модели; знаниевые представления; цифровая гуманитаристика.

В последние десятилетия развитие искусственного интеллекта (ИИ) и компьютерной обработки языка (NLP – Natural Language Processing) открыло новые возможности для взаимодействия с лингвистикой. Если раньше лингвистика в основном изучала устройство языка в теоретическом ключе – его уровни, грамматику, семантику и прагматику, – то сегодня всё чаще встаёт вопрос о практическом применении этих знаний для создания интеллектуальных систем. Искусственный интеллект способен обрабатывать большие массивы текстов и речи, а лингвистика обеспечивает научную основу для понимания языка как сложной системы (Маслова, 2001; Воробьёв, 1997).

Классическим примером синтеза подходов является область обработки естественного языка (NLP). Современные модели машинного обучения, особенно нейросетевые архитектуры, демонстрируют высокие результаты в машинном переводе, распознавании речи, автоматическом реферировании и диалоговых системах (Jurafsky & Martin, 2023). Однако именно лингвистические знания позволяют объяснить, почему система работает так или иначе, выявить ограничения и предложить пути их преодоления (Bender & Koller, 2020).

Особое значение имеют исследования в области многоязычных и низкоресурсных языков. Современные модели, такие как mBERT и XLM-R, позволяют работать сразу с десятками языков, что открывает новые горизонты для малых языков, включая узбекский (Conneau et al., 2020). Это подчёркивает необходимость привлечения лингвистов к разработке таких систем для учёта морфологических, синтаксических и культурных особенностей языка[1].

Таким образом, сотрудничество между лингвистикой и ИИ приобретает стратегический характер. Лингвистика формулирует задачи и описывает языковые закономерности, а ИИ предлагает инструменты для их масштабной обработки. Как справедливо отмечает Т. Таннен (1990), язык невозможно рассматривать вне контекста культуры и общения, а значит, соединение гуманитарного и технологического подходов позволяет выйти на качественно новый уровень исследований и практики.

Лингвистика и искусственный интеллект всё теснее связаны. Лингвистика объясняет, как устроен язык: из каких единиц он состоит, как формируется смысл, как работают жанры и стили речи. Искусственный интеллект даёт инструменты, которые позволяют применять эти знания на практике — создавать программы для перевода, голосовых помощников или анализа больших массивов текстов. Как отмечает В. А. Маслова, язык — это не только средство общения, но и ключ к пониманию культуры и мышления (Маслова, 2001).

За последние годы в обработке языка произошёл огромный скачок благодаря нейросетям. Особенно важным стало появление моделей нового поколения, так называемых трансформеров (Transformer). Среди них — BERT, GPT, XLM-R. Эти модели учатся на огромных базах текстов и умеют работать сразу с десятками языков. Они используются для перевода, создания текстов, анализа эмоций и даже для диалоговых систем (Vaswani et al., 2017; Conneau et al., 2020).

Но у таких систем есть и ограничения. Лингвисты Э. Бендер и А. Коллер напоминают: если модель работает только со статистикой текста, это не значит, что она понимает его смысл (Bender & Koller, 2020). Она может имитировать речь, но не «осознаёт» содержание. Это подталкивает исследователей к идее объединять статистику с семантикой, прагматикой и знаниями о мире[4].

Особая тема — многоязычие и работа с так называемыми низкоресурсными языками, для которых мало данных. Модель XLM-R показала, что можно переносить знания между языками и получать хорошие результаты даже для языков с небольшими корпусами. Для таких языков, как узбекский, это особенно важно: здесь требуется работа лингвистов по созданию корпусов, описанию грамматики и подготовке тестов (Conneau et al., 2020).

Есть и социальные вопросы. Большие модели могут закреплять предвзятости, расходовать много энергии и работать с токсичными данными. Эти риски подробно описаны в статье Stochastic Parrots (Bender et al., 2021). Поэтому всё чаще звучит тема этики и ответственности в ИИ.

Кроме того, становится важной объяснимость: пользователи хотят понимать, как и почему система приняла то или иное решение. Современные исследования предлагают разные методы, которые помогают «заглянуть внутрь» модели и оценить её работу (Doshi-Velez & Kim, 2017; Guidotti et al., 2018).

Одним из решений называют подход «человек в цикле» (Human-in-the-Loop). Это значит, что лингвисты, эксперты и носители языка участвуют в обучении моделей: помогают размечать данные, проверяют результаты и дают обратную связь. Такой способ делает системы точнее и ближе к реальным потребностям людей[5].

Перспективы на ближайшие годы связаны с несколькими задачами. Это создание стандартных корпусов и тестов для разных языков, объединение статистических моделей с лингвистическими знаниями, разработка правил и стандартов для этичного использования ИИ, а также участие лингвистов в образовательных и прикладных проектах. Всё это позволит развивать искусственный интеллект так, чтобы он был полезен, надёжен и культурно чувствителен. Сегодня становится ясно: лингвистика и искусственный интеллект не могут развиваться изолированно друг от друга. Лингвистика объясняет, что именно нужно изучать и моделировать — слова, грамматику, смыслы, контексты и жанры (Маслова, 2001; Воробьёв, 1997). Искусственный интеллект предлагает методы, которые позволяют работать с языком в больших масштабах — обучать модели на огромных корпусах текстов, создавать многоязычные системы и разрабатывать прикладные технологии (Jurafsky & Martin, 2023).

Многоязычные модели, такие как XLM-R, открывают доступ к технологиям для языков, где мало данных. Но здесь особенно важно участие лингвистов: они помогают составлять корпуса, формировать словари и тесты, чтобы модели работали корректно даже для низкоресурсных языков (Conneau et al., 2020).

При этом мы не должны забывать о рисках. Большие модели могут воспроизводить предвзятости, использовать слишком много ресурсов и создавать тексты без понимания смысла (Bender & Koller, 2020; Bender et al., 2021). Поэтому важны этические рамки, прозрачная документация и участие экспертов[10].

Перспективным направлением остаётся человек-в-цикле: когда лингвисты и специалисты работают вместе с моделями, помогая им становиться точнее и понятнее. Такой подход делает системы более надёжными и полезными для образования, медицины, перевода и других сфер (Doshi-Velez & Kim, 2017).

Таким образом, объединение лингвистики и ИИ — это не просто академическая идея, а практическая необходимость. Лингвистика даёт понимание языка как культурного и когнитивного феномена, а искусственный интеллект обеспечивает масштаб и скорость обработки данных. Взаимодействие этих областей позволяет создавать технологии, которые будут одновременно мощными, этичными и культурно чувствительными.

Список использованной литературы:

1. Воробьёв В. В. Лингвокультурология. — М.: Изд-во РУДН, 1997. — 331 с.
2. Маслова В. А. Лингвокультурология. — М.: Академия, 2001. — 208 с.
3. Телия В. Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. — М.: Языки русской культуры, 1996. — 288 с.
4. Lakoff R. Language and Woman's Place [Язык и место женщины]. — New York: Harper & Row, 1975. — 328 p.
5. Tannen D. You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation [Ты просто не понимаешь: мужчины и женщины в разговоре]. — New York: Ballantine Books, 1990. — 330 p.
6. Jurafsky D., Martin J. H. Speech and Language Processing. 3rd ed. (Draft) [Обработка речи и языка]. — Stanford: Stanford University, 2023. — Online draft.
7. Conneau A., Khandelwal K., Goyal N., Chaudhary V., Wenzek G., Guzmán F., Grave E., Ott M., Zettlemoyer L., Stoyanov V. Unsupervised Cross-lingual Representation

- Learning at Scale [Ненадзорное кросс-лингвистическое обучение представлениям в больших масштабах] // Proceedings of ACL. — 2020.
8. Bender E. M., Koller A. Climbing towards NLU: On Meaning, Form, and Understanding in the Age of Data [Стремление к пониманию естественного языка: о значении, форме и понимании в эпоху данных] // Proceedings of ACL. — 2020. — P. 5185–5198.
9. Bender E. M., Gebru T., McMillan-Major A., Shmitchell S. On the Dangers of Stochastic Parrots: Can Language Models Be Too Big? [Об опасностях стохастических попугаев: могут ли языковые модели быть слишком большими?] // Proceedings of FAccT. — 2021. — P. 610–623.
10. Doshi-Velez F., Kim B. Towards a Rigorous Science of Interpretable Machine Learning [К строгой науке об интерпретируемом машинном обучении] // arXiv preprint. — 2017. — arXiv:1702.08608.

****=====****

**NOFILOLOGIK OLIYGOHLARDA CHET TIL O‘QITISHDA
TALABALARNING TERMINOLOGIK LEKSIK KOMPETENTLIGINI
RIVOJLANTIRISH**

***Urunova Shaxlo Rafikovna,
Pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD)***

Robototexnika sohasidagi terminologik birliklarini o‘qitish uchun uslubiy metodik ta‘minotlarni ishlab chiqishda kasbiy lingvistik (leksik) va nutqiy ko‘nikmalarni rivojlantirish bo‘yicha takliflarimizni berishimiz darkor degan fikrdamiz. “Leksik mahorat – bu leksik birlikni tanlash va uni boshqalar bilan to‘g‘ri birlashtirish, mahorat parametrlarida bajariladigan, ushbu leksik birlikdan vaziyatlarda foydalanishni ta‘minlaydigan va nutq faoliyatini amalga oshirish shartlaridan biri bo‘lib xizmat qiladigan harakat”[11; 67-b]. Biz leksik ko‘nikmalarni nutqda atamalarni tushunish va to‘g‘ri ishlatish qobiliyati deb hisoblaymiz. Lug‘atni qo‘llashda nutq qobiliyatlari ma‘lum darajada leksik materialning ravonligini, o‘quvchining og‘zaki va yozma nutqda yangi so‘z - atamalarga ijodiy munosabatda

bo'lish, ularni tushuntira olish, eslab qolish va ulardan foydalanish qobiliyatini nazarda tutadi.

Terminologik birlikka nisbatan terminologik leksik ko'nikmalar rivojlantirish bir necha bosqichda amalga oshiriladi: a) kirish, b) semantizatsiya qilish, d) mustahkamlash, d) nutqda faollashtirish. Terminologik leksikani mustahkamlash bosqichi yana bir necha bosqichlarga bo'linadi, ularning har biriga quyidagichadir:

- ma'lum miqdordagi terminlarni o'zlashtirish, ularni matnda ajratib olish, semantizatsiya qilish, muloqot jarayonida faol foydalanish;

- ushbu terminlar guruhining o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq ko'nikma va malakalarni shakllantirish.

Birinchi bosqichda asosan talabalarni terminologik birliklar bilan tanishtirish maqsadi yotadi. Bu bosqichda vazifalardan kelib chiqib, dars jarayoninng 1-bosqichini tashkil etishda quyidagi ketma-ketlikni taklif qilamiz :

- 1.Mutaxassislikka doir matn tanlanadi;

- 2.Terminologik birliklar taqdim etilgan matnning bir qismi sifatida, asliy kontekstli muhitda kiritiladi;

- 3.Ushbu matn ichidagi terminlar alohida belgilab ko'rsatiladi;

- 4.Keyin talabalar terminni o'qituvchidan orqasidan matn ichida va uning tashqarisida talaffuz qiladilar, o'qituvchi talabalarning turli xil xatolarini tuzatadi;

- 5.Talabalar ushbu terminologik birliklarni matnni o'qish davomida o'qib, yozib oladilar;

- 6.Terminlarning strukturasi tushuntiriladi.

Ushbu bosqichda yuqorida keltirgan, sohaga asoslangan (Content based learning) yondashuvi tamoyillari qo'llaniladi. Birinchi navbatda talabalar mutaxassisligidan kelib chiqib matn tanlanadi. Ma'lumki, ko'pgina darsliklar mualliflari va muharirlari talabalarning ehtiyojidan kelib chiqib, darsliklarga matnlarni kiritmaydi. Darsliklardagi kontent talabalarning qiziqishi, ehtiyojlari va mutaxassisligiga mos kelmaydi [4;87-b]. Bundan tashqari ba'zi tanlangan matnlar, maqolalar, mashqlar autentik bo'lmasligi, talabalarda zerikishni keltirib chiqaradigan uzun va leksik jihatdan murakkab bo'lishi mumkin [4; 88-b].

Ilmiy darsliklardan olingan autentik materiallar bilan ishlashda talabalar o'ziga xos qiyinchilikka uchraydilar. Autentik matnlar talabalarning qiziqishlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda dars jarayoniga kiritilish kerak [2; 34-b].

Hozirda internet va zamonaviy texnologiyalar o'qish uchun autentik materiallarni topish uchun keng imkoniyatlarni ochib berdi. O'qituvchi bunday imkoniyatlardan foydalanib, autentik materiallarni qidirib topa olishi va tanlashi zarur bo'ladi. Haqiqiy autentik materiallarni tanlashda quyidagi prinsiplar asos bo'la oladi:

- talabalar qiziqishlariga mos kelishi;
- kontent talabalarining mutaxassisligiga aloqador bo'lishi;
- matn juda uzun bo'lmasligi, aks holda bu talabalarda zerikishga olib keladi;
- matnni tushunish darajasi talabalarning bilim salohiyatiga mos kelishi zarur bo'ladi [1, 35-b].

Talabalar terminlar bilan matn ichida tanishib olgandan so'ng, endi talabalar terminlarni to'g'ri talafuz qilishni o'rganadilar va bu terminologik ko'nikma hosil qilishning birinchi bosqich talabalaridan biri hisoblanadi. OTMlarda 80 daqiqalik dars bo'lish hisobini olgan holda, dars jarayonining boshlang'ich bosqichida 5-10 daqiqa ichida talabalarning terminlarni to'g'ri talafuz qilish qoidalari tanishtirilib va shunga doir qisqa mashqlar berib borish talabalarda terminologik kompetentlikni hosil qilishda muhim isoblanadi.

Terminologik leksik ko'nikmalarni rivojlantirishda ikkinchi bosqich semantizatsiya bosqichi bo'lib, bu bosqichda matnda yangi atama va terminologik birikmani tanib olish ko'nikmasi rivojlantiriladi. Chet til o'qitish metodikasi semantikaning bir necha usullarini ajratadi: to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita, og'zaki va og'zaki bo'lmagan [7, 43-b]. Semantizatsiyaning og'zaki usullariga quyidagilar kiradi: terminning ma'nosini talqin qilish, uning ma'nosini batafsil tavsiflash, tarjima qilish orqali tushuntirish, turli kontekstli pozitsiyalarga joylashtirish, terminlarni morfologik va so'z shakllanishi tahlili [8, 68-b].

Og'zaki bo'lmagan usullarga quyidagilar kiradi: mavzu, vaziyat ko'rinishi; amaliy ko'rsatmalar va turli xil taqlid harakatlari; imo-ishoralar va tasviriy ifodalar.

Terminni semantizatsiya qilish usulini tanlash muhim uslubiy muammo bo'lib, uning samaradorligi ko'p jihatdan terminologik so'zni tushunish chuqurligiga, uni yodlash kuchiga va nutq amaliyotiga joriy etish samaradorligiga bog'liq. Terminologik birliklarni semantizatsiyalashtirishda bir qator usullardan foydalanish kerak, ularning asosiysi, bizning fikrimizcha, terminologik so'zning ma'nosini tavsiflash, uning umumiy mansubligini ko'rsatish orqali talqin qilishdir. So'zni semantizatsiya qilish usulini tanlashga terminologik birlikning lingvistik va semantik xususiyati, ya'ni uning ma'nosining tabiati, tizimdagi mavqeyi va o'quv sharoitlari, talabalarning tayyorgarlik darajasi, tinglovchilarning yoshi, o'qituvchining ona tilini mukammal bilish darajasi ta'sir qiladi.

Nofilolgik oliygohlarda kasbiy ingliz tilini o'qitish jarayonida turli xil talqin usullari ishlatiladi: terminlarning ma'nosini chet tilda tushuntirish yoki ona tilida terminologik so'zning ma'nosini tarjima qilish, kontekst yordamida uning ma'nosini ochish, sinonim va antonimlardan foydalanish va h.k. Terminlarning ma'nosini yuqoridagi paragrafda keltirganimizdek struktura jihatlarini, ya'ni tub termin, yasama termin va terminologik birikmalarga ajratgan holda ochib berish ham samarali usullardan biri hisoblanadi.

Biz tadqiqot natijalaridan shunday xulosaga keldikki, robototexnika sohasidagi maxsus lug'atni semantizatsiya qilishning eng samarali usuli bu – terminlarning ma'nosini a) *kontekst orqali ochib berish*, b) *tarjima qilish*, d) *tasviriy materiallardan foydalanish*, e) *struktura jihatini talqin qilish* kabi usullar eng maqbulidir.

Terminologik leksik ko'nikmalar hosil qilishning uchinchi bosqichi "mustahkamlash" bosqichi bo'lib, bunda asosiy maqsad talabalarda terminologik kompetentlikni rivojlantirish hisoblanadi. Bu bosqichda o'qituvchi oldida talabalarda terminologik birliklarni gaplarda grammatik qoidalar asosida to'g'ri qo'llay olish ko'nikmasini rivojlantirish, sintaktik konstruksiyalarga asoslangan terminologik birikmalarni taqdim etish, shuningdek, matnlarda atamaning vazifalari bilan tanishtirish, terminlarni nutq ko'nikmalari o'qish va tinglash orqali passiv lug'at sifatida qabul qilishga doir hamda gapirish va yozish ko'nikmasida aktiv lug'atga aylantirishga doir mustahkamlovchi mashqlarni qo'llash kabi vazifalar turadi. Bu

bosqich asosan mashqlarga asoslangan bosqichi hisoblanib, endi bu yerda yuqorida keltirilgan mashq va vazifalarga asoslangan yondashuv yo‘nalishini (task based learning) tamoyillarini qo‘llash bosqichi boshlanadi. Bu bosqichda task based learning yondashuvining quyidagi mashq turlaridan foydalanishimiz mumkin.

1. Leksik- grammatik mashqlar
2. Leksik- semantik mashqlar
3. O‘qib tushunish ko‘nikmasini shakllantiruvchi mashqlar
4. Tinglab tushunish ko‘nikmasini shakllantiruvchi mashqlar
5. Yozuv ko‘nikmasini rivojlantiruvchi mashqlar

Bo‘lajak mutaxassislarning terminologik bilimlarini rivojlantirish uchun ularda matnda kelgan leksik atamalarni tushunish, ya’ni zaruriy terminlarni o‘zlashtirish va eslab qolish kabi ko‘nikmalarni rivojlantirish darkor. Talabalarda bu ko‘nikmani takomillashtirish uchun autentik leksik materiallardan qanchalik ko‘proq foydalansalar, eng murakkab kasbiy faoliyat bo‘yicha kasbiy kompetensiya, kasbiy tarjimonlik ko‘nikmalarini yuzaga keltirish shunchalik muvaffaqiyatli kechadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bentley K. The TKT Course: CLIL module. – Cambridge: CUP, 2010. – 128 p.
2. Cooper M. Reading for Meaning – British Council, 1980. – 256 p.
3. Faber Pamela. Terminological Competence and Enhanced Knowledge Acquisition.// Research in Language 1, 2003. – 95-116 p.
4. Hedgcock J.S., Ferris D.R. Teaching readers of English students. – Routledge: New York, 2018. – 434 p.
5. Hymes, D. On Communicative Competence. // Sociolinguistics. Harmondsworth: Penguin, 1972. – 269-293 p.
6. Marsh D. Content and Language Integrated Learning (CLIL). A development Trajectory. – Cordoba: University of Cordoba, 2012. – 552 p.
7. Nunan D. Task-Based language Teaching. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 222 p.

8. Oxford, R.L. Language learning strategies: What every teacher should know. — Boston: Heinle publishers, 1990. — 342 p.
9. Ходжиматова Г. Научные основы обучения терминологической лексике русского языка в неязыковом вузе: Дисс... док. пед. наук. — Душанбе, 2011. — 302 с.

****=*****=****

CLIL (CONTENT AND LANGUAGE INTEGRATED LEARNING) ASOSIDA INGLIZ ADABIYOTINI O‘QITISH: FANLARARO KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH TAJRIBASI

***Isroilova Dildora Muxtarovna, p.f.d (DSc), professor
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti,
Toshkent, O‘zbekiston***

Zamonaviy ta’lim paradigmasi ta’lim jarayonida fanlararo integratsiyani kuchaytirish va til o‘rganishni mazmunli kontekst bilan uyg‘unlashtirishni talab qilmoqda. Shu nuqtayi nazardan, CLIL (Content and Language Integrated Learning) — ya’ni mazmun va til integratsiyasiga asoslangan o‘qitish yondashuvi — bugungi kunda xorijiy tillarni, ayniqsa ingliz adabiyotini o‘qitishda samarali strategiya sifatida e’tirof etilmoqda. CLIL modeli nafaqat lingvistik kompetensiyalarni, balki madaniy, analitik, va tanqidiy tafakkur ko‘nikmalarini ham rivojlantiradi.

Filologik oliy ta’lim muassasalarida ingliz adabiyotini o‘qitish ko‘pincha til o‘rganish bilan bir qatorda madaniyat, tarix, falsafa va san’at kabi fanlarni ham qamrab oladi. Shu bois bu jarayonda fanlararo yondashuv muhim o‘rin tutadi. CLIL metodologiyasi aynan shunday integratsiyani nazarda tutadi — u orqali talaba nafaqat adabiy matnni tahlil qiladi, balki u bilan bog‘liq ijtimoiy, madaniy va tarixiy omillarni ham tildan foydalanib o‘rganadi.

CLIL yondashuvining nazariy asoslari:

CLIL konsepsiyasi 1990-yillarda Yevropa ta’lim tizimida shakllanib, Coyle, Hood va Marsh (2010) tomonidan ilmiy asoslab berilgan. Ularning ta’kidlashicha, CLIL yondashuvi “tilni o‘rganish uchun mazmunli kontekst yaratadi va o‘quvchini kommunikativ, kognitiv hamda ijtimoiy jihatdan faol subyektga aylantiradi”. [1]

CLIL modeli to'rtta asosiy tamoyilga tayanadi (Coyle, 2005):

Content (mazmun): o'rganilayotgan fan yoki adabiy material.

Communication (muloqot): til orqali o'quv faoliyati yuritish.

Cognition (tafakkur): tanqidiy, analitik va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish.

Culture (madaniyat): o'rganilayotgan tilda ifodalangan madaniy qadriyatlarni anglash.

Ingliz adabiyotini CLIL asosida o'qitish ushbu to'rtta tamoyil orqali talabalarning fanlararo kompetensiyalarini shakllantiradi. Masalan, adabiy asarni o'rganayotganda talabalar tarixiy kontekstni, ijtimoiy g'oyalarni va lingvistik xususiyatlarni birgalikda (Language Integrated Learning) yondashuvi asosida o'qitishni takomillashtirish tahlil qilishadi. Bu esa interdisiplinar tafakkurni kuchaytiradi.

CLIL metodikasi ingliz adabiyotini o'qitishda keng integratsion imkoniyatlar yaratadi. Avvalo, bu yondashuv lingvistik va madaniy kompetensiyaning uyg'unlashuvini ta'minlaydi. Talabalar adabiy matnlarni o'rganish jarayonida nafaqat til birliklarini, balki muallifning uslubini, davr madaniyatini va ijtimoiy sharoitni ham chuqur tahlil qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu esa ularning adabiy tafakkuri va madaniyatlararo tushunishini rivojlantiradi.[2]

Shuningdek, CLIL modeli analitik fikrlashni shakllantirishda ham muhim rol o'ynaydi. Adabiy tahlil davomida talabalar sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash, obrazlarni ijtimoiy va psixologik kontekstda baholash, muallif g'oyalarini zamonaviy hayot bilan bog'lash ko'nikmalarini egallaydilar.

Bundan tashqari, CLIL kontekstual o'qitish imkonini beradi. Til o'rganish jarayoni aniq adabiy yoki tarixiy kontekstda kechadi. Masalan, "Romantik davr" adabiyoti o'rganilayotganda, talabalar nafaqat asar tilini, balki o'sha davrning tarixiy voqealari va estetik qarashlarini ham o'zlashtiradilar.

Yana bir muhim jihat — bu multimodal yondashuvdir. Sun'iy intellekt vositalari, raqamli texnologiyalar, audio-vizual materiallardan foydalanish CLIL darslarini yanada interaktiv, jonli va samarali qiladi. Shu tariqa, ingliz adabiyotini CLIL asosida o'qitish nafaqat til o'rganishni, balki madaniy, tarixiy va tanqidiy

tafakkurni ham birgalikda rivojlantiruvchi integratsion jarayonni ta'minlaydi.

Turli manbalarni o'rganish jarayonida ingliz adabiyotini CLIL (Content and language integrated learning) bo'yicha bir qator takliflarni ilgari surish mumkin. Avvalo, integratsiyalashgan o'quv modellarini joriy etish muhimdir. Ingliz adabiyotini o'qitishda tarix, falsafa, san'at va psixologiya fanlari bilan bog'langan dars modullarini yaratish talabalar uchun yanada samarali natijalar beradi. Bunday yondashuv, ayniqsa, "Shakespeare's studies" yoki "Modernist fiction" kabi mavzularda o'quvchilarning badiiy tafakkurini chuqurlashtirishga yordam beradi.

Shuningdek, til va mazmunni muvozanatli o'qitish zarur. CLIL metodikasida ko'pincha bu ikki jihat alohida o'rganiladi, ammo samarali natijaga erishish uchun ularni birgalikda olib borish lozim. Adabiyot tahlili davomida talabalar nafaqat tildan foydalanishni, balki mazmunni chuqur tahlil qilishni ham o'rganadilar. Tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi topshiriqlarni dars jarayoniga kiritish ham muhimdir. Talabalar muallif g'oyalarini zamonaviy hayot bilan bog'lash, personajlarning ruhiy holatini tahlil qilish kabi vazifalar orqali mustaqil fikrlash va tahliliy yondashuvni o'zlashtiradilar.

Bundan tashqari, madaniyatlararo muloqot komponentini kuchaytirish ham CLIL yondashuvining muhim qismi hisoblanadi. Adabiyot orqali boshqa xalqlar madaniyatini o'rganish, ularni o'z milliy qadriyatlarini bilan taqqoslash talabalarda ochiq dunyoqarashni shakllantiradi.

CLIL modelining afzalliklari va cheklovlarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, bu yondashuv ta'lim jarayonida ko'plab ijobiy imkoniyatlarni yaratadi. Eng avvalo, CLIL orqali talabalarda kommunikativ va tanqidiy fikrlash ko'nikmalari shakllanadi. Bu usulda o'qitish natijasida talabalar chet tilini o'rganish jarayonida o'z fikrlarini erkin ifoda etish, muammolarga mustaqil yechim topish va o'z nuqtayi nazarini asoslash qobiliyatiga ega bo'ladilar. Shu bilan birga, til o'rganish tabiiy muhitda kechadi, ya'ni talabalar tildan faqat grammatik maqsadda emas, balki haqiqiy mazmunli muloqot vositasi sifatida foydalanadilar. CLIL modeli darslarni talaba markazli qilishga yordam beradi, bu esa o'quvchilarning faolligini oshiradi va ularni o'z bilimlarini amaliy qo'llashga undaydi. Shuningdek, fanlararo integratsiya orqali

ta'lim sifati yanada oshadi, chunki o'quv jarayonida turli sohalar o'rtasida mantiqiy bog'liqlik hosil bo'ladi.

Shunga qaramay, CLIL modelini ta'lim jarayoniga tatbiq etishda ayrim qiyinchiliklar ham kuzatiladi. Eng avvalo, bu yondashuvni samarali qo'llash uchun mos o'quv resurslari va dars materiallarini yaratish zarur. CLIL metodikasi til va mazmunni birgalikda o'qitishni talab qilgani sababli, o'quv dasturlarini puxta rejalashtirish muhim ahamiyatga ega. Ba'zan bu jarayon o'qituvchilar va talabalar uchun qo'shimcha vaqt va tayyorgarlikni talab qilishi mumkin.

Shuningdek, CLIL modeli doirasida baholash tizimini to'g'ri tashkil etish ham muhim masalalardan biridir. Chunki bu yondashuvda nafaqat til bilimi, balki mavzu mazmunini tushunish darajasi ham hisobga olinadi. Shu sababli, baholash mezonlarini aniq belgilash ta'lim sifatini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Umuman olganda, CLIL metodini joriy etishda bosqichma-bosqich yondashuv, metodik seminarlar o'tkazish va tajriba almashish imkoniyatlarini yaratish bu tizimni yanada samarali amalga oshirishga yordam beradi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, CLIL yondashuvi ingliz adabiyotini o'qitishda fanlararo integratsiyani ta'minlovchi, talabaning til kompetensiyasi bilan bir qatorda kognitiv, madaniy va ijodiy salohiyatini ham rivojlantiruvchi samarali metod hisoblanadi. Bu yondashuv filologik ta'limda til va mazmun o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni tiklaydi, talabaning adabiy tafakkurini shakllantiradi hamda zamonaviy kompetensiyalarga yo'naltirilgan o'quv jarayonini yaratadi.

Adabiyotlar:

1. Coyle, D., Hood, P., & Marsh, D. (2010). CLIL: Content and Language Integrated Learning. Cambridge University Press.
2. Mehisto, P., Marsh, D., & Frigols, M. J. (2008). Uncovering CLIL: Content and Language Integrated Learning in Bilingual and Multilingual Education. Macmillan Education.
3. Marsh, D. (2002). CLIL/EMILE – The European Dimension: Actions, Trends and Foresight Potential. University of Jyväskylä.

HOZIRGI TILSHUNOSLIKDAGI MUAMMOLAR VA ULARGA NISBATAN REJALASHTIRILAYOTGAN YECHIMLAR

Andijon davlat texnika instituti
“Tillar va gumanitar fanlar kafedrası”assistenti:
Kamilov Rashid Abdunabi o‘g‘li
Email: rashidbekkamilov93@gmail.com
+998(33) 415-08-78

Annotatsiya: Ushbu maqolada bugungi zamonaviy tilshunoslikdagi eng dolzarb muammolar hamda ilgarilayotgan tendensiya jarayonlari bevosita tahlil qilinadi. Zamonaviy so‘zlashuv oqibatida yoshlarda ona tiliga bo‘lgan munosabat salbiy munosabat to‘g‘risida hamda buni oldini olish va ona tilini yemirilishiga qarshi chora tadbirlarni qo‘llash masalasida so‘z yuritiladi.

Kalit so‘zlar: lingvistika, izohli lug‘at, alifbo, imloviy o‘zgarish, unli harflar, undosh harflar, zamonaviy so‘zlashuv, dolzarb muammo, fan, she‘va, tarjima

Kirish: Barcha mamalakatlar shiddat bilan rivojlanayotgan bir paytda bizning yurtida ham o‘z orzu-istaklari bilan hamophang tarzda ilm olib kelajagi uchun zamin yaratayotgan yoshlar hamda uilar tomonidan amaliyotga taqdim qilinayotgan ixtirolar ham ko‘payib bormoqda. Bunga birgina misol qilib Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligi negizida 2023-yil 1-yanvardan boshlab Oliy ta‘lim, fan va innovatsiyalar vazirligi tashkil etilishini olaylik. Bu O‘zbekiston prezidentining “Yangi O‘zbekiston ma‘muriy islohotlarini amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi farmonida ko‘zda tutilgan holda amalga oshirildi[1]. Hususan mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlar zamirida ona tilimizga bo‘lgan xurmatni yanada kuchliroq shakillantirish, ayniqsa yoshlar o‘rtasidagi nutqiy savodhonlik jarayonlari o‘laroq suhbat va so‘zlashuv vaqtida sof o‘zbek tilini turli tillar bilan qorishtirib yuborish orqali millat tilini ustidan kulish singari salbiy jarayonlar ishtirokchisi bo‘lib qolayotgani achinarli hol albatta.

O‘zbekiston hayotida 1989-yilning 21-oktabr sanasi eng ulug‘vor va farahli kun sifatida saqlanib qoldi. Islom Karimov tashabbusi va say-haratati bilan o‘zbek tiliga

davlat tili maqomi berishi oraqli yer yuzida o‘zbek deb atalgan o‘ziga hos turmush tarzi va ko‘p asrlik boy merosiga ega bo‘lgan mamlakat bor ekanligini namoyon etdi[2]. 70 yillik komunistik qarashlar qamrovida olib borilgan siyosat natijasida o‘zbek tili shunchaki bir kichik so‘zlashuv uslubi sifatida yuqalashib qolayotgan edi. Ammo yuqoridagi amaliyot va muqobil harakat natijasida o‘zbek tili yana rivojlana boshladi. Jahon adabiyotlari va filmlari o‘zbek tiliga tarjima qilinib bu orqali xalqni ziyoga yetaklash kabi buyuk maqsad sari ko‘z ishlar ham endilikda o‘zbek tilida amalga oshirila boshladi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 21-oktabrdagi “O‘zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5850-son Farmoniga muvofiq mamlakatimiz ijtimoiy-siyosiy hayotining barcha sohalarida davlat tili imkoniyatlaridan to‘liq va to‘g‘ri foydalanishga erishish maqsadida:

- ta’lim tashkilotlarida davlat tilini o‘qitish tizimini yanada takomillashtirish, uning ilm-fan tili sifatidagi nufuzini oshirish;

- davlat tilining sofligini saqlash, uni boyitib borish va aholining nutq madaniyatini oshirish;

- davlat tilining zamonaviy axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalariga faol integratsiyalashuvini ta’minlash;

- davlat tilining xalqaro miqyosdagi o‘rni va nufuzini oshirish, bu borada xorijiy hamkorlik aloqalarini rivojlantirish;

- mamlakatimizda istiqomat qiladigan barcha millat va elatlar tillarini rivojlantirish maqsadida keng va teng imkoniyatlar hamda ularga davlat tilini o‘rganish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish ishlarini keng ko‘lamli tarzda amalga oshirilmoqda[5].

Zamonaviy exnologiyalar atrofimizni qamrab olgan bugungi kunda jahon xamjamiyati orasida o‘zbek tilini yozilishi, o‘qilishi, so‘zlashish madaniyati va qo‘llanilishi kabi jarayonlar negizida ijobiy bo‘lgan harakatlar yig‘indisini ifoda etadi. Bugun yosh avlod tomonidan ijtimoiy tarmoqlarda hususan telegram, facebook, whatsap, instagram, youtb va h.k. kanallarda turli reklamalar, uchrashuv suhbatlar, yozishmalar va hokazo faoliyatlar amalga oshirmoqda. Bu bir tomondan quvonarli

albatta. XXI asr texnika asri deb atalishi bilan birgalikda zamonaviy telekommunikatsiya vositalaridan keng foydalanishi yoshlarni limiy va ijtimoiy sohalarda salmoqli natijaga erishishini ta'minlaydi ammo, ushbu tarmoqlardi afisha va reklamalar, so'rovnomalar, izohlar, va yozishuvlarni kuzatar ekansiz savodsizlik dengiziga g'arq bo'layotgan o'zbek tilini achinarli hayotiga guvoh bo'lmay iloj yo'q. Jumladan 2020 — 2030-yillarda o'zbek tilini rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirishning asosiy yo'nalishlari aks ettirishni nazarda tutadi. Ta'lim tashkilotlarida davlat tilini o'qitish tizimini yanada takomillashtirish, uning ilm-fan tili sifatidagi nufuzini oshirish sohasidagi islohotni tadbqiq etish[4]. O'rta maxsus bo'g'indan tortin oliy ta'lim muassasalarida tehsil olayotgan o'quvchi yoshlar va ushbu muassasalarda faoliyat yuritib kelyatogan har bir hodim ongida o'zbek tiliga bo'lgan munosabatni ijobiy tomonga shakillantirish va bu yo'l orqali davlat ish hujjatlaridagi bugungu kuzatilayotgan alfografik xatolarni oldini olish ham Ya'ni har bir tashkilot va muassasa va ishlab chiqarish obyektlarida ish yurutuvidagi hujjatlar, shartnomalar, ariza va shikouyatlar, taqdimnomalar va devoriy gazetalar kabi hujjatlarda imloviy xatolarga yo'l qo'ymaslik, ish hujjatlarini o'zbek alifbosiga asoslangan tartibda olib borish va yuritish tartibini qat'iy nazoratga olish ham nazarda tutilgan.

2025-yilga qadar davlat maktabgacha ta'lim tizimida amaldagi maktabgacha ta'lim muassasalarining hududlarini kengaytirish yoki yangi quriladigan muassasalar hisobiga o'zbek tilli guruhlar qamrovini 72 foizga, 2030-yilgacha esa 80 foizga yetkazish ham eng dolzarb vazifalar qatorida belgilangan bo'lib[6]. Mamalakat istiqboli sanalayotgan yoshlar orasida ilk ta'limni o'zlashtirish maqasadida tashrif buyurgan maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyalanuvchilariga eng avvalo o'zbek alifbosi uning talaffuzi, undagi unli va undosh harflar, harflarni yozilishi, o'qilishi, va talffuzi to'g'risida siftli bilim berish keljak avlod albida o'z ona tiliga xurmat uyg'otish va uni fahr va iftihor sifatida tanitish orqali biz yurt va millat tilini asrashga yana bir qadam qo'ygan bo'lamiz.

2030-yilga qadar umumta'lim maktablarida o'quv yillari uchun tayanch o'quv

rejalarida o'zbek tili fanini o'qitish ko'lamini amaldagi haftada 84 soatdan 110 soatgacha oshirish orqali esa davlat tilida ish yuritish tizimini ham chuqurroq o'rgatish, o'zbek tilidagi ayrim izoh talab qiladigan so'zlarni muqim qoidalar asosida o'rgatish ham kerakligini unitmaslik lozim. Oliy ta'lim muassasalarida o'zbek tili kafedralari sonini 2025-yilga qadar 120 taga, 2030-yilgacha esa 140 taga yetkazish orqali biz yaqin kelajakda to'g'ri va imloviy xatolarsiz yozilishi va suhbatdoshiga taqdim etilishi mumkin bo'lgan nomalar, xabarlar, yoki ma'lum bir reklama, afisha, bannerlar yoki savdo do'konlari nomlari, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish obyektlari nomlari, ichki va tshqi savdoda o'z nufuziga ega bo'lgan firma va shirkatlar logotiplaridagi nomlarni ham o'zbek alifbosi va so'zlaridagi ma'noli ifodalardan foydalanishlarini nazorat qilishni amalda ko'rsatadi, davlat tilining sofligini saqlash, uni boyitib borish va aholining nutq madaniyatini oshirish sohasida ham ijtimoiy tarmoqlar bilan irgalikda televideniya va radiolarda xatosiz yozish yoki xatolikni toping mazmunidagi viktorina o'yinlarini tashkil etish, milliy telekanallar orqali milliy yozuvimizni targ'ib etadigan teleko'rsatuvlarni tomoshabinlarga yetkazish ham mamalakatimizdagi savodsizlik botqog'idan chiqishimizga kata amaliy yordam beradi. Lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosida "O'zbekiston milliy qomusi" jildlarini nashr etishni bosqichma-bosqich ko'paytirib borish esa har bir yosh avlod qalbida o'z ona tiliga chuqur xurmatni ifoda etgan holda, ajdodlardan qolgan boy ma'daniy merosni anglashlariga ham o'z hissamizni qo'shgan bo'lamiz[6].

2020-yilda o'zbek tilining lug'at boyligini oshiruvchi 15 ta lingvistik, sohaviy-terminologik, izohli lug'atlar yaratish borasida o'zbek lingvistik olimlar o'rtasida salmoqli ishlar amalga oshirildi. Hususan o'zbek alifbosidagi inli harflar va undosh harflar hamda belgili harflar qatorida keluvchi "o'", "g'" harflarini yozilishidagi imloviy xatolarni uchrayotgani, ma'lum ravishda ba'zi tashkilot va muassasalrda davlat hujjatlarini yuritish borasida haligacha krill alifbosidan foydalanilayotgani bizning og'riqli nuqtamiz ekanini bildirib turadi.

Teleradiokanallar suxandon-boshlovchilarining o'zbek adabiy tilidagi nutq madaniyatini oshiruvchi qayta tayyorlov kurslarida o'qitish tizimini joriy etish va

qamrovni 2030-yilgacha 100 foizga yetkazish masalasida fikr yuritadigan bo'lsak, bugun ayrim xususiy telekanallar va ulardagi ma'lum qo'shtirnoq ichidagi dolzarb deya atashayotgan ko'rsatuvlar ularni olib borayotgan boshlovchilari tomonidan ruscha tiliga mansub va shevaga hos bo'lgan so'zlarni ishlatib yuborishi orqali jamiyat ma'naviy hayotidagi so'zlashuv madaniyatiga juda kata salbiy ta'sir ko'rsatib qo'yimoqda. Kelajakda televideniya tomonidan nutqiy savodhonlikka e'tibor berish hamda o'zlashuv vaqtida yoiniki suhbat jarayonida sof Gramatik so'zlardan foydalanishlari lozimligiga alohida urg'u berilgan[3].

Davlat tilining zamonaviy axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalariga integratsiyalashuvini ta'minlash sohasida ham bnir qancha salmoqli ishlarni ko'rib o'tish lozim. 2025-yilga qadar davlat tilida sohaviy ish yuritish hujjatlarining yagona elektron namunalarini ishlab chiqish va ulardan foydalanish uchun 14 ta onlayn dastur ishlab chiqish, va bu dasturlarni 2030-yilgacha 25 taga yetkazish orqali ish hujjatlarini yuritishdagi samaradorlikni amalga oshirish hamda davlat ish hujjatlari kesimida onlayn hujjatlardan to'la foydalanishdagi xatoliklarni bartaraf etish nazarda tutilmoqda. Taraqqiyot sari odimlar ekanmiz kundan-kunga insoniyat uchun yangiliklar soni oshib borayotganiga guvoh bo'lmoqdamiz. Shu qatorda avvalgi kabi insonlar uchun ortiqcha ovvoragarchilikka sabab bo'ladigan uydan ma'lum bir masofagacha borish, u joydan kerakli mahsulotlarni harid qilish so'ngra ularni yana qiynalgan holda uyga olib kelish kabi holatlarni birgina electron buyurtma orqali hal qilayotgani quvonlarlidir. Ammo buyurtma qabul qilish, mahsultni sotish va yetkazib berish tartibidagi elektorn shartnoma va to'lov usulari va ulardagi kelishuv bitimlarini ham o'zbek yozuviga asosan tashkil etish nafaqat hozirga balki kelasi avloq uchun ham foydali bo'lar edi. Biz ko'rib turgan elektron dasturiy mahsulotlarning o'zbekcha ilovalari va elektron lug'at dasturlarini yaratish orqali chet eldan tashrif buyurgan va chet elda turib ham buyurtma berayotgan mijozlar uchun yoki mamalakatimizda istiqomad qilayotgan o'zga mamalakat fuqarolari ongida ham o'zbek tiliga bo'lgan xurmat va e'tibor yana bir karra oshishini kafolatlagan bo'lar edik.

Xorijliklar uchun o'zbek tilini o'rgatuvchi dasturlar yaratish ko'zlagan holda quyidagilarni keltirish mumkin. Davlat tilining xalqaro miqyosdagi o'rni va nufuzini

oshirish, bu borada xorijiy hamkorlik aloqalarini rivojlantirish sohasida:

1. 2030-yilga qadar xorijiy oliy ta'lim muassasalarida o'zbek tilini o'rgatuvchi markazlar sonini amaldagi 17 tadan 60 tagacha ko'paytirish;
2. 2025-yilga qadar "O'zbek tilining do'stlari" klublari sonini 30 taga, 2030-yilgacha esa 40 taga yetkazish;

Xulosa: Eng muhim jarayonlardan biri sifatida aytish joizki, xorijiy oliy ta'lim muassasalarida o'zbek tili kurslarini zarur ilmiy, o'quv-uslubiy, badiiy adabiyotlar bilan ta'minlash, o'zbek tilini o'rgatishga doir ilmiy tadqiqotlar miqdorini oshirish orqali o'zbekistonga bugun kata qiziqish bildirayotgan chet ellik fuqarolarda ham o'zbek madaniyati va boy tarixiy hamda madaniy merosini mustaqil holda o'rganishlarini kafolatlagan bo'lar edik.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasining Qonuni, 21.10.1089 yildagi 3561-XI-son [2.B – 15]: [3.B – 24]
2. Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 8-avgustdagi 489-son O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi to'g'risidagi NIZOM. [4.B – 11].
4. [PF-6084-coh 20.10.2020. Mamlakatimizda o'zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida](#) [2.B – 6] [4.B – 8] [5.B – 8]. [6.B – 17].
5. www.google.com
6. <https://lex.uz/>

****=====****

“AKADEMIK KO'NIKMALAR VA KASBIY KOMPETENSIYALAR” FANINI O'QITISHNING ZAMONAVIY AHAMIYATI: NAZARIYA VA AMALIYOT

*Rakhmonova Dilnura Saidovna
Andijon davlat texnika instituti
“Tillar va gumanitar fanlar” kafedrasi
katta o'qituvchisi
dilnura.rakhmonova@gmail.co*

Bugungi globallashuv sharoitida oliy ta'lim tizimi faqatgina nazariy bilimlarni emas, balki talabalarning amaliy kompetensiyalarini, ijodiy fikrlashini, jamoada ishlash, muammolarni tahlil qilish va yechim topish qobiliyatlarini ham rivojlantirishni maqsad qilmoqda. Shu ma'noda "Akademik ko'nikmalar va kasbiy kompetensiyalar" fani zamonaviy ta'lim jarayonining poydevoriga aylangan. Mazkur fan nafaqat bilim berish, balki talabaning shaxs sifatida shakllanishi, professional dunyoqarashini kengaytirish hamda kasbiy muvaffaqiyatga erishish yo'lida zarur kommunikativ va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi.[1.21]

Akademik ko'nikmalar deganda talabalarning o'quv va ilmiy faoliyatda mustaqil ishlash, tahlil qilish, yozma va og'zaki muloqot olib borish, tanqidiy fikrlash, ma'lumotlarni izlash va baholash ko'nikmalari tushuniladi. Kasbiy kompetensiyalar esa – mutaxassisning o'z sohasi doirasida samarali faoliyat yuritish, innovatsion fikrlash, axborot texnologiyalaridan foydalanish, ijtimoiy mas'uliyatni his qilish va qaror qabul qilish salohiyatidir. [2.4]

Bu ikki tushuncha bir-birini to'ldiradi: akademik ko'nikmalar kasbiy kompetensiyalarning shakllanishi uchun zamin yaratadi, kompetensiyalar esa akademik bilimlarni amaliyotda qo'llash imkonini beradi. Shuning uchun ularni integratsiyalashgan holda o'qitish zarur.

O'zbekiston oliy ta'lim tizimida so'nggi yillarda "Akademik ko'nikmalar va kasbiy kompetensiyalar" fani barcha yo'nalishlarda joriy etila boshlandi. Bu jarayon Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi hamda Innovatsion rivojlanish agentligi tomonidan ishlab chiqilgan o'quv standartlari asosida amalga oshirilmoqda. [3.11]

Masalan, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti va Qo'qon davlat pedagogika institutida bu fan o'qitilishi davomida talabalar ilmiy maqola yozish, akademik nutq madaniyati, ma'lumotlarni tahlil qilish va taqdimot qilish ko'nikmalarini egallashmoqda.

Amaliy kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, bu fan psixologiya, pedagogika, kommunikatsiya yoki menejment sohasiga mansub o'qituvchilar tomonidan olib borilganda, samaradorlik yuqori bo'ladi. Chunki psixologik yondashuv orqali talabalar motivatsiyasi, e'tibor va diqqatni boshqarish, stressni yengish, o'zini ifoda

etish, shuningdek, jamoaviy muloqot kabi yumshoq kompetensiyalar (soft skills) yanada samarali shakllanadi.

Psixologlar “Akademik ko‘nikmalar va kasbiy kompetensiyalar” fanini o‘qitishda muhim o‘rin tutadi. Ular ta’lim jarayonida shaxsning individual psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda, talabalarning o‘ziga xos fikrlash uslubi va o‘rganish strategiyalarini aniqlab, mos metodlarni tanlay oladilar.

Masalan, psixolog-o‘qituvchilar talabalarda metakognitiv ko‘nikmalarni (ya’ni, o‘z fikrlash jarayonini nazorat qilish va tahlil qilish qobiliyatini) shakllantirish orqali o‘zlashtirish sifatini oshiradi. Shuningdek, ular motivatsion treninglar, kommunikativ mashg‘ulotlar, stressni boshqarish amaliyotlari orqali o‘quv jarayonini yanada jonlantiradi. [4.4]

Shu nuqtai nazardan, O‘zbekistonning ayrim oliy o‘quv yurtlarida bu fan aynan psixologiya sohasidagi malakali mutaxassislar tomonidan o‘qitilishi samarali natijalar berganini tajriba ko‘rsatmoqda. Masalan, Toshkent davlat pedagogika universitetida psixolog-o‘qituvchilar tomonidan olib borilgan mashg‘ulotlar davomida talabalar orasida akademik yozuv madaniyatini egallaganlar soni 32 foizdan 68 foizgacha oshgan.

Rivojlangan davlatlarda — xususan, Buyuk Britaniya, AQSh, Kanada, Janubiy Koreya va Finlyandiyada — akademik va kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish ta’limning asosiy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Masalan, Oxford University va Harvard Universityda birinchi kursdan boshlab “Academic Skills and Professional Development” moduli majburiy fan sifatida o‘qitiladi. Unda talabalar tahliliy fikrlash, ilmiy yozuv, axborot texnologiyalaridan foydalanish, shuningdek, kasbiy etika va muloqot madaniyatini o‘rganadi. [5.23]

Finlyandiya tajribasida esa ushbu fan “Career Readiness Program” nomi bilan tanilgan bo‘lib, o‘qituvchilarga nafaqat nazariy, balki amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish uchun real ish muhitiga yaqin laboratoriya mashg‘ulotlari tashkil etiladi.

Shuningdek, Janubiy Koreyada bu yo‘nalishdagi fanlar psixologiya va menejment fakultetlari o‘rtasida hamkorlikda o‘tiladi. Bu o‘quv jarayonida shaxsiy

rivojlanish, tanqidiy fikrlash, va jamoaviy ishlash kompetensiyalarining uyg'un shakllanishini ta'minlaydi. [6.5]

O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida ham xalqaro amaliyot asosida shu yo'nalishda modullar ishlab chiqilmoqda. Xususan, QS Top-300 reytingidagi universitetlarning tajribasi o'rganilib, ularning o'quv dasturlari mahalliy sharoitga moslashtirilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, "Akademik ko'nikmalar va kasbiy kompetensiyalar" fani zamonaviy ta'lim tizimining ajralmas qismi bo'lib, talabalarning ijodiy, analitik va ijtimoiy ko'nikmalarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. O'zbekiston oliy ta'limida ushbu fanning o'qitilishi milliy kadrlar salohiyatini oshirish, xalqaro raqobatbardoshlikni ta'minlash, va talabalarning mustaqil fikrlovchi shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qilmoqda. [7.8] Psixologlar tomonidan bu fan o'qitilganda esa, ta'lim jarayoni yanada interfaol, motivatsion va insoniy qadriyatlarga boy bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bekmurodova, G. Oliy ta'limda akademik ko'nikmalarni shakllantirish jarayonida psixologik yondashuvlar. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021.
2. Jalilova, M. Kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda pedagogik innovatsiyalar. – Toshkent: Iqtisodiyot va innovatsiya, 2023
3. Robinson, K. Out of Our Minds: Learning to be Creative. – Oxford: Capstone Publishing, 2017.
4. OECD. Future of Education and Skills 2030. – Paris: OECD Publishing, 2020.
5. Anderson, L. & Krathwohl, D. A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing. – New York: Longman, 2001.
6. Biggs, J. & Tang, C. Teaching for Quality Learning at University. – London: Open University Press, 2019.
7. Tohiriy, D. Oliy ta'limda kreativ kompetensiyalarni shakllantirish. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2022.

TALABALARDA KREATIVLIK QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISH TIZIMINING XALQARO TAJRIBALAR ASOSIDA RIVOJLANISHI

Rakhmonova Dilnura Saidovna
Andijon davlat texnika instituti
“Tillar va gumanitar fanlar” kafedrası katta o‘qituvchisi
dilnura.rakhmonova@gmail.com

Bugungi kunda ta’lim tizimi inson kapitalini rivojlantirishning eng muhim omili sifatida e’tirof etilmoqda. Jahon miqyosida raqobatbardosh iqtisodiyot va innovatsion jamiyatni shakllantirishda ijodiy fikrlaydigan, tashabbuskor, yangilik yaratishga qodir yoshlarni tayyorlash masalasi ustuvor yo‘nalishlardan biriga aylandi.[1.5] Shu nuqtai nazardan, talabalarda kreativlik qobiliyatini rivojlantirish tizimini takomillashtirish masalasi har qachongidan ham dolzarbdir.

Kreativlik insonning ijodiy fikrlash, muammolarni noodatiy yo‘l bilan hal etish, yangicha g‘oyalar yaratish va ularni amaliyotga tatbiq etish qobiliyatini anglatadi.[2.12]. XXI asrda bu qobiliyat har bir mutaxassis uchun zarur kompetensiya sifatida qaralmoqda. BMT, UNESCO va OECD tomonidan olib borilgan ta’lim islohotlari shuni ko‘rsatadiki, dunyo bo‘yicha ta’lim tizimlari endilikda bilim berishdan ko‘ra, fikrlashni o‘rgatish tamoyiliga o‘tmoqda.

Kreativlik tushunchasi ilk bor amerikalik psixolog Dj. Gilford tomonidan o‘rganilgan bo‘lib, u inson tafakkurining divergent (turli yo‘nalishda fikrlash) qobiliyatini alohida ajratgan. [3.15] Keyinchalik E. Torrens tomonidan ishlab chiqilgan “Kreativ fikrlash testlari” bu sohaning ilmiy asoslarini yanada boyitdi. Bu testlar orqali shaxsning originallik, moslashuvchanlik, tezkorlik va elaboratsiya (g‘oyani chuqurlashtirish) kabi ko‘rsatkichlari baholanadi. Bugungi kunda ko‘plab davlatlarda kreativlikni rivojlantirish ta’lim siyosatining ajralmas qismi sifatida shakllangan. Masalan, Finlyandiyada “Phenomenon-based learning” (hodisaga asoslangan o‘qitish) tizimi orqali talabalar dars jarayonida real muammolarni hal etishga yo‘naltiriladi. Shu tariqa, nazariya va amaliyot uyg‘unligi ta’minlanadi, bu esa ijodiy fikrlashni rag‘batlantiradi.

Kreativlik faqat ta'lim jarayonining natijasi emas, balki mamlakatning iqtisodiy taraqqiyotiga xizmat qiluvchi asosiy resursdir. [4.78] Xalqaro mehnat bozori shuni ko'rsatadiki, kelajakda eng talab yuqori bo'lgan kasblar — innovatsion fikrlash, muammolarni yechish, dizayn, texnologiya va tahlil sohalari bilan bog'liq bo'ladi. Shu sababli, O'zbekistonning 2030-yilgacha mo'ljallangan "Yoshlar siyosati strategiyasi"da yoshlarning kreativ salohiyatini oshirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylangan.

O'zbekiston Respublikasida ham so'nggi yillarda kreativlikni rivojlantirishga qaratilgan muhim islohotlar amalga oshirilmoqda. Prezidentning "Ijodkor yoshlarni qo'llab-quvvatlash va ularning intellektual salohiyatini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorida (2022-yil 12-may) yoshlarning ijodiy fikrlashini rivojlantirish, innovatsion g'oyalarini qo'llab-quvvatlashga alohida urg'u berilgan. Oliy ta'lim tizimida esa "Soft skills" va "Innovatsion tafakkur" kabi modullar joriy etilmoqda. [5.8] Masalan, Toshkent davlat texnika universitetida talabalar uchun "Ijodkorlik laboratoriyasi" faoliyat yuritadi, bu yerda talabalar o'z g'oyalarini startap loyihaga aylantirish imkoniyatiga ega. Kreativlikni rivojlantirishda pedagogik yondashuvlar quyidagilar samarali hisoblanadi:

- Muammoli ta'lim – talabani mustaqil izlanishga undaydi.
- Loyiha asosida o'qitish (Project-based learning) – talaba amaliy faoliyatda o'z g'oyasini sinovdan o'tkazadi.
- Gamifikatsiya – o'qitish jarayoniga o'yin elementlarini kiritish orqali motivatsiyani oshiradi.
- Reflektiv yondashuv – talaba o'z faoliyatini tahlil qilib, xatolaridan saboq oladi.

Masalan, iqtisod yo'nalishidagi talabalarga "Bozor iqtisodida yangi brend yaratish" mavzusida loyiha topshirig'i berilganda, ular marketing, dizayn, moliya va kommunikatsiya sohaslarini birlashtirib ijodiy yechim ishlab chiqadilar. Bu jarayon orqali nazariy bilimlar amaliy ko'nikmaga aylanadi.

Bu bjrada talabalarda kreativlik qobiliyatini rivojlantirish tizimining xalqaro tajribalarni o'rganish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Dunyo ta'lim tizimida eng muvaffaqiyatli modellardan biri sifatida tan olingan Finlyandiya tajribasida kreativlikni rivojlantirish asosiy maqsad sifatida belgilanadi. O'quv dasturlari shaxsga yo'naltirilgan bo'lib, talabalar o'zlarini qiziqtirgan yo'nalishlar bo'yicha mustaqil loyiha ishlab chiqishadi. Masalan, Tampere universitetida "Innovatsion fikrlash" kursi doirasida talabalar real kompaniyalar bilan hamkorlikda amaliy loyihalar yaratishadi. [6.5]

Singapurda esa "Thinking Schools, Learning Nation" konsepsiyasi asosida har bir talabaning intellektual va ijodiy salohiyatini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratiladi. Universitetlarda "Design Thinking", "Creative Problem Solving" kabi fanlar majburiy hisoblanadi. Bu yondashuv talabalarga muammolarga innovatsion yechim topish, riskni baholash va jamoaviy ishlash ko'nikmalarini shakllantirish imkonini beradi. [7.12]

AQShning yetakchi universitetlarida — MIT, Stanford va Harvardda kreativlikni rivojlantirish uchun interfaol metodlar, loyiha asosidagi ta'lim, startap laboratoriyalari keng qo'llanadi. Masalan, Stanford universitetining "d.school" (Design School) markazida talabalar ijtimoiy muammolarga kreativ yechim topish uchun tarmoq loyihalarini ishlab chiqadilar. [8.18]

Koreya Respublikasi ta'lim tizimida kreativlik "STEAM" (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) modeli orqali rivojlantirilmoqda. Bu integratsion yondashuv talabalarga fanlararo bilimlarni uyg'unlashtirish orqali yangi mahsulot yoki g'oyalar yaratish imkonini beradi. [9.35]

Xulosa qilib aytganda, talabalarda kreativlik qobiliyatini rivojlantirish tizimi bugungi global ta'lim tendensiyalarining ajralmas qismi hisoblanadi. Xalqaro tajribalar shuni ko'rsatmoqdaki, kreativlikni rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim modeli nafaqat shaxsning intellektual o'sishiga, balki mamlakatning innovatsion salohiyatiga ham xizmat qiladi. Shu bois, O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida xalqaro amaliyotlarni o'rganish, kreativ pedagogik yondashuvlarni joriy etish,

talabalarda yangicha fikrlash muhitini shakllantirish zarur. Faqat ana shundagina kelajak avlod raqobatbardosh, ixtirochi va bunyodkor shaxslar sifatida voyaga etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori. (2022-yil 12-may). Ijodkor yoshlarni qo‘llab-quvvatlash to‘g‘risida.
2. Florida, R. The Rise of the Creative Class. – New York: Basic Books, 2019.
3. Robinson, K. Out of Our Minds: Learning to be Creative. – Oxford: Capstone Publishing, 2017.
4. Csikszentmihalyi, M. Creativity: Flow and the Psychology of Discovery and Invention. – New York: Harper Perennial, 2013.
5. Bekmurodova, G. Talabalarda kreativ fikrlashni rivojlantirish omillari. – Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti, 2022
6. OECD. Fostering Creativity and Innovation in Education. – Paris: OECD Publishing, 2020.
7. UNESCO. Creative Economy Report: Widening Local Development Pathways. – Paris: UNESCO Publishing, 2022.
8. Bekmurodova, G. Talabalarda kreativ fikrlashni rivojlantirish omillari. – Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti, 2021.
9. Jalilova, M. Oliy ta’limda innovatsion yondashuvlar va kreativlikni shakllantirish. – Toshkent: Iqtisodiyot va innovatsiya, 2023.

TARJIMA JARAYONIDA MADANIY MUHITNING TA'SIRI

Nigoraxon Israilova Xudaberdievna

Andijon davlat chet tillari instituti,

Nemis tili nazariyasi va amaliyoti kafedrası doktoranti

israilova.n@gmail.com

Zokirjonova Zarinabonu Shuxratbek qizi

Andijon davlat chet tillari instituti

Filologiya va tillarni o'qitish: nemis tili kafedrası talabasi

zokirjonovazarinabonu@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada tarjima jarayonida madaniy muhitning roli va ahamiyati tahlil qilinadi. Turli madaniyat vakillarining dunyoqarashi, qadriyatlari va ijtimoiy urf-odatları tarjima jarayonida qanday aks etishi, shuningdek, madaniy moslashuv va ekvivalentlik masalalari yoritiladi. Shuningdek, tarjimadagi madaniy elementlar – metafora, maqol, idiom va so'z o'yinlarining to'g'ri yetkazilishi bo'yicha misollar keltiriladi.

Kalit so'zlar: Tarjima, madaniyat, madaniy muhit, ekvivalentlik, adaptatsiya, idiom, tarjimon kompetensiyasi.

Kirish

Tarjima qadimdan xalqlar o'rtasida muloqot vositasi bo'lib kelgan. Ammo har bir til ma'lum madaniy muhitga asoslanadi. Shu sababli tarjima jarayonida so'zning lug'aviy ma'nosidan tashqari, uning madaniy yukini ham to'g'ri anglash talab qilinadi. Tarjimonning vazifasi faqat matnni boshqa tilga o'tkazish emas, balki uni yangi madaniyatga mos holda yetkazishdan iborat. Nemis tilidan tarjima qilish jarayonida madaniy muhit muhim omil sifatida namoyon bo'ladi. Chunki nemis tilidagi ko'plab iboralar, maqollar, idiomlar va so'z o'yinlari o'ziga xos madaniy kontekstga ega. Tarjimon ularni so'zma-so'z emas, balki mazmunan va madaniy jihatdan moslashtirib yetkazishi lozim. Aks holda matn o'z ma'nosini yo'qotadi yoki noto'g'ri tushuniladi [1].

Asosiy qism

1. Nemis tili va madaniy kontekst

Nemis tili Yevropaning eng boy madaniy qatlamiga ega bo'lgan tillardan biridir. Tilning o'ziga xosligi nemis xalqining tarixi, urf-odati va mentalitetida chuqur aks etadi. Masalan: **“Ordnung muss sein”** – bu ibora nafaqat tartibga rioya qilishni, balki nemis jamiyatidagi intizom, rejalilik va qat'iyatni ham ifodalaydi. Uni o'zbek tiliga “Tartib-intizom zarur” tarzida tarjima qilish mumkin, ammo mazkur iboraning madaniy ohangini to'liq yetkazib berish qiyin.

2. Idiom va maqollarda madaniy muhitning ta'siri

Nemis tilidagi ko'plab idiomlar milliy-madaniy xususiyatga ega. **“Da liegt der Hund begraben”** – so'zma-so'z “Itning ko'milgan joyi shu yerda” degan ma'noni beradi. Aslida esa “muammoning tagzaminida mana shu narsa yotadi” degan ma'noni anglatadi. O'zbekchada “Gapning tagi shu” yoki “Masalaning ildizi shu” kabi ifodalar bilan ekvivalentlashtiriladi. **“Tomaten auf den Augen haben”** – so'zma-so'z “Ko'zida pomidor bo'lish” degani. Lekin aslida “atrofdagi narsani sezmaslik, beparvolik” ma'nosida qo'llanadi. O'zbekchada “Ko'zi ko'r bo'lib qolmoq” yoki “Hech narsani payqamaslik” tarzida tarjima qilinadi [2].

3. Realialarni tarjima qilish muammosi

Nemis tilida uchraydigan ko'plab realiyalar (kundalik hayotga oid tushunchalar) o'zbek tilida mavjud emas. **“Oktoberfest”** – Germaniyaning Bavariya hududida nishonlanadigan mashhur pivo festivali. Uni oddiygina “Oktober bayrami” deb tarjima qilish mumkin, lekin madaniy mazmuni va ahamiyati yo'qolib ketadi. Shu sababli tarjimada qo'shimcha izoh talab etiladi. **“Abitur”** – Germaniyada maktabni bitirish imtihoni bo'lib, u orqali universitetga kirish huquqi olinadi. O'zbek tiliga “maktab bitiruv imtihoni” deb tarjima qilinadi, ammo uning Germaniyadagi ta'lim tizimidagi o'rni izohsiz anglash qiyin [3].

4. Tarjimonning madaniy kompetensiyasi

Nemis tili matnlarini tarjima qiluvchi mutaxassis quyidagi ko'nikmalarga ega bo'lishi lozim:

- Idiom va maqollarni ekvivalentlashtirish usullarini bilish;
- Madaniy realialarni tushuntirish yoki adaptatsiya qilish qobiliyati;
- Nemis jamiyatining mentaliteti, tarixiy tajribasi va urf-odatlarini anglash;

5. Madaniy adaptatsiya va ekvivalentlik

Har doim ham soʻzma-soʻz tarjima qilish mumkin emas. Shu bois tarjimon koʻpincha madaniy adaptatsiya usulidan foydalanadi [4]. Masalan, nemischa *“Mit jemandem durch dick und dünn gehen”* iborasi soʻzma-soʻz “Kim bilandir qalin va ingichka yoʻllardan oʻtish” degani, aslida esa “qiyinchiliklarda birga boʻlish” maʼnosida ishlatiladi. Oʻzbekchada “Qiyinchilikda hamrohlik qilish” yoki “Yaxshi-yomon kunlarda birga boʻlish” tarzida moslashtiriladi [5].

Xulosa

Tarjima jarayonida madaniy muhitning oʻrni beqiyosdir. Har bir matnning mazmunini toʻgʻri yetkazish uchun tarjimon faqat tilni emas, balki madaniyatni ham chuqur bilishi lozim. Madaniy kompetensiyaga ega boʻlgan tarjimon asar ruhini saqlab qoladi va uni yangi muhitda tabiiy qabul qilinishini taʼminlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Byram, M. (1997). “Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence”.
2. Kramersch, C. (1993). Context and Culture in Language Teaching.
3. Neuner, G. (2002). Kompetenz und Kompetenzvermittlung im Fremdsprachenunterricht. Goethe-Institut.
4. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment (CEFR). Council of Europe, 2001.
5. Brown, H. D. (2007). Principles of Language Learning and Teaching. 5th Edition. Pearson Longman.

****=====****

ОБУЧЕНИЕ НАВЫКАМ ЧТЕНИЯ СМИ В НЕЯЗЫКОВЫХ ВУЗАХ

Азизова Махарам Рашитовна
Старший преподаватель
Андижанского государственного технического института
Эл. почта: maharamazizova@gmail.com
Тел.: (+99891) 479-17-54

Аннотация: Это статья посвящена обучению информативному чтению через СМИ (средства массовой информации) в неязыковых вузах. В настоящее время средства массовой информации является не только одним из средств передачи и получения информации, но и единственным эффективным средством влияния на отдельного человека и общества в целом.

Ключевые слова: Информация, эффективные средства, газетный материал, текст, тематический подбор, изложение, тема, словообразование, словарь.

В настоящее время средства массовой информации (СМИ) являются не только одним из средств передачи и получения информации, но и единственным эффективным средством влияния на отдельного человека и общества в целом. Подтверждением этому служит высказывание Артура Миллера "A good newspaper, I suppose, is a nation talking itself".

Именно газета на иностранном языке является объектом внимания учителей иностранного языка. Несмотря на обилие учебных пособий и книг для чтения, необходимо привлекать газету в качестве обязательного материала для дополнительного чтения. Это обусловлено тем, что газета на иностранном языке служит источником дополнительной и более обширной информации о текущих политических и экономических событиях, культурной жизни в странах мира.

Методика работы с газетным материалом строится в соответствии с основными принципами методики и, в первую очередь, по принципу - от простого к сложному, от известного к неизвестному т. е. по принципу постепенно возрастающей трудности. Рекомендуется до начала систематической работы с газетным текстом провести краткий повторительный курс лексико - грамматического характера, что снимает некоторые трудности в понимании текста. Студенты должны уметь выделять новую информацию в прочитанном тексте, логически связывать новые факты с уже известными, давать самостоятельную оценку полученной информации.

Работа с газетой проводится поэтапно, при соблюдении основных методических принципов.

I этап. Этот этап включает систематическую подготовительную работу выработки автоматизма вышеуказанных умений. Для успешного осуществления цели данного этапа целесообразно подбирать небольшие рассказы с интересной фабулой.

II этап. На втором этапе студенты приступают к работе над газетой. Очень важным является тематический подбор материала для облегчения работы студентов над усвоением определенных газетных штампов и общественно-политической лексики. Выбор темы должен определяться политической значимостью статьи. В процессе чтения статей значительное место отводится работе над пополнением потенциального словаря, объяснением правила словообразования, развития языковой догадки.

После усвоения всех указанных во II- этапе умений, можно перейти к заданиям, соответствующим III- этапу. >

III этап. На третьем этапе чтению газет уделяется большая часть урока. Работа проводится по схеме-программе и включает все виды коммуникативной деятельности. Схема-программа составляется преподавателем и записывается либо на доске или на большом листе ватмана. Она служит образцом для изложения мыслей учащихся. При многократном повторении работы по схеме студенты запоминают последовательность пунктов программы и сами логически строят ответы.

Схема-программа составлена так, что она включает все четыре вида речевой деятельности, указанные выше. Сначала определяются основные мысли статьи, затем выявляются факты, которые несут новую информацию для учащихся, потом определяется место данных событий в цепи ранее известных, и, наконец, новая информация оценивается, обсуждаются причины или цели, а часто прогнозы на будущее.

Использованная литература

1. Беляев А. Н. О взаимоотношении языка и культуры // Филологические науки. Вопросы теории и практики. 2016. Ч. 2, № 10 (64). С. 75–79.
2. Гиматдинова Е. Г. Использование новостных видеоматериалов сайтов СМИ в обучении английскому языку // Язык и культура: сб. мат-лов XXV межд. науч.-практ. конф. Новосибирск, 2016. С. 29–32.
3. Коптелова И. Е., Нечаева Е. И. Использование ресурсов средств массовой информации в Интернете при обучении английскому языку // Allbest [Электронный ресурс]. URL: https://allbest.ru/otherreferats/pedagogics/00924307_0.html (дата обращения: 13.09.2019).
4. Мартыненко И. А. Чтение прессы как неотъемлемый аспект обучения юридическому английскому языку в магистратуре // Вестник Университета имени О. Е. Кутафина. 2017. № 11. С. 85–90.
5. Нигматьянова Ю. С., Салина А. С. Использование материалов англоязычных СМИ в процессе обучения иностранному языку // Наука в современном мире: приоритеты развития. 2019. № 1 (5) С. 34–36.

****=====****

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РАЗЛИЧНЫХ ФОРМ ОБРАЩЕНИЯ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Азизова Махарам Рашитовна
Старший преподаватель
Андижанского государственного технического института
Эл. почта: maharamazizova@gmail.com
Тел.: (+99891) 479-17-54

Аннотация: Статья посвящена различным средствам выражения тех или иных смысловых оттенков. Не исключением является и английский язык, который богат различными формами обращения. Именно об этом идёт речь в этой статье.

Ключевые слова: Формы обращения, родственные отношения, дружественные, ласковые, вежливые, деловые, грубые, оскорбительные, научный мир, профессия, нейтральные, внимание.

В каждом языке есть различные лексические средства выражения тех или иных смысловых оттенков. Не исключением является и английский язык, который богат различными формами обращения. Именно об этом мы хотели вкратце остановиться в данной работе. Мы условно выделили следующие формы обращения:

- а) формы обращения, связанные с родственными отношениями;
- б) дружественные и ласковые формы обращения;
- в) вежливые и деловые формы обращения;
- г) грубые и оскорбительные формы обращения.

Прежде всего, необходимо подчеркнуть, что обращение - это слово или сочетание слов, называющее лицо, которому адресована речь. Без слов обращения трудно представить себе процесс коммуникации. Слова обращения употребляются с целью привлечь внимание лица, к которому говорящий обращается. Это могут быть люди, близкие по родству положения в обществе, профессии, занятию должности, званию.

В данной статье рассматриваются различные формы обращения, которые можно объединить в несколько групп.

Так, обращение father (к отцу) продолжает оставаться либо в этой форме, либо в таких разговорных формах, как dad, daddy, па, папа и так далее.

У обращения mother также имеется много разговорных вариантов: та, тат, тит, татта, поп, титту и так далее.

Обращение son (к сыну) более характерно для отцов, в то время как обращение daughter (к дочери) редко употребляется родителями в настоящее время. К старшим членам семьи (дедушкам, бабушкам) дети традиционно обращаются с помощью слов grandpa, granddad, grandma, granny и так далее. Последние же используют личные имена для обращения к внукам вместо таких слов, как grandson или granddaughter. Обращения к другим близким

родственникам включает слова uncle (дядя) , aunt (тётя) , auntie (тётушка) , иногда в сочетании с личными именами Uncle Jack, Aunt Margaret. Обращения между мужем и женой являются личные имена, ласкательные прозвища, либо ласкательные слова. Очень популярны в современном английском языке многочисленные формы обращения, выражающие положительное отношение говорящего к адресату. Среди них можно упомянуть baby, dear, dearest, dear boy, , friend, honey (последние обращения обозначают "дорогой, милый") love, sweetheart, sweets. Наиболее применяемой формой вежливого обращения является употребление сочетания Mr., Mrs., или Miss (для молодой девушки или незамужней женщины) + фамилия того (той). Вежливая форма обращения к женщине- Madam а форма обращения к мужчине Sir. Обращение Sir употребляется без имени и фамилии. При групповом обращении оно заменяется словом gentlemen, а Madam - словом ladies: ladies and gentlemen!

В научном мире в официальных случаях принято обращаться по званию: Professor, Senior, Tutor, Dean и так далее. Заметим, что некоторые обращения, напрямую связанные с названиями профессий, вряд ли можно считать вежливыми. Они являются нейтральными и употребляются довольно часто. Например, чтобы привлечь внимание официанта в ресторане, вы обращаетесь к нему: " Waiter!", водителю такси говорите: " Stop here, driver".

Оскорбительными формами обращения принято интерпретировать большинство обращений типа уои + прилагательное + существительное как негативные (недружественные, оскорбительные). Типичные примеры реализации этой модели: You bloody fool, you dirty bastard, you old cow и так далее. Часто определяющее прилагательное опускается: you bastard, you fool и так далее. В английском языке существует также ярко выраженная тенденция образовывать негативные обращения с компонентом - head: blockhead, blunderhead, bonehead, fathead, muttonhead и так далее.

Таким образом, при изучении английского языка как иностранного, особенно, при воспитании культуры речи на английском языке важно понимание особенностей форм обращения. Так как в различных ситуациях для

выражения определенных смысловых оттенков употребляют конкретные формы обращения, имеющие не только смысловой оттенок, но и эмоциональную выраженность.

Использованная литература

6. Гольдин В.Е. Обращение: теоретические проблемы. Саратов, 1987. С. 115.
7. Гольдин В.Е. К проблеме обращения как лексической категории // Язык и общество. Саратов, 1977. Вып. 4. С. 21-28.
8. Велтистова А.В. Обращение в современном английском языке (в сопоставлении с русским) : автореф. дис. ...канд. филол. наук. Л., 1964. С. 4.
9. Карасик В.И. Семантика этикетного действия // Действие: лингвистические и логические модели (Тезисы докладов). М., 1991. С. 40-46.

=====

INGLIZ TILI O‘QITISH METODIKASINING RIVOJLANISHI

Feruzaxon Inoyatovna Karimova
Andijon Davlat Texnika Instituti
Tillar va gumanitar fanlar kafedrası katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu tezis ingliz tili o‘qitish metodikasining tarixiy rivojlanish bosqichlarini — grammatik-tarjima, to‘g‘ridan-to‘g‘ri, audiolingval, kommunikativ va zamonaviy texnologik yondashuvlarni tahlil qiladi hamda ularning samaradorligini yoritadi.

Kalit so‘zlar: Ingliz tili o‘qitish metodikasi, Grammatik-tarjima metodi, To‘g‘ridan-to‘g‘ri metod, Audiolingval metod, Kommunikativ yondashuv, Axborot texnologiyalari, Blended learning (aralash ta’lim), Task-based learning (vazifaga asoslangan o‘qitish), CLIL (Content and Language Integrated Learning), Til o‘qitishning zamonaviy bosqichi.

Hozirgi globallashuv davrida ingliz tili xalqaro muloqot, ta’lim, fan-texnika, biznes va internet tiliga aylangan. Shu sababli, uni o‘qitish metodikasining samarali bo‘lishi har bir davlat, xususan O‘zbekiston uchun ham strategik ahamiyat kasb etadi. Ingliz tili o‘qitish metodikasi uzoq tarixiy jarayon natijasida shakllangan bo‘lib, unda

turli davrlarda ilmiy yondashuvlar, pedagogik g'oyalar va texnologik imkoniyatlar asosiy rol o'ynagan[1].

Grammatik–tarjima metodi XIX asrning oxirlariga qadar ingliz tili, asosan, grammatik-tarjima metodi orqali o'qitilgan. Ushbu metodda o'quvchilar grammatika qoidalarini yodlab, matnlarni tarjima qilish orqali tilda o'rganishgan. Dars jarayonida ona tili asosiy vosita bo'lgan. Biroq bu usul og'zaki nutqni rivojlantirishga uncha e'tibor bermaganligi sababli, kommunikativ ko'nikmalar sust rivojlangan.

To'g'ridan-to'g'ri (direct) metod XIX asr oxiri — XX asr boshlarida grammatik-tarjima metodining kamchiliklarini bartaraf etish maqsadida to'g'ridan-to'g'ri metod paydo bo'ldi. Bu metodda ona tili deyarli ishlatilmas edi; o'quvchilar ingliz tilini tabiiy muhitda o'rganishga harakat qilishgan. So'zlarni tasvirlar, predmetlar yoki holatlar orqali tushuntirishga urg'u berilgan. Bu metod og'zaki nutqni rivojlantirishda muhim qadam bo'ldi[2].

Audiolingval metod XX asrning o'rtalarida audiolingval metod keng tarqaldi. Bu usul AQShda shakllanib, psixologik nazariyalarga, xususan, “behaviorizm” (xulq-atvor nazariyasi)ga asoslangan edi. O'qitish jarayonida takrorlash, mashq qilish va to'g'ri javobni mustahkamlash orqali avtomatik nutq hosil qilish maqsad qilingan. Bu metod talaffuz va eshitish ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali bo'lgan, ammo ijodiy fikrlashni cheklab qo'ygan.

Kommunikativ yondashuv XX asrning 70-yillaridan boshlab ingliz tili o'qitishda kommunikativ yondashuv asosiy metod sifatida shakllandi. Bu metod o'quvchilarning real hayotiy vaziyatlarda tilni qo'llash qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan. Darsda muloqot, juftlik va guruh ishlari, rolli o'yinlar keng qo'llaniladi. O'qituvchi bilim beruvchi emas, balki yo'naltiruvchi rolini bajaradi. Bu yondashuv hozirgi kunda ham eng samarali metodlardan biri hisoblanadi.

Axborot texnologiyalarining ta'siri XXI asrda texnologik taraqqiyot ingliz tili o'qitish metodikasiga katta o'zgarishlar kiritdi. Multimedia vositalari, onlayn platformalar, mobil ilovalar, sun'iy intellekt asosidagi dasturlar o'quv jarayonini interaktiv va qiziqarli qildi[3]. Masalan, “Duolingo”, “BBC Learning English”, “Quizlet”,

“ChatGPT”, “Google Classroom” kabi resurslar o‘quvchilarga mustaqil ta’lim olish imkonini bermogda.

Blended learning (aralash o‘qitish) modeli Zamonaviy metodikalarda aralash ta’lim (blended learning) yondashuvi keng qo‘llanilmoqda. Bu modelda an’anaviy dars shakllari bilan onlayn ta’lim integratsiyalashgan. Masalan, o‘qituvchi sinfdi mavzuni tushuntirib, mustaqil topshiriqlarni onlayn platformalar orqali nazorat qiladi. Bu o‘qituvchi va o‘quvchi o‘rtasidagi muloqotni kuchaytiradi hamda individual yondashuvni ta’minlaydi[4].

Task-based learning (vazifaga asoslangan o‘qitish) Bugungi kunda vazifaga asoslangan o‘qitish metodikasi ham keng qo‘llanilmoqda. Bu yondashuvda til o‘rganish jarayoni ma’lum bir amaliy vazifani bajarish orqali amalga oshadi. Masalan, o‘quvchilar biror loyiha tayyorlash, intervyu o‘tkazish yoki sayohat rejasini tuzish jarayonida ingliz tilidan faol foydalanadilar. Bu usul o‘quvchilarda tanqidiy fikrlash, ijodkorlik va muloqot ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

CLIL (Content and Language Integrated Learning) CLIL — bu fan va tilni integratsiyalashgan holda o‘qitish metodikasi. Ya’ni, o‘quvchilar biologiya, tarix yoki informatika kabi fanlarni ingliz tilida o‘rganadilar. Bu metod tilni tabiiy kontekstda o‘zlashtirishga yordam beradi. O‘zbekiston ta’lim tizimida ham CLIL asosida dars o‘tish amaliyoti tobora kengaymoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge University Press.
2. Harmer, J. (2007). The Practice of English Language Teaching. Pearson Longman.
3. Larsen-Freeman, D., & Anderson, M. (2011). Techniques and Principles in Language Teaching. Oxford University Press.
4. Coyle, D., Hood, P., & Marsh, D. (2010). CLIL: Content and Language Integrated Learning. Cambridge University Press.
5. Karimova, F. I. (2022). Zamonaviy ingliz tili o‘qitish metodikalari. Andijon: ADTI nashriyoti.

О ПУТЯХ ФОРМИРОВАНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО МАСТЕРСТВА

Хакимова Гулнора Камиловна
ассистент кафедры “Языки и гуманитарные науки”,
Андижанский государственный технический институт

Аннотация: В данной научной статье рассматриваются пути формирования педагогического мастерства, творчество, научные и профессиональные знания, умения и навыки учителя.

Ключевые слова: мастерство, воспитание, личность, мышление, задача, система, метод, профессия, способность.

Сегодня мощь государства определяется прежде всего, количеством высококвалифицированных специалистов, творчески относящихся к своему делу, способных своим личным трудом содействовать успешному развитию науки техники, искусства, производства.

Педагогическое мастерство и педагогическое творчество — это взаимосвязанные понятия. В педагогике мастерство учителя рассматривается как синтез научных и профессиональных знаний, педагогических умений и способностей сердцевиной которого является творческая активность педагога.

В педагогике, говоря о педагогическом мастерстве, мы должны рассмотреть некоторые пути его формирования.

Воспитательная деятельность, без сомнения, принадлежит к области разумной и сознательной деятельности человека: само понятие воспитание есть создание истории, в природе его нет. Кроме того, эта деятельности направлена исключительно на развитие сознания в человеке, истины, от обдуманного плана. Поэтому велика общественная значимость этой деятельности. Осознание общественной значимости-мощная предпосылка развития педагогического творчества, роста педагогической активности, ответственности, инициативы [1].

Ни в чем не чувствуют себя люди так самоуверенно, как в воспитании детей. И раньше, и сегодня когда говорим о научном подходе к организации

воспитательной работы, появляются высказывания: «А вот раньше в глухих деревнях и слыхом не слыхивали ни о какой науке, а детей растили хороших». Да, народная педагогика испокон веков вырабатывала мудрые свои законы. Но это не отрицает и современные достижения, анализ и синтез опыта ведущих педагогов, научно-техническое развитие общества и появление множества педагогической литературы. Потому что, неточное знание особенностей подросткового возраста может привести к плохим последствиям. В педагогике «добро» – это то, что помогает развитию личности ребенка, «зло» - это то, что мешает. Чтобы это безошибочно различать, учителю нужны научные знания. Таким образом, приступим к рассмотрению некоторых путей формирования педагогического мастерства. При формировании педагогического мастерства важно чаще обращаться к педагогическому опыту ведущих педагогов, который нашел свое отражение в педагогической прессе и литературе. Педагогическая литература предлагает нам собрание опытов осознанных и обдуманых, результаты процесса мышления. Здесь передается мысль, выведенная из опыта, но не сам опыт.

Школьная реформа требует особенно внимательного отношения к передовому опыту, накопленному в педагогических коллективах страны, систематической ориентации на «указание практического опыта», умения учитывать достижение «образцовых педагогов» которые добились хороших результатов в сравнительно узком, местном или специальном масштабе. Опираясь на эти, уже проверенные практикой достижения, мы должны двигать дело в перед, расширяя – после надлежащей проверки местный опыт до размеров всемирного.

В последнее время наше печатное дело уделяет большое внимание опыту учителей-новаторов, причем многие публикации носят дискуссионный характер, поскольку методы педагогов заставляют пересмотреть некоторые, казалось бы, незыблемые теоретические положения [2]. Но, как бы то ни было, они позволяют не только особо талантливым. Но даже «средним» учителям добиваться высоких качественных результатов при меньших затратах времени

и сил. Между тем можно отметить, что опыт учителей-новаторов получает диаметрально противоположные оценки. Одни ученые поддерживают его, другие горячо отвергают. Поэтому задача педагогики заключается в том чтобы изучить опыт учителей-новаторов и выяснить возможность и его широкого использования в целях повышения эффективности педагогического труда.

Педагогическая литература знакомит нас с психологическими наблюдениями опытных педагогов и, главное, направляет нашу собственную мысль на такие предметы, которые легко могли бы ускользнуть от нашего внимания. Педагогическая литература вырывает воспитателя из его замкнутой сферы, вводит его в благородный круг мыслителей, посвятивших всю свою жизнь делу воспитания.

Но педагогическая литература это не все, что нужно для формирования педагогического мастерства. Если педагог хочет воспитать человека совершенного во всех отношениях, то он должен прежде узнать его во всех отношениях. Профессия педагога требует непрерывного обновления и пополнения знаний, роста профессионализма, проявляющихся в разносторонней образованности.

А для этого он должен изучить множество других наук. Воспитатель должен знать человека в семье, в обществе, среди людей и наедине со своей совестью, во всех возрастах, во всех положениях, в радости и горе, в величии и унижении. Он должен знать побудительные причины самых грязных и самых высоких деяний, историю зарождения преступных и великих мыслей. И только тогда он сможет взять у природы средства воспитательного влияния. В этом и состоит преимущество законов наук, прилагаемых к педагогике. Педагог должен изучать законы тех психических явлений, которыми он хочет управлять и поступать, соображаясь с этими законами и теми обстоятельствами, в которых он хочет их приложить.

Не найдется ни одна педагогическая мера, в которой нельзя было бы найти вредных и полезных сторон, и которая не могла бы дать в одном случае полезных результатов, в другом вредных, а третьем никаких. Поэтому педагогу

нужно изучать педагогическую литературу и другие науки, выработать для себя ясную положительную цель воспитания и неуклонно идти к достижению этой цели, руководствуясь приобретенным знанием и своим собственным благоразумием.

Период послевузовской стажировки связан с реальной педагогической практикой. Даже подражание лучшему педагогическому опыту должно лично осмысливаться молодым учителем. Чтобы достичь педагогического мастерства педагог должен понять, что никакая книга, никакой врач не заменят собственной живой мысли. В связи с этим важна роль наставников – учителей школ и вузовских педагогов. Их роль в основном должна заключаться в стимулировании самостоятельных педагогических решений на основе имеющихся и получаемых в случае необходимости самообразованием у молодых учителей знаний.

“Просить кого – то дать тебе нужные тебе мысли – то же, что и просить чужую женщину родить твоего ребенка” -говорил польский педагог Я. Корчак. Существует категория мыслей, которые надо рожать самому, в муках. Они – то и есть самые ценные и направлены на формирование истинного педагогического мастерства. И эта категория мыслей приходит с практикой и опытом.

Добросовестность, упорство, направленность на созидание нового, оригинального – это характеристика педагога-мастера, творческого учителя: следовательно, педагогическое творческое является неотъемлемой чертой педагогического мастерства. Формирование же творческого подхода к делу проходит во время обучения в вузах с помощью ведущих педагогов и мастеров своего дела.

Пребывание в вузе – это лишь начало большого и трудного пути к профессиональному мастерству. Важнейшем каналом приобретения его является такая система обучения, при которой студент получает знание и учится способом самостоятельного их добывания. Вооружение студентом методологией и методикой исследования, которые облегчают путь становления

педагога, первейшая задача высшего учебного заведения. Для формирования педагогического мастерства важно:

1. Организация и проведение проблемных лекций;
2. Организация серьёзной научной научно-исследовательской работы;
3. Тесная взаимосвязь вуза и школы.

Воспитать творца можно только тогда, когда сам педагог постоянно нацелен на глубокий научный поиск. Однако первые два пункта неэффективны, если формирование мастерства не направлено к школы. Нередко студент, впервые попав в школу на последнем курсе, обнаруживает свою полную профессиональную непригодность. Кратковременность пребывания студента в школе приводит к тому, что практика не столько способствует обучению его, сколько помогает тестировать наличие способностей или готовность стать учителем. Оторванность вузов от школы приводит к нарушению основного психологического закона: “Способности формируются только в процессе деятельности” [3]. Как бы повысился уровень профессиональной подготовки студента формирование педагогического мастерства, если бы будущий учитель мог видеть передовые педагогические идеи реализованными в учебном процессе, если бы студент стал свидетелем самого педагогического эксперимента, в ходе которого рождалась бы новаторская мысль.

Список использованной литературы:

1. Гальскова Н. Д. Современная методика обучения иностранным языкам [Текст]: пособие для учителя / Н. Д. Гальскова. - М.: АРКТИ, 2003. - 192 с.
©Е.В. Шепелева, С.В. Кузнецова, Корнаухова Т.В., 2016
2. Азимов Э. Г. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам) [Текст] : учеб. пособие / Э.Г. Азимов, А.Н. Щукин. - М.: ИКАР 2009 - 448 с.
3. Белкова Е. А. Методические материалы по программе «АКТИВНЫЕ И ИННОВАЦИОННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ. ОБУЧЕНИЕ ВЗРОСЛЫХ». - Ярославль Академия Пастухова, 2010 - 100с.

YASHIL IQTISODIYOT TRANSFORMATSIYASIDA RAQAMLI INNOVATSIYALAR VA ULARNING SAMARADORLIK OMILLARI

Ergashev Ilhomjon Ikromovich
Iqtisodiyot fanlari falsafa doktori (PhD), dotsent
Andijon davlat texnika instituti, Iqtisodiyot kafedrası. O‘zbekiston.
Ergashev_1980@list.ru
men: +998902545969

Annotatsiya: Ushbu maqolada globallashuv sharoitida raqamli iqtisodiyotning yashil iqtisodiyotdagi ahamiyati hamda o‘shir sur’atlari dinamikasi keltirib o‘tilgan. Xususan, yashil iqtisodiyotni rivojlantirish uchun resurslardan samarali foydalanish, qayta tiklanadigan energiya manbalariga sarmoya kiritish va ularni takomillashtirish, atrof-muhitni muhofaza qilish hamda ijtimoiy adolatni ta’minlash muhim omillar sifatida e’tirof etilgan.

Kalit so‘zlar: yashil iqtisodiyot, raqamli texnologiya, katta ma’lumotlar, sun’iy intellekt, bulutli texnologiya, aqlli texnologiya.

Bugungi kunda global miqyosda **yashil iqtisodiyotga bo‘lgan ehtiyoj tobora ortib bormoqda**. Ushbu yo‘nalishning asosiy maqsadi - **tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, ekologik muvozanatni saqlash va ijtimoiy barqaror rivojlanishni ta’minlashdan iborat**. Iqlim o‘zgarishlari, ekologik inqirozlar va resurslar tanqisligi kabi omillar hozirgi davrda insoniyat oldida turgan eng dolzarb muammolardan sanaladi. Shu sababli, **barqaror rivojlanish tamoyillariga asoslangan yangi iqtisodiy yondashuvlarni ishlab chiqish va ularni amaliyotga joriy etish zarurati** kun tartibiga chiqmoqda.

Shunday sharoitda **raqamli texnologiyalarning roli tobora ortib bormoqda**. Zamonaviy raqamli texnologiyalar - **sun’iy intellekt, narsalar interneti (Internet of Things, IoT), bulutli hisoblash, katta ma’lumotlar (Big Data) va avtomatlashtirish tizimlari** - yashil iqtisodiyotning shakllanishi va barqaror rivojlanishiga sezilarli darajada hissa qo‘shmoqda. Ushbu texnologiyalar **atrof-muhitga zararli ta’sirni kamaytirish, energiya samaradorligini oshirish, chiqindilar hajmini qisqartirish va resurslardan oqilona foydalanishni**

ta'minlash imkonini beradi[2]. Masalan, **“aqli” energiya tarmoqlari, raqamli logistika tizimlari va avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish jarayonlari** ekologik jihatdan xavfsiz, tejamkor va samarali ishlab chiqarish hamda iste'mol muhitini shakllantirmoqda. Shu bilan birga, **yashil iqtisodiyot va raqamli texnologiyalar o'rtasidagi sinergiya** iqlim o'zgarishlariga qarshi kurashish, ekologik barqarorlikni mustahkamlash va global iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishda **strategik ahamiyat kasb etmoqda[1].**

Biroq, raqamli texnologiyalarni joriy etish jarayoni bir qator **murakkabliklar va cheklovlar** bilan ham bog'liq. Eng avvalo, **raqamli infratuzilmani rivojlantirish,** zamonaviy texnologiyalarga **investitsiyalarni jalb etish,** shuningdek, ularning samarali ishlashini ta'minlash uchun **tegishli siyosiy, iqtisodiy va institutsional shart-sharoitlarni yaratish** zarur. Shu munosabat bilan, ushbu tadqiqotda **raqamli texnologiyalarning yashil iqtisodiyotga qo'shayotgan hissasini tahlil qilish,** ularning joriy etilishi jarayonida vujudga kelayotgan **asosiy muammolarni aniqlash** hamda **ularni bartaraf etish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqish** maqsad qilib olingan.

Raqamli texnologiyalar yashil iqtisodiyotning turli sohalarida sezilarli o'zgarishlarni keltirib chiqarmoqda. Ular energiya samaradorligini oshirish, tabiiy resurslardan samarali foydalanish va karbon chiqindilarini kamaytirish kabi muhim omillarni o'z ichiga oladi[3]. Raqamli texnologiyalar, masalan, sun'iy intellekt (AI), Internet of Things (IoT), bulutli hisoblash va katta ma'lumotlar (Big Data) yordamida quyidagi sohalarda ijobiy natijalar ko'rsatilmoqda:

- Energiya samaradorligi: Aqli tarmoqlar va energiya boshqaruv tizimlari yordamida energiya iste'moli monitoring qilinadi va optimallashtiriladi. Masalan, IoT asosidagi aqli energiya tizimlari orqali elektr tarmoqlarining samaradorligini oshirish mumkin, shu bilan birga chiqindilar kamayadi.
- Qayta tiklanuvchi energiya manbalarining integratsiyasi: Bulutli texnologiyalar va sun'iy intellekt yordamida qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan, masalan, quyosh va shamol energiyasidan samarali foydalanish imkoniyatlari yaratilmokda. Bu

texnologiyalar energiya ishlab chiqarish va ta'minot tizimlarining barqarorligini ta'minlaydi.

- Resurslarni boshqarish va chiqindilarni kamaytirish: 3D chop etish texnologiyalari, IoT va boshqa raqamli vositalar orqali chiqindilarni qayta ishlash va ishlab chiqarishda resurslarni tejash jarayonlari yaxshilanmoqda. Shuningdek, raqamli texnologiyalar yordamida chiqindilarni boshqarish tizimlari yanada samarali va ekologik jihatdan to'g'ri bo'lishi mumkin[5].

Ekologik monitoring va prognozlash: IoT va katta ma'lumotlar yordamida iqlim o'zgarishlari va atrof-muhit holati tahlil qilinadi. Bu, o'z navbatida, global miqyosda ekologik muammolarni aniqlash va ularga qarshi kurashishda muhim vosita hisoblanadi. Bu esa yashil iqtisodiyotning asosiy elementlaridan bo'lgan resurslarni saqlash va barqaror rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishda muhim yordam beradi.

1-jadval

Raqamli texnologiyalarning yashil iqtisodiyotga ta'siri

Raqamli texnologiya	Yashil iqtisodiyotga ta'siri	Amaliy misollar
Aqlli energiya tizimlari	Energiya sarfini kamaytirish, iste'mol jarayonlarini nazorat qilish va energiya taqsimotini optimallashtirish orqali barqaror energiya boshqaruvini ta'minlaydi.	Aqlli elektr tarmoqlari, energiya tejovchi sensorlar va avtomatik boshqaruv qurilmalari.
Sun'iy intellekt (AI)	Resurslardan oqilona foydalanish, energiya samaradorligini oshirish va ekologik monitoringni avtomatlashtirish imkonini beradi.	Aqlli binolar, energiya iste'moli tahlili, atrof-muhit monitoring tizimlari.
Narsalar interneti (IoT)	Resurslar va chiqindilarni real vaqt rejimida kuzatish, boshqarish va nazorat qilish orqali ishlab	Aqlli transport tizimlari, chiqindilarni boshqarish

	chiqarish va iste'mol jarayonlarini samaralashtiradi.	va qayta ishlash infratuzilmalari.
Bulutli hisoblash	Ma'lumotlarni saqlash, tahlil qilish va qayta ishlash jarayonlarini optimallashtirib, energiya va resurslar monitoringini soddalashtiradi.	Bulutli xizmatlar orqali ishlab chiqarish va energiya boshqaruvi tizimlari.
Katta ma'lumotlar (Big Data)	Katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish orqali ekologik jarayonlarni prognozlash, resurslardan samarali foydalanish va ekologik xavflarni oldindan baholash imkonini yaratadi.	Iqlim o'zgarishlarini bashorat qilish tizimlari, ekologik xavf monitoringi va resurslarni boshqarish platformalari.

Manba: Muallif tomonidan ishlab chiqilgan

Resurslarni tejash va ulardan samarali foydalanish yashil iqtisodiyotning asosiy tamoyillaridan biridir. Bu nafaqat tabiiy resurslarning, balki iqtisodiy va ijtimoiy resurslarning ham samarali boshqarilishini ta'minlashni anglatadi[6].

- Energiya samaradorligi: Energiyani tejash va energiya sarfini optimallashtirish, ayniqsa, sanoat, uy-joylar va transport tizimlarida energiya samaradorligini oshirish muhimdir. Masalan, energiya samaradorligi yuqori bo'lgan qurilmalar va texnologiyalarni joriy etish, energiya taqsimotini raqamli tizimlar yordamida boshqarish orqali energiya isrofgarchiligini kamaytirish mumkin.
- Suv resurslari: Suv resurslarini tejash va ularni samarali boshqarish ham yashil iqtisodiyotda muhim ahamiyatga ega. Suvni tejash texnologiyalarini joriy etish, sug'orish tizimlarini optimallashtirish va suv resurslaridan samarali foydalanish yashil iqtisodiyotning rivojlanishiga hissa qo'shadi.
- Resurslar va chiqindilarni qayta ishlash: "Nol chiqindi" strategiyasiga asoslangan tizimlar orqali chiqindilarni kamaytirish, qayta ishlash va resurslarni tiklash bo'yicha strategiyalarni ishlab chiqish yashil iqtisodiyotning markaziy qismini tashkil etadi.

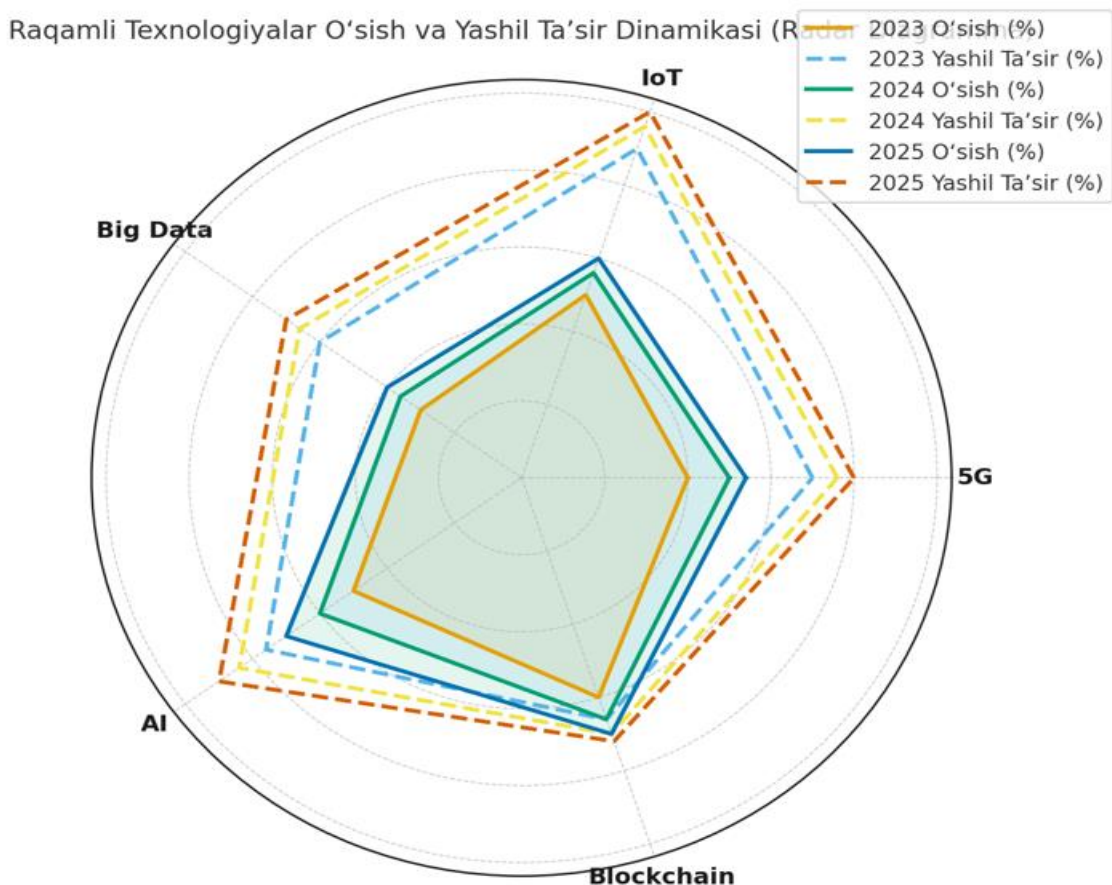
“Nol chiqindi” (Zero Waste) strategiyasi – bu atrof-muhitni himoya qilish va resurslardan samarali foydalanish maqsadida chiqindilarni minimallashtirishga, mumkin bo‘lgan har bir narsani qayta ishlash va qayta ishlatishga asoslangan yondashuvdir. Bu strategiyaning asosiy maqsadi — resurslar ishlab chiqarish jarayonida minimallashtirilgan chiqindilarni yaratish, ishlatilgan materiallarni to‘g‘ri boshqarish va chiqindilarga bo‘lgan talabni butunlay yo‘qotishdir[7].

Raqamli texnologiyalari yillar davomida turli sohalarni va hayotimizni tubdan o‘zgartirib, unumdorligimiz, iqtisodiyotimiz va ijtimoiy farovonligimizni yaxshilamoqda. Raqamli texnologiyalarining yashil iqtisodiyotni targ‘ib qilishdagi o‘rni juda katta bo‘lib qishloq xo‘jaligi, suv xo‘jaligi sohasi, elektr energetika sohasi, issiqlik energetika sohasi va boshqa sohalarning samaradorligini oshirishga, rivojlanishiga katta hissa qo‘shmoqda. Yashil iqtisod va axborot texnologiyalari o‘rtasidagi munosabat, ekologik ravishda moliyaviy rivojlanishni ta‘minlashda katta o‘rin egallaydi. Axborot texnologiyalari, yashil iqtisodning amaliyotda qo‘llanilishini oshirish, ekologik muhitni saqlab qolish va moliyaviy resurslarni samarali ishlatishning asosiy elementlaridan biri bo‘lib kelmoqda. Yashil iqtisodda axborot texnologiyalari, ekologik muhitni saqlash va moliyaviy rivojlanishni o‘zaro birlashtirishda katta rol o‘ynaydi[8]. Bu texnologiyalar, moliyaviy operatsiyalarni avtomatlashtirish, ma‘lumotlarni yig‘ib olish, vaqt va resurslarni samarali boshqarish yordamida yashil iqtisodga o‘tishni ta‘minlashda o‘z vazifasini bajaradi. Axborot texnologiyalari, yashil iqtisodda yangi o‘zgarishlar yaratishda muhim ahamiyatga ega. Ularni yashil iqtisodning prinsiplari bilan uyg‘unlashtirish orqali, moliyaviy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash va ekologik muhitni muhofaza qilish imkoniyatlarini oshirish mumkin. Texnologiyalar, ishlab chiqarish va xizmatlarni samarali boshqarish, energiya iste‘moli, va transport tizimlarini optimallashtirishda muhim rol o‘ynaydi.

Ushbu rasmada raqamli texnologiyalarning o‘sishini hamda yashil iqtisodiyotga ta‘siri yillar kesimida 5G, AI texnologiyalar, blokcheyn, big data va IoT ko‘rib chiqilgan.

Diagrammadan shuni ko‘rish mumkinki, 2023-2025-yillarda 5G texnologiyasi uch yil ichida 7% o‘sgan, yillar davomida bozordagi talab oshib bormoqda. Yashil iqtisodiyotga ta’siri ham 3 yil ichida 5% ga ortadi, chunki 5G energiya samaradorligini oshirib, uglerod chiqindilarini kamaytirishga yordam beradi. Bu texnologiyalar aqlli shaharlar, elektr transport vositalar, energiya tejamkor aloqa tizimlarida foydalaniladi. IoT uch yil ichida 5% ga o‘sadi, chunki aqlli qurilmalar va avtomatlashtirilgan tizimlarga talab ortmoqda[9].

Yashil iqtisodiyotga ta’siri 50% ga yetib, eng muhim texnologiyalardan biri bo‘lib qoladi. Bu texnologiya aqlli elektr tarmoqlari, ekologik monitoring, chiqindi boshqaruvi ishlatiladi. Big Data uch yil ichida 5% ga o‘sadi, lekin bu boshqa texnologiyalarga qaraganda sustroq. Yashil iqtisodiyotga ta’siri 40% ga yetadi, chunki ma’lumotlar tahlili ekologik rejalashtirishni yaxshilaydi. Bu texnologiya esa Uglerod izini tahlil qilish, ob-havo bashorati, ekologik xavf prognozi sohalarida qo‘llaniladi. Eng tez rivojlanayotgan AI texnologiyasi 3 yil ichida 10% o‘ssish kuzatilmoqda. Yashil iqtisodiyotga ta’siri 45% ga yetadi, chunki AI energiya tejovchi tizimlar, atrof-muhit monitoringi va chiqindilarni kamaytirishda qo‘llaniladi.

1-rasm. Raqamli texnologiyalar o'sishi va yashil iqtisodiyotga ta'siri
[\[https://www.iea.org/\]](https://www.iea.org/)

Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalar va yashil iqtisodiyot o'rtasidagi integratsiya, barqaror rivojlanishning yangi paradigmasini yaratishga yordam beradi. Raqamli texnologiyalar, masalan, sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar (Big Data), Internet of Things (IoT) va blokcheyn, yashil iqtisodiyotning asosiy tamoyillarini amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi. Bu texnologiyalar energiya samaradorligini oshirish, resurslarni samarali boshqarish, chiqindilarni kamaytirish va iqlim o'zgarishiga qarshi kurashish kabi muhim masalalarda yashil iqtisodiyotga yordam beradi.

Raqamli texnologiyalar orqali ishlab chiqarish jarayonlari va resurslardan foydalanish optimallashtiriladi, natijada energiya va materiallar isrof bo'lmaydi. Misol uchun, aqlli tizimlar va monitoring platformalari yordamida energiya sarfi va chiqindilarni boshqarish mumkin. Big Data va sun'iy intellekt yordamida iqlim o'zgarishlari va

ekologik tizimlar monitoring qilinadi, bu esa barqaror rivojlanishni qoʻllab-quvvatlashga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Brynjolfsson E., McAfee A. The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. – New York: W. W. Norton & Company, 2014. – 368 b.
2. Schwab K. Shaping the Fourth Industrial Revolution. – London: Portfolio Penguin, 2016. – 288 b.
3. Zhang W., Xu Y., Zhang Q. Empowering Things with Intelligence: A Survey of the Progress, Challenges, and Opportunities in Artificial Intelligence of Things. – Springer, 2020. – 88 b.
4. Global e-Sustainability Initiative (GeSI). *SMART 2020: Enabling the Low- Carbon Economy in the Information Age*. – GeSI, 2019. – 160 b.
5. Tapscott D., Tapscott A. Blockchain Revolution: How the Technology Behind Bitcoin Is Changing Money, Business, and the World. – New York: Penguin, 2016. – 352 b.
6. Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach (4th ed.). – Boston: Pearson, 2021. – 1152 b.
7. Chen J., Zhang Y., Li K. Artificial Intelligence for Waste Management in Smart Cities: A Review. – SpringerLink, 2018. – 24 b.
8. Ayupov R.H. Raqamli iqtisodiyot va elektron tijoratda yangi texnologiyalar. Oʻquv qoʻllanma. Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2020, 554 bet.
9. Begalov B.A., Abdullayev M.K. “Raqamli iqtisodiyot” / Darslik. - T.: «Iqtisodiyot», 2023. - 352 b.

O'ZBEKISTONDA TARMOQ KASABA UYUSHMALARI HOLATI, MUAMMOLARI VA ISTIQBOLLARI.

***Axmadjonov Baxromjon Olimjonovich. t.f.f.d.(PhD).
Andijon davlat texnika instituti.
Andijon shahri.***

O'zbekiston mustaqillikka erishganidan so'ng xar bir soxada yangilanish o'zgarish bo'lgani kabi kasaba uyushmalari tizimida xam tub isloxatlar amalga oshirildi. Jumladan, kasaba uyushmalari, ishchilarning huquqlarini himoya qilishda, ish shartlarini yaxshilashda va ish joylarida xavfsizlikni ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Kasaba uyushmalarining faoliyati O'zbekiston respublikasi Konstitutsiya va Mehnat kodeksidan kelib chiqqan holda amalga oshiriladi. Konstitutsiyaning 35-moddasi har bir shaxsga kasaba uyushmasiga a'zo bo'lish va uning faoliyatida ishtirok etish huquqini ta'minlaydi[1]. Shuningdek, "Kasaba uyushmalari to'g'risida"gi Qonun va Mehnat kodeksi ham ishchilarning huquqlarini ta'minlashga qaratilgan.

Kasaba uyushmalari ishchilarning ish shartlarini yaxshilash, ish joylarida xavfsizlikni ta'minlash, ish haqini to'lash va ta'tillar bo'yicha ish beruvchilar bilan muzokaralar olib borishadi. Shuningdek, kasaba uyushmasi a'zolarini ish shartlari va ijtimoiy xavfsizlik to'g'risidagi qonun va normativ-huquqiy hujjatlar bilan tanishtirish uchun doimiy ravishda treninglar va seminarlar o'tkaziladi. Bu, o'z navbatida, ishchilarning huquqiy bilimlarini oshirishga va ularning manfaatlarini himoya qilishga xizmat qiladi.

Kasaba uyushmalari O'zbekistondagi mehnat bozorining muvozanatli ishlashiga, ishchilarning ijtimoiy-huquqiy manfaatlarini himoya qilishga qaratilgan muhim tashkilotlardir[2]. Ularning faoliyati mehnat sharoitlarini yaxshilash, ish joylarida xavfsizlikni ta'minlash va ishchilarning huquqlarini himoya qilishga qaratilgan. Ish joylaridagi xavfsizlikka, ish haqining o'z vaqtida to'lanishiga, ishchiga hujjatlar va kafolatlar bilan ta'minlanishiga kasaba uyushmasi alohida e'tibor qaratadi.

Ishchilarning huquqlarini himoya qilish bilan bog'liq bir qancha masalalar mavjud. Jumladan, ish joylaridagi xavfsizlik, ish vaqtlarini muvozanatlashtirish, ta'tilni to'g'ri ajratish va ish haqini o'z vaqtida to'lash masalalari katta ahamiyatga ega. Kasaba uyushmasi ushbu masalalarda ish beruvchi bilan kelishuvlar o'tkazadi, shartnomalar tuzadi, ishchilarning manfaatlarini qonuniy asosda himoya qiladi.

Kasaba uyushmalari ishchilarning manfaatlarini himoya qilishda asosiy tashkilot sifatida faoliyat yuritishadi. Ularning asosiy vazifasi – ishchilarning ijtimoiy-huquqiy huquqlarini himoya qilish va ularni turli ijtimoiy xavflardan (masalan, ish joyidagi xavfsizlik sharoitlari yoki ish haqi to'lanmasligi) muhofaza qilish[3] Kasaba uyushmalari ishchilarning huquqlarini ish beruvchilarga qarshi himoya qilish, ish joylaridagi sharoitlar haqida kelishuvlar tuzish va mehnat shartlarini yaxshilash uchun muzokaralar olib borishadi.

Buning natijasida, ishchilarning ish shartlari yaxshilashadi, ish joylarida xavfsizlik shartlari kuchaytiladi va ish haqining o'z vaqtida to'lanishi ta'minlanadi. Kasaba uyushmalari turli tadbirlar orqali ishchilarning huquqlari va manfaatlarini ta'minlashga katta hissa qo'shayotgan bo'lib, ular mehnat shartlarini yaxshilash va ish joylarida xavfsizlikni oshirish maqsadida ish beruvchilar bilan kelishuvlar va shartnomalar tuzadilar.

O'zbekistondagi kasaba uyushmalari faoliyatida bir qator muammolar mavjud. Bu muammolardan asosiylaridan biri — kasaba uyushmalarining a'zolicini oshirish va ishchilarni ularga jalb qilishdagi qiyinchiliklardir. Kasaba uyushmalariga a'zo bo'lish yoshlar orasida katta qiziqish uyg'otmaydi, bu esa o'z navbatida ularning faoliyatining samaradorligiga ta'sir qiladi. Kasaba uyushmalari uchun yana bir muammo – ish joylaridagi sharoitlarni yaxshilash uchun ish beruvchilar bilan samarali hamkorlikning yo'qligidir.

Bu muammolarni hal qilish uchun kasaba uyushmasi a'zolicini oshirish, yoshlarni targ'ibot qilish va ularga mehnat huquqlari to'g'risida o'qitish kerak. Yoshlar orasida huquqiy bilimlarni oshirish uchun treninglar, seminarlar va ma'ruzalar tashkil etish muhimdir. Kasaba uyushmasi a'zolicini oshirish uchun, ishchilarga o'z huquqlarini tushuntirish va ularning manfaatlarini qanday himoya

qilish mumkinligini ko'rsatish zarur. Shuningdek, kasaba uyushmalariga va ishchilarga qonunning barcha muammolarini hal qilish uchun amaliy va nazariy ma'lumotlar berish zarur. Ushbu muammolarni hal qilish uchun ijtimoiy himoya tizimini yanada rivojlantirish, ishchilarning ijtimoiy xavfsizligini ta'minlash va ish joylarida xavfsizlikni yaxshilash zarur.

Kasaba uyushmalari yoshlarning ijtimoiy xavfsizligini ta'minlash uchun turli choralar ko'rmoqda. Bu choralar orasida treninglar, yoshlar uchun maxsus tadbirlar, huquqiy yordam va ma'ruzalar tashkil etish mumkin. Shuningdek, yoshlar bilan ishlashda zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish, internet platformalar orqali ishchilarga xizmat ko'rsatish, huquqiy yordam berish va ishchilarning manfaatlarini himoya qilish uchun yangi imkoniyatlar yaratish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.
2. "Kasaba uyushmalari to'g'risida"gi Qonun (1992).
3. O'zbekiston Respublikasining Mehnat Kodeksi.
4. O'zbekiston kasaba uyushmalari Federatsiyasining rasmiy sayti: <https://kasaba.uz>
5. "Mehnat huquqi va kasaba uyushmalari: nazariy va amaliy masalalar" kitoblar.

****=-----****

TURLI TILLARDAGI YUMORLI DIALOGLARNI TARJIMA QILISH STRATEGIYALARI

Bektoshev Mubashirkhon Odilbek o'g'li
Qo`qon Universiteti o`qituvchisi
Qo`qon Davlat Universiteti tayanch doktoranti
bektoshevmubashirxon@gmail.com, +998916804088

Kirish. Yumor – bu har qanday madaniyatning eng jozibali, ammo bir vaqtning o'zida eng nozik va og'ir tarjima qilinadigan jihatlaridan biridir. U nafaqat til bilan, balki chuqur madaniy, tarixiy va ijtimoiy kontekstlar bilan chambarchas bog'liq [6]. Film, kitob yoki serialdagi yumorli dialogni boshqa tilga "ko'chirish" – bu nafaqat

soʻzlarni almashtirish, balki butun bir hissiyot, niyat va kulgini yangi madaniy kodga aylantirish jarayonidir [8]. Bu jarayon tarjimon oldiga nihoyatda murakkab vazifani qoʻyadi: matnni saqlab qolishmi yoki uning taʼsirini? Ushbu maqola turli tizimli tillar (masalan, ingliz, oʻzbek, rus) dagi yumorli materiallarni tarjima qilishda qoʻllaniladigan asosiy strategiyalarni, ularning qoʻllanilish sohalarini va samaradorligini oʻrganishga bagʻishlanadi.

Yumorli matnni tarjima qilishdagi asosiy toʻsiqlar quyidagilardan iborat [1]:

Lingvistik toʻsiqlar: Soʻz oʻyinlari (pun), homonimlar, homofonlar, idiomalar, maqollar va topishmoqlar [6]. Bularning koʻpchiligi maʼlum bir til tizimiga xos boʻlib, toʻgʻridan-toʻgʻri tarjima qilib boʻlmaydi.

- **Madaniy toʻsiqlar:** Milliy stereotiplar, tarixiy va siyosiy ishoralar, mahalliy realiyalar (realia), ommaviy madaniyatdagi shaxslar yoki hodisalar haqidagi hazillar [7]. Bu ishoralarni boshqa madaniyatdagilar uchun tushunarli qilish juda qiyin.
- **Pragmatik toʻsiqlar:** Ironiya, sarkazm, understatement kabi nutq usullarining madaniyatlararo farqlari. Bir madaniyatda kulgili boʻlgan narsa boshqasida toʻgʻridan-toʻgʻri yoki hatto haqoratli deb hisoblanishi mumkin.

Ana shunday qiyinchiliklarni yengish uchun tarjimonlar turli strategiyalardan foydalanadilar [1,3].

1. Toʻgʻridan-toʻgʻri tarjima (borrowing/literal translati on)

Bu strategiya soʻzma-soʻz, lugʻaviy tarjimani nazarda tutadi [3]. U faqatgina eng oddiy holatlarda, masalan, universal yoki kontekst tomonidan aniq tushuntirilgan kulgili vaziyatlarda samarali boʻladi.

Toʻgʻridan-toʻgʻri tarjima	
Qoʻllanilishi	Agar yumor lingvistik emas, balki situatsion (vaziyaviy) boʻlsa.
Cheklovlari	Koʻpincha asl nusxadagi kulgili effektni yoʻqotadi yoki matnni tushunarsiz qilib qoʻyadi.
Asl matn (ingliz tilida)	"I'm on a seafood diet. I see food and I eat it." (Bu yerda soʻz oʻyini bor: seafood va see food ovozi oʻxshash).

To`gridan-to`g`ri tarjima	"Men dengiz mahsulotlari dietasidaman. Men ovqatni ko`raman va uni eyaman."</b> (Bu holatda tarjima so`z o`yinini va shu bilan birga butun hazilni yo`qotadi)

2. Ekvivalent bilan almashtirish (cultural substitution)

Bu eng ko`p qo`llaniladigan va eng samarali strategiyalardan biridir [2]. Tarjimon asl matndagi madaniy jihatni maqsadli til madaniyatidagi tushunarli va kulgili ekvivalent bilan almashtiradi.

Ekvivalent bilan almashtirish usuli	
Qo`llanilishi	Madaniy ishoralar, stereotiplar, maqollar, mashhur shaxslar haqidagi hazillar tarjima qilinayotganda.
Afzalliklari	Matnni yangi auditoriya uchun tabiiy, tushunarli va kulgili qiladi.
Kamchiliklari	Ba`zan asl madaniy rang-baranglikni yo`qotishi mumkin.
Asl matn (ingliz tilida)	Rus tilidagi "Ну, ты и Плюшкин!" degan hazil (Gogolning "O`lik jonlar" asaridan olingan obraz – qizg`in)
Ekvivalent almashtirish	"Voy, naq bir Xo`jamshukurovsan-ku!" (O`zbek madaniyatida ham xuddi shunday ma`noni anglatuvchi, tushunarli obraz). – kulgu saqlanadi.

3. Adaptatsiya (recreation)

Bu eng erkin strategiya bo`lib, tarjimon asl hazilning mazmuni va maqsadiga asoslanib, yangi, lekin funktsional jihatdan teng qilib, butunlay yangi hazil yaratadi.

Adaptatsiya usuli	
Qo`llanilishi	So`z o`yinlari, qiyidi idiomalar, juda kuchli madaniy bog`liqlik bo`lgan hollarda.
Afzalliklari	Agar muvaffaqiyatli qilingan bo`lsa, asl nusxadagi kulgili effektni to`liq qayta tiklaydi.
Kamchiliklari	Juda mashaqqatli va asl matnning aniqligi va uslubidan juda uzoqlashish xavfi mavjud.

Asl matn (ingliz tilida)	"Why don't scientists trust atoms? Because they make up everything!" ("Make up" soʻzining ikkita maʼnosi bor: 1. biror narsadan tashkil topmoq, 2. toʻqima hikoya qilmoq).
Adaptatsiya	"Olimlar nega elektronlarga ishonmaydi? – Chunki ular hamisha *zaryadlanib* ketadilar!" – Bu erda “zaryadlanish” fizikaviy hodisa va “kulgili holat” maʼnolarini beradi. KULGU SAQLANADI.

4. Izoh qoʻshish yoki tushuntirish (explication)

Bu strategiyada tarjimon hazilni toʻgʻridan-toʻgʻri tarjima qiladi, lekin uning tushunilishi uchun qavs ichida qisqacha izoh beradi.

Izoh qoʻshish yoki tushuntirish usuli	
Qoʻllanilishi	Asosan, matnli nashrlarda (kitoblar, maqolalar) qoʻllaniladi, audiovizual tarjimada (film) qoʻllash qiyin.
Afzalliklari	Asl matnning toʻliqligi va madaniy aniqligi saqlanadi.
Kamchiliklari	Nutqning oqimini buzadi va kulgini deyarli yoʻq qiladi, chunki hazilni tushuntirish kerak boʻladi.
Misol	Agar ingliz tilidagi "Thanks, Captain Obvious!" degan ibora toʻgʻridan-toʻgʻri tarjima qilinsa, auditoriya tushunmasligi mumkin. Shuning uchun: "Rahmat, Malumotdon Kapitan! [– hammaga maʼlum boʻlgan narsani aytgani uchun masxara qilish]" .

5. Umumiy hissani tarjima qilish (functional equivalent)

Bu strategiya hazilning aniq soʻzlarini emas, balki uning umumiy funktsiyasini (masalan, kishini masxara qilish, vaziyatni yengillashtirish) yetkazishga qaratilgan [4,5]. Tarjimon vaziyatga mos keladigan, maqsadli tilda tabiiy boʻlgan boshqa hazilni topishi mumkin.

Qoʻllanilishi: Audiovizual tarjimada, ayniqsa, dublyajda keng qoʻllaniladi.

Misol (ingliz-rus): “Shrek” multfilmidagi soʻz oʻyinlari rus tiliga tarjima qilinganda, tarjimonlar koʻpincha soʻzma-soʻz tarjima qilmasdan, shunga oʻxshash kulgili effektga erishish uchun **rus tilidagi kulgili iboralardan** foydalanishgan.

Xulosa. Yumorli dialoglarni tarjima qilish – bu sanʼat va ilmmning nozik uygʻunligidir [1,4]. Bu erda hech qanday yagona va har doim samarali boʻlgan “eng yaxshi” strategiya mavjud emas. Samarali tarjima har doim kontekstga, matnning turiga (film, adabiy asar, mem), auditoriyaning madaniy darajasiga va tarjimonning maqsadiga bogʻliq.

Koʻpincha, eng yaxshi natija aralash yondashuv – yaʼni turli strategiyalarni muvofiqlashtirish orqali erishiladi. Masalan, filmda bitta soʻz oʻyini ekvivalent bilan almashtirilsa, ikkinchisi adaptatsiya qilinishi mumkin. Muhimi, tarjimon nafaqat ikkala tilni, balki ikkala madaniyatni ham chuqur bilishi, hazilning mohiyatini tushunishi va yangi auditoriya uchun uning kulgili taʼsirini qayta yaratishga intilishi kerak. Yumor tarjimasi – bu asl nusxaga sadoqat emas, balki uning ruhiga sadoqatdir.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. Baker, M. (2018). In Other Words: A Coursebook on Translation. Routledge.
2. Delabastita, D. (1996). Wordplay and Translation: Special Issue of The Translator. Routledge.
3. Newmark, P. (1988). A Textbook of Translation. Prentice Hall.
4. Rix, M. (2020). Translating Humour: A Practical Approach. Journal of Specialised Translation, Issue 34.
5. Vandepitte, S. (2008). Translating Humour: A Practical Approach. Target. International Journal of Translation Studies, 20:1.
6. Bektoshev, M. (2025). Cognitive Justification of Humor in Modern Linguistics. MAKTABGACHA VA MAKTAB TAʼLIMI JURNALI, 3(6).
7. Mubashirkhon, B. (2024). A STUDY OF THE PHENOMENON OF HUMOUR FROM A LINGUISTIC, COMMUNICATIVE AND SOCIOCULTURAL PERSPECTIVE. Kokand University Research Base, 107–111.
8. Mubashirxon, B. (2024). Yumor va madaniyatlardagi farqlar: pragmalingvistik nuqtai nazardan dialogik nutq tahlili. University Research Base, 978-981.

КАТЕГОРИЯ АСПЕКТУАЛЬНОСТИ ВО ФРАЗЕОЛОГИИ: ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ К УЧЕБНО- ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКОМУ ОПИСАНИЮ (НА МАТЕРИАЛЕ ГЛАГОЛЬНЫХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ)

*Жамолдинова Сарвиноз Аброрбековна,
магистр лингвистического направления русского языка
Андижанский государственный университет имени З.М. Бабура,
г. Андижан, Республика Узбекистан*

Введение: Современная лингвистика всё активнее обращается к вопросам взаимодействия грамматических категорий с когнитивно-семантическими механизмами языка. Категория аспектуальности, отражающая временную протяжённость, фазовость и завершённость действия, давно изучается в трудах А.В. Бондарко [1], Ю.С. Маслова [2], Е.В. Падучевой [3]. Однако во фразеологии, особенно при анализе глагольных фразеологизмов, она остаётся недостаточно описанной. В.Н. Телия отмечает, что аспектуальность фразеологизмов нередко «защита» в их образную структуру и проявляется на уровне семантической интерпретации действия, а не грамматической формы [4]. Это требует новых подходов при создании учебных и цифровых лексикографических ресурсов, где важно учитывать не только значение, но и динамику действия.

Материалы и методы: Исследование основано на 300 глагольных фразеологизмах современного русского языка, отобранных из Национального корпуса русского языка (НКРЯ) и классических словарей под ред. А.И. Молоткова [5], В.Н. Телии [4], а также «Словаря современного русского фразеологического фонда» (2015).

Методологическую основу составили структурно-семантический, аспектуально-когнитивный и корпусный анализ. Для проверки частотности употребления применялся сравнительно-статистический метод.

При описании лексикографических моделей использовались материалы проектов PhraseoFrame (2023) и E-FrameLex (ИРЯ им. В.В. Виноградова РАН,

2024), где апробируются инновационные технологии семантического тегирования и графического отображения аспектуальных признаков.

Обсуждение: Результаты анализа показали, что аспектуальные характеристики фразеологизмов проявляются в трёх измерениях:

Грамматическом — выбор совершенного или несовершенного вида (дать дуба, сыграть в ящик — завершённое действие; водить за нос, держать язык за зубами — процессуальное действие).

Когнитивном — фразеологизм кодирует способ осмысления действия: мгновенность (ударить в грязь лицом), итеративность (ломать голову), длительность (держаться марку).

Дискурсивном — аспектуальность варьируется в зависимости от контекста: в официальном, художественном или разговорном стиле выражение приобретает разные временные и результативные оттенки.

По мнению Н.Н. Амосовой [6], аспектуальные признаки фразеологических единиц формируются на уровне «вторичной номинации» и связаны с представлением о действии как о типовом сценарии.

Г.Н. Складневская указывает, что аспектуальность фразеологизма определяется не морфологией, а образом действия, зафиксированным в коллективном сознании [7].

Современные лингвисты (А.В. Плотникова, 2020; С.Ю. Шарова, 2021) предлагают в учебных и цифровых словарях вводить аспектуальные пометы — «процессуальный», «результативный», «итеративный», «фазовый» — для точного понимания динамики действия.

Фразеологизмы типа дать отпор, сбить с толку, прийти в себя реализуют аспектуальную семантику завершённости, а выражения вести игру, ломать копья, держать удар — аспектуальность длительности. Это позволяет уточнить их функциональные свойства при обучении русскому языку как иностранному и при разработке цифровых фразеологических баз данных.

Выводы: Категория аспектуальности во фразеологии является многоуровневой и интегративной. Её учёт при учебно-лексикографическом

описании способствует более точной передаче значения фразеологизмов, улучшает методику преподавания и повышает когнитивную доступность материала.

Интеграция аспектуального анализа с корпусными и цифровыми технологиями открывает путь к созданию интерактивных фразеологических словарей нового поколения, где пользователи смогут визуализировать временные параметры действия и осваивать семантические оттенки в динамике.

Литература:

1. Бондарко А.В. Категория вида и видовые значения глагола. — Л., 1971.
2. Маслов Ю.С. Избранные труды. — СПб., 1984.
3. Падучева Е.В. Семантические исследования. — М., 2004.
4. Телия В.Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. — М.: Школа «Языки русской культуры», 1996.
5. Молотков А.И. Фразеологический словарь русского языка. — М., 1998.
6. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. — Л., 1963.
7. Складеревская Г.Н. Лексическая семантика и фразеология. — СПб., 2011.

****=-----****

“YOSH” KONSEPTINING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI VA MADANIY KONTEKSTI

Azimova Sevara Abdulla qizi
Andijon davlat chet tillari instituti o‘qituvchisi
ORCID: 0009-0008-4580-1985

Zamonaviy lingvistikada konseptual tadqiqotlarning rivojlanishi tilning kognitiv tabiatini chuqur o‘rganish imkoniyatlarini yaratdi. Yosh konsepti inson ongining fundamental tuzilmalaridan biri bo‘lib, u nafaqat temporal kategoriyalar tizimini, balki madaniy-ijtimoiy qadriyatlar majmuasini ham o‘z ichiga oladi. Ushbu konseptning lingvistik tadqiqi tilshunoslikning turli sohalari – leksikologiya,

semantika, kognitiv lingvistika, etnolingvistika va tillararo aloqalar nazariyasi – uchun dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Yosh konseptining semantik maydoni turli tillarda universal va etnolingvistik xususiyatlarning murakkab o‘zaro ta’sirini namoyon etadi. Universal jihatlar inson ontogenezinining biologik qonuniyatlari bilan bog‘liq bo‘lsa, etnolingvistik xususiyatlar ma’lum madaniyatning tarixi, ijtimoiy tuzilishi, diniy e’tiqodi va an’analariga asoslanadi. Bu ikki omilning dialektik birligi har bir tilning yosh leksikasiga o‘ziga xos tus beradi.

Leksik-semantik tahlil yosh konseptining verbal ifodasini o‘rganish imkonini bersa, diskurs tahlili uning turli kommunikativ vaziyatlardagi funksionallashuvini aniqlashga yordam beradi. Komponent tahlil va semantik maydon nazariyasi yosh leksikasining tizimli xususiyatlarini ochib beradi.

Ta’kidlash kerakki, ko‘pgina tadqiqotchilar tilning leksik tuzilishini turli xil tarkibiy birliklar tizimi sifatida konseptuallashtirishadi. Ular semantik maydonlar, leksik-semantik guruhlar, assotsiativ maydonlar, sinonimik guruhlar, semantik sinflar va metaforik maydonlar kabi turli xil semantik birliklarni o‘rganishadi[1]. Eng keng ko‘lamli va iyerarxik tarzda tashkil etilgan kategoriya semantik maydon hisoblanadi. Bu maydon umumiy semantik komponentga ega bo‘lgan birliklardan tashkil topadi. Har qanday tilning leksikasini cheklangan miqdordagi semantik maydonlarning majmuyi sifatida talqin etish mumkin.

Zamonaviy rus adabiy tilida “yosh” semantik maydonining chegaralarini belgilashda ma’lum metodologik prinsiplar qo‘llaniladi. Ushbu maydon semantik jihatdan (markaziy yoki periferik) maydonning asosiy nominativ birligi – “yosh” konseptining arxileksemasi bilan bog‘liq bo‘lgan nutqning turli qismlaridan iborat elementlarni birlashtiradi. Ayrim so‘zlar bilan bir qatorda, maydon frazeologik birliklarni ham o‘z tarkibiga oladi.

Semantik maydon bir qancha mikromaydonlardan tuzilgan bo‘lib, bu maydonlarning chegaralari qat’iy belgilanmagan va bir-biriga o‘tish imkoniyatiga ega. “Yosh” ma’nosiga bevosita tegishli bo‘lmagan semantik komponentlarga ega elementlar qo‘shni semantik maydonlar bilan kesishishi mumkin[2].

Yosh leksikasini erkin assotsiatsiya eksperimentlari va soʻzlarning semantik talqin qilish usullari orqali tadqiq etish lugʻat tuzishda odatda eʼtibordan chetda qoladigan semantik xususiyatlarni aniqlash imkonini beradi. Masalan, “oʻspirin” leksemasi *ahmoqlik, oʻziga ishonchsizlik, oʻrtamiyonalik, tajribasizlik, psixologik muammolar* va *kuchsizlik* kabi salbiy konnotatsiyalarni aktuallashtiradi. Biroq, ayni paytda bu termin *taqvodorlik* va *jiddiylik* semalarini ham faollashtirishi mumkin. Shunga oʻxshash, “bola” leksemasi *tajribasizlik, himoyaga muhtojlik, xavf* va *hayotsevarlik* semantik komponentlari bilan assotsiatsiyalanadi. Aksincha, “goʻdak” leksemasi, asosan, *beparvolik, nochorlik, begunohlik* va *oʻyinqaroqlik* sifatlarini bildiruvchi semantik belgilar bilan xarakterlanadi.

“Yosh” semantik maydonining tuzilishida bolalik, yoshlik, yetuklik va qarilik arxileksemalari nomi bilan atalgan toʻrtta mikropolisni ajratish mumkin. Shunisi eʼtiborga loyiqki, leksik va frazeologik birliklar ushbu mikropollar boʻylab notekis taqsimlangan boʻlib, bu leksik va semantik (shu jumladan, sinonim va antonimik) assimetriya hodisasini aks ettiradi. “Yosh” semantik maydonining tuzilishida bolalik, yoshlik, yetuklik va qarilik arxileksemalari nomi bilan atalgan toʻrtta mikropolisni ajratish mumkin[3].

Yosh konseptining leksik-semantik tahlili shuni koʻrsatadiki, bu soha tilning eng muhim qismlaridan biri boʻlib, inson faoliyatining barcha sohalarini qamrab oladi va milliy madaniyatning chuqur qatlamlarini aks ettiradi. Turli tillarda mazkur tushuncha tahlili uning universal va etnolingvistik xususiyatlarini aniqlash, shuningdek, tillararo muloqotda yuzaga keladigan pragmatik muammolarni hal qilish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar roʻyxati:

1. Волкоморова О.Б. Лексика возрастной стратификации в русском языке и речи: Автореф.дисс. на соиск. учен.степ. канд.филол.наук. – Тюмень – 2006. – С. 24 с.
2. Волкоморова О.Б. Лексика возрастной стратификации в русском языке и речи: Автореф. дисс. на соиск. учен.степ. канд.филол.наук. – Тюмень, 2006. – С. 24 с.

3. Волянская И.В. Лексико-семантические особенности существительных, обозначающих единицы измерения времени в английском и русском языках: Автореф. дис. канд. филол. наук. – М., 1973. – 24 с.

****=====****

РУССКИЙ ЯЗЫК КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ ТЕХНИЧЕСКИХ НАПРАВЛЕНИЙ

*Журабекова Хабиба Мадаминовна
доктор педагогических наук (DSc),
и.о. профессора кафедры теории и практики русского языка
Андижанский государственный институт иностранных языков*

Аннотация: Статья раскрывает роль русского языка в формировании профессиональной компетентности студентов технических направлений. Рассматривается становление понятия «компетентность» и его значимость в инженерном образовании. Обосновывается значение дисциплины «Русский язык» как инструмента развития профессионального дискурса, функциональной грамотности и коммуникативных умений на основе аутентичных материалов и самостоятельной работы студентов.

Ключевые слова: профессиональная компетентность; профессионально-ориентированное обучение; коммуникативная подготовка; функциональная грамотность; инженерная коммуникация.

Понятие профессиональной компетентности прочно вошло в научный и образовательный дискурс с конца XX века как центральный ориентир в оценке качества подготовки специалиста. Современные образовательные стандарты высшего образования в Узбекистане и других странах СНГ всё чаще опираются на модель, в которой акцент смещается с передачи знаний к формированию способностей действовать в профессиональной среде. При этом компетентность трактуется как интегральная характеристика личности, включающая знания, опыт, ценностные установки, способы мышления и навыки профессионального поведения.

Исторически термин «компетентность» был заимствован из лингвистики. Н. Хомский в середине XX века противопоставил языковую компетенцию и перформативную реализацию — речевое поведение[1]. Это различие легло в основу понимания того, что знание и его практическое применение — не одно и то же: человек может обладать знаниями, но не всегда способен эффективно использовать их на практике.

В психологии труда Д. Макклелланд предложил оценивать не столько знания и интеллект, сколько компетенции — устойчивые поведенческие проявления успешности в профессии[2]. В педагогике и андрагогике понятие приобрело новое измерение: компетентность как готовность, способность и мотивация к профессиональному действию в реальных условиях.

В научной традиции, сформированной в советский период и получившей развитие в современной России, системный вклад в разработку категории внесли И.А. Зимняя, Е.П. Белозерцев, А.В. Хуторской и другие. Зимняя определяет компетентность как личностное, интеллектуальное и деятельностное качество, проявляющееся в социальной и профессиональной сферах[3]. Хуторской же указывает на структурную природу компетенции, в составе которой выделяются знания, умения, способы деятельности, а также мотивационно-ценностный компонент[4].

Для студентов технических направлений профессиональная компетентность охватывает способность решать инженерные задачи, работать с документацией, взаимодействовать в производственной среде, соблюдать нормы безопасности и применять профильные знания в нестандартных ситуациях. В этой связи особое значение приобретает уровень сформированности речевых и коммуникативных умений на русском языке — как в письменной, так и в устной форме.

Русский язык в техническом вузе — не просто средство общения, а инструмент профессиональной социализации. Он позволяет овладеть лексикой специальности, научиться формулировать мысли с учётом логики и регламентов инженерной документации, освоить культуру производственного

взаимодействия. Через обучение русскому языку студент осваивает формы письменного и устного общения, необходимые для составления пояснительных записок, актов, протоколов, отчётов, служебных писем, аннотаций и резюме.

Профессионально-ориентированное обучение русскому языку, как показывает педагогическая практика, должно быть интегрировано с профильными дисциплинами.

Оно включает:

- чтение и анализ научно-технических текстов;
- работу с аутентичной производственной документацией;
- моделирование типичных речевых ситуаций (заказ оборудования, доклад о неисправности, защита проекта);
- составление письменных текстов профессионального характера;
- подготовку устных монологов и диалогов на основе терминологического словаря.

Все эти элементы позволяют развивать так называемую функциональную грамотность, которая является неотъемлемым компонентом профессиональной компетентности. Под функциональной грамотностью понимается способность использовать язык в различных социальных и профессиональных ситуациях для решения задач, связанных с получением, обработкой, анализом информации и коммуникацией.

Отдельное значение имеет самостоятельная работа студентов по русскому языку, направленная на формирование навыков самообучения, рефлексии, критического анализа и применения языковых средств в профессиональной среде. Такая работа может включать подготовку индивидуальных глоссариев, аннотирование текстов, составление отчётов и проектных заданий, написание эссе на профессиональные темы, участие в деловых ролевых играх и презентациях.

Современная дидактика подчёркивает, что формирование профессиональной компетентности возможно только при наличии интегративного подхода: дисциплина «Русский язык» должна быть не

изолированной филологической областью, а функциональным модулем, обслуживающим цели профессиональной подготовки. Она способствует развитию ключевых надпредметных умений: структурирования информации, логического мышления, речевой выразительности, коммуникативной гибкости и соблюдения жанрово-речевых норм.

В условиях цифровизации и глобализации инженерной деятельности важно, чтобы будущий специалист не только владел языком на уровне базовой грамотности, но и мог уверенно использовать его для профессионального общения, включая взаимодействие с русскоязычными производственными коллективами, чтение нормативных документов и участие в междисциплинарных проектах.

Таким образом, русскому языку в структуре подготовки студентов технических направлений принадлежит не вспомогательная, а системообразующая роль. Он выступает не только как средство обучения, но и как форма реализации профессионального мышления. Развитие профессиональной компетентности требует признания русскоязычного компонента как одного из ключевых условий подготовки конкурентоспособного специалиста в инженерной сфере.

Список литературы:

1. Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax. Cambridge, MA: MIT Press, 1965.
2. McClelland D.C. Testing for Competence Rather Than for "Intelligence". American Psychologist, 1973, 28(1), 1–14.
3. Зимняя И.А. Ключевые компетенции — новая парадигма результата образования. // Высшее образование сегодня. — 2003. — №5. — С. 34–42.
4. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно ориентированной парадигмы образования. // Народное образование. — 2002. — №2. — С. 58–64.
5. Белозерцев Е.П. Профессиональная компетентность как цель образования. // Педагогика. — 2006. — №10. — С. 34–40.

TILDAGI “RANG” MA'NOSINI BILDIRUVCHI SO'ZLAR MATN TARKIBIDA QO'LLANILISHINING PRAGMATIK TAHLILI VA ULARNI O'ZBEK TILIGA TARJIMA QILISH MUAMMOLARI

*Abduvoitov Ravshanbek Alijonovich
Andijon davlat texnika instituti “Tillar va gumanitar fanlar”
kafedrası assistenti*

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz tilidagi “rang” ma’nosini bildiruvchi so'zlar matn tarkibida qo'llanilishining pragmatik tahlili va ularni o'zbek tiliga tarjima qilish muammolari haqida bo'lib, unda ushbu mavzu misollar bilan atroflicha keng yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: rang, ma'no, leksema, ezgulik ramzi, adekvat tarjima, she'riyat janri, oq, qora, kontekst, frazeologik birlik, motam.

Atrofimizni o'rab turgan dunyo turli xil ranglardan tashkil topgan mavjudotlardan iborat va ularning har biri turli xalqlarda turlicha ma'no kasb etadi. Rang dunyo ob'yekting asosi va ko‘rish hissi sifatida qabul qilinadi. Masalan Xitoyda oq rang to‘y uchun mos kelmaydigan rang bo'lib, u motam rangidir. Agar kelin to'y uchun oq nikoh ko'y1agini tanlasa, uning ota-onasi unga shubhasiz turmushga chiqishga ruxsat bermaydi. Hindistonda, hatto xristian to'ylarida agar kelinlar oq ko'ylak kiyishsa, u odatda boshqa biror xi1 rang bilan birga aralashtiriladi. Agar turmushga chiqqan ayol boshqa rang qo‘shilmagan oq ko'ylak kiysa, bu uni baxtsizlik va bevalik kutayotganini bildiradi. Boshqa xalqlarda esa oq rang sofdillik, poklik, beg'ubor1iknibilidiradi.

Xitoy madaniyatida ranglar ustida izlanishlar olib borilganda, ba’zi bir ranglar qarama-qarshi ma'no1arga ega ekanligi kuzatiladi. Misol uchun ko'k rang bir vaqtning o‘zida ham motam ma'nosini ham umid, ishonch ma’nosini bildiradi. Siyoh rang ham motam belgisi bo'lib, ijobiy ma'noga ham ega. Ingliz va o'zbek tillaridagi “rang” ma'nosini bildiruvchi leksik-semantik maydonini tashkil etuvchi leksemalar miqdor jihatidan ham, distributsiya jihatidan ham, semantik va stilistik ko'lami jihatidan ham bir-biriga mos tushmaydi. Bu ikki tildagi mazkur sohada mos

tushadigan holatlar 10-15 foizni tashkil etadi xolos. Bu esa ushbu leksik - semantik maydon unsurlarining turli tillardagi joylashuvi tartibi va ishlatilishi ko'lamini o'rganish hozirgi zamon tilshunosligini o'rganish uchungina emas balki muhokama qilinayotgan tushunchalarning o'zbek tiliga tarjima qilinishi va berilishi masalalarini keng yoritish uchun ham katta xizmat qilishi mumkin.

Badiiy adabiyotlarda ranglarning tarjimasida adekvat tarjima emas balki kontekstual ta'imadan foydalanish kerak. Ranglar ayniqsa badiiy adabiyotning she'riyat janrida juda ko'p ishlatiladi.

Har bir so'z o'zi istifoda etiladigan tilde shunday ma'nolarni anglatadiki, boshqa tildagi shunga muqobil so'z o'sha ma'nolarni qisman, bir qadar yoki bir taraflama qoplasa-da, ko'pincha jiddiy farq qiladi. Masalan, inglizcha "white", ruscha "белый", o'zbekcha "oq" so'zlarini olaylik. Ma'lumki oqlik, ravshanlik, yorug'lik hamma xalqlarda ham qoralik, zulmat, baxtsizlikka zid o'laroq, ezgulikni anglatadi. Lekin bundan hamma tillarda ham "oq" ma'nosida qo'llanuvchi so'zlar bir-biriga aynan muvofiq keladi, deb bo'lmaydi.

Ingliz tilidagi "White as a sheet"- "choyshabday", "qog'ozday" oq degani. O'zbeklarda ham qog'oz oqlik ramzi, tasavvurda bunday tushunchaning paydo bo'lishiga uning tabiiy xossasi asos bo'lgan. Biroq "choyshabday oq" degan frazeologik qolip yo"q, bizda "dokaday oq" deyiladi.

Ingliz, rus va o'zbek tillaridagi "white as a milk"- белый как мел ons sutday oq birikmalarining ma'nosi aynan to'g'ri keladi. Yana "White as a snow"- "белый как снег" - qorday oppoq birikmalarida uchchala tilda ham qor oqlikni ifodalaydi. Ammo "white as a chalk"- "белый как мел" birikmalari ingliz va rus tillarida bir-biriga yaqin bo'lgani holda, "bo'rdek oppoq" degan qiyos o'zbek tiliga xos emas. "White as wool"-junday oppoq esa faqat ingliz tiligagina xosdir, negaki, na rus tilida va na o'zbek tilida jun oqlik tushunchasini ifodalashga xizmat qiladi.

Oqlik hamma xalqlarda ham ezgulik ramzi ekan, albatta, bu uning asosiy, yetakchi ma'nosidir. Lekin ba'zi hollarda oqlik musibatli tushunchalarni ham anglatadi va bu tillarda turlicha namoyon bo'ladi.

Masalan ingliz tilida “white slave”-oq cho'ri degani bo'lib, bu yaramas ishlar bilan shug'ullanishga majbur qilingan “fohisha qiz” ma'nosini bildiradi. O'zbek tilida “oq qilmoq” hamda “oqpadar” tushunchalari otasi tomonidan la'natlangan farzandga nisbatan ishlatiladi. Ingliz tilidagi “green” so'zi o'zbek tiliga “yashil”, ayrim paytlarda esa “ko'k” deb tarjima qilinishi mumkin: “green fields” - yashil dalalar, ko'm-ko'k dalalar, “greenery”-ko'kat, “зелёный” (dollarga nisbatan)- ko'ki, garchi dollarning rangi ko'k emas yashil bo'lsa-da. Yoki “голубой экран”-zangori ekran. Ekraning nimasi zangori ekan? Buni tushunish qiyin. Balki birinchi chiqarilgan televizorlarning ekрани yashil bo'lganligi uchun shu nom berilgandir.

Xalqlarning turli tabiiy, iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy sharoitlarda yashashlari natijasida ularning ongi, dunyoqarashlari va axloqida turli maxsus tushunchalar, norma va tamoyillar qaror topadiki, bularning hammasi tilda ham bevosita aks etadi. Aytaylik, tropik iqlim sharoitida yashovchi xalqlar qor nimaligini tasavvur qila olmas ekanlar, ularning tilida “qorday oppoq” degan qiyosning ham yo'qligi o'z-o'zidan ma'lum.

Matn tarkibida qo'llanilgan ko'p ma'noli rangni bildiruvchi leksik va frazeologik birlikning chinakam ma'no va funktsiyasi u foydalanilgan vaziyat, kontekst yordamidagina oydinlashadi. Binobarin tarjima amaliyoti dalillarning kontekst asosida umumlashtirilishi muayyan ob'yektiv nazariy xulosalarga olib kelishi bilan birga tarjimachilik ravnaqiga ham so'zsiz ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shunday qilib, rang ma'nosini bildiruvchi so'zlarni bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilganimizda kalka yoki kontekstual ta'ima usullaridan foydalanamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Layonz DJ. Osnovi teoreticheskoy lingvistiki, M., Progress, 1976
2. Salomov G'. Til va tarjima, Toshkent, Fan, 1996
3. Musayev Q. Tarjima nazariyasi, Toshkent, 2004

MODAL FE'L VA SO'ZLAR MODALLIK KATEGORIYASINING IFODA VOSITALARI SIFATIDA

Abduxalimov Abdulaziz Abdumutal o'g'li
Andijon davlat texnika instituti
Tillar va gumanitar fanlar kafedrası assistenti

Annotatsiya : Ushbu maqolada modallik kategoriyasining lingvistik tabiatini yoritish hamda uning ifoda vositalari sifatida modal fe'l va modal so'zlarning o'rni tahlil qilinadi. Modallik til birliklarining ma'nodagi munosabatini, so'zlovchining voqelikka bo'lgan qarashini ifodalovchi muhim grammatik-semantik kategoriya sifatida qaraladi. Ingliz va o'zbek tillarida modal fe'l va so'zlarning qo'llanish xususiyatlari, ularning semantik-pragmatik jihatlari hamda tarjima jarayonida yuzaga keladigan ma'no siljishlari misollar asosida ko'rsatib o'tiladi. Tadqiqot natijalari modallikning grammatik va leksik vositalar orqali ifodalanishida tilga xos farqlarni ochib beradi hamda tarjimashunoslik va amaliy lingvistika uchun nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: modallik, modal fe'l, modal so'z, grammatik kategoriya, semantika, pragmatika, tarjima, ingliz tili, o'zbek tili.

O'zbek tilidagi modal ifoda vositalarining mustaqil (yaxlit) kategoriya sifatida ajratilishi 15-20 yil ichidagi yangilikdir. Oxirgi yillarda turk tillari, shu bilan birga o'zbek tili modal so'zlari modal so'zlari mustaqil bir kategoriya sifatida tan olindi va uch etapga bo'linadigan tarixiga ega.

Birinchi etapda modal so'zlar asosan ravish, yuklama, undov yoki oddiy bir tuslanmaydigan so'z tarkibida, sintaktikada esa – kirish so'z sifatida ko'rib chiqiladi. Ikkinchi etapda esa ularni morfologiya qismidan chiqarib tashlanadi va sintaksis ob'ekti sifatida kirish so'z sifatida ko'rib chiqiladi.

1839 yili professor Kozimbek bu so'zlarni ravish tarkibida ko'rib chiqadi. Ular bildirgan ma'nolarga qarab, ravishlarni sinfiylashtiradi. U ularning o'rtasida, masalan, shubha ravishini – balki (*perhaps*) va tasdiq ravishiga – albatta (*of course*) ajratadi.

Xuddi shuni chet el turk tilshunoslarining ishlarida ham ko‘rish mumkin. Ular bu so‘zlarni faqatgina ravish emas, yuklama sifatida ham ko‘rib chiqadilar.

Muallif so‘zlovchining gapga bo‘lgan munosabatini ifodalay turib, gap bo‘laklari bilan bog‘lanmaydi deb hisoblaydi va “shubhasiz”, “ehtimol”, “balki” kabi so‘zlarni misol qilib keltiradi[1].

Fitrat ham Sh.Zunun kabi bu so‘zlarni ko‘makchi deb atab shunday deydi: Ma‘lum so‘z turkumlaridan farqli o‘laroq ular xech qanday qo‘shimcha olmaydi. Sintaktikada Fitrat ularni “qisqartma so‘zlar” deb nomlaydi. Uning fikricha, bu so‘zlar boshqa gap bo‘laklari kabi sintaktik vazifani bajarmaydi. Bunday yot so‘zlar kirish so‘zlar bo‘ladi. Gapda kirish so‘zlarning qo‘llanilishi haqida so‘z aytib, Fitrat shuni tasdiqlaydi: ularni xattoki gapdan chiqarilsa ham, ma‘nosiga ta’sir qilmaydi. Menimcha, Fitratning bu gapiga qo‘shilib bo‘lmaydi. Birinchidan, modal so‘zlar, gapning qanday maqsadda qo‘llanishidan qat’iy nazar, gap ma‘nosini u yoki bu darajada kuchaytirish yoki susaytirishi mumkin. Ikkinchidan, ba’zan shunday hollar bo‘ladiki, gapni to‘g‘ri tushunish modal so‘zga bog‘liq bo‘ladi. Bu ayniqsa gap norealligini ifodalovchi modal so‘zlarga xosdir. Bunday hollarda fe‘l mayli gap norealligini ifodalamaydi va modal so‘zning tushirib qoldirilishi gapning to‘g‘ri ma’noga ega bo‘lishidan chetlatgan bo‘lar edi.

Bu uzoq ish, og‘ir ish. Balki xavf-xatarli, qurbon talab qiladigan ish. (A. Muxtor)

Ehtimol u keyingi masala to‘g‘risida erining fikrini bilib qo‘ymoqchi edi. (A. Qodiriy)

Yuqoridagi misollarda ko‘rilganidek, taxmin ma‘nosi faqat modal so‘zlar bilan ifodalangan: balki, ehtimol. Shuning uchun bu so‘zlarni tushirib qoldirish gap ma‘nosini o‘zgartirib yuborgan bo‘lar edi.

V.V.Reshetova modal deb nomlangan bu so‘zlarni ravish tarkibida ko‘rib chiqadi va alohida tur-taxmin ravishi sifatida ajratadi. Bu so‘zlar etimologiyasi haqida gapirayotib, u o‘zbek tilida taxmin ravishi yo‘qligi va ularning hammasi boshqa (fors va arab) tillaridan kelib chiqqanligini ta’kidlab o‘tadi.

Professor E.D.Polivanov o‘zbek tilida ravishlar mahsus alohida so‘z turkumi sifatida yo‘q deydi. Mening fikrimcha, shuning uchun E.D.Polivanov hech bir ishida na ravish, na modallik haqida hech qanday so‘z aytib o‘tmagan[2]. Turk tillarida

modallik nazaryasining rivojlanishi haqida birinchi etapni xulosa qilib, shuni aytish mumkin: Turk tilshunoslari, shu bilan birga, o'zbek tilshunoslari bu so'zlarni ravish, yuklama, ko'makchi, undov va tuslanmaydigan so'zlar sifatida ko'rib chiqqanlar. Ularning bari bu so'zlarning boshqa so'z turkumlaridan farqi borligini sezganlar va ko'rsatib o'tganlar. Shundan ko'rinib turibdiki, bu modal so'zlarni morfologiyadan mustasno qilish va ularni kirish so'z, sintaksisning ob'ekti sifatida ko'rib chiqishga sabab bo'lgan. 1936 yildan 1956 yillar mobaynida nashr qilingan, hattoki keyingilarida ham bu so'zlar o'zbek tili grammatikalarida, morfologiya bo'limida uchratilmaydi. Faqat A.Usmonov va B.Avazov ning "O'zbek tili grammatikasi" (1939), shuningdek A.N.Kononovning «Грамматика узбекского языка» (1948) kitobida izoh qilib berilgan va "albatta", "birinchidan", "haqiqatdan" so'zlari ravish deb aytilgan.

N.Sayid, A.Yo'ldoshev "Grammatika" (1936) kitoblarida yozishlaricha, gapda so'zlovchi o'z nutqiga qanday munosabatda bo'lishini ifodalovchi kirish so'zlar uchraydi.

X.G'oziyev (1940-1941) ham kirish so'zlar haqida xuddi shu fikrni aytib o'tdi: nutqqa munosabatini bildirish uchun so'zlovchi kirish so'zlarni qo'llaydi.

A.Borovkov, Z.Ma'rufov, T.Shermuxe'dov, (1934) o'zlarining darsliklarida kirish so'zlarni ko'p qo'llaniluvchan – "balki", "shubhasiz" va kam qo'llaniluvchan – "chog'i" so'zlariga bo'lgan, so'ng ularni sinfiylashtirib, yetti turga ajratilgan[3]. 1956-yilgacha o'zbek tili grammatik adabiyotida va hattoki keyingi ishlarida ham yuqorida aytib o'tilgan hamma mualliflarning kirish so'zlarga bo'lgan fikrlari xech qanday o'zgarishsiz qaytarilgan.

Modal so'zlar nazariyasining rivojlanishidagi uch etap, bu ularning mustaqil kategoriyaga ajralishi – turk tilshunosligida N.K.Dmitriev bilan boshlanadi va u boshqird tilidagi modal so'zlarni qandaydir mustaqil so'z va yuklama o'rtasida deb hisoblaydi.

N.A.Baskakov modal so'zlarni qoraqalpoq tilining yordamchi so'z turkumlari deb hisoblaydi. A.N.Kononov o'zbek tili va turk tili modal so'zlari va yuklamalarini yordamchi so'zlar qatori deb nomlaydi. O'zbek tili uchun modal so'zlar haqidagi

birinchi ish Sh.Raxmatullayevning “Modal so‘zlar” maqolasi bo‘ldi. Bu maqolada muallif modal so‘zlarni na asosiy, na yordamchi so‘z turkumlariga bog‘lamasdan ularni mustaqil so‘z guruhlariga deyishga yondashadi.

U.Tursunov va J.Muxtorov o‘zlarining “Hozirgi zamon o‘zbek tili” kitoblarida modal so‘zlarni leksik – grammatik so‘z qatori deb nomlaydilar. Lekin shuni eslatib o‘tish joiz topdim: oxirgi paytlar modal so‘zlar guruhi har xil so‘z turkumlarida uchratilayapti va mualliflar ular kelib chiqqan so‘z turkumlari bilan rasmiy o‘xshashligini saqlab qolayotganligini ko‘rsatib o‘tishyapti[4].

Ya.Pinxasov ham xuddi Sh.Raxmatullayev kabi o‘zining hozirgi zamon o‘zbek tili modal so‘zlar haqidagi maqolasida ularni mahsus so‘z guruhi deb ataydi.

S.Usmonov tomonidan yozilgan “O‘zbek tili” kollektiv mehnati, “Morfologiya” bo‘limida, modal so‘zlar yuklamalar qatorida ko‘riladi va so‘z turkumlariga bog‘lanadi.

Shu usulda, turk tili va umuman, xususan o‘zbek tilida modal so‘zlarning rivojlanishidagi uchinchi etapni nihoya qilib, biz hozirgi zamon etapida ularning tabiati xususida mulohaza yuritamiz.

Juda ko‘p hollarda modal so‘zlar gapda ifodalangan so‘zlovchining butun bir fikr o‘yiga nisbatan bo‘lgan munosabatini ko‘rsatadi:

She is a delicate, little thing, perhaps nobody but me knows how delicate.

Y.M.Blox bunga shularni qo‘shimcha qiladi[5].

Binobarin, modal so‘zning bir so‘z yoki iboraga tegishli va gapning boshqa bo‘laklari bilan aloqasi bo‘lmasligi mumkinligi tasodifiy xoldir. Masalan, quyidagi misoldagi kabi modal so‘z gapning ikkinchi bo‘lagiga ham ta’lluqli bo‘lishi:

No one expected his arrival, except Rose presumably.

Modal so‘zlarning qo‘llanilishi gapning turiga bog‘liq. Modal so‘zning o‘zidan ham gap yasash mumkin. Bu faqat umumiy savolga javob berishda bo‘lishi mumkin. Bular “yes” yoki “no” javobli savollardir. Bu hollarda “certainly”, “perhaps”, “maybe” so‘zlari ishlatilishi mumkin. Bunda modal so‘z gapning asosiy bo‘laklari bo‘ladi. Darxaqiqat, ular gapdagi so‘zlar bilan shu bilan farq qiladiki, modal so‘zlar gapda kirish so‘zi bo‘lib kelishi mumkin.

“*Are you coming?*” savolida “*may*”, “*certainly*” javob bo‘lishi mumkin. Agar bu savolga “*certainly*” javob bo‘lsa, u holda “*certainly*” so‘zini kirish so‘z deyish mumkin va javobning qolgani “*I am*” tushunarli. Bunday nazariya isbotlanmasa, Y.M.Blox “*certainly*” so‘ziga gap degan nazariyani ma’qul ko‘radi.

Modal so‘zlar muammosi modallikka oid mujmal masala bilan bog‘liqdir. Bu muammo qayta-qayta turli olimlar tomonidan ham ingliz tili, ham rus tilida, hamda umumiy lingvistikaning kengaytirilgan kontekstida ishlab chiqilgan.

Y.M.Blox so‘zini shu gap bilan yakunlaydi: Biz bu yerda masalaning hamma aspektlari ustida ilmiy tadqiqot o‘tkaza olmaymiz. Faqat shuni ta’kidlab o‘tishim mumkinki, modallikni ifoda etuvchi ikki xil vosita mavjud: modal so‘zlar – *perhaps, really, possibly, indeed, certainly...*

Modal fe‘llar – *can, may, must, would*.

Hamma mualliflarning qarashlaridan kelib chiqib, modallik haqida shularni bayon etishim mumkin:

Ingliz tilida modallikning grammatik kategoriyasi mavjud bo‘lib, u so‘zlovchining predmetga bo‘lgan munosabatini ifodalaydi. Modallik bir necha yo‘llar bilan ifodalanadi: Modal so‘zlar yordamida: *perhaps* (balki), *possibly* (mumkin), *evidently* (aniqki), *doubtless* (shubhasiz) va xokazolar. Biz ingliz tilidagi ilmiy – texnikaviy tekstlarda tez-tez uchrab turadigan majburiyat va imkoniyatni ifodalovchi modal so‘zlarning predikativ turini ko‘rib chiqamiz.

A) Majburiyat:

Must – fe‘l infinitivi bilan birgalikda ish-harakatning kuchga kirishi shartligini, hamda maslahat va buyruqni ifodalaydi. O‘zbek tiliga shart, shaxssiz gaplarda kerak, zarur deb tarjima qilinadi.

In passing through the metal, Metaldan o‘tayotganda, elektronlar ko‘p electrons must collide with many ionlar bilan to‘qnashishi zarur. ions.

To be to – infinitive bilan birgalikda rejalashtirilgan yoki ko‘zlangan rejadandan kelib chiqqan xolda, “shart” ma’nosini bildiradi va o‘zbek tiliga “kerak” deb tarjima qilinadi.

*The new line of the metro is to be Metroning yangi yo‘li keyingi yil
commissioned next spring. bahorda qurilishga tushishi kerak.*

To be to – ayniqsa inkor gaplarda va “only” so‘zi bilan bo‘lgan gaplarda “imkoniyat” ma’nosini ifodalashi mumkin.

*This book was not to be found anywhere. Bu kitobni hech qayerdan topib
bo‘lmas edi.*

*This kind of information is to be obtained Bunday ma’lumotga faqat ko‘p
only with great difficulty. qiyinchilik bilan erishish mumkin.*

Shuni nazarda tutish kerakki, “*To be to*” ba’zi bir hollarda modallikni ifodalamasligi ham mumkin. Bunday gaplarda biz ot-kesimli gaplarni nazarda tutamiz va “*To be to*” fe’li bu yerda semantik vazifani bajarmaydi, balki faqatgina fe’l bog‘lovchi sifatida keladi. Ingliz tiliga “- dan iborat” deb tarjima qilinadi.

*The function of the catalyst is to Bu katalizatorning vazifasi reaksiyani
accelerate the reaction. tezlashtirishdan iborat.*

Should – fe’li infinitiv bilan birgalikda hamma shaxslarda qo‘llaniladi va burch yoki maslahat bilan bog‘liq “shart”, “lozim”, ma’nolarini ifodalaydi. O‘zbek tiliga “mumkin edi”, “kerak” deb tarjima qilinadi.

*You should lower the voltage in the Zanjirdagi tokni pasaytirish kerak.
circuit.*

One should – shaxssiz gap bilan tarjima qilinadi.

*One should take into consideration Shuni hisobga olish kerakki, elektr
that electrical currents flow only in toki faqatgina to‘la-to‘kis zanjirdan
complete circuits. o‘tadi.*

Ought to – fe’li infinitiv bilan maslahatlashgan “shart” ma’nosini bildiradi va “should” fe’liga analogikdir, lekin kamdan –kam qo‘llaniladi. O‘zbek tiliga “kerak edi”, “shart”, “lozim”, “darkor” deb tarjima qilinadi[6].

*He ought to know the properties of U bu aralashmaning xususiyatini
the mixture. bilishi darkor edi.*

B) Imkoniyat:

Can – fe’li infinitive bilan harakatni bajarish uchun jismoniy imkoniyat, qobiliyatni ifodalaydi va o‘zbek tiliga “*qila olaman*”, “*bilmoq*” deb tarjima qilinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. Usmanova D., Uzakova L. Comparative Study of Uzbek and English Speech Etiquette // Pindus Journal of Culture, Literature, and ELT. Volume 1. – Tashkent, 2021, – P. 60-63.
2. Polivanov E. Русская грамматика в соотношении с узбекским языком. – Tashkent: “Fan”, 1998. – P. 225.
3. ³Pinxasov Ya. Цитологические сочинения. – Москва: Изд-во САГУ, 2010. – С. 216.
4. Nayda Yu. Наука перевод. – Москва: Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике: сборник научных трудов, 1970. – С. 204.
5. Blokh Y. A course in theoretical English. – Moscow; Press Release: Moscow, 1983. – P. 576.
6. Maxmudov N., Hurmonov A. O‘zbek tili nazariy grammatikasi. – Tashkent: “Fan”, 1996. – B. 196.

****=*****=****

MODALLIKNING LEKSIK IFODA VOSITALARI

Abduxalimov Abdulaziz Abdumutal o‘g‘li
Andijon davlat texnika instituti
Tillar va gumanitar fanlar kafedrası assistenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada modallik kategoriyasining leksik darajadagi ifoda vositalari tahlil qilinadi. Modallik til tizimining muhim semantik kategoriyalaridan biri bo‘lib, so‘zlovchining fikr, voqea yoki harakatga nisbatan munosabatini ifodalaydi. Leksik darajada modallikni ifodalovchi vositalarga modal so‘zlar, so‘z birikmalari, sifatlar, ravishlar hamda ma’lum kontekstlarda modal ma’no kasb etuvchi birliklar kiradi. Ingliz va o‘zbek tillarida bu vositalarning qo‘llanish xususiyatlari, semantik farqlari hamda tarjima jarayonidagi o‘zgarishlari misollar asosida tahlil etilgan. Tadqiqot natijalari modallikning leksik ifoda vositalari tilning

semantik tizimidagi o'ziga xos o'rnini ko'rsatib beradi hamda lingvistik tahlil uchun muhim nazariy asos yaratadi.

Kalit so'zlar: modallik, leksik vositalar, modal so'zlar, semantika, pragmatika, kontekst, tarjima, ingliz tili, o'zbek tili.

Tilshunoslik fanining barcha bo'limlari bir-biri bilan chambarchas bog'liq. Fonetikada tilning tovush tomoni, morfologiyada so'z tuzilishi, sintaksisda so'z tuzilishi, sintaksisda so'z birikmalari, gap, gap tuzilishi va turlari o'rganilsa, leksikologiyada so'z boyligi, so'zning ma'no xususiyatlari, qo'llanish jarayonida kasb etadigan turli ma'no nozikliklari o'rganiladi. Demak, tilning yuqoridagi barcha sohalari bir-biri bilan chambarchas bog'liq. Shu tufayli ular bizning nutqimizga ma'noli tus beradi va ifoda qilishimizga imkon yaratadi.

Leksikologiyada tilning so'z boyligi, so'zlarning paydo bo'lishi (etimologiyasi), ma'nosi va ma'no taraqqiyoti (asosiy va ko'chma ma'nolari), shakl va ma'no munosabatiga ko'ra turlari, eskirgan va yangi so'zlar kabi masalalarni o'rganadi. Shuning uchun so'zlar shu tilda gaplashuvchi xalqning tarixi, madaniyati, turmush tarzi bilan chambarchas bog'liq.

O'zbek tilining lug'at boyligidagi barcha so'zlar nutqda qo'llanish doirasiga ko'ra turlicha bo'ladi. Hozirgi o'zbek tilining leksik tarkibida asosiy qismni tashkil etuvchi so'zlar hammaga tushunarli bo'lgani uchun shu til vakillari ularni birday qo'llaydilar. Shu bilan birga tilda shunday so'z mavjudki, ularni ma'lum hududda, joyda yashovchilarning egalarigina o'z nutqlarida ishlatadilar.

Binobarin, modallikning u yoki bu ko'rinishlarini ifodalash uchun so'zlovchining hodisasiga bo'lgan bahosini berish uchun leksik vositalar katta ahamiyatga ega – modal so'zlar, qo'shimcha va so'z yasovchi qo'shimchalar[1].

V.V.Vinogradov sharoitga leksik izoh kiritish bilan modallik kategoriyasi bilan bog'liq holda xuddi bir modal mazmunning ikkinchi qavatini hosil qiladi deb hisoblaydi. Ular xuddi bir allaqachon modal ma'noga ega gapda grammatik asos bo'ladi.

Fe'l mayli, modal so'zlar va qo'shimchalarning vazifalari bir xil ko'rinishga egadir. O'zbek tilida mayl tizimi va modal formalarning rivojlangan tizimi ancha

muhim rol o'ynaydi. Birinchidan, bu formalarning miqdori ko'proq ingliz, tiliga qaraganda modallikni ifoda ko'lankasi kengroq. Ikkinchidan ularning o'zi hamma modal so'zlar, ayniqsa real sharoitda ishonchsizlikka oid guruhni ifodalaydi[2]

Shu usulda o'zbek tilida modal so'zlar, asosan fe'lning forma va mayl na'nosiga alohida urg'u beradi va tasdiqlaydi.

Yordamchi so'zlar kategoriyasi hisoblanmish modal qo'shimchalar modallikni ifodalash uchun vositalaridan biri bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Modal qo'shimchalar miqdori ikkala taqqoslanayotgan tillarda ancha katta. O'zbek tilida ular odatda to'liq ma'noga ega so'zlar bilan qo'shimcha birlikda qo'shiladi.

Ko'rinib turibdiki, har xil tillarda modallikning ifoda vositalari aro qo'shilishi turlichadir.

Shuningdek, o'zbek tili ilmiy adabiyotida modal so'zlar haqida hali ishlab chiqilgan emas. Bir kichik maqolalaridan tashqari, balki hali tegilgan emas.

Bizning oldimizda o'zbek tilidagi modal so'zlar va so'z yasovchi qo'shimchalarni tizimlashtirish va aniqlash, ularni ingliz tilida taqqoslash vazifasi turibdi.

Professor E.M.Galkin "Modal so'zlar" (1952) maqolasida shunday deydi: "Modal so'zlarning leksik – grammatik sinfi xali to'liq aniqlangan emas". U hamma modal so'zlarni ikkita katta guruhga ajratadi. So'zlovchining realligini tasdiqlovchi hayoloti va ehtimollik ma'nosini ifodalovchi. Bunda professor E.M.Galkin shunga izoh berib deydi: "Reallikka emotsional munosabatni ifodalovchi so'zlarni modal so'zlarga kiritib bo'lmaydi".

O'zbek tilidagi modal so'zlar allaqachon o'zbek tilshunoslarining diqqatini jalb etgan. Lekin ular oldiga modal so'zlarning butun bir klassifikatsiyasini tuzish vazifasini qo'ymadilar va ularni har xil nomladilar. Ular faqat ma'nodagi farqni ko'rsatib berishga harakat qilganlar[3]. Fitrat bu so'zlarni kuchaytiruvchi: albatta, chindan; ehtimollikni ifodalovchi: balki; nadomatni ifodalovchi: afsus; ravishni (xolat) ifodalovchi: umuman, zoralarga bo'lgan[4].

N.Sayid va S.Yo'ldoshevning yozishicha, "Kirish so'zlar" ishinchni: albatta, so'zsiz; ehtimollikni: ehtimol, balki; nadomatni: taasuf, essiz; ifodalaydi. Bu so'zlar avvalgi

fikrni keyingisi bilan ulashga xizmat qiladi: Demak, ishqilib, binobarin va nihoyat gap boshlashdagi tartibini ifodalaydi: birinchidan, ikkinchidan.

A.Borovkov, Z.Magʻfurov, T.Shermuxevedov afsus, nadomat, hayratni ifodalovchi yettita kirish soʻzlarni semantik turlariga ajratadilar: afsus; ishonch va tasdiq: shubhasiz, albatta, toʻgʻri; taxmin: ehtimol, balki; umid, tilak: koshki, shoyad; kimgadir taʼlluqli boʻlgan gap: meningcha, uning fikricha; hozirgi fikr va avvalgisini oʻrtasidagi bogʻliqlik: Demak, umuman va nihoyat gap boshlash tartibini ifodalovchi soʻzlar: Birinchidan, oxiri[5].

A.N.Kononov oʻzining birinchi kitobida bunday soʻzlarni kirish soʻzlar deb atab, ularni quyidagilarga boʻldi:

- a) nadomat, xursandchilik, tortinish (*afsuski, baxtimizga*);
- b) ehtimollik, ishonchsizlik, ishonch (*albatta, shubhasiz, balki*);
- v) aytilgan fikr manbai (*uning soʻziga koʻra, mening fikrimcha*);
- g) avvalgi aytilgan fikr bogʻliqligi (*masalan, ammo, demak*);
- d) fikr tartibi (*birinchidan, avvalo, nihoyat, oxiri*).

Xuddi shu kirish soʻzlarning semantik klassifikatsiyasini, asosan A.N.Kononov fikrini quvvatlaydigan A.Magʻfurov va G.Abdurahmonov kitoblarida uchratish mumkin.

A.Gʻulomov va M.Asqarov oʻzlarining “Hozirgi zamon oʻzbek tili” kitoblaridagi “Kirish (modal) soʻzlarning” maʼnolari haqida yozishlaricha, bu soʻzlar soʻzlovchining aytilgan fikriga munosabatini ifodalaydi va quyidagilarga boʻlinishi mumkin; Ishonch, xaqiqatni ifodalovchi soʻzlar; xaqiqatdan, soʻzsiz; taxmin, ehtimollik, imkoniyat va shubhani ifodalovchi soʻzlar; balki, aftidan, chamasi; gapga soʻzlovchining emotsional bahosi; afsuski, essiz, baxtimizga; soʻzlovchining gap tushlashga boʻlgan munosabati; qisqasi, gapning ochigʻi; aytilgan va aytilayotgan fikrlar oʻrtasidagi bogʻliqlik; shunday qilib, demak; gap manbai; meningcha, seningcha; gap tartibi; birinchidan avvalo.

Birinchi boʻlib, tilshunoslar oʻrtasidagi Sh.Raxmatullayev bu soʻzlarni modal soʻzlar deb nomladi, lekin ularning chegarasini qisqartirdi va quyidagilar deb hisoblaydi:

1. gap realligini ifodalovchi soʻzlar: chindan, haqiqatdan, shubhasiz, albatta;

2. gap norealligini ifodalovchi soʻzlar: balki, ehtimol, chamasi, aftidan.

Emotsional bahosini, gap oʻrtasidagi bogʻliqlik, manbai, tartibi va nihoyat soʻzlovchining gap formasini ifodalovchi soʻzlarga kelsak, avtor bu soʻzlarni modal deb hisoblamaydi, chunki ular gapning real yoki norealligini ifodalay olmaydi. U.Tursunov va J.Muxtorov, Sh.Raxmatullayev kabi modal soʻzlarning chegarasini qisqartirib, ular faqat gapning real yoki norealligini ifodalay oladi deb tushunadilar.

Mualliflarning gap norealligini ifodalovchi modal soʻzlarga keltirgan misollarri oʻrtasida, masalan, “xaytovur” (luckily) soʻzini his-hayajon yoki gap soʻzlovchining gap formasiga boʻlgan munosabatini ifodalovchi modal soʻzlarga kiritish mumkin, lekin gap realligiga emas[6]. Soʻzlovchining gap formasiga boʻlgan hissiy munosabatini ifodalovchi modal soʻzlarni (afsuski, xullas, xayriyat) modal deb tan olishadi va ularni nadomat, soʻzlovchining hayratini, hissiyotini ifodalaydi deb hisoblaydilar, lekin keyinroq bu soʻzlar modal soʻzlar tarkibida chetlatiladi. Chunki har xil hissiy, natijaviy maʼnolarni ifodalaydi.

Ya.Pinxasov oʻzbek tilidagi modal soʻzlar haqidagi maqolasida ularni toʻrtta guruhlariga boʻladi:

- a) gap realligini ifodalovchi soʻzlar: albatta, shubhasiz, toʻgʻri, durust;
- b) Gap norealligini ifodalovchi soʻzlar: aftidan, chamasi, shoyad, balki;
- v).Gapning kimgadir taʼlluqliligini ifodalovchi soʻzlar: uning fikricha, meningcha, seningcha;
- g) Bir gap bilan boshqasi bilan bogʻliqligini ifodalovchi soʻzlar: chunonchi, xullas, demak, qisqasi.

1. A.N.Kononov oʻzining ikkinchi kitobi «Грамматика современного литературного языка» aytib oʻtilgan soʻzlarni faqatgina kirish emas, balki modal soʻzlar sifatida koʻrib chiqadi va ularni uch boʻlimga ajratadi:

- 1. nutqda soʻzlarning har xil maʼno koʻrinishlarini ifodalovchi soʻzlar: mana, hatto, bari;
- 2. nutqqa har xil modal maʼnolar kirituvchi soʻzlar: qani, chunonchi, nahot, holbuki, shekilli;
- 3. tuslovchi vazifani bajaruvchi soʻzlar: kerak, mumkin, lozim;

Gap manbaini ifodalovchi soʻzlar (fikrimcha, seningcha, bildirishimcha), shuningdek soʻzlovchining gap tusloviga boʻlgan munosabatini ifodalovchi baʼzi bir soʻzlar (soʻng, keyin, umuman va hokazo) ni muallif ravish tarkibida koʻrib chiqadi.

Taxmin maʼnosiga ega boʻlgan soʻzlovchining hissiy munosabatini ifodalovchi baʼzi modal soʻzlar bogʻlovchilarga kiritiladi. Sintaktikada esa bu soʻzlar kirish soʻzlarga kiritiladi. Avvalgisi bilan bogʻliq boʻlgan fikrni ifodalovchi soʻzlar (demak, qisqagina, masalan) va fikr tartibini ifodalovchi soʻzlar (birinchidan, avvalo, nihoyat) faqatgina modal emas, balki kirish soʻzlar sifatida ham koʻriladi.

S.Usmonov modal soʻzlarni yuklamalar bilan birgalikda koʻrib chiqib, ularni quyidagicha guruhlaydi:

- *gap realligini ifodalovchi soʻzlar (albatta, shubhasiz, darhaqiqat);*
- *gap norealligini ifodalovchi soʻzlar (ehtimol, balki, mazmuni, aftidan);*
- *maqsad, muhtojlik, zaruriyatni ifodalovchi soʻzlar (kerak, lozim, darkor, zarur);*
- *tasdiqni ifodalovchi soʻzlar (bor, mayli);*
- *inkorni ifodalovchi soʻzlar (yoʻq);*
- *rozilikni ifodalovchi soʻzlar (durust, boʻpti);*
- *umumiylilikni ifodalovchi soʻzlar (demak, xullas);*
- *eslatuvchi ifodalovchi soʻzlar (darvoqe, aytganday);*
- *nadomatni ifodalovchi soʻzlar (afsus, essiz, attang).*

Shu yoʻl bilan biz oxirgi oʻttiz yil ichida oʻzbek tilshunoslarining modal soʻzlardagi u yoki bu maʼno koʻrinishlariga eʼtibor berishlarini koʻryapmiz va shularga mos ularning oʻrtasida ikkitadan toʻqqizta guruhgacha boʻlishadi.

Baʼzilarga modal soʻzlarni juda ham qisqartirib yuborganlar, baʼzilari esa oʻta darajada kengaytirib yuborganlar. Binobarin, oʻzbek tilshunoslari oʻrtasida na bu kategoriya chegarasi, na klassifikatsiyasi haqidagi yagona bir fikrga kelishmagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYHATI

1. ¹Maʼrufov A., Abduraxmonov G'. Oʻzbek tilidan qoʻllanma. – Toshkent: “Fan”, 1956. – B. 183
2. ²Choriev M., Gʻapporov M. English grammar. – Tashkent: "Fan", 2004. – P. 105.

3. ³Rasulova M. Проблемы лексической категоризации в лингвистике. в английском языке: дис. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1998, – С. 249
4. ⁴Postavolova V. Язык как деятельность. – Москва: “Наука”, 1982. – С. 237.
5. ⁵Revzin I., Rozensveych V. Основный общий и машинный перевод. – Москва: Высшая школа, 2010. – С. 296.
6. ⁶Resker Ya. Теория перевода и переводческая практика. – Москва: “Международное отношение”, 2000. – С. 225.

****=*****=****

SYNTACTIC MEANS OF EXPRESSING NEGATION

Ochilova Nasiba Sotqinovna
Teacher of department of Foreign Languages,
Andijan institute of agriculture and agrotechnologies
Qobulov Begzodbek
the 1st year student of field of study in “Economics”,
Andijan institute of agriculture and agrotechnologies

Annotation. This paper examines the syntactic devices used to express negation in English, focusing on the distribution and syntactic behaviour of the lexical element “not” within noun phrases and adverbial structures. It analyses two main theoretical frameworks — the Determinant Theory and the Pre-S Theory — in relation to how “not” interacts with noun phrases (NP) and verbs within the surface structure. The study compares grammatical and ungrammatical patterns such as “*Not all problems were solved*” and “*The student solved not all of the problems*”, arguing that syntactic constraints determine the grammaticality of “not”-containing constituents. The findings highlight that the placement of “not” is not arbitrary but follows systematic syntactic and transformational rules that reveal the deeper structure of English negation.

Keywords. negation, syntax, noun phrase, determiners, transformation, adverbial modification, Pre-S theory.

Negation is one of the most fundamental operations in human language, serving as a logical and semantic tool to express contradiction, absence, or denial. In English,

negation is expressed through a range of syntactic devices, among which “not” plays the central role. However, the syntactic position of “not” and its interaction with different grammatical elements (verbs, auxiliaries, determiners, and adverbs) present a complex field of study.

Since the pioneering works of Klima (1964) and Lakoff (1965), researchers have sought to explain how negation operates both in deep and surface structures. Later analyses, such as the Determinant Theory and the Pre-S Theory, offered competing views on where and how “not” is generated in syntactic structures. The purpose of this study is to explore these theories and illustrate their implications through examples from modern English usage.

According to Klima (1964), negation in English is not limited to a single syntactic environment. It can appear with auxiliaries (*do not, cannot, should not*), with noun phrases (*not all students*), or with adverbs (*not often, not always*). The challenge lies in determining how “not” attaches to these elements within the transformational grammar framework.

Two theoretical models are considered:

1. Determinant Theory – where “not” is generated as part of the noun phrase (NP) or adverbial phrase (AdvP) and may later transform into an auxiliary position.
2. Pre-S Theory – where “not” originates outside the main clause structure, in a pre-sentential position, influencing the entire proposition.

These theories attempt to explain why certain “not” constructions are grammatical while others, despite being semantically interpretable, are syntactically ill-formed.

Consider the contrast between the following pairs:

1. *The student solved not all of the problems.*
2. *Not all of the problems were solved by the student.*

Sentence (2) is fully grammatical, while (1) sounds awkward or unacceptable to most native speakers. This discrepancy cannot be explained solely by semantics; it must be rooted in syntax.

If “not” is generated within the noun phrase (*not + quantifier + NP*), the syntax must permit a transformation that relocates the phrase appropriately. However, in (1),

this transformation fails, resulting in an ungrammatical structure. In contrast, the passive transformation in (2) allows “not” to precede the noun phrase, producing a syntactically acceptable construction.

This indicates that English syntax places restrictions on the occurrence of “not” within post-verbal NPs. In particular, the subject position is more permissive for “not” than the object position.

The behaviour of “not” with quantifiers such as *many*, *every*, or *all* further illustrates this asymmetry. Compare:

3. *Not everyone saw the play.*
4. *The play was seen by not everyone.*

Again, (3) is grammatical, while (4) is marginal or ungrammatical. The unacceptability of (4) suggests that when “not” modifies a quantifier in the subject position, passive transformation is blocked. Thus, syntactic rules appear to prevent “not”-modified NPs from occupying certain grammatical roles.

A similar phenomenon occurs with verbs that resist passivisation, such as *want*:

5. *John wants not many books.*
6. *Not many books are wanted by John.*

Sentence (5) is clearly ill-formed, while (6) is only marginally acceptable. These patterns demonstrate that negation interacts with verb valency and argument structure — a crucial insight first noted by Klima (1964).

Negation also applies to adverbial phrases, producing forms such as *not often*, *not always*, *not long ago*. Interestingly, while adverbs can appear in multiple sentence positions, “not + adverb” structures are heavily restricted.

Compare:

8. *Often, I cut astronomy class.*
9. *I often cut astronomy class.*
10. *I cut astronomy class often.*

All three are grammatical. However, when negated:

11. *Not often do I cut astronomy class.*
12. *I not often cut astronomy class.*

13. *I cut astronomy class not often.*

Only (11) is fully grammatical; (12) and (13) violate English word order constraints. The acceptability of (11) can be attributed to inversion, where “not often” triggers auxiliary movement — a pattern characteristic of Pre-S negation.

Thus, the placement of “not” before the clause or in an inverted construction (as in question-like syntax) is permissible, while its occurrence after the subject or at the end of a clause is restricted.

Both the Determinant Theory and the Pre-S Theory explain different facets of negation:

- Determinant Theory treats “not” as an element internal to NPs or AdvPs, where it behaves like a modifier or determiner.
- Pre-S Theory treats “not” as an operator positioned above the clause level, negating the entire proposition.

The Pre-S Theory more successfully accounts for examples like “*Not many arrows missed the target*” and “*Not often do students fail this test*”, where “not” precedes and scopes over the entire sentence.

However, both theories agree that post-verbal “not” (as in “*I attend class not always*”) is syntactically marked and generally ungrammatical.

Negation in English is not merely a matter of inserting “not” before a verb or phrase; it reflects deeper syntactic hierarchies and transformations. The acceptability of certain negative forms depends on:

- clause structure and movement rules,
- the syntactic category of the modified element,
- constraints on quantifier and adverb placement,
- and the distinction between deep structure (logical form) and surface structure (actual sentence form).

Modern generative grammar, following Chomsky and Klima, thus views “not” as a syntactic operator that interacts with auxiliary verbs and clause boundaries rather than as a simple lexical marker of negation.

Sum up, negation represents one of the most revealing phenomena in English syntax, offering insight into the relationship between deep and surface structures. The distribution of “not” within noun phrases and adverbial structures demonstrates that its placement is governed by strict syntactic principles. While the Determinant Theory explains its local function within NPs and AdvPs, the Pre-S Theory more effectively captures its sentence-wide scope. Both, however, highlight that negation cannot be freely positioned without violating grammatical constraints.

Future research may focus on corpus-based studies of negation to identify how spoken and written English differ in their use of “not” and how these syntactic principles evolve in modern usage.

The list of used literatures

1. Klima, E. (1964). *Negation in English*. In Fodor & Katz (Eds.), *The Structure of Language*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
2. Lakoff, G. (1965). *Irregularity in Syntax*. Holt, Rinehart & Winston, New York.
3. Toshxonov, L. T., & G'ofurova, H. T. (2020). *Forming Negation with the Prefixes*. *Voprosy Nauki i Obrazovaniya*, No. 7 (91), Moscow, p. 32.

****=====****

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA PREFIKSAL NEGATSIYA VOSITALARINING QIYOSIY TAHLILI

Toshxonov Lochinbek Tursunboyevich
Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti
Xorijiy tillari kafedrası dotsenti,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
lochin@inbox.ru

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek va ingliz tillarida inkor ma'noni ifodalovchi prefikslarning morfologik, semantik, sintaktik va etimologik xususiyatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda be-, no-, bad-, g'ayri- kabi o'zbekcha prefikslar hamda ingliz tilidagi un-, in-, im-, dis-, non- prefikslari o'rganilib, ularning negatsiya (inkor) hosil qilishdagi o'xshash va farqli jihatlari aniqlangan. Maqolada, shuningdek,

prefiksal inkorning nutqdagi pragmatik va stilistik funksiyalari, shuningdek, tilning tarixiy rivojida bu hodisaning shakllanishiga oid nazariy yondashuvlar bayon etilgan.

Kalit soʻzlar: inkor, prefiks, negatsiya, semantika, morfologiya, pragmatika, oʻzbek tili, ingliz tili, qiyosiy tahlil, stilistika.

Tilshunoslikda inkor (negatsiya) hodisasi tildagi mantiqiy va grammatik kategoriyalarning muhim koʻrinishlaridan biridir. Inkor grammatik jihatdan soʻz yoki gapning maʼnosini rad etish, tasdiqning aksi sifatida namoyon boʻladi. Har bir til tizimida inkorni ifodalovchi turli morfologik vositalar mavjud boʻlib, ular orasida prefikslar (old qoʻshimchalar) muhim oʻrin tutadi.

Oʻzbek tilidagi *be-*, *no-*, *bad-*, *gʻayri-* prefikslari, hamda ingliz tilidagi *un-*, *in-*, *im-*, *dis-*, *non-* prefikslari soʻzlarning semantik maydonini oʻzgartiruvchi, inkor yoki qarama-qarshi maʼno hosil qiluvchi vositalar sifatida faol ishlatiladi.

Oʻzbek tilidagi koʻplab prefikslar fors-tojik tilidan oʻzlashgan. Masalan, *be-* va *bad-* prefikslari qadimiy fors tilidagi *ba* (yoʻqlik, rad etish) ildizidan kelib chiqqan. *No-* prefiksi ham shu manbadan oʻtgan boʻlib, “yoʻqlik” yoki “qarama-qarshilik” maʼnosini bildiradi:

- *nohalol*, *nobop*, *nomutanosib*, *nodoʻstona*, *noqonuniy*.

Bad- prefiksi esa odatda salbiy baho ifodalaydi:

- *badniyat* (yomon niyatli), *badmuomala*, *badhulq*, *badchehra*, *badhavo*.

Ingliz tilidagi *un-* prefiksi esa qadimgi ingliz tilidagi *un-* (old germancha “not”) shaklidan kelib chiqqan. Shuningdek, *in-*, *im-*, *ir-* prefikslari lotin tilidan kirib kelgan boʻlib, fonetik assimilyatsiya tufayli soʻzning boshidagi undoshga moslashadi:

- *in-* → *intolerant*;
- *im-* → *impossible*;
- *ir-* → *irregular*;
- *il-* → *illegal*.

Morfologik va semantik jihatdan oʻzbek tilida inkor maʼnosi koʻpincha sifat yasovchi prefikslar orqali ifodalanadi:

Prefiks	Misollar	Maʼnosi

be-	beayb, beandaza, beadab	yo‘qlik, yetishmaslik
no-	noto‘g‘ri, noinsof, noan‘anaviy	rad etish, zidlik
bad-	badniyat, badmuomala	salbiy sifat berish
g‘ayri-	g‘ayritabiiy, g‘ayriinsoniy	tabiiylikka zidlik

Ingliz tilida esa prefikslar turli so‘z turkumlariga qo‘shilib, semantik jihatdan qarama-qarshi ma‘no hosil qiladi:

Prefiks	Misollar	Ma‘nosi
un-	<i>unhappy, unfair, unclear</i>	yo‘qlik, qarama-qarshilik
in- / im- / il- / ir-	<i>impossible, illegal, irregular</i>	zidlik, rad etish
dis-	<i>disagree, disconnect, disable</i>	harakatni to‘xtatish, teskarilik
non-	<i>nonverbal, nonsmoker, nontraditional</i>	mavjud emaslik, yo‘qlik

3. Sintaktik va stilistik jihatlar

Inkor prefikslari nafaqat so‘z darajasida, balki gapning ma‘no strukturasiga ham ta‘sir ko‘rsatadi. Ular ba‘zan litota yoki ironik ma‘no hosil qiladi:

- *U yomon emas* → (ma‘nosi: yaxshi).
- *He is not a bad student* → (positive implication).

Ikkilamchi (polinegativ) inkorlar ingliz tilida ba‘zida stilistik maqsadda qo‘llanadi, biroq ularni ortiqcha ishlatish grammatik jihatdan xatoga olib keladi:

- *I don’t know nothing.* → *I don’t know anything.*

O‘zbek tilida esa bunday ikkilamchi inkorlar ifodaviy kuch berish uchun qo‘llanadi: *Hech kim hech narsa demadi.* Bu yerda ikki karra inkor bo‘lishsizlikni kuchaytirish uchun ishlatilgan.

4. Qiyosiy tipologik tahlil

Asosiy mezon	O‘zbek tili	Ingliz tili

Prefiks manbasi	Fors-tojik, arabcha ildizlar	Germano-lotin ildizlar
Eng faol prefikslar	be-, no-, bad-, g'ayri-	un-, in-, dis-, non-
Qo'llanish sohasi	Asosan sifat va ravishlarda	Sifat, fe'l va otlarda
Ikkilamchi inkor	Stilistik vosita sifatida	Grammatik xato hisoblanadi
Pragmatik ta'sir	Baholovchi, hissiy (litota, ironik)	Mantiqiy va semantik teskari ma'no

Pragmatik va uslubiy jihatdan inkor prefikslarining qo'llanishi matn uslubiga bevosita ta'sir qiladi. Ilmiy matnlarda *no-* prefiksi ob'ektivlikni bildiradi (*no correlation, no evidence*), publitsistik va badiiy matnlarda esa hissiy tus beradi (*unforgettable moment, beayb inson*).

Bundan tashqari, pragmatik kontekst ham prefiksning ma'nosini o'zgartiradi. Masalan, ingliz tilidagi *unbelievable* so'zi "ishonib bo'lmaydigan" yoki "hayratlanarli" ma'nolarni bera oladi — bu emotiv semantik kengayish natijasidir. Xulosa sifatida o'zbek va ingliz tillarida inkor prefikslarining ishlatilishi semantik qarama-qarshilikni ifodalashning asosiy morfologik vositalaridan biri hisoblanadi. O'zbek tili prefikslari ko'proq sifat yasashda faol bo'lsa, ingliz tilida ular sifat, fe'l va otlar bilan keng qo'llanadi. Har ikkala tilda ham prefikslar inkor ma'nosi bilan birga stilistik va pragmatik ma'nolarni ham shakllantiradi.

Shu o'rinda prefiksial negatsiya nafaqat grammatik hodisa, balki tilning mantiqiy, semantik va madaniy tafakkuri bilan bog'liq murakkab tizim ekanligi ko'rinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Oxford: Blackwell.
2. Lyons, J. (1995). *Linguistic Semantics: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Horn, L. (1989). *A Natural History of Negation*. Chicago: University of Chicago Press.

4. Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J. (1985). *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman.
5. Mirtojiyev, M. (2011). *Hozirgi o'zbek tili morfologiyasi*. Toshkent: Fan nashriyoti.
6. Rahmatullayev, Sh. (1992). *O'zbek tili grammatikasi. Morfologiya*. Toshkent: Fan.
7. Hudoyberganova, M. (2019). "O'zbek tilida inkor ifodalovchi morfemalarning semantik tizimi." *Filologiya masalalari jurnali*, №3.
8. Jespersen, O. (1917). *Negation in English and Other Languages*. Copenhagen: A.F. Høst.

****=====****

TURLI JANRLARDAGI MEDIA MATNLARDA BAHOLASH VOSITALARINING PRAGMATIK FUNKSIYALARI

Toxtasheva Dilnoza Odiljonovna
Andijon davlat chet tillar instituti tadqiqotchisi
Tel: +998906233622
toxtashevadilnozadilnoza245@gmail.com

Ijtimoiy rivojlanishning zamonaviy kontekstida ommaviy axborot vositalarining ta'siri tobora ortib, nutqni o'rganish esa juda dolzarb bo'lib qolmoqda; qiyosiy tilshunoslik, sotsiolingvistika, psixolingvistika va kognitiv tilshunoslik kabi sohalarda tadqiqotchilar tomonidan qiziqish kuchaymoqda. Tadqiqot obyektimiz bo'lgan mediadiskurs lingvistik tadqiqotlarning asosiy sohasi, aniq maqsad, tipik ishtirokchi, xronotop, qadriyat, janr, material, strategiya va taktikalar bilan tavsiflangan nutqning institutsional turi [1]. A.D.Shveytserning ta'kidlashicha, "mediadiskurs murakkab tuzilma bo'lib, uni makrosistema deb hisoblash mumkin, u keyinchalik turli mikrosistemalarga, shu jumladan, jurnalistika, radio va televideniye tillariga bo'linadi" [2]. Ushbu mikrosistemalarning har biri o'ziga xos ijtimoiy-nutqiy vaziyatlarni aks ettiruvchi funksional va lingvistik xususiyatlarga, stilistik elementlarga ega. Ushbu mikrosistemalar ichida iyerarxik jihatdan pastroq janrlarni ham ajratish mumkin.

Jurnalistika, sotsiolingvistika, lingvodidaktika va soʻzlashuv sohasida “janr” atamasi verbal belgilar yordamida maʼlum bir kompozitsion tuzilishga ega boʻlgan asarlarning belgilanishi sifatida keng tanilgan va tan olingan. Janr tadqiqotlari stilistikada, ayniqsa funksional uslublar nazariyasida, shuningdek, lingvistik tadqiqotlarda, diskursiv tahlil doirasida katta ahamiyatga ega. Yillar davomida janr koʻplab tadqiqotchilarning diqqat markazida boʻlib kelgan. Masalan, A.I.Komarova [3] “janr” atamasining 700 dan ortiq turli xil taʼriflarini oʻz ichiga olgan terminologik lugʻatlar boʻyicha bir nechta tadqiqotlarni ajratib koʻrsatadi. Shu nuqtayi nazardan, jurnalistik uslub janri va diskursiv janrni ikkita, yaʼni funksional va kommunikativ yondashuv asosida ajratish muhimdir. Jurnalistik uslub janri funksional uslub janri sifatida tasniflanadi, birinchi navbatda, adresat faoliyati sohasiga tegishli umumiy maqsad bilan birlashtirilgan til vositalarining stilistik doirasini baholaydi. Aksincha, diskursiv janr madaniy, ijtimoiy va vaziyat omillari tomonidan shakllantirilgan, maʼlum bir matn bilan tavsiflangan, maʼlum bir maqsadga erishishga qaratilgan bayonot turini anglatadi. Ushbu maqsadga qabul qiluvchining niyatlari, undan kutilgan reaksiya va jamiyatning kommunikativ normalari taʼsir qiladi [4]. Ushbu munozaradan xulosa qilish mumkinki, mediadiskurs janri – bu oʻziga xos ijtimoiy rol, kommunikativ va tarkibiy-semantik xususiyatlar bilan ajralib turadigan, ijtimoiy-madaniy motivatsiya asosiy omil boʻlgan vaziyat omillari bilan bogʻliq boʻlgan bayonot turi. Media nutqining har bir janri aniq ijtimoiy rol, kommunikativ va tarkibiy-semantik xususiyatlarga ega. Maqsad va kommunikatsiya sohasi bilan bogʻliq boʻlgan bayonotlarning barqaror tematik hamda kompozitsion turlari sifatida janrlarning anʼanaviy tushunchasidan farqli oʻlaroq, diskursiv janrning taʼrifi uning ijtimoiy-madaniy motivatsiyasining muhim ahamiyatini taʼkidlaydi[5].

Anʼanaviy va raqamli kommunikatsiyalarda transformatsiya (bir shakldan boshqasiga oʻtish) jarayoni natijasida janrlarning oʻzgarishi sodir boʻladi. Bu yangi janr shakllarini yaratishga, mavjud janrlarni gibridlashga va birlashtirishga yoki aksincha, ularning farqlanishiga olib keladi [6]. Bunday oʻzgarishlar turli xil nutq shakllarining janr repertuarini kengaytiradi, alohida janrlar va hatto butun diskursiv

tizimlar o'rtasidagi farqlarni yo'q qilib, elementlarning bir tizimdan ikkinchisiga integratsiyalashuvini osonlashtiradi.

Janrlar diffuziyasini (bir janrning boshqa janr ichiga kirib borishi) konseptual ko'rib chiqish natijasida o'ziga xos lingvistik-pragmatik tuzilish va maqsadga ega noyob janr modeli shakllanadi [7]. Masalan, televizion nutq mediadiskursning o'ziga xos kichik turi sifatida, onlayn bloglar kabi janrlarning elementlarini qabul qilib, televizion auditoriyaga ta'sirini kuchaytirish uchun internetnutq bilan o'zaro ta'sir qiladi. Ushbu o'zaro ta'sir kommunikatorlarning faol muloqotiga yordam beradi, natijada mediadiskurs doirasida yangi diffuz janrlar paydo bo'ladi [8].

Turli janrlardagi media matnlarda baholash vositalarining pragmatik funksiyalari o'ziga xos hodisa. Pragmatik yondashuv tilni muloqot vositasi sifatidagi ahamiyatini ta'kidlaydi. Bu auditoriyaning kommunikatsiya mazmuni va ijtimoiy xususiyatlariga asoslangan tanlovni o'z ichiga oladi. "Pragmatika" atamasini ilmiy muomalaga kiritgan Charlz Morris [9] uni "belgilarning shakllanishi, ishlatilishi va ta'sirini" o'rganish deb ta'riflagan. U semiotikani uchta tarmoqqa ajratdi: belgilar va ular ifodalaydigan obyektlar o'rtasidagi munosabatlarni o'rganadigan semantika; belgilar o'rtasidagi munosabatlarni o'rganadigan sintaksis; va belgilarning tarjimonlari – ikonik tizimlardan foydalanadiganlar bilan qanday bog'liqligiga e'tibor qaratadigan pragmatika. Binobarin, pragmatika insonning tilda mustahkamlangan lingvistik belgilarni idrok etishi va qabul qiluvchiga kommunikativ maqsadlariga erishishga yordam beradigan bayonotlarni tuzish uchun eng mos birliklarni tanlash bilan shug'ullanadi.

Matnni tahlil qilishda ma'ruzachining niyatini, lingvistik ibora va o'ziga xos sintaktik birliklarning asosiy ma'nolarini o'rganishni o'z ichiga olgan pragmatik jihatni hisobga olish muhimdir. "Pragmatik munosabat" atamasini turli yo'llar bilan talqin qilish mumkin. U psixolingvistikada paydo bo'lib, ko'pincha stilistikada "xabar maqsadi"ning sinonimi sifatida ishlatiladi. Binobarin, I.R.Galperin pragmatik munosabatni "lingvistik xususiyatlarni aniqlashga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan xabarning maqsadi" deb ta'riflaydi. Bu munosabat til birliklarini tanlash va

birlashtirishning asosidir. Boshqa bir talqinda u matnning yo‘nalishi va uning jo‘natuvchi nuqtayi nazaridan muloqotdagi asosiy roli sifatida belgilanadi.

Ommaviy axborot vositalari tilining asosiy xususiyati ijtimoiy qadriyatlarni o‘z ichiga oladi. Bu media matnlarning pragmatik maqsadi bilan bog‘liq bo‘lib, ular, birinchi navbatda, auditoriyaga ta’sir ko‘rsatishga qaratilgan. Jurnalistikada qo‘llanadigan til zamonaviy ijtimoiy muammolarni aks ettiradi va turli xil baholash vositalaridan foydalanadi. Ushbu baholovchi elementlarning ommaviy axborot vositalarida tez-tez ishlatilishiga bir qancha omillar, jumladan, senzuraning zaiflashishi, shtamplashga qarshi kurash harakatlari va til egalarining yangi ifodali texnikaga intilishi ta’sir qiladi. Media matnlarining baholash xususiyati baholashning o‘ziga xos lingvistik mexanizmlari mavjudligini ta’kidlaydi. Jurnalistik matnning pragmatik ta’sirini kuchaytiradigan ushbu mexanizmlar leksik, frazeologik, so‘z yasovchi va sintaktik kabi turli darajalarda namoyon bo‘ladi. Baholovchi ma’noga ega morfemalar ko‘pincha til birliklarining stilistik kuchaytiruvchisi sifatida ishlaydi. Kommunikativ vaziyatning konteksti va xususiyatiga qarab, baholovchi qo‘shimchalarning ma’nolari juda xilma-xil bo‘lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati

1. Медиадискурс в современной лингвистической парадигме: сравнительно-сопоставительный аспект / Е. В. Сажина [и др.]; под общ. ред. Е. В. Сажиной ; Гомельский гос. ун-т им. Ф. Скорины. – Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2021. – 165 с.

2. Швейцер А. Д. Контрастивная стилистика. Газетнопублицистический стиль в английском и русском языке / А. Д. Швейцер. – М. : УРСС Эдиториал, 2009. – 236 с.

3. Комарова А.И. Теория и практика изучения языка для специальных целей: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. – М., 1996. – 42 с. – С. 39.

4. Лавренко Е.В. Языковое воплощение коммуникативных стратегий в экономическом дискурсе (на материале британского и американского вариантов английского языка): Дисс. ... канд. филол. наук. – Минск, 2008. – 120 с. – С. 18.

5. Лавренко Е.В. Языковое воплощение коммуникативных стратегий в экономическом дискурсе (на материале британского и американского вариантов английского языка): Дисс. ... канд. филол. наук. – Минск, 2008. – 120 с. – С. 19.

6. Границы жанра: текст и дискурс / И. М. Басовец [и др.] ; под общ. ред. Е. В. Сажинной ; Гомельский гос. ун-т им. Ф. Скорины. – Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2019. – 188 с. – С. 4.

7. Войтишенюк Е.В. Структурная организация жанра интерактивной телебеседы в медийном дискурсе (на материале белорусскоязычных и англоязычных телепрограмм) / Е. В. Войтишенюк // Весн. Гродз. дзярж. ун-та імя Я. Купалы. – Сер. 3, Філалогія. Педагогіка. Псіхалогія. – 2016. – № 2. – С. 28-34.

8. Talbot M. Media discourse: representation and interaction / M.Talbot. – Edinburgh: Edinburgh Univ. Press, 2007. – 198 p

9. Morris C.W. Signs, Language and Behavior. – New York: George Braziller Incorporated, 1955. – 365 p.

****=*****

MEDIADISKURSDA BAHOLASH VOSITALARIDAN FOYDALANISH STRATEGIYASI VA TAKTIKASI

Toxtasheva Dilnoza Odiljonovna
Andijon davlat chet tillar instituti tadqiqotchisi
Tel: +998906233622
toxtashevadilnozadilnoza245@gmail.com

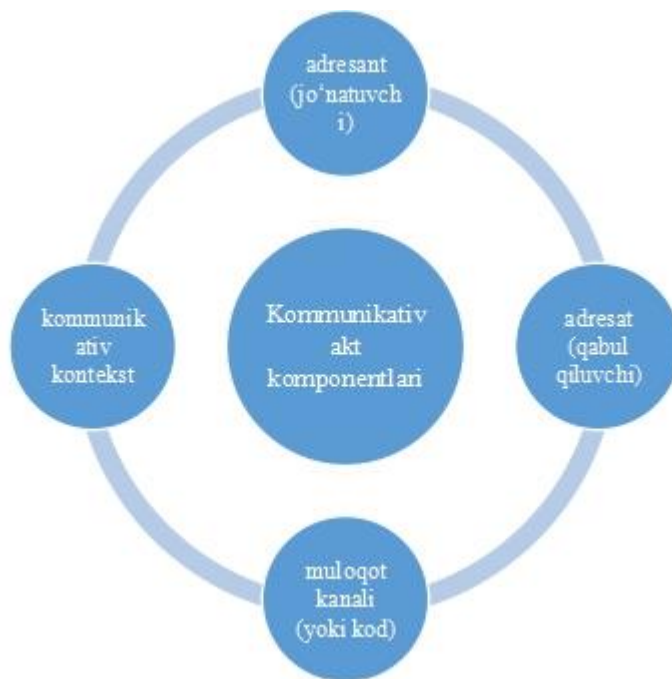
Tilshunoslikda aloqa strategiyalari va taktikalari bo'yicha tadqiqotlar 1980-yillarning o'rtalarida boshlangan, ammo T.Parsons, G.Marvell va D.Shmidt [1] kabi amerikalik olimlarning ilgari olib borgan tadqiqotlari verbal taqdimot strategiyalarini o'rganish orqali ushbu sohaga hissa qo'shgan. Bugungi kunda xorijiy, rus va mahalliy tadqiqotchilarning klassik hamda zamonaviy ilmiy asarlarini o'z ichiga olgan juda ko'p adabiyotlar mavjud. Taniqli xorijiy olimlar orasida Gumperts, T.A. van Deyk,

V.Kinch, R.Uittington, K.Torson va S.M.Torp; rossiyalik tadqiqotchilar orasida S.A.Suxov, A.N.Baranov, P.B.Parshin, I.N.Borisova, O.S.Issers, E.I.Shaygal, T.Y.Yanko, E.V.Klyuyeva, M.L.Makarova, N.Y.Bardina, M.R.Jeltuxina, O.N.Parshina, V.E.Chernyavskaya, T.V.Chernitsinalar [2] bor. Ushbu olimlar aloqa strategiya va taktikalarini kognitiv tilshunoslik, pragmatika, nutq aktlari nazariyasi va sotsiolingvistika orqali o'rganadilar, xususan, o'ziga xos diskursiv janrlarga e'tibor berishadi. Zamonaviy rus tilshunosligida J.E.Bekjanova, S.A.Hamrayeva va A.M.Kurkembayeva siyosiy nutq, jurnalistika, turistlik nutq va boshqalarda turli xil aloqa strategiyalari hamda taktikalarini o'rganadi. Kommunikativ strategiya va taktika tushunchalarini aniqlash har bir tadqiqotda hal qiluvchi ahamiyatga ega, chunki tadqiqotchilar o'z ta'riflarini o'ziga xos tadqiqot maqsadlariga moslashtiradilar. Ko'pgina olimlar "kommunikativ strategiya" atamasi va maqsadni amalga oshirish, rejalashtirish va harakat kabi tushunchalar o'rtasidagi yaqin munosabatlarni ta'kidlaydilar [2].

Kognitiv nuqtayi nazardan kommunikativ strategiyani ma'lum bir kommunikativ maqsadga erishishga qaratilgan bir qator nutq harakatlarini tashkil etuvchi kognitiv reja sifatida ko'rish mumkin. T.A. van Deyk [3] strategiyani kommunikatsiya rejasining bir jihati sifatida ko'rib chiqib, ushbu rejalar harakatlar to'g'risida tuzilgan ketma-ketlik orqali erishiladigan maqsadni qamrab olishini ta'kidlaydi [3]. U kognitiv strategiyani ongni qayta ishlash usuli sifatida tavsiflaydi. Bu kommunikativ strategiyalarni kognitiv va nutq strategiyalariga tasniflashga olib keladi, ikkinchisi esa pragmatik, semantik va ritorik strategiyalarga bo'linadi. O.S.Issers [4] shunga o'xshash nuqtayi nazarga ega bo'lib, strategiyani kontekstga va ishtirok etgan ishtirokchilarga muvofiq kommunikatsiya jarayonini rejalashtirishni, ushbu rejaning bajarilishini ta'minlashni o'z ichiga olgan maqsadli nutq harakatlarining to'plami sifatida belgilaydi. Tadqiqotchilarning ta'kidlashicha, "nutq harakatlarini rejalashtirishning asosiy maqsadi mental reprezentativlikni samarali tashkil etishdir". Muloqot strategiyalari kommunikativ rejalashtirishning tarkibiy qismlari ekanligini hisobga olsak, ular kognitiv rejalashtirishning muhimligini ham ta'kidlaydi, bu strategik jarayon doirasida shaxs ongida bo'lajak hodisaning mental

reprezentativligini shakllantirish sifatida tushuniladi [4]. Kognitiv nuqtayi nazardan, O.S.Issers kommunikativ strategiyani “shaxslarga o‘zlarining nutqiy harakatlarini va suhbatdoshining harakatlarini oldindan ko‘rishga imkon beradigan vosita” sifatida tavsiflaydi, oldindan choralar ko‘rishga imkon beradi. Uning fikricha, “kommunikativ strategiyalar aniq uzoq muddatli natijalarga erishish uchun muloqot jarayonlarini rivojlantirishning barcha jihatlarini qamrab oladi. Bundan tashqari, muallif kommunikatsiya strategiya va taktikalarining batafsil tasnifini taklif qiladi. Funktsional jihatdan O.S.Issers [4] strategiyalarni keng ijtimoiy ahamiyatga ega maqsadlarga (masalan, ishontirish, maqtash, baholash, maqtash va obro‘sizlantirish) qaratilgan umumiy va individual kommunikativ harakatlarga tegishli bo‘lgan o‘ziga xos strategiyalarga bo‘lishni taklif qiladi. U o‘zaro ta’sirning ma’lum bir bosqichida asosiy bo‘lgan va maqsad hamda motivatsiyaga qarab eng muhim deb hisoblangan asosiy hamda yordamchi strategiyalar o‘rtasida farq qiladi.

Avvalo, asosiy kommunikatsiya strategiyalari qabul qiluvchiga samarali ta’sir ko‘rsatish, uning dunyoqarashini, qadriyatlar tizimini va xulq-atvorini shakllantirish uchun mo‘ljallangan. Yordamchi strategiyalar samarali interaktiv hamkorlikni rivojlantirish va qabul qiluvchiga samarali ta’sir ko‘rsatishda yordamchi rol o‘ynaydi. Shuning uchun kommunikativ aktning (alohida nutq harakati, masalan, dialogdagi suhbatdoshlardan birining replikasi) har bir komponenti strategik ahamiyatga ega.

1-

rasm. Kommunikativ akt komponentlari

Rossiyalik olimlar R.Jakobson, E.V.Klyuyev va O.S.Isserslarning fikriga koʻra bu elementlar juda muhimdir. Chunki kommunikativ akt – bu muloqot jarayonining asosiy birligi boʻlib, adresant (joʻnatuvchi) – xabarni uzatuvchi shaxs. U muloqotning faol ishtirokchisi boʻlib, maʼlum maqsad va niyat bilan xabar yuboradi.

Adresat (qabul qiluvchi) – xabarni qabul qiluvchi shaxs. U uzatilgan maʼlumotni tushunishi va unga tegishli munosabat bildirishi kerak.

Muloqot kanali – xabarni uzatish vositasi (ovoz, yozuv, imo-ishora va boshqalar).

Kommunikativ kontekst – muloqot sodir boʻlayotgan vaziyat. Bu kommunikativ aktning samaradorligiga taʼsir koʻrsatadigan ijtimoiy, madaniy va psixologik omillarni oʻz ichiga oladi.

Bundan tashqari, strategiyani kognitiv prizma orqali koʻrib chiqadigan tadqiqotchilar A.N Baranov va P.B.Parshin uni kommunikatsiya ishtirokchilarining dunyo modellariga asoslangan bir qator harakatlari sifatida belgilaydi [5]. Ularning taʼkidlashicha, “dunyo modeli shaxsning kognitiv tuzilishining bir qismi boʻlgan voqelik haqidagi uyushgan bilimlardan iborat” [5]. Kommunikativ strategiya mental rejalashtirish jarayonini oʻz ichiga oladi, degan xulosaga kelish mumkin, bunda yangi maʼlumotlar qabul qiluvchining mavjud dunyoqarashiga qoʻshiladi va ularning ongida mavjud boʻlgan narsalarga moslashtirilishi kerak.

Kommunikativ strategiyalar kommunikativ rejalashtirishning tarkibiy qismlari sifatida, kelajakdagi muayyan vaziyatlarning mental tasvirlarini o'z ichiga olgan kognitiv rejalashtirish bilan chambarchas bog'liq. Ushbu strategiyalar bizga maqsadlarni belgilashga va ularga erishish uchun eng samarali til vositalaridan foydalanishga yordam beradi. M.M.Baxtin [6] "gap mumkin bo'lgan javoblarni hisobga olgan holda tuziladi", deb ta'kidlaydi. Bu xususiyat ko'pincha onlayn ommaviy axborot vositalarida o'quvchilarning sharhlari orqali namoyon bo'ladi, ular muallifga yoki boshqa o'quvchilarning sharhlariga qaratilgan va o'qilgan materialga javob bo'lib xizmat qiladi. Sharhlarda auditoriyaning baholarni qanday idrok etishi hal qiluvchi rol o'ynaydi va baholashning asosiy strategiya hamda taktikalarini aniqlashga yordam beradi. E.V.Klyuyev va G.G.Matveyeva kommunikativ strategiyani "kommunikativ nutq harakati davomida ataylab rejalashtirilgan va amalga oshiriladigan kommunikativ harakatlar to'plami" sifatida belgilaydi [7].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. Парсонс Т. Система современных обществ / Пер. с англ. Л.А. Седова и А.Д. Ковалева. Под ред. М.С. Ковалевой. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 270 с.; Schmidt W. Pragmatische Aspekte zur Steuerung von Kommunikationvorgange *Text.* / W. Schmidt, H. Harnish // *Textlinguistik* 2. – Drezden, 1971. – P. 53-68.
2. Исакова Н.С. Когнитивно-прагматические аспекты оценки в социально-общественном британском медиадискурсе: Диссертация на соискание академической степени доктора философии (PhD). – Алматы, 2021. 151 с. С. 90.
3. Дейк Т.А. ван. Язык. Познание. Коммуникация [Текст] / Т.А. ван Дейк.Сб. работ. – М.: Прогресс, 1989. – 310 с. – С. 124.
4. Иссерс О.С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи/ О.С. Иссерс. – М.: URSS / УРСС; ЛКИ, 2008. – 288 с. – С. 100.
5. Баранов А.Н., Паршин П.Б. К построению словаря терминов когнитивной науки // Когнитивные исследования за рубежом: методы искусственного интеллекта. – М., 1990. – С. 139-149.
6. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / Сост. С.Г.Бочаров, примеч. С.С.Аверинцев и С.Г.Бочаров. – М.: Искусство, 1979. – 423 с. – С. 275.

7. Ключев Е.В. Речевая коммуникация: учебное пособие для университетов и институтов. – М.: Рипол классик, 2002. – 320 с. – С. 223.

****=====****

ONOMASTIK TIL BIRLIKLARINING KULTUROLOGIK TABIATI

Andijon davlat texnika instituti dotsenti

Maxsudova Xolisxon Ummatovna

xolisxon@mail.ru

+998911606100

Tilga ijtimoiy omillarning ta'siri muayyan xalq madaniy va maishiy hayotida kechadigan jarayonlarning tarixiy o'zgarishi va rivojlanishi, etnik joylashuvi, yashash tarzi, madaniy munosabatlari va boshqalarda ko'rinadi. Shu nuqtai nazardan antropotsentrik tamoyillar asosida tilshunoslik fani integratsiyalashuvi tadqiqot obyektining beqiyos kengayishiga olib keldi. Jumladan, til va madaniyat munosabati masalasi yetakchi yo'nalishlardan biriga aylandi. Xususan, onomastika doirasida bunday talqinga ehtiyoj borligi tabiiy.

Til va madaniyatning o'zaro ta'siri va o'zaro bog'liqligi muammosi V.fon Gumboldt davridan boshlab faol o'rganilib kelinmoqda. Tilning milliy-madaniy koloriti masalasi zamonaviy tilshunoslik fanining etnolingvistika, sotsiolingvistika, psixolingvistika, lingvokulturologiya va kognitiv lingvistika kabi jadal rivojlanayotgan sohalari uchun markaziy muammolardan biriga aylandi.

Xususan, Lingvokulturologiya - til va nutqda madaniyatning namoyon bo'lishi, aks etishi va fiksatsiyasini o'rganadigan fan. U olamning milliy manzarasi, lisoniy ong, mental-lisoniy kompleks xususiyatlarini o'rganish bilan bevosita bog'liqdir.

Tilning rivojlanishi va faoliyatiga ta'sir etuvchi madaniy omillarni o'rganishga qaratilgan Lingvokulturologiya fani V.fon Gumboldt, A.A.Potebnya, Sh.Balli, G.G.SHpet, L.Vaysgerber, R.Bart, V.V.Vinogradov, D.N.SHmelev, Yu.D. Apresyan, E.M.Vereshchagin, Yu.M.Lotman, N.I.Tolstoy, V.N.Teliya, V.A.Maslova, S.G.Ter-Minasovalarning tadqiqotlarida ilmiy-nazariy masalalar o'rganilgan bo'lsa, o'zbek tilshunosligida N.Mahmudov, M.Mirtojiyev, A.Nurmonovlar boshlab bergan

tadqiq yoʻnalishi D.K.Baxranova, B.R.Kadirova, A.Moʻminova, F.Usmanov va boshqalar tomonidan davom ettirilmoqda.

Onomastik birliklarga lingvokulturologik tadqiqotlar uchun material nuqtai nazaridan yondashuv anchayin mantiqiy tuyuladi. Muayyan etnik guruh maʼnaviy madaniyatining oʻziga xos qatlamni tashkil qiluvchi atoqli otlar oʻzaro muloqot doirasidagi shaxslar, insonni oʻrab turgan makon, zamon, tabiiy, geografik, moddiy va maʼnaviy olam haqidagi maʼlumotlarni kodlaydi va atrofdagi olam manzarasini idrok etish milliy modelining muhim tarkibiy qismini tashkil etadi. Masalan, shaxsning oʻz ismi, ota-onasining ismidan tortib, qaysi makonda yashashi va hokazo maʼlumotlar shaxsning milliy-madaniy mansubligini belgilaydi.

«Etnolingvistik tadqiqot ikki tomonlama aks ettirish (voqelik parchasi - madaniyat tashuvchisi ongida, ongdagi tasavvur - tilda) bilan shugʻullanar ekan, shunga koʻra, ikki oʻzaro bogʻliq vazifani oʻz oldiga qoʻyishi kerak: voqelik parchasini milliy shartli idrok etishning oʻziga xos jihatlarini aniqlash; voqelik haqida berilayotgan maʼlumotni uzatuvchi til kanali xususiyatlarini koʻrsatish» [1].

Onomastik materialga nisbatan ana shunday ikki tomonlama vazifani quyidagicha shakllantirish mumkin: onomastik birliklarning xalq maʼnaviy madaniyati haqidagi maʼlumotlarning lingvistik manbasi sifatidagi oʻziga xosligini ochib berish.

Etnolingvistik tadqiqotlar tabiiy til manbalarida xalqning maʼnaviy madaniyati va mentalitetiga xos xususiyatlarni aniqlashga qaratiladi. Har qanday til birligi ona tilida soʻzlashuvchining ichki dunyosi prizmasidan oʻtadi. Bunda kommunikativ jarayon lisoniy shaxsning ifoda imkoniyatlari yoki uzatilgan maʼlumotni qabul qilish mexanizmi uning maʼnaviy madaniyati xususiyatlarini oʻzida mujassam etgan ong qatlami fonida kechadi va voqelikning maʼlum bir qismi haqidagi maʼlumotlarni uzatadi yoki qabul qiladi.

Onomastik material ulkan madaniy salohiyatga ega. SHuning uchun ham zamonaviy tadqiq metodlarining imkoniyati kengayishi natijasida Onomastika sohasi lingvokulturologik va pragmatik jihatdan ham oʻrganila boshlandi. E.L.Berezovich toʻgʻri taʼkidlaganidek, onomastik nomning madaniy va tarixiy

qiymatini tavsiflashning o'zi etarli emas, balki onomastikondan olingan ma'lumotlar ichidan madaniy va tarixiy merosni ajratib olish, shuningdek, ushbu ma'lumotlarni tavsiflash va izohlash metodologiyasini ishlab chiqish zarur. [1]

Onomastik leksika doimiy ravishda tadqiqotchilar e'tiboridagi obyekt bo'lib kelgan va shunday bo'lib qoladi. Atoqli otlarning semiotik mohiyati, onomastik leksikaning semantik tarkibi xususiyatlari J.Mill, A.Gardiner, E.Gusserl, O.Jespersen, A.V.Superanskaya, G.N.Kastaned, E.Kurilovich, P.A.Florenskiy, A.F.Loseva, O.S.Axmatova, I.A.Mel'chuk, A.D.Shmeleva, A.A.Ufimtseva, D.I.Rudenko, Yu.S.Stepanova, A.A.Chernobrova va boshqalarning asarlarida tahlil qilingan.

V.V.Krasnix til va madaniyat munosabati muammosini yoritishda "madaniyat kodi" va "o'lchov-mezonlar doirasi" tushunchalari masalasini ilgari suradi. Odatda, tilda madaniyatning aks etishi mavzusida gap ketganda, muayyan bir etnik qatlam, milliy madaniyat doirasida fikr yuritiladi. V.V.Krasnix esa har bir shaxs uchun madaniyat nima ekanligi, uning ongida qanday saqlanishini, til va lingvistik ongda qanday mustahkamlanganligi, inson xatti-harakatlarida, shu jumladan, muloqot xulqida, milliy va madaniy o'ziga xosligini belgilashda qanday namoyon bo'lishi xususida bahs yuritadi. [2] Bizningcha, mana shu o'ziga xos yondashuv masalaning mohiyatini yoritishda muhim ahamiyatga ega. Shu tariqa, tadqiqotchi "madaniyat kodi" lingvistik ongda va tilda qanday belgilanishi va nutqda qanday namoyon bo'lishini anglab tushunish zarurligini ta'kidlaydi.

Kod - belgilar va belgilar tizimi haqidagi fan, ya'ni semiotikaning asosiy atamasi. Kod madaniyatda shakllanadi va o'z vazifasini bajaradi. Kod belgilar sinfini va ularni interpretator tomonidan idrok qilish qoidalarini anglatganligi sababli, kod har doim ma'lum bir madaniyat bilan bog'lanadi va har doim mos ravishda o'z tilida dekodlanadi [3].

Madaniyat kodi deganda madaniyat atrofdagi olamga "tashlovchi", uni bo'luvchi, turkumlashtiruvchi, tizimlashtiruvchi va baholovchi "to'r" deb tushunish mumkin. Madaniyat kodlari insoniyatning eng qadimiy arxetipik tasvirlari bilan bog'liq. Umuman olganda, madaniyat kodlari bu tasavvurlarni "kodlaydi". Madaniyat kodlari tabiatiga ko'ra umuminsoniy xususiyatga ega bo'lib, homo sapiens insonga

xosdir. Biroq, ularning namoyon bo'lishi, har birining muayyan madaniyatdagi nisbati, shuningdek, ular ifodalanadigan metaforalar har doim milliylikka ega bo'ladi va muayyan madaniyat tomonidan belgilanadi. [4]

Madaniyat kodi - madaniy mazmunni ifoda planini tashkil etuvchi belgilar to'plami, tabiatan an'anaviy bo'lgan va madaniyat doirasida shakllangan madaniy qadriyatlar ma'lumotlari va munosabatlarining ichki bog'langan tizimi. [5]

Olimlar «madaniyat kodi» hodisasiga turlicha yondashib, madaniyatning *tabiiy-landshaft, somatik (tanaviy), makon, zamon, obyektiv, biomorf, antropik (odam), vegetativ, artefakt, gastronomik, ruhiy (diniy antropomorfik)* va boshqa kodlarini tavsiflaydilar.

V.V.Krasnix quyidagi madaniyat kodlarini ajratib ko'rsatadi:

1. somatik (inson tanasi bilan bog'liq);
2. makon bilan bog'liq;
3. zamon bilan bog'liq;
4. narsa-hodisa bilan bog'liq;
5. biomorfik;
6. ma'naviy - ruhiy.[6]

G.A.Avanesova va I.A.Kuptsovalar madaniy kodni madaniy norma va an'analarga yaqin tushuncha deb hisoblaydilar. Bunda ma'lum bir an'ana yoki normada muayyan madaniy kod belgilari asos bo'lganligini nazarda tutgan bo'lishlari mumkin. «Madaniyat kodlarida insonning voqelik, hodisalar, normalar, madaniy makon obyektlariga munosabati "kodlangan" bo'ladi. Taxmin qilish mumkinki, an'anaviy madaniyatning o'zini o'zi saqlab qolish va tashqaridan keladigan innovatsiyalarni integratsiya qilish imkoniyati va qobiliyati kodlarning ishlashiga asoslangan ayrim o'xshash semantik strukturalarning mavjudligi bilan bog'liq.» [6]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. Березович Е.Л. Топонимия Русского Севера: Этнолингвистические исследования. Екатеринбург: изд-во Урал, ун-та, 1998. – С.7
2. Красных В.В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология. Москва: Гнозис, 202. – С. 231

3. Хакан С. Коды культуры как одно из основных понятий лингвокультурологии (на материале фразеологизмов с компонентом «камень» и «ветер» в русском и турецком языках) // ULAKBİLGE, CİLT2, SAYI3. – С. 81-97
4. Красных В.В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология. Москва: Гнозис, 202. – С. 233
5. Словарь лингвокультурологических терминов / Авторы-сост. М.Л.Ковшова, Д.Б.Гудков / Отв. ред. М.Л.Ковшова. М.: Гнозис, 2018.- С.40
6. Аванесова Г.А., Купцова И.А. Коды культуры: сущность и назначение // Социально-гуманитарные знания 2008. // <https://cyberleninka.ru/article/n/kody-kultury>

****=====****

LINGVOKULTUROLOGIK KODLAR

Andijon davlat texnika instituti dotsenti
Maxsudova Xolisxon Ummatovna
xolisxon@mail.ru
+998911606100

Inson o‘zini o‘zi bilishdan o‘zini o‘rab turgan olamni idrok qila boshlaydi. Ushbu "germenevtik doira"ni tugatgandan so‘ng, olamni bilish zarurati keyingi yangi bosqichga o‘tadi. Shunday qilib, inson dunyoni anglashda o‘zidan o‘ziga yo‘l yaratdi. Boshqacha qilib aytganda, o‘z-o‘zini anglash orqali inson o‘zi haqidagi bilimlarini atrofdagi (madaniyatning somatik kodeksida qayd etilgan) voqelikka ekstrapolyatsiya qilib, olam tasvirini idrok etadi.

Somatik (tana) kod. Somatik kodda tana qismlarining ramziy funktsiyalari asosiy o‘rin egallaydi. Masalan, odam timsoli rolida yoki uning xususiyatlari belgisi bo‘lishi mumkin: bosh (*boshi yerga tekkuncha, Siz boshsiz!*), yelka (*uning yelkasiga katta mas’uliyat yuklangan*), qo‘l (*oltin qo‘llar, o‘ng qo‘l; u qo‘lida kichkina bola bilan qolgan*). Olima ta’kidlaydiki, qo‘l nafaqat inson, balki kuchning ramzi (*mintaqani o‘z qo‘liga olish, butun shaharni qo‘lida ushlab turish*), egalik qilish (*hamma narsa o‘z qo‘lida*) va boshqalar.

Makon kodi fazoning bo'linishi bilan bog'liq. Haqiqiy fazoviy kodni madaniyatning somatik kodidan dunyoning tuzilishiga taalluqli bo'lgan qismida ajratish qiyin, chunki ko'plab antropomorfik (aslida somatik kodga tegishli) metaforalar makon kodiga "xizmat qiladi", bu ma'lum bir bo'linishdan dalolat beradi. Somatik kodning makon kodiga qanday qatlamlanganligini va insonning makonga oid tasavvurlarini kuzatish mumkin: *qo'l ostida, ikki qadam, qo'l etmas joyda* kabi.

Madaniyatning **zamon kodi** vaqt o'qining bo'linishini belgilaydi, vaqt o'qi bo'ylab odamning harakatini aks ettiradi, moddiy va nomoddiy dunyoda shaxsning vaqtga nisbatan mavjudligini kodlaydi, jumladan, o'zini namoyon qiladi: *bir daqiqa, yildan-yilga, hijriy, milodiy, umrbod* kabi.

Madaniyatning **predmet kodi** birinchi navbatda Haqiqiy dunyoga tegishli bo'lib, makonni to'ldiradigan va atrofdagi olamga tegishli obyektlar bilan bog'liq. Predmet kodi, xususan, inson tomonidan shakllantiriladigan dunyoning o'lchov-mezonlar doirasida xizmat qiladi: *bir qoshiq qonimdan keching, o'z uying-o'lan to'shaging (to'shak-milliy kod)* kabi.

Madaniyatning **biomorfik kodi** atrofdagi olamda yashovchi tirik mavjudotlar bilan bog'liq. Ushbu madaniyat kodi insonning hayvonot va o'simlik dunyosi haqidagi tasavvurlarini aks ettiradi. U, birinchi navbatda, mavjud stereotiplar bilan bog'liq. Qo'chqor (qo'y) zamonaviy ruslarda tentak, bo'ysunuvchi, taqdirga so'zsiz bo'ysunuvchi hayvon sifatida tasavvur qilinadi. O'zbek mentalitetida esa *halol (yeyish mumkin bo'lgan), barakali, yaxshi maishiy imkoniyat belgisi* kabi stereotiplarga ega.

Madaniyatning **ma'naviy-ruhiy kodi** axloqiy qadriyatlar mezonlari va ular bilan bog'liq qarama-qarshi tushunchalardan iborat. Masalan, "mehr - zulm", "yaxshi - yomon", "plyus - minus", "yuqori - quyi" va hokazo. U bizning butun borligimizni qamrab oladi, xatti-harakatlarimizni va har qanday faoliyatimizni belgilaydi, o'zimizga va atrofimizdagi olamga berilgan baholarni oldindan belgilaydi. [1]

Mazkur tasnif asosida onomastik birliklarning lingvokulturologik belgilarini tadqiq qilish mumkin [2]. Aynan, shu masalada dastlabki izlanishlar olib borilmoqda. [3] A.M.Mezenkoning ta'kidlashicha, «Madaniyat kodlari atrofdagi voqelikni

ramziylashtirishga asoslangan atoqli otlarda, xususan, o'zgaruvchan tizimning tarkibiy elementlari sifatida qaraladigan va jamiyatning madaniy tasavvurlarini aks ettiradigan urbanonimlarda yaqqol namoyon bo'ladi." [4]

X.E.Tolibaevning "Qoraqalpoq dostonlaridagi metaforik toponim-somonimlar" maqolasida onomastikada, asosan, toponimikada tana a'zolari nomlarining uchrashi bilan bog'liq masalalar o'rganilgan. Bao'ir (jigar), buyrek (buyrak), bel (bel), moyin (bo'yin), qoltiq (qo'ltiq), qol (qo'l), kindik (kindik), taban (tovon), murin (burun), qan (qon) kabi tana a'zolari nomlarining geografik obyektlarni nomlashda qo'llanilishi va anglatuvchi ma'nolari bo'yicha tushunchalar berilgan. Tana a'zolari atamalarining turkiy tillarida bildiruvchi geografik ma'nolari tadqiq etilgan. [5]

S.Tursunovning "Surxondaryo viloyati toponimlari" monografiyasida ham ayrim **somatik** nomlar uchraydi.

Mirqorako'z – Boysun tumanidagi qishloq (Ashurxilvat). Qorako'z (q.)-etnonim. Mir Amir ismining qisqargan shakli. Mirqorako'z - qorako'z urug'iga mansub Amir ismli kishi yashagan (bunyod etgan) ovul. [6]

Qangshar – Sherobod tumanidagi balandlik. Qangshar qipchoq dialektiga xos so'z. Burunning uch qismi bilan ko'zga tutashgan joyidagi chuqurlik qismi orasidagi turtib chiqib turgan do'ng joy - *qangshar*, *qanshar*. Xuddi shunga o'xshash balandlik qangshar. Tog' yoki yirik balandlik, tizmalar bag'rida bo'rtib chiqqan balandlik-qanshar, qangshar, ba'zi joylarda tumshuq ataladi. Termin toponim (oronim)ga aylangan.

Qorako'z – Denov tumanidagi qishloq (Yangiobod). *Qorako'z*—umumturkiy etnonim. Kavkaz o'g'uzlarining *qorako'zli* urug'i bor. Eronda yashovchi turkiy xalqlarning *qarag'yoqli~garag'yuzlu* (qorako'zli) qabilasi borligi ma'lum. Ular Hamadon viloyatida yashagan. Farg'ona qipchoqlarining shatay urug'ida *qorako'z* urug' tarmog'i qayd etilgan. *Qorako'z* va *ko'ztamg'ali* etnonimlari bir xil nomlanish printsipiga ega. Tamg'asi ko'z - qo'sh dumaloq teshik (halqa) shaklida bo'lgan. Tamg'asidan urug', urug'iga nisbatlanib qishloq nomlangan. *Qorako'z* Yakkabog', Dehqonobod, Denov qatag'onlarining urug'i. [7]

Qorabo‘yin – Boysun tumanidagi qishloq (Rabot). *Qorabo‘yin-qoramo‘yin*— turkiy xalqlarga, qipchoqlarga xos etnonim. U o‘rta asrlarda qipchoq konferentsiyasi (ittifoqi)ga xos urug‘ bo‘lgan. Ko‘chmanchi qipchoqlar bilan O‘rta Osiyo, jumladan, O‘zbekiston (aniqrog‘i Movarounnahr)ga kelib, turli urug‘, qabilalar bilan qo‘shilib ketgan, ularga tobe turli urug‘ yo tarmoqqa aylangan. Buxoro va Samarqand qoraqalpoqlari, Farg‘ona qipchoqlari, Surxondaryoning To‘polon daryosi chap irmog‘i Sharg‘unsoy bo‘ylaridagi qarluqlar, Boysun qo‘ng‘irotlari tortuvli bo‘limining *maydato‘ba* urug‘i tarkibida *qorabo‘yin~qoramo‘yin* etnonimining mavjudligi bu fikrni isbotlaydi. Qoraqalpoq va turkmanlarning ham *qaramoyo‘n*, *garamoyon* urug‘i bo‘lgan. [8]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI

1. Красных В.В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология. Москва: Гнозис, 202. – С. 233-255
2. Сабитова И. И. О некоторых микропонимах-сомонимах татарского языка // Актуальные вопросы тюркологических исследований. – Санкт-Петербург: СПбГУ, 2016. – С.85-89.;
3. Толыбаев Х.Е. Қорақалпоқ дostonларидаги метафорик топоним-сомонимлар // НамДУ илмий ахборотномаси - Научный вестник НамГУ 2020/7. – Б. 251-257
4. Мезенко А.М. Урбанонимия как язык культуры // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Том 24 (63). 2011 г. №2. Часть 1. С.388-392.
5. Толыбаев Х.Е. Қорақалпоқ дostonларидаги метафорик топоним-сомонимлар // НамДУ илмий ахборотномаси - Научный вестник НамГУ 2020/7. – Б. 251-257
6. Турсунов С. Сурхондарё вилояти топонимлари / С.Турсунов:-Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2008. – Б.57
7. Турсунов С. Сурхондарё вилояти топонимлари / С.Турсунов:-Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2008. – Б.99
8. Турсунов С. Сурхондарё вилояти топонимлари / С.Турсунов:-Т.: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2008. – Б.104

INGLIZ TILIDA ERKAK VA AYOLLAR NUTQIDA TUGALLANMAGAN GAPLARNING PRAGMATIK TAVSIFI

Saltanat Genjekaraeva
Doktorant
Qoraqalpoq davlat universiteti,
Nukus, Qoraqalpog‘iston

Annotasiya: Maqolada erkaklar va ayollar nutqidagi tugallanmagan gaplar fender lingvistikasi va pragmatikasi nuqtayi nazaridan tahlil qilingan. Tahlil obyekti sifatida Helen Fieldingning "Bridjit Jonsning kundaligi" va Djilliyian Flinning "Yo'qolgan qiz" kitoblari tanlab olindi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, tugallanmagan gaplar ayollarga qaraganda erkaklarga ko'proq xosdir, garchi ikkala jins ham ularni o'xshash sabablarga ko'ra ishlatadi, masalan, o'ylash va o'z fikrlarini ifodalash uchun vaqt zarurati, shuningdek, so'zlovchining his-tuyg'ularining intensivligini ifodalash.

Kalit so'zlar: gender lingvistikasi, pramalingvistika, nutq xulq-atvor, ayol, erkak, tugallanmagan gaplar, ingliz tili.

Kirish

Bugungi kunda gender muammosi dunyo olimlari tomonidan til sohasidagi asarlarda faol yoritilmoqda. Bu insonni jamiyat a'zosi sifatida har tomonlama o'rganishga bo'lgan antropologik yondashuvning shakllanishi bilan bog'liq. Bunda gender muloqotda so'zlovchining ijtimoiy mansubligini belgilaydigan parametrlardan biri sifatida qaraladi. A.

Kirilina va M. Tomskeyaning [2] fikricha, eng umumiy ma'noda, tilshunoslikda genderni o'rganish ikki guruh muammolarga taalluqli: tildagi gender jihatining lisoniy ifodalanishi hamda erkaklar va ayollarning muloqot xulq-atvori. Bunda genderga xos strategiya va taktikalar ajratiladi, ular tegishli til birliklarini tanlashni belgilaydi. Pramalingvistika pragmatika (kontekstning tildagi ma'noga ta'sirini o'rganish) va tilshunoslik (tilning o'zini ilmiy o'rganish)ni birlashtirgan fanlararo sohadir. Aslida, pramalingvistika til ishlatilishining kontekstga bog'liq holda qanday shakllanishini o'rganadi. Bu sohada so'zlovchilarning ma'noni nafaqat

soʻzlar orqali, balki vaziyat, niyatlar va soʻzlovchi hamda tinglovchi oʻrtasidagi umumiy bilimlar vositasida qanday yetkazishiga eʼtibor qaratiladi.

Gender pragmalingvistikasi pragmatikaning kichik sohasi boʻlib, tildan foydalanishning muloqotda gender rollari va oʻziga xosliklarini qanday aks ettirishi, shakllantirishi va taʼsir koʻrsatishini oʻrganadi. U nutq harakatlari, xushmuomalalik strategiyalari va nutq tuzilmalari kabi tilning pragmatik jihatlariga eʼtibor qaratadi, chunki bular gender xulq-atvori va ijtimoiy kutilmalar bilan chambarchas bogʻliq.

Gender pragmalingvistikasi pragmatikaning bir boʻlimi boʻlib, til qoʻllanishi muloqotda gender rollarini va shaxsiy xususiyatlarini qanday aks ettirishi, shakllantirishi va ularga taʼsir koʻrsatishini oʻrganadi. U nutq aktlari, xushmuomalalik usullari va diskurs tuzilmalari kabi tilning pragmatik jihatlariga eʼtibor qaratadi, chunki bular gender xulq-atvori va ijtimoiy kutilmalar bilan bogʻliq.

Genderga xos muloqot koʻpincha bilvositalik, xushmuomalalik yoki qatʼiyatlilik kabi pragmatik strategiyalardagi farqlarni oʻz ichiga oladi. Masalan, ayollar koʻproq bilvosita nutq aktlaridan foydalanishlari mumkin, erkaklar esa toʻgʻridan-toʻgʻri muloqotni afzal koʻrishlari mumkin. Debora Tannen taʼkidlaganidek: "Umuman olganda, ayollar muloqotda bogʻliqlik va yaqinlikka urgʻu beradilar, erkaklar esa koʻproq mavqe va mustaqillikka eʼtibor qaratadilar, bu esa ularning turli ijtimoiy vaziyatlarda tildan foydalanishiga taʼsir qiladi" [1].

Genderni jamiyat odamlarga ularning biologik jinsiga qarab amal qilish uchun belgilaydigan ijtimoiy va madaniy meʼyorlar toʻplami sifatida taʼriflash asosida [3; 1], biz zamonaviy ingliz yozuvchilari Helen Fieldingning "Bridget Jonesning kundaligi" va Gillian Flynnning "Yoʻqolgan qiz" asarlaridagi badiiy matnlarda keltirilgan erkaklar va ayollarning tugallanmagan bayonotlarini tahlil qildik. Toʻliqsiz gap - bu bayonotning rasman tugallanmasligi (masalan, u uzilib qolishi, ayrim qismlar aytilmay qolishi, aniq yakun yoki shaklga ega boʻlmasligi). Bu quyidagicha boʻlishi mumkin: Toʻliq boʻlmagan nutq, bunda soʻzlovchi fikrni oxirigacha yetkazmaydi. Soʻzlovchining davom etishi uchun imkon beradigan pauzalar yoki intonatsion toʻxtamlar. Soʻzlovchi bilan tushunishni nazarda tutadigan ritorik savollar yoki shama-ishoralar.

To'liqsiz gapga misol:

Ayol kishi shunday deyishi mumkin: "Menimcha, biz... xo'sh, aniq bilmayman."

Erkak kishi: "Bilasanki, men... mayli, qo'yaver," deyishi mumkin.

Shuni ta'kidlash joizki, keng tarqalgan stereotipdan farqli o'laroq, to'liqsizlik, odatda, ayollar nutqiga qaraganda erkaklar nutqida ko'proq uchraydi. Matnlar tahlili shuni ko'rsatdiki, tugallanmagan iboralar ayollarga qaraganda erkaklarda ko'proq uchraydi. Bizning holatimizda ustunlik kichik, ammo sezilarli bo'ldi - erkaklar nutqida tugallanmagan gaplarning 58%, ayollar nutqida esa 42%. Erkaklar va ayollar nutqining tahlili shuni ko'rsatadiki, aksariyat hollarda (erkaklar uchun 35%, ayollar uchun 28%) har ikkala jins vakili ham o'z fikrini o'ylayotganini yoki o'z pozitsiyasini qanday aniq shakllantirishni hal qila olmayotganini ko'rsatish uchun o'z nutqini yakunlamaydi. Bu shubha yoki noaniqlikdan dalolat berishi mumkin.

Erkak qahramonlar nutqida shubha tufayli tushib qolish, odatda, "ovoz chiqarib o'ylash" bilan birga keladi. Ko'pincha bu turdagi tushirib qoldirishdan keyin oldingi fikrlarni umumlashtiruvchi va ko'tarilgan masalaga so'zlovchining munosabatini aniq ifodalovchi ma'lum xulosa keladi. "Brijit Jonsning kundaliklari" kitobidan quyida keltirilgan misoldan tasdiqni ko'rishimiz mumkin:

“Bridget Jones: 'I suppose you think it's all right to slag people's boyfriends off to their parents' friends behind their back when they're not even there for no reason just because you're jealous,' I flailed. [4]

Mark Darcy: 'Sorry,' he said. 'I was just trying to figure out what you mean. Have I . . .? Are you suggesting that I am jealous of Daniel Cleaver? Over you?'"[4]

Carl: “Hey, Nicky,” Carl’s watery voice came over. “Sorry to bother you. I just thought you should know ... your door is wide open, and that cat of yours is outside. It isn’t supposed to be, right?” [5]

Ayollar haqidagi statistik ma'lumotlar juda ko'p narsani ochib beradi va tadqiqotchilarning kuzatishlarini tasdiqlaydi. Bu kuzatishlarga ko'ra, ayollar ko'pincha ishonchsiz ohangda gapirish va qat'iy fikr bildirishdan o'zlarini tiyishga moyil bo'ladilar.

Go: “I’m sorry, I didn’t mean to paint a picture, I just ... I don’t know, I just keep thinking. About some crazy person.” She splashed some more Scotch into her tumbler. [5]

Jacqueline: “I’m so sorry, Nick, for what you’re going through.” She stared at me a moment. “I’m sorry, I must ... I didn’t picture Amy with such an ... American boy.” She seemed to be speaking neither to me nor to Desi. “Good God, he even has a cleft chin.” [5]

Erkaklar va ayollar nutqida tugallanmagan gaplarning yana bir pragmatik vazifasi emotsional keskinlikni ta’kidlashdir. Miqdoriy tahlil davomida olingan statistik ma’lumotlar shuni ko’rsatadiki, erkaklar nutqida his-tuyg’ularning kirib kelishi tufayli tugallanmagan gaplar ayollar nutqiga qaraganda ko’proq uchraydi (mos ravishda 21% va 10%). Tugallanmagan gaplar his-tuyg’ularni ifodalash uchun xizmat qilishi mumkin, ayniqsa, g’azab, quvonch yoki hayrat kabi kuchli his-tuyg’ular ishtirok etgan vaziyatlarda.

Go: “Are those—Is that all the stuff ... from the credit cards?” Go’s voice went high and wild. She put one hand to her mouth and took a step back from me, and I realized that just for a second, she thought I was making a confession to her [5].

Ushbu misolda "G’oyib bo’lgan qiz" kitobining qahramoni kuchli hayratga tushgani sababli, uning gapi yarim yo’lda uzilganini ko’rishimiz mumkin.

Amy: “I know,” I say. I know exactly what I am supposed to say to Desi. “You’re right. You’re absolutely right. I haven’t felt so safe in so long, Desi, but I am still ... I see him and ... I’m fighting this, but he hurt me ... for years.” [5]

Ushbu parchada "Yo’qolgan qiz" kitobining bosh qahramoni Emi o’z nutqiga drammatizm qo’shish va shu orqali Deyzining his-tuyg’ularini boshqarish maqsadida gaplarini ataylab yarim yo’lda uzib qo’yadi.

Erkaklar nutqida his-tuyg’ularning jo’shqinligi tufayli yuzaga keladigan kamaytirishning qo’llanilishi, odatda, ayollar nutqidagi shu turdagi kamaytirishga o’xshash bo’ladi. Kuchli his-tuyg’ular ta’sirida so’zlovchi fikrini davom ettirishga jismonan qodir bo’lmaydi. Erkaklar nutqida hissiy jo’shqinlik tufayli yuzaga

keladigan kamaytirishning yorqin misollaridan biri "Bridjit Jonsning kundaligi" romanida uchraydi.

Bu holat Mark Darsining nutqida yaqqol namoyon bo'ladi.

Mark Darcy: 'I heard him talking on his portable phone by the herbaceous border. He didn't know he was being overheard. If I'd had any idea that my parents were involved I'd . . . He shook his head. [4]

Erkaklarda ham kuchli his-tuyg'ular ta'sirida fikrini davom ettirishga jismonan qodir bo'lmaydi. Ular nutqida hissiy jo'shqinlik tufayli yuzaga keladigan kamaytirishning yorqin misollaridan biri "Bridjit Jonsning kundaligi" romanida uchraydi.

Bu holat Mark Darsining nutqida yaqqol namoyon bo'ladi.

Mark Darcy: 'I heard him talking on his portable phone by the herbaceous border. He didn't know he was being overheard. If I'd had any idea that my parents were involved I'd . . . He shook his head. [4]

Bridjit Jonsning rafiqasi bilan munosabatlarida qiyinchiliklarga duch kelayotgan otasining nutqi ham to'liq emas gap bilan davom etadi.

Bridget Jones's father: 'She wants me to move out for a while, she says, and . . . and. . . ' He collapsed in quiet sobs [4].

Bridget Jones's father: 'Oh, nothing, nothing. Just a bit . . . drawn. [5]

Gaplardagi takroriy uzilishlar hikoyaga jonlilik va og'zaki nutqqa xos hissiyotni beradi. Statistik ma'lumotlar va misollardan ko'rinib turibdiki, tugallanmagan gaplar erkaklar nutqida biroz ko'proq qo'llanilsa-da, erkaklar ham, ayollar ham o'xshash maqsadda, ya'ni o'z fikrlarini hali shakllantirayotganini yoki qarashlarini aniq ifodalashga qiynalayotganini ko'rsatish uchun gaplarini tugallanmagan holda qoldiradilar. Bu ko'pincha shubha yoki ikkilanish hissini aks ettiradi. Bundan tashqari, tugallanmagan gaplar erkaklar va ayollar tomonidan his-tuyg'ularni ifodalash uchun, ayniqsa g'azab, quvonch yoki hayrat kabi kuchli his-tuyg'ular bilan bog'liq vaziyatlarda ishlatiladi. Ko'pincha bu iboralar tinglovchiga so'zlovchining his-tuyg'ularini o'zicha talqin qilish imkoniyatini berish uchun ataylab tugallanmay qoldiriladi.

Foydalanilgan manbalar:

1. Tannen, Deborah. You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation. Ballantine Books, 1990, p.60.
2. Кирилина А., Томская М. Лингвистические гендерные исследования // Отечественные записки. URL: <http://www.strana-oz.ru/2005/2/lingvisticheskiegendernye-issledovaniya> . стр.2.
3. Гендер // Словарь гендерных терминов. URL: <http://www.owl.ru/gender/010.html> . стр. 1
4. Fielding, Helen. Bridget Jones's Diary. London: Picador, 1996
5. Flynn, Gillian. Gone Girl. Crown Publishers, 2012.

****=====****

INGLIZ TILIDA TASDIQLOVCHI SAVOLLARNING AYOL VA ERKAK NUTQIDA QO'LLANILISHI

Saltanat Genjekaraeva
Doktorant
Qoraqalpoq davlat universiteti,
Nukus, Qoraqalpog'ston

Annotatsiya: Maqola ingliz tilida erkaklar va ayollarning nutqida tasdiqlovchi savollardan (tag questions) foydalanishdagi jinsiy farqlarni o'rganishga bag'ishlangan. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, ayollar ushbu til vositasidan ancha ko'proq foydalanadilar. Bu ularning shaxslararo munosabatlarni o'rnatish va qo'llab-quvvatlashga, suhbatda do'stona va qo'llab-quvvatlovchi muhitni yaratishga intilishi bilan bog'liq. Shu bilan birga, bo'lingan savollar nafaqat muloqotni qo'llab-quvvatlash vazifasini bajaradi, balki yashirin ta'sir vositasi sifatida ham qo'llanilishi mumkin - rozilik yoki kutilgan javobni olish kerak bo'lgan vaziyatlarda bosim o'tkazish yoki manipulyatsiya qilish uchun ishlatiladi. Ushbu tadqiqot jinsga asoslangan muloqotda tasdiqlovchi savollarning murakkab va ko'p qirrali xususiyatini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: gender linvistikasi, pragmolingvistika, erkak, ayol, tasdiqlovchi savollar

70-yillarning boshida til nuqtai nazaridan gender tadqiqotlari AQSH va Germaniyada vujudga kelgan ayollar harakati tufayli katta rag'bat topdi. Natijada, tilshunoslikda feminist tilshunosligi deb nomlangan o'ziga xos yo'nalish shakllandi.

80-yillarda gender masalasini faqat ayollar tarixi va ruhiyatini tushuntirish emas, balki erkaklik va ayollik hamda ular bilan bog'liq madaniy va ijtimoiy kutilmalarni har tomonlama o'rganish muammosi sifatida yanada muvozanatli tushunish paydo bo'ldi.

Tilshunoslikda gender kategoriyasining eng faol o'rganilishi XX asr oxiri - XXI asr boshlariga to'g'ri keladi. Bu holat ko'plab omillar, avvalo, postmodernizm falsafasi ta'sirida gumanitar fanlardagi ilmiy paradigmaning o'zgarishi bilan bog'liq. Gender belgisining lingvistik belgilanishini o'rganish bo'yicha bir qator tadqiqotlar natijasida ma'lum bo'ldiki, nutqiy xatti-harakatda ayollar "ochiq ijtimoiy obro'ga", ya'ni ijtimoiy va nutqiy xulq-atvorning umume'tirof etilgan me'yorlariga intiladi. Erkaklar esa yashirin obro'ga - belgilangan muloqot me'yorlari va qoidalaridan chetga chiqishga moyil bo'ladi. Shu sababli, ayollar o'z nutqlarida evfemizmlardan ko'proq foydalanadi. Ular do'stona munosabat, laqab va haqoratli so'zlardan qochishga harakat qiladi. Ayollar o'z nutqida ko'proq aniq otlarni, erkaklar esa mavhum otlarni ishlatadi. Shuningdek, erkaklar ko'pincha aniq nisbatdagi fe'llarni, ayollar esa majhul nisbatdagi fe'llarni qo'llaydi. Bu erkaklarning faolroq hayotiy pozitsiyasi bilan izohlanadi. Biz shuni ham aniqladikki, ta'lim darajasi oshishi bilan nutqdagi farqlar kamroq seziladi [2]. Ingliz tilini tahlil qiladigan bo'lsak, ayollar nutqining o'ziga xos xususiyatlaridan biri baholovchi sifatlarning qo'llanilishidir. Erkaklar esa, agar baholovchi sifatlarni ishlatsalar, ko'proq o'lcham va miqdorni ifodalovchi sifatlarni tanlaydilar.

Tasdiqlovchi savollar - erkaklar va ayollar nutqining yana bir ajralmas qismi. Ingliz ayollari nutqida ayiruvchi so'roq gaplar, asosan, fatik funksiyada qo'llanadi. Ular qo'llab-quvvatlash, iltimos, hamdardlik, tashvish, do'stona munosabat, hayratning qo'shimcha ranglari bilan ajralib turadi. Lakoff [4] fikriga ko'ra,

tasdiqlovchi savollar tasdiqlash yoki ma'qullash istagi bilan bog'liq bo'lib, bu so'zlovchining o'ziga bo'lgan ishonchining yo'qligini ko'rsatadi. Lakoffning fikriga ko'ra, ayollar bo'linmagan savollardan o'zlari istamagan tarzda foydalanadilar. Bu, shuningdek, bosh qahramon Bridjit Jons tomonidan aytilgan quyidagi jumalarda bo'lgani kabi, ishonch yoki shaxsiy nuqtai nazarining yo'qligi ko'rsatkichi sifatida qabul qilinadi.

Aren't they, like, brilliant?

'Won't I be late for the meeting?

Biz "Bridjit Jonsning kundaligi" kitobidagi erkak va ayol qahramonlarning nutqini tahlil qildik va bo'lingan savollardan foydalanishdagi sezilarli farqlarni aniqladik. Birinchidan, ayollar erkaklarga qaraganda tasdiqlovchi savollardan ko'proq foydalanadilar (90-10%).

Ikkinchidan, erkaklar va ayollarning niyatlarida sifat farqlari mavjud. Ikkinchisi, odatda, bu konstruksiyadan suhbat ishtirokchilari o'rtasida aloqa o'rnatish uchun ko'proq foydalanadi.

'Bridget works in publishing, don't you, Bridget?' [5] deb so'raydi Bridjitning tanishi, Bridjit va Mark Darsi o'rtasida suhbat boshlanishi uchun.

'But then I do think New Year's resolutions can't technically be expected to begin on New Year's Day, don't you?' [5] deb mulohaza qiladi Bridjit, Darsi bilan suhbatni davom ettirish uchun.

'Oh, isn't he sweet?' cooed Sarah de Lisle. [5]

You were at school together, weren't you, Bridget? [5]

Bundan tashqari, har ikkala jins ham allaqachon qarshilikka duch kelgan harakat yo'nalishiga nozik va bilvosita ta'sir o'tkazish uchun tasdiqlovchi savollardan muntazam ravishda foydalanadi.

'You will be coming to Geoffrey and Una's New Year's Day Turkey Curry Buffet this year, won't you?' [5] onasi Bridjitni ziyofatga kelishini talab qilmoqda, garchi u ilgari buni rad etgan bo'lsa ham.

'Bridget, my dear, you are coming to the horror event next Saturday, aren't you?' - Bu yerda, otasi Bridjitdan ziyofatga borishini so'rayapti.

Tasdiqlovchi savollar, savol berish va tasdiqlash o'rtasidagi oraliq holatni egallaydi. U, ayniqsa ayollar tomonidan, gapiruvchi biror narsani tasdiqlaganda, ammo uning to'g'riligiga to'liq ishonch hosil qilmaganda qo'llaniladi.

Tasdiqlovchi savollardan foydalanuvchi odamlar boshqa so'roq shakllarini qo'llovchilarga qaraganda o'zlariga ishonchliroq, ammo tasdiq gaplarni ishlatuvchilar darajasida qat'iyatli emaslar. Til bir vaqtning o'zida bunday psixologik holatlar va obyektlar ta'sirida shakllanadi hamda ularni ifodalaydi. Boshqacha aytganda, ayollar ajratuvchi savollarni qo'llaydilar, chunki ular suhbatdoshining o'z fikriga qo'shilishiga ishonch hosil qilishadi yoki kutilgan javobni olishni xohlashadi. That's not a very good excuse, is it? [5]

'I don't think much of the girlfriend, do you?' said Una Alconbury loudly [5]

He's a lucky chap, isn't he? [5]

'You haven't been to see anything at all, have you?' she hooted. [5]

Yuqorida keltirilgan misollardan kelib chiqib, tasdiqlovchi savollardan foydalanishni "ishonchsizlik" yoki "qat'iyatlilik" kabi yagona tendensiya yoki ma'noni anglatuvchi dalil sifatida talqin qilish noto'g'ri bo'lishi mumkin. Bu o'zini anglash yoki o'ziga ishonchning ma'lum darajasi mavjudligi yoki yo'qligini ko'rsatmaydi.

Ingliz tilida ayollar nutqining yumshoqligiga yana bir misol gap shaklidir. Buning uchun ular gap boshida inkor ko'makchi fe'lli so'roq konstruksiyasidan foydalanadilar.

'Can't I tempt you with a gherkin [5]

'Mum. No. Couldn't we all talk this through together over lunch?' I said. [5]

Misollardan ko'rinib turibdiki, bunday tuzilma so'zlovchiga harakat yo'nalishini yanada bilvosita taklif etish imkonini beradi.

Britaniyalik ayollar nutqida bunday savollarning muloqotni davom ettirish vazifasi ba'zan biroz yo'qoladi, chunki biz ularning nutqida sarkazm, norozilik va fikrni majburlash kabi salbiy ma'nolarning mavjudligini ham aniqladik.

'I . . . He paused, then started pacing around the patio, sighing and running his hand through his hair. 'How's the . . . Have you read any good books lately?' [5] Unbelievable. 'Mark,' I said. 'If you ask me once more if I've read any good books

lately I'm going to eat my head. Why don't you ask me something else? Ring the changes a bit. [5]

Ushbu suhbatda Bridjit Jonsning Mark Darsi savoliga jahllanganini aniq ko'rish mumkin, chunki u bir necha bor so'nggi paytlarda qaysi kitobni o'qigani haqida so'rayveradi. Bridjit o'z g'azabini yashirish uchun "Nima uchun mendan boshqa narsa so'ramaysiz?" degan bo'lishsiz ko'makchi fe'lli savol konstruksiyasidan foydalanadi va hazilomuz ohangda gapiradi.

Quyidagi suhbatlar Bridjit Jons va uning onasi o'rtasida kechadi. Onasi ko'pincha qizining shaxsiy chegaralarini buzib, o'z g'oyalarini majburlashni suiiste'mol qiladi, ammo buni ko'pincha bilvosita yo'llar bilan amalga oshiradi. Masalan, bu yerda u gap boshida bo'lishsiz ko'makchi fe'lli so'roq konstruksiyasidan foydalanadi.

'Would you like a surprise, darling?'

'No!' I bellowed. 'Sorry. I mean . . . ' 'I wondered if you'd like a set of wheels for your suitcase.' [5]

'But I haven't got a suitcase. [5]

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, ingliz tilida ayollar va erkaklar nutqida tasdiqlovchi savollarning qo'llanilishi ularning ishlatilish chastotasi va maqsadlari bo'yicha sezilarli farqlarni ko'rsatadi. Ayollar, odatda, bu til vositasidan ko'proq foydalanadilar, chunki bu ularning aloqa o'rnatishga, suhbatni qo'llab-quvvatlashga va iliqroq, do'stona muhit yaratishga bo'lgan moyilligi bilan bog'liq. Biroq, fatik funksiyada bo'lingan savollardan foydalanishning umumiy tendensiyasiga qaramay, ular yashirin bosim o'tkazish yoki manipulyatsiya qilish vositasi sifatida ham xizmat qilishi mumkin. Bu ayniqsa ma'qullash olish yoki kutilgan javobni eshitish kerak bo'lgan vaziyatlarda yaqqol namoyon bo'ladi.

Adabiyotlar:

1. Смит С. Постмодернизм и социальная история на западе: проблемы и перспективы // Вопросы истории. 1997. № 8. С. 154–161.
2. Henley, N., Body Politics: Power, Sex and Non-verbal Communication, New Jersey, Prentice-Hall, Englewood Cliffs. 1977, p240

3. Lakoff, R., Language and Woman's Place, New York, Harper&Row. 1975, p 95
4. Fielding H. "Bridget Jones's Diary", Picador, 1996

****=*****

SAYYOHLIK LEKSIKASIDA YANGI BIRLIKLARNING SHAKLLANISHIDA PSIXOLINGVISTIK OMILLAR

Qodirov Sobirjon Solijon o'g'li
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), v.b.dotsent
Andijon davlat universiteti
Andijon, O'zbekiston

Yangiliklarning paydo bo'lishi har qanday tizimning muhim xususiyatlaridan biri, uning rivojlanishining natijasi, oldinga siljishi, ajralmas belgisi va hayotiylikining dalilidir. Har qanday xalqning til tizimida yangi so'zlarning paydo bo'lishi ana shu yo'nalishning yorqin namunasi va til tizimining ikki asosiy tamoyili – dinamikligi va ochiqqligining tasdig'idir. Shuni ta'kidlab o'tish joizki, har qanday til tizimi o'zining ichki tuzilishiga ega bo'lib, fanning (nazariy tilshunoslikning) mustaqil tadqiqot obyekti hisoblanadi. Ammo, biron bir tirik til tizimi so'zlashuvchilardan tashqarida holatda, ya'ni muloqot vakillaridan tashqarida mavjud emas. Yangi so'zlarning paydo bo'lishi inson faoliyati bilan bog'liq bo'lib, buning natijasida nomlashni talab qiladigan yangi neologizmlar paydo bo'ladi va uning madaniyatlararo aloqasini yanada takolillashtiradi. Buning natijasida xorijiy so'zlar kirib keladi va ularning ona tiliga bosqichma-bosqich o'zlashtirilishi vujudga keladi.

Mazkur tadqiqotda yangi sayyohlik leksikasining shakllanishiga ta'sir etuvchi psixolingvistik omillarni aniqlash va ularning til tizimidagi o'rnini belgilash maqsadida qator ilmiy usullar qo'llanildi. Xususan, taqqoslash, kuzatish, diskursiv tahlil, metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot materiali sifatida ingliz va o'zbek tillaridagi sayyohlik sohasiga oid matnlar — turistik broshyuralar, veb-saytlar, reklama matnlari, gid-tarjimon nutqlari hamda sayohat bloglari tanlab olindi. Ushbu materiallar yangi leksik birliklarning shakllanish mexanizmlari, ularning semantik

kengayishi va psixolingvistik motivatsiyasini tahlil qilish imkonini berdi. Shaxsning og‘zaki va aqliy faoliyati u mansub bo‘lgan til tizimining me‘yor va tamoyillariga asoslanib uning tushunchasini boyitadi. Ammo til har bir shaxs uchun individualdir va uning shaxsiy tajribasiga asoslanadi. Aytish joizki, inson nutqi va aqliy faoliyatining xususiyatlarini o‘rganish psixolingvistik fan doirasida amalga oshiriladi. Shu munosabat bilan ushbu faslda til tizimi tuzilishidagi neologizmni ko‘rib chiqish bilan bog‘liq, "yangilik" hodisasini tahlil qilishdir. "Neologizmlarga bag‘ishlangan ko‘plab tadqiqotlarga qaramay, ushbu kontseptsianing yagona, universal ta‘rifini aniqlashning iloji yo‘q, chunki bu hodisa turli xil ilmiy nazariyalar - stilistik, leksikografik, denotativ, strukturaviy, xususan tarixiy va psixolingvistik nazariyalar orqali ko‘rib chiqiladi" [6.19]. Ammo shuni to‘kidlaymizki, yuqoridagi barcha yondashuvlar, psixolingvistikadan tashqari, neologizmni til tizimiga kiritish nuqtai nazaridan ko‘rib chiqadi. Neologizmlar tadqiqoti doirasida til va jamiyat faoliyatini yangidan yangi qirralarini ochib berilishi ushbu yo‘nalishda lingvistik tahlil etish shuningdek jamiyatning psixolingvistik jarayonini oshirishga xizmat qiladi.

Tilshunos olimlar neologizmlarga turlicha ta‘rif beradilar: "Uslubiy jihatdan belgilangan so‘zlar, so‘z ma‘nolari yoki frazeologik birliklar, ulardan foydalanish yangilik ta‘siri bilan birga keladi." [1.42] N.M.Shanskiyning ta‘rifiga ko‘ra "Neologizm tilda ma‘lum bir muhim birlik sifatida paydo bo‘lgan, hali tilning faol lug‘atiga kirmagan so‘zlar va yangilik ma‘nosiga ega bo‘lgan so‘zlar sifatida qabul qilinadi." [4.25]

Neologizmlarga bag‘ishlangan aksariyat tadqiqotlar chog‘ishtirma shaklda olib borilib, til tizimi bilan o‘zaro bog‘liqlikda ko‘rib chiqadi. Bu esa yangi voqelik, obyektlar, hodisalarning paydo bo‘lishiga javob beradi va lug‘atlarda tegishli nominatsiyalarni qayd etadi. Neologizmlarni tildagi faoliyati haqida psixolingvistik yo‘nalish S.I.Togoeva, T.Yu.Sazonov kabi olimlarning asarlarida keltirilgan. "Zamonaviy neologizm rivojiga psixolingvistika katta hissa qo‘shdi desak to‘g‘ri bo‘ladi, uning doirasida neologizm ona tilida so‘zlashuvchining individual nutq tajribasida ilgari uchramagan lingvistik birlik sifatida qaraladi". [3.17] Neologizmlarni o‘rganishning tarkibiy-semantik jihatidan farqli o‘laroq,

neologizmning psixolingvistik nazariyasi neologizmi ona tilida soʻzlashuvchining individual tafakkuri bilan munosabatlarida koʻrib chiqadi. Ammo shuni toʻkidlaymizki, individual nutq tajribasi turlicha boʻladi va agar neologizmlar ilgari shaxsning nutq tajribasida uchramagan lingvistik birliklar sifatida qaralsa, ular til tizimida mavjud boʻlgan istorizmni ham, arxaizmlarni ham, boshqa soʻzlarni ham oʻz ichiga olishi mumkin. Ammo turli sabablarga koʻra yakka ona tilida soʻzlashuvchi shaxslar tomonidan oʻzlashtirilmagan (professional lugʻat, atamalar, jargon va boshqalar). Shu bilan birga, anʼanaviy tushunchada neologizm til tizimida uzoq vaqt ildiz otgan. Psixolingvistik neologiya nuqtai nazaridan yangi soʻz tushunchasi neologizm tushunchasidan ancha kengroqdir. U makon-vaqt holatida barcha leksik birliklarini (eskirgan – arxaizmlar, istorizmlar; hozirgi lugʻat – professionalizmlar, atamalar; neologizmlar – til tizimida yaqinda paydo boʻlgan soʻzlar) ni oʻz ichiga oladi. S.I.Togoevaning soʻzlariga koʻra. taʼkidlashicha, “yangi soʻzning alohida leksikadagi maqomi leksikaning boshqa birliklaridan farqli oʻlaroq oʻziga xosdir, chunki uning identifikatsiyasi oʻzlashtirilishi bilan parallel ravishda sodir boʻladi.” [3.24] Neologizmlar haqida shuni taʼkidlash joizki, individual leksikaga yangi soʻzlarning kirib kelishi insonning butun hayoti davomida yangi bilim va tajribalarni oʻzlashtirish jarayoni bilan parallel ravishda sodir boʻladi. Shunday qilib, yangilik tushunchasi yangi soʻzni qabul qilish va baholashning individual-subyektiv mezoni sifatida namoyon boʻladi hamda shaxsiy idrok darajasida “yangilik tuygʻusi” koʻrinishida shakllanadi. Hissiyot insonning aqliy faoliyati mahsulidir va u faqat ong doirasida mavjud boʻlishi mumkin. Insoniyat olamida hissiyot har doim individual va sof shaxsiy boʻlib, yangilikni his etish faqat ona tilida soʻzlashuvchining ongida yuzaga chiqadi. Biroq, til faqat individual darajada emas, balki ijtimoiy hodisa sifatida ham mavjud boʻlgani uchun, jamiyat yoki maʼlum jamoa miqyosida yangi leksemalarni qabul qilish, ularni assimilyatsiya qilish va faol nutqda qoʻllash jarayonlari yuz beradi. Shu nuqtai nazardan, sayyohlik sohasi neologizmlari ham shaxsiy idrok darajasida “yangilik tuygʻusi” sifatida sezilib, asta-sekinlik bilan keng ijtimoiy-lisoniy muhitda barqarorlashadi. Ularning qoʻllanishi sayohatchilar, mutaxassislar va keng jamoatchilik tilida ildiz otishi orqali til tizimining dinamik

rivojlanishini ta'minlaydi.. Rus olimlaridan bo'lmish N.M.Shanskiyning ta'rifida hissiyot "sof va g'ayrioddiylik soyasi" [4.23] sifatida tilga olinadi.

Shuni ta'kidlash kerakki, yangilik hissi insonning individual leksikasidagi har bir yangi so'zga xosdir, chunki u so'zni ma'lum bir ona tilida so'zlashuvchi tomonidan idrok etilishi bilan bog'liq va psixolingvistik xususiyatga ega. Shu nuqtai nazardan qaraganda, an'anaviy tushunchadagi neologizmlar shaxs tomonidan uning lingvistik ongida o'zlashtirilgan, bunday yangilik tuyg'usini keltirib chiqarmasligi mumkin, ya'ni ma'lum bir ona tilida so'zlashuvchi uchun ular yangi so'z bo'lmasligi mumkin (masalan, zamonaviy yoshlar uchun *selfie*, *android*, *yandex* so'zlari). Biroq, lingvistik nuqtai nazardan, bunday leksemalar formal ravishda neologizm, ya'ni ma'lum bir til tizimi uchun yangi so'z bo'lib qolaveradi. "Til birliklariga aylangan neologizmlar vaqt o'tishi bilan til birligini aks ettiruvchi lug'atlarga kiritiladi." [2.246]

Shunday qilib, yangi so'zni tushunishga ikkita asosiy yondashuvni ajratib ko'rsatish mumkin. Birinchisi — an'anaviy lingvistik yondashuv, unga ko'ra yangi so'z, ya'ni neologizm, til tizimida yaqinda paydo bo'lgan va yangi hodisa yoki voqelikni ifodalovchi leksema sifatida talqin qilinadi. Ikkinchisi — psixolingvistik yondashuv, bunda yangi so'z shaxsning individual til tajribasida ilgari uchramagan yoki duch kelingan bo'lsa-da, uning lisoniy ongida hali o'zlashtirilmagan leksik birlik sifatida tushuniladi.

Bu nuqtayi nazardan qaraganda, yangi so'z tushunchasi faqat formal neologizmlarni emas, balki til tizimining boshqa qatlamlariga oid birliklarni ham qamrab oladi. Masalan, arxaizmlar, istorizmlar, professionalizmlar, jargon birliklar va boshqa leksik elementlar ham ma'lum shaxs uchun "yangi so'z" sifatida idrok qilinishi mumkin. Demak, yangi so'z tushunchasi neologizm tushunchasidan kengroq ko'rinadi. Neologizm esa, o'z navbatida, muayyan til tizimida leksik yangiliklarning paydo bo'lish jarayonini, uning ochiqligi, dinamikligi va rivojlanish qobiliyatini ko'rsatadi. Ayniqsa, sayyohlik sohasi neologizmlari til tizimining global aloqalarga ochiqligi, madaniyatlararo muloqot va ijtimoiy ehtiyojlar natijasida tezkor o'zgaruvchanlikka uchrayotganligini yaqqol namoyish etadi. Shu jihatdan, sayyohlik

leksikasida yangi soʻzlarning shakllanishi nafaqat lingvistik, balki psixolingvistik jarayonlar bilan ham bevosita bogʻliqdir.

Yangi soʻzni tushunishning psixolingvistik yondashuvi “yangilik hisini tuyish” mezoniga asoslanadi. Oʻzining subʼektivligi, noaniqligi va "psixolingvistikasi" ga qaramay, aynan shu mezon individual shaxsning murakkab va aqliy jarayonlarining natijasi boʻlib, eskini yangidan ajratishga yordam beradi. Aynan subyektiv "yangilik tuygʻusi" orqali shaxsning individual soʻz boyligi shakllanishi va uning lingvistik shaxsining rivojlanishi sodir boʻladi, chunki yangilik ham individual rivojlanish, ham umuman rivojlanish uchun asosiy xususiyatdir.

Maʼlumki, har qanday tilning leksik-semantik tizimi til taraqqiyotiga bogʻliq boʻlib oʻzgarishga moyil boʻladi hamda jamiyat hayotidagi va muloqot ishtirokchilarning dunyoqarashidagi barcha oʻzgarishlarga tezda javob beradi. Shuning uchun yangi tushunchalar va voqeliklarni yoki allaqachon maʼlum boʻlgan soʻz maʼnosining yangi qirralarni bildiruvchi nominativ birliklarning paydo boʻlish jarayoni uzluksizdir. Neologizmtadqiqot jarayonlari doimo filologlarning eʼtiborini tortgan. XX-asr oxiriga kelib tilshunoslikning alohida sohasi - neologiya fan sifatida shakllana boshladi. Birinchilardan boʻlib Fransiya, AQSH, Yaponiya va boshqa baʼzi mamlakatlarda neologiya markazlari paydo boʻldi. Ularning maqsadi neologizmlarni toʻplash va qayd etish, neologizatsiya jarayonlarini oʻrganish, maxsus maʼlumot xizmatlarini tashkil etish va boshqalardan iborat. Til birligini neologizm deb tasniflashning asosiy mezonlaridan biri uning yangiligidir. Biroq, boʻzi neologizmlar muloqot ishtirokchilari tomonida darhol qabul qilinadi va ularning yanglik hissi oʻz oʻrnida anglanadi. Boshqa muloqot jarayoni qatnashchilarida esa uzoq vaqt davomida oʻzining yangiligi va gʻayrioddiylikni saqlab qoladi. Albatta, yangilik tushunchasi subyektivdir va tushuntirishni talab qiladi. Yangilik tuygʻusi har bir shaxsning individual xususiyatlaridan biridir. Soʻzlarni idrok etishda uning tilda paydo boʻlishiga (yoki yoʻqolishiga) soʻzlovchining shaxsiy xususiyatlari, shu jumladan tillarni bilish darajasi va ularning bilim darajasi, toʻlim, faoliyat sohasi, qiziqishlari, yoshi va boshqalar taʼsir qilishi mumkin. Soʻzning yangiligini psixologik baholash subyektiv boʻlsa-da, uning individual yangilik tuygʻusiga ushbu soʻz yoki maʼnoning

yangiligini jamoaviy tan olishiga ta'sir qiladi. Yangilik darajasi "kuchli" va "zaif" neologizmlar, "o'tish davri neologizmlari" va "hozirgi neologizmlar" o'rtasidagi tafovut asosida yoritiladi. Hozirgi neologizmlarning majburiy xususiyati - bu nutq jamoasining barcha o'zolariga xos bo'lgan yangilik hissi, bu holda obyektiv deb hisoblash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Лыков А.Г. Современная русская лексикология: русское окказиональное слово: учеб. пособие для филолог. фак-тов ун-тов. – М. : Высшая школа, 1976. – 120 с
2. Москалева М.В. Неологизмы и проблема их изучения в современном русском языке // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – 2008. – №80. – С. 246–250.
3. Тогоева С.И. Новое слово: подходы и проблемы // Психолингвистические проблемы функционирования слова в лексиконе человека : кол. монография / под общ. ред. А.А. Залевской. – Тверь, 1999. – С. 75–101.
4. Шанский М.Н. Лексикология современного русского языка. – 3-е изд., перераб. – М. : Издательство ЛКИ, 2007. – 304 с
5. Попова Т.В. Русская неология и неография. – Екатеринбург: УГТУ-УПИ, 2005. – 96 с.

****=====****

GLOBALLASHUV JARAYONIDA O'ZBEK TILINING TURIZM LEKSIK TIZIMIDAGI AHAMIYATI

Qodirov Sobirjon Solijon o'g'li
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), v.b.dotsent
Andijon davlat universiteti
Andijon, O'zbekiston

Globalashuv – bugungi davrning eng muhim jarayonlaridan biri bo'lib, u milliy tillar va madaniyatlarning xalqaro miqyosda aloqaga kirishishini jadallashtirmoqda. Bu jarayon, bir tomondan, madaniyatlararo muloqotni kuchaytirs, boshqa tomondan, milliy tillarning xalqaro kommunikatsiyada tutgan

o‘rnini qayta ko‘rib chiqishni taqozo etmoqda. Ayniqsa, turizm sohasida tilning o‘rni beqiyosdir. Chunki turizm – bu madaniyat, tarix, iqtisodiyot va xalqaro muloqotning uzviy qismi hisoblanadi. “O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishganidan so‘ng turizm sohasi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishiga aylandi”[1]. So‘nggi yillarda “O‘zbekiston – yangi sayyohlik manzili”[2] konsepsiyasi asosida mamlakatimizga tashrif buyurayotgan xorijiy sayyohlar soni sezilarli darajada ortdi. Shu nuqtayi nazardan, o‘zbek tilining turizm leksik tizimidagi ahamiyati ham tobora ortib bormoqda.

Turizm leksik tizimi – turizm sohasi bilan bog‘liq bo‘lgan barcha so‘z va atamalar majmuasidir. Unga mehmonxona, transport, gidlik, tarixiy obidalar, milliy taomlar, madaniyat va xizmat ko‘rsatish sohalariga oid leksik birliklar kiradi.

O‘zbek tilidagi turizm leksik tizimi, bir tomondan, xalqimizning boy madaniy merosi bilan bog‘liq bo‘lsa, ikkinchi tomondan, “globallashuv jarayonlari ta’sirida yangi neologizmlar va terminlar bilan boyimoqda”[6]. Masalan: *mehmonxona servisi, booking, online chipta, brend, turpaket, ekoturizm, ziyorat turizmi, gastronomik turizm* kabi atamalar bugungi kundalik nutqda faol qo‘llanilmoqda.

O‘zbek tilidagi turizm leksik tizimi globallashuv sharoitida bir nechta omillar ta’sirida rivojlanmoqda:

- Xalqaro muloqot omili. Chet ellik sayyohlar bilan bevosita muloqot qilish ehtiyoji o‘zbek tilida ko‘plab xorijiy atamalarning paydo bo‘lishiga sabab bo‘lmoqda (*turagent, transfer, booking, resort, deluxe*).
- Texnologik omil. Onlayn xizmatlar kengayishi natijasida yangi terminlar kirib keldi (*online reservation, QR-bilet, mobil ilova*).
- Madaniy omil. Milliy qadriyatlarni xorijiy tillarda targ‘ib qilish ehtiyoji yangi tarjima birliklarini shakllantirdi (*palov – pilaf, somsa – samsa, non – flatbread*).
- Turizm siyosati omili. Davlat dasturlari asosida turizm sohasi rivojlanayotgani tilga yangi rasmiy terminlarni olib kirmoqda (*milliy brend, turizm klasteri, innovatsion turizm*).

O‘zbek tilida turizm leksikasini rivojlantirishning bir necha muhim jihatlari mavjud:

- Milliy identifikatsiya vositasi. O‘zbek tilidagi turizm terminlari milliy madaniyat va qadriyatlarni targ‘ib etadi (*Registon, Hazrati Imom majmuasi, Chorsu bozori*).
- Madaniyatlararo muloqot. Turizm leksikasida ikki yo‘nalish muhim: xorijiy terminlarning o‘zbekchaga moslashuvi va o‘zbek madaniyatiga oid tushunchalarning xorijiy tillarda adekvat ifodasi.
- Tilning prestiji. O‘zbek tilida turizm sohasining boy leksik tizimi mavjudligi milliy tilning xalqaro miqyosda nufuzini oshiradi.

Globallashuv jarayonida turizm leksikasining rivojlanishi bilan bir qatorda ayrim muammolar ham kuzatilmoqda:

- Chet tillardan kirib kelayotgan atamalarni milliy til me‘yorlariga moslashtirishda izchillik yetarli emas.
- Bir tushuncha turlicha tarjima qilinadi (*tour operator – turagentlik / sayyohlik kompaniya*).
- Turizm sohasida o‘zbekcha ekvivalentlar har doim ham mukammal shaklda ishlab chiqilmagan (*booking – band qilish / bron qilish*).

Bu muammolarni hal qilish uchun:

- atamalarni me‘yorlashtirish va yagona terminologik lug‘at tuzish;
- milliy tilning ichki imkoniyatlari asosida yangi so‘zlar yaratish;
- turizm sohasidagi malaka oshirish kurslarida til va tarjima masalalariga alohida e‘tibor berish lozim.

“Globallashuv jarayonida o‘zbek tilining turizm leksik tizimidagi o‘rni beqiyos ahamiyat kasb etadi”[2]. Avvalo, turizm sohasida til xalqaro muloqotning eng muhim vositasi hisoblanadi. Xorijiy sayyohlar O‘zbekistonga tashrif buyurganida ularning birinchi taassuroti xizmat ko‘rsatish sifati va til orqali yuzaga keladi. Shu jihatdan, o‘zbek tilida shakllanayotgan turizm leksikasi nafaqat muloqotni yengillashtiradi, balki mamlakatimizning xalqaro imidjini oshirishga ham xizmat qiladi. Bundan tashqari, turizm leksikasining rivojlanishi milliy madaniyat va qadriyatlarni xorijiy sayyohlarga yetkazishda asosiy vositadir. Masalan, milliy taom nomlari, tarixiy obidalar, madaniy merosga oid tushunchalar o‘zbek tilidagi maxsus leksik birliklar

orqali ifodalanadi. Agar bu tushunchalar to‘liq va izchil tarzda shakllantirilsa, o‘zbek tili jahon turizm maydonida o‘z o‘rnini mustahkamlaydi.

Shu bilan birga, turizm leksikasini rivojlantirishda uni milliy va xalqaro standartlarga moslashtirish dolzarb vazifa hisoblanadi. “Chet tillardan kirib kelayotgan atamalarni o‘zbek tiliga to‘g‘ri moslashtirish, ular uchun adekvat ekvivalentlar yaratish va yagona terminologik lug‘at tuzish zarur”[4]. Bu jarayon nafaqat ilmiy-lisoniy, balki amaliy jihatdan ham katta ahamiyatga ega, chunki sayyohlar uchun qo‘llaniladigan atamalar sodda, aniq va tushunarli bo‘lishi talab etiladi.

Shuningdek, yangi neologizmlarni izchil me‘yorlashtirish ham tilshunoslik oldida turgan eng dolzarb vazifalardan biridir. Chunki turizm sohasi dinamik rivojlanayotgan bo‘lib, unda yangi tushunchalar va terminlar tez-tez paydo bo‘ladi. Agar bu jarayon tartibga solinmasa, tilning me‘yoriylik tamoyillarida chalkashlik yuzaga kelishi mumkin. Shu sababli tilshunos olimlar, turizm mutaxassislari va tarjimonlarning hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi. Xulosa qilib aytganda, o‘zbek tilining turizm leksik tizimini rivojlantirish — bu nafaqat tilshunoslik, balki mamlakatimizning xalqaro miqyosdagi nufuzi, turistik salohiyati va madaniy merosini targ‘ib qilish masalasidir. Tilni rivojlantirish orqali biz milliy qadriyatlarimizni dunyoga keng yoyish, O‘zbekistonni jahon turizm xaritasida o‘ziga xos brend sifatida tanitishga erishamiz. Shu bois mazkur yo‘nalishda olib borilayotgan izchil ilmiy tadqiqotlar, davlat siyosati va amaliy ishlar kelajakda o‘zbek tilining jahon turizmida munosib o‘rin egallashiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Turizmni rivojlantirish konsepsiyasi to‘g‘risida”gi qarori. – Toshkent, 2019.
3. Jo‘rayev M. O‘zbek tilining leksik qatlamlari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2015.
4. Qosimov B. Til va millat. – Toshkent: O‘zbekiston, 2011.
5. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 5 jildlik. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006–2008.

6. Safarov Sh. Globallashuv sharoitida til va madaniyat. – Toshkent: Ma’naviyat, 2019.
7. “O‘zbek tili imlo qoidalari”. Yangi tahrir. – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi, 2021.

****=====****

O‘ZBEK TILINING GLOBALIZATSIYA SHAROITIDAGI O‘RNI VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI

*Mirzayeva N.S. – Andijon davlat texnika instituti,
“Tillar va gumanitar fanlar” kafedrası katta o‘qituvchisi;
Tirkasheva Madinabonu –
Iqtisodiyot yo‘nalishi 1-bosqich K04-25 guruh talabasi*

Annotatsiya: Mazkur maqolada globalizatsiya sharoitida o‘zbek tilining xalqaro miqyosdagi o‘rni, uning milliy o‘zlikni saqlashdagi ahamiyati, globallashuv jarayoniga moslashish tendensiyalari va rivojlanish istiqbollari tahlil qilinadi. Tilni rivojlantirish bo‘yicha strategik vazifalar belgilab beriladi.

Kalit so‘zlar: globallashuv, til siyosati, lingvistik raqobat, axborot texnologiyalari, milliy identitet, tilni rivojlantirish strategiyasi.

Globalizatsiya – bu dunyoning iqtisodiy, siyosiy, madaniy va axborot maydonida integratsiyalashuvi jarayonidir. Bu jarayon davlatlar o‘rtasidagi chegaralarni nisbatan shaffoflashtiradi, xalqlar o‘rtasidagi madaniy aloqalarni kuchaytiradi, xalqaro kommunikatsiya imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu bilan birga, globalizatsiya dunyo tillari o‘rtasida keskin raqobatni yuzaga keltiradi. Xususan, ingliz, rus, xitoy, ispan, fransuz kabi yirik jahon tillarining ta’sir doirasi kengaygan sari, kichik va o‘rta miqyosdagi milliy tillar uchun o‘zlingan madaniy va ma’naviy maydonni saqlab qolish masalasi dolzarb bo‘lib bormoqda.

Global axborot oqimining tezligi va ko‘lamining keskin ortishi natijasida dunyoda lingvistik assimilyatsiya xavfi kuchaygani kuzatilmoqda. Ayrim tillar hatto yo‘qolib ketish xavfi ostida qolmoqda. UNESCO ma’lumotlariga ko‘ra, hozirgi kunda dunyoda mavjud 7 mingdan ortiq tillarning yarmi XXI asr oxiriga yetmasdan faol muloqotdan chiqib ketishi ehtimoli mavjud. Shu sababli har bir davlat va millat

o'z tilini saqlash, rivojlantirish va globallashtirish jarayoniga moslashtirish bo'yicha faol til siyosatini olib borishi zarur.

Mazkur jarayonda o'zbek tili ham faol ishtirok etib kelmoqda. O'zbekiston Respublikasining mustaqillikka erishishi bilan o'zbek tili nafaqat davlatning rasmiy tili sifatidagi mavqeini mustahkamladi, balki xalqaro munosabatlar tizimida ham o'zining alohida o'rnini egallay boshladi. Globalizatsiya sharoitida o'zbek tili milliy identitetni saqlash vositasi sifatida, madaniy merosni avlodlarga yetkazishda esa asosiy omil sifatida maydonga chiqdi. Bundan tashqari, axborot kommunikatsiya texnologiyalari rivoji tilning yangi sohalarda qo'llanilishiga imkon yaratib, uning global maydonga chiqish jarayonini tezlashtirmoqda.

Demak, globalizatsiya sharoitida o'zbek tilining o'zni ikki tomonlama xarakterga ega:

1. Ichki (milliy) ahamiyati – til millatning ma'naviy poydevori, ijtimoiy birdamlik unsuri sifatida rivojlanyapti.
2. Tashqi (xalqaro) ahamiyati – til xalqaro aloqalarga kirib bormoqda, ilm-fan, madaniyat va diplomatiya tiliga aylanmoqda.

Shu sababli o'zbek tili global jarayonlarga moslashar ekan, o'zining milliylik xususiyatlarini saqlab qolgan holda, zamonaviy til taraqqiyoti talablari darajasida taraqqiy etib bormoqda.

Xulosa qilib aytganda, globallashtirish jarayoni dunyo miqyosida integratsiyalashuvni kuchaytirayotgan bo'lsa-da, milliy tillarning o'zligini saqlash masalasi dolzarblashib bormoqda. O'zbek tili bugun nafaqat aloqa vositasi, balki xalqning milliy tafakkuri, ma'naviy qadriyatlari va tarixiy xotirasining asosiy mezoni sifatida e'tirof etiladi. Globallashtirishning ta'siri ostida ingliz tili ustuvor mavqega ega bo'layotgani, xorijiy axborot oqimlari kengayayotgani sharoitida o'zbek tilining nufuzi va jamiyatdagi mavqeini oshirish uchun ilmiy asoslangan davlat siyosati, zamonaviy ta'lim, raqamli texnologiyalar va til madaniyatini rivojlantirish zarur.

O'zbek tilining xalqaro miqyosda o'z o'rnini topishi, uni ilm-fan, diplomatiya, biznes, axborot texnologiyalari kabi sohalarda keng qo'llash bilan chambarchas bog'liq. Shu sababli o'zbek tilini xalqaro ahamiyatga ega bo'lgan nufuzli tillar

qatoridan joy olishiga erishish uchun uni standartlashtirish, terminologik bazasini boyitish, xorijda o'rgatilishini yo'lga qo'yish, dunyo miqyosida targ'ib etish muhim vazifalar sirasiga kiradi. Globalizatsiya sharoitida o'zbek tilini asrash — uni cheklash emas, aksincha, zamonaviy talablar asosida rivojlantirishdir. Zero, tilni himoya qilish – millatni himoya qilishdir. Demak, o'zbek tilining ravnaqi va jahon sahnidagi obro'sini ta'minlash har birimizning burchimizdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.
2. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: Adolat, 2023.
3. "Davlat tili haqida" O'zbekiston Respublikasi Qonuni (yangi tahriri). – Toshkent, 2019.
4. Qilichev E. Globallashuv va til siyosati. – Toshkent: Fan, 2022.

****=====****

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA TEXNIK TERMINLARNING UMUMIY XUSUSIYATLARI. SUN'IY INTELLEKT SOHASI TERMINOLOGIYASINING ILMIY AHAMIYATI.

Xaitova A'loxon Ilyosbek qizi
Andijon Davlat Texnika Instituti akademik litseyi
ingliz tili fani bosh o'qituvchisi
Mustaqil izlanuvchi (PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqola ingliz va o'zbek tillaridagi texnik atamalarning umumiy, semantik va morfologik jihatlarini va tarjima jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarni hamda sun'iy intellekt terminologiyasining ilmiy ahamiyatini muhokama qiladi. Mazkur tadqiqot ishida texnik terminlarning ikki tildagi umumiy va farqli tomonlari morfologik va semantik jihatdan tahlil etiladi.

Tayanch so'zlar va iboralar: terminologiya, texnik termin, semantik va morfologik jihat, sun'iy intellekt, raqamli texnologiyalar asri, ilmiy muloqot, lingvokulturologik jihat.

Kirish. Hozirgi kunda zamonaviy texnika sohasining jadallik bilan rivojlanib borishi va bu sohadagi yutuqlar texnik terminlarning keng qamrovli qo'llanilishini

taqozo etmoqda va bu jarayon texnik terminlarning shakllanishida alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ko'p sohalar, jumladan, muhandislik, axborot texnologiyasi, avtomatika va boshqa bir qator sohalar o'z texnik terminlariga ega bo'lib, bu texnik terminlar tilning shu sohalar bo'yicha leksik boyligini kengaytirishga xizmat qiladi.

Sun'iy intellekt terminologiyasi va texnik atamalarning ilmiy jihatdan ahamiyati. Ma'lumki, XXI asr – ilm-fan va texnika taraqqiy etgan raqamli texnologiyalar asri bo'lib, sun'iy intellekt (SI) ushbu asrda jadal rivojlanayotgan yo'nalishlardan biridir. Hozirgi kunda sun'iy intellekt bir qator sohalar, jumladan, tibbiyot, ta'lim, iqtisodiyot, huquqshunoslik, madaniyat va ayniqsa ishlab chiqarish sohaları hamda kundalik hayotimizning muhim, ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Bu jarayon orqali yangi atama va tushunchalar jadallik bilan ilmiy va kundalik muomalaga kirib kelmoqda.

Sun'iy intellekt sohasiga doir atamalarning ko'pchiligi ingliz tilida shakllanadi va jahon miqyosida foydalaniladigan muloqot vositasi sifatida qo'llanilmoqda. Bu terminlar o'zbek tiliga ham kirib kelgan bo'lib, ularning semantik jihatlarini aniqlab milliy tilimiz me'yorlariga moslash, lingvokulturologik jihatlarini inobatga olgan holda to'g'ri tarjima qilish masalalari ilmiy tadqiqotni talab qilmoqda. Chunki, terminlarning tartibga solinmasligi hamda tillarning lingvistik va madaniy jihatdan farqlari jahon miqyosidagi hamkorliklarda tushunmovchiliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Shu boisdan, sun'iy intellekt (SI) sohasi masalasi O'zbekiston Respublikasida ham davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan. Bu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 17-fevraldagi “Sun'iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish va ular bilan bog'liq tashabbuslarni muvofiqlashtirish to'g'risida”gi PQ-4996 sonli qaroriga muvofiq bir qator ishlar amalga oshirilishi belgilangan. Bundan tashqari, Prezident tomonidan 2024-yil 14-oktabrdagi PQ-358-son qarori bilan “2030-yilgacha sun'iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish strategiyasi” ishlab chiqilgan bo'lib, unda sun'iy intellekt texnologiyalarini rivojlantirish uchun zarur bo'lgan huquqiy-normativ bazani shakllantirish, ijtimoiy hamda iqtisodiy sohalarda sun'iy intellekt texnologiyalarini keng joriy etish, sohani takomillashtirib, xalqaro aloqalarni mustahkamlash, aholining

bu yo'nalish bo'yicha bilim va ko'nikmalarini oshirish kabi bir qator ustuvor vazifalar belgilab qo'yilgan. Jumladan, SI infratuzilmasini kuchaytirish va shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish hamda normativ-huquqiy asoslarni mustahkamlashga doir bir qator choralar ko'rilmogda.

Shu sababdan, ingliz va o'zbek tillarida SI terminologiyasini tilshunoslik jihatdan tadqiq qilish mamlakatimizda olib borilayotgan bir qator raqamli texnologiyalar sohasidagi islohotlar, shuningdek, tilshunoslik va tarjimashunoslik sohalari, ilm-fan va texnika taraqqiyoti hamda ta'lim sohasi uchun ham ilmiy ham amaliy ahamiyatga ega.

Texnik terminlar – muayyan bir ilmiy-texnik jarayonni yoki vositani ifoda etuvchi leksik birliklar hisoblanadi. Terminlar terminologiyaning asosini tashkil etib, ilmiy muloqot uchun xizmat qiladi.

Ingliz tilidagi texnik atamalarining kelib chiqishi asosan qadimgi lotin va yunon tillariga borib taqaladi hamda bu atamalar xalqaro terminologiya sohasida keng qo'llaniladi. Masalan, *algorithm*, *voltage*, *automatic*, *technology*, va h.k.

Bunday texnik terminlarning o'zbek tilida shakllanish usuli ikkitani tashkil etadi:

1. Bevosita o'zlashtirish (transliteratsiya) orqali: *algoritim*, *texnika*.
2. Milliy tilda mos ekvivalentini yaratish orqali: *avtomatlashgan*, *kuchlanish*.

Shu usulda milliy tilimizdagi texnik terminlar boshqa tillardan kirib kelgan leksik birliklar bilan uyg'unlashib, o'zbek tili me'yorlariga mos keladigan yangi tizim sifatida jadallik bilan rivojlanib bormogda.

Ingliz va o'zbek tillaridagi texnik terminlarning morfologik jihatlari.

Ingliz tilidagi bir qancha terminlar asosan morfemik (so'z yasovchi) qo'shimchalar (morphological suffixes) vositasida hosil bo'ladi. Masalan, *electronic* (*electron+ic*), *operator* (*operat+or*), *compressor* (*compress+or*) va h.k. Bu kabi terminlar xalqaro miqyosda barcha uchun tushunarli va qanday vazifalarni anglatishi aniqligi bilan ajralib turadi.

O'zbek tilida esa texnik terminlar ingliz tilidan farqli ravishda so'z yasovchi qo'shimchalar orqali yoki so'z birikmalari yordamida hosil bo'ladi. Masalan, *kompyuter dasturi*, *kompyuter ehtiyot qismlari*, *dasturlash* (*dastur+lash*),

mexanizatsiyalashgan (*mexanizatsiya+lash+gan*), *ijtimoiy tarmoq*, *avtomatlashtirilgan* (*avtomat+lash+tir+il+gan*) va h.k. Ko'rinib turibdiki, bu holatda o'zbek tilida so'z yasovchi imkoniyatlar ingliz tilidagidan yuqoriroq hisoblanadi. Lekin ingliz tilida shunday terminlar borki, xalqaro ilmiy muloqotda bu terminlardan ko'proq foydalaniladi. Masalan, *chip*, *interface*, *server*, *processor*, *battery*, *hacker*, *website*, *display*, *board* kabi atamalar shular jumlasidandir.

Texnik terminlarning semantik xususiyatlari. Texnik atamalar boshqa sohalaridagi atamalardan farqli o'laroq o'z semantik xususiyatlariga ega monosemantik, aniqrog'i, aniq, yaxlit bir ma'noga ega hisoblanadi. Quyida ingliz tilidagi ayrim texnik terminlarning ma'nolari keltirilgan:

- *Algorithm* – aniq hisoblash tartibi;
- *Software* – kompyuter dasturi;
- *Hardware* – kompyuter ehtiyot qismlari;
- *Voltage* – elektr kuchlanish;
- *User interface* – foydalanuvchining dasturdan foydalanishi;
- *Hacker* – tarmoqqa noqonuniy ulanuvchi shaxs;
- *Data processing* – ma'lumotlarni qayta ishlash.

Lekin, ayrim terminlar o'zbek tiliga tarjima qilinganda polisemantik jihatdan farqlanadi, ya'ni ko'p ma'nolilikni aks ettiradi. Masalan, *current* – elektr toki yoki *current* – hozirgi, joriy; *traffic* – veb sahifadan foydalanuvchilarning umumiy soni yoki *traffic* – tirbandlik; *resolution* – tasvir aniqligi yoki *resolution* – qaror, hukm.

Texnik terminlar bilan bog'liq tarjima muammolari. Ingliz tilidagi terminlarni o'zbek tiliga tarjima qilayotganda bir qator muammolarga duch kelish hollari kuzatiladi. Bu esa xalqaro maydondagi aloqalarda ba'zi tushunmovchiliklarni keltirib chiqaradi. Bunday muammolarga duch kelmaslik uchun esa aksariyat terminlarning yaxlit va aniq ma'nosini asl mohiyatini tushuna olish hamda to'g'ri tarjima qila olish masalalari hozirgi kunda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Terminlarning tarjima qilinishdagi muammolari tarjima qilinadigan tildagi ekvivalentning yo'qligi hamda ko'p ma'nolilik (polisemiya) kabilardir. Aytish joizki, ba'zi texnik birikmalar o'zbek tiliga hali aniq tarjima qilinmagan, ya'ni muayyan bir

ekvivalentga ega emas. Masalan, *cloud storage*, *microblogging*, *router* va h.k. Bundan tashqari, shunday terminlar ham mavjudki, ular turlicha tarjima qilinadi. Masalan, *bugs* – *dasturni ishdan chiqaruvchi xatolar* yoki *bugs* – *hasharotlar*. Bunday holatlarda texnik terminlarni muayyan bir standartga keltirish zaruriy ehtiyojga aylanadi. Shu maqsadda yurtimizning terminologiya sohasi bo'yicha ilmiy soha vakillari yagona terminlar bazasini yaratish ustida ishlar olib bormoqdalar.

Xulosa. Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash mumkinki, ingliz va o'zbek tillaridagi texnik terminlar o'ziga xos umumiy xususiyatlarga ega bo'libgina qolmay, ularni qiyosiy tahlil qilish ham mumkin. Jumladan, ingliz tilidagi texnik terminlar lotin, yunon tillaridan kirib kelgan bo'lsa, o'zbek tilidagi terminlar o'zlashtirilgan va milliy bo'lishi mumkin. Tuzilishi jihatdan esa, ingliz tilidagi terminlar ko'pincha bir so'zdan iborat bo'lsa, o'zbek tiliga tarjima qilinganda esa tarjimadagi so'zlar miqdori bir nechta tashkil etadi. Yasalish usullari esa ingliz tilida so'z yasovchi qo'shimchalar ya'ni suffikslar orqali bo'ladi, o'zbek tilida esa so'z yasovchi, so'z o'zgartiruvchi qo'shimchalar hamda birikmalar orqali amalga oshiriladi. Ma'no anglatish xususiyatiga kelsak, ingliz tilida texnik terminlar monosemantik, ya'ni bir ma'noli bo'lsa o'zbek tilida esa bu holat polisemiyaning ya'ni ko'pmanolilikni aks ettiradi va ingliz tilidagi terminlar global miqyosda keng qo'llanilib bormoqda.

Ingliz va o'zbek tillaridagi texnik terminlarning umumiy va o'ziga xos farqli jihatlari mavjud bo'lib, ularni termin sifatida birlashtiruvchi asosiy omil – bu terminlarning yaxlit ilmiy ma'no anglatishiga intilish hisoblanadi. Ingliz tili texnik atamalarining kelib chiqishini ta'minlovchi til bo'lsa, o'zbek tili bu terminlarni semantik va morfologik jihatdan o'zbek tili me'yorlariga moslashtirgan holda o'zlashtiradi va tarjima jarayonlarida terminlar tarjimasini o'zbek tili standartlariga mos ravishda tarjima qilish xalqaro miqyosdagi ilmiy, ijtimoiy va iqtisodiy munosabatlar rivoji uchun muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. Т.: “Ўзбекистон”, 2016.

2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Тошкент; Ўзбекистон, 2017.
3. Mirziyoev Sh.M. Adabiyot va san'at, madaniyatni rivojlantirish – xalqimiz ma'naviy olamini yuksaltirishning mustahkam poydevoridir // Xalq so'zi, 2017 yil 4 avgust.

Asosiy darsliklar va o'quv qo'llanmalar:

1. Очилов Э. Таржима назарияси ва амалиёти. Ўқув қўлланма. – Тошкент. ТошДШИБ 2012.
2. Расулов Р. Умумий тилшунослик. – Т.: Fan va texnologiya, 2007.
3. Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. – Жиззах: Сангзор, 2006.
4. Умархўжаев М. Умумий тилшунослик. – Андижон: 2010.
5. Хашимов Г. Типология сложных предложений разносистемных языков. – Т.: Фан, 1991
6. Barik, H.C. (1969). A Study of Simultaneous Interpretation. Unpublished doctoral dissertation, University of North Carolina. (On file with University Microfilms, Ann Arbor, Michigan; order no. 70-3192.)
7. Comparative literature in the age of multiculturalism. Edited by Carles Bernheimer. The John Hopkins University Press. – London, 1995.
8. Muminov A. A Guide to simultaneous translation. – Т.: Tafakkur bo'stoni, 2013.
9. Newmark P. Approaches to translation. – Hertfordshire: Prentice Hall, 1988.
10. Shunqing Cao. The Variation Theory of Comparative Literature. Chuan University China. Springer. – Verlag Berlin Heidelberg, 2013.
11. Theories of Comparative Literature. – South Valley University.
12. Xalliyeva G. Qiyosiy adabiyotshunoslik. Т.: Akadem nashr, 2020.

Axborot manbalari:

1. <http://www.ziyo-net.uz>
2. <http://www.kutubxona.uz>
3. <http://www.ru.wikipedia.org/wiki/>
4. <http://www.philology.ru/linguistics1/gak-89.htm>
5. <http://www.perevodovedcheskiy.academic.ru/686/>
6. <http://www.filologia.su/kontrastivnaja/>

FILOLOGIK TA'LIM YO'NALISHIDAGI XORIJIY TILNI O'RGANISHDA TILSHUNOSLIK FANINING O'RNI VA AHAMIYATI

Mamatkulov Abduzxpiz Latipovich
filologiya fanlari nomzodi, professor,
Qo'qon universiteti Andijon filiali
Andijon, O'zbekiston

Annotatsiya: Tilshunoslik tilning paypo bo'lishi, til va tafakkur, til va jamiyat o'rtasida munosabatlar tilning jamiyatdagi o'rni, tilning ichki tuzilishi uni tahlil qilish usullari kabi masalalarni o'rganadigan fandir.

Kalit so'zlar: Tilshunoslik, xususiy va umumiy tilshunoslik, nutq, tafakkur. Tilshunoslik xususiy va umumiy tilshunoslik sohalaridan iborat. Xususiy tilshunoslik ma'lum bir tilning lug'at tarkibi, fonetik sistemasi va grammatik qurilishi, shuningdek, tarixiy taraqqiyot yo'llarini, xususan, bir tilni o'rganish bilan shug'ullanadi. Umumiy tilshunoslik esa undan farqlangan holda, tilning kelib chiqishi, ijtimoiy mohiyatini, jamiyatdagi o'rni, vazifasini, taraqqiyot yo'llarini, til bilan tafakkurning bir-biriga uzviyligini, barcha tillarning o'zaro munosabatini o'rganadi hamda tillarni tekshirish usullarini yaratadi. Umumiy tilshunoslik ayrim tillarni yoki bir guruh tillarni o'rganish, tekshirish natijasida aniqlangan til hodisalarini, til dalillarini umumlashtirib, umumiy xulosalar chiqaradi va xuddi shu asosda til qonuniyatlarini aniqlab beradi.

Demak, "Tilshunoslikka kirish" fani tilning boshqa hodisalar ichida tutgan o'rni, tuzilishi, uning taraqqiy etish qonuniyatlarini, til haqidagi fanning asosiy tushunchalarini o'rganadi, talabalarni tilshunoslik fanida qo'llaniladigan terminlar, tushunchalar tizimi bilan tanishtiradi. Bu "Umumiy tilshunoslik" fanining dastlabki bosqichi bo'lib, murakkab til hodisalari va ularning qonuniyatlarini to'g'ri anglab yetish, ayrim bir til, qarindosh va qarindosh bo'lmagan tillar guruhlarini bir-biriga solishtirib, tilning lug'at tarkibi, fonetik tizimi va grammatik qurilishini ilmiy asosda chuqur o'rganish uchun nazariy va amaliy jihatdan zamin yaratishga xizmat qiladi [1,55].

Lingvistik ta'limning vujudga kelishi va rivojlanish jarayoni juda sekin va uzoq davom etib, qariyb uch ming yillik tarixni o'z ichiga oladi, ammo u faqat XIX-XX asrlarda fan sifatida shakllandi. Tilning yaratilishida ham o'tmishda yashagan va ijod etgan juda ko'p mutafakkirlarning ishtiroki bor. Ularning faoliyati tufayli tilshunoslik barcha fanlar singari talaygina ilmiy merosga ega bo'lgan. Buning kamida ikki ahamiyati bor: birinchidan, o'sha fanning hozirgi, holati uning o'tmishdagi rivojlanish bosqichlari bilan bog'lab o'rganilganidagina u yoki bu nazariyaning, qonun-qoidaning nima uchun huddi hozirgiday shakllanganligini tushunish mumkin.

Ikkinchidan, fan tarixini bilish turli olimlar tomonidan ilgari surilgan nazariya va fikrlarni to'g'ri baholab, yo'l qo'yilgan hatolarni takrorlamaslik uchun yordam beradi.

O'tmishda ijod etgan faylasuf va tilshunoslarning ayrim fikrlari yoki ilmiy yo'nalishlari hozirgi zamon g'oyalariga mos kelmasligi, ba'zan esa zid bo'lishi mumkin. Ammo bu hol shunday merosni tarixiy dalil sifatida unutib yuborishga asos bo'la olmaydi. Faqat bularni tanqidiy nuqtai nazardan o'rganish kerak. Bunda har bir asar va uning muallifining o'tkinchi, reaksiya jihatlariga qarab emas, balki uning fanga, jamiyat taraqqiyotiga qo'shgan hissalariga qarab, uning ijodidagi ilg'or xususiyatlariga qarab, uning faoliyatiga oqilona baho berish kerak.

Tilshunoslik fani ham boshqa fanlar singari uzoq, ba'zan ziddiyatli yo'lni bosib o'tgan ijtimoiy fandır va bu yo'lni ilmiy asosda yoritib berish uchun tilshunoslik fanini asosiy uch davrga bo'lish mumkin: qadimgi asrlardagi, o'rta asrlardagi va yangi asrlardagi tilshunoslik kabi tarixiy-xronologik davrlarga bo'lish lozim. Ammo bunday davrlashtirish tilshunoslikning tarixiy bosqichlarini tasvirlashda yagona yo'l hisoblanmaydi. Chunki ilmiy yo'nalishlar, oqimlar, maktablar fan tarixida ular rivojlangan jo'g'rofiy mintaqalar nomi bilan, masalan: Hind tilshunosligi, Moskva, Leningrad, Qozon, Iroq, Bag'dod lingvistik maktablari va boshqalar yoki ularning tub mohiyatini ifodalaydigan qiyosiy-tarixiy, tilshunoslik, naturalizm, psixologizm va boshqalar, yoki elat va millat nomi bilan yuritiladigan hodisa, masalan: slavyanistika, polonistika, rusistika, turkologiya, arab tilshunosligi, hind tilshunosligi va boshqalar. Qaysi til qanday nomlanmasin, ularning vaqt jihatdan oldinroq shakllanganlari

keyingilari uchun zamin yaratgan va ular boshlang'ich manba bo'lib qolavergan [2,105].

Til haqidagi fan tilshunoslik yoki lingvistika deb yuritilib, O'rta Osiyoda XI-XV asrlarda, Yevropada esa XIX asrning boshlaridan boshqa fanlar qatorida mustaqil fan sifatida tan olingan. Ammo odamlar ichidagi savodli kishilarning, o'z zamonlaridagi olimlarning tilga nisbatan qiziqishlari ancha ilgari boshlangan. Qadimgi davrlarda tilga oid masalalar odatda boshqa muammolar, masalan, falsafa, mantiq, tasavvuf, musiqa, hatto tabiiy fanlar bilan qo'shib ketgan edi. Bu fanlar tilshunoslik fanining mustaqil shakllanishiga zamin yaratgan edi. Bu shakllanish davri hozirgi kungacha bir qancha tarixiy yo'llarni bosib o'tgan, masalan, eramizdan taxminan uch ming yil oldin Iroq, Turkiya, Suriya va Eron mamlakatlarining qadimgi nomi Mesopotamiya shumer xalqlarining mamlakati bo'lgan, ikki ming yil ilgari misrliklarda tilshunoslik vujudga kelgan va nihoyat, eramizning birinchi ming yilligining boshida turon qabilalarining markazlashganliklari tufayli turon qavmining tili vujudga keldi va ularning yozma tillari shakllandi.

Bu tillarda juda murakkab ideografik, keyin bo'g'in va harf yozuvi paydo bo'lgan. Shu paytdan boshlab esa yozuv ishlarini olib boradigan kotiblar maktablarda bolalarga (barcha yoshdagilarga ham) yozuv o'rgatgan. Shuni ta'kidlash lozimki, yozuv ta'limini o'rgatishni grammatik bilimlarsiz amalga oshirish mumkin emas edi. Demak, shumerlar, misrliklar o'z tillarini chuqur bilgan ekanlar. Olimlarning fikricha, eramizdan oldingi VII asrlarda Messopotamiyada sopol taxtachalarga yozilgan mix yozuvlari kutubxonasi topilgan. Qizig'i shundaki, bu yozuvlarning orasida alifbolar, lug'atlar kabi o'quv qurollari ham topilgan. O'sha paytlardan boshlangan xunrezliklar, bosqinchilik, turli-tuman urishlar va siyosiy-ma'naviy inqirozlar qabila va xalqlarning iqtisodiy hamda madaniy rivojiga katta to'siq bo'lib qolaverdi. Ma'lum bir davrda bilimlarning, shu jumladan, tilshunoslikning avloddan avlodga, pog'onadan pog'onaga o'tish jarayoni nihoyatda susaygan. Qadimgi Messopotamiya, Misrda shakllangan tilshunoslikning ko'pchilik qonun-qoidalari bu urush va vayronagarchiliklar tufayli keyingi avlodga yetib kelmagan. Bosqinchilik, urushlar tufayli vayronagarchiliklarni sezilarli darajada o'z boshidan kechirmagan Gretsiya,

Hindiston, bu toifaga Qadimgi O'rta Osiyo kabi mamlakatlarda yaratilgan tilshunoslikning ko'pchilik an'analari bizgacha yetib kelgan [3,155].

Eramizdan oldingi VI asrlarda Xitoyda zamonasining mashhur faylasufi Konfutsiy (554-449y) yozgan solnomalarda qadimgi xitoy yozma yodgorliklarning grammatik tahlili berilgan. Bu asarlar "Bahor va kuz" deb atalib, unda eramizdan oldingi 722-481 yillar orasidagi davrlar aks ettirilgan. Qadimgi xitoyliklar eramizdan 10 asr ilgari lug'at tuzganlar, eramizning boshlarida esa ular sinonimlar lug'ati ham tuzganlar. Ko'rsatilgan dalillar odamlarning tilshunoslik fani bilan juda qadimdan shug'ullanishiga qaramasdan, ular tilshunoslik fanining predmetini yaratish uchun asosiy zamin bo'la olmaganligini ko'rsatadi.

Tilshunoslik fanining eng qadimgi manbalari ikki mintaqada, o'ziga xos ikki xil madaniyat o'chog'ida vujudga kelgan. Bular qadimgi Hindiston, Qadimgi Gretsiya, qadimgi Rimlardir. Shuning uchun tilshunoslik tarixining qadimgi davri nafaqat qadimgi hind, qadimgi grek, qadimgi lotin, balki qadimgi Messopotamiya va qadimgi Misr filologiyasini ham qamrab oladi.

Lingvistikaning ilm sifatidagi taraqqiyotini spiral shaklida tasavvur qilish odat tusidagi bir hodisadir. Jamiyatning taraqqiy elishi tufayli tilshunoslikda yangidan-yangi o'zgarish va yutuqlar hamda, o'z navbatida, yechimi murakkab bo'lgan vazifa va muammolar vujudga kela boshladi. Vujudga kelgan yangi talqin va tahlillar tilshunoslikning predmetini aniqlash bo'yicha hosil bo'lgan natijalar asosida til o'rganishning yangi metodlari vujudga kela boshladi.

Agar qadimgi klassik fan tilni bir yagona shakl sifatida tasavvur qilib, uning falsafiy va mantiqiy fikrlash tahlilini tushuntiradigan bo'lsa, qiyosiy-tarixiy tilshunoslik tilning genetik yaqinligi nuqtai nazardan kelib chiqishini tushuntirib, tahlil qilib beradi. Mantiqiy maktablar borliqni tafakkurdagi umumbashariy deb tasavvur qilsa, xususiy tilshunoslikda tilning milliy shakllanganligini, psixologik maktablar tildagi tafakkur, tushunish muammolariga hamda to'plangan ayrim dalillarning semantik tahliliga murojaat qilganlar. Bu esa o'z navbatida, tarixiy va mantiqiy, nutq va tafakkur, ijtimoiy va shaxsiy muammolarni olimlar oldiga ko'ndalang qilib qo'ymoqdir [4,205].

“Yosh grammatikachilar” maktabining vakillari tilning ikki xil faoliyatini, ya’ni biri tilning individual psixologik faoliyati bo‘lib, u tilda bo‘ladigan hodisalarning analogiyasiga asoslanishidan iborat. Analogiya esa assotsiatsiya orqali yuz beradigan psixik hodisalardan kelib chiqadi. Ikkinchisi esa til faoliyatidagi fiziologik hodisalar – bu esa tildagi fonetik o‘zgarishlarda o‘z aksini topadi. Ular asosan tilning fonetik xususiyatlariga e’tibor berib, tilning morfologik xususiyatlariga kam e’tibor qaratishadi, tilning sintaktik xususiyatlariga esa deyarli qo‘l urmaganlar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Irisqulov I. Tilshunoslikka kirish. –Toshkent, 2005. – B 55.
2. Tilshunoslik nazariyasi va metodologiyasi. Tuzuvchi: H.Dadaboyev. – Toshkent, 2004. – B 105.
3. Nurmonov A., Iskandarova Sh. Umumiy tilshunoslik. – T., 2007. – B 155.
4. Borbala Richter. First steps in theoretical and applied linguistics. –Budapest, 2006. – B 205.

****=====****

TILSHUNOSLIKNING ASOSIY TARMOQLARI VA UNING AHAMIYATI

***Mamatov Ravshanbek Rustamovich
filologiya fanlari falsafa doktori (PhD), v.b.dotsent,
Qo‘qon universiteti Andijon filiali
Andijon, O‘zbekiston***

Annotatsiya: Tilning paydo bo‘lishi va rivojlanishi bevosita jamiyat va uning taraqqiyoti bilan bog‘liq, chunki jamiyat tarixiy taraqqiyoti jarayonida sodir bo‘lgan voqea va hodisalar tilda aks etmay qolmaydi. Tilning paydo bo‘lishi ham bevosita jamiyat bilan bog‘liq. Ayni paytda jamiyat, undagi voqea-hodisalar, uning rivojlanishi tilda aks etadi

Kalit so‘zlar: Makrolingvistika, mikrolingvistika, ekstralingvistika, intralingvistika, komparativistika, kommunikativ lingvistika.

Til tilshunoslikdan tashqari falsafa, mantiq, jamiyatshunoslik va boshqa fanlar tomonidan ham o‘rganiladi. Ma’lumki, tafakkurga daxldor masalalar mantiq ilmida o‘rganiladi. Til va tafakkur bir-biri bilan uzviy bog‘langan, biri ikkinchisiz yashay

olmaydigan hodisalardir, chunki tafakkur tilda yashaydi, har qanday nutq asosida esa tafakkur yotadi. Shu tufayli mantiq ilmida tafakkur qonuniyatlari bilan birga, fikrning tilda aks etishi o'rganilishi tabiiy. [1,50]

Bulardan tashqari tilshunoslar tilga oid masalalarni hal qilishda etnografiya, antropologiya, geografiya, fizika, fiziologiya, psixologiya, matematika va boshqa fanlarga oid materiallar va xulosalardan ham foydalanadilar. Ko'rinadiki, til faqat tilshunoslik emas, balki boshqa fanlarning ham o'rganish sohasi sifatida namoyon bo'ladi va bunda har bir fan o'ziga taalluqli ob'ektlarni, mavzularni ajratib oladi.

O'rganish sohasi nuqtai nazaridan tilshunoslik ikki katta guruhga ajratiladi:

1. Makrolingvistika (katta tilshunoslik)
2. Mikrolingvistika (kichik tilshunoslik)

Makrolingvistika til hodisalarini keng miqyosda boshqa fanlar bilan birgalikda o'rganadi. Makrolingvistika tilning paydo bo'lishi va rivojlanish bosqichlari, tilning taraqqiy etish qonuniyatlari, tilning ijtimoiy mohiyati, til va tafakkur munosabatlari, til va boshqa signal sistemalari o'rtasidagi mushtaraklik va farqli jihatlar, tilning tarqalishi kabi masalalarni o'z ichiga oladi. Mikrolingvistika esa tilning ichki tuzilishini, fonetik, leksik va grammatik hodisalarni o'rganish bilan shug'ullanadi. [2,100]

Ushbu yo'nalishlar asosida tilshunoslikning quyidagi tarmoqlari yuzaga kelgan:

1. Ekstralingvistika sotsiolingvistika va mentalingvistikani o'zida birlashtiradigan, tilni ijtimoiy hodisa sifatida o'rganuvchi fandır. Bunda sotsiolingvistika tilning tabiati va ijtimoiy vazifasini, mentalingvistika esa til va tafakkur, tilning mazmun tomonini o'rganadi.
2. Intralingvistika tilning ichki tizimini, uning birliklari va kategoriyalari, tilning yaruslari hamda ularning tuzilishini o'rganadi. Fonologiya, leksikologiya va grammatika intralingvistikaning asosiy bo'limlari hisoblanadi.
3. Komparativistika qiyosiy-tarixiy tilshunoslik sifatida hind - yevropa tillarining fonetikasi va morfologiyasini qiyosiy o'rganish asosida paydo bo'ldi. Qiyosiy tilshunoslikda areal lingvistika, tillarni geneologik va tipologik tasniflash masalalari ham o'rganiladi.

4. Kommunikativ lingvistika tilni aloqa-aralashuv vositasi sifatida o'rganadigan, til va nutq, ularning munosabati, uning jamiyatdagi asosiy vazifasi va o'rni masalalari bilan shug'ullanadigan sohadir. Til kishilik jamiyatidagi asosiy ijtimoiy hodisa sifatida kommunikativ, ekspressiv va akkumulyativ vazifalarni bajaradi. [3,150]

Tilshunoslik fanining boshqa fanlar bilan bog'liqligi va ular orasidagi o'rni. Tilni tilshunoslik bilan bir qatorda falsafa, psixologiya, sotsiologiya, mantiq kabi fanlar ham o'rganadi. Tilni o'rganishda ishtirok etadigan har bir fanning tilga nisbatan o'z munosabati bor. «Tilshunoslikka kirish» kursini chuqur egallashni istagan talaba, albatta, shu fanga yondosh bo'lgan sohalardan ham yaxshigina xabardor bo'lmog'i lozim. Jumladan, falsafa tilshunoslikning metodologiyasini belgilab berar ekan, falsafani o'rganmagan kishi tilshunoslik uchun xarakterli bo'lgan analiz tamoyillari va metodlarini tushuna olmaydi. Dialektika qonuniyatlarini bilmagan «til o'rganuvchi» til va nutq faoliyatiga sistema sifatida yondasha olmasligi aniq. Yohud til-fikr ifodalash quroli, fikr esa mantiq fanining o'rganish obyekti ekanligini hisobga oladigan bo'lsak, logik kategoriyalarni bilish naqadar muhim ekanligini izohlashga hojat yo'q. Bu sotsiolingvistika fanining yuzaga kelishiga asos bo'ldi. [4,20]

Tilshunoslikning psixologiya (inson ruhiy jarayonlarining qonuniyatlarini o'rganadigan fan) bilan bog'liqligini lingvistikaning nisbatan yangi sohasi psixolingvistika o'rganadi. Tilshunoslik tarix, pedagogika fanlari bilan ham uzviy aloqadordir. So'zlarning tarixini, tilning lug'at boyligini o'rganishda tarix tilshunoslikka katta yordam beradi. Sababki, til urug' va qabila, elat hamda millat tarixi bilan chambarchas bog'liq. Shunga ko'ra kishilik jamiyatining tarixi tilda o'z aksini topadi.

Tilshunoslik va tarixning bog'lanishi ikki tomonlama bo'lib, tarix materiallari til taraqqiyotini o'rganish uchun, til faktlari tarix uchun muhimdir. Ushbu fan arxeologiya, etnografiya, shuningdek, adabiyotshunoslik bilan ham zich bog'langandir. Zero, tilshunoslik bilan adabiyotshunoslik filologiyani tashkil etadi. Tilni tilshunoslikdan tashqari falsafa, mantiq kabi boshqa fanlar ham o'rganadi. Ma'lumki, tafakkurga daxldor masalalar mantiq ilmining mavzusidir. Shu tufayli mantiqchilar tafakkur qonuniyatlari bilan birga, fikrning tilda aks etishini

o'rganmasliklari mumkin emas. Undan tashqari, til va tafakkur bir-biri bilan uzviy bog'langan, biri – ikkinchisiz yashay olmaydigan hodisadir, tafakkur tilda yashaydi, har qanday nutq asosida esa tafakkur yotadi. Mantiq tilni ana shu yo'nalishda o'rganadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Irisqulov I. Tilshunoslikka kirish. –Toshkent, 2005. – B 50.
2. Tilshunoslik nazariyasi va metodologiyasi. Tuzuvchi: H.Dadaboyev. – Toshkent, 2004. – B 100.
3. Nurmonov A., Iskandarova Sh. Umumiy tilshunoslik. – T., 2007. – B 150.
4. Borbala Richter. First steps in theoretical and applied linguistics. –Budapest, 2006. – B 20.

****=====****

ВЛИЯНИЕ ЯЗЫКОВОГО КОНТАКТА НА СТРУКТУРНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ ЯЗЫКА

Юлдашева Лазиза Равшановна
Ассистент кафедры языков и гуманитарных наук
Андижанского государственного технического института
Ураимова Райёна
Студентка экономического факультета
Андижанского государственного технического института

Аннотация: В статье рассматривается влияние языковых контактов на внутреннюю структуру языка, включая изменения в фонетике, грамматике, лексике и синтаксисе. Анализируются механизмы и последствия языкового взаимодействия в условиях билингвизма, диглоссии и языковой интерференции. Особое внимание уделяется явлениям заимствования, калькирования, языковой гибридизации и смешения. Приведены примеры из языковой практики различных регионов мира. Обосновывается вывод о том, что контакт с другим языком является важным фактором языковой эволюции.

Ключевые слова: языковой контакт, интерференция, заимствование, структурные изменения, билингвизм, языковая гибридизация.

Введение

Язык — не изолированная система, а социальное явление, находящееся в постоянном взаимодействии с другими языками и культурами. В условиях глобализации, миграции, колониализма, международной торговли и цифровой коммуникации языковые контакты становятся не исключением, а правилом. В результате этих контактов происходят структурные изменения, затрагивающие различные уровни языковой системы: от лексики до синтаксиса.

Цель данной статьи — рассмотреть механизмы, последствия и характер влияния межъязыкового взаимодействия на структуру языка.

1. Теоретические основы языкового контакта

Языковой контакт — это ситуация, при которой два или более языка вступают во взаимодействие через своих носителей. Как правило, это связано с билингвизмом, миграцией, колонизацией или обучением второму языку. [1]

Основные формы контакта:

- Билингвизм — использование двух языков одним человеком или сообществом;
- Диглоссия — сосуществование двух языков или двух вариантов одного языка с различными функциями;
- Пиджины и креольские языки — результат длительного смешения языков с упрощением структуры.

2. Механизмы влияния на структуру языка

2.1. Лексические заимствования

Наиболее очевидная форма влияния — заимствование слов. В процессе заимствования происходит не только пополнение словаря, но и адаптация чуждого материала к собственной морфофонологической системе.

Пример:

Русский язык заимствовал множество слов из французского в XIX веке: *балкон, визит, гардероб*. В современный период — из английского: *чат, фейк, блогер, лайк*.

2.2 Морфологические изменения

Под влиянием другого языка может изменяться словообразование, формы склонения и спряжения.

Пример:

В креольских языках наблюдается сильное упрощение морфологической системы — исчезновение падежей, времен, форм глагола.

2.3 Синтаксические изменения

Синтаксис может подвергаться изменениям в результате калькирования структур другого языка или переноса порядка слов.

Пример:

Под влиянием английского многие русские билингвы начинают употреблять конструкции типа *"Я сделал это на прошлой неделе"*, калькуя *"I did it last week"* вместо традиционного *"Я сделал это неделю назад"*.

2.4. Фонетические и фонологические изменения

В языках-контактёрах могут появляться новые звуки, акценты или изменения в просодике.

Пример:

В заимствованных словах могут сохраняться или адаптироваться звуки, отсутствующие в языке-реципиенте: *коучинг*, *флексить*, *стрим* — наличие звука /w/ и [ks].

3. Социальные и культурные факторы

Изменения в языке напрямую связаны с престижем контактирующего языка. Языки с более высоким социальным статусом (например, английский в 21 веке) оказывают большее структурное влияние.

Пример:

Во многих странах Африки французский и английский являются официальными языками, в то время как местные языки адаптируют их лексику, фонетику и даже синтаксис. [1]

4. Примеры языковых изменений в условиях контакта

4.1. Русский язык в диаспоре

Русскоязычные общины в США, Германии, Израиле демонстрируют активное смешение языков. Появляется так называемый *руслиш* — гибрид русского и английского:

«Я паркуюсь возле молла» — калька с *“I’m parking near the mall”*. [2]

4.2. Арабско-французский контакт в Северной Африке.

Во франкоязычных странах Магриба арабский и французский взаимодействуют настолько тесно, что наблюдаются случаи "переключения кодов" и заимствования грамматических структур.

4.3. Английский как глобальный донор

Английский язык сегодня оказывает структурное влияние на все мировые языки. Пример — заимствование таких конструкций, как *"он есть доктор"* (*he is a doctor*) в языках, где традиционно не использовалась связка "быть" в настоящем времени.

5. Проблемы и вызовы.

- Угрозы языковой идентичности и автономии

Неконтролируемое заимствование может привести к эрозии грамматических норм и исчезновению родных языков.

- Неоднозначная языковая политика

В странах с несколькими языками часто отсутствует сбалансированная языковая политика, что усиливает давление одного языка на другие.

- Трудности стандартизации гибридных форм

Как фиксировать и кодифицировать быстро меняющиеся формы? Возникает необходимость новой лингвистической методологии.

Заключение.

Языковой контакт — мощный фактор изменения языковой структуры. Он проявляется на всех уровнях — от лексики до синтаксиса и фонетики. Хотя подобные изменения могут вызывать тревогу по поводу «чистоты языка», они являются естественным результатом языковой динамики в условиях глобального мира. Задача лингвистики — не бороться с этим процессом, а

изучать его, анализировать и находить баланс между изменчивостью и устойчивостью языковой системы.

Список литературы:

1. Виноградов, В. В. (1972). *О языке художественной литературы*. Москва: Наука.
2. Томасон, С., Кауфман, Т. (2002). *Языковой контакт, креолизация и генетическая классификация*. Москва: URSS.
3. Haugen, E. (1950). The Analysis of Linguistic Borrowing. *Language*, 26(2), 210–231.
4. Weinreich, U. (1968). *Languages in Contact: Findings and Problems*. The Hague: Mouton.

****=====****

ПРИЧИНЫ И МЕХАНИЗМЫ ИСЧЕЗНОВЕНИЯ ЯЗЫКОВ

Юлдашева Лазиза Равшановна
Ассистент кафедры языков и гуманитарных наук
Андижанского государственного технического института

Аннотация: Языковое разнообразие — ключевой элемент нематериального культурного наследия человечества. Однако с каждым десятилетием число живых языков стремительно сокращается. Исчезновение языка — это не только утрата лексики и грамматических структур, но и исчезновение уникального способа восприятия мира, системы знаний и культурной идентичности. В данной статье рассматриваются основные причины и механизмы исчезновения языков, приводятся примеры языковых сообществ, находящихся под угрозой, а также обсуждаются возможные пути сохранения языкового многообразия. Особое внимание уделяется междисциплинарному подходу к проблеме, включающему социолингвистику, этнолингвистику, языковую политику и цифровые технологии.

Ключевые слова: исчезновение языков, языковая ассимиляция, лингвистическая экология, языковая политика, межпоколенческая передача, документирование языков.

Введение

Современная лингвистика сталкивается с беспрецедентным кризисом: по данным ЮНЕСКО, более **40% языков мира находятся под угрозой исчезновения**, а каждую неделю умирает один язык. С этим исчезновением мы теряем не только способ коммуникации, но и целые **культурные коды, мифологические системы, экологические знания и формы мышления**.

Исчезновение языка не всегда сопровождается катастрофическими внешними событиями. Напротив, чаще всего этот процесс протекает **незаметно, но неумолимо**: язык вытесняется из публичной сферы, теряет статус, перестаёт передаваться детям, пока, в конечном итоге, не остаётся ни одного активного носителя.

Понимание **причин и механизмов** этого процесса — ключ к возможной **реанимации и сохранению** уязвимых языков.[1]

2. Социально-экономические и культурные причины исчезновения языков

2.1. Давление доминирующих языков

В большинстве стран существует один (или несколько) «языков власти» — языков, используемых в государственном управлении, образовании, бизнесе и массовой культуре. Меньшинственные языки не обладают теми же ресурсами, статусом и инструментами распространения.

Это приводит к тому, что носители языков меньшинств **сознательно переходят на более престижный язык**, желая обеспечить детям лучшие карьерные и социальные перспективы.

Пример: во многих регионах Африки молодёжь отказывается от родных языков в пользу английского, французского или португальского — в зависимости от колониального наследия.

2.2. Урбанизация и миграция

Глобальный процесс урбанизации способствует **разрыву межпоколенческой языковой традиции**. При переезде в город семья сталкивается с необходимостью интеграции в новую социальную и лингвистическую среду. В результате дети растут в доминирующем языковом окружении, где родной язык постепенно утрачивает свою ценность.

2.3. Образовательная система

Одним из ключевых факторов является **отсутствие родного языка в официальной системе образования**. Школьное обучение на другом языке (например, государственном) создаёт у ребёнка ассоциацию языка родителей с чем-то «неофициальным», «непригодным для карьеры».

3. Лингвистические и психологические механизмы исчезновения

3.1. Прекращение межпоколенческой передачи

Язык исчезает не тогда, когда умирает последний его носитель, а тогда, когда **на нём перестают говорить с детьми**. Родители могут владеть языком, но сознательно не передают его, считая это бесполезным или даже вредным для будущего ребёнка.

3.2. Функциональное сужение

Постепенное вытеснение языка из повседневных функций (школа, работа, публичные мероприятия) приводит к его ограниченному использованию: он сохраняется лишь в рамках ритуалов, домашних разговоров с пожилыми людьми и фольклора. Это «сужение сферы употребления» ускоряет процесс забвения.

4. Примеры исчезающих языков

- **Айновский (Япония):** практически исчез; активное возрождение идёт с помощью программ ЮНЕСКО.
- **Манкс (Остров Мэн):** возрождён после того, как язык считался мёртвым с 1974 года.
- **Удинахт (Сибирь):** менее 10 носителей, все пожилого возраста.
- **Ачехский (Индонезия):** вытесняется официальным индонезийским языком несмотря на миллионы носителей — из-за утраты функций и престижа.[4]

5. Что теряет человечество с исчезновением языка?

- **Культурное наследие:** песни, мифология, устные традиции, сказки.
- **Этнолингвистическая информация:** уникальные названия животных, растений, природных явлений.
- **Альтернативные способы мышления:** разные языки кодируют восприятие времени, пространства, эмоций по-разному.
- **Лингвистические данные:** исчезновение языка делает невозможным изучение его грамматики и фонологии — навсегда.[2]

6. Пути решения: сохранение и возрождение языков

6.1. Документирование и архивирование

Создание аудио-, видео- и текстовых архивов с носителями исчезающих языков — первый шаг к их сохранению. Современные цифровые платформы (как ELAR или Endangered Languages Project) делают эти данные доступными для исследователей и сообществ.

6.2. Языковое образование

Двуязычные школы, курсы для взрослых, детские сады с родным языком — эффективные инструменты возвращения языка в жизнь семьи и общества.

6.3. Лингвистическая активизация

Включение языка в медиа, социальные сети, мемы, YouTube, TikTok, создание приложений и комиксов помогает сделать язык «модным» и понятным для молодёжи.

6.4. Поддержка на государственном уровне

Признание статуса языков меньшинств, их защита в Конституции, финансирование образовательных и культурных проектов — всё это создаёт условия для сохранения языков.

Пример: в Новой Зеландии маорийский язык активно поддерживается государством, имеет официальный статус и преподаётся в школах.

7. Заключение

Языки умирают не потому, что они «слабые», а потому, что **условия, в которых они существуют, становятся враждебными**. Однако исчезновение

— не неизбежность. Язык может быть восстановлен, оживлён, возвращён в общественное сознание — если его носители и государство видят в нём ценность.

Каждый исчезающий язык — это **бесценное окно в человеческую культуру и мышление**. И с каждым потерянным языком мир становится беднее — не только лингвистически, но и духовно.

Список литературы:

1. Crystal D. *Language Death*. Cambridge University Press, 2000.
2. Harrison K. D. *When Languages Die: The Extinction of the World's Languages and the Erosion of Human Knowledge*. Oxford University Press, 2007.
3. Grenoble L. A., Whaley L. J. *Saving Languages: An Introduction to Language Revitalization*. Cambridge University Press, 2006.
4. ЮНЕСКО. Атлас исчезающих языков мира. unesco.org/languages-atlas

****=====****

TIJORIY DISKURS NAZARIY AHAMIYATI

Xolisov Azizbek Shokirjon o'g'li
“Tillar va gumanitar fanlar” kafedrası assistenti
Samatqulova Musharraf Sadirbek qizi
ADCHTI ingliz filologiyasi yo'nalishi
203-guruh Talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada “diskurs” tushunchasining kelib chiqishi va mazmuni, shuningdek, tijoriy diskursning ta’rifi hamda uning nazariy asoslari yoritilgan. Tijoriy diskursning asosiy xususiyatlari va turlari, tilshunoslikdagi o’rni hamda ilmiy ahamiyati tahlil qilinadi. Maqola tijoriy diskursni nazariy jihatdan o’rganish orqali til va biznes munosabatlarini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Kalit so’zlar: tijoriy diskurs, biznes munosabatlari, reklama iboralari, shartnoma, kommunikatsiya

Diskurs – bu nutq yoki yozma matnni kengroq ma’noda tushunishdir. U faqat gapning mazmunini emas, balki qaysi vaziyatda, kim tomonidan, qanday maqsadda

aytilganini ham o'z ichiga oladi. "Diskurs" atamasi lotincha *diskursus* so'zidan kelib chiqqan bo'lib, "suhbat, fikr almashish" degan ma'noni bildiradi. Tijoriy diskurs savdo, biznes va marketing sohalarida ishlatiladigan. Bugungi globallashuv davrida biznes va savdo jarayonlari tez sur'atlar bilan rivojlanmoqda. Reklama, marketing, elektron tijorat va xalqaro savdo tili orqali amalga oshirilmoqda. Shu sababli tijoriy diskursni nazariy jihatdan o'rganish muhim[1].

Diskurs faqatgina matn emas, balki nutqning yaratilish jarayoni, uning ijtimoiy, madaniy va kommunikativ sharoitkarini o'z ichiga olgan murakkab hodisadir. Diskurs nazariyasi tilshunoslik, falsafa, sotsiologiya, va kommunikatsiya fanlari bilan chambarchas bog'liq. Uning nazariy asosi shundan iboratki, insonlar o'rtasidagi har qanday muloqot – bu ijtimoiy munosabatlarning in'ikosidir. Demak, tijoriy diskurs ham iqtisodiy va savdo munosabatlari aks ettiruvchi til hodisasi sifatida qaraladi. Tijoriy diskurs biznes va savdo sohasida keng qo'llaniladigan nutqiy faoliyat hisoblanadi. U axborot berish, ishonitirish, targ'ib qilish hamda huquqiy munosabatlarni ifodalash kabi o'ziga xos vazifalarni bajaradi. Axborot berish bu mahsulot yoki xizmat haqida ma'lumot yetkazish snalsa, huquqiy munosabatlarga esa shartnoma, kelishuv, hujjatlar tilida ifodalanish kiradi[2].

Tijoriy diskurs o'z navbatida bir nechta turlarga ajratilib tahlil qilinadi. Reklama diskursi, huquqiy-hujjatli diskurs, og'zaki tijoriy diskurs, yozma tijoriy diskurs, raqamli (elektron) tijoriy diskurslar shular jumlasidan. Iste'molchiga qaratilgan targ'ibot nutqini reklama diskursi deb atasak bo'ladi. Tijorat xatlari, e'lonlar, tijorat takliflari kabilarni yozma tijoriy diskurs o'z ichiga oladi. Raqamli tijoriy diskurs deganda internet-do'konlar, elektron reklama, ijtimoiy tarmoqdagi tijorat postlarini tushunish mumkin. Ko'rinib turibdiki, hozirgi kunda aynan raqamli tijorat diskursi ommalashib bormoqda, uning ahamiyati boshqa turlarga qaraganda muhimroq hisoblanadi.

Tijoriy diskursni nazariy jihatdan tahlil qilib o'rganish bir nechta muhim vazifalarni o'z ichiga oladi. Birinchidan, tijoriy diskurs tilshunoslikda yangi tarmoqlarni ochadi. Misol uchun, biznes tilshunosligi, reklama tilshunosligi. Bu tarmoqlarning boshqa tilshunoslik tarmoqlaridan farqi shundaki, bu tarmoqlar asosan savdo sohasida ish

olib boradi, savdo-sotiqqa bevosita xizmat qiladi. Ikkinchidan, ijtimoiy kommunikatsiyaning o'ziga xos tomonlarini yoritadi. Misol tariqasida aytish lozimki, savdolashayotganda ikki tomon: xaridor va sotuvchi o'z muloqotida biznesga aloqador iboralar, olib qochishlardan mohirona foydalanadi. Uchinchidan, tilning iqtisodiy jarayonlarga ta'sirini namoyon qilafi. Bu degani tilning barcha o'rinlarda, shu jumladan, iqtisodiyotdagi muhim rolini ham ko'rsatadi, anglatadi. Bundan tashqari, madaniyatlararo muloqotni tushuntirishga yordam beradi. Bugungi globallashuv davrida turli millat vakillari savdo va boznesda o'zaro aloqada bo'lishadi. Bu jarayonni to'g'ri tushunish uchun tijoriy diskursni nazariy asosda o'rganish muhimdir. Reklama tilshunosligi, biznes tilshunosligi yoki korporativ kommunikatsiya kabi yo'nalishlar aynan tijoriy diskurs nazariy tahliliga tayangan holda rivojlanadi. Tilning iqtisodiy jarayonlardagi roli nazariy jihatdan o'rganilsa, jamiyatda tilning ijtimoiy kuch sifatidagi ahamiyati yanada yaqqolroq namoyon bo'ladi. Tijoriy diskursning nazariy ahamiyati tilning imkoniyatlarini kengaytirish, uni iqtisodiy va ijmoiy muhitda yanada faolroq ko'rsatishda ko'rinadi[3].

Diskurs va diskurs tahlili tilshunoslikda muhim o'rin tutadi, chunki ular kommunikatsiya jarayonlarini, ijtimoiy interaktsiyalarni va madaniy qadriyatlarni chuqurroq tushunishga imkon beradi. Diskurs, til va gaplarning ma'no va kontekstlarini o'rganish bilan birga, ularning ijtimoiy va madaniy o'zgarishlarni qanday aks ettirishi va shakllantirishi haqida batafsil ma'lumot beradi. Diskurs tahlili esa til orqali ifodalangan ijtimoiy kuchlar, ideologiyalar va madaniyatni tahlil qilish uchun metodologik yondashuvni taqdim etadi. O'zbek tilida diskurs va diskurs tahlili, til va madaniyat o'rtasidagi bog'lanishni chuqurroq tushunishga yordam beradi. O'zbekistonning tez o'zgarayotgan ijtimoiy-siyosiy konteksti, til amaliyotlariga katta ta'sir ko'rsatadi va diskurs tahlili orqali bu o'zgarishlarning til orqali qanday aks ettirilishini aniqlash mumkin. Diskurs, tilshunoslikda faqatgina so'z birikmalari va grammatik strukturalar emas, balki kommunikatsiya jarayonlarining ijtimoiy, madaniy va ideologik kontekstini ham o'rganishga qaratilgan muhim tushunchadir. Diskurs tahlili esa, til orqali ifodalangan ma'no va kontekstni chuqurroq o'rganishga imkon beruvchi uslubiy yondashuvdir. Bu yondashuv, til orqali qanday qilib ijtimoiy

kuchlar, ideologiyalar va madaniy qadriyatlar aks ettirilishi mumkinligini aniqlashda muhim rol o'ynaydi. O'zbekistonda diskurs va diskurs tahlili mavzusi, tarixiy, siyosiy va madaniy faktorlar ta'siri ostida shakllangan til amaliyotlarini chuqurroq tushunishga imkon beradi. O'zbek tili, o'zining Turkic ildizlari va keyingi tarixiy bosqichlarda olingan Fors, Arab va Rossiya ta'sirlarini aks ettirib, til amaliyotlari va diskurslar haqida noyob tasavvur beradi. So'nggi yillarda O'zbekistonda yuz berayotgan ijtimoiy va siyosiy o'zgarishlar til ishlatilishiga va diskurs amaliyotlariga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatdi. Ushbu maqola, o'zbek tilidagi diskurs va diskurs tahlilining nazariy va amaliy jihatlarini o'rganishga qaratilgan. Maqsadimiz, siyosiy nutqlar, ommaviy axborot vositalarida ifodalangan fikrlar va kundalik suhbatlarda aks ettirilgan diskurslarni tahlil qilib, O'zbekistondagi ijtimoiy va madaniy kontekstni yoritishdir. Diskurs tahlili yordamida til qanday qilib kuch, identitet va ideologiyani qurish va muzokara qilishda rol o'ynashini aniqlashni ko'zlaymiz. Ushbu tadqiqotda javob beriladigan asosiy savollar quyidagilar: Zamonaviy o'zbek diskurslari O'zbekistonning ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlarini qanday aks ettiradi? Til ishlatilishidagi o'zgarishlar identitet va kuch tuzilmalariga qanday ta'sir qiladi? Diskurs tahlili bu jarayonlarni yanada chuqurroq tushunishga qanday yordam beradi? Maqola, o'zbek tilidagi diskurs amaliyotlarini kengroq kontekstda o'rganish orqali diskurs tahlili sohasiga qo'shgan hissasini taqdim etadi. Bu tadqiqot nafaqat o'zbek tilini yaxshiroq tushunishga, balki ko'p tilli va tez o'zgarayotgan jamiyatlarda diskurs amaliyotlarining umumiy holatini yoritishga yordam beradi.

Metodologiya

Ushbu tadqiqotda diskurs va diskurs tahlili metodologiyasini qo'llash orqali o'zbek tilidagi diskurslarni

o'rganish maqsad qilingan. Tadqiqot quyidagi metodlarni o'z ichiga oladi:

1. Diskurs Tahlili

2.1 Matn Tanlash

Diskurs tahlilida o'zbek tilidagi turli matnlar tanlandi. Tanlangan matnlar quyidagi toifalardan iborat:

- Siyosiy Nutqlar: O'zbekistonning amaldagi siyosiy yetakchilari tomonidan qilingan nutqlar.
- Ommaviy Axborot Vositalari: Gazetalar, jurnallar va internet nashrlaridagi maqolalar va reportajlar.
- Madaniy Matnlar: Madaniy tadbirlar va san'at asarlariga oid matnlar.

1.2 Analitik Yondashuv

Diskurs tahlili uchun quyidagi analitik yondashuvlar qo'llanildi:

- Konstruktsion Yondashuv: Matnlarning ijtimoiy va madaniy kontekstlarini tushunishga qaratilgan.

Diskurslar qanday qilib madaniy va siyosiy identitetlarni qurish va saqlashda ishlatiladi?

- Pragmatik Tahlil: Tilning maqsadli va kontekstual funksiyalarini o'rganish. Bu yondashuv til orqali

ijtimoiy kuchlarni va ideologiyalarni qanday ifodalashni ko'rsatadi.

- Kritik Diskurs Tahlili: Diskurslarning kuch va ideologiyani qanday ishlab chiqish va ta'sir

ko'rsatishini tahlil qilish. Bu yondashuv orqali til orqali ijtimoiy tengsizliklar va hukmronlik tuzilmalari

o'rganildi.

2. Kontent Tahlili

2.1 Matnlarni Kodekstrish

Matnlar kodekstrish uchun quyidagi usullar qo'llanildi:

- Kategoriya Yaratish: Matnlar mavzu va tematik jihatlari bo'yicha kategoriyalarga ajratildi. Misol

uchun, siyosiy, madaniy, va ijtimoiy mavzular.

- Tematik Tahlil: Har bir matn bo'yicha asosiy temalar va dasturiy fikrlar aniqlanib, ularning ijtimoiy

va siyosiy kontekstdagi o'rni tahlil qilindi.

2.2 Kodlash Jarayoni

Kodlash jarayonida quyidagi bosqichlar o'tkazildi:

- Kodlarni Tashkillashtirish: Matnlardan olingan ma'lumotlarni sistematik ravishda tasniflash.

- Kodlarni Tahlil Qilish: Kodlar yordamida matnlardagi asosiy fikrlar va temalar aniqlanib, ularning o'zaro aloqalari o'rganildi.

3. Suhbat Tahlili

Suhbat tahlili uchun quyidagi yondashuvlardan foydalanildi:

- Kundalik Suhbatlar: O'zbek tilida olib borilgan kundalik suhbatlar va intervyular tahlil qilindi.

- Interaktsiyalarni Tahlil Qilish: Suhbatlarda tilning qanday ishlatilishi, ijtimoiy rollar va munosabatlar qanday aks etishi o'rganildi.

4. Ma'lumotlarni Yig'ish va Tahlil Qilish

Ma'lumotlar yig'ish uchun quyidagi usullar qo'llanildi:

- Hujjatlarni Tahlil Qilish: Tanlangan matnlar o'rganildi va ularning asosiy xususiyatlari qayd etildi.

- Suhbat Intervyulari: Foydalanuvchilar bilan intervyular o'tkazilib, suhbatlar tahlil qilindi.

- Statistik Tahlil: Ma'lumotlar to'plandi va statistik vositalar yordamida tahlil qilindi, bu orqali diskurslarda mavjud tendensiyalar va o'zgarishlar aniqlanadi

Natijalar

Diskurs va diskurs tahlili metodologiyasi yordamida o'zbek tilidagi matnlar va suhbatlarni tahlil qilish orqali bir qator muhim natijalarga erishildi. Tadqiqot davomida to'plangan ma'lumotlar quyidagi asosiy sohalarda natijalarni ko'rsatdi:

1. Siyosiy Diskurslar

1.1 Ideologik Tuzilmalar

Siyosiy nutqlarda va ommaviy axborot vositalaridagi matnlarda ideologik tuzilmalar aniqlandi. O'zbekistonning amaldagi siyosiy yetakchilari tomonidan ishlatilgan til va diskurslar, hukumat siyosatini qo'llab-quvvatlash va qarshi kurashish uchun muayyan

ideologik kontekstlarni yaratadi. Masalan, hukumat siyosatini targ'ib qiluvchi nutqlarda milliy birlik va barqarorlik kabi mavzular ajralib turadi.

Xulosa qilib aytganda, diskurs tushunchasi nafaqat matn yoki nutq, balki uning ortidagi ijtimoiy, madaniy va kommunikativ jarayonlarni ham qamrab oladi. Tijoriy diskurs esa iqtisodiy faoliyat, savdo va biznes sohalarida muhim o'rin tutadi. U shartnomalar, reklama matnlari, biznes yozishmalari va og'zaki suhbatlar orqali amalga oshib, tilning amaliy kuchini namoyon qiladi. Nazariy jihatdan tijoriy diskursni o'rganish tilshunoslikka yangi yo'nalishlar olib kiradi, kommunikatsiya nazariyasini boyitadi va tilning iqtisodiy munosabatlardagi o'rnini ochib beradi. Shuningdek, u madaniyatlararo muloqot jarayonlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Tijoriy diskursni nazariy tomonlama tahlil qilish fanda muhim ilmiy ahamiyatga ega bo'lib, zamonaviy ijtimoiy taraqqiyotda tilning rolini kengroq yoritishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. SH.M.Mirziyoev "Erkin va farovon, demokratik o'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz" T.: O'zbekiston-2016.
2. Xodjaboev A. Xusanov L. Kasbiy ta'lim metodologiyasi. T.: Fan va texnologiyalar, 2007.
3. A. Abduqodirov, R. Ishmuhammedov. "Ta'limda innovatsion texnologiyalar" T.: 2008. – 128 b.

****=*****=****

THE CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF DISCOURSE AND ITS RELATIONSHIP TO THE TEXT

***Pulatova Dilafruz Tokhirjonovna
Andijan State Medical Institute***

Lecturer at the Department of Uzbek Language and Literature, Languages

E-mail: dilafruzpulatova0913@gmail.com

Annotation: This thesis provides information about the study and application of the concept of discourse. It also discusses the origin of the term "discourse,"

linguists' conclusions regarding text and discourse, and the relationship between the concepts of text and discourse.

Keywords: discourse, linguistics, analysis, research, relation

Language is considered the most fundamental means of social interaction for humankind. Through language, not only information is exchanged, but also ideas, worldviews, and social relations are formed. The process of communication carried out through language is known as discourse, one of whose main features is its contextual dependence and communicative nature.

Since the last quarter of the 20th century, considerable attention has been paid in world linguistics to studying any speech structure — as a product of linguistic activity — from the perspective of the interaction between its creator and perceiver, that is, between the author and the recipient. Examining speech structures as a process of communication led to the emergence of the concept of *discourse*. The term *discourse*, first introduced in the 1950s by the American linguist Zellig Harris, today denotes a phenomenon that represents one of the central issues in modern linguistics[3].

In his 1952 article entitled “*Discourse Analysis*,” he emphasized the necessity of analyzing speech and text in their interrelation and introduced the method of *discourse analysis*. According to Harris, discourse encompasses not only grammatical units but also the process of their actual use. Therefore, in the history of modern linguistics, Harris is recognized as the first scholar to employ the term *discourse* as a scientific concept.

The term “*discourse*” is polysemous, and several authors have used it almost as a homonymous word. In their interpretations, discourse is understood as:

- 1.a coherent text;
- 2.the oral or written form of a text;
- 3.a dialogue;
- 4.a group of semantically connected words;
- 5.a written or oral speech work.

According to Ye. Isayeva, from a linguistic point of view, *discourse* is a process of live communication that differs from written speech[5]. Therefore, it is spontaneous, complete, directly related to the topic, and comprehensible to the listener. Along with its structural features, discourse also possesses genre-specific characteristics. Moreover, it is marked by such features as seriousness/non-seriousness, rituality and deviation from it, argumentation, and the increase or decrease of communicative distance.

Discourse is a complex cognitive-communicative phenomenon that includes not only the text itself but also various extralinguistic factors. These factors play a crucial role in the processes of understanding and interpreting information. The categorical essence of discourse can be sufficiently revealed by listing its fundamental components[1]. Such components include the events being described, the participants of these events, performative information, as well as “non-event-related” circumstances — that is, the situational background, contextual environment, and the participants’ evaluative and axiological perspectives. The value-meaning relationships among the conceptual elements of discourse, in turn, lead cognitive-discursive studies into the domain of linguoculturology.

Today, discourse studies are actively applied in fields such as philosophy, sociology, psychology, communication, political science, and medicine. For example, medical discourse examines the speech interactions between doctors and patients; legal discourse analyzes the structure of legal statements; and political discourse explores the mechanisms of legitimizing power through speech. As a result, the concept of “*discourse*” has expanded beyond its initial philological and philosophical roots and has developed into an interdisciplinary category.

In linguistics, although the term *discourse* is often equated with *text*, there is, in fact, a distinction between them. A *text* represents the grammatical and semantic coherence of written or spoken speech, whereas *discourse* refers to the interpretation of that text within its social, psychological, and cultural context. Therefore, many scholars define discourse as “a phenomenon broader than text.”[5]

When attempting to define the distinction between the concepts of “*discourse*” and “*text*”, the following definition by V.N. Arutyunova deserves particular attention: “*A text is a form of communication not directly connected with human everyday life.*” [4]. The analysis of speech as a process, on the other hand, can only occur within the framework of *discourse*—that is, through the exchange of ideas between the speaker and the listener in a question-and-answer interaction.

Thus, by the end of the 20th century, a new branch of linguistics aimed at studying the nature of verbal communication—*discourse studies (discourseology)*—had begun to take shape[4]. The study of discourse has evolved into an interdisciplinary field, linking linguistics with philosophy, sociology, psychology, and communication sciences. Discourse, as a complex cognitive and communicative phenomenon, extends beyond the boundaries of text by integrating linguistic structures with social, cultural, and psychological contexts.

References:

1. Irisqulov, M.T. *Introduction to Linguistics*. Textbook. Tashkent: “Yangi Asr Avlodi,” 2009.
2. Safarov, Sh. *Pragmalinguistics*. 2008.
3. Muhamedova, S., & Saparniyozova, M. *Linguistics of the Text*. Tashkent.
4. Arutyunova, N.D. “Discourse.” *Linguistic Encyclopedic Dictionary*. Moscow: Soviet Encyclopedia, 1990.
5. Makarov, M.L. *Fundamentals of Discourse Theory*. Moscow: ITDGK “Gnosis,” 2003.

THE PROBLEM OF DISTINGUISHING POLYSEMY AND HOMONYMY

Karimova Feruza Salimovna Fergana State University
independent researcher
(91)049 15 65 feruzaxonkarimova90@gmail.com

In linguistics, word meaning has always been relevant. In particular, the distinction between the concepts of polysemy (multiple meanings) and homonymy (words with the same pronunciation but different meanings) has been the focus of linguists' attention. The expression of different meanings of a word in different contexts or the use of words of the same form in completely different meanings is a common phenomenon in language.

However, a clear delimitation of these two phenomena from a theoretical and practical point of view poses many problems. Because in some cases, the differences in the meaning of a word are close to each other and it is possible to interpret it as polysemy, while in other cases, there is a possibility of considering them as homonyms.

The article analyzes the criteria for distinguishing polysemy and homonymy, the differences between them, existing problems, and approaches in linguistics.

The reasons for the emergence of homonyms and polysemantic words in a language differ in many ways. The development of polysemy is often associated with the influence of extralinguistic factors. The reasons for the emergence of homonymy are mainly associated with the historical development of language systems, i.e. associated with phonetic, morphological, semantic changes. Polysemy is a state in which a word expresses several different, but related meanings. In this case, the primary meaning of the word expands over time and acquires new meanings. Polysemy is mainly associated with extralinguistic (features outside the language, but directly related to the language) factors, that is, it develops as a result of processes occurring in real life outside the language or social, cultural changes. This may be due to the following: Development of society: Words acquire new meanings as a result of new technologies or social processes. For example, the word "network" originally

meant a net, but with the development of technology it acquired a new meaning of "internet network".

- Metaphorical expansion: The initial meaning of a word is transferred to other concepts, creating new meanings. For example, the word "blood" used to mean a biological fluid, but is used metaphorically to express an expanded concept, such as "blood brotherhood".
- Social and cultural changes: Polysemantic words are often formed by the use of one word in several related contexts.

It is one of the rare phenomena in the language system that words that correspond to each other graphically and phonetically express several different lexical meanings. In such cases, some meanings are combined in one word, expressing polysemy, while in other cases, the meanings are expressed in separate words, leading to a state of homonymy.

Linguists have long studied the problem of distinguishing polysemy and homonymy. Scientific research has been conducted to identify formal, external criteria that distinguish these two phenomena, but since the boundaries between these criteria are unclear, it cannot always be said that successful results have been achieved.

For example, according to linguists Klepousniotou and Stokoe, homonyms should not be lexically related to each other, and the meanings of a polysemantic word should have a semantic connection[1,3], but this rule is often violated, for example, during connection. When some individual meanings of polysemy disappear, two homonyms are formed, or vice versa, when a semantic connection arises between two homonym meanings, two words become the meaning of a polysemantic word. Such special cases complicate the classification of words, but this does not mean that there is no boundary between polysemy and homonymy.

The problem of delimiting polysemy and homonymy is a complex issue in linguistics, which is associated with the difficulty of determining the interconnected and unrelated meanings of words. This problem has been discussed by many researchers and is studied on the basis of various methodological approaches and

theories. The main aspects of this problem are presented below: Let us consider some criteria for distinguishing these phenomena.

Semantic criterion Many researchers, including Kobozeva, Filin and Kovacs[2,6,8], recognize as a criterion for distinguishing homonymy and polysemy the main and a certain number of derivative meanings of a word, formed as a result of semantic and word-forming processes. If in a modern language the semantic and word-forming connections of a word are clearly visible, but the main meaning of the word is not used in the language or intermediate forms have disappeared, then this word is called polysemous. However, if the connection between the meanings has disappeared, then we are talking about homonyms.

In the case of polysemy, there is a certain semantic connection between the different meanings of the word, which requires a consistent separation of the main and derivative meanings. However, it is difficult to determine the degree of connection: the degree of connection between some meanings may be weak or unclear. For example, there are different approaches to the degree to which meanings related to the use of the word “foot” in different contexts should be considered connected.

As Sidorov[11] noted, this criterion is not without its drawbacks - subjectivity, which can lead to difficulties in comparing the meanings of words and, therefore, in distinguishing homonymy and polysemy.

Turning to the criterion of word formation; mainly according to D. A. Osilbekova, M. M. Falkovich [5,10], if a word deviates too far from its meaning, new base meanings may appear, which may then turn into homonyms.

The synonymic criterion is based on the selection of synonyms for different meanings of a word. If synonyms coincide, then we are talking about polysemy, if none of the synonyms of meanings coincide, then this is homonymy.

Most scholars, including Bogdanova, Gubanova and Nazarova [4,7,9], argue that using a single criterion to distinguish homonymy and polysemy is not enough and that a comprehensive approach is needed, taking into account several criteria.

The ambiguity of cognitive foundations: In linguistics, the distinction between polysemy and homonymy often depends on the cognitive, that is, conceptual foundations of the word formed in the human mind. How people perceive or do not perceive connections between meanings may depend on factors outside the linguistic rules of the language, for example, the influence of cultural or contextual factors.

Difference between diachronic and synchronic approaches: Because of the differences between the historical development of words (diachronic approach) and the current state of the language (synchronic approach), sometimes interpreting multiple meanings of a word as polysemy or homonymy creates ambiguity. For example, a word that originated from one meaning in history may today have unrelated meanings, which complicates the issue of at what point it can be called a homonym.

Morphological and syntactic context influence: Syntactic and morphological changes in the use of a word also play an important role in distinguishing polysemy and homonymy. However, in some cases, the difference between meanings is only apparent in context, which causes certain ambiguities in the delimitation of these two phenomena.

In conclusion, the problem of delimiting polysemy and homonymy demonstrates the need to develop sharp and clear criteria in linguistics. The subjective and cognitive foundations for clearly defining the boundary between these phenomena also depend on the context. Therefore, a separate analysis and approach is required for each linguistic unit.

References

1. Klepousniotou E. Not all ambiguous words are created equal: An EEG investigation of homonymy and polysemy // *Brain and Language*. - 2012.
2. Kovacs E. Polysemy in traditional vs. cognitive linguistics // *Eger Journal of English Studies*. - 2011.
3. Stokoe C. Differentiating homonymy and polysemy in information retrieval // *Proceedings of the Conference on Human Language Technology and Empirical Methods in Natural Language Processing*. – 2005.

4. Богданова И. А. Структурно-семантическая характеристика лексической и лексико-грамматической омонимии современного английского языка: дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук /. 2003.
- Кобозева И. М. Лингвистическая семантика - 6е изд.- М: Ленанд УРСС, 2014.
5. Фалькович М. М. К вопросу об омонимии и полисемии // Вопросы языкознания. - 1960.
6. Филин Ф. П. Выступление на дискуссии по вопросам омонимии // Лексикографический сборник. - М., 1960.
7. Губанова И. С. Структурно-квантитативная характеристика омонимии в современном английском языке: дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук / Н. Новгород, 2010.
8. Кобозева И. М. Лингвистическая семантика - 6е изд.- М: Ленанд УРСС, 2014.
9. Назарова Т. Б. Филология и семиотика: Современ. англ. яз. // 2-е изд., испр. - М.: Высшая школа, 2003.
10. Осильбекова Д. А. Критерии омонимии словообразовательных аффиксов // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. - 2009.
11. Сидоров В. Н. Выступление на дискуссии по вопросам омонимии // Лексикографический сборник. - М., 1960.

****=*****=****

IJTIMOIIY TARMOQLARDA TARQALAYOTGAN SO‘Z VA IBORALARNING PSIXOLINGVISTIK TAHLILI

***Madraximova Gulnoza Adxamovna
Andijon davlat texnika instituti,
"Tillar va gumanitar fanlar" kafedrası assistenti***

Annotatsiya: Ushbu maqolada ijtimoiy tarmoqlarda keng tarqalgan yangi so‘z va iboralarning psixolingvistik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda tilshunoslik, psixologiya va kommunikatsiya nazariyalarining uzviy bog‘liqligi asosida onlayn muloqotda til birliklarining emotsional va ijtimoiy funksiyalari o‘rganiladi.

Shuningdek, o'zbek va ingliz tillarida paydo bo'layotgan yangi birliklarning psixologik ta'siri, madaniy talqini hamda ijtimoiy o'zgarishlardagi roli yoritiladi.

Kalit so'zlar: *psixolingvistika, ijtimoiy tarmoq, neologizm, emotsional til, sotsiolingvistika, onlayn muloqot.*

Kirish

So'nggi yillarda raqamli texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlarning jadal rivojlanishi natijasida til tizimida sezilarli o'zgarishlar yuz bermoqda. Virtual muloqotda yangi so'zlar, qisqartmalar, emoji va metaforik iboralar tez sur'atda shakllanib, ommalashmoqda. Ushbu jarayonlar psixolingvistika nuqtayi nazaridan inson tafakkuri, emotsional holati va kommunikativ ehtiyojlari bilan bevosita bog'liqdir [1]. Tilning bu jarayondagi o'zgarishlari nafaqat lingvistik, balki sotsiolingvistik va madaniy omillar bilan ham chambarchas aloqadordir. Har bir yangi so'z yoki ibora nafaqat axborotni yetkazadi, balki shaxsning ruhiy holatini, jamiyatdagi ijtimoiy mavqeini va identifikatsiya jarayonlarini ham ifodalaydi [2].

Psixolingvistik tahlilning nazariy asoslari

Psixolingvistika – bu til va tafakkur o'rtasidagi o'zaro aloqani o'rganuvchi fan sifatida, ijtimoiy tarmoqlarda nutq hosil bo'lish jarayonlarini tushuntirishda muhim nazariy asos yaratadi. Internet muhitida til birliklarining paydo bo'lishi inson ongida tezkor assotsiatsiyalar, qisqartmalar va emotsional kodlar orqali amalga oshadi. Masalan, ingliz tilidagi *OMG, LOL, BTW* kabi qisqartmalar yoki o'zbek tilidagi *voyee, gap yo'q, zo'r-ku* kabi iboralar tezkor hissiy javob shakllaridir [3].

Yangi birliklarning shakllanishida quyidagi psixologik mexanizmlar kuzatiladi:

1. Assotsiativ fikrlash – yangi ma'nolarni mavjud birliklarga bog'lash;
2. Emotsional javob – shaxsning hissiy holatini ifodalovchi qisqa shakllar yaratish;
3. Kognitiv tejamkorlik – tezkor muloqot uchun minimal til vositalaridan foydalanish [4].

Lingvistik va sotsiolingvistik chegaralar

Ijtimoiy tarmoqlardagi til o'zgarishlari nafaqat psixologik, balki ijtimoiy omillar bilan ham belgilanadi. Masalan, yoshlar orasida paydo bo'lgan *like qilish, post joylash, story tashlash* kabi birikmalar o'zbek tilida inglizcha o'zlashmalar

asosida shakllanmoqda. Bu hodisa lingvistik interferensiya deb ataladi [5]. Sotsiolingvistik nuqtayi nazardan, yangi iboralar ijtimoiy guruhga mansublik, yosh, jins va madaniy muhitga bog‘liq tarzda farqlanadi. Erkak va ayol foydalanuvchilarning onlayn tildan foydalanishidagi farqlar ham psixolingvistik jihatdan ahamiyatlidir. Tadqiqotlar ayollar tilida ko‘proq emotsional, yumshoq ifodalar (*voyee, achinaman*), erkaklar tilda esa kuchli baholovchi birliklar (*gap yo ‘q, zo ‘r, qattiq aytdi*) ustunligini ko‘rsatadi [6].

Amaliy tahlil: o‘zbek va ingliz onlayn muloqoti

Tadqiqot jarayonida Telegram, Instagram va TikTok platformalarida faol bo‘lgan foydalanuvchilar tili kuzatildi. Quyidagi natijalar olindi

Iboralar turi	O‘zbek tili namunasi	Ingliz tili namunasi	Psixolingvistik xususiyat
Emotsional qisqartma	“Voyee”, “Xo‘sh endi?”	“OMG”, “LOL”	Hissiy reaksiya, ijobiy/salbiy emotsiya
Ijtimoiy baho	“Zo‘r-ku”, “Gap yo‘q”	“Cool”, “Amazing”	Ijtimoiy maqomni belgilash
Kognitiv tejamkorlik	“Tashla linkni”, “Post joyla”	“Send link”, “Upload post”	Tezkor muloqot, qisqa sintaksis

Mazkur birliklar psixolingvistik nuqtayi nazardan **shaxsiy tajriba, ijtimoiy kontekst** va **madaniy identifikatsiyani** ifodalaydi. Yangi birliklar tildagi kreativlik va shaxsning kommunikativ moslashuvchanligini oshiradi.

Xulosa

Ijtimoiy tarmoqlarda tarqalayotgan yangi so‘z va iboralar — bu faqat lingvistik hodisa emas, balki ijtimoiy-psixologik va kognitiv jarayonlarning murakkab ifodasidir. Ularning psixolingvistik tahlili zamonaviy til taraqqiyotining ichki mexanizmlarini ochish, inson tafakkuri va jamiyatdagi til xulqini chuqurroq tushunish imkonini beradi. Kelgusida bunday tadqiqotlar onlayn muloqotdagi semantik transformatsiyalarni, emotsional ifoda strategiyalarini hamda tilning raqamli sharoitdagi adaptatsion xususiyatlarini o‘rganishga qaratilishi maqsadga

muvofigdir. Ijtimoiy tarmoqlar til tizimining yangi bosqichini shakllantirmoqda. Soʻz va iboralarning paydo boʻlishi, tarqalishi va maʼno oʻzgarishlari inson tafakkuri, hissiyoti hamda ijtimoiy muhit bilan uzviy bogʻliq. Psixolingvistik yondashuv bu jarayonlarni chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Oʻzbek va ingliz tillaridagi internet leksikasini solishtirish, global til madaniyatining mahalliy variantlarga moslashuvini aniqlashda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ахманова, О.С. *Словарь лингвистических терминов*. — М.: Наука, 2004. — 600 с.
2. Crystal, D. *Language and the Internet*. — Cambridge: Cambridge University Press, 2006. — 272 p.
3. Pinker, S. *The Language Instinct*. — New York: HarperCollins, 1994. — 494 p.
4. ХЭМПТОН, К. *Социальные сети и язык общения*. — М.: АСТ, 2019. — 288 с.
5. Gʻafurova, N. *Oʻzbek tili va global muloqot jarayonlari*. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. — 215 b.
6. Adxamova, G. *Til va jamiyatda zamonaviy til oʻzgarishlari*. — Toshkent: Universitet nashriyoti, 2024. — 164 b.

****=====****

XOʻJAOBOD VA IMOMOTA OYKONIMLARI XUSUSIDA

***Rasulova Gulnora,
Andijon davlat universiteti
mustaqil izlanuvchisi***

Annotatsiya. Maqolada Andijon viloyatining Xoʻjaobod tumani toponimiyasiga mansub Xoʻjaobod va Imomota oykonimlari haqidagi xalqona va ilmiy talqinlar hamda uning etimologiyasi, nominatsion-motivatsion, leksik-semantik, struktural tahlili yoritilgan.

Kalit soʻzlar: oykonim, polisonim, komonim, etimologiya, lugʻaviy asos, qoʻshma tarkibli oykonim, toponim variant, xoronim, ekklezionim, transtoponimizatsiya usuli.

Xo‘jaobod – Xo‘jaobod tumanidagi shahar nomi, polisonim. Asli u qishloq bo‘lgan, 1981-yilda shahar maqomini olgan. Qadimgi O‘rta Osiyo shaharlarini Xitoy bilan bog‘laydigan savdo yo‘li Xo‘jaoboddan o‘tgan. Shu jihatdan u mashhur.

Oykonim xususida ikki xil talqin bor:

1. Mahalliy aholining fikricha, o‘tmishda Xitoyga boradigan savdo yo‘lida joylashganligi bois bu joyga bir guruh xo‘jalar kelib joylashgan, yashay boshlangan. Shu bois qishloq xo‘jalar obod qilgan manzil sifatida Xo‘jaobod deb atalgan.
2. Ayrim kishilar bu yerdan haj safariga borganlar ko‘p bo‘lganligi bois hojilar obod qilgan manzil ma’nosida Hojiobod deb atalgan.

A.Nabiyev qishloq nomini Boburning ustози Xoja Abdullo Mavlonoi qozi nomi bilan bog‘lab talqin etadi va: “Endilikda shunday tarixiy ma’lumotlar aniqlanmoqdaki, hatto Xo‘jaobod vohasining nomi ayni shu tarixiy shaxs – Xoja Abdullo Mavlonoi qozi nomi bilan bo‘g‘liq bo‘lib chiqdi. Binobarin, Bobur ta’riflaganidek, voha nomi uning bog‘-rog‘larga aylantirgan tarixiy shaxsning nomi bilan bog‘liq ekan”, – deb yozadi. U o‘zining bu fikrini yozuvchi Qo‘ldosh Mirzoning “Bobur Mirzoning toylog‘i” [1] qissasidagi voqealar bayoni bilan dalillaydi: “Qissa muallifi Xo‘jaobod Oqbo‘yra daryosidan suv ichganligini, undan yangi-yangi ariqlar chiqazilganligini aytadi. Yana ta’riflaydiki, shu ariqlar suvidan bahra olgan bog‘-rog‘larni ko‘rgan, shirin-shakar mevalar-u qovun-tarvuzlaridan totib ko‘rgan Zahiriddin Muhammad Bobur nihoyatda ilhomlanib ketadi va bu jannatmakon yurt boshlig‘ini chaqirib: “Siz yurt aylagan ushbu navohi Xoja Abdullo Mavlonai qozi ruhi pokining hurmati vajidin Xojaobod bo‘lsun. Bu tilagi ixlosmandlar-u hukmi podshohdur. Ongladingizmu, sardor”, – deydi. Shundan so‘ng sardor ahli yurtni to‘plab, podsho hukmini e’lon qiladi: “Shu bugundan boshlab, bu yurt Xojaobod deb nomlansin”, deydi. Shu tariqa qadimdan obod maskanlardan biri Xojaobod deb yuritiladi”. [2] Shu jihatdan A.Nabiyevning talqinicha Hojiobod haqiqatga yaqin talqindir.

Albatta, A.Nabiyevning qarashlari munozarali. “Boburnoma”da Xo‘jaobod nomi tilga olinmagan. Bobur juda sinchkov va zukko muarrix. Agar bu qishloq Xoja Abdullo Mavlonoi qozi ismi yoki uning unvoni bilan bog‘liq bo‘lganida, albatta, buni

ta'kid bilan qayd etar edi. So'nggi joy nomlarining izohli lug'atida ham Hojiobod oykonimining Bobur davri bilan bog'liqligi, biroq tarixiy manbalarda bu haqida ma'lumotlar uchramasligi qayd etilgan.[1]

Qo'ldosh Mirzoning qissasiga kelsak, bu – badiiy asar. Undagi voqealar badiiylikka asoslangan, tarixiy dalil va asos bo'la olmaydi. Shuningdek, xo'ja, xoja va hoji boshqa-boshqa so'zlar, ularning ma'nolari ham farqli, ularning birining ikkinchisiga almashishi, o'tishi ham ehtimoldan yiroq.

Bizningcha, aholi manzili tarixiy manbalarda Xo'jaobod bitilgan. Aholi manzilining aynan Xo'jaobod variantini qo'llash maqsadga muvofiq va asosli. Oykonim tuzilishiga ko'ra qo'shma tarkibli bo'lib, apellyativ + topoformant modelida yasalgan. Oykonimga xo'ja va obod so'zlari lug'aviy asos bo'lgan. Xo'jalar obod qilgan joy otli birikmasi nomning etimoni bo'lib, oykonim xo'jalar obod, bunyod qilgan aholi manzili ma'nosini anglatadi.

Tuman markazi – shahar nomi (Xo'jaobod)ga nisbat berib shunday atalgan. Bunda Xo'jaobod oykonimi transonimizatsiya usulida tuman nomi (Xo'jaobod tumani) – xoronimga o'tgan.

Imomota – Qirg'iziston Respublikasi bilan chegaradosh Andijon viloyatining Xo'jaobod tumanidagi qishloq nomi, komonim. Komonim rasmiy manbalarda, internet saytlarida Imom ota shaklida imloviy xato bilan beriladi. Imlo qoidalariga muvofiq mazkur oykonim Imomota tarzida qo'shib yozilishi lozim.

Imomota qishlog'iga 2024-yili O'zbekiston Respublikasi ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi huzuridagi turizm qo'mitasi maxsus komissiyasi qarori bilan turizm qishlog'i maqomi berilgan.

Imomota qishlog'ida bitta ziyoratgoh, to'rtta turizm obyektlari sanalgan g'orlar mavjud. Qishloq tog' yonbag'irlarida joylashgan. Havosi musaffo, salqin. Qishloqda shifobaxsh suvga ega bo'lgan Shirmonbuloq mavjud. Qishloq markazida Toshota mahallasining tog'li hududida joylashgan ziyoratgoh ham Imomota deb ataladi. Shu jihatdan Imomota qishlog'i – ekologik, etnografik va geologik turizm maskani.

Imomota ziyoratgohining umumiy hududi bir necha gektarni tashkil etadi. Ziyoratgoh qadimdan islom olamida munosib o'rin tutgan imomi Muhammad

Hanafiya unvoniga nisbat berib, Imomota deb atalgan. Imom Hanafiya avlodlari va uning shogirdlari o'lkada uzoq yillar qozilik hamda boshqa diniy boshqaruv vazifalarini bajargan. Imom Hanafiya shajarasiga mansub taqvodor zotlar, aziz avliyolar tabiati so'lim, bahavo ushbu ziyoratgohda sulola an'analari asosida shayxlik qilib, odamlarni iymon-e'tiqodga, halollik va poklikka chorlagan, degan talqinlar bor.

¹ Rivoyatlarga ko'ra imomi Hanafiya Muhammad g'orga kirib ketib, qaytib chiqmagan – g'oyib bo'lgan emish, biroq bu yerda Hanafiya maqbarasi bo'lganligi haqida aniq dalillar topilmaganligi bois Imomota ziyoratgohi 2011-yilda madaniy meros obyektlari ro'yxatidan chiqarilib, diqqatga sazovor joy sifatida qayta ro'yxatga olingan.

Keltirilgan ma'lumotlardan anglashiladiki, qishloqdagi Imomota ziyoratgohi mashhur. Ziyoratgoh imomi Muhammad Hanafiyaga nisbat berib atalgan, degan qarash mavjud, biroq dalillanmagan. Ziyoratgoh atrofida bunyod etilgan aholi maskani unga nisbat berib, Imomota deb atalgan. Demak, Imomota ekklezionimi transtoponimizatsiya usulida oykonimga o'tgan. Nom tuzilishiga ko'ra qo'shma tarkibli bo'lib, unga imom va ota so'zlari lug'aviy asos bo'lgan. Demak, Imomota komonimi Imomota deb ataluvchi ziyoratgoh atrofidagi aholi manzili ma'nosini anglatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Набиев А. Тарихий ўлкашунослик. – Тошкент: Ўқитувчи, 1996. – Б.259-260; Набиев А., Хурилов Т. Бобур тавоф айлаган диёр (Хўжаобод райони тарихи). – Тошкент: Меҳнат, 1993. – 118 б.
2. Обидов М. “Имомота” қишлоғи сайёҳларни чорламоқда // <https://ekopress.uz/ru>
3. O'zbekiston joy nomlarining izohli lug'ati: lug'at/ tuzuvchilar R.Y.Xudoyberganov, N.Uluqov [va boshq.] – 3 Toshkent: G'.G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2024. – B. 290. 432 b.
4. Қўлдош Мирзо. Бобур Мирзонинг тойлоғи // Шарқ юлдузи, 1990.

TAKTIL SEZGI SIFATLARIDA MAZMUNIIY SINKRETIZM

*Andijon davlat Pedagogika instituti
Teshaboyeva Gulnoza Alimjanovna
Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Ma'lumki, insoniyat paydo bo'lgandan beri barcha turdagi narsa, obyektlarga teginish va uning xususiyatlarini anglash ishtiyoqi bilan yashab keladi. Til esa anglagan, his etgan, idrok sintezidan o'tkazgan narsa, obyekt va boshqalarni nomlaydi. Ularga o'z munosabatlarini bildiradi. Shu sababli aytish mumkinki, sifat semantikasi, jumladan, uning sinkretik tabiatini o'rganish ham qadimiydir. Albatta, tilshunoslar sifat so'z turkumini o'rganish jarayonida taktil sifatlarini ham o'rgangani tabiiydir. Taktil sifatlarini o'rganish obyekti sifatida teginish hissiyoti muhim hisoblanadi. Tadqiqotlarda taktil sifatlarini o'rganish jarayonida taktil sifatlar ham qadimiy ekanligi ta'kidlanadi. Shu bilan birga, barcha narsalarning qadimdan mavjudligi va o'ziga xos xususiyatga egaligi bilan bog'lanadi. Axborot uzatish jarayonida barcha turdagi sezgirlik ko'rish va eshitishdan keyingi o'rinda turishi haqida so'z yuritiladi[1]. Teginish bilan bog'liq sifatning leksik-semantik guruhining mavjudligi sinestetik so'z birikmalarining hosil bo'lishi uchun mahsuldor manba hisoblanadi. "Olamning lingvistik tasvirining shakllanishida sensor idrok semantik lug'atlari (idrok lug'ati) har qanday til lug'atining muhim qatlamini tashkil etadi. Demak, sensor idrok lug'atini o'rganish olamni aks ettirish xususiyatlari haqidagi tushuncha ifodasini beruvchi va kengaytiruvchanlik xususiyati bilan muhim ahamiyatga ega hisoblanadi "Tilshunoslik rivojining hozirgi bosqichida sinesteziya tushunchasini M.Ya.Sabanadze keng qamrovli, ya'ni psixologik va lingvistik yondashuvlar bilan uyg'unlashtirib ta'rif berishga muvaffaq bo'ldi: Sinesteziya murakkab, keng qamrovli lingvopsixologik hodisa bo'lib, bir hissiy modallikning sezgilari boshqa modallikdagi ikkinchi bir hissiyotni keltirib chiqarishdan iborat bo'ladi. Psixologik darajada sifatli ko'chish bilan bog'lansa, lingvistik daraja ma'no ko'chishi bilan bog'lanadi". D.Yum idrokning hissiy tabiati haqida bahs yuritir ekan shunday xulosaga keladi. Uningcha: "Olam insonga sezgi sifatida taqdim etiladi.

Turli sezgi a'zolaridan keladigan ba'zi sezgilar bilan vaqtincha bog'lanish mumkin, biroq biz tez orada ularning bo'linishi mumkinligini, alohida tan olinishini payqaymiz"[2]. "O'zbek tili materiallari o'rganib chiqilganda, taktil sifatlarining his-tuyg'u bilan bog'liq ma'no xususiyatlari to'liq qamrab olinadi: Boshqacha aytganda, asosiy vektorlar taktil – vizual sinesteziya (ko'rish sezgisi orqali taktil sifatlar ma'nosini vizual idrok sohasiga sinestetik tarzda o'tkazish) taktil – ta'm, taktil – tovush, taktil olfaktor (hid – bilish) tahlil etiladi"[3]. Biz o'zbek tilida teginish sifatlarining sinestetik qo'llanishi tahlili doirasida ushbu hodisani taktil idrok ko'rinishidan vizual idrokka o'tishi hodisasini birga uzviy aloqada yuz beradi degan xulosaga keldik. Taktil – ta'm sifatleri miqdoriy jihatdan turli belgilardan tashkil topadi va semantik jihatdan taktil sezgilari ta'm doirasida turli ko'chma ma'nolarni yuzaga chiqaradi. Kuzatishlar shuni ko'rsatdiki, teginish bilan bog'liq ta'm ifodalovchi sinestetik ko'chishga ega bo'lgan taktil sifatlar o'zbek tilida keng ma'no ifodasiga ega hisoblanadi. Ma'lumki, to'plangan materiallarni o'rganish jarayonida empirik ma'lumotlar shuni ko'rsatdiki, ta'm sezgisining beshta modeli: teginish – ta'm sezgisi (*yumshoq go'sht, yumshoq pishloq*); ta'm – hid sezgisi (*xushbo'y hid, yoqimli hid, yoqimsiz hid*); ta'm – eshitish sezgisi (*yoqimli qo'ng'iroq, shirin ovoz*); ta'm – ko'rish sezgisi (*ziravorli bosma, tandir go'sht*); ta'm – his tuyg'u sezgisi (*yoqimli musiqa, shirin musiqa, mast etuvchi musiqa*)da voqelanadi[5].

Xulosa qilib aytganda, taktil sifatleri ko'chma ma'noda kelishi dinamik jarayon bo'lib, o'zbek va boshqa tillarda o'xshash modellarni o'rganish va tahlil etishda ko'rinadi. Sifatlardagi bunday xususiyatning o'ziga xosligi taktil sezgilarning ontologik tabiati bilan bog'liqligi va biror belgi ma'nosini anglatishida deb aytish mumkin. Taktil sifatleri o'zbek tilining milliy xususiyatlaridan kelib chiqib tahlil etish va bu jarayonda sinestetik ko'chishning bir sezgi hissiyotidan boshqa sezgi hissiyotga qiyosan o'rganish lozim bo'ladi.

Adabiyotlar:

1. Нурманов А., Искандарова Ш. Тилшунослик назарияси. -Тошкент: Фан, 2008.

2. Махмудов Н. Тил ва илмий идрок. // Тил тилсими тадқиқи. - Тошкент: Mumtoz so'z.
3. Сабанадзе М.Я. Синестезия в подязыке музыковедения (на материале английского языка): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Ленинград, 1987.
4. Юм Д. Сочинения в 2-х т. – М.: Мысль, 1965.
5. Челай О.В. Концептуализация вкусовых ощущений в естественном языке: Дисс... канд. фил. наук. – М., 2017.

****=*****=****

HUQUQIY TERMINLARNING TILSHUNOSLIK JIHATIDAN XUSUSIYATLARI VA ULARNI O'QITISHDA NAZARIY ASOSLAR

*Qo'qon universiteti Andijon filiali
Mirzayeva Mahliyo Suratjon qizi
Mustaqil izlanuvchi (PHd)*

Annotatsiya. Ushbu maqolada huquqiy terminlarning morfologik, semantik va pragmatik xususiyatlari, terminotvorlik mexanizmlari va tilshunoslik nazariyasi asosida ularni o'qitish uchun nazariy-analitik baza ko'rib chiqiladi. Maqola terminotvorlikka va terminlarning kommunikativ funksiyasiga alohida e'tibor qaratadi.

Kalit so'zlar: terminologiya, leksika, semantika, terminotvorlik, huquqiy leksika.

Kirish

Termin so'zi tilshunoslikda maxsus bilim sohalarida qo'llaniladigan leksik birlikni bildiradi. Huquqiy terminlar esa o'ziga xos semantik aniqlik, ustuvorlik va kontekstga bog'liqlik xususiyatlariga ega. Ularning o'ziga xos tabiati yuridik muloqotning aniqligi va adliya amaliyotining ishonchliligini ta'minlaydi[1].

Huquqiy terminlarning lingvistik xususiyatlari

1. Morfologik xususiyat: ko'plab huquqiy terminlar morfemalardan kelib chiqadi (latinchadan, fransuzchadan olingan prefikslar/suffikslar). Masalan, *jurisdiction*,

legislation, liability. O'zbek tilida esa ko'pincha kal'ka yoki adaptatsiyalashgan shakllar mavjud.

2. Semantik aniqlik: terminning denotativ ma'nosi ko'pincha qat'iy belgilangandir — huquqiy kontekstda noaniqlik xato natijalarga olib kelishi mumkin. Shuning uchun termin translyatsiyasi va definitsiyalashda juda aniq bo'lish talab etiladi.
3. Pragmatik xususiyat: termin faqat ma'no emas, balki ma'lum ijtimoiy amaliyotni ham ifodalaydi — masalan, *to sue, to litigate* — bular faqat tahlil emas, balki huquqiy xatti-harakatni anglatadi.
4. Kollokatsion tarmoqlar: terminlar odatda boshqa terminlar bilan qo'shib ishlaydi — *criminal liability, civil procedure* — shu jihatni o'rgatish muhimdir.

Terminotvorlik va leksik o'zlashtirish

Huquqiy terminlar shakllanishida bir nechta yo'nalishlar kuzatiladi: direkt latin/fransuz-kalkalari, derivatsiya, komponens, hamda neologizmlar. Tilshunoslar uchun terminotvorlik jarayonini o'rganish bu sohani normativlashtirish va lug'atlarni yangilash uchun muhim[2].

Nazariy asos: kognitiv va sotsiolingvistik yondashuvlar

- Kognitiv lingvistika: termini mental kontseptga bog'lash, tasavvur (frame) nazariyasi orqali o'rgatish (frame-based teaching) — talabalar terminni faqat definitsiya bilan emas, balki unga bog'liq ramkalar orqali o'rganadilar.
- Sotsiolingvistika: huquqiy terminlarning jamiyatdagi funksiyasi va ularning ijtimoiy maqomi. Masalan, terminlarni yuridik amaliyotda keng qo'llanishi ularni ommaviy tilga ham ta'sir qiladi.

Tilshunoslikdan metodik konsepsiya

1. Terminning semantik tahlili: har bir termin uchun denotativ va konnotativ tarkiblar ajratiladi; farqlovchi xususiyatlar belgilanadi.
2. Korpus va kontekst tahlili: original matnlar asosida collocation va concordance tahlili o'tkaziladi. Bu terminning haqiqiy ishlatilishini ko'rsatadi.
3. Terminning kognitiv xaritasi: talaba terminni o'z bilim chizig'iga (mental map) joylashtiradi — sinonimlar, antonimlar, hyperonymy/hyponymy.

4. Terminning normativ-pragmatik qismi: yurisdiktsion kontekstlarda qo'llanishi, yuridik amaliyot talablariga mosligi o'rgatiladi.

O'qitish bo'yicha nazariy tavsiyalar

- Termin definititsiyalarini standartlashtirish: har bir termin uchun qisqa va aniq definitsiya, misol va kontekst keltirish.
- Bilingval lug'at yondashuvi: o'zbek-ingliz terminologik lug'atni ilmiy asosda ishlab chiqish — bu tilshunoslik va amaliyot birligini ta'minlaydi.
- Terminlarning etimologik tahlili: til o'rganuvchilarga terminning kelib chiqishi va strukturasini ko'rsatish — tushunishni osonlashtiradi.
- Diskurs tahlili: huquqiy matnlar diskurs xususiyatlarini o'rgatish orqali talabaning matn tahlil qilish qobiliyatini oshirish.

Amaliy misol (nazariydan amaliyotga)

O'qituvchi “*tort*” (civil wrong) atamasini o'rgatganda:

1. Denotativ definitsiya beriladi.
2. Corpusdan kontekstlar ko'rsatiladi (case extracts).
3. Kognitiv xarita: *tort* → negligence, liability, damages.
4. Pragmatik vazifa: talabalar case fact pattern taqdim etib, *tort* elementlarni aniqlaydi va argument yozadi.

Xulosa

Huquqiy terminlarni o'qitish — bu faqat yangi so'zlarni yodlash emas; u til, tafakkur va amaliyot o'rtasidagi murakkab o'zaro aloqani shakllantiradi. Tilshunoslik nazariyasi (kognitiv, korpus, diskurs tahlil) termin o'qitishda mustahkam nazariy asos vazifasini bajaradi. 1-sho'ba nuqtai nazaridan, mazkur nazariy yondashuvlarni metodikaga integratsiyalash — milliy terminotvorlikni rivojlantirish va yuridik ta'lim sifatini oshirish uchun zarur.

Adabiyotlar

1. Sutter, P. *Legal Language and Linguistics*. Oxford, 2018.
2. Cabré, M.T. *Terminology: Theory, Methods and Applications*. John Benjamins, 1999.
3. Baker, M. *In Other Words: A Coursebook on Translation*. Routledge, 2011.

II SHO‘BA

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA TALABALARNING KREATIV FIKRLASHINI RIVOJLANTIRISHDA JAHON TAJRIBASINING O‘RNI.

****=====****

EFFECTIVE TEACHING METHODOLOGIES AND STRATEGIES FOR PRIMARY SCHOOL ENGLISH LEARNERS

*Raximova Muslima Dilshodjon kizi,
Student at Namangan State Institute of
Foreign Languages named after
Is'hokkhon Ibrat, Namangan, Uzbekistan
Telephone number:+998912863521*

Annotation: This article provides detailed information about the use of various teaching methods in English language lessons for primary school students and their effectiveness. It discusses the application of interactive games, engaging activities, and modern technologies. Different types of classroom practices are analyzed, highlighting both their advantages and disadvantages. General conclusions, solutions, and recommendations are also presented.

Keywords: foundation, primary school, methodology, communication, direction, skill, experience, structural, discussion

INTRODUCTION

Teaching English at the primary level is not just about introducing a new language — it is about opening the door to a new world, a new culture, and a new mindset. It lays the foundation for future communication and helps young learners begin to understand global perspectives and real-life needs [1]. In today's digital age, many people are gaining English language exposure through social media, which further emphasizes the importance of building strong language skills from an early age. Teaching English to primary school students becomes even more essential. Teachers should keep in mind that working with young children requires a unique approach and innovative strategies that match their creativity, individuality, and natural

curiosity. Furthermore, understanding the developmental characteristics of primary students is crucial — their attention span is shorter, and their emotional sensitivity is often greater than adults. Effective English instruction at this stage should therefore be engaging, flexible, and emotionally supportive to meet learners' needs and sustain their motivation.

DISCUSSION

When discussing primary school students, it is essential to understand the key teaching methodologies that effectively support their language learning process. Each methodology addresses different learning styles and needs, making the teaching process more inclusive and engaging. Here are some widely used and effective approaches [2] :

1. Communicative Language Teaching (CLT):

This method focuses on real-life communication and helps students use English in meaningful contexts. Activities such as pair work, group discussions, and role plays encourage interaction and build speaking confidence. It is especially effective in helping young learners express themselves and develop social language skills.

2. Total Physical Response (TPR):

This approach uses physical movement to teach language, particularly commands and vocabulary. It is highly suitable for kinesthetic learners who understand better through action. For example, when learning verbs like "jump," "clap," or "run," students perform the actions while hearing and repeating the words, which improves retention and engagement.

3. Task-Based Learning (TBL):

In this method, students complete meaningful tasks using the target language. Examples include creating a poster, planning a birthday party, or preparing a class presentation. These tasks provide real-world relevance and promote collaborative learning, critical thinking, and practical language use.

4. The Audio-Lingual Method (ALM):

This method emphasizes repetition and structured drills, making it particularly useful for practicing pronunciation, sentence patterns, and early vocabulary. It helps students

develop accuracy through memorization and pattern recognition, which can be a good foundation for beginners.

5. Phonics-Based Approach:

This approach teaches reading by linking sounds to letters and letter combinations. It is foundational for building early literacy skills in English, especially in helping students decode new words, improve pronunciation, and gain confidence in reading independently. By understanding and applying these methodologies thoughtfully, teachers can better meet the diverse needs of primary learners and create a dynamic, supportive, and effective English learning environment [3].

Implementing effective classroom strategies is crucial when teaching English to primary school students. These strategies not only make lessons more enjoyable but also help young learners retain information and use the language actively. Songs and rhymes are excellent tools for helping children remember new vocabulary and sentence structures. Repetition, rhythm, and melody make learning more engaging and improve pronunciation naturally. For example, the “Head, Shoulders, Knees, and Toes” song helps learners remember parts of the body through singing and movement. Reading aloud and using picture books support both vocabulary and grammar acquisition in context. Children are naturally drawn to stories, and when images support the words, comprehension improves. For instance, using a story like *Brown Bear, Brown Bear, What Do You See?* introduces colors and animals in a repetitive, predictable structure. Establishing daily routines in English, such as greetings, discussing the weather, or naming the date, provides consistent exposure to basic language structures. For example, starting each day with, “Good morning! What day is it today?” helps reinforce days of the week and polite communication. Language games such as Bingo, Simon Says, or Flashcard Races reinforce vocabulary, grammar, and listening skills while keeping students motivated. These activities also support social interaction and make learning feel like play, which is ideal for young learners [4]. Every classroom includes a variety of learners, each with different needs, strengths, and learning styles. It is essential for English teachers to adapt their teaching methods to support all students effectively.

In the primary English classroom, the teacher plays many roles — instructor, facilitator, motivator, and even performer. The way a teacher interacts with students can significantly influence their attitude towards learning. Young learners learn better when they are actively involved. Instead of giving long explanations, teachers should guide students through activities where they discover language patterns themselves, such as completing sentence puzzles or acting out mini-dialogues.

CONCLUSION

By combining appropriate teaching methodologies with practical, age-appropriate strategies, educators can create lessons that are both effective and enjoyable. Using songs, stories, games, and real-life objects makes language learning meaningful and memorable. At the same time, adapting to different learning styles and providing emotional support helps ensure that all learners — regardless of ability or personality — feel valued and included [5].

Above all, the role of the teacher goes beyond instruction. A great teacher becomes a guide, a motivator, and a role model. When teachers build a safe and supportive environment, students become more open to taking risks, making mistakes, and growing as learners. In this way, English lessons become more than just academic instruction — they become a space for creativity, connection, and personal development. Investing in high-quality English teaching at the primary level means investing in the future. It equips students with essential skills for life, prepares them for a connected world, and helps them express themselves with confidence — in English and beyond.

REFERENCES

1. Brewster, J., Ellis, G., & Girard, D. *The primary English teacher's guide (2nd ed.)*. Penguin English. (2002).
2. Cameron, L. *Teaching languages to young learners*. Cambridge University Press. (2001).
3. Harmer, J. *The practice of English language teaching (4th ed.)*. Pearson Education. (2007).
4. Pinter, A. *Teaching young language learners*. Oxford University Press. . (2006)

5. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. *Approaches and methods in language teaching* (3rd ed.). Cambridge University Press. (2014).

****=====****

INNOVATIVE APPROACHES IN EDUCATION SYSTEMS

Nizamova Umida Sandjarovna
Associate Professor, PhD,
Andijan State Technical Institute
Abdumuxtarova Dilnavoz Umidjon qizi
student of “Finance and Financial Technologies”

Abstract: This thesis explores the importance of innovative approaches in the educational process, their role in improving the effectiveness of pedagogical activity, as well as the issues of enhancing the quality of education through the use of digital technologies.

Keywords: Innovation, education, pedagogical technologies, digital learning, creativity.

In today’s era of globalization, the need for innovative approaches in the field of education is steadily increasing. Innovation means creating something new and improving the existing system in accordance with the requirements of the time. In the educational system, this process is manifested in the wide introduction of modern pedagogical technologies, interactive methods, and digital tools [1; 125–126].

The main task of innovative education is to develop students’ skills in independent thinking, creativity, and making new decisions. Therefore, the effective use of methods such as project-based learning, problem-based learning, case study, and blended learning is of great importance [2; 49–50].

Moreover, digital technologies are taking the educational process to a new stage. Distance learning platforms, virtual laboratories, online testing systems, and artificial intelligence-based applications are expanding learning opportunities and making the educational process more open and convenient [3; 102–105].

The role of teachers is invaluable in successfully implementing innovations into the educational process. A modern teacher is not only a knowledge provider, but also

an implementer of innovative technologies, a manager of the learning process, and a motivator for students..

Education and innovation are closely interconnected concepts. It is difficult to imagine a modern educational system without innovative approaches. Innovations are an important factor in improving the quality of education, training competitive specialists, and developing the intellectual potential of society.

Additionally, In the modern educational paradigm, innovation is not limited to the use of technology—it encompasses a transformation in educational philosophy, curriculum design, teacher-student interaction, and assessment methods. One of the emerging trends in this regard is **personalized learning**, which adapts educational content and pacing to meet individual students' needs, preferences, and abilities. This approach enhances student engagement and academic achievement by fostering a sense of ownership over learning. **Gamification** is another innovative strategy gaining popularity in both traditional and online learning environments. By integrating game elements such as point systems, badges, leaderboards, and interactive challenges, educators can make learning more motivating and enjoyable. Research has shown that gamified learning environments can improve knowledge retention and student participation significantly.

In addition, **collaborative technologies** such as Google Workspace, Microsoft Teams, and educational platforms like Edmodo and Moodle facilitate real-time communication and teamwork among students and educators, regardless of geographical barriers. These tools encourage peer-to-peer learning and allow for more flexible and inclusive education systems.

Furthermore, the integration of **Artificial Intelligence (AI)** in education is transforming administrative and academic functions. AI-powered tools can provide real-time feedback, automate grading, and even generate personalized learning paths for students. Chatbots, for instance, are increasingly used for academic advising and answering student queries, thereby saving time and improving efficiency.

Educational institutions must also invest in **teacher training programs** focused on innovation. Equipping educators with the necessary digital skills, creative thinking

abilities, and modern pedagogical techniques is crucial for the successful implementation of any innovative practice.

In summary, to keep pace with the evolving demands of the 21st century, the education system must remain open to continuous innovation. Sustainable and inclusive educational development requires not only advanced technologies but also a cultural shift toward creativity, flexibility, and learner-centered practices.

References

1. Turaqulov, N. (2020). *Fundamentals of Innovative Pedagogy*. Tashkent: National Encyclopedia of Uzbekistan, pp. 120–145.
2. Khodjayev, A. (2019). *The Use of Interactive Methods in the Educational Process*. Tashkent: Science and Technology, pp. 46–78.
3. Karimov, Sh. (2022). *Innovative Approaches and Digital Educational Technologies in Higher Education*. Tashkent: Innovation, pp. 98–120.
4. Smith, R. & Johnson, T. (2021). *Personalized and Gamified Learning in the Digital Age*. New York: Springer, pp. 56–90.
5. UNESCO (2023). *AI and the Future of Education: Opportunities and Challenges*. Paris: UNESCO Publishing, pp. 34–67.

****=====****

GLOBALASHUV SHAROITIDA UMUMIY TILSHUNOSLIKNING DOLZARB MASALALARI

Yakubova Barno Baxtiyorovna
Andijon davlat texnika instituti
“Tillar va gumanitar fanlar”
kafedrasi katta o‘qituvchisi
Madraximova Ruhshona
Andijon davlat texnika instituti
“Iqtisodiyot yo‘nalishi 3-bosqich talabasi
tel: +998 77 037 00 57
b.yakubova 1990@gmail.com

Tilshunoslik inson tafakkuri va ijtimoiy hayotining eng muhim hodisasi bo‘lgan tilni o‘rganadigan fan sohasi bo‘lib, u asrlar davomida turli nazariy

yo‘nalishlar asosida shakllanib kelmoqda. Umumiy tilshunoslik esa til hodisalarini barcha tillarga xos umumiy qonuniyatlar nuqtai nazaridan o‘rganadi. Bugungi kunda axborot texnologiyalari va sun‘iy intellekt tizimlarining rivojlanishi natijasida tilshunoslikda yangi muammolar va yechimlar paydo bo‘lmoqda.

Kognitiv lingvistika tilni inson tafakkurining mahsuli sifatida o‘rganadi. Bu yo‘nalish tildagi birliklar orqali inson ongida kechadigan konseptual jarayonlarni tahlil qiladi. Kognitiv yondashuvda til — bu bilimlar tizimini ifodalovchi vosita, deb qaraladi. Shu sababli, lingvistika psixologiya va nevrologiya fanlari bilan uzviy bog‘liq holda tadqiq qilinmoqda.[1.84]

Kompyuter lingvistika tabiiy tildagi ma’lumotlarni mashinalar tomonidan qayta ishlash, nutqni tanish, tarjima tizimlari, sun‘iy intellektli chat-botlar yaratish bilan bog‘liq sohaga aylanib bormoqda. Bu yo‘nalish tilshunoslik, informatika va matematika fanlarining kesishgan nuqtasida shakllangan. O‘zbek tilida ham kompyuter lingvistikasi bo‘yicha dastlabki korpus loyihalari yaratilmoqda.

Umumiy tilshunoslikning asosiy vazifalaridan biri til tizimining umumiy qonuniyatlarini aniqlashdir. Kognitiv va kompyuter yondashuvlar esa bu jarayonni ilmiy jihatdan chuqurlashtiradi. Kognitiv yondashuv tilni ong bilan bog‘liq mexanizmlar orqali tushuntirsa, kompyuter lingvistika esa bu nazariyalarni amaliy modellar orqali sinovdan o‘tkazadi.

Zamonaviy tilshunoslikda hali ham quyidagi masalalar ochiq qolmoqda:

- Sun‘iy intellekt tomonidan tabiiy tilni to‘liq anglash muammosi;
- Kichik tillarning raqamli muhitda saqlanishi;
- O‘zbek tili uchun til korpuslarini yaratish va standartlashtirish zaruriyati.

Bu muammolarni bartaraf etish uchun fanlararo hamkorlik, dasturlash texnologiyalarini o‘rganish, hamda milliy tilning raqamli resurslarini kengaytirish zarur. [2.178]

So‘nggi yillarda tilshunoslikda kognitiv va kompyuter yondashuvlarini birlashtirishga qaratilgan yangi yo‘nalishlar shakllanmoqda. Bu integratsiya sun‘iy intellekt tizimlarining tilni chuqurroq anglashiga imkon yaratmoqda. Masalan, kognitiv modellar orqali insonning semantik fikrlash mexanizmlari aniqlanadi va ular neyron

tarmoqlarga tatbiq etiladi. Natijada mashinalar nafaqat soʻzlarni, balki maʼnoni ham tushuna olish darajasiga yaqinlashmoqda.

Bunday yondashuv inson miyasining ishlash tamoyillarini tahlil qilgan holda, ularni algoritmik tizimlarga tatbiq etishni nazarda tutadi. Shu jihatdan, kognitiv-kompyuter lingvistika kelajakda sunʼiy intellektli tarjimon, avtomatik yozma tahlilchi va ovoqli yordamchi kabi dasturlarning sifatini oshirishda muhim oʻrin tutadi. [3.65]

Bundan tashqari, Oʻzbekiston tilshunosligida ham bu sohada dastlabki amaliy natijalar kuzatilmoqda. Jumladan, oʻzbek tilining elektron korpuslari, avtomatik morfologik tahlil dasturlari va onlayn lugʻatlar yaratilmoqda. Bu loyihalar nafaqat ilmiy izlanishlar uchun, balki taʼlim jarayonida ham muhim manba vazifasini oʻtaydi. Kognitiv va kompyuter lingvistikasining integratsiyasi natijasida tilshunoslikning yangi tarmogʻi — raqamli kognitiv tilshunoslik shakllanmoqda. U inson tafakkuri, til va texnologiya oʻrtasidagi murakkab bogʻliqlikni tahlil qiladi. Shu bois, kelajakda tilshunos olimlar nafaqat til tuzilmasini, balki uning raqamli muhitdagi funktsionallik darajasini ham baholashlari zarur boʻladi. [4.146]

Bugungi kunda tilshunoslikni oʻqitish jarayonida raqamli texnologiyalar muhim oʻrin tutmoqda. Kognitiv va kompyuter yondashuvlar asosida yaratilgan elektron darsliklar, onlayn korpuslar, lingvistik tahlil dasturlari til oʻrganishni ancha yengillashtirmoqda. Xususan, oʻquvchilar va talabalar til birliklarini avtomatik tarzda tahlil qilish, ularning maʼnosini mantiqiy tuzilmalar orqali ifodalash imkoniyatiga ega boʻlishmoqda.

Tilshunoslik fanini oʻrganishda kompyuter lingvistikasi metodlari – sintaktik tahlil, semantik tarmoqlar, lemmalash, avtomatik tarjima kabi jarayonlarni oʻrgatish – nafaqat nazariy bilimni, balki amaliy koʻnikmalarni ham rivojlantiradi. Shu bilan birga, kognitiv lingvistika yordamida talabalarda tildan tashqari tafakkur, konseptual fikrlash va madaniy qadriyatlarni tahlil qilish qobiliyati shakllanadi. [5.877]

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda esa kompyuter lingvistikasi sunʼiy intellekt asosida katta maʼlumotlarni (big data) tahlil qilish, tilning dinamik rivojini kuzatish va yangi til hodisalarini prognoz qilish imkonini bermoqda. Misol uchun, ijtimoiy tarmoqlardagi til oʻzgarishlarini kuzatish orqali jamiyatdagi kommunikativ

tendensiyalarni aniqlash mumkin. Bu esa sotsiolingvistika, pragmatika va psixolingvistika sohalariga ham yangi impuls beradi.

Shuningdek, kognitiv yondashuv asosida yaratilayotgan sun'iy neyron modellar inson tafakkurining ishlash mexanizmlarini yanada chuqurroq anglashga yordam beradi. Bu esa tilshunoslikni faqat matn tahliliga emas, balki inson miyasi faoliyatini tushuntiruvchi fanlar qatoriga olib chiqmoqda. Til va tafakkur o'rtasidagi aloqani anglash, tilni texnologik jarayonlarga moslashtirish — zamonaviy tilshunoslikning eng muhim yo'nalishlaridan biridir. [6.392]

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Соссюр Ф. де. Umumiy tilshunoslik kursi. – Toshkent: O'zbekiston, 1992.
2. Хожиев А. Tilshunoslik asoslari. – Toshkent: Fan, 2002.
3. Yo'ldoshev M. Zamonaviy lingvistika yo'nalishlari. – Toshkent: O'zMU, 2018.
4. G'ulomov A., Mamatov A. Kognitiv va kompyuter lingvistikasining asoslari. – Toshkent: Innovatsiya, 2021.
5. Chomsky N. Language and Mind. – New York: Cambridge University Press, 2006.
6. Karimov Sh. Til, tafakkur va madaniyat. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.

****=*****

GLOBAL JARAYONLAR ZAMIRIDA HORIIY TILLARNI AHAMIYATI

Andijon davlat texnika instituti
“Tillar va gumanitar fanlar kafedrasi”assistenti:
Kamilov Rashid Abdunabi o'g'li
Email: rashidbekkamilov93@gmail.com
+998(33) 415-08-78

Annotatsiya: Ushbu maqola globallashuv jarayonida xorijiy tillarni bilishning dolzarbligi va uning shaxs, karyera hamda mamlakat rivojlanishidagi fundamental ahamiyatini tahlil qiladi. Unda til bilishning iqtisodiy foydalari (xalqaro mehnat bozorida raqobatbardoshlik, yuqori maosh, innovatsiyalarga kirish), akademik yutuqlar (xalqaro grantlar, ilmiy publikatsiyalar), kognitiv afzalliklar (miya faollashuvi, madaniy empatiya) va Axborot Texnologiyalari (AT) sohasidagi o'rni

atroflicha yoritilgan. Xorijiy tillar shunchaki muloqot vositasi emas, balki shaxsni global fuqaroga aylantiruvchi, bilimlar olamiga ochuvchi asosiy kalit ekanligi ta'kidlanadi. Maqolada til o'rganish O'zbekiston yoshlarining global hamjamiyatga integratsiyalashuvi uchun strategik zarurat ekanligi xulosa qilinadi.

Kalit so'zlar: globallashuv, xorijiy tillar, raqobatbardoshlik, karyera, axborot texnologiyalari (at), global integratsiya, madaniy empatiya, ilmiy publikatsiya, kognitiv afzalliklar, xalqaro hamkorlik

Kirish: Bugungi kun — globallashuv davri. Dunyo xalqlari va davlatlari o'rtasidagi iqtisodiy, siyosiy, madaniy va axborot aloqalari har qachongidan ham mustahkamlanib, bu jarayon hayotimizning har bir jabhasiga chuqur kirib bormoqda. Bunday shiddatli o'zgarishlar sharoitida shaxsning va jamiyatning muvaffaqiyati nafaqat o'z sohasidagi bilimlarga, balki xorijiy tillarni bilish darajasiga ham bevosita bog'liq bo'lib qoldi. Xorijiy tillarni o'rganish shunchaki "qo'shimcha ko'nikma" emas, balki zamonaviy davr talabi va yangi imkoniyatlar kalitidir. Globallashuv sharoitida xalqaro hamkorlik har qanday soha uchun muhim. Xorijiy tillarni biladigan mutaxassislar xalqaro kompaniyalar va mahalliy tashkilotlarning chet el bozorlari bilan aloqalarini yo'lga qo'yishda bebaho qadriyatga ega.

-Raqobatbardoshlik: Xorijiy tilni bilish mehnat bozorida sizni boshqa nomzodlardan ajratib turadi va ishga joylashish imkoniyatlarini oshiradi, ayniqsa Axborot Texnologiyalari (AT), xalqaro savdo, turizm va diplomatiya kabi sohalarda.

-Moliya va Innovatsiya: Ko'pgina ilg'or texnologiyalar, ilmiy maqolalar, biznes-rejalar va dasturiy ta'minotlar avvalambor ingliz, nemis, yapon yoki xitoy kabi yetakchi tillarda paydo bo'ladi. Bu tillarni bilish mutaxassislarga eng so'nggi ma'lumotlar va innovatsiyalardan birinchi bo'lib xabardor bo'lish imkonini beradi.

-Yuqori Maosh: Statistikalari shuni ko'rsatadiki, bir nechta tilni biladigan xodimlar ko'pincha yuqori maosh olishadi, chunki ular kompaniya uchun yangi bozorlar va hamkorlik yo'llarini ochishga qodir[1].

XXI asr — axborot asri. Internet va global axborot tizimi cheksiz bilim manbalarini taqdim etadi. Biroq, bu ma'lumotlarning aksariyati ona tilingizda mavjud bo'lmasligi mumkin.

1. Jahon Bilimlari: Xorijiy tillarni bilish dunyoning eng nufuzli universitetlarining onlayn kurslariga, kutubxona resurslariga, ilmiy jurnallariga va texnik hujjatlarga to'g'ridan-to'g'ri kirish imkonini beradi.
2. Mustaqil O'qish: Tarjima qilingan kitoblarda ba'zan ma'no yo'qolishi mumkin. Tilni o'rganish sizga original manbalarni o'qish, tushunish va tahlil qilish imkonini beradi, bu esa fikrlash doirasini kengaytiradi.
3. AT Bilimlari: Dasturlash tillari, tizim ma'muriyati va kibermaktabiy xavfsizlikka oid ko'plab muhim darsliklar, forumlar va yangiliklar, asosan, ingliz tilida. Ushbu tilni bilish AT sohasida mutaxassis bo'lishning deyarli ajralmas shartidir[2].

Madaniy boyish: Tilni o'rganish orqali siz o'sha xalqning san'ati, adabiyoti, urf-odatları va qadriyatlari haqida chuqurroq tushunchaga ega bo'lasiz. Bu tor doiradagi fikrlashdan xalos bo'lishga va dunyoqarashni boyitishga yordam beradi. Sayohat imkoniyatlari: sayohat paytida mahalliy tilni bilish tajribani butunlay o'zgartiradi, mahalliy aholi bilan aloqa o'rnatish, qiziqarli joylarni topish va yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarni osonroq hal qilish imkonini beradi.

O'zbekistonda xorijiy tillarni o'rganish siyosati, prezident shavkat mirziyoyev tashabbusi bilan, ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi. Bu jarayonning asosiy maqsadi – yoshlarni global raqobatbardosh kadrlar qilib tayyorlashdir.

“Til bilgan odamning doirasi kengayadi, ish topishi ham, hayotda o'z o'rnini topishi ham oson bo'ladi.” Bu fikrlar yoshlarga berilayotgan eng muhim yo'nalish bo'lib, ularning professional muvaffaqiyati to'g'ridan-to'g'ri til ko'nikmalariga bog'liqligini ko'rsatadi[3].

Xorijiy tillarni o'qitish tizimini tubdan takomillashtirish masalasini o'rtağa tashlaganimizda esa xorijiy tillarni o'qitishni tubdan isloh qilish maqsadida bir qancha muhim farmon va qarorlar qabul qilingan. Xususan, 2021-yil 19-maydagi “xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida”gi pq-5117-son qarori bu sohadagi davlat siyosatining asosiy hujjati bo'ldi[5].

Qarorning asosiy jihatlariga to'xtaladigan bo'lsak:

1. Rolini oshirish: mahalliy va xalqaro tan olingan sertifikatlashning sertifikatlarga (ielts, toefl, cefr, boshqalar) ega bo'lgan o'qituvchilarga ustama haq to'lash tizimini joriy etish orqali sifatni rag'batlantirish.

2. Maktabgacha ta'limdan boshlash: xorijiy tillarni o'rgatishni maktabgacha ta'lim tashkilotlari (mtt) va maktablarning boshlang'ich sinflaridan boshlab, bolalarda erta yoshdan qiziqish uyg'otishni maqsad qilish. Maqsad esa bitta: o'zbekistonda xorijiy tillarni o'rganish tizimini to'liq isloh qilishimiz kerak. Buni davlat siyosati darajasiga ko'tarib, maktabgacha ta'limdan boshlab yo'lga qo'yishimiz shart

Bu iqtibos xorijiy tillar (ayniqsa, ingliz tili) axborot texnologiyalari sohasidagi barcha bilim, manba va dasturlash tillarining asosi ekanligini tan oladi va bu ikkisini ajralmas deb hisoblaydi.

Yuqoridagi fikrlarga yana bir misol qilib aytish mumkinki, ilmiy tadqiqot va akademik aloqalar, zamonaviy ilm-fan chegaralarni tan olmaydi. Global muammolar (iqlim o'zgarishi, yangi kasalliklar, texnologik taraqqiyot) faqat xalqaro ilmiy hamjamiyatning birgalikdagi sa'y-harakatlari bilan hal etiladi[4]. Bunda eng avvalo:

a) Grantlar va dasturlar: xorijiy til, ayniqsa ingliz tili, dunyoning eng nufuzli erasmus+, fulbright, chevening kabi xalqaro grant dasturlari va stipendiyalarida ishtirok etish uchun asosiy talab hisoblanadi. Bu, yosh tadqiqotchilar va talabalarga xorijiy otmlarda tahsil olish hamda o'z sohasida yetakchi olimlar bilan birga ishlash imkonini beradi.

b) Publikatsiya imkoniyatlari: ilmiy natijalarni "scopus" yoki "web of science" kabi xalqaro bazalarga kiritilgan nufuzli jurnallarda chop etish uchun maqola yuqori darajadagi xorijiy tilda yozilishi shart. Til bilimi olimlarning o'z tadqiqotlarini global miqyosda tanitishga imkon beradi.

c) Konferensiya va seminarlar: xalqaro ilmiy anjumanlarda ishtirok etish, ma'ruza qilish va munozaralarda erkin fikr almashish uchun chet tilini bilish majburiydir.

Shaxsiy rivojlanish va kognitiv afzalliklarga to'xtalganda xorijiy tilni o'rganishning faqat professional emas, balki shaxsiy va aqliy (kognitiv) foydalari ham juda ko'p bo'lib ulardan eng muhimi sifatida quyidagilarni keltirish mumkin:

1. Miyaning faollashuvi: tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ikki yoki undan ortiq tilni biladigan (bilingval) insonlarning miyasi "kognitiv zaxira"ga ega bo'ladi. Bu, muammolarni tezroq yechish, diqqatni jamlash va bir vazifadan boshqasiga osongina o'tish qobiliyatini yaxshilaydi.
2. Kechiktirilgan qarish: ko'p tillilik altsgeymer va demensiya (aqliy qobiliyatning susayishi) kasalliklarining boshlanishini bir necha yilga kechiktirishi isbotlangan.
3. Madaniy empatiya: boshqa tilni o'rganish boshqa madaniyat va dunyoqarashga nisbatan chuqurroq empatiyani shakllantiradi. Siz atrofingizdagi dunyoni o'zgalarning nuqtai nazaridan ko'rishni o'rganasiz, bu esa global miqyosda samarali muloqot va nizolarni hal qilishda muhimdir[6].

Xorijiy tillar va raqamli dunyo haqida gap ketar ekan axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (akt) va xorijiy tillar bir-biri bilan chambarchas bog'liq holda rivojlanmoqda. Aynan shu sabab quyidagi omillardan foydalangan holda tarsaqqiyot sari dadil odimlash maqsadga muvofiqdir:

1. Dasturlash tili: ko'pgina dasturlash tillaridagi kalit so'zlar (keywords), sintaksis va eng muhimi – hujjatlar (documentation) ingliz tiliga asoslangan. At mutaxassisi uchun ushbu tilni bilish kasbiy rivojlanishning asosidir.
2. Internet kontenti: internetdagi eng yirik va eng qimmatli kontent (videolar, podkastlar, onlayn kutubxonalar) asosan xorijiy, birinchi navbatda ingliz tilida yaratilgan. Tilni bilish bu cheksiz manbalar zaxirasidan foydalanish imkonini beradi.
3. Global tarmoqlar: xalqaro ijtimoiy tarmoqlar, kasbiy platformalar (masalan, linkedin) va forlarda faol bo'lish orqali global aloqalar o'rnatish, tajriba almashish va xalqaro loyihalarda ishtirok etish xorijiy tilni talab qiladi.

O'zbekiston prezidentining qaror va iqtiboslari, globallashtirish davrida xorijiy tillarning nafaqat ta'lim, balki strategik milliy manfaat ekanligini tasdiqlaydi. Til bilish – bu shaxsiy taraqqiyot uchun berilgan eng yaxshi investitsiya va mamlakatning global dunyoda o'z o'rnini mustahkamlashi uchun asosiy shartdir.

Bu iqtiboslar sizga maqolangizning ahamiyatini prezident darajasidagi e'tibor bilan bog'lashga yordam beradi. Yuqorida keltirilgan fikrlarni umumlashtirgan holda xulosa qilsak, maqola yanada ta'sirchan chiqadi[7].

Xulosa: global jarayonlar xorijiy tillarni o'rganishni shaxsiy xohishdan strategik zaruratga aylantirdi. Til bilish – bu shunchaki muloqot vositasi emas, balki cheksiz bilimlar olamiga ochilgan eshik, muvaffaqiyatli martaba qurish uchun mustahkam poydevor va global hamjamiyatning faol a'zosi bo'lish imkoniyatidir.

Buyuk siyosatchi nelson mandela aytganidek: *“agar siz bir odam bilan u tushunadigan tilda gaplashsangiz, uning ongiga kirib borasiz. Agar siz u bilan uning ona tilida so'zlashsangiz, uning yuragiga kirib borasiz.”*

Globallashuv sharoitida xorijiy tillarni bilish nafaqat shaxsiy muvaffaqiyat garovi, balki mamlakatning global iqtisodiyotga integratsiyalashuvi uchun ham fundamental shartdir. Til – bu shaxsni global fuqaroga aylantiradigan, ufqlarini kengaytiradigan va zamonaviy dunyoning murakkabliklarida muvaffaqiyatli yo'l topishga yordam beradigan eng kuchli vositadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston respublikasi prezidentining "xorijiy tillarni o'rganishni ommalashtirish faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to'g'risida"gi pq-5117-son qarori (2021-yil 19-may).
2. O'zbekiston respublikasi prezidentining "yangi o'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi pf-60-son farmoni (2022-yil 28-yanvar).
3. O'zbekiston respublikasi prezidentining oliy majlisga murojaatnomalari (turli yillar), (globallashuv va kadrlar masalasiga oid qismlari).
4. Jahon banki (world bank) va birlashgan millatlar tashkiloti (un) ning “global iqtisodiyotdagi tendensiyalar va kadrlar talablari”ga oid tahliliy hisobotlari.
5. Castells, m. (1996). "the rise of the network society" (tarmoqli jamiyatning yuksalishi). (*globallashuv va axborot asrining tilga ta'siri nazariy asoslari uchun.*)
6. Crystal, d. (2003). “english as a global language” (global til sifatidagi ingliz tili). Cambridge university press.
7. A'zamova, m. X. (2023). “globallashuv sharoitida xorijiy tillarni o'qitish metodikasining o'ziga xos xususiyatlari.” (*ta'lim va fan" nomli ilmiy-uslubiy jurnali maqolasi*).

8. O‘zbekiston respublikasi bandlik va mehnat munosabatlari vazirligining (yoki tegishli tashkilotning) ish bozorida xorijiy til bilishga bo‘lgan talab to‘g‘risidagi statistik ma’lumotlari.
9. LinkedIn learning yoki boshqa professional platformalarning “eng talabgir ko‘nikmalar (skills) va tillar”ga oid yillik hisobotlari.
10. Xorijiy tillarni o‘rganishning kognitiv afzalliklariga bag‘ishlangan nufuzli xalqaro psixologik jurnal (masalan, journal of neurolinguistics) dagi maqolalar.

****=====****

OLIY TA’LIM DARGOHLARIDA XORIJIY TILLARNI O‘QITISHDA FAOL TA’LIM USULLARIDAN FOYDALANISHNING AXAMIYATI

*Egamberdiyeva Dildora Usubjonovna
Andijon qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiyalar instituti,
Xorijiy tillar kafedrasida o‘qituvchisi
Ermaxammadov Dostonbek Oybek o‘g‘li
Andijon qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiyalar instituti,
“Buhgalteriya hisobi va audit” ta’lim yo‘nalishi 1- bosqich ta’labasi*

Annotatsiya: Mustaqil O‘zbekistonning ta’lim tizimini isloh qilish jarayonida xorijiy tillarni mukammal o‘qitish masalasi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Xalqaro hamkorlikning kengayishi, globallashuv jarayonlari va raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi xorijiy tillarni o‘qitishda ilg‘or pedagogik texnologiyalarni joriy etishni talab qilmoqda. Maqolada oliy ta’lim muassasalarida xorijiy tillarni o‘qitishda faol ta’lim usullarining o‘rni, ularning talabalarning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishdagi roli tahlil qilinadi. Shuningdek, “til muhiti”ni yaratish, interfaol metodlar orqali mustaqil fikrlash, tanqidiy tahlil qilish va nutq faoliyatini rivojlantirish yo‘llari ilmiy asosda yoritiladi.

Kalit so‘zlar: xorijiy til, faol ta’lim, interfaol metod, oliy ta’lim, kommunikativ kompetensiya, innovatsion texnologiya.

Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimini modernizatsiya qilish jarayonlari faol amalga oshirilmoqda. Xususan, Prezidentning 2019-yil 21-

oktabrdagi ***“O‘zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni o‘qitish tizimini yanada takomillashtirish to‘g‘risida”***gi qarori bu yo‘nalishdagi islohotlarning konseptual asosini belgilab berdi. Mazkur jarayonning asosiy maqsadi — yoshlarni zamonaviy kasbiy, madaniy va ijtimoiy hayotga tayyorlash, ularning xorijiy tillarda erkin muloqot qila olish kompetensiyasini shakllantirishdan iboratdir.

Oliy ta‘lim tizimida xorijiy tillarni o‘qitishda faol ta‘lim metodlarining ahamiyati beqiyosdir. Chunki an‘anaviy ta‘limdan farqli ravishda, faol usullar talabani o‘quv jarayonining markaziga qo‘yadi, uni bilimni passiv qabul qiluvchidan faol ishtirokchiga aylantiradi[1].

1. Faol ta‘lim usullarining mohiyati va didaktik asoslari

Faol ta‘lim usullari — bu o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi hamkorlikka asoslangan, o‘quv jarayonini interfaol muloqot shaklida tashkil etuvchi metodlardir. Bu usullar orqali talaba:

- ✓ mustaqil fikrlash,
- ✓ tahliliy yondashuv,
- ✓ muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilish,
- ✓ muloqot kompetensiyasini rivojlantirish ko‘nikmalariga ega bo‘ladi.

Vygotskiy (1978)ning ijtimoiy-madaniy nazariyasiga ko‘ra, bilim shaxslararo muloqot orqali o‘zlashtiriladi. Demak, xorijiy til o‘qitishda ham faol muloqot, hamkorlikda o‘rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Dewey (1938) esa “tajribaga asoslangan o‘qitish” konsepsiyasini ilgari surgan bo‘lib, bu yondashuv talabani amaliy faoliyat orqali o‘rganishga undaydi.

2. Oliy ta‘lim tizimida faol ta‘lim usullarini qo‘llash zarurati

Bugungi globallashtirish davrida chet tillarini o‘qitishda nafaqat lingvistik bilimlar, balki madaniyatlararo kommunikatsiyani shakllantirish ham muhimdir. Shu bois, ta‘limda faol usullar quyidagi natijalarga erishish imkonini beradi:

- ✓ talabalarni o‘z fikrini erkin bayon etishga o‘rgatadi;
- ✓ o‘qituvchi va talaba o‘rtasida do‘stona muhit yaratadi;
- ✓ motivatsiyani oshiradi;
- ✓ interfaol mashg‘ulotlar orqali real hayotiy vaziyatlarni modellashtiradi[3].

3. Faol ta'limning asosiy shakllari

Xorijiy til o'qitishda qo'llaniladigan asosiy faol usullar quyidagilardir:

- a) Listening (tinglash) — video, audio, podkastlar yordamida tinglab tushunish va tahlil qilish ko'nikmasini shakllantiradi. Tinglangan matn asosida savol-javob, rolik tahlili yoki dramatizatsiya tashkil etilishi samarali natija beradi.
- b) Speaking (gapirish) — talabalar o'z fikrlarini muloqot, munozara, rolli o'yin, debat orqali ifodalaydilar. Bu usul talaffuzni to'g'rilaydi va o'ziga ishonchni oshiradi.
- c) Reading (o'qish) — o'quv materiallarini o'qish orqali talaba grammatik va leksik bilimlarini kengaytiradi. O'qilgan matndan asosiy g'oya, argument va dalillarni ajratish orqali analitik tafakkur rivojlanadi.
- d) Writing (yozish) — insho, referat, elektron xat, esse yozish orqali ijodiy fikrlash va til boyligini oshirish ko'nikmalari shakllanadi.

4. "Til muhiti"ni yaratishning ahamiyati

O'quv jarayonida tabiiy "til muhiti"ni yaratish xorijiy tilda erkin muloqot qilishning eng muhim omilidir. Talabalarining kundalik hayotida, ijtimoiy tarmoqlarda, darsdan tashqari faoliyatlarda ham ingliz tilidan foydalanishga rag'batlantirish til o'rganish samaradorligini keskin oshiradi.

Masalan, xorijiy tillar kafedralarida "English Club", "Debate Society" yoki "Movie Discussion" kabi klublar tashkil etish talabalarni doimiy muloqotga jalb etadi.

5. Innovatsion texnologiyalar va interfaol metodlar

So'nggi yillarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) xorijiy til o'qitish jarayonida muhim o'rin egallamoqda. Onlayn platformalar (Quizlet, Kahoot, Duolingo), virtual sinflar, veb-questlar va loyihaviy o'qitish (Project-Based Learning) metodlari talabalarda mustaqil ishlash, izlanish va ijodkorlikni rivojlantiradi.

Thomas (2000) o'z tadqiqotida loyihaviy o'qitish talabalar tafakkurini kengaytirishini, haqiqiy muammolarni hal etish ko'nikmasini shakllantirishini ta'kidlaydi[4].

Xulosa qilib aytganda, oliy ta'lim muassasalarida xorijiy tillarni o'qitishda faol ta'lim usullarini qo'llash talabalarining til kompetensiyasini rivojlantirishda eng samarali yo'ldir. Bu yondashuv o'quv jarayonini interfaol, ijodiy va motivatsion

muhitga aylantiradi. “Til muhiti”ni yaratish, axborot texnologiyalaridan foydalanish va kommunikativ metodlarni uygʻunlashtirish orqali zamonaviy, raqobatbardosh, xorijiy tilda erkin soʻzlashuvchi mutaxassislarni tayyorlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Dewey, J. (1938). Experience and Education. New York: Macmillan.
2. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press.
3. Thomas, J. W. (2000). A Review of Research on Project-Based Learning. San Rafael, CA: Autodesk Foundation.
4. С.С. Кашляв. (2013). Интерактивные методы обучения. Минск.
5. Беляков, Е.В. (2008). Понятие информационно-коммуникационных технологий и их роль в образовательном процессе. Литература в школе, №3, 28–31.
6. Беспярых, М. В. (2012). Английский язык. МБОУ «СОШ №8», Ханты-Мансийск, Просвещение.
7. Beckett, G. H., & Slater, T. (2020). Project-Based Learning and Technology Integration in English Language Education. New York: Routledge.

****=*****

LINGUISTIC AND COMMUNICATIVE COMPETENCE IN ENGLISH LANGUAGE EDUCATION

Qoraboeva Nargiza Nematovna

***Teacher of department of Foreign languages, Andijan institute of agriculture and
agrotechnologies***

Akhmedova Tamanno

***First-year student of department of Accounting and Auditing,
Andijan institute of agriculture and agrotechnologies***

Annotation. This article explores the interrelation between linguistic and communicative competences in English language education. Linguistic competence provides the foundation for communicative ability, while communicative competence encompasses the capacity to use language appropriately in diverse contexts. The study discusses the theoretical principles underlying both competences and analyses

practical strategies for their integration in the English classroom. Attention is given to the teacher's evolving role as a facilitator of communication, the need for learner-centred pedagogy, and the importance of social and cultural awareness in communication. Examples and recommendations are provided for improving students' communicative proficiency through active participation, role play, and real-life interaction.

Keywords: competence, communication, language, linguistic competence, communicative competence, pedagogy, classroom interaction, learner-centred approach.

Language learning is not only the acquisition of grammatical structures and vocabulary but also the ability to use them effectively in communication. In modern pedagogy, the focus of English language teaching (ELT) has gradually shifted from the mastery of linguistic forms to the development of communicative competence. This shift represents a deeper understanding of language as a social and functional phenomenon.

Linguistic competence — the ability to use grammar, syntax, and vocabulary correctly — is essential, yet insufficient on its own. Communicative competence requires learners to employ these linguistic resources meaningfully and appropriately within specific social and cultural contexts. Therefore, the primary aim of English language teaching today is to integrate linguistic accuracy with communicative fluency[1].

The concept of communicative competence was first introduced by Dell Hymes (1972), who argued that knowing a language entails knowing how to use it appropriately. Later, Canale and Swain (1980) expanded this idea by identifying four components:

1. Grammatical competence – knowledge of syntax, morphology, vocabulary, and phonology;
2. Sociolinguistic competence – the ability to use language in a socially appropriate manner;
3. Discourse competence – the ability to connect sentences and ideas coherently;

4. Strategic competence – the use of strategies to overcome communication breakdowns.

Linguistic competence, a term popularised by Noam Chomsky (1965), refers to an individual's internalised knowledge of the language system. Vygotsky's (1978) sociocultural theory also emphasises that learning occurs through social interaction and collaboration. These theories together form the basis for understanding how language proficiency develops in educational settings[2].

The relationship between linguistic and communicative competence is both hierarchical and dynamic. Linguistic competence is the foundation — without it, communicative competence cannot exist. However, linguistic mastery alone does not guarantee communicative ability. A learner may know the rules of grammar perfectly but still be unable to use them effectively in real-life communication.

For instance, an English learner may correctly form a question such as “*Could you open the window?*” yet fail to use an appropriate tone or context. Therefore, the teacher's task is to bridge the gap between linguistic knowledge and communicative performance through meaningful interaction, task-based activities, and social use of language.

The modern English teacher plays multiple roles — organiser, facilitator, participant, and researcher. The teacher is no longer a dominant authority figure but a guide who creates conditions for effective communication among learners. Classrooms should be organised in ways that promote interaction — for example, arranging desks in circles or small groups to encourage peer-to-peer dialogue.

According to Brown (1994), teaching principles must balance linguistic input with opportunities for authentic communication. Teachers should manage classroom interaction collaboratively, allowing students to take initiative in discussions and activities. Excessive teacher control can hinder communicative development, while supportive facilitation fosters learner autonomy[4].

The teacher also acts as an observer and co-participant. Their feedback should aim not only to correct linguistic errors but also to guide students towards more effective communicative strategies. Thus, teaching becomes a cooperative process in which both teacher and learners contribute to the construction of knowledge.

Developing communicative competence requires an active and learner-centred methodology. Several techniques have proven effective in this regard:

- Role Plays and Simulations: Learners act out real-life situations such as ordering food, making phone calls, or attending interviews.
- Information Gap Activities: Students exchange information to complete a task, encouraging genuine communication.
- Project-Based Learning: Learners work in groups on meaningful projects that integrate language use with real-world relevance.
- Task-Based Language Teaching (TBLT): Focuses on achieving communicative outcomes rather than mastering grammar in isolation.
- Collaborative Learning: Pair and group work foster cooperation, negotiation of meaning, and peer support.

Teachers should design activities that balance accuracy and fluency. While grammar remains important, fluency exercises such as debates, storytelling, and problem-solving are crucial for real communication.

In Uzbekistan, English is taught as a foreign language, often within a traditional grammar-translation framework[5]. Although this method develops reading and writing skills, it provides limited opportunities for oral communication. To make communicative teaching effective in such contexts, several adaptations are necessary:

- Integration of Grammar and Communication: Grammar can be taught through communicative tasks rather than isolated drills.
- Cultural Relevance: Materials should reflect both local and global cultural contexts to maintain learner motivation.
- Teacher Training: Professional development programmes should emphasise communicative approaches and classroom interaction techniques.
- Use of Technology: Multimedia resources, language learning platforms, and digital collaboration tools can enhance student engagement.

By combining traditional strengths with communicative innovations, English teaching in Uzbekistan can achieve greater effectiveness and learner satisfaction.

Thus, the study concludes that linguistic and communicative competences are inseparable components of language education. Linguistic competence provides the structural foundation, while communicative competence represents the practical and social use of language. Teachers play a decisive role in uniting these two dimensions through learner-centered and interactive teaching methods[6].

In modern pedagogy, success in English language learning depends on developing learners' ability to use language accurately, appropriately, and confidently in authentic contexts. The integration of communicative approaches, supported by technology and cultural awareness, will continue to enhance the effectiveness of English language education in Uzbekistan and beyond.

The list of used literatures

1. Brown, H. D. (1994). Principles of Language Learning and Teaching. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall Regents.
2. Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing. Applied Linguistics, 1(1), 1–47.
3. Chomsky, N. (1965). Aspects of the Theory of Syntax. Cambridge, MA: MIT Press.
4. Hymes, D. (1972). On Communicative Competence. In J. B. Pride & J. Holmes (Eds.), Sociolinguistics. Harmondsworth: Penguin.
5. Saunders, G., & Pinkas, A. (2002). Students' Attitudes towards Information Technology in Teaching and Learning in the United Kingdom.
6. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press.

****=====****

LEARNING LANGUAGES THROUGH LITERATURE

Nuriddinova Yorqinoy Abdulkhoshim qizi
Teacher of department of Foreign Languages, Andijan institute of agriculture
and agrotechnologies
Khalimov Abduqodir Abdumumin o'g'li
First-year student of department of Business Management, Andijan institute of
agriculture and agrotechnologies

Annotation. This article discusses the significant role of literature in foreign language learning programmes, a role that has remained crucial for centuries. The authors explore how literary texts enrich vocabulary, enhance comprehension, and connect learners with the culture, values, and worldview of the target language community. The study also highlights the pedagogical methods of teaching literature creatively and effectively, with emphasis on pre-reading, while-reading, and post-reading strategies. The paper concludes that literature, as an integral part of language education, contributes not only to linguistic development but also to personal, cultural, and emotional growth.

Keywords: literature, texts, language exercises, literary reading, vocabulary development, cultural learning.

Language and literature are inseparable in the history of education. For centuries, literature has been considered the highest form of linguistic expression and a fundamental source for understanding a nation's culture, values, and human experience. The integration of literature into foreign language teaching enriches the learning process, providing authentic contexts for vocabulary, grammar, and cultural understanding.

In Uzbekistan, the attention to developing linguistic and cultural competence has been strengthened by the Presidential Decree of the Republic of Uzbekistan No. PF-5850 (21 October 2019) "On Measures to Increase the Prestige and Status of the Uzbek Language as the State Language." This decree aims not only to elevate the Uzbek language but also to promote multilingual education and intercultural awareness. Within this framework, learning foreign languages through literature plays an essential role in nurturing patriotism, cultural respect, and open-mindedness among youth.

For hundreds of years, literature has been central to foreign language programmes. Traditionally, students were expected to study a foreign language by reading and translating canonical literary works word by word. It was believed that true appreciation of a language could only come through its most refined artistic forms.

Literature was also regarded as the most direct way to learn about a nation's culture and its people[1].

However, during the 1970s and 1980s, language teaching began to shift toward communicative approaches, aiming to bring “the real world” into the classroom. Teachers increasingly used authentic materials such as train timetables, menus, and newspaper excerpts to help learners deal with everyday communication. As a result, literature was gradually sidelined and sometimes forgotten, as many questioned whether literary texts could still be considered “authentic.”

Fortunately, modern pedagogy has achieved a more balanced view. Literature is no longer seen as outdated but as a rich and flexible resource that enhances language learning, critical thinking, and creativity. Today, learners are encouraged to read a variety of literary forms — from short stories and poems to entire novels — at levels appropriate to their linguistic competence.

Literature serves as an excellent foundation for both students and teachers. It offers a vast choice of texts — prose, drama, and poetry — representing different centuries, styles, and genres. Some texts entertain, others provoke reflection, but all provide opportunities for linguistic development, analytical discussion, and emotional engagement.

Working with literary texts helps students to:

1. Expand their vocabulary through exposure to rich and contextualised language.
2. Develop reading comprehension skills and interpretive thinking.
3. Understand cultural and historical contexts behind language use.
4. Enhance creative and critical thinking through interpretation and discussion.
5. Experience empathy by connecting with diverse characters and situations.

Teachers introduce texts through pre-reading tasks, guide learners during while-reading activities, and consolidate learning with post-reading discussions. This structured approach enables learners to grasp both linguistic and cultural meanings effectively.

Modern language teaching recommends a three-stage approach to integrating literature:

1. Pre-reading Stage

At this stage, students are prepared for the text. The teacher introduces key vocabulary, explains cultural references, and activates background knowledge. Pre-reading tasks may include prediction, brainstorming, or short discussions to stimulate curiosity and engagement.

2. While-reading Stage

Here, students read the text in detail, either silently or aloud. They are encouraged to infer meanings from context rather than rely heavily on dictionaries. Comprehension exercises, multiple-choice questions, or summarising activities help consolidate understanding. Audio materials — such as recordings or dramatized readings — can be used to support pronunciation and listening skills.

3. Post-reading Stage

After reading, students respond creatively to the text through writing, acting, or discussion. They might role-play characters, rewrite endings, or relate the story to their own experiences. This phase reinforces emotional and cultural understanding while encouraging self-expression[2].

The following practices can help make literature-based learning more effective:

1. Begin with simpler texts and progress gradually to more complex materials.
2. Assign pre-reading vocabulary as homework to save class time.
3. Encourage students to watch film adaptations of literary works, which help visualise characters and settings. Subtitled versions are especially useful in monolingual classrooms.
4. Motivate students to compare original texts with translations to notice linguistic nuances.
5. Provide graded readers for independent reading, ensuring accessibility at all proficiency levels.
6. Encourage the use of good monolingual English dictionaries, especially for understanding specific meanings in literary contexts.

Students should be reminded not to use dictionaries constantly, as guessing from context develops intuitive comprehension. The key is to focus on meaning rather than

memorisation. When reading independently, learners are advised to discuss texts with peers to enhance interpretation skills and confidence.

Learning a foreign language through literature goes beyond linguistic competence. It fosters cultural awareness, empathy, and moral development. Through reading, students encounter universal human emotions — love, conflict, ambition, loss — and begin to understand how these are expressed differently across cultures.

Furthermore, literature connects the learner's intellect and emotions, encouraging both analytical and affective learning. It provides authentic examples of language use in varied social contexts, from informal dialogues to poetic imagery. In doing so, literature bridges the gap between academic study and real-life communication.

Teachers can also use literature to explore interdisciplinary themes — history, philosophy, psychology, and ethics — promoting holistic education. In classrooms where students come from different cultural backgrounds, literature serves as a unifying tool that encourages mutual respect and intercultural dialogue.

Sum up, this article reaffirms that literature remains a powerful tool in the teaching and learning of foreign languages. It offers authentic linguistic material, exposes learners to diverse cultural perspectives, and cultivates emotional intelligence. By combining language exercises with literary appreciation, teachers can create lessons that are both intellectually stimulating and personally meaningful[3].

Ultimately, literature invites students not only to *learn a language* but also to *live through it* — to think, feel, and dream in another culture's voice. As educators, our task is to guide them through this journey of discovery, ensuring that literature continues to inspire generations of learners.

The list of used literatures

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PF-5850, dated October 21, 2019. On measures to increase the prestige and status of the Uzbek language as the state language. Retrieved from <https://lex.uz/docs/5058351>
2. Djamol, J. (1996). Methodology of Teaching Foreign Languages. Tashkent: Teacher Publishing House.

3. Zaripova, R. (1996). Manual on the Methodology of Teaching Foreign Languages. Tashkent: Teacher Publishing House.

****=*****

PROJECT-BASED LEARNING IN ENGLISH TEACHING

Toshxonov Lochinbek Tursunboyevich
Andijan institute of agriculture and agrotechnologies,
Associate professor of the department of Foreign languages,
Doctor of Philosophy in philological science. (PhD)
Email: lochin@inbox.ru

Annotation: The article explores the significance of Project-Based Learning (PBL) in English language teaching as an innovative pedagogical approach that enhances students' motivation, creativity, and communication competence. The study discusses theoretical foundations, practical implementation strategies, and real-life classroom examples of PBL integration. It also highlights the role of technology, collaboration, and authentic assessment in promoting language proficiency and lifelong learning skills.

Keywords: project-based learning, English teaching, communicative competence, collaboration, motivation, technology integration, authentic assessment.

Teaching English effectively in the 21st century requires modern methods that engage students in active, meaningful learning. Traditional teaching approaches often rely on memorization and textbook exercises, which may lead to boredom and low motivation among learners. Project-Based Learning (PBL) offers an alternative approach by involving students in real-world tasks that integrate multiple language skills — reading, writing, listening, and speaking — in a communicative and collaborative environment.

According to Thomas (2000), PBL “focuses on complex tasks, based on challenging questions or problems, that involve students in design, problem-solving, decision making, and investigative activities.” In language teaching, this approach shifts the focus from teacher-centered instruction to learner autonomy, creativity, and inquiry.

Project-Based Learning is grounded in constructivist and experiential learning theories, particularly those of John Dewey (1938), Jean Piaget (1954), and Lev Vygotsky (1978). These scholars emphasized that learners construct knowledge through active participation, collaboration, and reflection.

In the context of English language teaching, PBL enables students to:

- ✓ Engage in authentic communication;
- ✓ Develop critical thinking and problem-solving skills;
- ✓ Connect classroom activities with real-world contexts;
- ✓ Take responsibility for their own learning process.

To implement PBL successfully, teachers should follow several stages:

1. Selecting a real-life topic or problem relevant to students' interests and fields of study;
2. Planning and designing the project with clear objectives and timelines;
3. Facilitating research and teamwork activities;
4. Providing technological tools such as internet resources, digital presentations, and multimedia;
5. **Assessing progress and outcomes** through rubrics and self-reflection.

For instance, in an **engineering or agriculture department**, students may develop projects such as:

- “*The History and Future of Sustainable Farming*” — where they research eco-friendly agricultural technologies and present their findings in English;
- “*The Evolution of the Automobile Industry*” — where they analyze how innovations have influenced transportation, energy use, and environment.

During these projects, students act as researchers, writers, and presenters, while the teacher becomes a facilitator and mentor rather than a sole source of information. In these days, technology plays a crucial role in the success of PBL. Tools such as Google Classroom, Padlet, Kahoot, Canva, and ChatGPT enable students to collaborate, share ideas, and produce creative outcomes.

WebQuests, first introduced by Dodge (1997), are an effective digital form of project-based learning. They guide students through structured online research using authentic materials. For example, students may complete a WebQuest on “*Cultural*

Diversity in English-Speaking Countries”, requiring them to collect, analyse, and present data using online resources.

Through such tasks, learners not only improve language skills but also gain digital literacy and intercultural competence — essential skills for global communication.

Evaluation in PBL is based on authentic assessment, where the focus is on the process as well as the final product. Rubrics are used to measure students’ performance in criteria such as creativity, collaboration, research, and language use.

Self-assessment and peer feedback are integral components that help students reflect on their strengths and areas for improvement. For example, after completing a group project, each member writes a short reflection on what they learned and how they contributed to the team effort.

But there are some advantages of PBL in English learning

The application of PBL in English classrooms provides several advantages:

- ✓ Increases motivation and engagement;
- ✓ Encourages active learning and learner autonomy;
- ✓ Integrates multiple skills and cross-disciplinary knowledge;
- ✓ Promotes collaboration and communication;
- ✓ Builds confidence and self-esteem among learners.

Students involved in projects often report that they “forget they are learning English” because the focus shifts to achieving meaningful goals through communication.

Sum up, Project-Based Learning has proven to be an effective and inspiring approach for both teachers and learners. By connecting classroom learning with real-life situations, integrating technology, and encouraging creativity, PBL helps students master English in an enjoyable and purposeful way. As Beckett & Slater (2020) argue, PBL is not only a method but a mindset — it prepares learners to think critically, work collaboratively, and communicate effectively in a rapidly changing world.

The list of used literatures

1. Beckett, G. H., & Slater, T. (2020). *Project-Based Learning and Technology Integration in English Language Education*. New York: Routledge.
2. Dewey, J. (1938). *Experience and Education*. New York: Macmillan.
3. Dodge, B. (1997). *Some Thoughts About WebQuests*. San Diego State University.
4. Gaer, S. (1998). *Project-Based Learning for Adult English Language Learners*. National Centre for ESL Literacy Education. Retrieved from <http://www.ncsall.net/?id=385>
5. Thomas, J. W. (2000). *A Review of Research on Project-Based Learning*. San Rafael, CA: Autodesk Foundation.
6. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
7. Bell, S. (2010). *Project-Based Learning for the 21st Century: Skills for the Future*. *The Clearing House*, 83(2), 39–43.

****=====****

INGLIZ TILINI O‘QITISH METODLARI: AN‘ANAVIY VA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR.

*Babayeva Gulnozaxon Latibjonovna,
Andijon davlat texnika instituti,
O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi dotsenti,
boboyeva gulnoza6@gmail.com,
Nematillayev Nodirbek Nazirjon o‘g‘li
“Materialshunoslik va materiallar texnologiyasi”
mutaxassisligi 2-kurs magistranti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz tilini o‘qitish metodlarining rivojlanishi tahlil qilinadi. Unda grammatik–tarjima, to‘g‘ridan-to‘g‘ri, audiolingval va kommunikativ metodlar bilan bir qatorda zamonaviy raqamli texnologiyalar hamda aralash ta’lim yondashuvlari ko‘rib chiqiladi. Maqolaning maqsadi — ingliz tilini samarali o‘qitishda qo‘llaniladigan metodlarni umumiy tarzda ko‘rib chiqish, ularning afzalliklari, kamchiliklari va qo‘llash imkoniyatlarini yoritishdir. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, muvaffaqiyatli til o‘qitish yagona metoddan emas, balki

turli yondashuvlarni o'quvchilarning ehtiyojlari, madaniy muhit va texnologik imkoniyatlarga qarab uyg'unlashtirishdan iboratdir.

Kalit so'zlar: Ingliz tilini o'qitish metodlari, grammatik–tarjima, kommunikativ yondashuv, to'g'ridan-to'g'ri metod, aralash ta'lim, raqamli ta'lim, tilni o'zlashtirish.

Ingliz tili bugungi kunda xalqaro muloqot, ta'lim, fan va biznesning asosiy tili bo'lib qolmoqda. Shu sababli, ingliz tilini chet tili yoki ikkinchi til sifatida o'qitish dunyo miqyosida eng muhim ta'limiy ustuvorliklardan biri hisoblanadi. O'tgan asr davomida ko'plab metodlar ishlab chiqildi. An'anaviy yondashuvlar, jumladan grammatik–tarjima va to'g'ridan-to'g'ri metodlar o'quvchilarda lug'at va qoidalarni o'zlashtirishga qaratilgan bo'lib, asosiy tayanch vazifasini bajargan. Lekin ingliz tilining xalqaro muloqotdagi roli kengaygani sari amaliy nutqiy kompetensiyani rivojlantirish zarurati kuchaydi. Shu asosda audiolingval metod, kommunikativ til o'qitish (CLT) va topshiriqqa asoslangan o'qitish kabi yondashuvlar yuzaga keldi. Bu metodlar o'quvchilarning gapirish, tinglash va haqiqiy muloqot muhitida o'zaro hamkorlik qilish ko'nikmalarini shakllantirishni maqsad qilib oldi. Bugungi kunda esa raqamli texnologiyalarning rivojlanishi ingliz tilini o'qitishda yangi davrni boshlab berdi. Onlayn platformalar, multimedia resurslari va aralash ta'lim yondashuvlari o'qituvchilarga o'quvchilarni samaraliroq jalb qilish imkonini bermoqda. O'quvchilar interaktiv topshiriqlarni bajarishlari, ingliz tilidagi real nutqni tinglashlari va dunyoning turli mamlakatlaridagi tengdoshlari bilan muloqot qilishlari mumkin bo'ldi. Shunga qaramay, yagona mukammal metod mavjud emas. O'qituvchi o'quvchilarning shaxsiy o'quv uslubi, madaniy xususiyatlari va maqsadlaridan kelib chiqib, turli metodlarni uyg'unlashtirishi lozim. Ushbu maqolada ingliz tilini o'qitish metodlari — an'anaviydan tortib zamonaviy texnologiyalargacha — yoritilib, ularning samaradorligi tahlil qilinadi.

Tilshunos va metodist olimlar ingliz tilini o'qitish metodlarini keng o'rganganlar. Brown (2000) ELT metodlarining tarixiy rivojlanishini va ularni o'quvchilarning ehtiyojlariga moslashtirish zarurligini ta'kidlaydi. Richards va Rodgers (2001) asosiy metodlarni — grammatik–tarjima, to'g'ridan-to'g'ri metod,

kommunikativ yondashuvni tahlil qiladi. Nunan (2004) topshiriqqa asoslangan o'qitishni haqiqiy muloqotni rag'batlantiruvchi samarali metod sifatida ko'rsatadi. Harmer (2015) va Larsen-Freeman (2018) esa raqamli texnologiyalarning ta'sirini va an'anaviy metodlarni yangilash imkoniyatlarini ko'rsatib o'tadi. O'zbek olimlari — M. Xolbekov (2017) va N. Tursunova (2020) esa respublikamiz sharoitida ingliz tilini o'qitishda innovatsion va kommunikativ metodlarni qo'llash tajribasini ilmiy asoslab berganlar. Bu tadqiqotlar ingliz tilini o'qitishda global va mahalliy yondashuvlarning uyg'unligi zarurligini ko'rsatadi.

Grammatik–tarjima metodi — matnlarni tarjima qilish, qoidalarini yodlash, grammatikani chuqur o'rganishga asoslangan. Afzalligi — nazariy bilim beradi, kamchiligi — nutqiy kompetensiyani rivojlantirmaydi.

To'g'ridan-to'g'ri metod — tarjimasiz o'qitish, so'z va jummalarni bevosita muloqot orqali o'zlashtirish. Amaliy nutqni rivojlantiradi.

Audiolingval metod — takrorlash, nutqiy naqshlarni mustahkamlashga asoslangan. Nutq tezligini oshiradi, biroq ijodiy fikrlashni cheklaydi.

Kommunikativ yondashuv — asosiy maqsad muloqotga kirishish va real hayotiy vaziyatlarda tilni qo'llash. Eng samarali metodlardan biri. Topshiriqqa asoslangan o'qitish — real vazifalarni bajarish orqali tilni o'rganish.

Aralash ta'lim va raqamli texnologiyalar — onlayn va an'anaviy o'qitishni birlashtirib, interaktivlikni oshiradi.

O'zbekiston sharoitida ingliz tili ta'limi — kommunikativ metodlar bilan birga, an'anaviy usullarni ham uyg'unlashtirish samarali natija bermoqda.

Ingliz tilini o'qitish metodlari vaqt o'tishi bilan sezilarli darajada rivojlandi. Qoidaga asoslangan va tarjimaga yo'naltirilgan metodlardan kommunikativ va texnologik yondashuvlarga bo'lgan jarayon ingliz tilini o'rganishni ancha samarali qildi. Har bir metodning kuchli va zaif tomonlari bor. Shuning uchun eng yaxshi natija o'qituvchining ularni uyg'unlashtirib, o'quvchilarning ehtiyojiga moslashtirishiga bog'liq. O'zbekiston ta'lim tizimida ham an'anaviy va zamonaviy metodlarning uyg'unlashuvi eng maqbul yondashuv hisoblanadi. Kelajakda ingliz tilini o'qitishda aralash ta'lim, madaniy moslashuv va sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish

o'quv jarayonini yanada shaxsiylashtirish va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Brown, H. D. (2000). Tilni o'rganish va o'qitish tamoyillari. Longman.
2. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2001). Ingliz tilini o'qitish metodlari va yondashuvlar. Cambridge University Press.
3. Nunan, D. (2004). Topshiriqqa asoslangan o'qitish. Cambridge University Press.
4. Harmer, J. (2015). Ingliz tilini o'qitish amaliyoti. Pearson.
5. Larsen-Freeman, D. (2018). Ingliz tilini o'qitish tamoyillari va texnikalari. Oxford University Press.
6. Thornbury, S. (2006). Ingliz tili ta'limi lug'ati. Macmillan.
7. Ellis, R. (2009). Topshiriqqa asoslangan ta'lim nazariyasi va amaliyoti. Oxford University Press.
8. Celce-Murcia, M. (2001). Chet tilini o'qitish nazariyasi. Heinle & Heinle.
9. Xolbekov, M. (2017). Ingliz tilini o'qitishda innovatsion metodlar. Toshkent: TDPU.
10. Tursunova, N. (2020). Ingliz tili ta'limida kommunikativ yondashuv. Andijon: AndDU.
11. Savignon, S. J. (2002). Kommunikativ til o'qitish nazariyasi. McGraw Hill.
12. Richards, J. C. (2006). Bugungi kunda kommunikativ yondashuv. Cambridge University Press.
13. Nation, I. S. P., & Macalister, J. (2010). Til o'quv dasturini loyihalash. Routledge.
14. Crystal, D. (2003). Ingliz tili global til sifatida. Cambridge University Press.
15. Alikulov, J. (2022). O'zbekistonda chet tilini o'qitish metodikasi. Toshkent: Fan va texnologiya.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING TIL TA'LIMI SIFATINI OSHIRISHDAGI NAZARIY ASOSLARI

Mirzaabdullayeva MahliyoXon Xosiljon qizi
Andijon davlat texnika instituti
Tillar va gumanitar fanlar kafedrasi assistenti
Xolmatov Jasur, Qurilish muhandisligi fakulteti, 1-kurs
Andijon davlat texnika instituti, Andijon, O'zbekiston

KIRISH

XXI asrda ta'lim jarayonining raqamli shaklga o'tishi nafaqat pedagogika, balki tilshunoslik sohasiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Bugungi kunda til o'rganish jarayonida raqamli texnologiyalar – sun'iy intellekt, mobil ilovalar, onlayn platformalar va virtual o'quv muhitlari – muhim vositaga aylangan [1].

Raqamli kommunikatsiya vositalari til o'rganish jarayonini interaktiv, multimodal va shaxsga yo'naltirilgan holga keltirmoqda. Masalan, **Duolingo**, **ChatGPT**, **BBC Learning English** kabi platformalar fonetika, leksika va grammatika o'rganishda o'qituvchi va talaba o'rtasida yangi tipdagi o'zaro muloqotni shakllantiradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston – 2030" konsepsiyasida ham raqamli savodxonlik va raqamli ta'limni rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan [2]. Bu jarayon o'zbek tilshunosligi va til o'qitish metodikasida yangi nazariy yondashuvlarni shakllantirishni taqozo etadi.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA TILSHUNOSLIK O'RTASIDAGI BOG'LIQLIK

Raqamli texnologiyalar tildan foydalanish, uni o'rganish va o'qitish jarayonida yangi nazariy tushunchalarni yuzaga keltirdi. **Raqamli lingvistika**, **korpus lingvistika**, **kompyuter lingvistikasi** kabi yo'nalishlar til tizimini tahlil qilishda yangi metodologiyani taklif etadi [3].

Masalan, sun'iy intellektga asoslangan tizimlar til birliklarini avtomatik tahlil qilish, so'z ma'nolarini aniqlash, matnlarni tarjima qilish yoki talaffuzni to'g'rilash

imkonini beradi. Shu nuqtayi nazardan, tilshunoslikda texnologik omil nafaqat yordamchi vosita, balki tadqiqot obyekti sifatida ham qaralmoqda [4].

Raqamli texnologiyalar til o'rganishda **interaktivlik**, **avtomatik tahlil**, **multimodal ta'sir** va **moslashuvchanlik** kabi tamoyillarni ta'minlaydi. Natijada o'quvchi va talaba tilni nafaqat matn orqali, balki audio, video va vizual obrazlar orqali ham o'zlashtiradi.

SUN'IY INTELLEKT VA TIL TA'LIMINING YANGI PARADIGMASI

So'nggi yillarda sun'iy intellekt (AI) asosidagi til o'qitish dasturlari ta'lim jarayonini tubdan o'zgartirmoqda. **ChatGPT**, **Grammarly**, **Replika** kabi tizimlar matn tahlili, xatolarni aniqlash, tarjima qilish va til muloqotini modellashtirish orqali til o'rganish samaradorligini oshirmoqda [5].

Bunday vositalar yordamida til o'rganuvchi o'z bilim darajasiga mos mashqlarni bajaradi, nutq malakasini real vaqt rejimida sinab ko'radi. Bu holat **individuallashtirilgan o'qitish**, **adaptiv ta'lim** va **kognitiv kompetensiyalarni rivojlantirish** kabi nazariy tushunchalar bilan uzviy bog'liqdir [6].

Raqamli til o'qitishning afzalligi shundaki, u o'quvchini faqat ma'lumot oluvchi emas, balki faol ishtirokchi sifatida jalb etadi. Shu bilan birga, AI tizimlari ta'lim mazmunini shaxsiy ehtiyojga moslashtirish imkonini beradi.

RAQAMLI KOMMUNIKATSIYA VA LINGVISTIK MADANIYAT

Raqamli texnologiyalar tilning ijtimoiy funksiyasini ham kengaytirdi. Ijtimoiy tarmoqlar, bloglar va onlayn forumlar orqali tilning yangi shakllari – **internet diskursi**, **emojifik til**, **chat-til** va **vizual lingvistik birliklar** paydo bo'ldi [7].

Bu jarayon tilshunoslik uchun yangi nazariy muammolarni keltirib chiqarmoqda: raqamli matnlarning tahlili, internet tilining uslubiy xususiyatlari, yangi so'z yasash modellari va onlayn muloqot etikasi shular jumlasidandir [8].

Shu nuqtayi nazardan, raqamli texnologiyalar nafaqat ta'lim sifatini oshiruvchi vosita, balki til va tafakkur o'rtasidagi o'zaro ta'sirni chuqurlashtiruvchi madaniy hodisa sifatida ham talqin etiladi.

XULOSA

Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt asosidagi vositalar til ta'limi sifatini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Ular ta'limni shaxsga yo'naltirilgan, moslashuvchan, interaktiv va samarali shaklga keltiradi.

Tilshunoslik nuqtayi nazaridan, raqamli vositalar yangi nazariy tushunchalarni – **raqamli til kompetensiyasi, kognitiv til modeli, virtual muloqot tili** kabi kategoriyalarni shakllantiradi. Shu bois, raqamli texnologiyalar til o'qitish nazariyasi va amaliyotini integratsiyalashning yangi bosqichiga olib chiqmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov A. *Raqamli ta'lim texnologiyalari asoslari*. – Toshkent: Innovatsiya nashriyoti, -2023.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston – 2030" konsepsiyasi. – Toshkent, -2020.
3. Rasulov Sh. *Korpus lingvistikasi va zamonaviy tilshunoslik*. – Toshkent, 2022.
4. Tursunova N. *Kompyuter lingvistikasi asoslari*. – Samarqand, 2023.
5. Usmonov S. *Sun'iy intellekt va raqamli o'qitish tizimlari*. – Toshkent, 2023.
6. Alimova N. *Virtual ta'lim muhitida o'quv jarayonini boshqarish*. – Buxoro, 2022.
7. Jo'rayev B. *Raqamli kommunikatsiya va til madaniyati*. – Andijon, 2024.
8. Karimov I.A. *Адабиётга эътибор – маънавиятга, келажакка эътибор*. – Тошкент: Ўзбекистон, 2009. – 40 б.

****=====****

ТЕХНОЛОГИЯ ПРОДУКТИВНОГО ЧТЕНИЯ КАК ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ ГРАМОТНОСТИ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ.

Жалилова Сугдиёна Бурхонжон кизи
Студентка Андижанского государственного института
иностранных языков
Рустамова Феруза Махмуджановна Доктор философии по
педагогическим наукам (PHD)

Аннотация: В статье рассматриваются реализация государственной программы образования Республики Узбекистан, воспитание грамотного,

компетентного читателя, человека, имеющего устойчивую привычку к чтению и потребность в нем как в средстве познания мира и самого себя, а также развитие читательской грамотности. Ключевые слова: чтение, умение интерпретировать прочитанное, воспитание к грамоте, авторская позиция, работа с текстом.

Введение: Актуальность проблемы читательской грамотности В условиях реализации государственной программы образования Республики Узбекистан приоритетной целью обучения становится не просто формирование навыка чтения, а развитие читательской грамотности – способности человека понимать, использовать и оценивать письменные тексты, размышлять над их содержанием и заниматься чтением для расширения своих знаний и участия в социальной жизни. Прямо устанавливает сквозную цель: «воспитание грамотного, компетентного читателя, человека, имеющего устойчивую привычку к чтению и потребность в нем как в средстве познания мира и самого себя». Однако современные реалии, включая цифровизацию и снижение интереса к печатным источникам, ставят под угрозу достижение этой цели. Наблюдаемый «кризис чтения» приводит к тому, что многие младшие школьники испытывают трудности не только с извлечением актуальной информации, но и с пониманием подтекста, авторской позиции и критической оценкой прочитанного. В этой связи актуализируется необходимость внедрения эффективных образовательных технологий, способных перевести процесс чтения из пассивного декодирования в активную познавательную деятельность. Одной из наиболее обоснованных и продуктивных методик является технология продуктивного чтения (ТПЧ). I. Теоретические основы технологии продуктивного чтения Технология продуктивного чтения была разработана профессором Надеждой Николаевной Светловской на основе глубокого изучения законов читательской деятельности. Она принципиально отличается от традиционных методик тем, что фокусируется не на скорости и безошибочности, а на смысле и качестве восприятия текста. Н.Н. Светловская определяет эту технологию как «образовательную технологию, опирающуюся

на законы читательской деятельности и обеспечивающую с помощью конкретных приёмов чтения полноценное восприятие и понимание текста читателем, активную читательскую позицию по отношению к тексту и его автору». Ключевое отличие ТПЧ состоит в ее структурной организации: работа с текстом делится на три взаимосвязанных этапа, имитирующих естественные психофизиологические процессы вдумчивого читателя: 1. Работа с текстом до чтения (Антиципация): Цель — развитие умения прогнозировать содержание по заглавию, иллюстрациям, фамилии автора. На этом этапе формируется читательский настрой, мотивация и ставится первичная цель чтения. Ученики высказывают свои предположения, превращая чтение из навязанного процесса в целенаправленный поиск ответов. 2. Работа с текстом во время чтения (Диалог с автором): Это основной этап, где происходит непосредственное смысловое чтение с остановками и применением приемов «диалога с автором» (В — Вопрос, О — Ответ, П — Проверка). Ученики учатся задавать вопросы по ходу текста, предполагать дальнейшее развитие событий, находить скрытые авторские вопросы и ответы на них. Учитель комментирует текст лишь в тех местах, где это необходимо для углубления понимания и устранения смысловых барьеров. 3. Работа с текстом после чтения (Концептуализация): Цель — обобщение прочитанного и выход на идею текста. На этом этапе происходит вторичный синтез информации, выражение собственной позиции, творческая интерпретация (пересказ, составление плана, обсуждение проблематики).

II. Технология продуктивного чтения как механизм формирования читательской грамотности

Технология продуктивного чтения является не просто методическим приемом, а комплексным инструментом, который формирует все компоненты читательской грамотности, оцениваемые международными исследованиями (PIRLS/PISA): Навык поиска и извлечения информации: На этапе во время чтения ученик целенаправленно ищет ответы на поставленные им самим и учителем вопросы, что превращает чтение в «целенаправленно организованный поиск информации» (Н.Н. Светловская). Навык интеграции и интерпретации: Прием «диалог с автором» принуждает

ученика связывать части текста, выходить на подтекст и осмысливать неявные смыслы, тем самым формируя умение интерпретировать прочитанное. Навык осмысления и оценки: На этапе после чтения ученик высказывает оценочные суждения, определяет авторскую позицию, соотносит ее со своим опытом и критически оценивает содержание и форму текста. Это развивает важнейшее для современного мира критическое мышление. Таким образом, ТПЧ обеспечивает переход от технического навыка к смысловому чтению – процессу, при котором читатель не просто воспринимает буквы и слова, но активно строит смысл.

III. Значение технологии для развития мышления

Внедрение технологии продуктивного чтения имеет далеко идущие последствия, выходящие за рамки предмета «Литературное чтение». Читательская грамотность, сформированная в начальной школе, становится базовым навыком, необходимым для успешного освоения всех остальных учебных предметов (математики, окружающего мира), где требуется понимание учебных и научно-популярных текстов. Процесс осмысления текста, включающий прогнозирование, постановку вопросов и поиск ответов, является прямым тренингом логического и абстрактного мышления. В этом контексте становится очевидным философское значение чтения. Французский просветитель Дени Дидро утверждал: «Люди перестают мыслить, когда перестают читать». Технология продуктивного чтения, превращая чтение в мыслительный, поисковый и творческий акт, противостоит этой угрозе и обеспечивает интеллектуальное развитие личности.

Заключение

Технология продуктивного чтения, разработанная профессором Н.Н. Светловской, является фундаментальной основой формирования читательской грамотности в начальной школе. Она, будучи системной и методически обоснованной, обеспечивает осознанное и полноценное восприятие текста через организацию трех этапов работы, формируя у младшего школьника активную читательскую позицию. Применение данной технологии — это не только выполнение требований по воспитанию «компетентного читателя», но и инвестиция в

развитие критического мышления, необходимого для успешной социализации и непрерывного познания мира.

Литература и источники:

1. Светловская Н.Н. Методика обучения чтению: что же это такое? // Начальная школа. — 2005. — № 2.
2. Её Бунеева Е.В., Чиндилова О.В. ТЕХНОЛОГИЯ ПРОДУКТИВНОГО ЧТЕНИЯ: СУЩНОСТЬ. \[Электронный ресурс].
3. URL:
[https://pryski.ucoz.com/read/tekhnologija_produkktivnogo_chtenija_ejo_sushhnost_.pdf](https://pryski.ucoz.com/read/tekhnologija_produkktivnogo_chtenija_ejo_sushhnost_.pdf) (Дата обращения: 14.10.2025).

****=====****

CASE STUDY METHODOLOGY IN EDUCATIONAL RESEARCH: STRENGTHS AND LIMITATIONS

*Nishonov Ismoiljon Abdumutalibovich
Djabborova Nodira Axmadjonovna
University of Economics and Pedagogy NOTM
Xorijiy tillar kafedrasi
Andijon, O‘zbekiston
nodira.djabbarova@bk.ru
+998932542425*

Abstract: This article explores the use of case study methodology in educational research, highlighting its strengths and limitations. Case studies are now a common method for examining complicated phenomena in realistic contexts, giving researchers deep, contextualized understandings of institutional procedures, teaching, and learning. The conceptual foundations of case study methodology are reviewed, along with its main benefits—such as its depth, adaptability, and relevance to real-world situations—and drawbacks, such as its subjectivity, generalizability, and time commitment. In the end, this paper makes the case that, even if case study research might not always provide wide generalizations, it is nevertheless a crucial tool for

expanding educational understanding, especially when the goal is to comprehend complex and context-dependent concerns.

Key words: case study, educational research, strengths, complicated phenomena, realistic contexts, subjectivity, crucial tool.

Introduction

Methodologies are crucial in determining how educational research is carried out, which aims to reveal the details of teaching and learning processes. Due to its capacity to provide in-depth analyses of particular phenomena in authentic settings, the case study technique has become increasingly popular among the diverse range of research methodologies. Researchers frequently employ case study approach when attempting to examine problems when it is difficult to distinguish between context and phenomena[1]. This essay provides a fair assessment of the case study methodology's contributions to the discipline by going over its conceptual foundations, advantages, and disadvantages in educational research.

Literature Review

There has been much discussion over case study methodology in social science and educational research. Stake asserts that case studies enable scholars to address more general theoretical issues while also capturing the distinctiveness of a case. According to Yin (2018), a case study is an experimental investigation that looks at a current phenomenon in its actual setting, particularly when it is difficult to distinguish between the two[2].

According to Merriam (2009), case study research in education offers important insights into learner experiences, institutional practices, and classroom dynamics. Despite being widely used, case study methodology is criticized for having methodological flaws, especially in relation to subjectivity and lack of generalizability (Flyvbjerg, 2011). The way case studies are carried out and interpreted in educational contexts has been influenced by these discussions.

Methodological Overview

Depending on the goal of the study, case study methodology can include qualitative, quantitative, or hybrid approaches. It is not a method in and of itself. Case studies are

frequently used in educational research to provide a comprehensive picture of how a particular classroom, institution, program, or policy operates. To collect data, researchers usually employ observations, interviews, and document analysis. Yin (2018) makes a distinction between case studies that are exploratory, explanatory, and descriptive, each of which has a distinct function. Because of its methodological adaptability, case study design is especially helpful in educational research, where circumstances are complex and ever-changing.

Strengths of Case Study Methodology

The case study method is useful in educational research because it has a number of advantages. First, by capturing the subtleties of teaching, learning, and institutional connections, it offers a thorough knowledge of complicated topics[3].

3.Merriam, S. B. (2009). *Qualitative research: A guide to design and implementation*. Jossey-Bass.

Second, case studies enable contextualized analysis, which increases the applicability of results for practitioners and decision-makers (Merriam, 2009). Third, the integration of many data sources is made possible by the methodological flexibility, which improves the validity of the results. Last but not least, case studies are especially useful for developing theories since they enable researchers to spot trends, produce theories, and enhance conceptual frameworks .⁴

Limitations and Challenges

The case study methodology has a lot of drawbacks despite its advantages. The problem of generalizability is one significant obstacle. Findings from case studies may not be generally applicable in other situations since they usually concentrate on a limited number of examples (Yin, 2018). Subjectivity is another drawback; researchers' interpretations could be skewed by their own prejudices, which would call into question their validity and dependability . Furthermore, case studies frequently require a lot of time and resources, as well as a great deal of data collecting

and analysis . Lastly, some contend that case studies could not be as rigorous as experimental designs, especially when drawing conclusions about causality[5].

Conclusion

In educational research, case study methodology is still useful because it provides in-depth understanding of intricate, context-dependent problems that are difficult to effectively capture using other techniques. Although worries about accuracy, unfairness, and generalizability are still legitimate, these restrictions can be lessened with rigorous study planning, triangulation, and openness. In the end, case studies help create theories, guide instructional strategies, and give decision-makers data that is anchored in context. Their ongoing application emphasizes how crucial methodological heterogeneity is to the advancement of educational research.

References

- 1.Flyvbjerg, B. (2011). Case study methodology. 212-213 p.
2. Denzin N.K.& Y. S. Lincoln (Eds.), The Sage handbook of qualitative research (4th ed., pp. 301–316). page.
- 3.Merriam, S. B. (2009). Qualitative research: A guide to design and implementation. Jossey-Bass.
- 4.Stake, R. E. (1995). The art of case study research.98-99 page.
- 5.Yin, R. K. (2018). Case study research and applications: Design and methods (6th ed.).87-88 page.

****=*****=****

PANDEMIYA SHAROITIDA TIBBIY KOMMUNIKATSIYA: TIL VOSITALARI VA NUTQIY STRATEGIYALAR

*PhD Abduraxmanova Madina Ulugbekovna
ADChTI doktoranti, Andijon, O‘zbekiston*

So‘nggi yillarda dunyo sog‘liqni saqlash tizimi og‘ir sinovlardan o‘tdi. COVID-19 pandemiyasi nafaqat tibbiyot tizimining, balki axborot tarqatish va jamiyat bilan muloqot qilishning ahamiyatini yana bir bor ko‘rsatdi. Karantin sharoitida sog‘liqni saqlash tashkilotlari, shifokorlar va hukumatlar tomonidan

aholiga yetkazilgan xabarlar, ularning mazmuni va ifoda usuli alohida e'tiborga loyiq. Tibbiy diskursda ishlatilgan nutqiy strategiyalar va taktikalarning muvaffaqiyati, aholining karantin qoidalariga amal qilishiga bevosita ta'sir ko'rsatgan.

Mazkur maqolada karantin sharoitida tibbiy diskurs doirasida qo'llanilgan asosiy kommunikativ strategiyalar, ularning lingvistik vositalari va ijtimoiy samaradorligi tahlil qilinadi.

Tibbiy diskurs – bu sog'liq, kasallik, davolash va profilaktikaga oid fikr almashinuvi bo'lib, ilmiy, amaliy va ijtimoiy kontekstda shakllanadi (1). U professional tibbiyot sohasi vakillari va keng jamoatchilik o'rtasidagi axborot almashinuvini o'z ichiga oladi. Ushbu muloqot doirasida nutqiy strategiyalar (umumiy maqsadga yo'naltirilgan kommunikativ yo'nalishlar) va taktikalar (bu strategiyalarni amalga oshirish vositalari) muhim o'rin tutadi.

Tibbiy diskursda eng ko'p kuzatiladigan strategiyalar: ishonch uyg'otish (ethos), emotsional ta'sir (pathos), mantiqiy asoslash (logos), qo'rqitish, chaqiriq va axborot taqdimotidir.

Qo'rqitish strategiyasi (fear appeal)

Karantin davrida virus tahdidini jiddiyroq qabul qilish uchun ommaviy axborot vositalari va davlat tashkilotlari tomonidan qo'rqitish strategiyasi keng qo'llanildi. Bu orqali insonlarda xavf hissi uyg'otilib, ehtiyot choralariga amal qilish targ'ib qilindi.

Taktikalar:

- Yuqtirish va o'lim statistikasi
- Kasallik holatlarini vizual tasvirlash
- “Agar uyda qolmasangiz, siz yoki yaqinlaringiz o'lishi mumkin” degan mazmundagi iboralar (2).

2. Ishonch uyg'otish strategiyasi (ethos)

OAVda tibbiyot mutaxassislari, sog'liqni saqlash rahbarlari va xalqaro tashkilotlar vakillari tomonidan bildirilgan rasmiy bayonotlar, ularning obro'si va tajribasi orqali auditoriyada ishonch uyg'otishga xizmat qildi.

Taktikalar:

- Ekspertlar ismlari va unvonlarini ko'rsatish

- Ilmiy manbalarga tayanish
- “JSST tavsiya qiladi...” kabi iboralar

3. Ma'lumot berish (logos) strategiyasi

Karantin choralari haqida aniq va tushunarli axborot berish orqali odamlarning tushunish va amal qilish darajasi oshirildi.

Taktikalar:

- Qoidalarning bosqichma-bosqich izohi
- Infografikalar va sxemalar
- Metafora va analogiyalar (“virusni yengish uchun kurash”) (1).

4. Empatiya Strategiyasi (Pathos)

Karantin sharoitida psixologik bosimga uchragan aholiga emotsional jihatdan dalda berish zarurati mavjud edi. Shuning uchun sog'liqni saqlash sohasida “biz birgamiz”, “uyda qoling, bu hayotingizni saqlaydi” kabi emotsional murojaatlar ishlatildi.

Taktikalar:

- Shaxsiy hikoyalar
- Ijobiy misollar (sog'ayganlar soni)
- Umid baxsh etuvchi iboralar

5. Yo'naltirish va Imperativ Strategiyasi

Harakatga chaqirish – niqob taqish, qo'l yuvish, masofa saqlash kabi harakatlarni bajarishni talab qiluvchi nutqiy taktika keng qo'llanildi.

Taktikalar:

- To'g'ridan-to'g'ri buyruq gaplar (“Niqob taqing!”, “Uyda qoling!”)
- Majburlov ohangidagi so'zlar

6. Diskursni moslashtirish strategiyasi

Mutaxassislarning ilmiy tili keng auditoriya uchun murakkab bo'lganligi sababli, oddiy va tushunarli tilda axborot taqdimoti zarur edi.

Taktikalar:

- Murakkab atamalarni izohlash
- Oddiy so'zlarga tarjima qilish

- Ssenariylar orqali tushuntirish (3).

Tahlil shuni ko'rsatadiki, tibbiy diskursdagi strategiyalar pandemiya sharoitida odamlar ongini shakllantirishda, ularning xatti-harakatini tartibga solishda muhim rol o'ynagan. Ammo bu strategiyalar doim ham ijobiy natijani bermaydi:

- Qo'rqitish strategiyasi haddan tashqari qo'llanilsa, auditoriyada charchoq yoki qarshilik paydo bo'ladi.
- Ishonch uyg'otish – agar manba ishonchli bo'lmasa, samarasiz qoladi.
- Emotsional chaqiriqlar – agar faktik asos bo'lmasa, bo'sh tovushdek tuyuladi.

Shu sababli, strategiyalarni muvozanatda, kontekstga mos holda, etik me'yorlarga amal qilgan holda qo'llash muhim.

Karantin sharoitida tibbiy diskursda qo'llanilgan nutqiy strategiyalar va taktikalarning muvaffaqiyati, ularning til vositalari va auditoriyaga bo'lgan moslashuvchanligiga bog'liq bo'ldi. Bu strategiyalar sog'lom xatti-harakatlarni shakllantirish, jamiyatda barqarorlikni saqlash va sog'liqni saqlash tizimiga ishonchni mustahkamlashga xizmat qildi. Kelgusida bunday vaziyatlar yuzaga kelganda, bu tajribadan samarali foydalanish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Segal, J.Z. (2005). *Health and the Rhetoric of Medicine*. Southern Illinois University Press.
2. Tagiyeva, R.A. (2020). *Pragmatics of the coronavirus discourse based on internet news articles*. CyberLeninka. <https://cyberleninka.ru/article/n/pragmatics-of-the-coronavirus-discourse>
3. Karpov, V.V. (2020). *The rhetoric of pandemic: Adaptation strategies in medical discourse*. European Proceedings of Social and Behavioural Sciences. <https://www.europeanproceedings.com/article/10.15405/epsbs.2020.08.124>

ОСОБЕННОСТИ МЕТОДИКИ ОБУЧЕНИЯ ГРАМОТНОМУ ЧТЕНИЮ ДЕТЕЙ-БИЛИНГВОВ

Раззакова Илтифотой Жамшидбек кизи
Студентка Андижанского государственного
института иностранных языков.

E-mail:mahloyorazoqova@gmail.com

Рустамова Феруза Махмуджановна
Доктор философии по педагогическим наукам (PHD)
E-mail:feruzarustamova075@gmail.com

Аннотация : В статье рассматриваются особенности методики обучения грамотному чтению детей-билингвов использование стратегии транслингвизма (перенос навыков между языками), индивидуализация и дифференциация, а также интегрирование обучения чтению с речевой практикой и смысловым контекстом.

Ключевые слова: метаязыковой, интегрирование, билингв, монолингвы, речевые навыки.

Особенности методики обучения грамотному чтению детей-билингвов заключаются в том, что она должна учитывать взаимные влияния языков, опираться на метаязыковое осознание, использовать стратегию транслянгвизма (перенос навыков между языками), индивидуализацию и дифференциацию, а также интегрировать обучение чтению с речевой практикой и смысловым контекстом.

Дети, говорящие на двух языках, часто обладают более высоким уровнем метаязыкового осознания, чем монолингвы, и это даёт им преимущество при обучении чтению: «билингвные дети имеют более развёрнутые стратегии чтения, вероятно, потому что у них выше развиты метаязыковые навыки.» Соответственно, методика должна активно включать задания и упражнения, развивающие осознание фонем, морфем, структуры слова, сравнение языковых систем[1].

Навыки, развитые на одном языке (например, фонологическая осведомлённость, фонемно-графемные соответствия), могут переноситься и способствовать чтению на втором языке: «билингвные дети опережают своих монолингвных сверстников в обработке начальных фонем, если они совпадают в двух языках.» Поэтому методика должна намеренно выявлять и использовать сходства и различия между языками обучающегося.

Чтение не должно преподаваться изолированно от речевых навыков и смысла текста. В исследованиях по «science of reading» для многоязычных учащихся подчёркивается, что ключевые компоненты — устный язык, фонологическая осведомлённость, декодирование, беглость, словарный запас и понимание — важны в обоих языках.

Таким образом, дидактика должна быть сбалансированной: работа над декодированием должна сочетаться с развитием лексики, понимания, связной речи и обсуждения текста.

У детей-билингвов могут быть разные уровни владения первым и вторым языком, поэтому универсальная методика «один размер для всех» неэффективна. Необходимо адаптировать задания под сильный язык ребёнка и поддерживать слабый язык. В частности, в российской литературе подчёркивается, что при обучении русскому языку у билингвов важно учитывать исходный уровень владения русским и родным языком и строить систему заданий индивидуально[2].

Методика должна допускать гибкий переход между языками, разрешать использование смешанного кода, параллельное чтение, сопоставление текстов на двух языках. «Instruction Partners intentionally uses ... bridging and connection strategies to honor MLs' primary languages and prior knowledge.» Это позволяет учащимся задействовать весь лингвистический репертуар и облегчает понимание и обогащение смысловых связей. Методика должна содержать «мосты» между языками, показывать аналогии, параллели, переводные связи, обучать сопоставлению форм и значений. Это усиливает взаимное подкрепление языков и помогает осознанному переносу. Если один язык —

язык окружения (школьный, общественный) — более представлен, методика должна частично компенсировать его преобладание, усиливать развитие второго языка, но при этом не игнорировать влияние контекста. Исследования показывают, что обучение чтению на родном языке способствует лучшим результатам и на втором языке. Методика должна предусматривать поддержку «языка дома» (home language) как ресурс. В билингвальной методике полезно начинать с прозрачных фонемно-графемных соответствий, затем вводить менее регулярные конструкции, правила морфологии и орфографии, с акцентом на сравнительный анализ языков. При этом важно давать достаточную практику, обратную связь и повторение. Тексты должны быть интересны учащимся, культурно релевантны, с опорой на жизненные темы, часто с параллельными текстами на обоих языках. Это усиливает мотивацию, значение чтения и способствует развитию читательской идентичности[3].

Педагогика должна включать регулярную диагностику навыков чтения и понимания как на основном, так и на втором языке, чтобы своевременно корректировать стратегию обучения.

Использованная литература:

1. Соловьева, А. М. Обучение чтению детей-билингвов: обзор исследований / А. М. Соловьева. — Текст : непосредственный // Педагогическое образование в России. — 2024. — № 3. — С. 191–199.
2. Cho, Younghee; Kim, Dongil; Jeong, Sora. Evidence-based reading interventions for English language learners: A multilevel meta-analysis (2021) <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2021.e07985>
3. Гранькина, Л. А. «Методические принципы обучения русскому языку младших школьников, для которых русский язык не является родным» 2023 Vol. 20 No. 4 708–717 <http://journals.rudn.ru/polylinguality>

YURIDIK YO‘NALISH TALABALARI UCHUN INGLIZ TILIDA HUQUQIY TERMINLARNI O‘QITISHDA RAQAMLI PLATFORMALARDAN FOYDALANISH METODIKASI

*Qo‘qon universiteti Andijon filiali
Mirzayeva Mahliyo Suratjon qizi
Mustaqil izlanuvchi (PHd)*

Annotatsiya. Maqolada yuridik yo‘nalish talabalari uchun ingliz tilidagi huquqiy terminlarni o‘qitishda raqamli platformalardan foydalanishning metodik yo‘llari, o‘quv-reja elementlari, o‘qitish usullari va baholash tartiblari tahlil qilinadi. Amaliy tavsiyalar va dars namunasi keltiriladi.

Kalit so‘zlar: huquqiy terminologiya, digital platformalar, termin o‘rganish, CLIL, ESP, blended learning.

Kirish

Globalizatsiya va xalqaro huquqiy hamkorlik sharoitida yuridik kadrlar uchun ingliz tili va, xususan, huquqiy terminologiya bo‘yicha puxta bilimi muhim talabga aylandi. An‘anaviy lug‘at-yoshlik metodlari ko‘pincha terminlarning kontekstual qo‘llanilishini yetarlicha ta‘minlamaydi. Shu sababli raqamli platformalar (Quizlet, Moodle, Google Classroom, Coursera modulalari, LexisNexis, corpus resurslari va AI-asosli yordamchilar)ni metodik jihoz sifatida qo‘llash zarur[1].

Maqsad va vazifalar

Maqolaning maqsadi — yuridik yo‘nalish talabalari uchun huquqiy terminlarni o‘qitishda raqamli platformalardan foydalanish metodikasini ishlab chiqish va amaliy tavsiyalar berish. Vazifalar: (1) mavjud platformalarning pedagogik imkoniyatlarini tahlil qilish; (2) dars-reja namunasi va mashg‘ulotlar blokini taklif etish; (3) baholash vositalari va kompetensiyalarni ko‘rsatish.

Nazariy asoslar

Termin o‘rganishda kontekstual yondashuv (contextualization), kognitiv xarita (mental lexicon) va kommunikativ kompetensiya tamoyillari asosiy bo‘ladi. ESP (English for Specific Purposes) metodologiyasiga muvofiq, huquqiy ingliz tilini

o'rgatishda real huquqiy matnlar, cases, statutes va contracts bilan ishlash muhim[2]. Raqamli platformalar esa mazkur tamoyillarni interaktiv va individualizatsiyalashtirilgan shaklda amalga oshirishga yordam beradi.

Metodik yondashuvlar va platformalar

1. **Blended learning (gibrid ta'lim):** darsning yuzma-yuz va onlayn qismlarini uyg'unlashtirish. Google Classroom yoki Moodle — dars materiallari, forumlar, topshiriqlar uchun.
2. **Spaced repetition va flashcards:** Quizlet, Anki — terminlarni uzun muddat yodda saqlash uchun. Har bir terminga: definitsiya, kontekst (misol sud qarori), sinonim/antonym, tarjima va audio talaffuz kiritish.
3. **Corpus-based learning:** Cambridge Law Corpus yoki yuridik korpuslaridan kontekstlarni chiqarib, concordance tahlili qilib o'rgatish. Bu talabalarga terminning kollokativ va pragmatik xususiyatlarini ko'rsatadi.
4. **Case-based tasks va problem-based learning (PBL):** real yoki o'quv holatlar (cases) bilan ishlash; talabalar guruhlarda case analysis olib boradi. Zoom yoki Teams orqali briqadalar ishini nazorat qilish, natijani platformada yuklash.
5. **AI-assisted feedback:** ChatGPT yoki shunga o'xshash LLM yordamida talabalar yozma javoblari va tarjimalariga tezkor tahlil, grammatik va terminologik izoh berish. O'qituvchi esa bu tahlillarni moderatsiya qiladi.
6. **E-libraries va legal databases:** LexisNexis, Westlaw kabi bazalar orqali original manbalarni tahlil qilishni o'rgatish (universitet litsenziyasi bo'lsa).

Dars tuzilishi (namuna — 90 daqiqa)

- **Oldindan tayyorgarlik (onlayn, 1 hafta oldin):** Quizlet-set (20 termin) + 10 ta muhim sud iborasi; kuzatuv topshiriqlari.
- **Sinfda (50 daqiqa):** 1) Kichik guruhlarda terminlarni kontekstda qo'llash (case summary); 2) guruhlardan 2 ta taqdimot; 3) o'qituvchi tahlili.
- **Amaliy mashg'ulot (30 daqiqa):** AI yordamida contract clause translation va error analysis; talabalar tuzgan tarjimalarni tahrirlash.
- **Uyga vazifa:** Corpus-exercise (5 concordance lines tahlili) va refleksiya yozuvi.

Baholash tizimi

- **Formativ baholash:** platforma (Moodle)dagi testlar, Quizizz— avtomatik ballar.
- **Summativ baholash:** key-case analysis (30%), termin quiz (20%), prezentatsiya (20%), yozma tarjima (30%). Baholash mezonlari aniq belgilangan rubrikalar asosida. Raqamli izlar (loglar) orqali talabaning faoliyati ham kuzatiladi.

Muammolar va ularni hal qilish yo‘llari

- **Texnik resurslarning yetishmasligi:** muqobil oflayn variantlar, mobil-optimallashtirilgan kontent.
- **Talabalar raqamli savodxonligi pastligi:** boshlang‘ich instruktsiyalar, “how-to” video qo‘llanmalar.
- **Litsenziya talablar:** bepul ilmiy-resurslar va ochiq korpuslardan foydalanish; institut darajasida litsenziya sotib olishni rejalashtirish.

Xulosa va tavsiyalar

Raqamli platformalar yuridik ingliz tili terminologiyasini o‘qitishda samarali va zamonaviy vosita hisoblanadi. Ularni o‘qitish metodikasiga tizimli ravishda integratsiyalash (gibrid darslar, corpus-based tasks, AI-feedback) talabalarning lingvistik va kasbiy kompetensiyalarini oshiradi. Institut darajasida metodik qo‘llanmalar ishlab chiqish va o‘qituvchilarni malaka oshirish kurslarini tashkil etish tavsiya etiladi.

Adabiyotlar

1. Karimov A. *Raqamli ta’lim texnologiyalari asoslari*. Toshkent, 2023.
2. Isroilova D. *ESP metodologiyasi va yuridik ingliz tili*. Andijon: ADTI, 2022.
3. Nation, I.S.P. *Learning Vocabulary in Another Language*. Cambridge, 2001.

NUTQ VA TAFAKKURNI O‘STIRISHNING HOZIRGI ZAMON METODIKASI

Yusupova Shohidaxon Jaloliddinovna
Andijon davlat pedagogika instituti
“O‘zbek tili va adabiyoti” kafedrası professori,
pedagogika fanlari doktori (DSc)

Annotatsiya. Maqolada nutq va tafakkurni rivojlantirish masalasi zamonaviy pedagogik hamda psixolingvistik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Muallif hozirgi ta’lim jarayonida faol nutqiy faoliyatni tashkil etish, fikrlash madaniyatini shakllantirish va innovatsion metodlar orqali shaxsiy hamda ijtimoiy kompetensiyalarni rivojlantirish yo‘llarini yoritadi.

Kalit so‘zlar: nutq, tafakkur, metodika, kommunikativ yondashuv, interaktiv ta’lim, kreativ fikrlash, kompetensiya.

Inson tafakkuri va nutq faoliyati — uning ongli mavjudot sifatidagi eng muhim belgilaridan biridir. Ta’lim tizimining barcha bosqichlarida shaxsning fikrlash madaniyatini va nutqiy faolligini rivojlantirish zamonaviy pedagogikaning ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki bilimning chuqurligi fikrlash faolligini belgilasa, fikrlashning izchilligi nutq madaniyati orqali namoyon bo‘ladi.

Nutq — tafakkurning tashqi ko‘rinishi, tafakkur esa nutqning ichki manbaidir. Demak, ta’lim jarayonida bu ikki jarayonni bir-biriga uzviy bog‘liq holda tashkil etish — faqat til o‘rgatish emas, balki ongli fikrlashni shakllantirish demakdir.

Psixolingvistika va kognitiv pedagogika sohalarida olib borilgan tadqiqotlar (L.S. Vygotskiy, J. Bruner, J. Piaje, A. Leontyev, G. Solso va boshqalar) fikrlash va nutqning birligi prinsipini ilmiy asosda tasdiqlagan. Vygotskiy ta’kidlaganidek, “nutq — tafakkurning materiali” bo‘lib, inson ongidagi g‘oyalar aynan nutqiy faoliyat orqali shakllanadi va mustahkamlanadi.

Shu nuqtai nazardan, har qanday ta’lim metodikasi insonning kognitiv qobiliyatini rivojlantirishga yo‘naltirilgan bo‘lishi kerak. Nutq va tafakkur o‘rtasidagi bog‘liqlik nafaqat til o‘rganishda, balki fanlararo ta’limda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy ta'limda nutq va tafakkurni rivojlantirishda quyidagi yo'nalishlar muhim hisoblanadi:

- **Kommunikativ yondashuv.** Bu yondashuvda ta'lim markazida til emas, balki muloqot turadi. Talabalar nutq orqali bilimni faollashtiradi va fikrni amaliyot bilan bog'laydi.
- **Interaktiv usullar.** Debatlar, diskussiyalar, rolly o'yinlar, keys tahlili, jamoaviy fikrlash ("brainstorming") kabi usullar fikrlash va nutq faolligini oshiradi.
- **Kreativ pedagogika.** Ijodiy fikrlashni rivojlantirish orqali talabalar mustaqil g'oya yaratish, tahlil va sintez qilish, innovatsion qarashni shakllantirishga o'rganadi.
- **Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari.** Raqamli muhitdagi interaktiv platformalar (Kahoot, Padlet, Mentimeter va boshqalar) orqali fikrlash tezligi, nutqiy reaksiya va mulohazaviy chuqurlik oshiriladi.
- **Kompetensiyaviy yondashuv.** Bu yondashuvda ta'lim natijasi faqat bilim emas, balki uni amalda qo'llay olish, muloqotda samarali fikr bildirish qobiliyatida namoyon bo'ladi.

Nutq va tafakkurni uyg'un rivojlantirish zamonaviy ta'lim tizimida shaxsni har tomonlama yetuk qilib tarbiyalashning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Chunki inson o'z fikrini aniq, mantiqan asoslangan va madaniyatli tarzda ifoda etish orqali nafaqat bilimini, balki dunyoqarashini, ijtimoiy faolligini va shaxsiy mas'uliyatini ham namoyon etadi. Shu boisdan, pedagogik jarayonning markazida nutq va tafakkur o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni rivojlantirish muhim metodik yo'nalish sifatida qaraladi.

Pedagogik nuqtai nazardan, nutqni rivojlantirish – bu faqat grammatik yoki leksik bilimni egallash emas, balki talabaning tafakkurini faol holatga keltirish, uni mustaqil fikrlash va tahlil qilishga o'rgatish demakdir. O'qituvchi bu jarayonda vositachi (mediator) rolini bajaradi: u shogirdni tayyor fikrga emas, balki yangi g'oyani o'zi izlab topishga yo'naltiradi. Shu orqali ta'lim oluvchi bilimni reproduktiv emas, balki konstruktiv tarzda egallaydi.

Nutq va tafakkur rivoji pedagogik jarayonning demokratik va interaktiv shakllarini joriy etishni ham talab qiladi. Talabalar o'rtasidagi fikr almashish, munozara, ijodiy yozuv ishlari, og'zaki va yozma nutq mashg'ulotlari ularning shaxsiy ishtirokini kuchaytiradi, ijtimoiy-axloqiy qadriyatlarni mustahkamlaydi. Shu tariqa, fikrni muloqot orqali ifodalash o'z-o'zini anglashi, o'z fikrini himoya qilishi va boshqalar fikrini hurmat qilishni o'rgatadi.

Zamonaviy pedagogika nuqtai nazaridan, tafakkur va nutqning uyg'un rivoji shaxsning **kommunikativ, kognitiv va ijtimoiy kompetensiyalarini** shakllantiradi. Bu kompetensiyalar bugungi mehnat bozori va jamiyat taraqqiyoti uchun zarur bo'lgan asosiy ko'nikmalar qatoriga kiradi. Shuningdek, bunday yondashuv ta'limning insonparvarlik mazmunini kuchaytiradi, talabaning o'z fikrini erkin bildirish, tahliliy yondashish, mustaqil qaror qabul qilish malakalarini rivojlantiradi.

Shu bois nutq va tafakkurni o'stirish metodikasi nafaqat til o'qitish jarayonida, balki har qanday fan va ta'lim bosqichida o'qituvchining asosiy vazifalaridan biri bo'lishi lozim. Bu jarayon inson shaxsini shakllantirish, ijtimoiy madaniyatni rivojlantirish va milliy tafakkurni mustahkamlashning muhim pedagogik asosidir.

Nutq va tafakkurni uyg'un rivojlantirish quyidagi amaliy yo'llar orqali samarali amalga oshiriladi:

- Talabalarning erkin fikr bildirishiga sharoit yaratish;
- Muammoli savollar orqali tanqidiy fikrlashni faollashtirish;
- Tahliliy va ijodiy yozuv ishlari orqali nutqiy tarbiyani kuchaytirish;
- Ilmiy matnlar bilan ishlash (annotatsiya, referat, xulosa yozish) ko'nikmalarini rivojlantirish;
- Dialogik ta'lim muhitini tashkil etish (suhbat, fikr almashish, muhokama).

Bu usullar yordamida talabalarning nutqiy kompetensiyasi bilan birga, ularning kognitiv salohiyati va ijodiy qobiliyati ham o'sadi.

Nutq va tafakkurni o'stirish metodikasi — zamonaviy ta'lim nazariyasining ajralmas tarkibiy qismidir. Tafakkurning rivoji nutq orqali amalga oshadi, nutqning takomillashuvi esa tafakkurning chuqurligiga bog'liq.

Shu bois, pedagoglar va tadqiqotchilar zamonaviy ta'limda nutq va fikrlash jarayonlarini integratsiyalashga alohida e'tibor qaratishlari lozim. Bu esa jamiyatda ongli, faol, ijodkor va mustaqil fikrlaydigan shaxslarni tarbiyalashning muhim shartidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vygotskiy L.S. *Мышление и речи*. — Moskva: Pedagogika, 1996.
2. Bruner, J. *Acts of Meaning*. — Harvard University Press, 1990.
3. Leontyev A.N. *Deyatel'nost. Soznanie. Lichnost*. — Moskva: Nauka, 1977.
4. Sultanov A. *Pedagogik tafakkur va nutq madaniyati asoslari*. — Toshkent: Fan, 2018.
5. Hasanov, U. *Innovative Approaches in Modern Pedagogy*. — Tashkent State Pedagogical University Press, 2021.
6. Saparova N. *Interaktiv ta'lim texnologiyalari va ularning samaradorligi*. — Samarqand, 2020.

****=====****

III SHO‘BA

TA'LIM SOHASIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR, ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA INNOVATSIYALAR.

=====

RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN TA'LIM TIZIMIDA SAMARALI FOYDALANISHNING AHAMIYATI

*Yakubova Barno Baxtiyorovna-
Andijon davlat texnika instituti
“Tillar va gumanitar fanlar”
kafedrası katta o‘qituvchisi
tel: +998 77 037 00 57
[b.yakubova 1990@gmail.com](mailto:b.yakubova1990@gmail.com)*

Hozirgi kunda jamiyatning barcha sohalarida, ayniqsa ta'lim tizimida raqamli texnologiyalar jadal sur'atlar bilan joriy etilmoqda. Raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonini yangi bosqichga ko'tarib, o'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi o'zaro munosabatni takomillashtirishga xizmat qilmoqda. Bugungi kunda ta'lim sohasida raqamlashtirish jarayoni nafaqat dars berish usullarini, balki ta'lim mazmunini, baholash tizimini ham o'zgartirmoqda.

Raqamli texnologiyalar — bu axborotni to'plash, qayta ishlash, saqlash va uzatishda zamonaviy kompyuter va internet texnologiyalaridan foydalanishni nazarda tutadi. Ta'lim tizimida raqamli texnologiyalardan foydalanish nafaqat o'quv jarayonini avtomatlashtiradi, balki ta'limning individuallasuvi va interaktivligini ta'minlaydi.

Bugungi kunda ta'lim jarayonida qo'llanilayotgan raqamli vositalar quyidagilardan iborat:

- Elektron ta'lim platformalari (Moodle, Google Classroom, Ziyonet va boshqalar);
- Videokonferentsiya vositalari (Zoom, Microsoft Teams, Google Meet);
- Virtual va kengaytirilgan reallik texnologiyalari;
- Elektron test va baholash tizimlari.[1.85]

Olimlarning tadqiqotlari, jumladan, N.S.Kramarenko, A.Yu.Kvashin, S.D.Karakozova, A.YU.Uvarova, O.B.Akimova resurslarning cheklanganligi va ta'lim xodimlarining raqamli savodxonligi yetarli yemasligi sababli raqamli transformatsiya ta'lim tashkilotlariga kech va notekis ta'sir ko'rsatishini hamda so'nggi o'n yilliklarda amalga oshirilgan ta'lim islohotlari juda qiyin bo'lganligini ko'rsatdi.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, o'quv jarayoni ishtirokchilari uchun raqamli texnologiyalarning mavjudligi o'quv ishlari samaradorligini oshirish uchun zarur, ammo yetarli bo'lmagan shartdir.

Raqamli texnologiyalarni ta'lim tizimiga joriy etish bir qator ijobiy natijalarga erishish imkonini beradi:

- Vaqt va masofadan mustaqillik
- Interaktiv o'qitish
- Bilimni individuallashtirish
- Samarali baholash tizimi
- Resurslardan tejamli foydalanish[2.165]

Shu bilan birga raqamli ta'limning rivojlanishi ayrim muammolarni ham keltirib chiqarmoqda:

- Internet va texnika vositalarining barcha hududlarda yetarli darajada emasligi;
- O'qituvchilarning raqamli kompetentsiyalarining yetarli darajada bo'lmasligi;
- Axborot xavfsizligi va shaxsiy ma'lumotlarni muhofaza qilish muammolari;
- Ota-onalarning raqamli savodxonligi pastligi sababli bolalarni masofaviy ta'limga tayyorlashda qiyinchiliklar.

Raqamli texnologiyalardan foydalanish bulutli hisoblash, jamoat yuqori tezlikdagi internetning tarqalishi, aqlli raqamli vositalarni keng joriy etish, sun'iy intellekt usullaridan foydalanish va virtual texnologiyalarni keng joriy etish bilan bog'liq. [3.278]

A.YU.Uvarovanning tadqiqotlariga ko'ra, «shaxsiylashtirilgan o'qitish, yoki o'quv jarayonini shaxsiylashtirilgan tashkil etish professor o'qituvchilarning ko'p avlodlari orzusidir». Bu yerda o'rganuvchi o'quv materiali bilan taqdim etiladigan

va «bilim o'rganadigan» ob'ekt emas. U tevarak-atrofdagi olamni o'zlashtirish jarayonida o'zining bilish motivlarini rivojlantiruvchi va amalga oshiruvchi o'quv ishlarining chuqur motivli sub'ekti sifatida faoliyat ko'rsatadi.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning rivojlanishi rivojlangan mamlakatlarda standartlashtirilgan mahsulotlarni ommaviy ishlab chiqarishdan ommaviy ravishda mavjud bo'lgan individual mahsulotlarni moslashuvchan ishlab chiqarishga o'tishga olib keldi. Shu bilan birga, ta'lim sohasida o'quv jarayonini natijaga yo'naltirilgan va shaxsga yo'naltirilgan tashkil etishga o'tish bo'yicha ishlar boshlandi. Har bir talaba puxta ilmiy va gumanitar ta'lim oladi va zamonaviy kompetentsiyalarni rivojlantiradi.

Shu jihatdan ham raqamli texnologiyalarni ta'lim tizimida samarali qo'llash bo'yicha ishlarni jadallashtirish hamda bu bo'yicha izlanishlarni olib borish muhim ahamiyat kasb etadi. [4.638]

Shunday qilib, raqamli texnologiyalardan foydalanish tez sur'atlarda kengayishiga va o'quv jarayonida ulardan faol foydalanishga qaramay, ular bilan to'yingan muhitda murakkab muammolarni muvaffaqiyatli hal qila oladiganlar soni o'qitilganlarning ozgina qismidir, ammo so'nggi yillarda ularning soni ko'paymoqda.

Ta'lim tizimining ishini shunday o'zgartirish kerakki, ta'lim muassasalari bitiruvchilarining umumiy savodxonligi va nostandart vazifalarni hal qilish qobiliyati zamonaviy aqlli kompyuter tizimlaridan yuqori bo'lishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Козлова Н.Ш. Цифровые технологии в образовании // Вестник Майкопского государственного технологического университета. 2019. Вып. 1/40. С. 83–90.
2. Уваров А. Ю. Образование в мире цифровых технологий: на пути к цифровой трансформации. М.: Изд. дом ГУ-ВШЭ, 2018. – 168 с.
3. Abdullayev, M., Saidahrar, G., & Ayupov, R. (2020). Raqamli iqtisodiyot - kadrlar tayyorlashning dolzarb yo'nalishlari.
4. Abdullayev, M.(2020).Talabalarga ta'lim berishda raqamli

texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati.

****=====****

ILM-FAN, TA'LIM VA ISHLAB CHIQUVISH INTEGRATSIYASINI RIVOJLANTIRISHGA DOIR ILG'OR TAJRIBALAR

***Yakubova Barno Baxtiyorovna-
Andijon davlat texnika instituti
“Tillar va gumanitar fanlar”
kafedrasi katta o'qituvchisi
tel: +998 77 037 00 57
b.yakubova1990@gmail.com***

Ta'lim – jamiyatning bilim egallash va uni ommalashtirish bilan bog'liq ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiladigan institutdir. “Globalashuv sharoitida ta'lim jamiyatni taraqqiy ettiruvchi muhim omilga aylanmoqda. Negaki, zamonaviy iqtisodiyotning harakatlantiruvchilik uchiga aylanayotgan ilg'or texnologiyalar “bilimlar jamiyati”ning shakllanishiga olib kelmoqda”. Agar ilgari yer, mehnat va sarmoyaiqtisodiyotning negizini tashkil etgan bo'lsa, hozirda ularning o'rnini bilim egalladi. Bunday iqtisodiyotni olimlar “bilimlar iqtisodiyoti” deb atamoqda. Bunda doimiy ravishda o'z ustida ishlashga va uzluksiz bilimlar ishlab chiqarishga qodir yuqorimalakali ishchi kuchi hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ana shunday mutaxassisni tayyorlash – zamonaviy oliy ta'lim tizimiga yuklatilayotgan yangi vazifalardan biridir.[1.70]

XX asrning 80-yillariga qadar oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayonida foydalanish mumkin bo'lgan tadqiqotlarga amalga oshirilgan. Ilmiy loyihalarni bajarishga talabalar faol jalb qilingan. Natijada: birinchidan, ilm-fan sohasida ishlash uchun tayyor kadrlar yetishib chiqqan; ikkinchidan, ilmiy natijalarni amaliyotga tatbiq etish jarayonlari jadallashgan; uchinchidan, milliy iqtisodiyot raqobatda sezilarli ustunlikka ega bo'la boshlagan. Davlat bunday integratsiyaning jamiyat uchun ahamiyatini e'tirof etgan holda ta'lim va fan doirasida amalga oshiriladigan ishlarni moliyalashtirishni o'z zimmasiga olgan, biznes doiralari esa tadqiqot natijalarini amaliyotda sinash uchun maydon ajratgan. Shu tariqa oliy ta'lim va jamiyat o'rtasida

ijtimoiy shartnoma bilan belgilanadigan munosabatlar shakllangan. Oliy ta'lim muassasalari malakali mutaxassislar tayyorlashi, ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirishi hamda jamiyatga xizmat qilishi kerak bo'lgan.[2.168]

Ilmiy-texnik taraqqiyotni oldindan ko'ra bilish va siyosiy qarorlar qabul qilishda ishtirok etish. Bu mamlakatda 1982 yildayoq "Texnopolis" deb nomlangan yirik davlat loyihasi amalga oshirila boshlagan. Shu loyiha doirasida yirik ilmiy-tadqiqot markazlari tuzila boshlagan. Bu markazlarni mamlakatning chekkaroqdagi hududlarida yaratish rejalashtirilgan. Aynan shu hududlarda xo'jalik faoliyatini faollashtirish, hududga xususiy kapitalni keng jalb qilish maqsad qilingan. Dastlab 7-8 texnopolis yaratilishi nazarda tutiladi. Biroq mahalliy hokimiyat idoralari, hududiy iqtisodiy tashkilotlar va xususiy kapital egalari bu kontseptsianing amalga oshirilishiga qiziqish bildirib, loyihalarda ishtirok etish istagini bildiradi.

"Texnopolis" dasturi Yaponiyaning tashqi savdo va sanoat vazirligi tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, bu milliy strategiya mamlakat hududlaridagi iqtisodiyotni kuchaytirishga yo'naltirilgan. Shu maqsadda yangi ilmiy-texnik markazlarni rejali rivojlantirish amalga oshirildi, universitetlar (ilm-fan), biznes (ishlab chiqarish) va mahalliy hokimiyat o'rtasida amaliy natija beradigan hamkorlikka asos solindi. Dasturda quyidagi maqsadlar ilgari surildi: Sanoatni markazdan hududlarga qayta taqsimlash; Sanoatni ilmiy texnologiyalarga, tejamkor texnologiyalarni qo'llashga yo'naltirish; Mahalliy universitetlar faoliyatini faollashtirish orqali mamlakatning barcha hududlarida ilmiy tadqiqotlarni kuchaytirish; Innovatsion jarayonlarni jadallashtirish. Bunday siyosat natijasi o'laroq ilmiy-tadqiqot markazlari, texnologik markazlar, yangi universitetlar, aholi turar joylari, dam olish maskanlari va madaniyat o'choqlari bilan to'ldirilgan yangi shaharlar qad rostdi. [3.260]

"AQSHdagi ilmiy-tadqiqotlarga yo'naltirilgan universitetlarga xos xususiyatlar quyidagilardan iborat: sanoat bilan mustahkam aloqalar yo'lga qo'yilgan; professor-o'qituvchilar tarkibi ta'lim, fan va ishlab chiqarish sohasi kadrlarining rotatsiyasi (almashtirilib borilishi) asosida shakllantiriladi; fanlararo yondashuvga asoslangan turli xil dasturlar amaliyotga tatbiq etiladi; ko'p sonli moliyalashtirish manbalariga tayaniladi. Yaponiyada esa fan, ta'lim va ishlab

chiqarish integratsiyasining texnopolis shakli ustuvorlik qiladi, bunda ilmiy kuchlar va ishlab chiqarish imkoniyatlarini bir joyda jamlash, yaratilgan innovatsiyalarni amaliyotga joriy etish maqsad qilinadi”.

“Fan va amaliyot vositasida ta’lim olish” bunday integratsiyaning asosiy tamoyili sifatida namoyon bo’ladi. Innovatsion taraqqiyot yo’li inson kapitaliga yirik sarmoyalar sarflashni taqozo etadi. Innovatsion salohiyat strategik resurs bo’lib, iqtisodiy taraqqiyot manbai hisoblanadi.[4.176]

Hozirgi kunda integratsiya jarayoni oliy ta’limning barcha darajalarini, fan va ishlab chiqarish tizimini qamrab olgan. Bu integratsiyaning asosiy yo’nalishlari quyidagilardan iborat: Fundamental ilmiy g’oyalar zaxirasini yaratish; Yangi texnologiyalar yaratishga qodir kadrlar tayyorlash; Ilmiy-texnik loyihalar bilan bog’liq moliyaviy tavakkal (risk)larni kamaytirish; Akademik va amaliy fan o’rtasidagi o’zaro ta’sirni kuchaytirish.

Adabiyotlar ro’yxati

1. Abdurashidovich, T. M. (2022). Sinergetika-yoshlarning yangi dunyoqarashini shakllantiruvchi bilim sifatida. Fan, ta’lim, madaniyat va innovatsiya, 69-73.
2. Рузиев, А. J. (2019). Изучение мировоззрения и деятельности мыслителей как исторического критерия. Theoretical & Applied Science, (11), 166-169.
3. Кабарухин Б.В. Рабочая книга методиста, куратора серия Учебники, учебные пособия". - Ростов н/Д: "Феникс", 2003 - 288 с.
4. Кукушкин В.С. «Современные педагогические технологии. Начальная школа» Пособие для учителя. (Серия «Школа развивающего обучения») - Ростов н/д.: издво «Феникс», 2003

TEXNOLOGIYA FANINI O‘QITISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING NAZARIY ASOSLARI.

Razzoqov Davron Niyozovich
Osiyo Texnologiyalar Universiteti
“Pedagogika” kafedrası dotsenti,
pedagogika fanlari nomzodi. 90 981 39 95

Annotatsiya. Maqolada texnologiya fanini o‘qitishda raqamli texnologiyalarni joriy etishning nazariy asoslari, o‘qituvchilarni innovatsion faoliyatga tayyorlash, “WorldSkills” standartlari asosida kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish va xalqaro baholash dasturlarining ahamiyati ilmiy manbalar tahlili orqali ko‘rib chiqildi. Ishda 10 ta manba batafsil tahlil qilinib, raqamli vositalarning didaktik imkoniyatlari, metodologik yondashuvlar, hamda amaliy joriy etish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: texnologiya fani, raqamli ta’lim, o‘qituvchilarni tayyorlash, WorldSkills, virtual laboratoriya, kompetensiyalar.

Kirish (Introduction). Raqamli texnologiyalar ta’lim tizimini tubdan o‘zgartirmoqda: dars metodikalari, baholash usullari va o‘qituvchi-rol qayta talqin qilinmoqda. Ayniqsa texnologiya fanida amaliy ko‘nikmalarni shakllantirish talab etilishi sababli virtual laboratoriyalar, simulyatsiyalar va raqamli trening platformalari yuqori samaradorlik ko‘rsatmoqda. O‘zbekiston kontekstida texnologiya fani pedagogikasini yangilash, o‘qituvchilarni innovatsiyalarga tayyorlash va global kompetensiya talablariga moslashtirish — ta’lim siyosatining ustuvor yo‘nalishi hisoblanadi [1, B.141; 4, B.120].

Maqola maqsadi — texnologiya fanini o‘qitishda raqamli texnologiyalarni nazariy jihatdan asoslash, mavjud metodik xatolarni aniqlash va amaliy joriy etish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir.

Metodologiya (Methods). Tadqiqotda quyidagi usullar qo‘llanildi:

Nazariy tahlil — siz tomonidan taqdim etilgan 5 ta va men tanlagan 5 ta manba bo‘yicha adabiyotlarni chuqur o‘rganish.

Kontent-analiz — har bir manbaning maqsadi, metodologiyasi, asosiy xulosalari va amaliy tavsiyalarini strukturalash.

Qiyosiy tahlil — mahalliy (O‘zbekiston) amaliyot va xalqaro tajribalar (UNESCO, OECD, Prensky, Anderson & Dron)ni solishtirish.

Sintez — manbalardan olingan ilmiy xulosalarni birlashtirib, texnologiya fanida raqamli vositalarni joriy etish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqildi.

Natijalar va muhokama (Results and Discussion). Quyida har bir manba haqida qisqacha tahlil, ularning metodologik xulosalari va texnologiya fanida raqamli texnologiyalarni joriy etishga bergan amaliy ta’siri keltiriladi. Keyin manbalararo sintez va majburiy yechimlar taqdim etiladi.

Manba 1. Razzoqov D.N., Turdiyev E.J. — Texnologiya fani o‘qituvchilarini innovatsion faoliyatga tayyorlash (ҚарДУ Хабарлари, 2022, B.141–144).

Tahlil: Mualliflar texnologiya fani o‘qituvchilarini tayyorlashda innovatsion pedagogika va amaliy malaka oshirish markazlarini tashkil etish zarurligini ta’kidlaydi. Asosiy e’tibor o‘qituvchining metodik va texnik ko‘nikmalarini uyg‘unlashtirishga qaratilgan: didaktik dizayn, o‘quv loyihalarini ishlab chiqish, o‘qitish-oyi sifatida raqamli vositalardan foydalanish [1, B.141–144]. Mualliflar amaliy kurslar, master-klasslar va “o‘qituvchilar laboratoriyasi” konsepsiyasini ilgari suradi.

Implicatsiya: Mahalliy sharoitda o‘qituvchilarni doimiy professional rivojlantirish (CPD) tizimini tashkil qilib, raqamli vositalarni sinovdan o‘tkazish uchun resurs markazlarini yaratish lozim.

Manba 2. Razzoqov D.N., Farmonova Sh.M. — Tahsil oluvchilarning kasbiy malakalarini “WorldSkills” standartlari asosida baholash (Monografiya, Qarshi, 2022).

Tahlil: Monografiya “WorldSkills” standartlari orqali kasbiy kompetensiyalarni aniqlash va baholash metodikasini taqdim etadi. Mualliflar raqamli platformalar yordamida ishga yo‘naltirilgan vazifalarni yetkazish, avtomatlashtirilgan baholash modullarini joriy etish imkoniyatlarini ko‘rib chiqadi [2, B. -56]. Ular hybrid (onlayn+amaliy) baholash modelini tavsiya qiladi.

Implicatsiya: “WorldSkills” yondashuvi texnologiya darslarida amaliy kompetensiyalarni ob’ektiv baholash uchun samarali; raqamli test va portfoliolar tizimini joriy etish kerak.

Manba 3. Razzoqov D.N., Razzoqov I.D. — Ta’lim mazmunining uzviyligini ta’minlash va umumta’lim o’quv predmetlarini kasbga yo’naltirib o’qitish metodikasi (Monografiya, 2024).

Tahlil: Monografiyada o’quv mazmunini modullar asosida tashkil etish, kompetensiyalarni darajalashtirish va o’quv natijalarini raqamli vositalar yordamida boshqarish muammolari ko’rib chiqilgan. Mualliflar loyiha asosida o’qitish (project-based learning) va raqamli vazifalar integratsiyasini nazariy jihatdan asoslaydi [3, B.87].

Implicatsiya: Kurslarni modullar va rubrikalar bilan tashkil etish, raqamli portfoliolar orqali o’quv natijalarini kuzatish va baholash tavsiya etiladi.

Manba 4. Razzoqov D.N. — Xalqaro baholash dasturlari asosida texnologiya fani o’qituvchisining kasbiy kompetentligini rivojlantirish (Metodik tavsiyanoma, 2020).

Tahlil: Tavsiyanomada o’qituvchilar uchun baholash kompetensiyalarini shakllantirish bo’yicha trening-modullar, xalqaro standartlar bilan tanishtirish va raqamli baholash usullaridan foydalanish amaliy yo’riqlari berilgan [4, B.118–128]. Mualliflar baholashning validligi va ishonchliligini oshirish uchun avtomatlashtirilgan testlar va simulyatsiyalarni tavsiya qiladi.

Implicatsiya: O’qituvchilarning baholash literacyligini oshirish, rubrikalar qurishni o’rgatish va OTM/markazlar bilan hamkorlikda baholash markazlarini tashkil etish zarur.

Manba 5. Razzoqov D.N., Taymurodova N. — Bo’lajak kadrlarning universal ko’nikmalarini shakllantirish — davr talabi (Ilm sarchashmalari, 2023).

Tahlil: Mualliflar “21-asr ko’nikmalari” (critical thinking, collaboration, communication, creativity) tarkibida raqamli vositalarning o’rni haqida yozadi. Ularning fikricha, texnologiya darsi shunchaki texnik ko’nikmalarni o’rgatmasligi, balki universal ko’nikmalarni shakllantirish imkonini berishi lozim [5, B.122–128].

Implicatsiya: Dars rejalarida interfaol va loyihaviy elementlarni oshirish, o‘quvchilarga raqamli vositalarda jamoaviy ishlash imkoniyatlarini berish zarur.

Manba 6. Jalolov J. — Raqamli ta’lim vositalaridan foydalanishning psixologik-pedagogik asoslari (Toshkent, 2021).

Tahlil: Jalolov o‘quvchi psixologiyasiga raqamli vositalar ta’sirini tahlil qiladi: multimodal materiallar e’tiborni samarali jalb qiladi, lekin yuklama va kognitiv yukni hisobga olish zarur. Muallif kognitiv yuki nazariyasini raqamli didaktik dizaynga moslashtirish tavsiyalarini beradi [6, B.23–45].

Implicatsiya: Raqamli resurslarni loyihalashtirishda modul hajmi, vizual elementlar va interaktivlik darajasini me’yorlash talab qilinadi.

Manba 7. UNESCO. — Digital Learning and Education in the 21st Century (2020).

Tahlil: UNESCO global tavsiyalarni beradi: raqamli infratuzilma, o‘qituvchilarni qayta tayyorlash, teng imkoniyatlar va axborot xavfsizligi haqida. Xususan, texnologiyalarni qo‘llashda inkluzivlik va pedagogik maqsadga moslik ta’kidlangan [7, B.45–60].

Implicatsiya: Milliy siyosat darajasida raqamli ta’lim strategiyasini ishlab chiqish va amalga oshirish; texnologiya fani uchun milliy kontent va o‘qituvchi malakasini oshirish dasturlari zarur.

Manba 8. Prensky M. — Digital Natives, Digital Immigrants (2001).

Tahlil: Prensky kontseptsiyasi — “raqamli avlodlar” va ularning o‘qish uslublari haqida. Unga ko‘ra, zamonaviy o‘quvchilar texnologiyaga moslashgan va pedagogik metodlarni modernizatsiya qilish kerak. Tanqidiy nuqta: Prensky modellari universal emas, lekin motivatsion jihatdan foydali [8, B.1–6].

Implicatsiya: O‘qituvchilar darsni interaktiv, multimediyaga boy shaklda tashkil etishi kerak; lekin individual farqlarni hisobga olish zarur.

Manba 9. OECD. — Trends Shaping Education 2022.

Tahlil: OECD hisobotida raqamli o‘qitishning asosiy trendlariga (gibrid ta’lim, personalizatsiya, ma’lumotlar asosida qaror qabul qilish) urg‘u berilgan. Hisobot raqamli vositalarning ta’lim samaradorligini oshirishda potentsialini ko‘rsatadi, ammo siyosiy va infratuzilmaviy cheklovlar ham borligini qayd etadi [9, B.87–95].

Implicatsiya: Milliy darajada investitsiyalar, keng polosali internet, ta'lim ma'lumot tizimlari va raqamli literacyni oshirish zarur.

Manba 10. Anderson T., Dron J. — Three Generations of Distance Education Pedagogy (2011).

Tahlil: Mualliflar masofaviy ta'lim pedagogikasining uch avlodini — kognitiv, sotsiokonstruktiv va konnektivistik yondashuvlarni taqdim etadi. Texnologiya fanida bu yondashuvlarni uyg'un qo'llash (masalan: virtual laboratoriyalar + kollaborativ loyihalar + tarmoq asosan resurslarga ulanadigan o'rganish) samaradorlikni oshiradi [10, B.80–97].

Implicatsiya: Dars dizaynida o'quv faoliyatining har bir bosqichiga mos pedagogik yondashuv tanlanishi zarur: nazariy jihatdan — kognitiv usullar, jamoaviy amaliyotlar uchun — sotsiokonstruktiv, yangi bilimni tez topish va ulash uchun — konnektivistik strategiyalar.

Manbalararo sintez va muhokama. Manbalar tahlili umumiy ravishda quyidagi asosiy g'oyalarni tasdiqlaydi:

O'qituvchi markazi: o'qituvchilarni innovatsion faoliyatga tayyorlash (manba 1, 4, 5) — bu asosiy shart. Bu CPD (doimiy kasbiy rivojlanish) tizimini, laboratoriyalar va coaching tizimini talab qiladi.

Baholash va standartlar: "WorldSkills" va xalqaro baholash tizimlari (manba 2, 4) texnologiya fanidagi amaliy kompetensiyalarni ob'ektiv baholash imkonini beradi; raqamli baholash modullari joriy etilishi mumkin.

Didaktik dizayn: psixologik-pedagogik asoslar (manba 6) dars materiallarini modul va kognitiv yuk nuqtai nazaridan loyihalashni talab qiladi.

Politika va infratuzilma: milliy strategiya va infratuzilmaviy qo'llab-quvvatlash (manba 7, 9) — raqamli o'qitishni keng joriy etish uchun zarur.

Pedagogik model integratsiyasi: uch avlod pedagogikasi (manba 10) darslarni samarali tashkil etishda yo'l xaritasi beradi.

Avlodlar farqi va motivatsiya: Prensky (manba 8) o'quvchi profilini hisobga olgan holda metodlarni tanlash kerakligini eslatadi.

Bu g'oyalar birlashganda — texnologiya fanini raqamli muhitga moslashtirish uchun: (a) o'quv mazmunini modular, kompetensiyaviy formatga o'tkazish; (b) o'qituvchilarni CPD orqali qayta tayyorlash; (c) virtual laboratoriyalar va simulyatsiyalarni joriy etish; (d) "WorldSkills" tipidagi baholash va raqamli portfoliolarni joriy etish zarur.

Xulosa (Conclusion). Tahlil shuni ko'rsatadiki, texnologiya fanini o'qitishda raqamli texnologiyalar nafaqat amaliy ko'nikmalarni oshirish, balki universal 21-asr kompetensiyalarini shakllantirishda ham hal qiluvchi rol o'ynaydi. Mahalliy manbalar (Razzoqov va hamkorlari) o'qituvchilarni tayyorlash, ta'lim mazmunini modernizatsiya qilish va xalqaro standartlarga mos baholash haqida aniq tavsiyalar beradi [1–5, B.141–146]. Xalqaro qo'llanmalar (UNESCO, OECD, Prensky, Anderson & Dron) esa strategik va pedagogik yo'nalishlarni belgilaydi.

Texnologiya darslarini raqamlashtirish muvaffaqiyati quyidagi omillarga bog'liq: sanoat va maktab o'rtasidagi hamkorlik, o'qituvchi malakasi, infratuzilma (internet, apparat) va pedagogik dizaynning ilmiy asoslanganligi.

Ilmiy-amaliy tavsiyalar.

Milliy didaktik ramka: texnologiya fanining kompetensiyaviy ramkasini raqamli yondashuvlar bilan integratsiya qiling (modul tizimi, rubrikalar, raqamli portfoliolar). [3, B.87; 2, B. 74-75]

O'qituvchilarni CPD tizimi: hududiy "o'qituvchilar laboratoriyalari", master-klasslar va onlayn kurslar tashkil etish orqali o'qituvchilarni raqamli pedagogikaga o'rgating. [1, B.141–144; 4, B.118–128]

Virtual laboratoriyalar va simulyatsiyalar: xavfsiz amaliy mashg'ulotlar uchun virtual amaliyotlarni joriy eting va ularni baholash uchun avtomatlashtirilgan modullar yarating. [6, B.23–45]

WorldSkills va baholash: o'quvchilarning amaliy ko'nikmalarini "WorldSkills" va raqamli baholash modullari orqali baholang; portfoliolar tizimini joriy eting. [2, B.63-64; 4, B.120]

Pedagogik modellarni uyg'unlashtirish: dars dizaynida Anderson & Dron ta'lim avlodlarini hisobga oling — nazariy, kollaborativ va konnektivistik elementlarni birlashtiring. [10, B.80–97]

Infratuzilma va siyosat: UNESCO va OECD tavsiyalariga muvofiq, hududiy internet qamrovi, qurilmalar va ma'lumotlar platformalariga investitsiya qiling. [7, B.45–60; 9, B.87–95]

Didaktik dizayn bo'yicha metodik qo'llanmalar: Jalolov ta'kidlagan psixologik omillarni hisobga olgan holda raqamli resurslarni loyihalashtirish bo'yicha standart qo'llanmalar ishlab chiqing. [6, B.23–45]

Tadqiqot va monitoring: ta'lim jarayonida raqamli vositalarning samaradorligini doimiy monitoring qiling va ilmiy tadqiqotlar bilan qo'llab-quvvatlang. [5, B.122–128]

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Razzoqov D.N., Turdiyev E.J. Texnologiya fani o'qituvchilarini innovatsion faoliyatga tayyorlash // QarDU Хабарлари Илмий-назарий, услубий журнал. – 2022, Aprel, №2. – B.141–144.
2. Razzoqov D.N., Farmonova Sh.M. Tahsil oluvchilarning kasbiy malakalarini "WorldSkills" standartlari asosida baholash. Monografiya. Qarshi, 2022. – 104 b.
3. Razzoqov D.N., Razzoqov I.D. Ta'lim mazmunining uzviyligini ta'minlash va umumta'lim o'quv predmetlarini kasbga yo'naltirib o'qitish metodikasi. Monografiya. Qarshi: ILM-FAN-MA'NAVIYAT, 2024. – 146 b.
4. Razzoqov D.N. Xalqaro baholash dasturlari asosida texnologiya fani o'qituvchisining kasbiy kompetentligini rivojlantirish. Metodik tavsiyanoma // Ta'lim va innovatsion texnologiyalar jurnali. – 2020. – №3. – B.118–128.
5. Razzoqov D.N., Taymurodova N. Bo'lajak kadrlarning universal ko'nikmalarini shakllantirish–davr talabi. // ILM SARCHASHMALARI: ilmiy-nazariy, metodik jurnal. URGANCH DAVLAT UNIVERSITETI. – 2023. – №1. – B.122–128.
6. Jalolov J. Raqamli ta'lim vositalaridan foydalanishning psixologik-pedagogik asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – 132 b.

7. UNESCO. Digital Learning and Education in the 21st Century. – Paris: UNESCO Publishing, 2020. – P.45–60.
8. Prensky M. Digital Natives, Digital Immigrants // On the Horizon. – 2001. Vol.9. No.5. – P.1–6.
9. OECD. Trends Shaping Education 2022. – Paris: OECD Publishing, 2022. – P.87–95.
10. Anderson T., Dron J. Three Generations of Distance Education Pedagogy // International Review of Research in Open and Distributed Learning. – 2011. Vol.12. No.3. – P.80–97.

****=====****

THE ROLE OF INNOVATIVE TECHNOLOGY IN DEVELOPMENT OF EDUCATION QUALITY

Abduvoitov Ravshanbek
The assistant of department of
“Languages and humanities”
of Andijan State Technical Institute

Annotation: The role of innovative technology in the development of education quality is significant. Innovative technologies, such as online learning platforms, virtual reality, artificial intelligence, and data analytics, play a crucial role in enhancing the quality of education. These technologies offer new and effective ways to engage students, personalize learning experiences, and provide access to a wealth of educational resources. They enable interactive and immersive learning environments, facilitate personalized instruction, and support data-driven decision-making for educators. By leveraging innovative technology, education can become more engaging, accessible, and tailored to individual needs, ultimately leading to improved learning outcomes and the overall quality of education.

Keywords: innovative technology, development, education quality, online learning platform, virtual reality.

Innovative technologies are bringing great changes in the field of education. They help to improve the quality of education and make the learning process more lively,

effective and interesting for students. The following innovative technologies occupy a large place in the field of education:

Internet: The Internet provides quick and easy access to the world's information. Students have easy access to databases, online libraries, and important electronic resources. Also, online learning platforms and moots allow students to study and learn from around the world. **Mobile devices:** Smartphones and tablets provide many opportunities for students. Through them, they will be able to access study material, learn applications and stay connected anytime and anywhere. **Massive open online courses (MOOCs):** MOOCs allow students to take online courses offered by the world's best teachers. They are convenient and applicable, allowing anyone to learn anywhere in the world. **Virtual Reality (VR) and Augmented Reality (AR):** VR and AR technologies play an important role in making the learning process interactive and immersive for students. They allow students to practice in a virtual environment, study 3D models and create interactive experiences.

Data analytics and machine learning (AI): Data analytics and machine learning technologies are used in the learning process to analyze data, determine the best practices of students, and evaluate learning outcomes. It also helps teachers identify individual learning areas. **Personalized learning:** Innovative technologies enable personalized learning experiences tailored to individual students' needs, interests, and abilities. **Adaptive learning platforms** use data and analytics to track students' progress and provide targeted instruction, ensuring that each student receives customized support and challenges. **Collaboration and communication:** Technology facilitates collaboration and communication among students, teachers, and experts from around the world. Online discussion forums, video conferencing tools, and collaborative platforms enable students to engage in group projects, share ideas, and receive feedback from peers and mentors, fostering a global and interconnected learning community. **Ramification and Interactive learning:** Ramification techniques, such as educational games and simulations, make learning more engaging and interactive. By incorporating elements like rewards, competition, and problem-solving challenges,

these technologies motivate students to actively participate in the learning process, increasing their retention and understanding of the subject matter.

Access to knowledge and resources: Innovative technologies break down barriers to access knowledge and educational resources. Online libraries, digital textbooks, and open educational resources provide a wealth of information that can be accessed anytime, anywhere. This is particularly beneficial for students in remote areas or those with limited access to traditional educational facilities. **Lifelong learning and professional development:** Innovative technologies extend education beyond traditional classrooms, supporting lifelong learning and professional development. Online courses, webinars, and virtual conferences offer opportunities for individuals to acquire new skills, stay updated with industry trends, and engage in continuous learning throughout their lives. **Inclusive education:** Technology plays a crucial role in promoting inclusive education by providing access and accommodations for students with disabilities. Assistive technologies, such as screen readers, speech recognition software, and alternative input devices, enable students with diverse needs to participate fully in educational activities and overcome barriers to learning. These innovative technologies are of great importance in making the field of education interesting and effective. They play an important role in making students' learning process individualized and interactive, teachers' teaching methods further developed, and students' access to enhanced opportunities.

REFERENCES

1. Puentedura, R. R. (2006). Transformation, Technology, and Education.
2. Hodges, C. B., Moore, S., Lockee, B. B., Trust, T., & Bond, M. A. (2020). The difference between emergency remote teaching and online learning. *EDUCAUSE Review*, 27.
3. Siemens, G. (2005). Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age. *International Journal of Instructional Technology and Distance Learning*, 2(1),

O‘ZBEKISTONDA MAHALLALARDA YOSHLARNI TARBIYALASHNING ZAMONAVI TEXNOLOGIYALARI

Axunov Muhammadamin Abduvasitovich
Andijon davlat texnika instituti
“Iqtisodiyot” kafedrası dotsenti, i.f.n.,
Andijon. O‘zbekiston.
E-mail: axunov@gmail.com
Phone: +998972736877

Annotatsiya: Maqolada yangilanayotgan O‘zbekistonda mahallalarda axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish yosh avlodni zamonaviy bilimlarga ega bo‘lgan raqobatbardosh kadrlar qilib shakllanishlarida axborot kommunikatsiya texnologiyalarining o‘rni va ahamiyati to‘g‘risida ma’lumotlar tahlil qilingan. Shu bilan birga maqolada ahamiyatga molik mulohazalar va takliflar berilgan.

Kalit so‘zlar: mahalla, axborot kommunikatsiya texnologiyalari, axborot asri, internet, mahalla, raqamli iqtisodiyot, korporativ veb-sayt, telegram bot, mobil ilova.

Bugungi global taraqqiyotda biznes va ijtimoiy soha faoliyatida rivojlanishning yangi to‘lqini raqamli texnologiyalarning yangi avlodi, ya’ni sun’iy ong, robototexnika, simsiz aloqa texnologiyalari yordamida ro‘y bermoqda. Yangi texnologiyalar Barqaror rivojlanish maqsadlarini amalga oshirishga katta hissa qo‘shishi mumkin, ammo biz kutilgan ijobiy natijalarni ololmasligimiz mumkin. Agar biz raqamli texnologiyalarning to‘liq ijtimoiy va iqtisodiy potensialiga erishmoqchi bo‘lsak, kutilmagan oqibatlarga yo‘l qo‘ymagan holda davlatlar o‘rtasidagi hamkorliknizudlik bilan rivojlantirish zarur. Mamlakatimizda ham ushbu sohani rivojlantirishga alohida e’tibor qaratila boshlandi. Davlatimiz rahbari Sh.Mirziyoev 2018-yil 28-dekabrdagi Oliy Majlisga Murojaatnomasida 2030-yilgacha “Raqamli O‘zbekiston – 2030” dasturini amalga oshirishni taklif etdi.

Mamlakatimizda olib borilayotgan inqilobiy islohotlar jarayonlarida yoshlarning faol ishtirokini ta’minlash uchun ularning axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish qobiliyatlarini oshirish kunning dolzarb vazifalaridan bo‘lib bormoqda. Hozirgi kunda jamiyatimiz taraqqiyotining barcha sohalari zahirida

axborot kommunikatsiya texnologiyalari yotadi. Bugungi kunda qaysi bir sohani olmaylik uning rivojining zahirida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yotadi. Mahallalar, oilalar yoshlar tarbiyasining o'chog'i hisoblanadi. Yoshlar, asosan, shu joylarda toblanadilar.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning "Yangi O'zbekiston strategiyasi" nomli kitobida "Biz o'z oldimizga O'zbekistonni rivojlangan mamlakatga aylantirishni maqsad qilib qo'ygan ekanmiz, ... islohotchi bo'lib maydonga chiqadigan, strategik fikr yuritadigan, bilimli va malakali yangi avlod kadrlarini tarbiyalashimiz zarur" deb ko'rsatilib o'tilgan [1-23 b.]. Ayniqsa, yangi kelajak avlod va uning qobiliyatlarini bunyodkorlik ruhida shakllantirish hamda rivojlantirishning imkoniyatlari va amaliyoti bugungi kunning dolzarb masalalaridan hisoblanadi. Bugungi yangilanayotgan O'zbekistonda yoshlarning dunyoqarashlarining shakllanishida axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishning ahamiyati oshib bormoqda.

XX asrning oxiri va XXI asrning boshlanishi "axborot asri" deb nomlana boshlandi, chunki XXI asrda axborotning roli doimiy ravishda oshib bordi va jamiyat taraqqiyotida katta ahamiyat kasb eta boshladi. Bunday jamiyatda ta'lim, bilim, axborot va muloqot insonning rivojlanishi va farovonligining asosini tashkil qiladi. Ayniqsa, aholi yashayotgan mahallalarda axborot kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish katta ahamiyatga ega bo'lib, mahallalar axborot tizimlari – axborotlarni saqlash, qayta ishlash hamda uzatish metodlari yig'indisi yaratildi. "Huquqiy axborotni tarqatish va undan foydalanishni ta'minlash to'g'risida" O'zbekiston Respublikasining qonunining 12-moddasida quyidagilar belgilangan:

- Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari: huquqiy axborotni tarqatish va undan foydalanishni ta'minlashda ishtirok etadi;

- aholining huquqiy madaniyatini yuksaltirishda ishtirok etadi;

- Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari huquqiy axborotni tarqatish va undan foydalanishni ta'minlashda qonun xujjatlariga muvofiq boshqa shakllarda ham ishtirok etishi mumkin. Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, nodavlat

notijorat tashkilotlari va fuqarolar huquqiy axborotni tarqatish hamda undan foydalanishni ta'minlash to'g'risidagi qonun xujjatlarining ijro etilishi ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirishi mumkin [2]. Yoshlarning axborot kompetensiyasining asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat: Ma'lumot manbalarini to'g'ri tanlash qobiliyati;

Turli manbalardan ma'lumotlarni topish va o'zgartirish qobiliyati;

-Texnik vositalardan foydalanish bo'yicha aniq ko'nikmalarga ega bo'lish qobiliyati;

O'z faoliyatida kompyuter axborot texnologiyalaridan foydalanish qobiliyati yoshlarni AKT ta'sirlaridan asrash borasida qilinadigan ishlar quyidagilardan iborat:

- Aloqa vositalaridan foydalanish hamda yoshlar ongiga salbiy tomonlarni ta'sirini kamaytirish choralari: - AKTdan foydalanish madaniyatini shakllantirish va ulardan o'z qobiliyatlarini shakllantirishda maqsadli ish yuritish; - kommunikatsiya vositalari va kompyuter o'yinlaridan mutaxassilar yordamida o'rganib, samarali foydalanish: - internet kafelar, ularning ijobiy va salbiy oqibatlari to'g'risida ma'lumotlarga ega bo'lish. Ayniqsa, nazoratsiz qolgan internet-kafelardan foydalanuvchilar o'zlari xohlagan ishlarni qilishi mumkin. Ular tafakkurimizga yot bo'lgan axborotlardan foydalanishi, xilma-xil odobsizlik va vahshiylikka yo'naltirilgan, eng yomoni ularning ruhiyatiga ta'sir qiluvchi o'yinlarni o'ynashi, tarbiyasini buzuvchi janrdagi musiqalarni tinglashi, fikrlarini salbiy harakatlarga jalb qiluvchi videofilmlarni tomosha qilishi mumkin. Axborot – kommunikatsiya texnologiyalari tizimining mohiyatini tushunish uchun hal qilayotgan muammolar mohiyatini tushunish zarur. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 18 fevraldagi PF5938-sonli Farmonida "Fuqarolar yig'inlarining moddiy-texnika ta'minotini yaxshilash hamda sohaga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish" belgilangan [3]. Mahallalarda bugungi kunlarda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish uchun keng imkoniyatlar yaratilmoqda. "Oila-mahalla-maktab" munosabatlariga asoslanib ish olib borayotgan va an'anaga aylanib borayotgan bu tizim samarali natijalarga olib kelmoqda. Yangi O'zbekistonda yoshlarning ijtimoiy, siyosiy madaniy-ma'rifiy

jarayonlardagi faol ishtirokini ta'minlash, ularni foydali mashg'ulotlar bilan band qilish maqsadida hukumatimiz tomonidan ta'lim-tarbiyaga oid ko'plab internet saytlari va axborot resurslari ishlab chiqilmokda hamda ommaviy foydalanishga yo'naltirilishi ta'minlanmoqda. Shu bilan birga yoshlarni AKT ta'sirlaridan asrash borasida ham bir qator qilinadigan ishlar belgilanib olingan. Aloqa vositalaridan foydalanishda internet va mobil aloqa tizimlari — multimedia va axborot tarqatuvchi vositalardan to'g'ri foydalanish madaniyatini shakllantirish bilan birga uning salbiy oqibatlarini tushuntirish ishlari olib borilmoqda. Asosan AKTdan foydalanishning salbiy jixatlarini ikki turga ajratish mumkin: Birinchidan sixat-salomatlikka ta'sir etsa, ikkinchidan yoshlar ma'naviy ongiga ta'sir qilishi mumkin. Jamiyatning quyidagi bug'inlarida AKTning salbiy xolatlarini oldini olish buyicha tushunchalar berish lozim: - Yoshlar ongiga salbiy tomonlarini ta'sirini kamaytirish choralari: - Oilada — AKTdan foydalanish tartib qoidalarini tushuntirish va nazorat ishlarini tashkil etish; Mahallada - AKT soxasi buyicha ota-onalar bilan uchrashuvlar tashkil etish, mavjud kompyuter xizmatlarini (internet kafe va boshka) nazorat qilish; O'quv muassasasida tushuntirish ishlarini olib borish; Foydalanilayotgan uyali aloqalar vositalarida saqlanayotgan ma'lumotlarni tekshiruvdan o'tkazib turish.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki, bugungi kun barkamol avlod yoshlarning tarbiyalashda axborot-komunikatsiya texnologiyalarini o'rganish yetakchi o'rinni egallaydi. Davlat innovatsion va raqamli ekotizimni qo'llab-quvvatlash sohasida raqamli ta'limning zamonaviy metodlarini qo'llab-quvvatlashi, innovatsion xizmatlarni samarali tartibga solish normalarini ishlab chiqishi, yangi bozorlarni o'zlashtirishda ko'maklashishi hamda texnologik jarayonlarning chuqurlashuvida yuzaga chiqadigan risklarni pasaytirish choralari ko'rishi maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sh.Mirziyoyev. Yangi O'zbekiston strategiyasi. T., "O'zbekiston" nashriyoti, 2021 y. 82-bet.
2. "Huquqiy axborotni tarqatish va undan foydalanishni ta'minlash to'g'risida". Toshkent sh., 2017 yil 7 sentyabr, O'RQ-443-son

3. “O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 18 fevraldagi PF5938-sonli Farmoni”. Toshkent sh., 2020 yil 18 fevral, PF-5938-son
4. Zamonaviy ta’limda raqamli texnologiyalardan foydalanish istiqbollari. Xashimova D.P., Parpiyeva R.A. “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 3, may-iyun, 2020 yil.
5. M.Axunov. Inson ehtiyojlari va yoshlarning ma’naviy tarbiyasi. “Ilmiy xabarnoma” jurnali, №4, Andijon, 2013 yil.

****=*****=****

SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF MODERN YOUTH

Usmanova Shoiraxon Ro‘ziyevna
Teacher of Andijan institute of agriculture and agrotechnologies
Abdusattorov Abdumajit Elmurod o‘g‘li
the 1st year student of field of study in “Accounting and Auditing”, Andijan
institute of agriculture and agrotechnologies

Annotation. The article explores the importance of spiritual and moral education in the upbringing of modern youth. It analyses the philosophical essence of spirituality and morality, their interrelation with culture, language, and education, and their impact on the formation of a harmoniously developed generation. The study also examines the current reforms in Uzbekistan aimed at promoting spiritual and moral values among young people. Recommendations are made on how to strengthen the educational environment through collaboration between family, school, and society, taking into account the challenges of the digital age.

Keywords: spirituality, morality, education, culture, youth, reform, Uzbekistan, moral values, upbringing, social development

In every period of human history, the education of youth has been regarded as the cornerstone of social development. The prosperity of any nation depends largely on the moral and spiritual health of its younger generation. In Uzbekistan, as in many countries, great attention is paid to shaping a harmoniously developed generation — individuals who are intellectually capable, physically strong, and spiritually mature.

The rapid pace of globalisation, technological progress, and the spread of mass media have created both opportunities and challenges for modern youth. While access to knowledge has increased, the influence of unfiltered information and materialistic values poses threats to moral stability. Therefore, spiritual and moral education has become not only an educational priority but a social necessity.

Spirituality and morality are fundamental aspects of human nature. The term *spirituality* refers to an individual's inner world, expressed through thoughts, emotions, values, and behaviour. According to pedagogical literature, spirituality represents a state of human consciousness that manifests itself in compassion, justice, kindness, and the pursuit of truth and beauty. It reflects one's mastery of cultural, philosophical, and artistic achievements.

In contrast, *morality* is the practical expression of these spiritual qualities in daily life. The Russian lexicographer S. I. Ozhegov defines morality as "the inner, spiritual qualities that guide a person, ethical standards, and rules of conduct determined by these qualities." Thus, spirituality and morality are inseparable: spirituality provides the inner motivation, while morality translates it into ethical action.

As noted by V. I. Slobodchikov and E. I. Isaev, a truly spiritual person is guided by the highest values of humanity — truth, goodness, and beauty — and strives to act in harmony with them. The spiritual life of a person is therefore directed towards others, towards society, and towards the service of the common good.

The upbringing of spiritually mature youth begins in the family. The family is the first social institution where moral values are introduced, modelled, and reinforced through daily communication. Respect for elders, love for parents, compassion for others, and national traditions are first learned at home.

Schools and universities play a crucial role in transforming these values into conscious moral principles. Teachers are not only transmitters of knowledge but also mentors who shape the moral character of students through personal example, dialogue, and encouragement. Subjects such as literature, history, and social studies

serve as important vehicles for spiritual development by exposing students to moral dilemmas, cultural heritage, and ethical reflection.

Society, too, must contribute by creating conditions that encourage moral growth. Cultural institutions, religious communities, and the media should work together to promote tolerance, patriotism, respect for diversity, and civic responsibility. A society that values spirituality ensures social harmony, unity, and long-term progress.

The 21st century has brought unprecedented technological progress, but also new moral challenges. Modern youth live in a world of constant digital communication where the boundaries between good and bad, real and virtual, are increasingly blurred. Social networks, films, and online media exert strong psychological influence, shaping values and attitudes — sometimes in ways that contradict traditional norms.

Unchecked exposure to aggressive content, consumerism, and superficial lifestyles weakens moral foundations. Therefore, the task of educators is not to reject technology, but to guide young people towards responsible digital behaviour — developing critical thinking, empathy, and ethical judgement in the online space.

Educational programmes must integrate media literacy and ethical reflection to help students distinguish between truth and manipulation, value authenticity, and cultivate emotional intelligence. In this way, technology can become a tool for moral enrichment rather than decline.

Uzbekistan has taken decisive steps to strengthen the spiritual and moral upbringing of youth. The Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. DP-3907 (August 14, 2018) and the State Programme “Youth is Our Future” aim to support young people’s education, employment, and entrepreneurship. These reforms emphasise not only material success but also moral development and civic responsibility.

A modern system of preschool and 11-year general secondary education has been introduced, together with new higher education institutions and branches of

foreign universities. These initiatives reflect the nation's commitment to raising an educated, patriotic, and ethically grounded generation.

The state's approach combines traditional Uzbek values — such as respect for elders, hospitality, and modesty — with modern principles of tolerance, creativity, and innovation. This synthesis ensures that national identity and global citizenship develop harmoniously within young people.

Language also plays a central role in this process. It is both a medium of communication and a carrier of culture and spirituality. Mastery of one's native language, along with respect for other languages, nurtures cultural awareness and mutual understanding — vital components of spiritual education.

The moral and spiritual education of youth is the foundation of a stable and prosperous society. A nation's true wealth lies not only in its natural or economic resources but in the spiritual and intellectual potential of its people.

Modern education must therefore focus on developing well-rounded individuals — those who combine knowledge, ethics, and civic consciousness. To achieve this, families, schools, and social institutions must work in unity, guided by a shared system of moral values.

As Albert Likhanov aptly observed, “The spiritual unity of a people and the moral values that unite us are as essential to development as political and economic stability.” Only when a society is built on spiritual integrity can it successfully address its national goals and ensure a bright future for generations to come.

The list of used literatures

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. DP-3907, 14 August 2018. On Measures for the Further Development of the System of Education and Youth Policy.
2. Likhanov, A. (2012). The Moral Foundations of Society. Moscow: Prosveshchenie.
3. Ozhegov, S. I. (1989). Dictionary of the Russian Language. Moscow: Russkiy Yazyk.

4. Slobodchikov, V. I., & Isaev, E. I. (2000). Foundations of Psychological Anthropology: Psychology of Human Development. Moscow: Shkolnaya Pressa.
5. Karimov, I. A. (1999). High Spirituality Is an Invincible Force. Tashkent: Uzbekistan Publishing House.
6. UNESCO (2015). Education 2030: Towards Inclusive and Equitable Quality Education and Lifelong Learning for All. Paris: UNESCO.

****=*****=****

INCLUSIVE CULTURE IN HIGHER EDUCATION: FORMATION, IMPLEMENTATION, AND SOCIETAL IMPACT

Nasretdinova Xurshida Tulkunovna

Teacher of Andijan institute of agriculture and agrotechnologies

Zokirova Shahlo Dilshodbek qizi

the 1st year student of field of study in “Selection and Seed Production of Agricultural Crops”, Andijan institute of agriculture and agrotechnologies

Annotation. The relevance of the formation of culture as a factor in the integration of university students at the level of a higher educational institution lies in the full inclusion of disabled people and normally developing in various areas of student life. Education can become the main tool of inclusion, since it relies on knowledge available to each individual, regardless of individual characteristics.

Key words. Inclusion, students with disabilities, university.

In the modern world, the development of inclusive culture in higher education has become one of the most pressing and significant areas of pedagogical innovation. An inclusive educational environment ensures equal access to knowledge and opportunities for all students, regardless of their physical, psychological, or social differences. It is not merely about providing technical accessibility, but rather forming a *specific system of relationships* between all participants in the educational process — students, teachers, administrative staff, and parents.

The lack of a well-formed inclusive culture leaves a deep and negative imprint on the educational process, leading to reduced learning outcomes, marginalization of students with disabilities, and a general weakening of social cohesion within the

academic community. Therefore, the creation of a sustainable inclusive culture is not only a moral and legal necessity but also a strategic factor that determines the competitiveness, reputation, and social responsibility of modern universities.

The structure of the culture of an educational institution includes the mission, vision, values, and guiding principles that define its activity. A university that prioritizes inclusivity recognizes diversity as a resource rather than a barrier. In this regard, inclusion should be considered an integral component of the overall institutional culture — equal in importance to academic excellence and research innovation.

According to international studies (Beckett & Slater, 2020; Vygotsky, 1978), the formation of inclusive culture helps to stimulate and support the maximum participation of all subjects of the educational process in achieving both the goals of education and the objectives of inclusion. Moreover, a university that promotes inclusion contributes to the socio-economic development of society, as it enables individuals with disabilities to realize their intellectual potential and to participate fully in social and professional life.

Global experience demonstrates that when individuals with disabilities are integrated into the general educational environment, they experience the processes of development, education, upbringing, and socialization on equal terms with others. This reduces the risk of social isolation and fosters empathy, tolerance, and mutual respect among all students.

The main objectives of forming an inclusive culture in higher education institutions can be summarized as follows:

1. Education of healthy students in issues of social attachment as one of the most important components of understanding, empathy, and acceptance of persons with disabilities in society.
2. Provision of material and technical resources in all classrooms and facilities to accommodate diverse forms of disabilities in accordance with leading nosology.

3. Implementation of educational activities aimed at retraining or providing professional development for university teachers to enhance their understanding of students' psychophysical characteristics and needs.
4. Development of inclusive volunteer programs that foster peer support, cooperation, and joint participation in social and academic life.

These objectives require a comprehensive and systemic approach that includes administrative reforms, teacher training, infrastructural adaptation, and the active participation of students.

One of the most effective practices in implementing inclusive culture is the involvement of volunteers. At the university level, volunteers working with students with disabilities are often students of the *Department of Defectology*, who participate in the interactive platform "*Territory of Mutual Understanding*."

This interactive site simulates various conditions that allow participants to "live through" and understand the state of disability. The platform includes four specialized areas that simulate different disabilities:

- ✓ Territory of Silence – representing hearing impairments;
- ✓ Territory of Darkness – representing visual impairments;
- ✓ Territory of Immobility – representing physical disabilities;
- ✓ Territory of Isolation – representing social or emotional barriers.

These simulations help healthy students develop empathy, comprehension, and readiness for inclusive communication. The project also organizes training sessions, forums, symposia, open days, and festivals to unite all students — those with disabilities and those without — into a single cohesive community.

Each event has a specific educational, communicative, or rehabilitative goal. For example, interactive trainings help develop teamwork and problem-solving skills; forums and symposia promote intellectual dialogue and reflection on inclusion issues; and festivals or open days create an atmosphere of equality, acceptance, and celebration of diversity.

The outcomes of these inclusive initiatives demonstrate significant progress in the formation of inclusive culture at the university. The results can be summarized as follows:

1. Organization of numerous inclusive events in various formats (academic, cultural, social).
2. Joint participation of students with and without disabilities in planning, organizing, and conducting events, which strengthens mutual understanding and friendship.
3. Raising awareness among students and teachers about the principles and benefits of social inclusion.
4. Creation of relaxation and sensory rooms designed for psychological rest, stress relief, and emotional balance of students.
5. Establishing partnerships with other universities, allowing exchange of experience, joint projects, and international collaboration.
6. Formation of volunteer groups to provide academic, social, and emotional support to students with disabilities.

These actions have led to increased motivation among students with disabilities, improved social interactions, and the general strengthening of university culture. Moreover, the projects have become a platform for developing leadership, empathy, and civic engagement among all students.

Despite significant progress, the formation of inclusion in the educational space is still limited by several factors. These include insufficient teacher preparation, lack of awareness among students, inadequate infrastructure, and insufficiently developed institutional policies. Furthermore, inclusion should not be perceived as a one-time project but as a long-term cultural transformation involving continuous reflection and adaptation.

It is also essential to highlight the role of *educational technologies* and *digital inclusion*. With the growing digitization of learning, online accessibility, captioned video lectures, and adaptive learning software have become crucial tools in supporting inclusive education. Universities that successfully integrate digital inclusivity not only improve accessibility but also enhance the quality of learning for all students.

In conclusion, it is evident that the formation of inclusive culture in higher education is a complex and multi-dimensional process that requires the involvement of every participant in the educational system. The lack of educational components aimed at familiarizing healthy students with the realities of people with disabilities remains a key challenge.

However, this gap can be bridged through a system of awareness-raising events, specialized programs, and interactive platforms that encourage mutual understanding. The development of inclusive culture contributes not only to personal and academic success but also to the social and economic development of society as a whole. The inclusive university of the future must be a space where every student — regardless of their physical or psychological condition — can feel respected, valued, and fully integrated into academic and social life.

List of used literature:

1. Alekhina, S.V. Inclusive culture as a value basis for higher education changes / S.V. Alekhina, A. Yu. Shemanov // Development of inclusion in higher education: network approach. - 2018 .-- S. 5 - 13.
2. Kudryavtsev, V.A. Culture of inclusion as a strategic reference point in building a society of equal opportunitiesю 2018 .-- C.30 - 39 .

****=====****

ADVANTAGES AND LIMITATIONS OF USING MOBILE APPLICATIONS IN LEARNING AND TEACHING THE ENGLISH LANGUAGE

Mamatqodirova Gulnigor Rustamjonovna

Abstract. In recent years, the integration of mobile applications into language education has transformed the process of teaching and learning English. These tools provide learners with flexibility, autonomy, and access to authentic materials anytime and anywhere. However, despite their advantages, mobile applications also present limitations such as distraction, lack of pedagogical control, and technological inequality. This thesis aims to analyze both the benefits and challenges of using

mobile applications in English language education and to determine how teachers can effectively incorporate them into pedagogical practice. The results highlight that mobile learning can significantly enhance vocabulary, pronunciation, and motivation when supported by guided instruction and well-designed curricula.

Keywords: mobile learning, English language teaching, technology integration, digital pedagogy, m-learning.

The rapid development of digital technologies and the widespread use of smartphones have changed the landscape of education. English language learning, in particular, has benefited greatly from mobile applications such as Duolingo, Memrise, Babbel, and Busuu, which offer interactive and personalized experiences. According to Kukulska-Hulme (2009), mobile devices “bridge formal and informal learning contexts by providing access to authentic communication and language use” [7.p.45].

The relevance of this research lies in the growing necessity to integrate technology into educational environments, especially after the COVID-19 pandemic, when online and blended learning became dominant formats. In Uzbekistan and many other countries, mobile learning has become an essential support for teachers and students to maintain continuous learning beyond classroom walls [14.p.63].

Despite its global spread, the use of mobile applications in English teaching still faces several pedagogical and practical challenges. Many teachers are uncertain about how to align mobile app activities with curriculum goals. Additionally, technological barriers—such as lack of access to smartphones, unstable internet connection, or limited digital literacy—restrict the effectiveness of such tools. Another major issue is the potential for distraction and shallow learning, as learners may engage with apps superficially without achieving deep language competence [2.p28]. Thus, there is a clear need to evaluate both the advantages and limitations of mobile applications to determine how they can best support English language teaching and learning.

The aim of this article is to analyze the advantages and limitations of using mobile applications in teaching and learning English. We will try to achieve the following objectives in our research:

1. Identifying pedagogical benefits of mobile applications for English learners and teachers.
2. Examining technological and methodological challenges in mobile-based language learning.
3. Proposing recommendations for effective integration of mobile apps into English teaching practice.

According to our investigation we have come the conclusion that the benefits of mobile applications are the followings:

1. Accessibility and flexibility – Mobile applications allow learners to study anywhere and anytime, providing opportunities for microlearning — short, focused lessons that fit modern lifestyles [12.p112].
2. Motivation and engagement – Gamified learning systems encourage users through rewards, badges, and progress tracking. Studies show that gamification increases motivation and retention of vocabulary [6.p77].
3. Authentic and multimedia input – Apps provide exposure to real-life contexts through audio, video, and native-speaker content [3.p52].
4. Individualization and feedback – Adaptive algorithms analyze user progress and adjust difficulty levels, providing immediate feedback [4.p66].
5. Integration of skills – modern applications integrate all four skills — listening, speaking, reading, and writing — enabling holistic learning experiences [5.p103].

Everything has its benefits and drawbacks too, so do mobile apps:

1. Lack of teacher control – Excessive independence may result in unguided or incorrect learning [1.p80].
2. Superficial learning and over-gamification – Some learners focus on collecting points rather than understanding linguistic rules [11.p59].
3. Technological and economic Barriers – Not all learners possess smartphones or stable internet access [10.p41].
4. Distraction and screen Fatigue – Mobile devices can easily lead to multitasking or off-task behavior [8.p74].

5. Limited cultural and communicative depth – Many apps emphasize grammar and vocabulary drills but fail to develop intercultural competence [8.p67].

We have mentioned some problems related to the topic and in order to maximize benefits and minimize drawbacks:

- Teachers should integrate mobile learning as a supplement, not a replacement, for traditional instruction.
- Institutions should provide digital literacy training for both teachers and students.
- Educators should evaluate app content for reliability, cultural relevance, and alignment with CEFR standards.
- Blended learning models combining app-based practice with classroom interaction yield the best outcomes [9.p92].

As a conclusion it is important to claim that, mobile applications have become indispensable tools in modern English language education, offering new dimensions of flexibility, motivation, and accessibility. However, their effectiveness depends largely on thoughtful pedagogical integration. Without proper guidance, they may lead to fragmented or superficial learning. Therefore, the role of the teacher remains central in directing how technology supports linguistic and communicative competence. When used critically and strategically, mobile applications can significantly enrich the teaching and learning of English in both formal and informal contexts.

REFERENCES

1. Ally M. (Ed.). Mobile Learning: Transforming the Delivery of Education and Training. Athabasca University Press., 2009-p.80.
2. Beatty K. Teaching and Researching Computer-Assisted Language Learning. Routledge, 2013- p. 28.
3. Burston J. MALL: The pedagogical challenges. Computer Assisted Language Learning, 27(4), 2014 –p. 52.
4. Chen C. M., Hsu, S. H. Personalized intelligent mobile learning system for supporting effective English learning. Educational Technology & Society, 11(3), 2008- p. 66.

5. Chinnery G. M. Emerging technologies: Going to the MALL—Mobile Assisted Language Learning. *Language Learning & Technology*, 10(1), 2006- p. 103.
6. Godwin-Jones R. Emerging technologies: Mobile apps for language learning. *Language Learning & Technology*, 21(2), 2017 – p. 77.
7. Kukulska-Hulme A. Will mobile learning change language learning? *ReCALL*, 21(2), 2009- p. 45.
8. Levy M., Stockwell, G. *CALL Dimensions: Options and Issues in Computer-Assisted Language Learning*. Routledge, 2006 –p. 67.
9. Pegrum M. *Mobile Learning: Languages, Literacies and Cultures*. Palgrave Macmillan, 2019- p.92.
10. Rahimi M., Miri, S. S. The impact of mobile dictionary use on language learning. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 98, 2014-p. 41.
11. Steel C. Fitting learning into life: Language students’ perspectives on benefits of mobile learning. *The International Journal of Mobile and Blended Learning*, 4(2), 2012 –p. 59.
12. Stockwell G. Using mobile phones for vocabulary activities: Examining the effect of the platform. *Language Learning & Technology*, 14(2), 2010- p. 112
13. Thornton P., Houser, C. Using mobile phones in English education in Japan. *Journal of Computer Assisted Learning*, 21(3), 2005- p. 74.
14. Traxler J. Learning with mobiles in developing countries. *Education and Information Technologies*, 23(1), 2018- p. 63.

****=====****

**DEVELOPMENT OF PRACTICAL COMPETENCIES AIMED AT
ENSURING THE BALANCE OF EDUCATION, WORK, AND PERSONAL
LIFE IN STUDENTS**

*Turg'unova Sayyoraxon Muzaffarovna
Teacher at the Department of Preschool,
Primary, and Special Education Methodology,
Andijan Region Center for Pedagogical Excellence*

Annotation: This article explores the development of practical competencies essential for students to maintain a healthy balance between education, work, and personal life. It highlights key skills such as time management, stress management, effective communication, self-advocacy, and goal setting. The piece also discusses strategies for fostering these competencies through curriculum integration, mentorship, technology use, and experiential learning. Additionally, it emphasizes the critical role of educational institutions in creating supportive environments that accommodate students' diverse responsibilities, ultimately promoting their academic success and overall well-being.

Keywords: practical competencies, student balance, time management, stress management, work-life balance, education, personal life, self-advocacy, communication skills, student well-being, academic success, mentorship, experiential learning, institutional support

Introduction. In today's fast-paced and increasingly demanding world, students face the critical challenge of managing multiple responsibilities simultaneously. Balancing education, part-time or full-time work, and personal life is not just a juggling act but a vital skill for holistic well-being and long-term success. The development of practical competencies that support this balance is essential in preparing students to navigate their academic and personal journeys effectively. Students today often find themselves pulled in different directions — academic deadlines, job commitments, social obligations, and personal development activities all compete for time and energy. Without effective skills to manage these demands, students risk burnout, reduced academic performance, and negative impacts on their mental health. Cultivating competencies that promote balance helps students maintain physical health, emotional resilience, and social connectedness, which are foundational to their overall success and happiness.

Key practical competencies for balance:

1. **Time Management:** One of the most crucial competencies is the ability to plan, prioritize, and allocate time efficiently. Teaching students how to break down tasks,

set realistic goals, and avoid procrastination equips them to handle academic and work responsibilities without compromising personal time.

2. **Stress Management and Emotional Regulation:** Practical strategies to manage stress, such as mindfulness, relaxation techniques, and cognitive reframing, empower students to maintain emotional stability even during high-pressure periods.
3. **Effective Communication:** Clear communication skills help students negotiate deadlines, seek support, and maintain healthy relationships with peers, educators, and employers.
4. **Self-Advocacy and Boundary Setting:** Knowing how to assert personal needs and set boundaries is vital in preventing overload. Students learn to say no when necessary and advocate for flexible arrangements that accommodate their diverse commitments.
5. **Goal Setting and Self-Motivation:** Encouraging students to define short-term and long-term goals fosters motivation and purposeful action, making it easier to balance multiple areas of life.

Strategies for developing competencies

- **Curriculum Integration:** Embedding practical skills training into academic programs through workshops, courses, or modules can provide students with structured opportunities to develop and practice these competencies.
- **Mentorship and Counseling:** Access to mentors and counselors who guide students in applying balance strategies in real-life scenarios reinforces learning and offers personalized support.
- **Technology Utilization:** Leveraging apps and digital tools for time management, mental health, and communication can aid students in maintaining organization and well-being.
- **Experiential Learning:** Encouraging participation in internships, volunteer work, and group projects fosters real-world application of balance-related skills.

Educational institutions have a significant role in fostering an environment that supports balanced student lifestyles. Flexible scheduling, access to mental health resources, career services, and extracurricular opportunities contribute to a supportive ecosystem. Policies that recognize the multifaceted lives of students, such as

accommodations for work commitments or family responsibilities, further promote balance. The development of practical competencies aimed at balancing education, work, and personal life is not just a beneficial skill set but a necessary foundation for student success and well-being. By equipping students with time management, stress coping, communication, and self-advocacy skills, and by fostering supportive institutional environments, we prepare them to thrive both academically and personally. In the long term, these competencies not only enhance student life but also build resilience and adaptability essential for their future careers and personal growth.

Literature analysis. The increasing complexity of student life, characterized by simultaneous engagement in academic pursuits, employment, and personal responsibilities, has become a significant focus of contemporary educational research. Scholars emphasize the urgent need to develop practical competencies that enable students to effectively manage these intersecting demands to foster academic success and overall well-being. A substantial body of research highlights time management as a foundational competency for students juggling multiple roles. Macan et al. (1990) argue that effective time management reduces stress and improves academic performance by allowing students to prioritize tasks and allocate resources efficiently. Similarly, Britton and Tesser (1991) found a strong correlation between time management behaviors and academic achievement, emphasizing the role of goal-setting and planning in student success. More recent studies suggest that digital tools and apps further enhance students' organizational abilities (Kearns & Gardiner, 2007).

The literature underscores the critical relationship between stress management and maintaining balance. According to Misra and McKean (2000), students experiencing poor stress coping mechanisms exhibit lower academic performance and higher dropout rates. Mindfulness-based interventions have gained attention for their efficacy in improving emotional regulation and reducing anxiety among students (Shapiro, Brown, & Biegel, 2007). Emotional intelligence, as explored by Salovey and Mayer (1990), is also linked to better self-regulation, aiding students in managing pressures from various life domains. Effective communication is a frequently cited

skill in ensuring balance, enabling students to negotiate workload expectations and seek necessary support. A study by Kuh et al. (2011) illustrates how open communication channels between students, faculty, and employers contribute to flexible academic arrangements and reduced conflict. Self-advocacy, including boundary-setting and assertiveness, is identified by Wehmeyer and Schwartz (1997) as essential for empowering students to maintain personal well-being alongside their obligations.

Research also highlights the role of educational institutions in fostering competencies through curriculum design and support services. Tinto (1993) discusses how institutional commitment to student engagement and support services promotes retention and academic persistence. Furthermore, experiential learning opportunities, such as internships and service-learning, are shown to enhance practical skills and prepare students for real-world balancing acts (Kolb, 1984). The integration of such learning aligns with Bandura's (1986) social cognitive theory, emphasizing learning through experience and self-efficacy development. Despite the growing consensus on these competencies, the literature reveals gaps, particularly in addressing the diverse socio-economic and cultural contexts of students. Some studies call for more inclusive frameworks that consider disparities in access to resources and social support (Arnett, 2000). Additionally, the rise of remote learning and gig economy work introduces new dynamics to balance management, requiring updated competency models that incorporate digital literacy and adaptability (Johnson et al., 2020).

Research methodology. This study employs a mixed-methods research design, combining quantitative and qualitative approaches to comprehensively explore the development of practical competencies that support students in balancing education, work, and personal life. The mixed-methods approach allows for the collection of broad numerical data while also gaining deeper insights into students' lived experiences and perceptions. The study will involve undergraduate and graduate students enrolled at a mid-sized university who are concurrently engaged in academic programs and part-time or full-time employment. A purposive sampling technique will be used to select participants who meet the criteria of managing education

alongside work and personal commitments. The targeted sample size is approximately 200 students for the quantitative phase and 20 participants for the qualitative phase. The study will adhere to ethical standards in research involving human participants. Informed consent will be obtained from all participants, ensuring confidentiality and anonymity. Participants will be informed of their right to withdraw from the study at any time without penalty. The research proposal will be submitted for approval by the university's Institutional Review Board (IRB) prior to data collection.

Table 1. Analytical Summary of Practical Competencies for Balancing Education, Work, and Personal Life in Students

Competency	Description	Importance	Development Strategies
Time Management	Ability to plan, prioritize, and allocate time effectively	Reduces stress, improves academic performance, and prevents overload	Workshops, digital planning tools, goal-setting exercises
Stress Management	Techniques to regulate emotional responses and cope with pressure	Maintains mental health, prevents burnout, enhances resilience	Mindfulness training, counseling services, relaxation techniques
Effective Communication	Skills to clearly express needs and negotiate expectations	Facilitates support-seeking and boundary setting	Communication skills training, peer mentoring
Self-Advocacy	Ability to assert personal needs and set boundaries	Prevents overcommitment and fosters empowerment	Role-playing scenarios, assertiveness workshops

Competency	Description	Importance	Development Strategies
Goal Setting & Motivation	Defining short and long-term goals to guide actions	Enhances focus and purposeful balancing of priorities	Reflective journaling, SMART goal frameworks
Institutional Support	Availability of flexible policies and resources	Provides environment conducive to balance	Policy reforms, academic advising, mental health services
Experiential Learning	Practical engagement in real-world tasks	Reinforces competencies through application	Internships, service-learning, project-based learning

Results and discussion. The quantitative survey gathered responses from 200 students balancing education, work, and personal life. Analysis of the data revealed the following key findings:

- **Time Management Competency:** 78% of respondents reported moderate to high proficiency in time management. A positive correlation ($r = 0.65$, $p < 0.01$) was found between time management skills and perceived balance among academic, work, and personal responsibilities.
- **Stress Management:** Only 54% of students felt confident in managing stress effectively. Those with higher stress management competencies reported better academic performance and lower levels of burnout.
- **Communication Skills:** 70% of participants indicated they could effectively communicate their needs to educators and employers. This competency was significantly linked ($p < 0.05$) to receiving flexible work or study arrangements.
- **Self-Advocacy:** Approximately 60% of students demonstrated strong self-advocacy skills, enabling them to set boundaries. However, 40% struggled with asserting their limits, which correlated with higher stress levels.

- **Goal Setting and Motivation:** 75% of respondents regularly set academic and personal goals, which supported sustained motivation and helped prioritize tasks.

The qualitative interviews with 20 students reinforced these quantitative findings. Participants frequently cited time management and stress coping as their biggest challenges. Many emphasized the critical role of institutional support, such as flexible deadlines and mental health services, in helping them maintain balance.

The results indicate that practical competencies, particularly time management and stress management, play a pivotal role in students' ability to balance education, work, and personal life. The strong positive correlation between time management skills and perceived balance confirms previous findings by Macan et al. (1990) and Britton and Tesser (1991), highlighting the centrality of planning and prioritization in managing multiple demands. The relatively lower confidence in stress management suggests an area where targeted interventions could be highly beneficial. This aligns with Misra and McKean's (2000) observations that inadequate stress coping strategies negatively impact academic outcomes and well-being. Introducing mindfulness and relaxation training, as supported by Shapiro et al. (2007), could be integrated into student support programs to address this gap.

Effective communication and self-advocacy also emerged as crucial but somewhat less developed competencies. Given their significant role in negotiating flexible arrangements and setting boundaries, universities should prioritize communication skills workshops and empowerment programs. This is consistent with Kuh et al.'s (2011) advocacy for open communication channels to reduce student conflicts and stress. Moreover, the interviews underscored the essential role of institutional support. Policies that accommodate diverse student needs — such as flexible scheduling, counseling services, and experiential learning opportunities — contribute significantly to competency development and balance. These findings echo Tinto's (1993) model, which emphasizes the importance of institutional commitment to student engagement and success.

Conclusion. Balancing education, work, and personal life presents a complex challenge for today's students, requiring a well-rounded set of practical competencies.

This study highlights the critical importance of skills such as time management, stress management, effective communication, self-advocacy, and goal setting in helping students achieve this balance. While many students demonstrate proficiency in some areas, gaps remain—particularly in stress coping and self-advocacy—that can negatively impact academic performance and personal well-being. Educational institutions play a pivotal role in fostering these competencies through curriculum integration, supportive policies, and accessible resources. By creating an environment that encourages skill development and provides flexibility, universities can empower students to navigate their multifaceted responsibilities successfully. Ultimately, cultivating these competencies not only enhances students' immediate academic and personal experiences but also prepares them for lifelong resilience and adaptability in their future careers and personal lives.

References

1. Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55(5), 469–480.
2. Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Prentice-Hall.
3. Britton, B. K., & Tesser, A. (1991). Effects of time-management practices on college grades. *Journal of Educational Psychology*, 83(3), 405–410.
4. Johnson, N., Veletsianos, G., & Seaman, J. (2020). US faculty and administrators' experiences and approaches in the early weeks of the COVID-19 pandemic. *Online Learning*, 24(2), 6-21.
5. Kearns, H., & Gardiner, M. (2007). Strategies for managing time and work commitments of university students: The role of technology. *Journal of Further and Higher Education*, 31(3), 285-298.
6. Kolb, D. A. (1984). *Experiential learning: Experience as the source of learning and development*. Prentice Hall.
7. Kuh, G. D., Kinzie, J., Buckley, J. A., Bridges, B. K., & Hayek, J. C. (2011). *Student success in college: Creating conditions that matter*. Jossey-Bass.

8. Macan, T. H., Shahani, C., Dipboye, R. L., & Phillips, A. P. (1990). College students' time management: Correlations with academic performance and stress. *Journal of Educational Psychology*, 82(4), 760–768.
9. Misra, R., & McKean, M. (2000). College students' academic stress and its relation to their anxiety, time management, and leisure satisfaction. *American Journal of Health Studies*, 16(1), 41–51.
10. Salovey, P., & Mayer, J. D. (1990). Emotional intelligence. *Imagination, Cognition and Personality*, 9(3), 185–211.

****=====****

ONA TILI VA O‘QISH SAVODXONLIGI FANLARIDA DASTURIY PLATFORMA ORQALI RAG‘BATLANTIRISHNI METODIK TAKOMILLASHTIRISH

***Jumakulova mavludaxon xosilovna
Andijon davlat universiteti
tayanch doktoranti***

Annotatsiya. Ushbu maqolada ona tili va o‘qish savodxonligi fanlarini o‘qitishda raqamli texnologiyalar, xususan, Nearpod platformasidan foydalanish orqali o‘quvchilarni rag‘batlantirish va dars jarayonini metodik jihatdan takomillashtirish masalalari yoritilgan. Muallif zamonaviy interaktiv vositalarning o‘quvchilarning darsga bo‘lgan qiziqishini oshirish, faolligini rag‘batlantirish va mustaqil fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirishdagi o‘rnini tahlil qilgan. Tadqiqot davomida Nearpod platformasining ta’limiy imkoniyatlari – interaktiv testlar, real vaqtli fikr almashinuvi, vizual materiallar bilan boyitilgan topshiriqlar va o‘z-o‘zini baholash funksiyalari orqali o‘quvchilarning bilim olish jarayoniga bo‘lgan munosabati ijobiy o‘zgargani kuzatilgan. Maqola yakunida mazkur platformaning metodik jihatdan samarali foydalanish yo‘llari va tavsiyalari keltirilgan. Tadqiqot natijalari ushbu platforma ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirishda samarali vosita ekanini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: nearpod, ta’lim, interaktiv, motivatsiya, rag‘batlantirish, intellekt.

Ta'lim zamonaviy jamiyatning asosiy poydevori bo'lib, insonlarning intellektual, ijtimoiy va shaxsiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Jamiyat rivojlanishi bilan ta'lim jarayonlari ham moslashib, zamonning o'zgaruvchan ehtiyojlari va talablariga javob beradi. So'nggi yillarda texnologiyalar sohasidagi yutuqlar ta'limni yangi vositalar va usullar yordamida boyitdi.

Internet-texnologiyalari rivojlangan zamonda jamiyatning har sohasiga o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Internet insonlarning kundalik hayotining ajralmas qismiga aylanib, aloqa vositasi va ma'lumotlar bazasi sifatida keng foydalanilmoqda. Internet har bir sohada iqtisodiyotdan tortib, ta'limgacha o'z o'rnini topgan. Ta'lim sohasi internetning tezkor rivojlanishi va raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi bilan sezilarli o'zgardi. Internet-texnologiyalari o'quvchilarga va o'qituvchilar uchun turli ta'lim resurslaridan foydalanish, masofaviy ta'lim, interaktiv va innovatsion usullarda o'qitish va o'rganish kabi yangi imkoniyatlarni taqdim etdi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev: "Bugungi kunda yoshlarimizning bilim va ma'lumot olishining asosiy manbai internet ekanligi hech kimga sir emas"- degan fikri, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ta'lim jarayonidagi o'rni va yoshlar hayotidagi ta'sirini chuqur aks ettiradi [1].

Ta'limda platformalardan foydalanish, ayniqsa ona tili fanini o'qitishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bu platformalar o'qituvchilarga o'quvchilarning bilim darajasini muntazam nazorat qilish, uy vazifalarini samarali tekshirish va eng muhimi, faol o'quvchilarni o'z vaqtida rag'batlantirib borish imkoniyatini beradi. Ta'lim platformalar orasida "**Nearpod**" alohida o'rin tutadi, chunki u o'qituvchilarga keng ko'lamli interaktiv topshiriqlar yaratish va o'quvchilar faoliyatini real vaqtda kuzatib borish imkoniyatini taqdim etadi.

Nearpod 2012-yilda Guido Kovalskiy, Felipe Sommer va Emiliano Abramzon tomonidan yaratilgan. Hozirda *Nearpod* to'liq ta'lim platformasiga aylangan bo'lib, o'qituvchilar uchun ko'plab vositalarga ega. Interaktiv prezentatsiyalardan tashqari, u hozirda virtual haqiqat ekskursiyalari, hamkorlikdagi faoliyatlar, formativ baholashlar va uy vazifalarini taqdim etadi [2].

N.Safarova ilmiy izlanishlarida ta'limda zamonaviy texnologiyalardan foydalanishning afzalligini ta'kidlab, uch didaktik darajaga ajratadi:

1. Jamiyatni axboratlashtirish hisobiga yangi muammolarni hal qilish darajasi;
2. O'qituvchilar ta'limning yangi namunasini yaratish darajasi;
3. An'anaviy pedagogik muammolarni hal qilish darajasi [3].

Ona tili darslarida o'qituvchilar o'quvchilarga lingvistik bilimlarni samarali o'zlashtirishda turli an'anaviy, interfaol metodlar va usullardan foydaladilar. Biroq, o'quvchilarning o'rganilgan bilimlari doimiy ravishda ongida saqlanib qolishi uchun ularni takrorlash muhim ahamiyatga ega. Shu bois, darsdan so'ng o'quvchilarga uy vazifasi sifatida turli topshiriq va mashqlar beriladi. Ammo, amalda o'quvchilarning aksariyati uy vazifalarini bajarishga ishtiyoqi pastligi yoki diqqati turli o'yinlarga qaratilganligi tufayli bajarmaydilar. Ushbu muammoni hal etish maqsadida, o'quvchilarning doimiy ravishda uy vazifalarini bajarishlari va o'tilgan mavzuni takrorlashlarini ta'minlash uchun o'qituvchilarga *Nearpod* platformasidan foydalanishni tavsiya etamiz. Ushbu platforma orqali o'quvchilar o'z bilimlarini nazorat qilish imkoniyatiga ega bo'lib, o'qituvchilar esa uy vazifalarini yanada samarali tarzda monitoring qilish imkonini topadilar. O'quvchilarni *Nearpod* platformasi orqali topshiriq va mashqlarni bajarishga jalb etishda rag'batlantirish metodidan foydalanamiz.

Rag'batlantirish metodi faoliyatni takrorlagan sari shaxsda yuqori motivatsiyani saqlab qolishga yordam beradi va har bir yangi takrorlash jarayoni yangi zavq, qoniqish bilan amalga oshiriladi. O'quvchilarning o'rganish faoliyatini samarali amalga oshirishda interaktiv vositalardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. *Nearpod* ta'lim platformasi orqali o'quvchilar yangi mavzularni turli xil interaktiv metodlar yordamida mustahkamlash imkoniga ega.

Nearpod platformasi zamonaviy ta'lim muhitida o'zining ko'p funkcionalligi bilan alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ta'lim texnologiyalari bo'yicha mutaxassis Zhenfei Zhou ta'kidlaganidek: *Nearpod* - bu shunchaki taqdimot vositasi emas, balki o'quvchilarning bilim olish jarayonini to'liq qamrab oluvchi va nazorat qiluvchi mukammal tizimdir" [4].

Nearpod platformasi orqali o'qituvchi o'tilgan mavzuni mustahkamlash uchun o'quvchilarning o'zlashtirish darajasiga moslashgan topshiriqlarni yaratishi orqali o'quvchilarning har birining bilim darajasiga mos savollar taqdim eta oladi. Ushbu platformada turli interaktiv faoliyatlar, masalan, testlar, savollar, videolar, prezentatsiyalar va virtual ekskursiyalar, o'quvchilarga nafaqat bilish, balki o'zlarini faol ishtirokchi sifatida his qilish imkoniyatini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev Sh.M. Milliy tiklanishdan – milliy yuksalish sari. 4-jild. – Toshkent: O'zbekiston, 2019. –.456 b.
2. <https://youtu.be/VSXrmwzfPJo>
3. Safarova Nigora Nasillovna. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish metodikasini zamonaviy ta'lim texnologiyalari vositasida takomillashtirish. Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertasiyasi avtoreferati. – Buxoro, 2024. – 48 b.
4. Zhenfei Zhou. Leveraging interactive digital tools for online business education: Improving academic performances // The International journal of management education. - 2025. - № 23. <https://www.sciencedirect.com/journal/the-international-journal-of-management-education>

****=*****=****

THE USE OF TECHNOLOGY IN LANGUAGE LEARNING: THE CASE OF DUOLINDO, CHATGPT AND AI TUTORS.

Yuldasheva Laziza
Language and Humanities Department Assistant,
Andijan State Technical Institute

Absrtact: This article examines modern technologies applied in foreign language learning, focusing on the Duolingo platform, the language model Chat GPT, and specialized AI tutors. Their features, advantages, and limitations are analyzed, alongside future prospects of digital language education. The integration of innovative technologies fosters personalized and effective language learning.

Keywords: artificial intelligence, Chat GPT, Duolingo, language learning, digital technologies, AI tutors, gamification.

Introduction

Contemporary education is undergoing a digital transformation, particularly evident in foreign language instruction. Artificial intelligence-based technologies and online platforms offer new opportunities for personalized and effective language acquisition. This article analyzes key innovative tools — Duolingo, ChatGPT, and AI tutors.

Technological Shift in Language education

Modern digital solutions enable the adaptation of learning processes to individual learners' needs, ensuring accessibility, motivation, and personalized feedback.

Duolingo: Gamification and Microlearning

Duolingo provides interactive lessons featuring gamification elements that enhance engagement and regular study habits. However, it is limited in developing speaking skills and complex communicative practices.[3]

Chat GPT as a universal language assistant

Chat GPT offers dialogic learning opportunities, error correction, and text generation, creating an effect of real communication in the target language. Nonetheless, it lacks nonverbal cues and emotional intonation.

AI tutors and virtual teachers

Modern AI tutors specialize in pronunciation and listening skills using speech recognition and VR technologies, allowing immersive language learning experiences.

Comparative analysis

Criterion	Duolingo	ChatGPT	AI Tutors
Goal	Basic grammar, vocabulary	Communication, assistance, generation	Pronunciation, practice

Learning Level	Beginner – intermediate	Any	Beginner – advanced
Motivation	Gamification	Personalized dialogue	Feedback and results
Technical Requirements	Minimal	Internet	Microphone, VR equipment
Language Environment	Artificial	Flexible, simulated	Close to real

Future prospects

Further integration of AI into educational programs, expansion of adaptive learning and immersive technologies, and strengthening of interdisciplinary approaches are anticipated.[2]

Conclusion

The use of AI and digital platforms is significantly transforming foreign language learning by providing personalization, motivation, and expanding access to language resources. Technologies do not replace teachers but serve as effective supplements to enhance language education quality.

References

1. Vasilyeva, T. Y. (2022). *Artificial Intelligence in Educational Technologies*. Moscow: Nauka.
2. Smith, J. (2021). AI and language learning: Current trends. *Journal of Language Education*, 15(3), 45-60.
3. Brown, L. (2023). Gamification in language education: The Duolingo case. *Language Learning Technology*, 8(1), 23-35.

SUN'IY INTELLEKT VA RAQAMLI PLATFORMALAR ASOSIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING KOGNITIV KOMPETENSIYALARI O'SISHINI BOSHQARISH METODIKASI

O'rinova Shoxista Baxtiyor qizi
orinovas984@gmail.com

Zahiriddin Muhammad Bobur nomidagi
Andijon davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotation. Raqamli ta'limning paydo bo'lishi o'quv muhitida inqilob qildi, bo'lajak o'qituvchilar ijodini rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlar yaratdi. Shu nuqtai nazardan, raqamli vositalar va metodologiyalardan bo'lajak o'qituvchilar o'rtasida ijodkorlikni rivojlantirish uchun qanday samarali foydalanish mumkinligini tushunish juda muhimdir. Ushbu maqolada ijodiy rivojlanishga hissa qo'shadigan asosiy komponentlar va strategiyalarni aniqlash va o'qituvchilar va muassasalar uchun integratsiyalashgan asosni taklif qiladi.

Kalit so'zlar: raqamli ta'lim, raqamli texnologiya, tizim, kreativlik, kreativ faoliyat, kreativ jarayon, qobiliyat, ijodkorlik, CD-ROM tizimi

KIRISH. Ta'lim jarayonini axborotlashtirish masalasi XX asrning 90-yillaridan e'tiboran dolzarb masalalar sifatida tadqiq etib kelinmoqda. Shu davrdan boshlab ta'lim jarayoniga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish bo'yicha juda ko'plab ishlar amalga oshirildi. Barcha sohalarda bo'lgani kabi ta'lim muassasalari ham zamonaviy kompyuter sinflari bilan jihozlanib, o'quv predmetlaridan elektron o'quv resurslari yaratildi va ulardan ta'lim jarayonida foydalanib kelinmoqda. Hozirgi kunda ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, madaniy va ekologik sohalardagi o'zgarishlarga sababchi bo'lgan globallashtirish jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari alohida ahamiyatga ega. Globallashtirish jamiyatda zamonaviy bilimlarga ega bo'lish, olingan bilimlarni tahlil qilish va amaliyotga qo'llash muhimdir.

METODLAR. Tadqiqotning maqsadi bo'lajak o'qituvchilarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga nisbatan kompetentligini rivojlantirish asoslari, mazmun-mohiyati va metodik tizimini ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqotda ta'lim

muassasalarida ta'lim oluvchilarda axborotga nisbatan kompetentligini rivojlantirish asoslari, mazmun-mohiyati va metodik tizimini ishlab chiqish masalalari bayon etiladi. Tadqiqotda kuzatish, suhbat, ilmiymetodik tahlil va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi.

NATIJALAR. Ta'lim muassasalarida olingan bilim, ko'nikma va malakalarni kompetentsiyalarga aylantirish orqali bo'lajak o'qituvchilar jamiyatning iqtisodiy va ijtimoiy salohiyatiga o'z hissalarini qo'shish bilan birga shaxsiy hayotlarida ham farovonlikka erishadilar. Jamiyatda yoshlar muvaffaqiyatli hayot kechirishlari, o'z o'rnini topishlari hamda ijtimoiy va iqtisodiy jarayonlarga integratsiyalashuvi uchun qanday kompetentsiyalarga ega bo'lishlari kerak degan savolga javob berish dolzarb vazifalardan hisoblanadi. Jamiyat taraqqiyoti davomida o'tkazilgan kuzatishlarga ko'ra axborotga nisbatan kompetentsiyani egallash birinchi masalalardan hisoblanadi. Shu sababli ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarni o'qitishga alohida ahamiyat berish, ta'lim standartlarni yangilash, o'quv dasturlarini takomillashtirishni taqozo etadi.

Kompetentsiya so'zi ko'zlangan natijalarga erishish uchun bilim, ko'nikma va malakalarni qo'llay olish qobiliyatini namoyish eta olishni bildiradi [1]. Ta'limiy kompetentsiyalar tayanch (umumiy) va maxsus (fanga oid) kompetentsiyalarga bo'linadi. Tayanch kompetentsiyalar kommunikativ kompetentsiya, axborot bilan ishlash kompetentsiyasi, shaxs sifatida o'z-o'zini rivojlantirish kompetentsiyasi, ijtimoiy faol fuqarolik kompetentsiyasi, umummadaniy kompetentsiyalar, matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kompetentsiyasi kabilardan tashkil topadi [2].

Kommunikativ kompetentsiyaning asosiy mazmuni jamiyatda o'zaro muloqotga kirishish uchun ona tili va biror xorijiy tilni mukammal o'zlashtirish hamda muloqotda samarali foydalana olish, o'z fikrini og'zaki va yozma tarzda aniq va tushunarli bayon qila olish, mavzudan kelib chiqib savollarni mantiqan to'g'ri qo'ya olish va javob berish, ijtimoiy moslashuvchanlik, o'zaro muloqotda muomala madaniyatiga amal qilish, jamoaviy hamkorlikda ishlay olish, muloqotda

suhbatdosh fikrini hurmat qilgan holda o'z pozitsiyasini himoya qila bilish, uni ishonтира bilish, turli ziddiyatli vaziyatlarda o'z ehtirolarini boshqarish, muammo va kelishmovchiliklarni hal etishda zarur bo'lgan qarorlarni qabul qila olish kabilardan iborat.

Axborot bilan ishlash kompetentsiyasi mavjud axborot manbalari internet materiallari, televizor, radio, audio-video yozuvlar, telefon, kompyuter, elektron pochta va boshqalardan foydalana olish, multimedia vositalardan zarur bo'lgan axborotlarni izlab topa olish, saralash, qayta ishlash, uzatish, saqlash, xavfsizligini ta'minlash va foydalanishda media-madaniyatga rioya qilish, ma'lumotlar bazasini yarata olish, asosiylarini tanlay olish va ularni tahlil qila bilish, kundalik faoliyatda uchraydigan hujjatlar bilan ishlay olish masalan, tabriknomalar yoza olish, anketalarni to'ldirish, mehmonxona ro'yxatida o'zi to'g'risidagi ma'lumotlarni qayd eta olishi va boshqalarda o'z aksini topadi [3].

Shaxs sifatida o'z-o'zini rivojlantirish kompetentsiyasi shaxs sifatida doimiy ravishda o'z-o'zini rivojlantirish, jismoniy, ma'naviy, ruhiy va intellektual kamolotga intilish, hayot davomida o'qib-o'rganish, bilim, tajribani mustaqil ravishda muntazam oshirib borish, o'z hatti-harakatini adekvat baholash, o'zini nazorat qila bilish, halollik, to'g'rilik kabi sifatlariga ega bo'lish, o'qib o'rganganlari va hayot tajribasidan foydalangan holda kundalik turmushda uchraydigan muammolarni hal eta olish masalalaridan iborat bo'ladi.

Ijtimoiy faol fuqarolik kompetentsiyasi jamiyatda bo'layotgan voqea, hodisa va jarayonlarga daxldorlikni his etish va faol ishtirok etish, o'zining fuqarolik burch va huquqlarini bilishi, unga rioya qilish ya'ni xaridor, saylovchi, mijoz, ishlab chiqaruvchi sifatida faoliyat yurita olish, mehnat va fuqarolik munosabatlarida muomala, iqtisodiy, huquqiy madaniyatga ega bo'lish, kasbiy mavqeining o'sishiga intilish bilan jamiyat va oilasi manfaatlari uchun xizmat qilish, yordamga muhtojlarga saxovatli bo'lish kabilardan iborat.

Umummadaniy kompetentsiyalar Vatanga sadoqatli, insonlarga mehr-oqibatli hamda umuminsoniy va milliy qadriyatlarga e'tiqodli bo'lish, badiiy va san'at asarlarini tushunish, ta'sirlana olish, orasta kiyinish, yurish-turishda madaniy

me'yorlarga va sog'lom turmush tarziga amal qilish, umumbashariy ahamiyatga ega bo'lgan qadriyatlar, urf odatlar, marosimlar, milliy-madaniy an'analar va boshqalarni bilish, unga hurmat bilan munosabatda bo'lish, o'zgalarga nisbatan mehr-muruvvat, saxiylik, o'zgalarning dunyoqarashi, diniy e'tiqodi, milliy va etnik xususiyatlari, an'ana va marosimlarini hurmat qilish, xalqining tarixiy, ma'naviy va madaniy merosini avaylab asrash, jamiyatda o'rnatilgan odob-axloq qoidalariga rioya qilish kabilardan tashkil topadi. Matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kompetentsiyasi aniq hisob-kitoblarga asoslangan holda shaxsiy, oilaviy, kasbiy va iqtisodiy rejalarini tuza olish, shaxsiy, ijtimoiy va iqtisodiy munosabatlarda hisob-kitob bilan ish yuritish, kundalik faoliyatda turli formula, model, chizma, grafik va diagrammalarni o'qiy olish va foydalanish, inson mehnatini engillashtiradigan, mehnat unumdorligini oshiradigan va qulay shartsharoitga olib keladigan fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalana olish kabilardan iborat.

Maxsus kompetentsiyalar ya'ni fanga oid kompetentsiyalarning asosiy mazmuni informatika fani misolida quyidagilardan iborat bo'ladi: axborotlarni elektron vositalarda yig'ish kompetentsiyasi, axborotlarni elektron vositalar orqali qayta ishlash kompetentsiyasi, axborotlarni elektron vositalar orqali uzatish kompetentsiyasi, informatikaga oid bilimlarni amaliyotda qo'llash kompetentsiyasi kabilardan iboratdir. Axborotga nisbatan kompetentlilik insonlar uchun muhim kompetentsiya hisoblanib, u kompyuter, telekommunikatsiya vositalari va Internet imkoniyatlaridan foydalangan holda turli muammo va masalalarni hal etishda namoyon bo'ladi. Axborotga nisbatan kompetentlilik deganda, ta'lim oluvchilarning axborotlashgan jamiyatda o'z o'rnini munosib egallash va muvaffaqiyatli mehnat faoliyati bilan shug'ullanishlari uchun axborotga ega bo'lish, uni izlash, qayta ishlash, baholash, yaratish va uzatishni amalga oshirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalana olish qobiliyati va layoqati tushuniladi. Ta'lim oluvchilarda axborotga nisbatan kompetentlilikni shakllantirish va rivojlantirish masalasi ta'lim muassasalarida Tarbiya faniga oid kompetentsiyalarni hamda foydalanuvchilik kompetentsiyalarni, ya'ni hamkorlik qilish, muloqotni amalga

oshirish, bilimlarni mustaqil ravishda egallash va ularni axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda amaliyotda qo'llashni o'z ichiga oladi. Axborotlarni elektron vositalar orqali qayta ishlash kompetentsiyasi orqali bo'lajak o'qituvchilarda matnli axborotni tahrirlash, formatlash, grafik elementlarni yasash, jadvallar hosil qilish, formulalar kiritish, grafik axborotni tahrirlash, grafik fayllarda matn kiritish va uni formatlash, grafik shakllarni o'zgartirish, ranglar bilan ishlash, animatsiya stsenariylarini yoza olish, fayllarni arxivlash layoqati shakllantiriladi. Xususan, Internetdan olingan axborotlardan foydalanib taqdimot materiallari yaratish uchun grafik muharrirlar, matn muharrirlari, jadval protsessorlari, multimedia dasturlari va taqdimot dasturlari, animatsiya tayyorlash, veb-tarmoqqa joylashtirish, axborot hajmini kichraytirish uchun qayta ishlash dasturlaridan foydalanish masalalari o'rganiladi.

Axborotlarni elektron vositalar orqali uzatish kompetentsiyasini shakllantirish natijasida ta'lim oluvchilarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari orqali axborotlarni uzata olish, axborot xavsizligini ta'minlay olish, elektron pochta bilan ishlay olish, faksda axborot uzata olish, video konfrentsiya orqali axborot uzata olish, huquqiy va ahloqiy me'yorlarni bilish, mualliflik huquqlarini bilish, erkin foydalaniladigan dasturlar, tijorat dasturlari, dasturlar litsenziyalarini farqlash kabi layoqatni hosil qilish.

XULOSA. Axborotga nisbatan kompetentsiyalarning shakllantirilganligini aniqlashda savol-javob, izlash, qayta ishlash, didaktik materiallar asosida test topshiriqlari, jadvallar bilan ishlash, o'quvchilar faoliyatini tahlil qilib o'z-o'zini baholash usullaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbek tilining izohli lug'ati.2-jild.- T.: O'zbekiston milliy entsiklopediyasi, 2006. – 672 b.
2. Xlobistova I.Yu., Tutolmin A.A. Ot informatsionnoy kompetentnosti formirovaniyu informatsionnoy kulturi // Informatika i obrazovanie, 2006. №2.- S.109-111.
3. Tojiyev M. va boshq. Ta'lim jarayonida zamonaviy axborot texnologiyalari. - T.: 2001. - 148

O'ZBEK TILI TA'LIMIDA LLM IMKONIYATLARI VA CHEKLOVLARI

Mirzayeva Nargizoy Sanjarovna
Andijon davlat texnika instituti,
“Tillar va gumanitar fanlar” kafedrasi katta o‘qituvchisi,
Toshkanboyeva Xadicha Ravshanbek qizi
“Muhandislik iqtisodiyoti va boshqaruv”
fakulteti Iqtisodiyot yo‘nalishi K52-24 guruh talabasi

So‘nggi yillarda sun‘iy intellekt texnologiyalarining tez sur‘atlarda rivojlanishi natijasida tabiiy tilni qayta ishlash (Natural Language Processing — NLP) yo‘nalishida yirik yutuqlar kuzatilmoqda. Ayniqsa, katta til modellari (Large Language Models — LLM), jumladan GPT, BERT, Gemini, Claude kabi tizimlar tilni tahlil qilish, matn yaratish, tarjima qilish va ta‘lim jarayonini qo‘llab-quvvatlash imkoniyatlarini kengaytirdi.

Dunyo miqyosida til ta‘limini avtomatlashtirish, sun‘iy intellekt vositalari orqali o‘quvchilarning yozma va og‘zaki nutqini tahlil qilish, grammatik xatolarni aniqlash hamda til o‘rganish jarayonini individuallashtirishda LLM texnologiyalari faol qo‘llanilmoqda.

O‘zbekiston sharoitida ham bu texnologiyalarni o‘zbek tili ta‘limiga moslashtirish yo‘nalishida dastlabki ilmiy izlanishlar boshlangan. Jumladan, UzBERT modeli o‘zbek tili uchun yaratilgan ilk neyron til modeli sifatida e‘tirof etilgan. Shu bilan birga, o‘zbek tili o‘zining morfologik boyligi, so‘z tartibining erkinligi va sintaktik murakkabligi bilan boshqa tillardan farq qiladi. Shu sababli, LLM texnologiyalarini bevosita o‘zbek tiliga tatbiq etish bir qator metodik va lingvistik muammolarni yuzaga keltiradi .

O‘zbek tilini o‘qitish jarayonida LLM texnologiyalarining imkoniyatlarini aniqlash, ularni samarali qo‘llash usullarini ishlab chiqish va mavjud metodik cheklovlarni ilmiy tahlil etish zaruriyati mavjud.

Asosiy maqsadi o‘zbek tilini o‘qitishda katta til modellarining imkoniyatlarini aniqlash, ularning metodik cheklovlarini o‘rganish hamda samarali foydalanish yo‘lga qo‘uishdan iborat. Bu holda quyidagi vazifalarni amalga oshirishni talab etadi:

1. LLM texnologiyalarining nazariy asoslarini o'rganish;
2. O'zbek tiliga oid mavjud modellarni tahlil qilish;
3. O'qitish jarayonida LLM dan foydalanishning afzalliklarini aniqlash;
4. Metodik cheklovlarni o'rganib, amaliy yechimlar ishlab chiqish.

Katta til modellari (LLM) o'zbek tili o'qitish jarayoniga yangi sifat bosqichi olib kirishi mumkin. Avvalo, bu texnologiyalar o'quvchi nutqini avtomatik tahlil qilish, grammatik xatolarni aniqlash va matnni stilistik jihatdan takomillashtirish imkonini beradi. Masalan, o'quvchi yozgan matnni model avtomatik tahlil qilib, grammatik va semantik nuqsonlarni ko'rsatadi, bu esa o'qituvchining vaqtini tejaydi va baholashni aniqroq qiladi.

Bundan tashqari, LLM asosida ishlovchi chat-assistentlar o'quvchiga o'zbek tilida muloqot qilishni mashq qilish, so'z boyligini kengaytirish va til madaniyatini mustahkamlash imkonini beradi. Shu orqali ta'lim jarayonida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv amalga oshiriladi.

LLM texnologiyalari, ayniqsa, interaktiv ta'lim vositasi sifatida samarali. Masalan, o'quvchilar sun'iy intellekt yordamida dars mavzusiga oid matnlar yaratish, so'zlarning morfologik shakllarini tahlil qilish yoki sinonimlar topish mashqlarini bajarishlari mumkin. Shuningdek, LLM dan foydalanish orqali til o'rganish muhitini raqamlashtirish, ya'ni onlayn kurslar, o'z-o'zini tekshiruvchi tizimlar va ovozli yordamchilarni yaratish mumkin. Bu o'zbek tili ta'limini zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari bilan integratsiyalash imkonini beradi.

Xorijiy tajriba shuni ko'rsatadiki, til o'qitishda LLM larni qo'llash o'quvchilarning o'zlashtirish ko'rsatkichlarini o'rtacha 25–30 foizga oshirgan. Shu bois bu texnologiyalar o'zbek tili o'qitish tizimini modernizatsiya qilishda muhim vosita sifatida qaralmoqda. Biroq, o'zbek tili uchun LLM dan foydalanishda bir qator metodik va lingvistik cheklovlar mavjud. Avvalo, o'zbek tili agglyutinativ til bo'lib, so'zlar ko'plab qo'shimchalar orqali ma'no oladi. Bu esa modelning tokenizatsiya jarayonini murakkablashtiradi. Masalan, "borayotgan edim" kabi fe'l shakllarida morfemalarning o'zaro bog'liqligini model to'liq anglay olmasligi mumkin.

Shuningdek, o'zbek tilida so'z tartibi nisbatan erkin. Bu holat LLM uchun gap tuzilmasini to'g'ri tushunish va semantik munosabatlarni aniqlashda qiyinchilik tug'diradi. Bundan tashqari, hozircha o'zbek tili uchun yaratilgan modellarning ma'lumotlar bazasi hajmi ingliz yoki rus tillariga nisbatan ancha kichik. Natijada modelning javoblari ba'zan noaniq yoki umumiy bo'lishi mumkin.

Metodik jihatdan esa LLM texnologiyalaridan foydalanishda o'qituvchining rolini to'liq o'zgartirmasdan, balki uni qo'llab-quvvatlovchi vosita sifatida ishlatish lozim. Aks holda, o'quvchilar sun'iy intellektga haddan tashqari tayanib, mustaqil fikrlash ko'nikmalarini yo'qotishlari mumkin.

Yana bir muhim cheklov — metodik mosligidir. LLM asosida tuzilgan mashqlar yoki topshiriqlar doimo ta'lim dasturi talablariga mos kelavermaydi. Shu bois bu texnologiyalarni o'zbek tili ta'limida samarali tatbiq etish uchun pedagogik metodika bilan integratsiyalashgan holda qo'llash zarur.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, LLM o'zbek tili o'qitish tizimini modernizatsiya qilishda katta ilmiy-amaliy salohiyatga ega. Ular o'qituvchiga yordamchi vosita bo'lib, o'quvchilarning yozma va og'zaki nutqini rivojlantirish, grammatika va leksika bo'yicha xatolarni tahlil qilish, shuningdek, interaktiv o'quv muhitini yaratishda qo'l keladi.

Shu bilan birga, o'zbek tilining o'ziga xos morfologik va sintaktik tuzilmasi, hamda ma'lumotlar bazasining cheklanganligi bu texnologiyalarni to'liq integratsiyalashga to'sqinlik qilmoqda. Kelajakda bu yo'nalishda maxsus o'zbek tili uchun moslashtirilgan LLM lar yaratish, o'qituvchilar uchun metodik qo'llanmalar ishlab chiqish va ta'lim tizimida sinov dasturlarini kengaytirish zarur.

Demak, LLM texnologiyalaridan oqilona va metodik jihatdan to'g'ri foydalanish orqali o'zbek tili ta'limining sifatini sezilarli darajada oshirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Devlin, J., Chang, M. W., Lee, K., & Toutanova, K. Pre-training of Deep Bidirectional Transformers for Language Understanding. BERT-2019.
2. Vaswani, A., Shazeer, N., Parmar, N., et al. Attention is All You Need. – 2017.

3. Tursunov, S., & Usmonova, M. O‘zbek tili uchun neyron til modeli. O‘zbekiston Milliy Universiteti ilmiy jurnali. UzBERT - 2021
4. Karimov, A. Til texnologiyalarining o‘zbek tili ta’limida qo‘llanilishi. Toshkent: TDPU nashriyoti – 2022.

****=====****

RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING TA’LIM SIFATINI OSHIRISHDAGI ROLI

Mirzaabdullayeva MahliyoXon Xosiljon qizi
Andijon davlat texnika instituti
Tillar va gumanitar fanlar kafedrası assistenti
Nozimjonov Bekmirza Nodirbek o‘g‘li
Qurilish muhandisligi fakulteti, 1-kurs
Andijon davlat texnika instituti, Andijon, O‘zbekiston

KIRISH

Bugungi globallashtirish davrida raqamli texnologiyalar inson hayotining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi, sun’iy intellekt tizimlarining joriy etilishi va internet tarmog‘ining kengayishi natijasida ta’lim tizimi ham tubdan yangilanmoqda.

Raqamli texnologiyalar o‘qituvchi va talaba o‘rtasidagi muloqotni yengillashtirib, dars jarayonini interaktiv, vizual va samarali shaklga keltiradi [1]. Elektron ta’lim resurslari, masofaviy o‘qitish tizimlari, multimedia vositalari va sun’iy intellektga asoslangan dasturlar bugungi kunda ta’lim jarayonining ajralmas elementi sifatida qaraladi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining **“Raqamli O‘zbekiston – 2030”** konsepsiyasi asosida raqamli ta’lim muhitini rivojlantirish davlat siyosatining muhim yo‘nalishiga aylangan [2]. Ushbu strategiya ta’lim tizimini zamonaviy texnologiyalar asosida takomillashtirish, raqamli savodxonlikni oshirish hamda xalqaro standartlarga mos ta’lim tizimini yaratishga qaratilgan.

Raqamli texnologiyalar ta’lim sifatini oshirish, o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish hamda o‘qituvchilarning mehnatini yengillashtirishda

muhim omil hisoblanadi. Ushbu maqolada raqamli texnologiyalarning mohiyati, ularning ta'limdagi o'rni, afzalliklari va istiqbollari tahlil qilinadi.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR TUSHUNCHASI VA MOHIYATI

“Raqamli texnologiyalar” atamasi so‘nggi yillarda turmushning barcha jabhalariga chuqur kirib bordi. U ma’lumotlarni raqamli shaklda qayta ishlash, saqlash va uzatish imkonini beruvchi texnik hamda dasturiy vositalar majmuasini anglatadi [3].

Ta’lim sohasida raqamli texnologiyalar deganda o‘qitish, o‘rganish va baholash jarayonlarini avtomatlashtiruvchi, interaktivlashtiruvchi va optimallashtiruvchi vositalar tushuniladi. Ularga kompyuter tizimlari, internet platformalari, mobil ilovalar, sun’iy intellekt asosidagi dasturlar, virtual laboratoriyalar va raqamli baholash tizimlari kiradi [4].

Masalan, **Google Classroom, Moodle, Zoom, Coursera, Duolingo, Quizizz** kabi platformalar ta’lim jarayonini masofadan turib boshqarish, topshiriqlarni nazorat qilish va natijalarni tahlil etish imkonini beradi. Shu bois, raqamli texnologiyalar ta’lim tizimini zamonaviylashtirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING TA’LIM JARAYONIDAGI O’RNI

Zamonaviy ta’lim tizimi raqamli vositalarsiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Raqamli texnologiyalar nafaqat bilim berish jarayonini yengillashtiradi, balki talabalarda ijodkorlik, tanqidiy fikrlash va mustaqil o‘rganish ko‘nikmalarini rivojlantiradi [5].

Masalan, **Google Classroom** orqali topshiriqlar va testlar avtomatik tarzda boshqariladi; **Zoom** va **Microsoft Teams** yordamida masofaviy darslar o‘tkaziladi; **Kahoot, Mentimeter** kabi vositalar talabalarining faolligini oshiradi. Shuningdek, raqamli texnologiyalar vaqt va resurslarni tejash imkonini beradi — o‘qituvchi tayyor darsliklarni yuklaydi, talabalar esa ularni istalgan joydan o‘qiy oladi [6].

Bu jarayon an’anaviy darslarning ko‘plab kamchiliklarini bartaraf etadi hamda baholash tizimini shaffof qiladi. Talaba o‘z bahosini real vaqt rejimida ko‘rib, xatolarini tahlil qilish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

RAQAMLI TA’LIMNING AFZALLIKLARI VA SAMARADORLIGI

Raqamli texnologiyalar ta'limga moslashuvchanlik, ochiqlik va samaradorlik olib kirdi. Talabalar istalgan vaqtda va joyda o'quv materiallariga kirish imkoniga ega. Bu esa **“uzluksiz ta'lim”** tamoyilini amalda qo'llash imkonini beradi [7].

Raqamli ta'lim shuningdek, individuallashtirilgan yondashuvni ta'minlaydi — har bir talaba o'z o'rganish tezligi va qiziqishiga ko'ra ishlaydi, o'qituvchi esa jarayonni tahlil qilib, individual maslahat beradi. Shu bilan birga, raqamli vositalar talabalarda **tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, hamkorlikda ishlash** kabi 21-asr kompetensiyalarini shakllantiradi.

Pandemiya davrida raqamli ta'limning afzalliklari ayniqsa yaqqol namoyon bo'ldi. Masofaviy ta'lim orqali darslar to'xtab qolmadi, aksincha yangi o'qitish shakllari paydo bo'ldi. **“edu.uz”, “ziyo.net”, “talim.uz”, Zoom, Google Meet** kabi platformalar keng joriy etildi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalar ta'lim sifatini oshirish, o'qitish samaradorligini kuchaytirish va o'quvchilarning bilim olishga bo'lgan motivatsiyasini oshirishda beqiyos ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov A. *Raqamli ta'lim texnologiyalari asoslari*. – Toshkent: Innovatsiya nashriyoti, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O'zbekiston – 2030” konsepsiyasi. – Toshkent, 2020.
3. Mirzaeva D. *Onlayn ta'limning pedagogik samaradorligi*. – Andijon: AndMI nashriyoti, 2024.
4. Hasanov O. *Axborot texnologiyalari va ta'lim innovatsiyalari*. – TATU, 2022.
5. Usmonov S. *Sun'iy intellekt va raqamli o'qitish tizimlari*. – Toshkent, 2023.
6. Jorayev B. *Raqamli iqtisodiyot va ta'lim integratsiyasi*. – Samarqand, 2024.
7. Alimova N. *Virtual ta'lim muhitida o'quv jarayonini boshqarish*. – Buxoro, 2022.

BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA SUN‘IY INTELLEKT IMKONIYATLARIDAN FOYDALANISH ISTIQBOLLARI

*Andijon davlat pedagogika instituti pedagogika fakulteti
stajyor-o‘qituvchisi Turaboyeva Maxliyo Kozimbek qizi*

Annotatsiya

Mazkur maqolada sun‘iy intellekt texnologiyalarining boshlang‘ich ta‘lim sohasida qo‘llanilishi, ularning imkoniyatlari, amaliy jihatlari va istiqbollari tahlil qilinadi. Shuningdek, bu texnologiyalar yordamida o‘quvchilarning individual yondashuv asosidagi ta‘lim olishini ta‘minlash, o‘qituvchining yukini yengillashtirish va ta‘lim sifatini oshirish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: Boshlang‘ich ta‘lim, sun‘iy intellekt, raqamli texnologiyalar, ta‘lim innovatsiyalari, individual yondashuv, adaptiv ta‘lim.

Abstract

This article analyzes the application of artificial intelligence technologies in primary education, their capabilities, practical aspects and prospects. It also examines the possibilities of using these technologies to ensure that students receive education based on an individual approach, reduce the burden on teachers and improve the quality of education.

Keywords: Primary education, artificial intelligence, digital technologies, educational innovations, individual approach, adaptive education.

Аннотация

В данной статье анализируется применение технологий искусственного интеллекта в начальном образовании, их возможности, практические аспекты и перспективы. Также рассматриваются возможности использования этих технологий для обеспечения индивидуального подхода к обучению учащихся, снижения нагрузки на учителей и повышения качества образования.

Ключевые слова: Начальное образование, искусственный интеллект, цифровые технологии, образовательные инновации, индивидуальный подход, адаптивное образование.

So‘nggi yillarda sun‘iy intellekt (SI) texnologiyalarining turli sohalarda qo‘llanilishi kengayib bormoqda. Ayniqsa, ta‘lim tizimi bu jarayonda faol ishtirok etmoqda. Raqamli transformatsiya sharoitida boshlang‘ich ta‘limda SI imkoniyatlaridan foydalanish zamonaviy o‘qitish metodikalarini takomillashtirish, o‘quvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olish, shuningdek, interaktiv va innovatsion o‘quv muhiti yaratishga xizmat qilmoqda. “Axborot texnologiyalari, xususan, sun‘iy intellekt (AI) ta‘lim jarayonini yanada samarali va shaxsiylashtirish orqali ta‘lim sohasida yangi imkoniyatlar yaratmoqda”.[1]

Sun‘iy intellekt nima va u qanday ishlaydi?

Sun‘iy intellekt — bu kompyuterlar va dasturlar orqali inson intellektiga xos bo‘lgan funksiyalarni (o‘rganish, fikrlash, tahlil qilish, qaror qabul qilish) amalga oshirish imkonini beruvchi texnologiyalar majmuidir.

Bugungi kunda, ta‘lim sohasida sun‘iy intellekt intensiv ravishda o‘z o‘rinini egallayapti. Sun‘iy intellekt ma‘lumotlarni o‘rganish, tahlil qilish, o‘zgartirish va tasavvur qilish qobiliyatiga ega bo‘lgan axborot tizimlarini yaratishda katta ro‘lni o‘ynaydi. Bu tizimlar, o‘rganish jarayonida ma‘lumotlarni tan olish, aniq maqsadlar uchun ma‘lumotlarni qidirish, ma‘lumotlarni tahlil qilish, va natijalarni ko‘rsatish kabi vazifalarni bajarishda yordam beradi. Tabiiy va insoniy imkoniyatlarga qaraganda, sun‘iy intellekt ta‘lim sohasida bir nechta foydalarni olib keladi. Sun‘iy intellekt ta‘lim oluvchining vaqtini tejashga va ta‘limda muvaffaqiyatli rivojlanishiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatdi.[2]

Ta‘lim sohasida SI asosan quyidagi ko‘rinishlarda qo‘llaniladi:

Adaptiv ta‘lim tizimlari (masalan, Khan Academy, Smart Sparrow);

Virtual o‘qituvchilar va yordamchilar (ChatGPT, Sokratic by Google);

Avtomatik baholash tizimlari;

O‘quvchilarning faoliyatini tahlil qiluvchi algoritmlar (learning analytics).

Boshlang‘ich ta‘limda SI qo‘llanilishining asosiy yo‘nalishlari

1. SI orqali har bir o‘quvchining bilim darajasi, o‘zlashtirish tezligi va qiziqishlari asosida moslashtirilgan darslar taklif etilishi mumkin.

2. Baholash va tahlil qilish imkoniyatlari

Testlar, yozma ishlar va boshqa topshiriqlarni SI yordamida avtomatik tarzda baholash mumkin. Bu o'qituvchining vaqtini tejaydi va tahlil jarayonini tezlashtiradi.

3. O'quvchilarning nutqini va yozuv ko'nikmalarini rivojlantirish

AI asosida ishlovchi ilovalar (masalan, Grammarly, Google Read Along) o'quvchilarning matn bilan ishlash, talaffuz va yozish malakalarini mustahkamlashga yordam beradi.

4. Interaktiv darslarni tashkil etish

SI asosidagi ilovalar yordamida gamifikatsiyalashgan, qiziqarli, vizual darslar tashkil etiladi. Bu o'quvchilarda motivatsiyani oshiradi.

Sun'iy intellektning eng katta yutuqlaridan biri shundaki, u inson xatolarini kamaytiradi. Odamlardan farqli o'laroq, kompyuter mashinasi to'g'ri dasturlashtirilgan bo'lsa, xatoga yo'l qo'yilmaydi, odamlar esa vaqti-vaqti bilan xatolar qiladilar. Shu sababli sun'iy intellekt avval saqlangan ma'lumotlarni to'plash, xatolik ehtimolini kamaytirish va har qanday vazifaning aniqligi va aniqligini oshirish orqali ba'zi bir algoritmlar to'plamidan foydalanadi.[3] Quyida boshlang'ich ta'limda sun'iy intellektdan foydalanishning afzallik tomonlarini keltiramiz:

- Har bir bola uchun individual yondashuvni ta'minlaydi;
- O'qituvchining metodik va tashkiliy yukini yengillashtiradi;
- O'quvchilarda raqamli kompetensiyalarni rivojlantiradi;
- Darslarni interaktiv va qiziqarli qiladi;
- Ta'lim sifati va baholashda shaffoflikni oshiradi.

Ammo shu bilan bir qatorda boshlang'ich ta'limda sun'iy intellektdan foydalanishning kamchilik tomonlari ham mavjud:

- Raqamli vositalarga bo'lgan infratuzilma cheklovlari (ayniqsa, chekka hududlarda);
- O'qituvchilarning SI texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha malaka yetishmovchiligi;
- Bolalarning ekran qarshisida ko'p vaqt o'tkazishi natijasida sog'liqqa salbiy ta'sir;
- Shaxsiy ma'lumotlarning xavfsizligi bilan bog'liq axborot xavfsizligi muammolari.

Yaqin kelajakda sun'iy intellekt quyidagi yo'nalishlarda boshlang'ich ta'limga yanada chuqurroq kirib borishi kutilmoqda:

O'quvchilarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishini kuzatuvchi AI tizimlari;

Darsliklar va topshiriqlarni AI yordamida avtomatik moslashtirish;

O'qituvchilar uchun AI asosidagi metodik tavsiyalar platformalari;

AR/VR (kengaytirilgan va virtual reallik) texnologiyalari bilan integratsiyalashgan AI vositalar.

Xulosa. Sun'iy intellekt boshlang'ich ta'lim jarayonini tubdan o'zgartirishga qodir kuchli vositadir. Uning imkoniyatlaridan oqilona foydalanish orqali o'quvchilarning o'zlashtirishini oshirish, ularni mustaqil fikrlashga o'rgatish va har bir o'quvchi uchun mos ta'lim yo'lini shakllantirish mumkin. Ammo bu texnologiyalarni joriy etishda muayyan ehtiyot choralariga va puxta rejalashtirishga ehtiyoj mavjud.

1. Shohida Malikjon kizi Otahanova THE CONCEPT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND ITS ROLE IN EDUCATION 2025 y 1-b

2. Ozoda Sabirova TA'LIM SOHASIDA SUN'IY INTELLEKTDAN

FOYDALANISH Volume 4, Issue 7: Special Issue (EJAR) ISSN 2181-2020 575-b

3. Abdullayev Alibek TA'LIMDA SUN'IY INTELLEKTDAN

FOYDALANISHNING AFZALLIKLARI 64-b

****=====****

CASE STUDY METHODOLOGY IN EDUCATIONAL RESEARCH: STRENGTHS AND LIMITATIONS

***Nishonov Ismoiljon Abdumutalibovich
Djabborova Nodira Axmadjonovna
University of Economics and Pedagogy NOTM
Xorijiy tillar kafedrasi
Andijon, O'zbekiston
nodira.djabbarova@bk.ru
+998932542425***

Abstract

This article explores the use of case study methodology in educational research, highlighting its strengths and limitations. Case studies are now a common method for examining complicated phenomena in realistic contexts, giving researchers deep, contextualized understandings of institutional procedures, teaching, and learning. The conceptual foundations of case study methodology are reviewed, along with its main benefits—such as its depth, adaptability, and relevance to real-world situations—and drawbacks, such as its subjectivity, generalizability, and time commitment. In the end, this paper makes the case that, even if case study research might not always provide wide generalizations, it is nevertheless a crucial tool for expanding educational understanding, especially when the goal is to comprehend complex and context-dependent concerns.

Key words: case study, educational research, strengths, complicated phenomena, realistic contexts, subjectivity, crucial tool.

Introduction

Methodologies are crucial in determining how educational research is carried out, which aims to reveal the details of teaching and learning processes. Due to its capacity to provide in-depth analyses of particular phenomena in authentic settings, the case study technique has become increasingly popular among the diverse range of research methodologies. Researchers frequently employ case study approach when attempting to examine problems when it is difficult to distinguish between context and phenomena ¹. This essay provides a fair assessment of the case study methodology's contributions to the discipline by going over its conceptual foundations, advantages, and disadvantages in educational research.

Literature Review

There has been much discussion over case study methodology in social science and educational research. Stake asserts that case studies enable scholars to address more general theoretical issues while also capturing the distinctiveness of a case. According to Yin (2018), a case study is an experimental investigation that looks at a current phenomenon in its actual setting, particularly when it is difficult to distinguish between the two.²

1.Flyvbjerg, B. (2011). Case study methodology. 212-213 p.

2. Denzin N.K.& Y. S. Lincoln (Eds.), *The Sage handbook of qualitative research* (4th ed., pp. 301–316). page.

According to Merriam (2009), case study research in education offers important insights into learner experiences, institutional practices, and classroom dynamics. Despite being widely used, case study methodology is criticized for having methodological flaws, especially in relation to subjectivity and lack of generalizability (Flyvbjerg, 2011). The way case studies are carried out and interpreted in educational contexts has been influenced by these discussions.

Methodological Overview

Depending on the goal of the study, case study methodology can include qualitative, quantitative, or hybrid approaches. It is not a method in and of itself. Case studies are frequently used in educational research to provide a comprehensive picture of how a particular classroom, institution, program, or policy operates. To collect data, researchers usually employ observations, interviews, and document analysis. Yin (2018) makes a distinction between case studies that are exploratory, explanatory, and descriptive, each of which has a distinct function. Because of its methodological adaptability, case study design is especially helpful in educational research, where circumstances are complex and ever-changing.

Strengths of Case Study Methodology

The case study method is useful in educational research because it has a number of advantages. First, by capturing the subtleties of teaching, learning, and institutional connections, it offers a thorough knowledge of complicated topics.³

---

3. Merriam, S. B. (2009). *Qualitative research: A guide to design and implementation*. Jossey-Bass.

Second, case studies enable contextualized analysis, which increases the applicability of results for practitioners and decision-makers (Merriam, 2009). Third, the integration of many data sources is made possible by the methodological flexibility, which improves the validity of the results. Last but not least, case studies are especially useful for developing

theories since they enable researchers to spot trends, produce theories, and enhance conceptual frameworks .⁴

Limitations and Challenges

The case study methodology has a lot of drawbacks despite its advantages. The problem of generalizability is one significant obstacle. Findings from case studies may not be generally applicable in other situations since they usually concentrate on a limited number of examples (Yin, 2018). Subjectivity is another drawback; researchers' interpretations could be skewed by their own prejudices, which would call into question their validity and dependability . Furthermore, case studies frequently require a lot of time and resources, as well as a great deal of data collecting and analysis . Lastly, some contend that case studies could not be as rigorous as experimental designs, especially when drawing conclusions about causality

---

4.Stake, R. E. (1995). The art of case study research.98-99 page.

5.Yin, R. K. (2018). Case study research and applications: Design and methods (6th ed.).87-88 page.

Conclusion

In educational research, case study methodology is still useful because it provides in-depth understanding of intricate, context-dependent problems that are difficult to effectively capture using other techniques. Although worries about accuracy, unfairness, and generalizability are still legitimate, these restrictions can be lessened with rigorous study planning, triangulation, and openness. In the end, case studies help create theories, guide instructional strategies, and give decision-makers data that is anchored in context. Their ongoing application emphasizes how crucial methodological heterogeneity is to the advancement of educational research.

References

1.Flyvbjerg, B. (2011). Case study methodology. 212-213 p.

2. Denzin N.K.& Y. S. Lincoln (Eds.), The Sage handbook of qualitative research (4th ed., pp. 301–316). page.
3. Merriam, S. B. (2009). Qualitative research: A guide to design and implementation. Jossey-Bass.
4. Stake, R. E. (1995). The art of case study research. 98-99 page.
5. Yin, R. K. (2018). Case study research and applications: Design and methods (6th ed.). 87-88 page.

****=====****

TEXNIK OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA BO'LAJAK MUHADISLARNI ZAMONAVIY RIVOJLANISH TENDENTSIYALARGA MUVOFIQ O'QITISH USULLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Karimova Madinabonu Dilshodbek qizi
“University of economics and pedagogy” NOTM
“Ijtimoiy-gumanitar fanlar” kafedrası katta o'qituvchisi

Annotasiya: Ushbu maqolada zamonaviy rivojlanish tendentsiyalariga muvofiq

o'qitish usullarini takomillashtirish uchun ta'limda zamonaviy innovatsion texnologiyalardan foydalanish samaradorligi ko'rib chiqiladi. Ulardan foydalanish talabalarga o'rganish usulini o'zgartirish imkonini beradi: barcha mavjud axborot resurslariga kirish imkoniga ega bo'lgan muhitda ishlashni o'rgatadi. Va yana shuni ta'kidlash joizki maqolada texnik oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak muhandislarni zamonaviy rivojlanish tendentsiyalariga mos tarzda tayyorlash zaruriyati, mavjud o'qitish metodikalarini takomillashtirish yo'llari hamda innovatsion pedagogik texnologiyalarning o'rnini tahlil qilinadi. Global texnologik o'zgarishlar sharoitida muhandislik ta'limi samaradorligini oshirish uchun kompetensiyaviy yondashuv, STEAM-ta'lim, masofaviy va raqamli o'qitish vositalarining integratsiyasi muhim omillar sifatida ko'rsatib o'tiladi.

Kalit so'zlar: Innovatsiya, axborot, ta'lim, sifat, Internet, fan, texnologiya, jarayon, muhandislik ta'limi, zamonaviy pedagogika, kompetensiyaviy yondashuv, innovatsion texnologiyalar, texnik oliy ta'lim, STEAM, raqamli ta'lim.

Bugungi kunda dunyoda ta'lim sohasini modernizatsiya qilish amaliyotiga, zamonaviy rivojlanish tendensiyalariga mos holda o'qitish usullarini takomillashtirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Hozirda ta'lim sifati yaxshilanishi uchun tashabbuslarning soni sezilarli darajada oshib bormoqda. Ta'lim sifatini oshirishning asosiy vositalaridan biri zamonaviy innovatsion texnologiyalar hisoblanadi. Muhandislik kadrlarini tayyorlashda nafaqat nazariy bilimlar, balki amaliy ko'nikmalar, kreativ fikrlash, muammo yechish qobiliyati va jamoada ishlash madaniyatini shakllantirish zaruriyati kuchaymoqda. Shu sababli, texnik oliy ta'lim muassasalarida o'qitish usullarini takomillashtirish, ularni zamonaviy rivojlanish tendensiyalariga moslashtirish dolzarb masala hisoblanadi. Ta'lim innovatsiyalari – bu ta'lim sohasidagi mavjud muammolarni hal qilish yoki o'quv jarayonini yangi yondashuv asosida takomillashtirish uchun qo'llaniladigan shakllar, metodlar va texnologiyalardir. Ular ilgari mavjud bo'lgan usullarga qaraganda yanada samaraliroq natija berishi mumkin. Ularning asosiy turlari: faoliyat yo'nalishi bo'yicha tashkil etilgan, amalga oshirilayotgan o'zgarishlarning tavsifi, o'zgarishlar hajmi va ularning kelib chiqish manbai bo'yicha ajratiladi.[1]

Xozirgi zamonda deyarli barcha insonlar internetdan foydalanish imkoniyatiga ega: smartfonlar, kompyuterlar, planshetlar va shunga o'xshash qurilmalar keng tarqalgan. Maktab yoshidagi bolalar ham ushbu qurilmalar va tarmoqlardan muammosiz foydalanishlari mumkin. Albatta, bu quvonarli holat, biroq shu bilan birga, bu jarayon o'qituvchilardan yuqori darajadagi ko'nikmalar va bilimlarni talab qiladi. Hozirgi davrning asosiy talabi – ushbu tushunchalarni ijtimoiy va gumanitar fanlar bilan birlashtirib, yoshlarga kerakli bilim va ko'nikmalarni mustahkamlash hamda ularni kasbga yo'naltirishdir.[1] Ilm-fan, texnika va axborotkommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi bilan ta'lim tizimi xodimlaridan zamonaviy innovatsion texnologiyalarni samarali qo'llash talab etiladi. Ommaviy ta'lim muassasalarida innovatsiyalarni joriy etish pedagoglarning innovatsion faoliyatidan boshlanadi. Chunki pedagog o'quv-tarbiyaviy jarayonning yetakchisi va tashkilotchisi hisoblanadi. Uning innovatsion madaniyati, tashabbuskorligi, ijodiy faolligi va innovatsiyalarga intilishi ta'lim tizimi rivojlanishining asosiy omillaridan

biridir. Anʼanaviy texnik oʻqitish vositalaridan farqli oʻlaroq, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) oʻquvchilarga tayyor, sinchkovlik bilan tanlangan va yaxshi tashkil etilgan bilimlarni taqdim qilish bilan birga, ularning intellektual va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, mustaqil bilim olish va axborot manbalari bilan ishlash koʻnikmalarini shakllantirishga ham yordam beradi.[2]

Zamonaviy oʻquv materiallari:

1. Elektron darsliklar. Ulardan foydalanish quyidagi didaktik vazifalarni hal qilishga

yordam beradi: tabiiy fanlar boʻyicha asosiy bilimlarni egallash; olingan bilimlarni tizimlashtirish; murakkab savollarga javob topish; AKT dan foydalangan holda mustaqil ishlash koʻnikmalarini shakllantirish; oʻz- oʻzini nazorat qilish qobiliyatlarini rivojlantirish; oʻquvchilarning oʻqishga va ilmiy izlanishlarga boʻlgan motivatsiyasini oshirish; mustaqil taʼlim olish jarayonida oʻquvchilarga metodik yordam koʻrsatish; qulay oʻquv muhitini yaratish va manbalarni mustaqil tanlash hamda izlash imkoniyatini berish.

2. Video darslar. Video darslardan foydalanishning afzalliklaridan biri shundaki, ular davomida namoyishni toʻxtatib, muhokama qilish va talabalar bilan savol-javob oʻtkazish mumkin. Talabalar koʻrgan materiallaridan xulosa chiqara olishlari kerak. Namoyishning davomiyligi 10-15 daqiqadan oshmasligi lozim, shundan soʻng oʻquv shaklini oʻzgartirish maqsadga muvofiq. Oʻquvchilar video darslarni uy vazifasi uchun ham yuklab olishlari mumkin. Video darslar uch asosiy turga boʻlinadi: yangi mavzuni tushuntirish, bilim va koʻnikmalarni mustahkamlash hamda bilimlarni umumlashtirish va nazorat qilish. Taʼlimda axborot tarmoqlaridan foydalanish yagona maqsad boʻlib qolmasligi kerak. Buning oʻrniga, tarmoq resurslari faqat axborotni qabul qilishdagi muammolarni hal qilish uchun zarurat tugʻilganda ishlatilishi lozim. Internet resurslaridan foydalanish orqali taʼlim jarayonini ikki usulda texnik jihatdan tashkil qilish mumkin: agar kompyuter yuqori tezlikdagi internetga ega boʻlsa, talabalar toʻgʻridan-toʻgʻri onlayn rejimda ishlay oladilar.

Zamonaviy rivojlanish tendentsiyalari va muhandislik ta'limiga ta'siri shunday izohlashimiz mumkin: muhandislik kasblariga bo'lgan talab har yili o'zgarib bormoqda. XXI asr muhandisi:

- raqamli texnologiyalarni egallagan;
- tizimli va tanqidiy fikrlovchi;
- ko'p tarmoqli bilimlarga ega;
- doimiy o'rganishga tayyor;
- ekologik va ijtimoiy mas'uliyatni anglaydigan mutaxassis bo'lishi kerak.

Shu bilan birga, sanoat 4.0, avtomatlashtirish va AI kabi tendentsiyalar o'quv dasturlarini moslashtirishni talab qilmoqda. O'qitish usullarini takomillashtirish yo'nalishlari zamonaviy talablarni inobatga olgan holda quyidagi o'qitish yondashuvlari samarali hisoblanadi:

a) Kompetensiyaviy yondashuv.

Talabalarni faqat bilim bilan emas, balki real vaziyatlarda ishlashga tayyorlaydigan yondashuv. Bu uslubda:

- amaliy mashg'ulotlarga e'tibor kuchayadi;
- muammo yechish va loyiha asosida o'qitish qo'llaniladi;
- baholash jarayonlari ko'nikma va malakalarni aniqlashga qaratiladi.

b) STEAM-ta'lim integratsiyasi.

STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) yondashuvi orqali fanlararo o'qitish amalga oshiriladi. Muhandislik fanlarini san'at va dizayn bilan uyg'unlashtirish orqali innovatsion fikrlash rivojlanadi.

c) Raqamli ta'lim vositalaridan foydalanish

- Virtual laboratoriyalar;
- Simulyatorlar;
- MOOC (Massive Open Online Courses);
- Learning Management Systems (LMS) platformalari.

Bu vositalar ta'limni moslashuvchan, interaktiv va qamrovli qiladi.

d) Masofaviy va gibridd ta'lim modellari

Pandemiya tajribasi ko'rsatdiki, masofaviy ta'lim modelining texnik ta'limda qo'llanishi ham o'z o'rniga ega. Asosiy shart – sifatli raqamli kontent va interaktiv platformalar bugungi kunda ilm-fan, texnika va ishlab chiqarish sohasining jadal rivojlanishi ta'lim tizimi xodimlaridan ta'lim sifatini yangi mazmuniy bosqichga ko'tarishni talab qiladi, ayniqsa, o'qituvchilarga yanada yuqori mas'uliyat yuklaydi. Bugungi ta'lim tizimining asosiy maqsadi – o'z bilim va iste'dodiga tayanadigan, mustaqil chuqur bilim olishga qodir, zamonaviy axborotkommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanadigan va O'zbekistonni qudratli davlatga aylantirishga hissa qo'shadigan yosh avlodni tarbiyalashdir. Ushbu vazifalar, avvalo, samarali dars mashg'ulotlari orqali amalga oshiriladi. Texnologiyalar hayotimizning ajralmas qismiga aylanib borayotgan davrda murakkab texnika va texnologiyalar bolalar ongida tobora mustahkam joy egallamoqda.[3] Maqsad – ta'lim tizimi yoki ta'lim faoliyatida innovatsiyalarni qo'llash uchun sarflangan mablag'va mehnatdan maksimal natija olishdir. Innovatsiyalarni boshqa har qanday yangiliklardan ajratib turuvchi jihati shundaki, ular boshqarish va nazorat qilish imkonini beruvchi o'zgaruvchan mexanizmga ega bo'lishi kerak. Qiziqarli o'quv faoliyati bo'lajak pedagoglarning o'z faniga va kasbiga bo'lgan qiziqishini oshiradi, faol bilim va tajriba orttirishlariga yordam beradi. Bu ularning kelajagiga qo'yilgan ilk qadam bo'ladi. Qanchalik ko'p e'tibor va ahamiyat yosh avlodga qaratilsa, mamlakatimizda ilm-fan va texnologiyalar rivojlanishi shunchalik tez amalga oshadi.

Xulosa: Bugungi kunda ta'lim sifatini oshirish o'qituvchilardan keng ko'lamli bilim va ko'nikmalarni talab qiladi. Chunki bugungi kunda talabalar ham zamonaviy texnologiyalar bo'yicha yetarli bilimlarga ega. O'qituvchilarning bilim va mahorati yosh avlodning intellektual va ma'naviy jihatdan o'sishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, ijtimoiy va gumanitar fanlarni uyg'unlashtirib, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa kelajak avlodni har tomonlama yetuk inson sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi. Texnik oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak muhandislarni tayyorlashda an'anaviy o'qitish uslublarini zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan boyitish zarur. Kompetensiyaviy yondashuv, STEAM-integratsiyasi, raqamli vositalar va amaliy faoliyatga asoslangan

metodikalar ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Ta'lim tizimi global texnologik o'zgarishlarga mos tarzda doimiy yangilanib borishi lozim.

Adabiyotlar

1. Texnika va raqamli texnologiyalarning amaliyotda q o'llanilishi va ularning innavasion yechimil mavzusudagi xalqaro ilmiy anjuman ilmiy-amaliy konferensiya materiallari to'plami. Toshkent, 2023.
2. Yangi O'zbekistonni barpo etishda sana't va madaniyatni rivojlantirishdagi muammo va yechimlar mavzusidagi xalqaro ilmiy amaliy anjuman konferensiya materiallari to'plami. Farg'ona, 2022.
3. Methods for improving the qualifications of future curriculum teachers using information technology NA Muslimov, JZ Madaminov 2020
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. (2021). *Raqamli texnologiyalarni rivojlantirish bo'yicha 2021–2030-yillarga mo'ljallangan strategiya*.
5. D.A. Xolmurodov. (2022). *Muhandislik ta'limida innovatsion yondashuvlar*. Toshkent.
6. J. Dudley. (2020). *Engineering Education in the Era of Industry 4.0*. Springer.

****=====****

ТЕХНОЛОГИЯ ПРОДУКТИВНОГО ЧТЕНИЯ КАК ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ ЧИТАТЕЛЬСКОЙ ГРАМОТНОСТИ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ.

Жалилова Сугдиёна Бурхонжон кизи
Студентка Андижанского государственного института
иностранных языков
Рустамова Феруза Махмуджановна Доктор философии по
педагогическим наукам (PHD)

Аннотация: В статье рассматриваются реализация государственной программы образования Республики Узбекистан, воспитание грамотного, компетентного читателя, человека, имеющего устойчивую привычку к чтению и потребность в нем как в средстве познания мира и самого себя, а также

развитие читательской грамотности. Ключевые слова: чтение, умение интерпретировать прочитанное, воспитание к грамоте, авторская позиция, работа с текстом.

Введение: Актуальность проблемы читательской грамотности В условиях реализации государственной программы образования Республики Узбекистан приоритетной целью обучения становится не просто формирование навыка чтения, а развитие читательской грамотности – способности человека понимать, использовать и оценивать письменные тексты, размышлять над их содержанием и заниматься чтением для расширения своих знаний и участия в социальной жизни. Прямо устанавливает сквозную цель: «воспитание грамотного, компетентного читателя, человека, имеющего устойчивую привычку к чтению и потребность в нем как в средстве познания мира и самого себя». Однако современные реалии, включая цифровизацию и снижение интереса к печатным источникам, ставят под угрозу достижение этой цели. Наблюдаемый «кризис чтения» приводит к тому, что многие младшие школьники испытывают трудности не только с извлечением актуальной информации, но и с пониманием подтекста, авторской позиции и критической оценкой прочитанного. В этой связи актуализируется необходимость внедрения эффективных образовательных технологий, способных перевести процесс чтения из пассивного декодирования в активную познавательную деятельность. Одной из наиболее обоснованных и продуктивных методик является технология продуктивного чтения (ТПЧ). I. Теоретические основы технологии продуктивного чтения Технология продуктивного чтения была разработана профессором Надеждой Николаевной Светловской на основе глубокого изучения законов читательской деятельности. Она принципиально отличается от традиционных методик тем, что фокусируется не на скорости и безошибочности, а на смысле и качестве восприятия текста. Н.Н. Светловская определяет эту технологию как «образовательную технологию, опирающуюся на законы читательской деятельности и обеспечивающую с помощью конкретных приёмов чтения полноценное восприятие и понимание текста

читателем, активную читательскую позицию по отношению к тексту и его автору». Ключевое отличие ТПЧ состоит в ее структурной организации: работа с текстом делится на три взаимосвязанных этапа, имитирующих естественные психофизиологические процессы вдумчивого читателя: 1. Работа с текстом до чтения (Антиципация): Цель — развитие умения прогнозировать содержание по заглавию, иллюстрациям, фамилии автора. На этом этапе формируется читательский настрой, мотивация и ставится первичная цель чтения. Ученики высказывают свои предположения, превращая чтение из навязанного процесса в целенаправленный поиск ответов. 2. Работа с текстом во время чтения (Диалог с автором): Это основной этап, где происходит непосредственное смысловое чтение с остановками и применением приемов «диалога с автором» (В — Вопрос, О — Ответ, П — Проверка). Ученики учатся задавать вопросы по ходу текста, предполагать дальнейшее развитие событий, находить скрытые авторские вопросы и ответы на них. Учитель комментирует текст лишь в тех местах, где это необходимо для углубления понимания и устранения смысловых барьеров. 3. Работа с текстом после чтения (Концептуализация): Цель — обобщение прочитанного и выход на идею текста. На этом этапе происходит вторичный синтез информации, выражение собственной позиции, творческая интерпретация (пересказ, составление плана, обсуждение проблематики).

II. Технология продуктивного чтения как механизм формирования читательской грамотности

Технология продуктивного чтения является не просто методическим приемом, а комплексным инструментом, который формирует все компоненты читательской грамотности, оцениваемые международными исследованиями (PIRLS/PISA):

Навык поиска и извлечения информации: На этапе во время чтения ученик целенаправленно ищет ответы на поставленные им самим и учителем вопросы, что превращает чтение в «целенаправленно организованный поиск информации» (Н.Н. Светловская).

Навык интеграции и интерпретации: Прием «диалог с автором» принуждает ученика связывать части текста, выходить на подтекст и осмысливать неявные смыслы, тем самым формируя умение интерпретировать прочитанное. Навык

осмысления и оценки: На этапе после чтения ученик высказывает оценочные суждения, определяет авторскую позицию, соотносит ее со своим опытом и критически оценивает содержание и форму текста. Это развивает важнейшее для современного мира критическое мышление. Таким образом, ТПЧ обеспечивает переход от технического навыка к смысловому чтению – процессу, при котором читатель не просто воспринимает буквы и слова, но активно строит смысл.

III. Значение технологии для развития мышления

Внедрение технологии продуктивного чтения имеет далеко идущие последствия, выходящие за рамки предмета «Литературное чтение». Читательская грамотность, сформированная в начальной школе, становится базовым навыком, необходимым для успешного освоения всех остальных учебных предметов (математики, окружающего мира), где требуется понимание учебных и научно-популярных текстов. Процесс осмысления текста, включающий прогнозирование, постановку вопросов и поиск ответов, является прямым тренингом логического и абстрактного мышления. В этом контексте становится очевидным философское значение чтения. Французский просветитель Дени Дидро утверждал: «Люди перестают мыслить, когда перестают читать». Технология продуктивного чтения, превращая чтение в мыслительный, поисковый и творческий акт, противостоит этой угрозе и обеспечивает интеллектуальное развитие личности.

Технология продуктивного чтения, разработанная профессором Н.Н. Светловской, является фундаментальной основой формирования читательской грамотности в начальной школе. Она, будучи системной и методически обоснованной, обеспечивает осознанное и полноценное восприятие текста через организацию трех этапов работы, формируя у младшего школьника активную читательскую позицию. Применение данной технологии — это не только выполнение требований по воспитанию «компетентного читателя», но и инвестиция в развитие критического мышления, необходимого для успешной социализации и непрерывного познания мира.

Литература и источники:

4. Светловская Н.Н. Методика обучения чтению: что же это такое? // Начальная школа. — 2005. — № 2.
5. Её Бунеева Е.В., Чиндилова О.В. ТЕХНОЛОГИЯ ПРОДУКТИВНОГО ЧТЕНИЯ: СУЩНОСТЬ. \[Электронный ресурс].
6. URL:[https://pryski.ucoz.com/read/tekhnologija_produkktivnogo_chtenija_ejo_sushhnost_.pdf](https://pryski.ucoz.com/read/tekhnologija_produkktivnogo_chtenija_ejo_sushhnost_.pdf) (Дата обращения: 14.10.2025).

****=====****

PEDOGOGIKADA INKLYUZIV TA'LIMNING MUAMMOLARI.

Najimidinova Dilnoza Gulomjonovna
Andijon davlat texnika instituti,
Tillar va gumanitar fanlar kafedrasasi assistenti

O'zbekistonda oila muhitidan qat'i nazar, barcha bolalar davlat umumta'lim maktablariga qatnaydi. Bu davlat tomonidan kafolatlangan. Imkoniyati bor ota-onalar o'z yonidan pul to'lab xususiy maktablarda o'qitishi mumkin. Lekin imkoniyati cheklangan bolalarning boshqa sog'lom bolalar bilan teng sharoitda o'qiyotgani haqida maqtanib bo'lmaydi[1].

Bu borada muammolar ko'p.

O'zbekiston Respublikasi prezidenti tomonidan 2020 yil 13 oktyabrda qabul qilingan «Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora tadbirlari to'g'risida»gi qarorida bu boradagi asosiy muammolar sanab o'tilgan:

- Alohida ta'lim ehtiyoji bo'lgan bolalar o'qitiladigan ayrim ta'lim muassasalarida ular uchun to'siqsiz muhit va imkoniyatlar yaratilmagan;
- Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar o'qitiladigan ta'lim muassasalari zarur adabiyotlar, metodik qo'llanmalar, turli kasblarga o'qitishga mo'ljallangan uskuna va jihozlar bilan to'liq ta'minlanmagan;

- huquqi, Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning bilim olish inklyuziv ta'lim tizimining mazmun-mohiyati haqida jamoatchilik o'rtasida tushuntirish ishlarini olib borish yo'lga qo'yilmagani natijasida ota-onalar alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan farzandlarini umumta'lim muassasalarida o'qitishi mumkinligi haqida yetarli ma'lumotga ega emas;
- Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni inklyuziv ta'limga jalb qilish bilan bog'liq muammolarni hal etish masalalariga mahalliy ijro hokimiyati organlari tomonidan yetarli e'tibor qaratilmayapti;
- Pedagogika yo'nalishidagi OTMLar o'quv dasturlariga inklyuziv ta'lim berish metodikasiga oid fanlar kiritilmagan;
- Pedagogika va metodika fanlariga oid darsliklarda inklyuziv ta'lim dasturlari kiritilmagani, shuningdek, bo'lajak pedagoglarning alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar jalb qilingan ta'lim muassasalarida amaliyot o'tamayotgani ularning kasbiy tayyorgarlik sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Inklyuziv so'zi (lotin tilidan olingan bo'lib,-jalb qilish ma'nosini bildiradi. Jahon hamjamiyatida jadal suratlar bilan inklyuziv ta'lim rivojlanmoqda. Chunki, aynan inklyuziv ta'limning rivojlanishi nogironligi bo'lgan bolalarga ta'lim olishning keng imkoniyatlarini beradi. Nogironligi bo'lmagan bolalar va shaxslar nogironlik muammolarini tushunishadi. Natijada nogironligi bo'lgan shaxslar jamiyatning to'laqonli a'zosi sifatida namoyon bo'ladi va jamiyat rivojlanishiga o'z hissasini qo'shish imkoniyatiga ega bo'ladilar.[2]

O'zbekistonda ham inklyuziv ta'limni rivojlanishiga bugungi kunda katta ahamiyat qaratilmoqda. Inklyuziv ta'lim hamma uchun ta'lim jarayonlarini ochiqligi ma'nosini bildiradi. Shuningdek, inklyuziv ta'lim barcha turdagi bolalarga ta'lim olish imkoniyatini beradi. Inklyuziv ta'lim jarayonida nogironligi bor bolalar ta'lim jarayonlariga to'liq jalb qilinadi. Bu o'z navbatida inklyuziv maktabning sharoitlari imkoniyati cheklangan bolalar uchun ham moslashish kerakligini bildiradi. Inklyuziv yondashuvga ko'ra, nafaqat nogironligi bor bolalar jalb qilinadi, balki ularni jalb qiladigan maktablar ham ularning talablariga qarab moslashtiriladi. Nogironligi bor insonlarning sog'lom insonlar bilan to'laqonli hayot kechirishlarini ta'minlaydigan

kuplab xalqaro xujjatlar qabul qilingan. Bu boradagi eng muhim xalqaro hujjatlardan biri bu 1948 yilda qabul qilingan Inson huquqlari umujahon deklaratsiyasidir. Mazkur hujjat inson huquqlarini ta'minlashga qaratilgan boshqa xalqaro huquqiy hujjatlarni rivojlanishiga olib keldi. Mazkur deklaratsiyada qayd etilishicha: —Har bir inson tengdir.[3] Aynan shuning uchun har bir inson bepul boshlang'ich ta'lim huquqiga egadir. Shuningdek, har bir bolani ta'lim olish huquqlari mavjudligi 1959 yilda qabul qilingan bola huquqlari deklaratsiyasida ham o'z ifodasini topgan. Mazkur deklaratsiyada qayd etilishicha, har bir bola jamiyatning to'laqonli a'zosi bo'lishi uchun, shuningdek, rivojlanishi uchun ta'lim olish huquqiga egadir. [4]

Xulosa qilib shuni aytishimiz kerakki, nogironligi bo'lgan bolalar ham sog'lom bolalar kabi jamiyatning to'laqonli a'zosi. Shunday ekan ular ham barcha berilgan imkoniyatlardan foydalanish huquqiga ega. Bizning vazifamiz esa alohida ehtiyojmand bo'lgan insonlarga munosib hayot sharoitlarini yaratishda ko'maklashishdir. Demak har bir inson yaxshi yashash va har bir imkoniyatlardan foydalanish huquqiga egadir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. «Ta'lim tugrisida»gi konun. . [1;25]
  2. «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» [2;145]
  - 3 «Imkoniyati cheklangan bolalar va usmirlar uchun inklyuziv ta'lim tug'risida muvakkat Nizom»- XTV 234-sonli buyrug'i- 2005 yil . [3;88]
- Xayrullaev M.M. 2. Farabi.Epoxa Toshkent: Fan, 1975[4;145]

****=====****

TA'LIM SOHASIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR, ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA INNOVATSIYALAR

*Yoqubjonova Mahdiya Anvarjon qizi
Andijon davlat universiteti Fizika-matematika
va IT fakulteti matematika yo'nalishi
1-bosqich talabasi.*

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta'lim sohasidagi raqamli texnologiyalarni bugungi kundagi vazifalari va maqsadlari qolaversa, ularga zamonaviy yondashuvlar hamda innovatsiyalar xususida so'z boradi.

Kalit so'zlar: raqamli texnologiyalar, innovatsiyalar, an'anaviy dars jarayonlari, multimediya, video darslar.

XXI asrda ta'lim tizimi jadal raqamli transformatsiya bosqichiga kirdi. Raqamli texnologiyalar inson faoliyatining barcha sohalariga kirib borishi natijasida o'qitishning shakli, mazmuni va usullari o'zgarib bormoqda [1]. An'anaviy dars jarayonlari o'rnini interaktiv platformalar, masofaviy o'qitish tizimlari, sun'iy intellekt asosidagi o'quv dasturlari egallamoqda. Raqamli ta'lim imkoniyatlari o'qituvchiga shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni kuchaytirish, o'quvchilarning bilimlarini aniq monitoring qilish va o'qitish jarayonini individuallashtirish imkonini beradi [2]. Shu bois, raqamli ta'lim vositalarini to'g'ri tanlash va metodik jihatdan asosli qo'llash bugungi kunning eng muhim pedagogik vazifalaridan biri hisoblanadi.

Tadqiqotda analitik-tahliliy, taqqoslama va empirik kuzatuv metodlari qo'llanildi. Maqsad — raqamli texnologiyalar ta'lim sifatiga ta'sirini aniqlash, o'qitish samaradorligini oshiruvchi zamonaviy yondashuvlarni tahlil qilishdan iborat bo'ldi. O'zbekiston oliy ta'lim tizimida qo'llanilayotgan "Moodle", "Google Classroom", "Coursera", "ZiyoNET" kabi platformalar [3] o'rganildi. Shuningdek, Germaniya va Finlyandiya kabi davlatlarda raqamli pedagogika bo'yicha ilg'or tajribalar tahlil qilindi [4]. Tadqiqot jarayonida 60 nafar talaba va 12 nafar o'qituvchi o'rtasida anket so'rovi o'tkazilib, o'quv jarayonida raqamli vositalarning qo'llanish chastotasi, samaradorlik darajasi va psixologik qabul qilinishi o'lchandi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, raqamli texnologiyalarni muntazam qo'llash o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi, ularni mustaqil izlanishga undaydi va o'qituvchilar uchun dars jarayonini soddalashtiradi [5].

Bu bilan interaktiv ta'lim platformalari (masalan, "InTouch Board", "Quizizz", "Kahoot") orqali o'quvchilar faol ishtirokchi sifatida bilim jarayonida qatnashadilar. Bu esa o'quv materialining o'zlashtirish darajasini o'rtacha 35–40% gacha oshirganini ko'rsatdi. Qolaversa, raqamli texnologiyalar darslarda

multimediya, videomaterial va audioresurslardan foydalanish imkonini yaratib, turli tipdagi o'quvchilar uchun mos individual ta'lim yo'nalishini shakllantiradi. Bundan tashqari elektron baholash tizimlari (e-jurnal, LMS) orqali baholashning shaffofligi ta'minlanib, o'qituvchi va talaba o'rtasidagi teskari aloqa kuchaydi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, raqamli yondashuvlarni joriy etgan guruhlar an'anaviy o'qitilgan guruhlarga nisbatan o'quv samaradorligida o'rtacha 1,3 baravar yuqori natija ko'rsatgan. Olingan natijalar raqamli texnologiyalarni o'qitish jarayoniga integratsiya qilishning samaradorligini tasdiqlaydi. Biroq, ularni qo'llashda bir qator muammolar mavjud. Avvalo, ayrim o'quv muassasalarda texnik vositalar yetishmasligi, internet tezligining pastligi, ayrim o'qituvchilarning raqamli kompetensiya darajasi yetarli emasligi jarayonni sekinlashtiradi. Shu bois, raqamli texnologiyalarni didaktik maqsadga muvofiq va muvozanatli tarzda qo'llash zarur. Ta'limda innovatsion yondashuvlar — gamifikatsiya (o'yin asosida o'qitish), blended learning (aralash ta'lim), microlearning (mikro-o'qitish), AR/VR texnologiyalar va AI-assistentlarni qo'llash — talabalarda ijodiy fikrlash, tahlil qilish va o'zini namoyon etish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli texnologiyalar ta'lim sohasida nafaqat o'qitish shakllarini, balki o'quv jarayonining falsafasini ham o'zgartirmoqda. Ular yordamida ta'lim jarayoni interaktiv, shaxsga yo'naltirilgan va ochiq bo'ladi. Kelgusida raqamli texnologiyalarni ta'limda keng qo'llash uchun quyidagi yo'nalishlar muhim: o'qituvchilarning raqamli pedagogika bo'yicha malakasini oshirish; o'quv resurslarining milliy raqamli bazasini yaratish; masofaviy o'qitish tizimlarini takomillashtirish; ilmiy-innovatsion hamkorlikni rivojlantirish.

Shunday qilib, raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonini yanada samarali, ijodiy va innovatsion yo'nalishda rivojlantirishning asosiy omillaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNESCO. Digital Learning and Education 2030 Strategy. Paris, 2023.
2. Anderson, T. The Theory and Practice of Online Learning. AU Press, 2020.
3. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. Raqamli ta'lim konsepsiyasi, 2022.

4. European Commission. Digital Education Action Plan (2021–2027). Brussels, 2021.
5. Bates, T. Teaching in a Digital Age. Vancouver: BCcampus, 2019.

****=====****

ЦИФРОВИЗАЦИЯ ЭКОНОМИКИ УЗБЕКИСТАНА КАК ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ: ПРОБЛЕМЫ ВНЕДРЕНИЯ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ.

*Гойибназаров Огабек,
студент 2 курса К-16-24 (ТВМ)
ф-та Автомобилестроение и транспорт
Андижанского государственного
технического института.
Тел. +998944851646
Турсунова Надира Араббаевна,
преподаватель кафедры
«Языков и гуманитарных наук»
Андижанского государственного
технического института.*

Введение

Цифровизация экономики в современных условиях становится одной из ключевых движущих сил устойчивого развития. Переход к цифровым технологиям позволяет повышать эффективность управления, снижать транзакционные издержки, обеспечивать прозрачность процессов и создавать новые конкурентные преимущества для государства и бизнеса. В Узбекистане цифровая трансформация признана приоритетным направлением национальной стратегии социально-экономического развития до 2030 года. Однако процесс внедрения цифровых решений сталкивается с рядом проблем, требующих комплексного анализа и поиска практических решений.

Проблемы внедрения цифровизации:

Во-первых, сохраняется цифровое неравенство между регионами и социальными группами. В крупных городах уровень интернет-проникновения и доступ к современным технологиям выше, чем в сельской местности.

Во-вторых, наблюдается недостаток кадров в сфере информационно-коммуникационных технологий (ИКТ). Несмотря на рост числа специалистов, потребность в профессионалах по анализу данных, кибербезопасности и искусственному интеллекту значительно превышает их наличие.

В-третьих, проблема связана с инфраструктурными ограничениями — низкой скоростью интернета, нехваткой дата-центров, слабым развитием облачных технологий и цифровых платформ для бизнеса.

Кроме того, отмечаются правовые и организационные барьеры. Законодательство не всегда успевает за быстрым развитием цифровых технологий, что усложняет внедрение инновационных решений в банковской, финансовой и образовательной сферах.

Пути решения:

Для успешного развития цифровизации необходимо:

1. Развитие инфраструктуры. Создание современных дата-центров, расширение покрытия высокоскоростного интернета, внедрение облачных сервисов и национальных цифровых платформ.

2. Подготовка кадров. Усиление образовательных программ в университетах, развитие курсов по цифровым профессиям, повышение квалификации работников государственного и частного сектора.

3. Совершенствование правовой базы. Принятие законов о защите персональных данных, электронных транзакциях, кибербезопасности и регулировании цифровых платформ.

4. Развитие цифровой культуры. Повышение цифровой грамотности населения, формирование доверия к электронным услугам, стимулирование использования финтех-сервисов и онлайн-образования.

5. Государственно-частное партнёрство. Привлечение частных инвестиций в развитие ИКТ, создание совместных проектов государства и бизнеса для внедрения инноваций в промышленности, транспорте, образовании и здравоохранении.

Заключение

Цифровизация экономики Узбекистана является важным фактором устойчивого развития, способствующим модернизации всех сфер жизни. Несмотря на существующие трудности, целенаправленная политика государства, развитие инфраструктуры и человеческого капитала, а также активное международное сотрудничество позволят Узбекистану занять достойное место в глобальной цифровой экономике. Реализация этих задач обеспечит не только повышение конкурентоспособности страны, но и улучшение качества жизни граждан.

Список литературы

1. Каримов Ш.М. Цифровая экономика в Узбекистане: приоритеты и перспективы // Журнал «Экономика и инновационные технологии». – 2023. – № 2. – С. 14–21.
2. Мамадалиева З.М. Межкультурные аспекты цифровизации образования в Узбекистане // Журнал филологических исследований. – 2022. – № 1. – С. 112–118.
3. Государственная программа «Цифровой Узбекистан – 2030». – Ташкент: Министерство по развитию информационных технологий и коммуникаций, 2020. – 146 с.
4. Маслова В.А. Лингвокультурология и цифровая среда // Вестник Московского университета. Серия 9. Филология. – 2021. – № 4. – С. 35–42.
5. Бухарбаев А.Р. Цифровизация и устойчивое развитие экономики: вызовы и решения // Экономика и управление. – 2022. – № 3. – С. 55–61.
6. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution [Четвёртая промышленная революция]. – Geneva: World Economic Forum, 2016. – 184 p.
7. OECD. Going Digital: Shaping Policies, Improving Lives [Переход к цифровизации: формирование политики и улучшение жизни]. – Paris: OECD Publishing, 2019. – 326 p.

8. World Bank. Digital Uzbekistan 2030: Country Program [Цифровой Узбекистан 2030: национальная программа]. – Washington, DC: World Bank, 2021. – 210 p.
9. Tapscott D. The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence [Цифровая экономика: перспективы и вызовы в эпоху сетевого интеллекта]. – New York: McGraw-Hill, 2015. – 368 p.
10. UNDP. Digital Strategy for Sustainable Development [Цифровая стратегия устойчивого развития]. – New York: United Nations Development Programme, 2022. – 142 p.

****=====****

ENHANCING ARCHITECTURE STUDENTS' COMMUNICATIVE COMPETENCE THROUGH ROLE-PLAY AND SIMULATION IN ESP CONTEXT

Axmadaliyeva Dildora Rakhitdinovna
PhD Student, Namangan State Institute of Foreign Languages
Namangan, Uzbekistan
Tel: +998976627262
Email: dildorabegzozq8083@mail.ru

Abstract

This article explores the integration of role-play and simulation as competency-based strategies in teaching English for Specific Purposes (ESP) to architecture students. It highlights the importance of communicative competence, contextual learning, and active participation in the development of professional oral English skills. Based on modern educational paradigms such as CLIL, TBL, and PBL, the study examines methodological principles of learner-centeredness, interactivity, reflection, integration, and result-oriented assessment. The findings emphasize that simulation and role-play activities bridge theoretical and practical learning, creating authentic professional environments for developing students' communicative competence in architectural contexts.

Key words: role-play, simulation, ESP, architecture, competency-based approach, CLIL, TBL, PBL, oral English competence.

Introduction

In the context of globalization, architecture students face growing demands for international communication skills. English for Specific Purposes (ESP) serves as a bridge between linguistic competence and professional expertise, enabling future architects to communicate effectively about design ideas, spatial solutions, and urban planning concepts. Traditional ESP teaching, however, often prioritizes grammar and passive reading comprehension over active speaking skills [1].

Competency-based learning focuses on the holistic development of linguistic, cognitive, and socio-professional abilities. Within this framework, role-play and simulation emerge as key pedagogical tools that immerse students in realistic communicative contexts. These strategies allow learners to use English purposefully, fostering spontaneity, creativity, and professional discourse awareness [2].

Role-play stimulates dialogue, negotiation, and teamwork, while simulation provides authentic scenarios such as client consultations, design presentations, or project defense sessions. The aim of this article is to provide a theoretical and methodological justification for integrating these approaches into ESP teaching for architecture students.

Methodology

This study employs a theoretical-analytical method to examine the methodological and psychological foundations of game-based learning in ESP education. The competency-based framework proposed by Hymes and refined by Richards and Rodgers views language learning as the development of integrated communicative skills — linguistic, sociolinguistic, discourse, and strategic competences [5], [7].

The analysis draws upon several modern approaches:

CLIL (Content and Language Integrated Learning) — combining subject matter and language learning to create authentic professional contexts [2].

TBL (Task-Based Learning) — emphasizing the completion of meaningful tasks such as explaining design layouts or describing architectural forms [7].

PBL (Project-Based Learning) — engaging learners in collaborative architectural projects that strengthen communication, creativity, and problem-solving skills [1].

These approaches are united by core methodological principles:

Learner-centeredness — students actively participate and take ownership of their learning process.

Interactivity — peer communication and teamwork form the central dynamic of instruction.

Integration and contextuality — language practice is embedded in realistic architectural tasks.

Reflection — learners analyze their performance and identify areas for improvement.

Result-oriented assessment — progress is evaluated through observable communicative outcomes [4].

By incorporating role-play and simulation in alignment with these principles, ESP courses cultivate both linguistic fluency and professional confidence among architecture students.

Results and Discussion

The analysis of pedagogical sources [3], [8] indicates that simulation and role-play activities substantially enhance learners' motivation, reduce anxiety, and promote natural communication. These methods simulate authentic professional environments where architecture students can practice English in realistic situations such as client meetings, design reviews, or group discussions.

Role-play allows learners to assume professional identities — architect, client, or consultant — engaging them in collaborative problem-solving. Through such activities, students develop fluency, pragmatic awareness, and discourse competence [1], [3]. Simulation, on the other hand, replicates the real architectural setting, incorporating technical vocabulary, visual materials, and teamwork dynamics [8].

This approach corresponds with Kolb's experiential learning cycle [6]:

Concrete experience — performing professional communicative tasks in English.

Reflective observation — analyzing interaction outcomes and identifying linguistic challenges.

Abstract conceptualization — formulating professional-linguistic patterns.

Active experimentation — applying refined skills in subsequent role-plays and projects.

Through repeated engagement in this learning cycle, students improve fluency, confidence, and communicative autonomy. They learn to articulate design ideas, defend architectural concepts, and negotiate in English with greater accuracy and professionalism. Moreover, these activities help bridge the gap between language learning and discipline-specific competence, which is vital for architecture students' global employability.

Conclusion

Integrating role-play and simulation into ESP instruction provides an effective and competency-based model for developing architecture students' communicative competence. This methodology transforms the language classroom into an interactive professional environment, where theoretical learning merges with practical experience.

By adhering to the methodological principles of learner-centeredness, interactivity, reflection, integration, and result-oriented assessment, educators can design ESP courses that enhance both linguistic proficiency and professional readiness. Ultimately, role-play and simulation bridge the divide between knowledge and practice, cultivating architects who are capable of engaging confidently in international communication.

References

1. Basturkmen, H. *Developing Courses in English for Specific Purposes*. London: Palgrave Macmillan, 2019, pp. 45–72.
2. Coyle, D., Hood, P., & Marsh, D. *CLIL: Content and Language Integrated Learning*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010, pp. 21–36.
3. Crookall, D. *Serious Games, Debriefing, and Simulation/Gaming as a Discipline*. *Simulation & Gaming*, 41(6), 898–920, 2010.

4. Deci, E. L., & Ryan, R. M. *The “What” and “Why” of Goal Pursuits: Human Needs and the Self-Determination of Behavior*. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227–268, 2000.
5. Hymes, D. *On Communicative Competence*. In J. B. Pride & J. Holmes (Eds.), *Sociolinguistics*, pp. 269–293. London: Penguin Books, 1972.
6. Kolb, D. A. *Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1984, pp. 38–58.
7. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. *Approaches and Methods in Language Teaching* (3rd ed.). Cambridge: Cambridge University Press, 2014, pp. 85–106.
8. Villalobos, J., & Izquierdo, J. *Simulation-Based Oral Tasks for Architectural English: A Communicative Approach*. *English for Specific Purposes World*, 22(2), 1–15, 2021.

****=====****

IV SHO'BA

IJTIMOIIY-IQTISODIY VA TEXNIKA SOHALARINI RIVOJLANTIRISHDAGI MUAMMOLAR VA YECHIMLAR.

=====

ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ҚАРЛУҚ –ЧИҒИЛ ЛАХЖАСИНИ ШАКИЛЛАНИШИ ҲАҚИДА МУЛОХАЗАЛАР

*Абдуллаев Улуғбек Сайданович,
Андижон давлат техника институти профессори,
тарих фанлари доктори.*

Аннотация: Ушбу мақола ўзбек тили қарлуқ-чиғил лаҳжасининг шакилланиши ҳақидаги тилшуносларнинг қарашларини илмий таҳлилига бағишланган.

Унда муаллиф қарлуқ-чиғил лаҳжасининг ўзбек адабий тилининг шакилланишидаги ўрни ва аҳамиятини тарихий ва этник жараёнлар контекстида кўрсатиб берган. Мақолада тилшунос олимларнинг бу масала бўйича билдирган фикр ва хулосалари ҳақида муаллиф ўз муносабатини баён қилган.

Калит сўзлар: Этник тарих, этнос, ўзбек элати, қарлуқ-чиғил лаҳжаси, туркий халқлар, уйғур этноси, лингвистик жараён, умлаут ҳодисаси.

Аннотация: Статья посвящена научному анализу взглядов лингвистов на формирование карлукско-чигильского диалекта узбекского языка.

В ней автор показывает роль и значение карлукско-чигильского диалекта в формировании узбекского литературного языка в контексте историко-этнических процессов. В статье автор высказывает своё отношение к мнениям и выводам лингвистов по данному вопросу.

Ключевые слова: Этническая история, этническая принадлежность, узбекский народ, карлукско-чигильский диалект, тюркские народы, уйгурский этнос, языковой процесс, феномен умлаута.

Abstract: this article is devoted to the scientific analysis of the views of linguists on the formation of the karluk-chigil dialect of the Uzbek language.

In it, the author shows the role and significance of the karluk-chigil dialect in the formation of the Uzbek literary language in the context of historical and ethnic processes. In the article, the author expresses his attitude to the opinions and conclusions of linguists on this issue.

Keywords: ethnic history, ethnicity, Uzbek people, karluk-chigil dialect, turkic peoples, uyghur ethnicity, linguistic process, umlaut phenomenon.

Кириш (Введение / Introduction).

Ҳар бир халқнинг тили мазкур халқнинг этник шаклланиш жараёнида такомиллашиб боради. Замонавий ўзбек адабий тили ҳам бошқа халқларники каби асрлар давомида такомиллашиб келган.

Бугунги кунга қадар тилшунослик фанида ўзбек тилини шаклланиш тарихи, лаҳжа ва шевалари, унинг фонетик, лексик, морфологик ва грамматик хусусиятларига бағишланган кўплаб тадқиқотлар амалга оширилган.

Биз еса ушбу мақоламизда ўзбек тилини қарлуқ-чиғил лаҳжасини таркиб топиши билан боғлиқ тилшунос олимларни қарашларини таҳлил қилиш асносида, бу масала бўйича ўз фикр-мулоҳазаларимизни билдиришни жоиз деб ҳисобладик.

Муҳокама (Обсуждение / Discussion).

Илк ўрта асрларда Марказий Осиё минтақасида уч туркий тил гуруҳи - ўғуз, қипчоқ ва қарлуқ-уйғур тил гуруҳлари мавжуд бўлганлигини айтиб ўтади [3: 117,119]. Ушбу туркий тил гуруҳлари муайян бир этник муҳитда, турли этник бирикмаларнинг тил ва этник жиҳатдан қоришувлари натижасида шаклланганлиги аниқ. Ўғуз тил гуруҳи ўғуз ва салжук қабилалари орасида, қипчоқ тил гуруҳи Даштиқипчоқ қабилалари орасида ва қарлуқ тил гуруҳи эса қарлуқ ва унга қардош бўлган халач, чиғил, яғмо ва бошқа қабилалар ичида ҳосил бўлган. Қарлуқ-чиғил, қипчоқ ва ўғуз тил гуруҳлари ўзбек тилининг лаҳжалари бўлиб, улар ҳам айрим маҳаллий шеваларга ажралади. Гарчи, ўзбек тилининг мазкур лаҳжаларини шаклланишида бир неча этносларга хос тил элементлари иштирок этсаларда, айрим қабилаларнинг тил хусусиятлари устуворлик қилганлиги яъни, субстрат (замин) бўлганлиги аён. Масалан, ўзбек

тилининг қарлуқ-чиғил лаҳжасини шакллантиришда қарлуқ, чиғил, халач, яғмо, дулу ва бошқа бир қанча туркий қабилаларнинг тил элементлар фаол иштирок этгани ҳолда, ушбу тил лаҳжаси шаклланаётган кезларда сиёсий жиҳатдан (сон жиҳатдан ҳам) нафузли бўлган, ўз атрофида турли туркий қабилаларни бирлаштириб турган қарлуқ қабиласининг тили устуворлик қилган жойда айтиб ўтиш ўринлики, ўзбек тилининг қарлуқ-чиғил лаҳжасини шаклланишида айнан қарлуқ қабиласининг тилини етакчи ўринга эга бўлганлигига бир қатор тадқиқотчилар қўшилмайдилар ва улар бунда чиғил қабиласининг тилини ушбу лаҳжасининг шаклланишида асосий ўринга қўйиш керак деб айтадилар. Масалан, С.М.Муталлибобоев XI асрда Жанубий Қирғизистон (Ўзган ва унинг атрофида) ва Марказий Осиёда чиғиллар энг зўр ҳоким қабилага айланиб ўз таъсирларини жуда кенг доирага ёйган, уларнинг тили қорахонийлар давлатида етакчи мавқеини эгаллаган, умумийлаштирувчи тилга айланган эди, деб таъкидлайди [6: 33,34]. Тилшунос олимлардан яна бири - С.Иброхимов ҳам ўзининг ўзбек тилининг Андижон шевасига бағишланган ишида бу шева этногенетик жиҳатдан қадимий чиғил лаҳжасига бориб тақалишини айтиб, «... қарлуқ-чиғил деалектида биринчи (етақчи) ўринга қарлуқ тилини қўйиш ҳам унча ўринли бўлмас» деб ёзади [4: 8,9]. Кўриниб турибдики, юқорида исм-шарфлари кўрсатилган тилшунос олимлар ўзбек тилининг қарлуқ-чиғил лаҳжасини вужудга келишида чиғил қабиласининг тили устувор бўлган деб қарайдилар ва шу қабила тили умумэлат тилини умумлаштирувчи вазифани бажарган деган хулосага келадилар. Фикримизча, бу хулоса унчалик тўғри эмас. Гап шундаки, ҳақиқатдан ҳам чиғиллар қадимий туркий этнослардан бўлиб, ўзбек халқининг этногенетик жараёнида ҳамда ўзбек тили тарихида, хусусан биз кўриб чиқаётган тил бирлигининг вужудга келишида муҳим роль ўйнаганлар. Чиғиллар қарлуқ қорахонийлари ҳудудида яшаб турган бир қатор туркий қавмлар ичида нафузли (қарлуқлардан кейин) этнос саналганлиги, қарлуқ билан бирга мазкур давлат сиёсий ҳаётида етакчилик қилганлиги ҳам ҳақиқат. Боз устига Маҳмуд Қошғарий ҳам ўзининг «Девону луғотит турк» асарида қарлуқлар ҳукмронлик қилган ҳудудлардаги бир қатор туркий

қабилаларнинг тил хусусиятлари ҳақида гапириб, чиғил қабиласи ва унинг тил хусусиятларига кўпроқ тўхталган эди. Чунончи, Маҳмуд Қошғарий айнан чиғилларнинг тил хусусиятларини ўғузларники билан қиёслайди. Ўзбек халқининг алоҳида элат бўлиб шаклланаётган кезларида чиғилларнинг мана бундай нуфузга эга бўлиши, бир қатор тадқиқотчиларга, жумладан юқорида биз исм-шарларини кўрсатиб ўтган тилшунос олимларга ҳам ушбу қабила тилини қарлуқ-чиғил лаҳжасини қарор топишида етакчи ўринни эгаллаган деб қарашларига асос бўлган. Бироқ, ушбу фикрни илгари сурган олимлар чиғиллар узоқ вақт қарлуқларнинг этник ҳамда сиёсий уюшмаси таркибида шакилланиб келганликларига кам эътибор берганлар. Аниқроқ қилиб айтадиган бўлсак, ушбу тилшунос олимларни қарлуқ, чиғил этноси ва уларнинг этногенетик жараёни ҳақида равшан тушунчага эга эмаслиги кўринади [8: 73]. Акс ҳолда ушбу муаллифлар чиғил ва қарлуқ этнослари этногенетик жиҳатдан жуда яқин боғланган этнослар эканлигини, ўзбек халқининг алоҳида элат бўлиб шаклланаётган кезларида қарлуқ ва чиғил қабиласининг тилида деярли фарқ бўлмаганлигини, ҳар икки халқ тили аслида бир тил эканлигини тушуниб етган бўлардилар. Фикримизни далиллар билан асослашга ҳаракат қиламиз. Маълумки, тарихий манбаларда, хусусан Хитой солномаларида чиғиллар қарлуқ этник уюшмасига кирган уч уруғнинг бири эканлиги айтилади. Масалан, «Танг сулоласи янги тарихи» нинг 217 боби, иккинчи қисмида қарлуқ (хитойча номи гэлилу) мулу ёки мула, жиси ва тоши (тошли) каби учта қабиладан иборат бўлганлиги кўрсатилади [12: 21]. Н.А.Аристов фикрича чиғил ана шу уч уруғнинг бирини, яъни жиси (чжиси) қабиласининг номини билдиради [1: 312]. К.Шониёзов юқоридаги далилларга асосланиб «... биз чиғилларнинг қадимги даврларда қарлуқларнинг бир уруғи бўлиб, кейинчалик булар алоҳида қабила бўлиб қолган ва қарлуқ уюшмасига кирган, деб қараймиз» деб ёзган эди [9: 484]. Ушбу олим ўзининг кейинги ишларининг бирида ҳам «чиғиллар... қарлуқларнинг уч қавмидан бири бўлган, улар ҳам қарлуқлар эдилар» деган фикрни қатъий айтади [9: 40]. Мадомики, қарлуқ ва чиғил қабилалари аслида бир халқ эканлигини, уларнинг тилида ҳам фарқ йўқлигини инобатга олсак, у

ҳолда биз кўриб чиқаётган тил бирлигини вужудга келишида ягона халқни тили устуворлик қилганлиги маълум бўлади. Бу шубҳасиз, ушбу тил бирлиги шаклланаётган ҳудуддаги туркий қабилалар ичида энг кўпсонли ва юксак сиёсий нуфузга эга бўлган, қўшни диалектларни ўз атрофига жамлай олган қарлуқлар тили эди. Кейинчалик ушбу тил бирлиги илмий адабиётларда тилшунослар томонидан ўзбек тилининг қарлуқ ёки қарлуқ-чиғил лаҳжаси тарзида қўлланила бошланди. Албатта, қарлуқ-чиғил тил лаҳжаси нафақат айрим этносларни, балки кўплаб туркий ва ҳатто туркий бўлмаган халқларнинг этник ва тил соҳасидаги ўзаро муносабатларининг маҳсулидир. Чунончи, биз юқорида уқтириб ўтганимиздек, ушбу тил бирлигини вужудга келишида қарлуқлар давлати таркибида бўлган халач, арғу, тухси, яғмо, бижанак, ябақу, дули ва бошқа бир қатор туркий тилли қабилаларнинг иштироки катта бўлган. Тўғри, уларнинг ўзбек элати ва унинг тилини шаклланишидаги иштирокини бир хил даражада бўлган деб ҳам бўлмайди. Фикримизча, бу жараёндаги уларнинг фаоллик даражасини қуйидаги икки омил белгилаган: а) янги этник бирлик (элат) ядросига генетик ва тил жиҳатдан яқинлиги; б) этноҳудудий бирлик яъни янги элат ва унинг тили (қарлуқ-чиғил лаҳжаси) шаклланаётган ҳудудда турғун ёки узоқ давр муқом яшаб туриши. Қарлуқ қабила уюшмаси ва давлати таркибида бўлган қадимий туркий тилли этнослардан бири бу халачлар эди. Халачлар ҳам чиғиллар каби узоқ давр мобайнида қарлуқлар билан аралаш яшаб келганлар. Уларнинг ҳам тили қарлуқ қабиласининг тилидан деярли фарқ қилмаган. К.Шониезов Хитой солномаларда кўрсатиб ўтилган қарлуқ этник уюшмасига кирувчи уч уруғнинг бирини яъни ташали (тоши) уруғини халачлар билан тенглаштиради [9: 484]. Хуллас, қарлуқ-чиғил лаҳжасини вужудга келишида муҳим аҳамият касб қилган қардош қарлуқ, чиғил ва халач этносларининг тили бир-биридан деярли фарқ қилмаган. Қарлуқ қорахонийлари ҳудудида яшаган яғмо, арғу, тухси, ябоқу каби туркий халқларнинг тили эса баъзи бир хусусиятлари билан қарлуқ, чиғил ва халачларнинг тилидан оз бўлсада фарқланган. Буни Маҳмуд Қошғарий ҳам ўз асарида қайд қилган эди [5: 66]. Шунга қарамай, мазкур этник жамоалар биз

кўриб чиқаётган тил бирлигини, умуман ўзбек халқининг элат бўлиб шаклланишида иштирок қилганлигига шубҳа йўқ. Шулардан бири яғмо этносидир. Таъкид этиш жойизки, яғмоларнинг этник мансублиги фанда бирмунча бахслидир. Айрим тадқиқотчилар яғмоларни этногенетик жиҳатдан уйғурлар билан боғласалар, бошқалар буни инкор этиб, яғмолар уйғурлар тасарруфида бўлган бўлишлари мумкин, лекин уларни уйғур эканлигига ҳеч қандай илмий асос йўқлигини уқтирадилар [11:345,346]. Дарҳақиқат, Махмуд Қошғарий ҳам яғмо тилини уйғур тили билан эмас, балки тухси, ябоқу, қипчок, ўғуз тиллари билан бир қаторга қўядики, бу ушбу этнос тили уйғур тилидан бирмунча фарқланишидан далолат беради [5: 65, 69]. Биз учун муҳими шуки, яғмоларнинг солмоқли қисми IX-XII асрларда Фарғона водийсининг шимолий минтақаларида ва унга туташ ҳудудларда яшаганлар. Албатта, улар ҳам бу ерда кечган этник ва лингвистик жараёнларда иштирок этганлар. IX охири - XI асрнинг бошларида Еттисувдан Тошкент воҳасига ва Фарғона водийсига қадимий туркий қабилалардан яна бири арғунлар ҳам кўчиб келиб яшаганлар. X аср давомида бошқа бир туркий этнос тухсилар ҳам Қарлуқлар давлати таркибида бўлиб, чиғил, халач, яғмо, арғу ва бошқа этнослар қатори ўзбек элатини ва унинг тилини шаклланиш жараёнида фаол қатнашган. Бу даврда Фарғона водийсида кечаётган этник ва этнолингвистик жараёнларда қадимдан мавжуд бўлган туркий қабилалардан яна бири дулулар ҳам фаол иштирок қилганлиги маълум. Дулуларнинг этногенези уйғурларга ва улар орқали хунларга бориб тақалади. Туркий тилли халқларнинг этнослараро муносабатлари тарихида ўзбек-уйғур халқларининг этник ва тил соҳасидаги алоқалари алоҳида ўрин тутди. Ўзбек ва уйғур халқларининг аجدодлари қадимдан ёнма-ён, кўп ҳолларда аралаш яшаб келганлар. Масалан, қарлуқларнинг илк аجدодлари уйғурлар билан бирга Иртиш бўйлари, Олтойда қўшни яшаганлари тарихий маълумотлардан маълум. Қолаверса, ўзбек ва уйғур элатини шаклланишида фаол иштирок қилган бир қанча қабилалар ўтмишда ягона яъни теле қабила иттифоқига кирганлар. Албатта бундай аралаш яшаган икки этнос орасида ўша даврлардаёқ иқтисодий ва маданий алоқалар таркиб

топган эди. Бундай яқинлик албатта ушбу этносларнинг тилида ҳам ўз аксини топган эди. Бу этносларнинг тилларида ўхшаш томонлар кўп бўлган, албатта. Ҳар икки этнос тилидаги бундай яқинликка ишора қилиб айрим тадқиқотчилар уйғур тилини ҳам ўзбек тилини шаклланишига асос бўлган деган фикрни айтадилар. Чунончи, тилшунос олим Н.А.Баскаков ўзининг туркий тилларни классификацияси масаласига бағишлаб ёзган ишида, ўзбек тилини туркий тилларнинг қарлуқ гуруҳига киритиб, уни ҳам иккига бўлган эди. Олим биринчи гуруҳни қарлуқ-уйғур гуруҳи, иккинчисини эса қарлуқ - Хоразм гуруҳи деб атайди [2:]. Бошқа яна бир тилшунос олим В.В.Решетов ҳам ўзбек тилининг қарлуқ-чиғил лаҳжасини шаклланишидаги уйғур этносинининг ролига боҳо бериб, бу тил бирлигининг ўзбек тилининг қарлуқ-чиғил-уйғур лаҳжаси деб номлайди [7:]. Бундан ҳар иккала тилшунос олим ҳам уйғур тили қарлуқ тили билан бир хил даражада ўзбек тилининг шаклланишида асос бўлган, деган фикрни илгари сураётганликларини илғаб олиш қийин эмас. Агар масалани моҳиятини шу тарзда тушуниб, ушбу фикрни қабул қилсак, у ҳолда ўзбек тилини шаклланишида уйғур тили қўшни диалектларни ўз атрофига жамлаган ва қарлуқ тили билан баб-баробар ўзбек элати тилига асос бўлган, яна ҳам аниқроғи ўзбек тили уйғур тили заминидида ҳам шаклланган бўлиб чиқади. Назаримизда ўзбек элати тилини шаклланишида уйғур тил хусусиятларига бу қадар ҳаддан ташқари катта ўрин ажратиш ҳам тарихий ҳақиқатга тўғри келмас. Негаки, юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, гарчи ўзбек ва уйғур халқининг аجدодлари узоқ вақт ёнма-ён, аралаш яшаб келган, яқин тилларда сўзлашган бўлсаларда тарихий тараққиётнинг кейинги босқичларида ушбу халқлар алоҳида этник бирлик бўлиб шаклланар эканлар уларнинг тиллари ҳам алоҳида-алоҳида ҳолда ривожланиб борган.

Хулоса (Заклучение / Conclusion).Хуллас, юқорида келтирилган маълумотлардан маълум бўладики, ўзбек тили узоқ шакилланиш жараёнини босиб ўтди. Натижада илк ўрта асрларга келиб учта йирик туркий тил бирлиги-лаҳжалар шакилланди. Булар ўғуз, қипчоқ ва қарлуқ-чиғил лаҳжалари. Ушбу лаҳжалар таркибидаги кўплаб шевалар фонетик, лексик ва қисман морфологик

жиҳатдан ўзаро фарқлансада уларнинг барчаси миллий ўзбек тилини шаклланишида муайян даражада иштирок етган. Уларнинг бундай иштироки албатта ўзбек халқини шаклланиш жараёни содир бўлган.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Аристов. Н.А.Заметки об этническом составе тюркских племен и народностей и сведения об их численности// Живая старинна Вып. III, IV. СПб. 1896.
2. Баскаков Н.А. К вопросу о классификации тюркских языков // Известия АН СССР. Т. XI. Вып. 2. М. 1952.
3. Баскаков Н.А. Тюркские языки народов Средней Азии и Казахстана // Народы Средней Азии и Казахстана. (Народы Мира). М., 1962.
4. Иброхимов С. Ўзбек тилининг Андижон шеvasи. Т., 1967.
5. Маҳмуд Қошғарий. Девону луғотит турк (таржимон ва нашрга тайёрловчи С.М.Муталлибоев). Т., 1960. 1-жилд.
6. Муталлибоев С.М. Марфология ва лексика тарихидан қисқача очерк. Т., 1959.
7. Решетов В.В. Ўзбек тилининг қарлуқ-чиғил-уйғур лаҳжаси // Ўзбек тили ва адабиёти масалари. 1960. №5.
8. Шаниязов.К. Ценный труд ученого-лингвисти // ОНУ. 1961. №3.
9. Шониёзов.К. Қарлуқ қабиласи ва унинг тили ҳақида айрим мулоҳазалар // Адабиётшунослик ва тилшунослик масалалари. 4 китоб. Т., 1962. 484 б.
10. Шониёзов.К. Қарлуқ давлати ва қарлуқлар. Т., 1999.
11. Шониёзов.К. Ўзбек халқининг шаклланиш жараёни. 2001. 454 б.
12. Хўжаев.А, Хўжаев.К. Қадимги манбаларда халқимиз ўтмиши. Т.: 2001.

**ЎЗБЕК ВА ТОЖИК ТИЛЛАРИНИ ЎЗARO АЛОҚАЛАРИ
ХАҚИДА
(Фарғона водийси мисолида)**

*Абдуллаев Улуғбек Сайданович,
Андижон давлат техника институти профессори,
тарих фанлари доктори.*

Маълумки, тожикларнинг илк аجدодлари билан ўзбекларнинг илк аجدодлари икки азим дарё Аму ва Сирдарё оралиғида ва унга туташ бўлган ҳудудларда қадим даврлардаёқ бирга, аралаш яшаб келганлар.

Тарихдан аёнки, милoddан олдинги III асрда Сирдарёнинг ўрта оқимида Қанғ (Қанха) давлати ташкил топган эди. Бу давлат тарихда Кангуй номи билан ҳам маълум. Тадқиқотчилар ушбу давлат аҳолисини этник жиҳатдан бир хил бўлмаганлиги, давлат ҳудудида эрон тилли халқлар (хусусан, сўғдийлар, ассианлар, аслар) билан бирга туркий тилда сўзлашувчи этнослар ҳам яшаганликларини айтиб ўтадилар. Янги эра арафасида ушбу давлат аҳолиси икки тилда (эрон ва туркий тилларда) сўзлашганлар [2; 66]. Кейинроқ ушбу ҳудудга кўплаб туркий тилли этносларни кўчиб келиши натижасида [12;5], бу ерда туркий этник қатламнинг мавқеи ортиб борган [2;92], оқибатда аҳолининг туркийлашиши кучайган.

Милoddан аввалги асрларда бошланган этнослараро тил алоқалари илк ўрта асрларда ҳам кенгайиб борди. Бу даврда минтақанинг бир қатор ҳудудларида аҳоли туркий ва сўғд тилларида сўзлашар эдилар. Чунончи, Маҳмуд Қошғарий XI асрда Шарқий Туркистоннинг жанубидаги шаҳарларда шунингдек, Чу ва Талас водийсидаги аҳоли турк ва сўғд тилларида гаплашганликлари, аҳоли икки тилли бўлганлари ҳақида хабар беради. Унинг сўзларига кўра X-XI асрларда Шарқий Туркистондаги Боласағун шаҳрида бир вақтнинг ўзида аҳоли ҳам туркча, ҳам сўғдча сўзлашганлар. Маҳмуд Қошғарий Боласағундаги сўғдийлар ҳақида гапириб ".улар Самарқанд ва Бухоро ўртасидаги сўғдан бўлиб турклашиб кетганлар" деб ёзган эди [13; 65].

Шуни айтиб ўтиши керакки, туркий ва туркий бўлмаган тиллар ўртасидаги алоқалар турли тарихий даврларда ва турли этно-сиёсий муҳитда турлича ривожланиб борган.

Маълумки, Ўрта Осиёдаги қадимий сўғд тили аста-секин форс-тожик тили билан алмашади. Бироқ, минтақа аҳолисининг тилларида шу кунга қадар кўплаб сўғдий тилига хос бўлган сўзлар ҳам сақланиб қолган [3;186,187]. Сўғдий тили ўрнига келган форс-тожик тили билан туркий тиллар, айниқса ўзбек-тожик тиллари орасидаги тил муносабатлари кейинги асрларда жадал тараққий этиб борди десак хато бўлмайди.

Бунга биргина Фарғона водийси ҳудудида асрлар мобайнида бирга яшаб келаётган ўзбек ва тожик халқларини тил соҳасидаги алоқаларини таҳлил қилиб ҳам тўла иқдор бўлиш мумкин. Шу маълумотларни келтириб ўтиш ўринли бўладики, XIX аср охирида водий аҳолисининг асосий қисми туркий ва эрон тил гуруҳига кирувчи тилларнинг маҳаллий шеваларида сўзлашганлар. Чунончи, 1897 йилги аҳолини рўйхатга олиш материалларида қайд этилган Фарғона водийсининг (Хўжанд уездини қўшиб ҳисоблаганда) жами 1,737349 нафар аҳолисидан 1499405 нафари туркий тилларда (ўзбек, қирғиз, қорақалпоқ, уйғур, қозоқ, татар ва ҳоказо), 208385 нафари эса эрон тиллар гуруҳига кирувчи (тожик, эрон, Ўрта Осиё жухидлари ва лўлилари) тилларида сўзлашар эдилар [8; 11,29]. Бу этносларнинг салмоқли қисмини ўзбек ва тожик тилларида сўзлашувчи халқлар ташкил қилган. Айнан ўзбек ва тожик тиллари орасидаги алоқалар, уларнинг бир-бирига таъсири ҳамда икки тиллилик ҳодисаси Фарғона водийсидаги этнолингвистик жараёнларда етакчи ўринни эгаллайди. Дарвоқе, бир қатор тилшунос олимлар Фарғона водийсидаги тожик тилининг диалектлари, ўзбек-тожик тилларининг ўзаро таъсири, икки тиллилик ҳодисасини ва унинг тарқалиш кўлами каби масалаларни ўрганишга бағишланган махсус тадқиқотлар олиб борганлигини шу жойда айтиб ўтиш керак. Бу ишлар ичида О.Джалолов, М.С.Андреев, К.Юсупов, А.К.Боровков, В.С.Расторгуева, Б.Ниязмухамедов ва Д.Ишондадаевларнинг тадқиқотларини биз ўрганаётган масала учун аҳамияти катта [5;]. Гарчи, ушбу ишларнинг

айримларида ўзбек-тожик тил алоқалари, водийдаги икки тиллилик ҳодисаси XX асрнинг ўрталаридаги фактик материаллар асосида ўрганилсада, қўлга киритилган илмий натижалар тўла равишда XIX аср учун ҳам хосдир. Зеро, XX асрдаги этнослараро тил алоқалари аввалги даврлардаги этнолингвистик жараёнларнинг тадрижий давомидир. Фарғона водийси тожикларининг тили ҳақида тўхталганда аввало шуни таъкидлаш керакки, XIX асрда ва ундан кейин ҳам водийнинг текислик қисмида қадимдан яшаб келаётган тожиклар ушбу тилнинг шимолий-ғарбий диалектларига кирувчи шеваларда, тоғлик ҳудудлардан Фарғона водийсига кўчиб келган тожиклар эса жанубий-ғарбий диалектларга мансуб Қоратегин тожикларига хос шеваларда сўзлашганлар. Мазкур шевалар фонетик, марфологик ва лексик тузулишига кўра бир-биридан бир мунча фарқ қилган. Текисликда қадимдан яшаб келган тожик аҳолиси тиллари ҳам ўз ўрнида водийнинг турли ҳудудларида бир қатор хусусиятлари билан фарқланган [9;]. Тилшунос олимлар фактларни таҳлили қилиб, ушбу шевалар узоқ лингвистик жараёнларда тожик тилининг маҳаллий туркий тиллар билан қоришиб бориши натижасида ҳосил бўлганлигини кўрсатиб ўтадилар. Тил назариясига кўра икки халқнинг жуда яқин муносабатда ва мустаҳкам алоқада бўлиши туфайли бир этнос тилидан иккинчи бир этнос тилига кўплаб сўзлар ва грамматик формалар ўтади, бу жараённи кучайиши ҳатто айрим жойларда икки тиллик ҳодисасини вужудга келтиради. Демак, икки мустақил тилнинг ўзаро таъсири даставвал икки тил лексикасида ўз ифодасини топади. Ўзбек ва тожик этнослари биргаликда яшаётган ҳудудларда ўзаро алоқаларнинг кучли бўлганлиги туфайли тожик шеваларига кўпгина ўзбекча (туркий) сўзлар ўтган ва улар муайян шеваларнинг луғат таркибининг маълум қатламини ташкил қилади. Масалан, Наманган атроф тожик шеваларида бир қатор ўзбек тилидан ўтган сўзларни ажратиб кўрсатиш мумкин бўлади. Чунончи, «ана», «аба», «ако», «уко», «алдамчи», «йўловчи», «ўғир», «инжиқ», «йилтироқ», «икки», «уч», «беш», «бешинчи», «ким», «ҳар ким», «сен», «оқ», «анча», «анча-мунча», «апил-тапил», «учун», «сер-сув» ва ҳоказолар [6;]. Фарғона тожикларининг шеваларини ўрганган тилшунос олим

А.К.Боровков ҳам ўз ишида «бўқоқ», «букри», «булоқ», «батқоқ», «айгир», «байчи», «қаймоқ», «бичима», «қошиқ», «ўчоқ» каби сўзлар тожик тили луғат таркибига ўзбек тилидан ўтганлигини кўрсатиб ўтади [3; 167]. Албатта, тожик ва ўзбек тиллари ўтрасидаги бундай муносабат бир-бирига таъсир этиш жараёни икки ёқлама характер касб қилган. Узоқ давом этган бундай жараён натижасида ўзбек тили луғати ҳам кўплаб форс-тожик тилига хос сўзлар билан бойиган. Мисол тариқасида бу ерда тожик тилидан ўзбек тилига ўтган айрим сўзларнигина келтириш билан чекланамиз. Масалан, ўзбек тилидаги «чечак» сўзи ўрнига кўп холларда тожикча «гул», «бўтоқ» ўрнига «шоҳ», «япроқ» ўрнига «барг», «ёт» ўрнига «бегона», «ер» ўрнига «замин», «ёлғиз» ўрнига «танҳо», «ягона» каби синоним сўзлар ўзбек тилида кенг қўлланилади. Шундай қилиб, бир тилнинг лексик материалларини иккинчи бир тилга ўтиш ҳодисаси даставвал оғзаки нутқда, халқ оғзаки ижодида, кейинчалик эса ёзма адабиётда намоён бўлади. Маълумки, то XIX асрнинг ўрталарига қадар тожик ва ўзбек тиллари адабий тил сифатида Мовароуннаҳр ва унга туташ ҳудудларда баб-баробар ёзма адабиётда қўлланилиб келинган. XV асрда яшаб ижод қилган Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий ва уларга замондош бўлган кўплаб шоир ва ёзувчилар ўз асарларини ҳар икки тилда ёзганликлари маълум. Абдурахмон Жомийнинг қуйидаги тўртлиги ўша давр ёзма адабиётида икки тиллилик ҳодисаси нақадар ривож топганлигидан далолат беради.

Эй лабат пурхандаи чашми сиёҳат маст хоб,
Икки зулфунг орасида ой юзингдур офтоб,
Мастии май мекунад рӯи туро чарқи арақ,
Бода ичсанг тўкилур икки қизил юздин гулоб.

Ушбу тўртликнинг бир қатори форсча, иккинчиси эса туркча (ўзбекча) ёзилганлиги эътиборга моликдир. Ўзбек ва тожик халқлари адабиётининг тарихий тараққиёт давомида икки тилда ижод қилувчи ижодкорларнинг сони тобора ортиб борди. Икки тилда асар ёзиш XV-XVIII асрларда ва XIX асрнинг биринчи ярмида айниқса ривожланди. Хусусан, XIX асрнинг биринчи чорагида Фарғона водийсида - Қўқон хонлигида икки тилда ижод қилиш анча

ривожланган эди. Қўқон хони Умархоннинг буйруғи билан сарой шоирлари Фазлий ва Мушруф Қўқон шоирларининг «Мажмуат-уш-шуаро» номли таскирасини туздилар. Ушбу таскирага Амирий тахаллуси билан шеърлар ёзган Умархон ва унинг хотини шоира Нодирабегимдан ташқари Фазлий, Мушруф, Ғозий, Содик Хижлат, Хозик, Хотиф, Махмуд, Гулханний ва бошқа қатор фарғоналик шоирлар киритилди. Ушбу шоирларнинг аксарияти ҳар икки тилда ижод қилар эдилар. Икки тиллик нафақат саройда, балки оддий халқ орасида ҳам тарқатилган эди. Умуман, икки тиллик XIX аср адабиёти, айниқса шеъриятининг ўзига хос хусусияти эди. Тўғри, биз ўрганаётган даврда Фарғона водийсининг барча аҳолиси ўзбек ва тожик тилларида эркин сўзлай олишган, ушбу тилларни мулоқат тили сифатида тенг билишган деб айтиб бўлмайди. Икки тиллилик ҳодисаси ва унинг тарқалиши водийнинг турли ҳудудларида турлича бўлган. Бу даврда икки тиллилик ҳодисаси водийнинг тожик ва ўзбеклар аралаш ёки тожиклар ўзбек этник ва тил қуршовида яшаётган аҳоли манзилгоҳларида айниқса ривож топган эди. Фарғона тожик шеваларини ўрганган диалектолог В.С.Расторгуеванинг таъкидлашича, Фарғона водийси аҳолиси орасидаги тожик-ўзбек икки тиллилик ҳодисаси Чуст ва Косонсой туманида бошқа жойларга нисбатан анча ривожланган. Бу ерлардаги барча тожик аҳолиси ўзбек тилини яхши биладилар [10; 10,11]. Албатта бу ҳудудларда этнослараро мулоқат вазифасини ўзбек тили бажарган. Дарвоқе, XX асрда Косонсой тожикларини ўрганган М.С.Андреев ҳатто Косонсой тожикларнинг шеваси аста-секин ўзининг аслий хусусиятларини йўқотиб бораётганлигини, воҳанинг туркий аҳолисининг таъсирида туркийлашиб бораётганлигини айтиб ўтган эди [2; 110]. Водийнинг ғарбий ҳудудларида, хусусан Хўжанд, Конибодом, Исфара ва уларга туташ тожик аҳоли манзилгоҳларида эса ўзгачароқ ҳолат мавжуд бўлган. Гарчи, аҳоли ўзбек тилини яхши тушунсаларда бу жойларда этнослараро мулоқат тожик тилида юз берган. Ҳатто, бу ердаги ўзбек тилли аҳолининг айрим гуруҳлари XIX асрдаёқ ўз азалий тилларида сўзлашни унутиб, тожик тилида сўзлашар эдилар. Н.Турсунов ўз ишларининг бирида Тошкент, Сайрам, Қўқон ва Жиззахдан

Хўжанд вилояти ҳудудига келиб жойлашган ўтроқ ўзбеклар ҳамда Хўжанд, Конибодом, Кистокўз аҳоли манзилгоҳлардаги турк, курама, юз каби яримўтроқ (яримкўчманчи) аҳолини тожиклар билан қоришиб кетганлигини, улар тожик тилида сўзлаша бошлаганликларини айтиб ўтади [11;119,181,185-194,259]. Айни вақтда ушбу муаллиф Хўжанд ўзбекларининг катта гуруҳи тожиклар билан тожик тилида, ўзаро эса ўзбек тилида сўзлашларини ҳам таъкидлайди [11;194]. XIX аср охири - XX аср бошларига келиб, Фарғона водийси ҳудудида турғунлашиб қолган Қоратегин тожикларининг ҳам маҳаллий тожиклар ва ўзбеклар билан тил ва этник жиҳатдан яқинлашуви, қоришиб бориши сезиларли даражада тезлашди. Бу жараёни юз беришига бир қатор ижтимоий-иқтисодий омиллар ёрдам берди. Чунончи, Қоратегин тожиклари аввалги саҳифалардан бирида айтиб ўтганимиздек, асрлар давомида фарғоналиклар билан ижтимоий-иқтисодий, сиёсий ва маданий алоқада бўлиб келганлар. Қолаверса тоғлик тожиклар воҳа тожиклари билан тил ва маданият жиҳатидан яқин эдилар. Ва ниҳоят, тоғлик тожикларни Фарғона водийсида нисбатан тарқоқ жойлашувлари маҳаллий аҳоли орасига сингиб, у билан қоришиб кетишига олиб келди. Фарғона водийсида турғунлашган тоғлик тожикларнинг шеваси воҳа тожиклари ва ўзбекларининг тили таъсирида ўзига хос хусусиятларини йўқота борди. Агар XIX аср бошларида улар Қоратегин тожикларига хос шеваларда сўзлашсалар [7; 14,23], шу асрнинг охирларига келиб уларнинг нутқи маҳаллий тожикларникидан кам фарқ қилар эди [4; 94]. Ўзбек этник қуршовида тарқоқ ҳолда жойлашган, тоғлик тожикларнинг тили ўзбек тили таъсирига ҳам тушди. Оқибатда уларнинг асосий қисми XX асрнинг бошларидаёқ ўзбек тилида сўзлаша олар эдилар. Фарғона водийсида турғунлашиб қолган тоғлик тожикларнинг маълум қисми бу ерда ўз хўжаликларини ташкил қилар эканлар, маҳаллий тожиклардан ташқари ўзбек тилли аҳоли билан ҳам оила-никоҳ муносабатларига киришдилар. Натижада нафақат тожик-ўзбек аралаш оилаларининг сони, балки ўзбек тилида сўзлашувчи тожик аҳолисининг ҳам сони ортди. Одатда, бундай оилаларда аксарият ҳолларда ҳар икки тил ҳам мулоқат тили функциясини ўтар эди.

Юқорида айтилганларга асосланиб таъкидлаш мумкинки, ўзбек ва тожик тилининг ўзаро таъсири ҳар бир даврда, турли этник муҳитда турлича характерга эга бўлади. Бир даврда бир тилдан иккинчисига маълум тил элементлари ўзлаштирилса, иккинчи даврда эса икки тиллилик ҳосил бўлди. Лекин бу жараён на тожик ва на ўзбек тилига ўхшамаган янги бир тилни пайдо бўлишига олиб келмади. Ҳар икки халқ тили ҳам ўз ички қонуниятлари асосида ривожланб бормокда.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Андреев М.С. Поездка летом 1928 г. в Касанский район (Северной ферганы) // Известия обществ для изучения Таджикистана и уральских народностей за его пределами. Ташкент 1921 г - с. 110.
2. Аскарлов А.А. Некоторые вопросы истории становления узбекской государственности // ОНУ.-1997.- №3. С. 66.
3. Боровков А.К. Таджикско-узбекское двуязычие и вопрос овзаимовлиянии таджикского и узбекского языков // Учен. зап. института. Востокаведения АНСССР м-л 1958. С. 186-187.
4. Губаева С.С. Население Ферганской долины в XIX начале XX вв.Ташкент 1983г. С. 69; Ўша муллиф. Горные таджики Каратегина в Ферганской долины конце XIX – начало XX в. //С.Э.1987. № 1. С. 94.
5. Джалалов О. Отношение чувского диалекта к таджикскому литературному языку.-Сталинабад, 1949; Андреев М.С. О таджикском языке настоящего времени. //Материалы по истории таджиков и Таджикистана.- Сталинабад, 1945; Ўша муаллиф. Поездка летом 1928 г. в Касанский район.- Ташкент, 1929. Т. I; Юсупов К. Языковые взаимоотношения узбекского-таджикского языка. Автореф. к дисс. канд. филол. наук.-Ташкент, 1957; Боровков А.К. Таджикско-узбекское двуязычие и вопрос о взаимовлиянии таджикского и узбекского языков // АН СССР. Институт востоковедения. Учен. Записки института востоковедения. Т. IV. Лингвистический сборник. Москва, 1952. С. 164-200; Расторгуева В.С. Очерки по таджикской диалектологии. Южно-ферганские говоры (Риштон, Сох) и говоры Ура-Тюбинской группы.

- Вып. 4.-Москва, 1961; Ўша муаллиф. Опыт сравнительного изучения таджикских говоров.-Москва, 1964; Ниязмухамедов Б. Канибадамское наречие таджикского языка.-Сталинобод, 1951; Ишандадаев Д. Наманган атроф тожик ва ўзбек шеваларида сўз яшанинг айрим хусусиятлари (тожик ва ўзбек тиллари ўзаро таъсири масаласига доир). Автореф. дисс. к.ф.н.-Ташкент, 1967.
6. Ишандадаев Д. Наманган атроф тожик ва ўзбек шеваларида сўз яшанинг айрим хусусиятлари (тожик ва ўзбек тилларининг ўзаро таъсири масаласига доир). Филология фанлар номзоди дис.-Тошкент, 1967.
7. Кузнецов П.Е. О таджиках Наманганского уезда // ИТОРГО, Вып 2. Т. XI. Ч.I.-Ташкент, 1915. С. 14, 23.
8. Материалы к характеристике народного хозяйства в Туркестане. Отчет по ревизии Туркестанского края, произведенной по высочайшему повелению сенатором гофмейстером графом К.К.Паленом. Ч. II. Отд. 1. Таблицы. С.-Петербург, 1911. С. 11, 29.
9. Расторгуева В.С. Опыт сравнительного изучения таджикских говоров.-Москва, 1964; Юсупов К. Языковые взаимоотношения узбекского и таджикского народов (на материалах Ферганского говора таджикского языка). Автореф. канд. дисс. ... канд. филол. наук.-Ташкент, 1957.
10. Расторгуева В.С. Очерки по таджикской диалектологии. Вып. 2. Северные таджикские говоры полосы Шайдон-Ашт-Чуст-Касансой.-Москва, 1952. С. 10-11.
11. Турсунов Н.О. Сложение и пути развития городского и сельского населения... С. 119, 181, 185-194, 259.
12. Шониёзов К. Қанғ давлати ва қанғлилар.Тошкент.2001. 5-б. Ўша муаллиф. Ўзбек халқининг шаклланиш жараёни... 92-б, М.Филанович. Кангуй давлати Ўзбекистон давлатчилиги тарихи очерклари.-Тошкент, 2001. 15-26-бетлар.
13. Қошғарий Мақмуд. Девону луғатит турк. 1-жилд.-Тошкент, 1960, 65-б.

URBANIZATSIYA JARAYONLARINI O‘ZBEKISTONNI ENG YANGI TARIXINI O‘QITISHDAGI AHAMIYATI

Xakimov Abdumuxtor Abduxalimovich.
Andijon davlat texnika instituti
Tillar va gumanitar fanlar kafedrasini mudiri,
T.f.f.d (PhD), dotsent
+99894 561 95 59

Annotatsiya: Ushbu maqolada, O‘zbekistonni eng yangi tarixi fanini o‘qitishda urbanizatsiya jarayonlari ya’ni shaharlar tarixi ahamiyati keng yoritilishiga xarakat qilingan. Shuningdek, O‘zbekiston xududlaridagi ilk shaharsozlik jarayonlari Qadimgi Sharq sivilizatsiyasining muhim bo‘g‘inini tashkil etish bilan birga bu jarayon davlatchilik jarayonlari bilan bevosita bog‘liq holda ekanligi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: O‘rta Osiyo, Qadimgi Sharq, Yevraosiyo, urbanizatsiya, sivilizatsiya, ma’muriy, xarbiy-qo‘riqlash, diniy-madaniy markaz, davlatchilik, ilk shahar.

В данной статье сделана попытка широко осветить значение урбанизационных процессов, то есть истории городов в преподавании истории Узбекистана. Также было отмечено, что первые градостроительные процессы на территории Узбекистана, вместе с формированием важного звена древневосточной цивилизации, находятся в непосредственной связи с процессами государственности.

Ключевые слова: Средняя Азия, Древний Восток, Евразия, урбанизация, цивилизация, административная, военно-охранительная, религиозно-культурный центр, государственность, ранний город.

In this article, an attempt is made to broadly highlight the importance of urbanization processes, that is, the history of cities in the teaching of the history of Uzbekistan. It was also noted that the first urban planning processes on the territory of Uzbekistan, together with the formation of an important link of the ancient Eastern civilization, are in direct connection with the processes of statehood.

Keywords: Central Asia, Ancient East, Eurasia, urbanization, civilization, administrative, military-protective, religious and cultural center, statehood, early city.

Bugungi kunda urbanizatsiya-qadimgi shaharsozlik asosida madaniy meros obyektlarini arxeologik jihatdan o‘rganish jahon ilmiy hamjamiyatida dolzarb yo‘nalishlardan biriga aylangan. Bu yo‘nalish insoniyatning umumiy tarixiy ildizlarini aniqlash, urbanizatsiya-sivilizatsiyalar o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirni tushunish, madaniyatlararo muloqotni mustahkamlash va global miqyosda tarixiy xotirani saqlashga xizmat qilmoqda. Arxeologik tadqiqotlar nafaqat ilmiy bilimlar doirasini kengaytiradi, balki turizm, madaniy diplomatiya va barqaror taraqqiyot strategiyalarida ham muhim rol o‘ynaydi. Shu bois, qadimiy yodgorliklarni tizimli o‘rganish va ulardan xalqaro

ahamiyatga molik xulosalar chiqarish bugungi globallashuv sharoitida jahon taraqqiyotining muhim omillaridan biri hisoblanadi.

O'rta Osiyo sivilizatsiyaning ajralmas qismi bo'lgan O'zbekistondagi urbanizatsiya jarayonlari Qadimgi Sharqda bo'lib o'tgan madaniy, iqtisodiy va siyosiy jarayonlar bilan bog'liq holda kechganligi ilmiy jihatdan e'tirof etilgan. Binobarin, O'zbekiston tarixini o'qitish va o'rganish jarayonida ilk shaharlar bilan bog'liq masalalarga alohida e'tibor berish muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston xududlaridagi ilk shaharsozlik jarayonlari Qadimgi Sharq sivilizatsiyasining muhim bo'g'inini tashkil etish bilan birga bu jarayon davlatchilik jarayonlari bilan bevosita bog'liq holda kechgan. Bu xolatni davlatchilik va urbanizatsiya masalalari bilan shug'ulangan aksariyat tadqiqotchilar ham alohida ta'kidlaydilar. Bundan tashqari, talabalarga qadimgi davr O'zbekiston sivilizatsiyasi masalalari haqida ma'lumot berganda urbanizatsiya jarayonlarini chetlab o'tish ham mantiqqa ziddir.

E'tibor berish lozimki, so'nggi yillarda turli shaharlarning yubileyleri munosabati bilan o'tkazilgan maxsus ilmiy tadqiqotlar va yangi nashriyotlar natijasida O'zbekiston, umuman, O'rta Osiyo urbanizatsiyasi muammolariga qiziqish yanada kuchaydi va turli qadimgi shaharlarning tarixi yoritildi. Demak, O'zbekiston tarixining qadimgi bo'limlarida ilk shaharlar tarixiga alohida e'tibor berish uchun ma'lumotlar etarlidir"[1;7].

Qo'yilayotgan masalaning eng muhim jihati shundalsh, yuqorida ta'kidlaganimizdek, ilk shaharlar va dastlabki davlatchilik o'rtasida dialektik bog'liqlik mavjud bo'lib, ko'pchilik tadqiqotchilarning xulosalariga ko'ra, davlatchilik jarayonlari o'zining dastlabki davridan boshlab, keyingi rivojlanish bosqichlarigacha aynan urbanistik xususiyatga ega bo'lgan edi. Muammoni tahlil etish natijalari shuni ko'rsatadiki, davlatchilik va ilk shaharlar tarixi bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lgan ko'p qirrali va murakkab masala bo'lib hisoblanadi.

Ibtidoiy jamoa tuzumiga nisbatan yuqori rivojlangan yuqori ("harbiy demokratiya") ijtimoiy tuzumga o'tish davrida paydo bo'lgan urbanizatsiya jadal o'sib borayotgan taraqqiyotni o'zida aks ettirish bilan birga iqtisodiy rivojlanishni

ta'minlovchi ishlab chiqarish tarmoqlari- qishloq xo'jaligidan xunarmandchilikning ajralib chiqishi, mahsulot almashinuvi, ixtisoslashgan savdo-sotiqning o'sib borishi, ijtimoiy tuzilmalar va boshqaruv organlarining shakllanishi, ishlab chiqarishni nazorat qilish va qo'riqlash, jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni tartibga solishni ifodalaydi. B.A.Litviniskiyning ta'kidlashicha, O'rta Osiyo urbanistik sivilizatsiya tartibga kirgan bo'lib, bu tartib Yevraosiyoning janubiy va g'arbiy qismlarini qamrab olgan edi. Bu urbanistik sivilizatsiya atrofidagi dasht, o'rmon-dasht, arktik shakldagi sivilizatsiyalar mavjud edi.

Qadimgi dasht, o'rmon-dasht va arktik xududlarning sivilizatsiya darajasi va davlatchiligi haqida masalalar uzoq yillar olimlarning ilmiy bahslariga sabab bo'lib, bu bahslar xozirgi kunda ham davom etmoqda. Ayrim tadqiqotchilar, xususan A.M.Taylor va T.V.Vilrondlar to'g'risidan-to'g'ri sivilizatsiya va uni shaklantiruvchi davlatchilik faqat shaharlarda rivojlanganligi haqida fikr bildiradilar.[2;54-66].

Jamiyat tarraqiyotini sinchiklab o'rganish- dehqonchilik va chorvador jamiyatlarning murakkab tarixi aralashib ketgan bir qator arxeologik madaniyatlarga bo'linganligini ko'rsatadi. Shuningdek, chorvador guruhlarda ham ayrim o'troq va urbanistik belgilar paydo bo'ladi. Shuningdek, chorvador guruhlarda ham ayrim o'rtoq va urbanistik belgilar paydo bo'ladi. Sivilizatsiyaning chorvador qabilalarga xos tomonlariga hozirgi kunda ham katta e'tibor qaratilmoqda. Xususan , A.I.Orazboevaning Yevraosiyo dashtlari ko'chmanchilarining ijtimoiy-madaniy majmualari va ko'chmanchi xalqlar (nomlar) davlatchiligi masalalariga bag'ishlangan ishlarini eslatib o'tish joizdir. [3;55]. Fikrimizcha, bu mavzular nihoyatda dolzarb bo'lib, ularni, albatta, o'qitish jarayonlariga joriy etish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Sotsiologlar shaharni nisbatan bir markaz atrofida mujassamlashgan umumjamoa mehnat taqsimoti jarayonini o'zida aks ettiruvchi, davlatchilik va sivilizatsiya tizimining turli bosqichlarida yangi vazifalarni bajaruvchi hudud sifatida izohlaydilar. [4;117]. Bu hududda qishloq xo'jaligi bilan shug'ulanmaydigan, ya'ni hunarmandchilik, ishlab chiqarish, mehnatni qayta taqsimlash, ma'muriy, xarbiy-qo'riqlash, diniy-madaniy vazifalarni bajaruvchi, fan, madaniyat va iqtisodiyot

rivojlanishini jadallashtiruvchi, bir soʻz bilan aytganda, jamiyat sivilizatsion tizimini shakllantiruvchi shaxslar faoliyatini koʻrsatadi.

Shaharlarda atrof qishloq maskanlariga nisbatan aholi koʻproq va zichroq joylashadi. Unda jamiyatning koʻpgina funksiyalari-hunarmandchilik, mahsulot taqsimoti va almashuvi, pul muammosi, mahobatli qurilishlar, diniy, madaniy va maʼmuriy majmualar kabilar shakllanadi. Shu nuqtai nazardan ham shaharlar jamiyat taraqqiyotining oʻz davridagi sifatiy yangi koʻrinishi edi. Arxaik davr va aynan sivilizatsiya boʻsagʻasida paydo boʻlgan shaharlar-nafaqat sivilizatsiyaning tarkibiy qismlaridan biri, balki davlat bilan birgalikda uning asosiy qismlaridan biri boʻldi. Shuning uchun ham bundan 60 yil ilgari qadimgi sivilizatsiyalarning mashhur tadqiqotchilaridan biri Vir Gordon Chayld jamiyat tarixida shaharlarning paydo boʻlishini “revolitsion holat” deb atagan edi hamda oʻzining maxsus monografiyasini “Shahar revolyusiyasi” deb nomladi”[2;54].

Dastlabki shaharlar markazlarining tuzilishi va oʻziga xos xususiyatlarini tahlil etish shaharlar tarixini oʻrganish uchun nihoyatda muhimdir. Ijtimoiy-iqtisodiy tahlil jarayonida foydalaniladigan tushuncha nuqtai nazaridan shaharlar - aholi bir erda zich joylashgan joy, ishlab chiqarish qurollari va vositalari mazkazlashgan hudud, madaniy markazi va mafkuraviy imkoniyatlar, oʻziga xos hunarmandchilik va savdo-sotiq vazifalarini bajaruvchi yirik punktlar sifatida izohlanadi.

Ayrim tadqiqotchilarning fikricha, shahar erkin aholining ijtimoiy tashkiloti sifatida oʻzining ichki va tashqi ishlarida mustaqil hokimiyatni u yoki bu darajada amalga oshiradigan fuqorolar jamoasini oʻzida aks ettiradi. Ijtimoiy uyushma sifatida shahar hokimiyati organlarining maʼlum tartibiga ega boʻladi. Shahar qishloq jamoalaridan paydo boʻladi va rivojlanadi. Fikrimizcha, shaharning qishloq jamoalaridan farqi shundaki, u oʻziga xos boʻlgan xususiyatlardan tashqari davlatga xos boʻlgan xususiyatlarni ham oʻzida mujassamlashtirdi.

Xulosa qilib aytadigan boʻlsak, ilk shaharlar tarixi Oʻzbekiston qadimgi tarixining muhim va ajralmas qismi boʻlib, ushbu tarixni talabalarga mushtarak holda etkazish, gʻoyalarini yanada mustahkamroq shakllanishi uchun yuksak ahamiyat kasb etishi shubhasizdir. Bundan tashqari, bugungi kunda tayyorlanayotgan

yangi avlod darsliklarini, o'quv-uslubiy qo'llanmalarini yaratish borasida qadimda bo'lib o'tgan muhim tarixiy madaniy jarayonlarga chuqurroq e'tibor qaratish maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar:

1. Эшов Б.Ж. Ўрта Осиёнинг қадимги шаҳарлар тарихи. Дарслик. -Т.:2008.
2. Хакимов А.А. Ўрта Осиёда бронза-илк темир даври урбанизация жараёнлари тарихшунослиги. Монография. “Fan ziyosi” нашриёти. -Т.: 2022. 168 б.
3. Сулейманов Р.Х. К периодизации и типологии древних и средневековых городов Средней Азии // Археология Средней Азии. – Ташкент: Фан, 1990.
4. Эшов Б. Цивилизация тизимида ilk шаҳарлар. – Тошкент, 2004. – Б. 117.

****=====****

TILNING KELIB CHIQISHI FALSAFIY MASALA SIFATIDA

Эргашев Озодбек Шавкатович
Фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
Андижон давлат техника институти

Tilning kelib chiqishi – glottogenez masalasi azaldan eng qiziqarli va baxsli mavzulardan biri bo'lib kelgan. Muammo inson tafakkuri va jamiyat tarixi taraqqiyotida eng qadimiy va murakkab masalalardan biri hisoblanadi. Unga nisbatan turli davrlarda falsafa, antropologiya, psixologiya va lingvistika sohalarida turli yondashuvlar vujudga kelgan. Til — insonni tabiatdan ajratib turadigan, uning ijtimoiy mohiyatini belgilaydigan asosiy belgilardan biri sifatida qaraladi.

Tilni o'rganish aslida falsafaning paydo bo'lishi bilan boshlangan. Ilk faylasuflar tildan falsafiy muammolarni tahlil qilish vositasi sifatida foydalanganlar. So'ngra, tahlil vositasi sifatida tilning samaradorligi va aniqligini oshirish maqsadida, ular til haqida mulohaza yuritdilar, muhokama qildilar va o'rgandilar. Fikrlarni aniq va tizimli ifodalash vositasi sifatida tildan foydalanish yo'llarini izlash harakatlari natijasida tilni o'rganish tobora rivojlanib bordi. Shu bois, u qamrab oladigan jihatlar endi faqat tahlil vositasi vazifasi bilan cheklanib qolmay, balki uning tabiati,

xususiyatlari va kelib chiqishi, ma'no va voqelik hamda haqiqat o'rtasidagi munosabatlarni ham o'z ichiga oladi.

Til o'rganish til falsafasi paydo bo'lishidan ancha oldin amalga oshirilgani sababli, tilni o'rganish ustida dastlab ishlagan kishilar tilshunoslar emas, balki faylasuflar ekanligi aniq. Faylasuflarning tilga bo'lgan e'tibori Suqrotgacha bo'lgan davrdan, ya'ni Qadimgi Yunoniston davridan beri davom etib kelmoqda. O'sha paytda Geraklit til va dunyo masalalari bo'yicha o'z fikrlarini bildirgan, shu bois uning davri til falsafasining boshlanishi deb hisoblanadi. Geraklitning fikrlarini o'rganish natijalari til falsafasining alohida elementi mavjudligini ko'rsatmaydi, chunki bu fikrlar til va falsafani birlashtiradi[1].

Miloddan avvalgi VI asrgacha yashagan qadimgi yunonlar turli maqsadlarga xizmat qiluvchi xilma-xil afsonalarga chuqur ishonch bildirganlar. Barcha jamiyatlar afsonalardan voqelikda mavjud bo'lmagan yoki tushunarsiz narsalarni izohlash yoki bayon qilish uchun foydalanadilar. Har bir jamiyat vaqti-vaqti bilan tushunish zarur bo'lgan turli hodisalarga duch keladi yoki ular bilan o'raladi. Bu hodisalarning ko'pchiligi, masalan, hayotning kelib chiqishi va maqsadi, o'lim, tabiatning mohiyati kabi masalalarni anglash qiyin. Falsafa, fan va texnikaga ega bo'lmagan ibtidoiy jamiyat noma'lum bo'lgan barcha narsani tushunishga urinish uchun faqat afsonalarga tayanishi mumkin edi. Ular duch kelgan muammolarga javob izlashda doimo afsonalarga murojaat qilishgan. Shu nuqtai nazardan, afsona bilim vositasi va ayni paytda uning shaklidir.

Qadimgi yunon jamiyatida afsona turli maqsadlarga erishish, jumladan, notanish hodisalarni tushunish yoki tushuntirish vositasi sifatida xizmat qilgan. Qadimgi yunonlar hayotida afsonalarning qudrati ularning ko'plab xudolar va ma'budalarga ishonishida namoyon bo'lgan. Bu xudolar va ma'budalar inson hayotining har bir jabhasini boshqaradi deb hisoblashgan. Ular yordam va himoya uchun xudolar va ma'budalarga itoat etish kerak, aks holda jazolanish mumkin deb ishonishgan. Qadimgi yunonlar, shuningdek, o'zlariga zarur bo'lgan san'at, hunar va mehnat qurollari kabi barcha narsalarni xudolar yaratib, keyinchalik ayrim shaxslar, odamlar guruhlar yoki jamoatchilikka in'om etgan deb hisoblashgan. Masalan, xudolar Gefest

va Afina odamlarga uy qurishni o'rgatgan. Boshqa bir afsonada aytilishicha, odamlar dastlab bir tilda so'zlashgan. Bu tilni Filarios va Filarion yaratib, odamlarga o'rgatgan. Keyin Germes, xabarchilar xudosi sifatida, tilni xilma-xil qilgan, bu esa chalkashlik va bo'linishga olib kelib, natijada odamlar turli millatlarga ajralgan. Shunday qilib, Qadimgi Yunoniston afsonalariga ko'ra, dastlab xudolar tomonidan yaratilgan va in'om etilgan yagona til mavjud bo'lgan[2].

Falsafa nuqtai nazaridan, avval ta'kidlanganidek, Suqrotgacha bo'lgan davrda mif muhim bilim manbai va ayni paytda hayot yo'riqnomasi vazifasini o'tagan. Miflar insonlar tushunmaydigan barcha narsalar haqidagi taxminlar shaklida javoblar ham taqdim etgan. Shu bois, o'sha davrda mif ijobiy, nufuzli va ta'sirchan ma'noga ega bo'lgan. Biroq, yunonlar miloddan avvalgi VIII asrdan boshlab alifbodan foydalanib kelgan, fikrlashni yoqtiradigan, bilishga chanqoq va yuksak savodli xalq sifatida tanilgan. Keyinchalik yunon mutafakkirlari afsonalarga asoslangan tushuntirishlardan qoniqmagan. Ular tabiatning mohiyati, hayot va o'limning ma'nosi kabi masalalar yuzasidan savollar berib, javoblarni izlash orqali aql (mantiq) yordamida bilim topishga intilganlar. Miloddan avvalgi V asrda tug'ilgan va "Tarix otasi" nomi bilan mashhur bo'lgan Gerodot o'sha davrdagi yunonlarning haqiqatni bilish uchun aqldan foydalanish istagini aks ettiradi. Uning, dunyodagi eng qadimgi millat va tilni aniqlash maqsadida ikki chaqaloqni Misrdagi bog'da yolg'iz qoldirgan Psammetix haqidagi hikoyasi til jihatlariga bo'lgan qiziqishini ko'rsatadi. Ikki chaqaloq gapira boshlaganida, ularning og'zidan chiqqan ilk so'z frigiycha "bekos" bo'lib, u "non" degan ma'noni anglatardi[3].

Suqrotgacha bo'lgan davr faylasuflari ham tilning jismoniy (tabiiy) yoki nomos (shartli) ekanligini muhokama qilishgan. Ushbu mavzudagi munozaralar zahirida insonlarning til ustidan nazorat darajasi masalasi yotadi. Naturalist faylasuflar tilni tabiiy deb hisoblaydilar, chunki ular tilning tabiatdan kelib chiqishi va abadiy qonuniyatlarga bo'ysunishi haqidagi paradigmaga asoslanadilar. Bu fikrni isbotlash uchun ko'pincha har bir tilning lug'at boyligining bir qismi uning ma'nosi bilan bog'liqligi, ayniqsa, so'zlarning hayvonlar, narsalar yoki tabiat hodisalarining tovushlariga taqlid qilish (onomatopeya) jarayonida hosil bo'lishi dalil sifatida

keltiriladi. Masalan, o‘zbek tilida ham *ma’rash*, *shaloplash*, *vizillash*, *miyolash* va *qiqirlash* kabi so‘zlar bor.

Bunga qarama-qarshi o‘laroq, nomos tarafdorlari tilni nomos (shartli) deb hisoblaydilar, chunki tilning ma’nosi an’analar va odatlardan kelib chiqqan yashirin kelishuvlar shaklida shakllanib, ixtiyoriy xususiyatga ega. Ular uchun til ontologik jihatdan tabiat bilan sababiy bog‘lanishga ega bo‘lsa-da, jismoniy yoki shakl nuqtai nazaridan qaraganda, til tabiiydir. Nutq tovush tizimi voqelik bilan bevosita bog‘liq emas. Bu fikr turli tillarda taqlid jarayoni orqali hosil bo‘lgan so‘zlarning turlicha jaranglashi bilan isbotlanadi. Til tabiatning tug‘ma hodisasi emas, **inson jamiyatining ijtimoiy kelishuvi va tafakkuri** orqali yaratilgan deb hisoblaydilar. Ya’ni, til — **tabiatning emas, madaniyatning mahsuli**. Nomoschilar ana shu e’tiqodga asoslanib, tilni xudo tomonidan berilmagan deb hisoblaydilar.

Miloddan avvalgi V asr o‘rtalarida Yunonistonda sofistlar nomi bilan tanilgan notqlik faylasuflari guruhi mavjud bo‘lgan. O’sha davrda notqlik san’ati falsafiy muloqotning asosiy vositasi bo‘lganligi sababli, til falsafaning diqqat markaziga aylanadi. Sofistlar uchun falsafiy haqiqatning ob’ektivligi til va mantiq asoslarining dialektik tahlilida ifodalanishi lozim edi. Sofistlarning til falsafasiga qo‘shgan hissalaridan biri Protagorning asari bo‘lib, unda gaplarning besh turi ajratiladi: hikoya qiluvchi gaplar, javob gaplari, buyruq gaplari, xabar gaplari, duo va taklif gaplari.

Sofistlar bilan bir davrda Suqrot, Aflotun va Arastu mashhur faylasuflar sifatida tanildi. Sofistlar kabi, ular ham notqlik san’atida mohir edilar. Yosh avlodga ta’lim berish maqsadida shaharma-shahar sayohat qilishardi. Ilmiy munozaralar va talabalariga dars berishda, Suqrot "dialektik-tanqidiy" usul deb ataladigan til tahlilidan foydalanardi. Bu usul ikki qarama-qarshi nuqtai nazar o‘rtasidagi yoki g‘oyalarning o‘zaro ta’siri orqali fikrlarni rivojlantirish dialektik metodidir. U biron-bir pozitsiya, fikr yoki muammoga nisbatan iloji boricha ko‘proq va chuqurroq savollar hamda tanqidlar berish orqali qo‘llaniladi. Ushbu savollar va tanqidlar natijasida izlangan haqiqatga yetishish mumkin, degan umid bor edi. Ularning tilga bo‘lgan e’tibori shu qadar kuchliki, hatto tilning mohiyati ularning asosiy tadqiqot mavzusiga aylandi.

Aflotunning falsafiy qarashlarida til g'oyadir, chunki til mohiyatan kishining fikrlarini ifodalashdir. Garchi Aflotun tilni falsafiy muammo sifatida o'rgangan birinchi shaxs bo'lsa-da, Arastu uni muammoning ontologik tartibiga joylashtirish orqali til o'rganishni yanada aniqroq va chuqurroq qildi. U shunday savol berdi: "Til qanday narsa? Yana qanday narsalar u bilan qanday bog'liq? Bu boshqa narsalarga qanday aloqador? Arastu til haqidagi qarashlarini qisqa va aniq tarzda shunday ifodalagan: "Talaffuz qilingan tovush ongdagi taassurotning ramzi, yozilgan narsa esa aytilgan narsaning ramzidir. Gapirish ham, yozish ham har kim uchun bir xil emas, garchi bu belgilar orqali ifodalangan bevosita aqliy taassurotlar hamda ular aks ettirgan ob'ektlar hamma uchun bir xil bo'lsa-da". Ushbu fikrga asoslanib, Arastu tilni insonni "aqlli mavjudot"ga aylantiruvchi alohida aqliy qobiliyat deb hisoblaydi[4].

Aflotun va Arastu davrida o'rganilgan til tabiatiga oid yana bir mavzu o'xshashlik va anomaliya dixotomiyasidir. Ular uchun bu ikki mavzu asosiy falsafiy mulohazalar hisoblanadi, chunki til falsafada, ayniqsa mantiqda, asosiy vositadir. Aflotun va Arastu guruhlar analogiya tarafdorlari bo'lib, bu boshqa shakllarning paydo bo'lishi uchun asos yaratuvchi shakllar o'rtasidagi o'xshashlikdir. Morfologik jarayon sifatida analogiya mavjud so'z qoliplari asosida yangi so'zlar hosil qiladi. Analogiya tarafdorlarining fikricha, tabiatda tartib mavjud bo'lganidek, insonda ham tilda aks etgan tartib bor. Demak, til qonuniyatga ega va uni tizimli ravishda tartibga solish mumkin. Shu sababli, barcha tillar uchun yagona grammatika tuzish imkoniyati mavjud.

Boshqa tomondan, anomalistlar til elementlari tartibsiz va ixtiyoriy ekanligini ta'kidlaydilar. Bu fikr sinonimlar, omonimlar va neytral so'z elementlarining mavjudligi orqali isbotlanadi. Anomalistlarning fikricha, agar til muntazam bo'lsa, undagi tartibsizliklar tuzatilishi kerak edi. Til elementlari nomuntazam bo'lgani uchun, til aslida tabiiy hodisa hisoblanadi.

Falsafa tarixida til sohasidagi stoik tafakkurning xam o‘z o‘rni mavjud. Stoiklar miloddan avvalgi IV asr boshlarida Yunonistonda faoliyat yuritgan stoik faylasuflar guruhini anglatadi. Stoiklar tilshunoslikka, ayniqsa, tizimli tahlil tamoyillarini belgilashda katta hissa qo‘shganlar. Bu hissani quyidagi uch jihatda ko‘rish mumkin. Birinchidan, stoiklar tilni mantiqiy o‘rganishni grammatik o‘rganishdan ajrata olganlar. Ikkinchidan, ular til haqida gapirish uchun ba’zi maxsus atamalarni ishlab chiqishgan. Uchinchidan, bu ikki yutuq stoiklar va aristotelchilarning peripatetik mantig‘i o‘rtasidagi farqni ko‘rsatib beradi.

Stoiklar uchun tilning tabiatini, ayniqsa ma‘noni tavsiflashning birinchi bosqichi voqelik va so‘zlangan so‘zlar o‘rtasidagi voqelik darajasini chuqurroq farqlashdir. Stoiklar til yoki tovushlari bilan juda qiziqishgan. Ular tovushlarni ma‘noga ega bo‘lmagan nutq tovushlari va ma‘noli tovushlarga ajratishgan. Bu g‘oya bugungi kunda zamonaviy fonologiya tadqiqotlarini yaqqol qo‘llab-quvvatlaydi.

Stoiklarning g‘oyalari keyinchalik qadimgi yunon davrining so‘nggi bosqichida faoliyat yuritgan aleksandriyaliklar tomonidan yanada chuqurroq o‘rganildi. Aleksandriyaliklar an‘anaviy grammatika deb ataladigan tizimni yaratdilar. Til falsafasida aleksandriyaliklar analogiya tarafdorlari edilar. Shu sababli, ular tilda kuzatiladigan qonuniyatlarni o‘rganish natijasida tildagi qonun-qoidalarning andozalarini to‘pladilar.

Tilshunoslikning falsafa tarixidagi rivojlanishi shuni ko‘rsatadiki insoniyat hech qachon tilni yaxshiroq tushunishga intilishdan to‘xtamagan, chunki tilga bo‘lgan ehtiyoj inson hayoti va madaniyatining rivojlanishi bilan birga o‘zgarib boradi. Jamiyatning madaniyati, fani va texnologiyasi qanchalik taraqqiy etgan bo‘lsa, tilga bo‘lgan ehtiyoj shunchalik ortib, murakkablashib boradi. Tilshunoslik tarixida tilni o‘rganish jarayoni ikki yarim ming yildan ortiq davom etganini va XX asrgacha bu soha bilan tilshunoslar emas, balki faylasuflar shug‘ullanganini ko‘rsatadi. Faqat XX asr boshlarida turli faylasuflar til va tilshunoslikni falsafaning bir tarmog‘i sifatida o‘rgana boshladilar. 26 asrga yaqin davom etgan bu tadqiqot tilning tabiati, shakli, vazifasi, xususiyatlari, tuzilishi, mavhum ma‘nosi va hayotdagi asosiy rolini tushuntirish murakkab vazifa ekanligini namoyon etadi. Faylasuflarning fidokorona

va mashaqqatli mehnati tilni o‘rab turgan turli sir-sinoatlarni ochib berdi. Natijada biz tilning nafaqat muloqot vositasi, balki fikrlash quroli va hayotning asosiy mavzusi ekanligini anglab yetdik. Inson yashab, aqliy faoliyat yuritarkan, til o‘zgarishda davom etaveradi va har bir o‘zgarish yangi tadqiqotlarni talab qiladi.

Adabiyotlar

- 1.Ф.В.Асмус. История античной философии.-С.43
2. Плотников Н.С. Пределы перспективы современных философских теорий мифа. Вопросы философии.1993, № 5. - С.178.
3. Yule, G. (2010). The study of language (4th Edition). New York: Cambridge University Press
4. Йўлдошев С. ва бошқалар.Қадимги ва ўрта аср Ғарбий Европа фалсафаси.-Тошкент."Шарқ".2003.-Б.78.

****=====****

MAMLAKATIMIZDA QURILISH SOHASINING RIVOJLANISH HOLATINI BAHOLASH

Mirzayev Baxtiyorjon Obokulovich
Andijon davlat texnika instituti
“Qurilish muhandisligi” kafedrasida katta o‘qituvchisi
baxtiyorjon.mirzayev.3007@gmail.com

Annotatsiya: Qurilish sohasi har qanday mamlakat iqtisodiyoti va infratuzilmasining tayanch tarmoqlaridan biridir. O‘zbekiston Respublikasida so‘nggi yillarda qurilish sanoati jadal rivojlanib, urbanizatsiya, investitsiya muhitining yaxshilanishi va ijtimoiy infratuzilma kengayishi bilan chambarchas bog‘liq bo‘ldi. Ushbu maqolada mamlakatimizda qurilish sohasining rivojlanish holati, mavjud muammolar va risk omillari tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: qurilish, risk, loyiha, texnik, iqtisodiy, huquqiy, me‘yoriy.

Аннотация: Строительная отрасль является одной из ключевых отраслей экономики и инфраструктуры любой страны. В последние годы строительная отрасль Республики Узбекистан развивается стремительными темпами и тесно

связана с урбанизацией, улучшением инвестиционного климата и расширением социальной инфраструктуры. В данной статье анализируется состояние развития строительной отрасли в нашей стране, существующие проблемы и факторы риска.

Ключевые слова: строительство, риск, проект, технические, экономические, правовые, нормативные.

Abstract: The construction industry is one of the key sectors of the economy and infrastructure of any country. In recent years, the construction industry in the Republic of Uzbekistan has been developing rapidly and is closely linked to urbanization, an improved investment climate, and the expansion of social infrastructure. This article analyzes the state of development of the construction industry in our country, existing problems, and risk factors.

Keywords: construction, risk, project, technical, economic, legal, regulatory.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasida qurilish sohasi oxirgi yillarda iqtisodiy, ijtimoiy va texnologik jihatdan jadal rivojlanayotgan tarmoqlardan biriga aylandi. Ushbu rivojlanish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan bo‘lib, sohani tartibga soluvchi me‘yoriy-huquqiy hujjatlar tizimi muntazam takomillashtirilmoqda. So‘nggi yillarda Shaharsozlik kodeksi hamda Prezident va hukumat qarorlari asosida qurilish jarayonlarining huquqiy asoslari mustahkamlandi. Qurilishda texnik nazorat, loyihalash, ekspertizadan o‘tkazish va shaffof tender tizimlari joriy etildi.

Asosiy qism. 2020-yil 27-noyabrda qabul qilingan PF–6119-sonli Prezident Farmoni asosida 2021–2025-yillarga mo‘ljallangan qurilish tarmog‘ini modernizatsiya qilish va innovatsion rivojlantirish strategiyasi tasdiqlandi. Ushbu hujjat qurilish sohasida raqamlashtirish, texnik nazoratni kuchaytirish, xalqaro standartlarni joriy etish va kadrlar salohiyatini oshirish kabi muhim yo‘nalishlarni belgilab berdi [1].

Mahalliy va xorijiy investorlar ishtirokida turar joy, sanoat zonalari, maktabgacha ta’lim tashkilotlari va ijtimoiy obyektlar qurilishi kengaymoqda.

Xususan, “Yangi O‘zbekiston” mahallalari, arzon uy-joy dasturlari va ekologik loyihalar soha rivojiga turtki bermoqda.

BIM (Building Information Modeling), GIS, dronlar va raqamli nazorat tizimlari qurilishda sifat va muddatni nazorat qilishda muhim vositaga aylandi. Energiya tejamonkor materiallar, prefabrikatsiya usullari va fibrobeton kabi innovatsiyalar amaliyotga kirib kelmoqda.

Qurilishda texnik me‘yorlar tizimi ham kengayib bormoqda. Jumladan, O‘zRDS, ShNQ, va ISO standartlari asosida qurilish materiallari, konstruksiyalar, energiya samaradorligi, yong‘inga qarshi himoya va ekologik xavfsizlik bo‘yicha talablar belgilangan. Bu esa sifatli, xavfsiz va barqaror infratuzilma yaratish uchun muhim asos bo‘lib xizmat qilmoqda.

Biroq, soha rivojida ayrim muammolar ham mavjud: loyiha hujjatlarining kechikishi, texnik nazoratning yetarli darajada yo‘lga qo‘yilmaganligi, mehnat muhofazasi talablariga rioya etilmasligi va ekologik risklarning yetarlicha baholanmasligi [2]. Shu sababli, qurilishda risklarni aniqlash, baholash va boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Qurilish jarayoni murakkab, ko‘p bosqichli va ko‘p subyektli faoliyat bo‘lib, unda turli risklar mavjud [3]. Risk, bu kutilmagan holatlarning yuzaga kelishi natijasida salbiy oqibatlar ehtimoli. Qurilishda risklar quyidagi asosiy toifalarga bo‘linadi:

Texnik risklar:

- Loyihalashdagi xatolar, noto‘g‘ri konstruktiv yechimlar
- Qurilish materiallarining sifatdan past bo‘lishi
- Qurilish texnologiyalarining noto‘g‘ri qo‘llanilishi
- Qurilish-montaj ishlarida me‘yorlarga rioya qilinmasligi

Iqtisodiy risklar:

- Narxlarning o‘zgarishi, inflyatsiya
- Moliyalashtirishning kechikishi yoki to‘xtashi
- Investorlar bilan shartnomaviy nizolar

- Qurilish muddati cho‘zilishi natijasida qo‘shimcha xarajatlar

Huquqiy va me‘yoriy risklar:

- Ruxsatnomalarning kechikishi
- Normativ hujjatlardagi o‘zgarishlar
- Yer ajratishdagi nizolar
- Davlat organlari bilan muvofiqlashtirishdagi muammolar

Ijtimoiy va ekologik risklar:

- Mahalliy aholi noroziligi
- Atrof-muhitga salbiy ta’sir (chang, shovqin, chiqindi)
- Mehnat muhofazasi va xavfsizlik talablariga rioya qilinmasligi
- Risklarni boshqarish mexanizmlari

Qurilishda risklarni kamaytirish va boshqarish uchun quyidagi chora-tadbirlar muhim: loyihalash bosqichida ekspertiza va texnik auditni kuchaytirish, shartnomalarda risk taqsimoti va javobgarlikni aniq belgilash, monitoring va nazorat tizimlarini raqamlashtirish (BIM, IoT), Qurilishda sertifikatlangan mutaxassislar va laboratoriyalar ishtiroki, ekologik ekspertiza va ijtimoiy baholashni joriy etish. Risklarni o‘rganish bu loyihani faqat muvaffaqiyatli amalga oshirish vositasi emas, balki uning barqarorligi, ijtimoiy qabul qilinishi va iqtisodiy samaradorligini ta’minlovchi strategik vositadir [4].

Xulosa. Mamlakatimizda qurilish sohasi barqaror rivojlanmoqda, ammo bu jarayonda risk omillarini chuqur tahlil qilish va ularni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Qurilishda risklarni o‘rganish bu nafaqat xavflarni kamaytirish, balki loyihaning sifatli, muddatli va iqtisodiy samarali amalga oshishini ta’minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Qurilishda texnik, iqtisodiy, huquqiy va ekologik risklarni oldindan aniqlash, baholash va bartaraf etish sifatli, xavfsiz va barqaror infratuzilma yaratishning kafolatidir. Bu borada texnik nazorat, normativ hujjatlar va innovatsion yondashuvlar muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 27.11.2020 yildagi "O‘zbekiston Respublikasi qurilish tarmog‘ini modernizatsiya qilish, jadal va innovatsion rivojlantirishning 2021 — 2025-yillarga mo‘ljallangan strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-6119-sonli Farmoni
2. Воробьев С.Н. Управление рисками в предпринимательстве – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко». - 2013. – 482 с.
3. Mirzayev B.O. “Qurilish obyektlarini qurilish risklaridan sug‘urtalash - risklarni boshqarishning samarali usullaridan biri” Agrobiznes, fan va texnologiyalar jurnali, Toshkent davlat agrar universiteti, 2025-yil, №6/[6]-son.
4. Mirzayev B.O. “Risklarning yuzaga kelish sabablari va ularni boshqarish asoslari” Namangan davlat universiteti ilmiy axborotnomasi, [2025-5].
5. Балабанов, И.Т. Риск-менеджмент -М.: Финансы и статистика, 1996. - С.192.
6. Романов, В.С. Классификация рисков: принципы и критерии [Электронный ресурс] «Финансы и кредит». - №2. 2006. - Режим доступа: <http://www.aup.ru/articles/finance/4.htm>
7. Беляева И.Ю., Козлова Н.П. Репутационные риски компании// Экономические системы. 2014. № 3. С. 28-33.

****=====****

IKKINCHI JAHON URUSHI YILLARIDA O‘ZBEKISTONGA KO‘CHIRIB KELTIRILGAN RUSIYZABON AHOLINING JOYLASHTIRILISHI.

*Tashxodjayev Murodjon Valijonovich,
katta o‘qituvchi
Andijon davlat texnika instituti,
Andijon shahar*

Annotatsiya

Ushbu maqolada Ikkinchi jahon urushi yillarida SSSRning g‘arbiy hududlaridan O‘zbekistonga rusiyzabon xalqlarning ko‘chirib keltirilishi, ularni qabul qilib olish, joylashtirish va boshqa yordam masalalari yoritilib beriladi.

Kalit so‘zlar: front, evakuatsiya, maxsus komissiya, temir yo‘l, evakuatsiya punkti, aholi, bolalar, bolalar uylari, oilalar.

Аннотация

В статье рассматривается переселение русскоязычных народов из западных районов СССР в Узбекистан в годы Второй мировой войны, их прием, обустройство и оказание им иной помощи.

Ключевые слова: фронт, эвакуация, специальная комиссия, железная дорога, эвакуационный пункт, население, дети, детские дома, семьи.

Annotation

This article discusses the resettlement of Russian-speaking peoples from the western regions of the USSR to Uzbekistan during World War II, their reception, settlement, and other assistance.

Keywords: front, evacuation, special commission, railway, evacuation point, population, children, orphanages, families.

XX asr insoniyat tarixida Ikkinchi jahon urushi eng fojiali iz qoldirgan tarixiy voqealardan sanaladi. Fashizm ustidan qozonilgan g'alabaga O'zbekiston xalqining qo'shgan hissasi munosib bo'lib, bu davrda respublikaga ko'chirilgan aholiga xalqimiz tomonidan ko'rsatilgan mehr-muhabbat butun dunyoga haqiqiy insonparvarlik, bag'rikenglik fazilatlarini namoyish etdi. O'zbekiston SSR Ikkinchi jahon urushi yillarida bir milliondan ortiq aholini, jumladan 200 mingdan ortiq bolalarni samimiy qabul qilib oldi. Respublikamizga ko'chirib keltirilgan bolalar bu yerda o'zlariga ikkinchi Vatan va mehribon onani topa oldilar.

1941-yil 5-iyulda SSSR XKSning "Urush vaqtida aholini ko'chirish to'g'risida"gi qarori qabul qilindi. O'zbekiston SSR XKS huzurida 1941-yil 10-iyulda maxsus respublika komissiyasi va mahalliy kengashlarning ijroiya qo'mitalari qoshida evakuatsiya qilinganlarni hisobga olish va joylashtirish bo'limlari tuzildi. O'zbekiston XKS huzurida tashkil qilingan evakuatsiya bo'yicha kengash respublikaga aholi va bolalarni ko'chirib keltirilishi munosabati bilan 1941-yil 14-noyabrda CЭ 187-raqamli "Frontga yaqin joylardan ko'chirib keltirilgan bolalarni joylashtirish haqida"gi qarori qabul qilindi [1]. Ushbu qaror munosabati bilan Toshkent shahridagi markaziy temir yo'l vokzali qoshida "Bolalarni evakuatsiya qilish markaziy punkti" tashkil etildi. O'zbekiston SSRda tashkil etilgan bu

evakopunktlar O'zbekiston SSR XKSning bevosita rahbarligida viloyat, shahar va tumanlarda o'z bo'limlarini tashkil qildilar. Joylarda tuzilgan bo'limlar ko'chirib keltirilgan aholini qabul qilib olish, joylashtirish va oziq-ovqat, kiyim-bosh, tibbiy yordam hamda boshqa zaruriy xizmat ko'rsatishni tashkil qilish ustidan nazorat qilib turdi. Respublika hukumatining bevosita rahbarligida Kogon, Samarqand, Brevsk va Qo'qon temir yo'llari qoshida 4 ta evakopunkt bo'limlari vujudga keldi [2]. Bu evakopunktlarning har birida bir kecha-kunduzda minglab kishilarni qabul qilib olinardi.

Respublikaga bolalar bilan birgalikda bolalar uylari ham ko'chirib keltirila boshlandi. 1941-1942-yillar mobaynida O'zbekistonga front va front orti shahar hamda tumanlaridan 78 ta bolalar uyi, 43 ming bola evakuatsiya qilindi [3]. Keltirilgan bolalar uylarining 50 tasi mustaqil ravishda saqlanib qolindi. Ularning 4 tasi Samarqand viloyatiga, 9 tasi Namangan viloyatiga, 5 tasi Toshkent shahriga, 13 tasi Andijon viloyatiga, 10 tasi Farg'ona shahriga, 9 tasi Buxoro viloyatiga joylashtirildi [4].

O'zbekiston SSR bo'yicha 1942-yil bahorigacha evakuatsiya qilingan aholi vakillaridan 716 ming kishi qabul qilib olindi va ular uchun zarur shart-sharoitlar yaratib berildi [5].

Toshkent shahridagi paxta tozalash trest kollektivi korxona klubini qayta jihozlab uni internatga aylantirdi va bu yerga Belorussiya SSRdan ko'chirib keltirilgan 25 nafar o'g'il-qizni joylashtirib, ularni kerakli narsalar bilan ta'minlab turdilar [6].

SSSR urushga tortilgan kundan boshlab urushning dastlabki yillarida Andijon viloyatida boshqa viloyatlarga qaraganda bolalar uylarining soni ko'p edi. 1943-yil Andijon viloyatida 26 ta bolalar uylari bo'lib ularda 3107 nafar turli millat bolalari tarbiyalangan edi [7].

Urush davrida Andijon viloyatiga 100 ming kishi, 10 ming tarbiyalanuvchisi bilan biz yuqorida ta'kidlagan bolalar uylari ko'chirib keltirildi. Ko'chirib keltirilganlarga yetarli yashash sharoitlari yaratildi. Evakuatsiya qilingan bolalar Andijon viloyatining Andijon tumanidagi Bo'taqora qishloq sovetining binosiga

Chernigov bolalar uyi, Qo'rg'ontepa tumaniga Donbassdan ko'chirib keltirilgan ikkita bolalar uyi, Chinobod, Paxtabod va Xoldovonbekka Kuybishevdan ko'chirib keltirilgan to'rtta bolalar uyi jami 850 bola joylashtirildi [8].

Namangan viloyatiga 1941-yil Ukraina, Belorussiya, Bolgariya, Boltiqbo'yi respublikalaridan 19 ming kishi evakuatsiya qilindi. Namangan tumani xo'jaliklari Volokolamsk shahridan ko'chirib keltirilgan bolalar uyini otaliqqa oldilar. O'sha paytda ota-onasiz qolgan 300 dan ortiq bolalarga g'amxo'rlik ko'rsatildi. To'raqo'rg'on, Yangiqo'rg'on va Pop tumanlarida maxsus bolalar uylari ochildi [9]. 1942-yilning 1-fevraliga qadar Farg'ona viloyatiga 92 ming 415 nafar aholi evakuatsiya qilindi [10]. Farg'ona oblastiga evakuatsiya qilinganlardan 43613 kishi shaharlarga, 48 802 kishi esa oblastning rayonlariga joylashtirildi. Evakuatsiya qilinganlarning katta oqimi qo'shib, 1942-yilning o'zida Farg'ona shahrining aholisi ikki barobar ko'paydi [11]. Qo'qon tumanidagi "Pravda" kolxozi kollektivi maxsus bolalar uylari tashkil etib, unga 50 nafar bolani joylashtirdilar. 1942-yilning mart oyigacha Qo'qondagi 9 kolxoz 108 nafar bolani, Andijon viloyatidagi Lenin (hozirda Asaka) tumani mehnatkashlari esa 162 nafar o'g'il-qizni, viloyat bo'yicha 1700 nafar bolani, Namangan tumanidagi Engels nomli kolxoz xotin-qizlari 120 nafar bolani, Namangan viloyati bo'yicha 1300, Marg'ilon ipakchilik arteli 93, Farg'onadagi yog' zavodi va Uzglavxleb bo'limi 20 nafar bolani tarbiyalashga olib zarur sharoitlarni yaratdilar [12].

O'zbekistonga qisqa bir muddat ichida 78 ta bolalar uyi ko'chirib kelindi. 1941-1942-yillar davomida faqat Farg'ona oblastining o'zigagina 10 ta bolalar uyi ko'chirildi. Qo'qon rayoniga Rossoshi va Kantemirovka (Voronej oblasti) shaharlaridan ikkita bolalar uyi, Qo'qon shahriga Volochansk (Xarkov oblasti)dan 8-, Farg'ona shahriga Babruyskidagi 3-va Moskvadagi 4-, Quvaga Shedlovskdagi 2-, Marg'ilonga Stalinskda 3- bolalar uylari ko'chirib keltirildi. Marg'ilon rayoniga ham ikkita, Frunze rayoniga esa Bogucharskdan kelgan bitta bolalar uyi joylashtirildi 1943-yilga kelib respublikada oldindan mavjud va evakuatsiya qilingan bolalar uylarida hammasi bo'lib 30 ming bola boshpana topgan edi. Buxoro, Qashqadaryo va Surxondaryo oblastlaridagi bolalar uylarida 8 ming bola tarbiya topar edi [13].

Toshloq rayonining kolxozchilaridan To‘tibibi Qurbonova olti bolasi ustiga ota-onasiz qolgan yana bir bolani oilasiga qabul qildi va rayondagi barcha kolxozchi ayollarga onalik mehr-muhabbatini ko‘rsatishni so‘rab murojaat qildi. Shu rayondagi Telman kolxozining o‘zidan 14 kishi oilasiga bola qabul qildi. Ular orasida kolxoz raisi Madaminov, brigadir G‘oziboyev, kolxoz a‘zosi Shermatov va boshqalar bor edi. Kirov rayonida esa 139 oila ko‘chirilib kelingan bolalarni tarbiyasiga olgan edi. Farg‘ona shahridan Mavlon Haydarovlar oilasi Ukraina SSRdan ko‘chirib keltirilgan Pavloni farzandlikka qabul qildilar. Haydarovlar oilasida aslida to‘qqiz farzand bor edi, Pavlo qo‘shilib ularning farzandlari o‘ntaga yetgan edi [14].

O‘zbekistondagi qator oilalar ikkita va undan ortiq bolalarni o‘z tarbiyasiga olib, ularga sidqidildan ota-onalik qildilar. Ikkinchi jahon urushi davrida bunday harakat keng ommaviy harakatga aylangan edi.

Andijon oblasti Jalaquduq tumanidagi “Karl Marks” kolxozining Yorqishlog‘ida istiqomat qiluvchi Aminaxon aya bilan Ne‘matjon aka Tojimirzayevlar 7 yoshlik Dilorom va Mira-Karomat ismli bolalarni olib tarbiyaladilar. Oilaning 8 farzandi ular bilan o‘ntaga yetgan edi. Yetti yoshli Mira Minsk shahridan O‘zbekiston SSRga onasi bilan birga evakuatsiya qilingan edi. Miraning onasi tasodifan vafot etgan. Shundan so‘ng uni Ne‘matjon akalar o‘zlariga farzandlikka olib tarbiya qildilar.

Andijon oblastining Il‘ichevsk rayoni (oldingi Voroshilov hozirgi Qo‘rg‘ontepa tumani 1961-1962-yillarda Il‘ichevsk rayoni deb nomlangan)ga 270, Paxtaobod, Xoldovonbek rayonlariga 850, Andijon rayoniga 1890 nafar bolalar joylashtirildi. Evakuatsiya qilingan aholi vakillaridan Paxtaobod rayoniga 92, Il‘ichevsk rayoniga 76, Xo‘jabod rayoniga 39, Jalaquduq rayoniga 97 oila, Andijon shahriga esa 167 oila vakillari joylashtirilgan edi [15].

Urush harakatlari ketayotgan Belorussiya, Bessarabiya, Ukraina, Moldova hududlaridan evakuatsiya qilinganlardan 220 nafar kishi Paxtaobod tumani hududlariga joylashtirilgan edi [16].

1941-yil 27-iyulda Namangan oblastiga evakuatsiya qilingan aholi vakillaridan 3000 kishi joylashtirildi. Chunonchi Namangan rayonida 350 kishi, Yangiqo‘rg‘on

rayonida 400, To‘raqo‘rg‘on rayonida 350, Uychi rayonida 300, Kosonsoy rayonida 300 kishi qabul qilindi [17].

Namangan oblast partiya komitetining 1941-yil 18-noyabrda bo‘lib o‘tgan yig‘ilishida ko‘chirib keltirilgan aholini joylashtirish, ularga yetarli shart-sharoit, ish bilan ta‘minlash masalalari muhokama qilindi. Yig‘ilish qarorida joylardagi mutasaddilarga ko‘chirib keltirilgan fuqarolarga alohida g‘amxo‘rlik qilish to‘g‘risida ko‘rsatmalar berdi.

Ikkinchi jahon urushi yillarida O‘zbekiston SSRga nafaqat ittifoqdosh respublikalardan balki fashistlar Germaniyasi tomonidan okkupatsiya qilingan xorij davlatlaridan ham yosh bolalar evakuatsiya qilingan edi. O‘zbekistonga Ispaniya, Polsha davlatlaridan ham bolalar evakuatsiya qilingan edi. O‘zbekiston SSR hududida ikkinchi jahon urushi yillarida 17 ta polyak bolalar uylari tashkil etildi. Jumladan, Andijon viloyati hududiga ham 300 polyak bolalari keltirilgan edi [18].

Xullas ikkinchi jahon urushining dastlabki yillarida dushman bosib olgan hamda bosib olish xavfi bor, frontga yaqin joylardan ko‘chirib keltirilgan aholi vakillari hamda yosh bolalarni qabul qilish, ularni boshpana, kiyim bosh va oziq ovqat bilan ta‘minlash ishlarida ko‘rilayotgan hududlar aholisi yuksak insonparvarlik namunalarini ko‘rsatdilar.

Adabiyotlar:

1. Постановление №СЭ187 Совета по эвакуации от 14 ноября 1941 года “Об утверждении и штатов управления по эвакуации населения при Совете по эвакуации” // Ўз МА, Р-317-фонд, рўйхат, 37-иш, 49-варақ.
2. Ўз МА, Р-94-фонд, 5-рўйхат, 4247-иш, 162-варақ.
3. Турдиев С. Улуғ Ватан уруши йилларида Ўзбекистон меҳнаткашларининг кўчириб келтирилган болаларга ғамхўрлиги. –Тошкент, 1987. –Б. 32.
4. Ўз МА, Р-94-фонд, 5-рўйхат, 4697-иш, 57-варақ.
5. Пўлатов И. Буюк ғалабада Ўзбекистон ҳиссаси. –Тошкент:Ўзбекистон, 1974. –Б. 14.
6. Правда Востока, 1942 г. 6 января.

7. Андижон вилояти давлат архиви (Андижон ВДА), 505-фонд, 1-рўйхат, 3-иш, 41-варақ.
8. Воскабойников А., Яковлев М.В. Организаторская и идеологическая работа Коммунистической партии Узбекистана в годы Великой Отечественной войны. –Ташкент, 1966. –С. 40.
9. Хотира. Наманган вилояти. 1-китоб. –Тошкент, 1994. –Б. 6-7.
10. Хотира. Фарғона вилояти. 1-китоб. –Тошкент, 1994. –Б. 9.
11. “Ўзбекистонда ижтимоий фанлар”, 1975, 5-сон, –Б. 54.
12. Ферганская правда. 1943 г. 2 ноября.
13. “Ўзбекистонда ижтимоий фанлар”, 1975, 5-сон, –Б. 55
14. “Ферганская правда”, 1942 г., 16 января.
15. Пўлатов И. Буюк ғалабада Ўзбекистон ҳиссаси. –Тошкент:Ўзбекистон, 1974. –Б.14.
16. Андижон вилояти Избоскан туман давлат архиви 48-фонд, 50-иш, 180-варақ.
17. Пўлатов И. Буюк ғалабада Ўзбекистон ҳиссаси. –Тошкент:Ўзбекистон, 1974. –Б.14
18. Турдиев С. Улуғ ватан уруши йилларида Ўзбекистон меҳнаткашларининг кўчириб келтирилган болаларга ғамхўрлиги. –Тошкент:Фан,1987. –Б. 41.

****=====****

O‘ZBEKISTONDA OILAVIY TADBIRKORLIKNING ETNOMADANIY XUSUSIYATLARI

*Taylyakova Feruzakhon Sultanovna
Andijan davlat texnika institutining
“Tillar va gumanitar fanlar” kafedrasi katta o‘qituvchisi*

Oilaviy tadbirkorlik iqtisodchilar, sosiologlar, menejment va falsafa bo‘yicha mutaxassislarning e’tiborini o‘ziga tobora ko‘proq tortmoqda. Buning sababi uning jamiyat hayotida o‘ynayotgan roli muhimligida. Oilaviy tadbirkorlik jamiyatning nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy barqarorligini ta’minlashda muhim rol o‘ynashi bu

muammo bilan shug'ullanayotgan barcha mutaxassislar tomonidan e'tirof etilmoqda. Insoniyat tarixini o'rganish jamiyatni larzaga keltirgan asosiy hodisalar ish beruvchilar va ishchi, xodimlar o'rtasidagi ziddiyat bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Qadimgi Rimdagi Spartak qo'zg'olonidan tortib Oktyabr to'ntarishigacha bo'lgan larzalar aynan mana shu ziddiyat bilan bog'liq edi. Oilaviy tadbirkorlikning eng muhim natijalaridan biri mana shu o'ta xavfli ziddiyatni yumshatishi va minimal darajaga tushirishida ko'rinadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Mirziyoyev Sh.M. "Yangi O'zbekiston strategiyasi" kitobida va Prezidentning 2021 yil 24 noyabrdagi Oliy Majlisga va xalqqa murojaatnomasida oilaviy tadbirkorlikka oid quyidagi fikrlar bildirilgan: "Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish orqali aholining turmush darajasini oshirish, ayollar va yoshlarni band qilish uchun barcha imkoniyatlardan foydalanamiz. Bu orqali mahallada daromad manbalarini yaratish, ijtimoiy tenglikka erishish mumkin" [1].

O'zbekistonda oilaviy tadbirkorlik nafaqat iqtisodiy rivojlanishning asosiy yo'nalishlaridan biri, balki madaniy an'analarni saqlab qolish va avlodlar o'rtasida intiqol etishning muhim vositasi sifatida ham qaraladi. Mamlakatning ko'p millatli tarkibi va tarixiy shakllangan urf-odatlar bu sohadagi faoliyat turlarining rang-barangligiga olib kelgan [2].

Oilaviy korxonalarda iqtisodiy krizis sharoitida ham shtatlarning qisqarishi juda kam uchraydi. Oilaviy korxona boshlig'i bo'lgan ota o'zining xotini yoki farzandlarini ishsiz qoldirib ko'chaga haydamaydi. (O'zbek oilalarining xususiyatlaridan biri shundaki, deyarli barcha oilalarda oila boshlig'i ota hisoblanadi. Tabiiyki, u oilaviy korxonaning ham boshlig'i bo'ladi.) U bozori chaqqonroq bo'lgan yangi mahsulot turini ishlab chiqarish yoki ishlab chiqarishga yangi texnologiyani joriy qilish orqali ish o'rinlarini, o'zining yaqinlarini ishsizlikdan saqlab qolish uchun jon-jahdi bilan harakat qiladi.

Iqtisodiy krizis sharoitida maoshlar va ish o'rinlarining kamayayotganidan norozi bo'lgan xodimlar ish tashlashlar qilishadi, korxona egalariga qarshi qaratilgan shiorlarni ko'tarib namoyishlarga chiqishadi. Oilaviy korxonalarda bunday hol ham deyarli uchramaydi. Farzandlar yoki qarindoshlarning o'z otalariga qarshi shior

ko'tarib namoyishga chiqishi faqat kulgiga sabab bo'lishi mumkin. Shuningdek, oila va oilaviy korxona boshlig'i bo'lgan ota yoki ona o'z farzandlariga nisbatan boshqa korxonalarda qo'llanadigan hayfsan berish, jarima solish kabi choralarni qo'llashi ham ehtimol, ba'zi mamlakatlarda uchrashi mumkindir, lekin, O'zbekistonda uchramaydi. Bunday hol O'zbekistondagi oilaviy tadbirkorlikning etnomadaniy xususiyatlari bilan bog'liq.

O'zbekistondagi oilaviy tadbirkorlar uchun xos bo'lgan xususiyatlardan yana biri shuki, tadbirkorlik bilan shug'ullanayotgan oilada er-xotin ajralishsa, ularning birgalikdagi tadbirkorligi ham to'xtaydi. G'arbda, MDH a'zolari: Rossiya, Ukraina, Belorussiya kabi mamlakatlarda oilaviy tadbirkorlik bilan shug'ullanayotgan er-xotin ajralishsa, ularning muayyan qismida tadbirkorlik davom etaverishi, er-xotinlik munosabatlari tugasa ham, sheriklik munosabatlari davom etaverishi mumkin [3].

Insonlar faoliyatiga etnomadaniy omillar sezilarli ta'sir o'tkazadi. Inson faoliyati tuzilmasi asosini ehtiyojlar, manfaatlar, motivlar, maqsadlar, stimullar tashkil qiladi. Ularning har biriga milliy an'analar, qadriyatlar, urf-odatlar sezilarli ta'sir o'tkazadi. Tadbirkorlar ham qaysi madaniy muhitda shakllangan bo'lsa, ular faoliyatida o'sha muhitning ta'siri sezilib turadi.

Oilaviy tadbirkorlar faoliyatida etnomadaniy muhitning ta'siri tadbirkorlikning boshqa shakllaridagiga nisbatan yaqqolroq namoyon bo'ladi. Chunki, oila etnomadaniy xususiyatlar saqlanadigan va ularni shaxs shakllanishiga uzatadigan asosiy o'choqlardan biridir. Oilaviy tadbirkorlik bir oila a'zolari tomonidan amalga oshirilgan ekan, shu oilaning qadriyatlari xomashyo tanlashdan to tayyor mahsulotni qadoqlashgacha bo'lgan jarayonlarda ko'zga tashlanadi. Tadbirkorlar faoliyatida ijtimoiy-madaniy jihatlarni o'rganishning murakkabligi shundaki, mahsulot ishlab chiqarish jarayonida nafaqat shu oila mansub bo'lgan madaniy muhitning xususiyatlari, balki shu mahsulotni sotish mo'ljallanayotgan madaniy muhitning xususiyatlari ham namoyon bo'ladi. Masalan, bosh kiyimi ishlab chiqarishga ixtisoslashgan oilaviy tadbirkorlar faqat o'zlari yashiyotgan madaniy muhitning emas, shu bosh kiyimi savdoga chiqarilmoq

chi bo'lgan hududning madaniy xususiyatlarini ham hisobga olishiga to'g'ri keladi.

O'zbekistonda oilaviy biznes ko'pincha mahalliy xalqlar madaniyatiga tayangan holda rivojlanadi. Qadimdan hunarmandchilik, chevarlik, taom tayyorlash, bog'dorchilik kabi faoliyatlar oila a'zolari tomonidan avloddan avlodga o'tib kelgan. Bu an'analar nafaqat turmush tarzining bir qismi, balki iqtisodiy mustaqillik manbai sifatida ham namoyon bo'ladi.

O'zbekistondagi turli etnik guruhlar o'zlariga xos madaniy xususiyatlarga ega bo'lib, ularning mehnatga, kasbga va tadbirkorlikka munosabati ham turlicha namoyon bo'ladi.

Oilaviy tadbirkorlik ko'p holatlarda milliy bayramlar, to'ylar va mahalliy marosimlar orqali rivojlanadi. Masalan, milliy libos tikish, to'y sarposi tayyorlash, maxsus taomlar va shirinliklar tayyorlash kabi faoliyat turlari an'anaviy talabga ega bo'lib, bozorda o'z o'rniga ega.

Ayrim etnik muhitlarda ayollar tadbirkorlikda faolroq qatnashsa, boshqalarida an'anaviy cheklovlar mavjud. Lekin so'nggi yillarda davlat tomonidan ko'rsatilayotgan qo'llab-quvvatlash choralari, xususan "Ayollar daftari" orqali ko'plab xotin-qizlar mahalliy biznesga jalb etilmoqda" [4].

O'zbekistonda oilaviy tadbirkorlik madaniyat va iqtisodiyot kesishuvida joylashgan sohalardan biridir. Unda etnik va madaniy xususiyatlar muhim o'rin tutadi. Madaniy merosni saqlab qolish, mehnat an'alarini rivojlantirish va turmush sifatini oshirishda oilaviy tadbirkorlikning o'rni beqiyos.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ш.М. Мирзиёев. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2021. – Б. 122).
2. Абдуллаев Қ. – Ўзбекистонда тadbirkorлик фаолияти ва унинг ҳуқуқий асослари, Тошкент, 2021.
3. Бегматов А. Стимулы: Сущность и действие Ташкент «Фан». 1990
4. Ўзбекистон Республикаси Президенти қарори – 2021 йил, аёлларни тadbirkorликка жалб этиш чора-тадбирлари ҳақида.

ZAMONAVIY DAVRDA AN'ANAVIY ETNOGRAFIK QADRIYATLARNING O'ZGARISHI

Botirov Javlonbek Tilavoldiyevich

Andijon davlat texnika instituti

“Tillar va gumanitar fanlar” kafedrası assistenti

Tel: +998998574409

Email: botirovjavlonbek24@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy davrda o'zbek xalqining an'anaviy etnografik qadriyatlarida yuz berayotgan o'zgarishlar tahlil qilinadi. Globallashuv, axborot texnologiyalarining rivojlanishi va madaniyatlararo aloqalarning kuchayishi jarayonida milliy qadriyatlarning saqlanishi va yangicha talqini masalalari yoritilgan. Shuningdek, an'anaviy urf-odatlar, marosimlar, kiyinish madaniyati va oilaviy qadriyatlarning zamonaviy hayotga moslashuvi bo'yicha fikrlar bildirilgan.

Kalit so'zlar: Etnografik qadriyatlar, an'ana, zamonaviylik, globallashuv, urf-odatlar, madaniyat, milliy meros.

Аннотация: В данной статье рассматриваются изменения, происходящие в традиционных этнографических ценностях узбекского народа в современную эпоху. Освещаются вопросы сохранения и модернизации национальных традиций в условиях глобализации, развития информационных технологий и усиления межкультурных контактов. Особое внимание уделено трансформации обычаев, обрядов, культуры одежды и семейных ценностей.

Ключевые слова: этнографические ценности, традиции, современность, глобализация, обычаи, культура, национальное наследие.

Anotatsion: This article analyzes the transformation of traditional ethnographic values of the Uzbek people in the modern era. It highlights the issues of preserving and reinterpreting national traditions in the context of globalization, technological advancement, and intercultural exchange. Particular attention is paid to the adaptation of customs, rituals, clothing culture, and family values to modern lifestyles.

Keywords: ethnographic values, tradition, modernity, globalization, customs, culture, national heritage.

Har bir xalqning va millatning madaniy hayoti, turmushi va ma'naviy dunyosi o'ziga xos qadriyatlar tizimiga asoslanadi. Bu qadriyatlar asrlar davomida shakllangan, xalqlarning tarixiy tajribasi, diniy qarashlari, urf-odatlar, marosimlari va hayot tarzi bilan chambarchas bog'liq. Etnografik qadriyatlar — bu xalqning milliy o'zligini ifodalovchi eng muhim omillardan biridir.

Zamonaviy globallashuv, axborot texnologiyalarining rivojlanishi, madaniyatlararo aloqalarning kuchayishi natijasida an'anaviy qadriyatlar tizimida sezilarli o'zgarishlar yuz bermoqda. Shu sababli, zamonaviy davrda an'anaviy etnografik qadriyatlarning qay darajada saqlanib qolayotgani va qanday shaklda o'zgarayotgani masalasi bugungi kunning dolzarb ilmiy mavzusidir.

Mustaqillik yillarida milliy o'zlikni anglash, tarixiy va etnografik merosni qayta tiklash masalalari keng miqyosda o'rganildi. Birinchi Prezidentimiz Islom Karimovning "Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch"[1.5] asarida ham milliy qadriyatlarni asrash va ularni yoshlar ongiga singdirish muhim vazifa sifatida ko'rsatib o'tilgan. Bu yondashuv bugungi kunda ham dolzarbligini yo'qotmagan. Zamonaviy jamiyatda globallashuv, texnologiyalar rivoji, axborot oqimi kuchayishi tufayli xalq madaniyati va qadriyatlar tizimida muayyan o'zgarishlar yuz berayotganini ko'plab sotsiolog va madaniyatshunoslar o'z tadqiqotlarida tahlil qilganlar. Ularning fikricha, an'anaviy qadriyatlar butunlay yo'qolmayapti, balki zamonaviy muhitga moslashgan holda yangi shakl kasb etmoqda.

O'zbekiston misolida esa tadqiqotchilar milliy kiyim-kechak, marosimlar, mehmondo'stlik, oila qadriyatlari kabi an'anaviy elementlarning hozirgi davrda qanday ko'rinishlarda namoyon bo'layotganini o'rganishgan[2.17]. Ayrim mualliflar bu o'zgarishlarni ijobiy, ya'ni madaniy moslashuv va yangilanish sifatida baholasa, boshqalar ayrim qadriyatlarning qadsizlanishidan xavotir bildirgan. Shu nuqtai nazardan, mavjud adabiyotlarda umumiy xulosa shuki: etnografik qadriyatlar zamonaviy jamiyatda o'zgaradi, lekin ular xalqning ma'naviy poydevori sifatida baribir saqlanadi.

Demak, mavjud adabiyotlarning tahlili shuni ko'rsatadiki, an'anaviy etnografik qadriyatlarning o'zgarishi muqarrar ijtimoiy-madaniy jarayon bo'lib, u xalqning tarixiy tajribasini inkor etmay, balki uni yangi davr talablari asosida davom ettirishga xizmat qilmoqda. Shu bois, bugungi kunda etnografik merosni zamonaviy shaklda rivojlantirish va uni yosh avlod ongiga singdirish masalasi ilmiy izlanishlarning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi mazkur mavzuning ilmiy yo'nalishini, maqsad va vazifalarini, tadqiqotda qo'llanilgan ilmiy yondashuvlar hamda tahlil usullarini belgilaydi. Etnografik qadriyatlar masalasini o'rganishda tarixiylik, madaniyatshunoslik, sotsiologik va taqqoslash metodlar muhim o'rin tutadi. Ushbu metodlar qadriyatlarning kelib chiqishi, ularning jamiyat hayotidagi o'рни va zamonaviy sharoitda kechayotgan o'zgarish jarayonlarini aniqlash imkonini beradi.

Tadqiqotning **maqsadi** — o'zbek xalqining an'anaviy etnografik qadriyatlarida zamonaviy davrda yuz berayotgan o'zgarishlarning mohiyatini ilmiy tahlil qilish, ularning saqlanishi va zamonaviylashish jarayonlarini aniqlashdir.

Tadqiqotning vazifalari quyidagilardan iborat:

- o'zbek xalqining an'anaviy etnografik qadriyatlari mazmunini ilmiy jihatdan o'rganish;
- zamonaviy davrda bu qadriyatlarda kechayotgan ijtimoiy-madaniy o'zgarishlarni aniqlash;
- globallashuv, texnologik taraqqiyot va madaniyatlararo muloqotning qadriyatlar tizimiga ta'sirini tahlil qilish;
- milliy qadriyatlarni saqlab qolish va yoshlar ongida mustahkamlash bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot metodlari sifatida quyidagi usullar qo'llaniladi:

- **tarixiy tahlil metodi** — qadriyatlarning shakllanish jarayonini tarixiy manbalar asosida o'rganish;
- **etnografik kuzatuv va so'rovnoma** — aholining turli qatlamlari orasida qadriyatlarga munosabatni o'rganish;

– **komparativ (taqqoslash) metodi** — an'anaviy va zamonaviy qadriyatlarni o'zaro solishtirish;

– **kontent tahlil metodi** — OAV, internet va madaniy tadbirlarda milliy qadriyatlarning ifodalanish darajasini tahlil qilish;

– **sotsiologik tahlil** — yoshlar ongida qadriyatlarning qay darajada saqlanib qolganini aniqlash.

Tadqiqotning **empirik bazasi** sifatida ilmiy maqolalar, davlat qarorlari, etnografik kuzatuv natijalari, sotsiologik so'rovnomalar va ommaviy axborot vositalaridagi materiallar tahlil qilinadi.

Metodologik jihatdan ushbu ish kompleks yondashuvga asoslanadi, ya'ni qadriyatlarning o'zgarishi bir vaqtning o'zida tarixiy, madaniy va ijtimoiy jarayon sifatida tahlil qilinadi. Bunday yondashuv mavzuni chuqurroq o'rganish va milliy qadriyatlarning zamonaviy hayotdagi o'rnini hamda ahamiyatini to'liq aniqlash imkonini beradi.

O'tkazilgan tadqiqotlar natijasida an'anaviy etnografik qadriyatlarning zamonaviy davrda o'zgarish jarayoni ko'p qirrali va murakkab ijtimoiy-madaniy hodisa ekanligi aniqlandi. O'zbek xalqining qadriyatlari asrlar davomida shakllanib kelgan bo'lib, ular xalqning turmush tarzi, diniy e'tiqodi, urf-odatlar va ma'naviy dunyosini ifodalaydi. Zamonaviy davrda bu qadriyatlar o'z mohiyatini saqlagan holda, yangi ijtimoiy sharoitga moslashgan. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, milliy qadriyatlarning asosiy yo'nalishlari – oila, mehmondo'stlik, kattalarga hurmat, marosim va urf-odatlar – zamonaviy hayot sharoitida turlicha talqin qilinmoqda.

So'rovnoma va kuzatuvlar natijasida yoshlar orasida milliy qadriyatlarga qiziqish mavjudligi, biroq ularning ko'pchiligi bu qadriyatlarni zamonaviy shaklda qabul qilayotgani ma'lum bo'ldi. Masalan, to'y va marosimlarda zamonaviy elementlarning ko'paygani, lekin an'anaviy marosim unsurlari saqlanib qolganligi kuzatildi. Milliy liboslar zamonaviy dizayn bilan uyg'unlashib, o'zining yangicha shaklini topmoqda. Shu bilan birga, ayrim qadriyatlarning ma'no jihatdan soddalashuvi yoki formal tus olishi ham qayd etildi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, globallashuv va texnologik rivojlanish natijasida yosh avlodning qadriyatlar tizimida o'zgarishlar yuz bermoqda. Internet va ommaviy madaniyat ta'sirida ayrim an'analar o'z o'rnini zamonaviy urf-odatlariga bo'shatmoqda. Shu bilan birga, madaniyat markazlari, ta'lim muassasalari va OAV tomonidan milliy qadriyatlarni targ'ib qilishga qaratilgan faoliyatlar bu jarayonni muvozanatga keltirmoqda. Ayniqsa, ta'lim tizimida milliy madaniyat va urf-odatlariga oid mavzularning kiritilishi yoshlar ongida milliy o'zlikni mustahkamlashga xizmat qilmoqda.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, an'anaviy etnografik qadriyatlar zamonaviy jamiyatda butunlay yo'qolmayapti, aksincha ular yangicha ko'rinishlarda qayta shakllanmoqda. Bu jarayonni "madaniy moslashuv" yoki "qadriyatlar transformatsiyasi" deb atash mumkin. Oila qadriyatlari sohasida erkak va ayol o'rtasidagi tenglik tushunchasi kuchaygan, bu esa qadriyatlarning demokratik ruhda rivojlanayotganini ko'rsatadi. Mehmondo'stlik va hurmat qadriyatlari esa hanuzgacha xalq hayotining asosiy poydevori sifatida saqlanib qolgan.

Yurtimizda kechayotgan globallashuv, modernizatsiya va axborot texnologiyalarining tez sur'atlarda rivojlanishi an'anaviy etnografik qadriyatlarning mazmun-mohiyatiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'zbek xalqining qadriyatlari asrlar davomida shakllangan ma'naviy boylik bo'lib, zamonaviy sharoitda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Biroq ularning ifoda shakli, mazmun talqini va qo'llanish sohasi zamon talablari bilan uyg'unlashib, yangicha mazmun kasb etmoqda.

Bugungi kunda an'anaviy qadriyatlarning zamonaviy hayotga moslashuvi, ularning yangi ko'rinishlarda namoyon bo'lishi madaniy jarayonning tabiiy davomi hisoblanadi. Masalan, oilaviy qadriyatlarda tenglik, hamkorlik, o'zaro hurmat tamoyillari kuchaygan; marosim va urf-odatlarda esa soddalik va zamonaviylik unsurlari bilan uyg'unlashuv kuzatilmoqda. Shu bilan birga, ayrim qadriyatlarning zaiflashuvi yoki formal tus olishi jamiyatda ma'naviy bo'shliq paydo bo'lishiga olib kelmasligi uchun ularni targ'ib qilish va yosh avlod ongiga singdirish muhim ahamiyatga ega[4.7].

Shu sababli, an'anaviy etnografik qadriyatlarni saqlash va rivojlantirish yo'lida ta'lim muassasalari, madaniyat markazlari va ommaviy axborot vositalarining o'rni beqiyosdir. Ayniqsa, yoshlar orasida milliy o'zlikni anglashni kuchaytirish, qadriyatlarga hurmat va g'urur hissini uyg'otish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy davrda an'anaviy etnografik qadriyatlarning o'zgarishi jarayoni – bu yo'qolish emas, balki yangilanish va moslashuv jarayonidir. Qadriyatlar zamon ruhiga moslashar ekan, ular xalqning milliy o'zligini anglashi, ma'naviy merosini va madaniy ildizlarini yanada mustahkamlab boradi. Shu bois bu jarayonni ilmiy asosda o'rganish, qadriyatlar evolyutsiyasini to'g'ri yo'naltirish va uni yosh avlod tarbiyasida samarali qo'llash jamiyat taraqqiyoti uchun muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov, I.A. *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
2. Jo'rayev, M. *O'zbek xalqining urf-odatlari va qadriyatlari*. – Toshkent: Fan, 2012.
3. G'ulomova, D. *Etnografiya: nazariya va amaliyot asoslari*. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti, 2019.
4. Saidov, A. *Globalashuv va milliy o'zlik: ijtimoiy-madaniy tahlil*. – Toshkent: Ijtimoiy fikr, 2020.

****=*****=****

O'RTA OSIYO XALQLARI TARIXIGA OID QADIMGI MANBALAR

Shamshidinov Baxriddin Sharobiddin o'g'li
Tillar va gumanitar fanlar kafedrası assistenti
Andijon davlat texnika instituti

Markaziy Osiyo xalqlari tarixi eng qadimgi davrlardan to hozirgi kungacha bo'lgan uzoq va murakkab tarixiy jarayonlarni o'z ichiga oladi. Bu tarixni chuqur

o'rganish, tahlil qilish va ilmiy jihatdan qayta tiklashda turli tarixiy manbalar, ayniqsa, qadimgi yozma manbalar katta ahamiyatga ega [1.14].

Markaziy Osiyo tarixini o'rganishda Sharq va G'arb sivilizatsiyasiga oid manbalar alohida o'rin tutadi. Bu manbalarni shartli ravishda uch guruhga bo'lish mumkin: Sharqiy (fors, xitoy, hind), G'arbiy (yunon-rim) va mahalliy (sug'd, xorazm, baqtriya yozuvlari) manbalar. Bu borada, ayniqsa, yunon va rim tarixchilari tomonidan yozilgan asarlar qimmatlidir. Masalan, "tarixning otasi" deb e'tirof etilgan Gerodot o'zining "Tarix" asarida saklar, massagetlar, parfiyaliklar, Xorazm va Sug'd kabi xalqlar haqida muhim ma'lumotlar beradi. Gerodot O'rta Osiyo, jumladan, Baqtriya, Girkaniya, Kaspiy, sug'dlar, saklar, xorazmliklar, oriylar haqida tarixiy ahamiyatga ega ma'lumotlar beradi. Izohlanishi lozim bo'lgan nomlardan oriylar Afg'onistonning g'arbida yashovchi xalqlardir. O'sha davrda poytaxti Balx shahri bo'lgan Kaspiy guberniyasi tarkibiga Turkmanistonning janubi-g'arbiy qismida joylashgan qabilalar kirgan. Xorazmliklar, so'g'dlar Polimet (Zarafshon) bo'ylarida, saklar Tyan-Shan tog'larining g'arbiy yonbag'irlarida yashaganlar. Bu xalqlar sharqdan Kaspiy dengizigacha bo'lgan hududda tarqalgan. Arrian o'zining Aleksandr Makedonskiyning Sharqqa yurishlari haqidagi asarida Baqtriya va So'g'diyona hududlari bilan bog'liq ko'plab tarixiy voqealarni tasvirlaydi. Asarda Aleksandr Makedonskiyning Eron, O'rta Osiyo va boshqa mamlakatlardagi istilolari tarixi batafsil bayon etilgan. Asar madhiyabozlik ruhida yozilgan - muallif Aleksandr Makedonskiy va uning faoliyatini ulug'laydi. Shunga qaramay, asar Aleksandr Makedonskiyning harbiy yurishlari bo'yicha muhim va asosiy manba hisoblanadi [2.52-61].

Bu asarning yana bir qimmatli tomoni shundaki, u ko'pgina qo'lyozma manbalar va rasmiy hujjatlarga asoslangan. Mashhur Rim tarixchisi Kursiy Ruf Aleksandr Makedonskiy tarixiga bag'ishlangan o'n jildlik asar yozgan. Bu asar fors, arab, suryoniy, arman, kopt, malay va boshqa tillarda keng tarqalgan bo'lib, V asr oxirida arman tiliga tarjima qilingan [3.57-58].

O'nta kitobni o'z ichiga olgan bu asarning keyingi taqdiri nihoyatda achinarli. Asarning birinchi va ikkinchi kitoblari yo'qolgan. Beshinchi kitobning oxiri va

oltinchi kitobning boshi saqlanmagan. Shuningdek, asarning o‘ninchi kitobining ayrim sahifalari yirtib olingan. Asar O‘rta Osiyoga bag‘ishlangan kitob sahifalaridan o‘chirib yuborilgan ayrim satrlarni hisobga olmaganda, bizgacha to‘laligicha yetib kelgan [4.46].

Strabonning "Geografiya" asarida O‘rta Osiyo xalqlarining yashash joylari, xo‘jalik faoliyati, tabiiy sharoitiga doir geografik va etnografik tavsiflar berilgan. Pliniy Starshiy, Ksenofont, Kursiy Ruf, Pompey Trog kabi mualliflar ham o‘z asarlarida O‘rta Osiyo haqida qimmatli ma’lumotlar qoldirganlar. Bu ma’lumotlar tarixchilar uchun muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi. Markaziy Osiyo xalqlari tarixiga oid qadimgi Sharq manbalari ham muhim ahamiyatga ega. Ahamoniylar davriga oid fors yozuvlari, masalan, Behistun yozuvi O‘rta Osiyoda erta forslar hukmronligi haqida muhim tarixiy dalillarni o‘z ichiga oladi. Xitoyning "Shiji" ("Tarixiy xotiralar"), "Xan Shu" ("Xan sulolasi tarixi") kabi tarixiy yilnomalari O‘rta Osiyo xalqlarining qadimgi Xitoy bilan iqtisodiy va siyosiy aloqalari, Buyuk ipak yo‘lidagi savdo munosabatlari haqida muhim ma’lumotlar beradi. Bu yilnomalarda Da Yuan (Farg‘ona), Qang‘ (Sug‘d), Yuechji (Toxariston), Dovon (Andijon vodiysi) kabi hududlar va ularda yashagan xalqlar haqida bevosita ma’lumotlar mavjud. Hind epik asarlarida Markaziy Osiyo xalqlari bilan madaniy aloqalar ham o‘z aksini topgan. Markaziy Osiyodan topilgan arxeologik topilmalar va mahalliy yozma manbalar - sug‘d yozuvlari, baqtriya tillaridagi hujjatlar, xorazm yozuvlari ham muhim tarixiy manbalardir. Ayniqsa, Termiz, Samarqand, Xorazm, Panjikent va Qoratepa kabi qadimiy shaharlardan topilgan yozuvlar va yodgorliklar o‘lkashunoslikni mustaqil manba sifatida o‘rganish imkonini beradi. Markaziy Osiyo xalqlari tarixini chuqur o‘rganmaslik uchun qadimgi manbalarning ahamiyati nihoyatda katta. Ular orqali qadimgi davr voqealarini ilmiy asosda tiklash, xalqlar o‘rtasidagi munosabatlarni tahlil qilish, madaniy va iqtisodiy taraqqiyot darajalarini aniqlash imkoniyatiga ega bo‘lamiz. Qadimgi manbalarni o‘rganish va ularni ta’lim jarayoniga jalb etish nafaqat tarix fanining rivojlanishiga, balki yosh avlodning tarixiy ongini shakllantirishga ham xizmat qiladi [5.58].

Samarqand haqidagi ma'lumotlar ilk bor saroy tarixchisi Vey Shou (506-572) tomonidan 550-566-yillarda yozilgan "Vey sulolasi tarixi" ("Veyshu"), 766-801-yillarda yozilgan Du Yuy (735-812) ning "Suy sulolasi tarixi" ("Suyshu"), "Shimoliy sulolalar tarixi" ("Beyshi"), mashhur Talas jangi ishtirokchisi Du Syuan (Du Yuning jiyani, tug'ilgan va vafot etgan yili noma'lum) ning "Qonunlar va urf-odatlar bayoni" ("Tangdian") kabi asarlarida uchraydi [6.91].

Qadimgi manbalarni tahlil qilishda ularning yaratilgan davri, muallifning siyosiy yoki madaniy qarashlari, maqsadi, geografik joylashuvi kabi omillarni hisobga olish muhimdir. Chunki har bir manba muayyan tarixiy sharoitda, muayyan ijtimoiy-siyosiy nuqtayi nazardan yozilgan bo'lib, ba'zan mualliflar o'z qarashlarini mutlaq haqiqat sifatida ifodalaganlar. Masalan, Gerodotning massagetlar haqidagi ta'riflari ularning yovuzligi yoki shafqatsizligi haqida bo'lishi mumkin, ammo bu faqat muallifning o'sha davrdagi qarashlari va siyosiy pozitsiyasi bilan bog'liq. Shuning uchun har qanday qadimiy manbani tanqidiy tahlil qilish, uni boshqa arxeologik topilmalar, boshqa yozma manbalar bilan taqqoslash va izchil tarixiy yondashuvda o'rganish zarur. Mahalliy manbalar, ya'ni Markaziy Osiyoning o'zida yashagan xalqlarning yozuvlari alohida ahamiyatga ega. Sug'd yozuvi - rasmiy hujjatlar, diniy matnlar, sug'd alifbosida bitilgan shaxsiy maktublar bu xalqning savdo-sotiq, siyosat, din va maishiy hayotini o'rganishda o'ziga xos manbadir. Bu bitiklar orqali biz Xorazmshohlar davlati, uning ijtimoiy tuzumi, diniy e'tiqodi, iqtisodiy munosabatlari haqida muhim ma'lumotlarga ega bo'lamiz. Qadimgi Xitoy manbalari ham Markaziy Osiyo xalqlari tarixining ishonchli manbalari sifatida e'tirof etiladi. Miloddan avvalgi II asrdan boshlab Xitoy imperiyasi O'rta Osiyo bilan faol diplomatik va savdo aloqalarini o'rnatgan. Chjan Syanning elchilik safarlari va u bergan ma'lumotlar Xitoy manbalarida qayd etilgan va Markaziy Osiyoning siyosiy xaritasini tuzishda muhim rol o'ynagan. Masalan, Da Yuan (Farg'ona vodiysi), Yuechji (Toxariston), Kangyu (So'g'diyona), Ansi (Parfiya) kabi nomlar zamonaviy tarixshunoslikda keng qo'llaniladi. O'rta Osiyodan topilgan shaharlar xarobalari, ibodatxonalar, qabristonlar, tangalar, sopol idishlar va boshqa moddiy madaniyat yodgorliklari orqali yozma manbalardagi ma'lumotlarni tasdiqlash, ba'zan ularga tuzatishlar kiritish

mumkin. Masalan, Dalvarzintepa, Kampirtepa, Termiz, Qoratepa, Poykand, Afrosiyob, Varaxsha, Mizdaxkon kabi qadimiy shaharlarda olib borilgan qazishmalar bu hududlar yuqori darajada rivojlanganligini ko'rsatadi.

Markaziy Osiyo xalqlari tarixiga oid qadimgi manbalar nafaqat tarixchilar, balki arxeologlar, filologlar, antropologlar, madaniyatshunoslar uchun ham bebaho ilmiy manba hisoblanadi. Bu manbalarni har tomonlama o'rganish orqali tariximizni chuqur o'rganamiz, ajdodlarimizning jahon sivilizatsiyasiga qo'shgan hissasini qadrlaymiz, yosh avlodda milliy g'ururni uyg'otamiz. Qadimgi manbalar tarixshunoslikda bevosita yoki bilvosita dalillar manbai hisoblanadi. Bevosita manbalar o'sha tarixiy davrda yashagan va voqealarning guvohi bo'lgan kishilar tomonidan yozilgan asarlar bo'lsa, bilvosita manbalar keyingi davrlarda boshqa mualliflar tomonidan oldingi davr haqida yozilgan ma'lumotlardir. Yunon-rim tarixchilarining O'rta Osiyo xalqlari tarixiga oid asarlari asosan bilvosita manbalar bo'lib, ular qimmatli tavsifiy, geografik va siyosiy ma'lumotlarni o'z ichiga olganligi bilan ilmiy jihatdan juda muhimdir.

Bu manbalar bugungi tarixiy rekonstruksiyalarning tamal toshlaridan biridir. Yunon-rim manbalarining o'ziga xos xususiyatlaridan biri shundaki, ular O'rta Osiyoga tashqaridan nazar tashlab yozilgan [7.24].

Markaziy Osiyo xalqlari tarixi haqida ma'lumot beruvchi qadimiy tangalar ham o'ziga xos yozma manbadir. Numizmatik tadqiqotlar natijasida tangalardagi yozuvlar, tasvirlar, hukmdorlarning ismlari va diniy ramzlar aniqlanadi. Masalan, Kushon podsholari - Kanishka, Vima Kadfiz, Xuvishka nomlari tangalarda yunon yozuvida, keyinchalik baqtriya va brahma yozuvlarida uchraydi. Bu esa tarixiy jarayonlardagi yozuv va til o'zgarishlari, madaniyatlararo aloqalar, diniy islohotlarni aniqlash imkonini beradi. Mahalliy yozuvning yana bir turi Baqtriya (Yunon-Baqtriya) va Kushon davlatlari davrida qo'llanilgan yunon yozuvidir. Bu yozuvlar O'rta Osiyo xalqlarining qadimda savodli bo'lganligini, davlat ishlarida yozma boshqaruv tizimidan foydalanilganligini ko'rsatadi. Muhimi shundaki, bu bitiklar orqali O'rta Osiyo ilk davlatlarining ijtimoiy tuzumi, dinlararo munosabatlar, tashqi siyosat, madaniy aloqalar haqida aniq dalillarga ega bo'lish mumkin. Qadimgi O'rta

Osiyo uchun muhim manba turlaridan yana biri toponimik va onomastik ma'lumotlardir. Ya'ni joy nomlari va kishi ismlari orqali qadimgi xalqlarning tili, etnik kelib chiqishi, tarixiy migratsiya jarayonlarini o'rganish mumkin [8.26].

Masalan, So'g'diyona, Baqtriya, Xorazm, Marg'iyona, Parfiya kabi hududlarning nomlari yunon, fors va boshqa manbalarda turli shakllarda tilga olingan bo'lsa-da, ularning tarixiy xaritalarni tiklashdagi o'rni va ahamiyati juda muhimdir. Bugungi kunda qadimgi manbalarni o'rganishda zamonaviy fan-texnika yutuqlaridan, xususan, raqamlashtirish texnologiyalari, epigrafik skanerlash, sun'iy intellekt yordamida matnlarni tahlil qilish, GAT texnologiyalari orqali qadimgi xaritalarni qayta tiklash kabi ilg'or usullardan keng foydalanilmoqda. Bu nafaqat qadimiy manbalarni o'qish yoki tarjima qilish, balki ularni ko'p qirrali, tizimli va chuqur tahlil qilish imkoniyatini yaratadi. O'rta Osiyo xalqlari tarixiga oid qadimgi manbalar bizgacha turli shakllarda - yozma, moddiy, tasviriy, tanga, xarita, freska va yozuvlar ko'rinishida yetib kelgan. Ularni har tomonlama o'rganish va qiyosiy tahlil asosida tarixiy xulosalar chiqarish nafaqat tarix fanini boyitadi, balki yosh avlodda tarixiy ong va tafakkurni shakllantiradi. Bu manbalar xalqning o'tmishini bilish, o'zligini anglash, tarixiy merosini asrab-avaylashda muhim poydevordir.

Xulosa qilib aytganda, Markaziy Osiyo xalqlari tarixi insoniyat sivilizatsiyasining muhim qismlaridan biridir. Bu hududda qadimdan buyuk imperiyalar, qudratli madaniyatlar va rivojlangan iqtisodiy tizimlar mavjud bo'lgan. Yozma manbalar O'rta Osiyo xalqlarining qadimgi tarixi haqida aniq, ishonchli va qimmatli ma'lumotlar olishda muhim ahamiyatga ega. Xususan, yunon-rim tarixchilari tomonidan yozilgan asarlar bu borada asosiy manba bo'lib xizmat qiladi. Gerodot, Strabon, Arrian, Ksenofont, Pliniy Katta kabi mashhur tarixchilarning asarlarida qadimgi O'rta Osiyo xalqlari hayoti, urf-odatlar, siyosiy tuzumi, harbiy yurishlari, madaniy yutuqlari haqida batafsil ma'lumotlar berilgan. Bu manbalar, jumladan, qadimgi saklar, massagetlar, Baqtriya, Sug'd, Xorazm, Parfiya kabi davlatlar haqida ilmiy tasavvur hosil qilishga xizmat qiladi. Ushbu tarixiy manbalarni o'rganish, tahlil qilish va ta'lim jarayonida ulardan samarali foydalanish bugungi

kunning dolzarb masalalaridan biridir. Zero, uning tarixini chuqur o'rgangan yosh avlodgina kelajakda o'z mamlakati taraqqiyotida faol ishtirok eta oladi.

ADABIYOTLAR:

1. Karimov I.A. "Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q." T., "Sharq," 1998. B-14.
2. Xo'jayev A. Xitoy manbalarida sug'diylar haqida ayrim ma'lumotlar // O'zbekiston tarixi. No 1. 2004 y.
3. Doniyorov A. X. O'rta Osiyo xalqlari tarixshunosligi / Darslik. - T.: NIF MSH, 2020.
4. Boynazarov F. Qadimgi dunyo tarixi / Darslik. T.: "IQTISODIYOT-MOLIYA," 2006.
5. Qayumov M. O'rta Osiyo tarixining qadimgi manbalari. - Toshkent: Akademnashr, 2019.
6. Zuyev Yu.A. Drevnetyurki: ocherki istorii i ideologii. - Алматы: Dayk-press, 2002.
7. Abdukarimov N. Strabon va Gerodot asarlarida O'rta Osiyo xalqlari. - Toshkent: Sharq, 2021.
8. Ibragimov A. Tarixiy manbalarni o'rganish metodikasi. - Toshkent: O'zbekiston, 2018.

****=====****

ОСОБЕННОСТИ ТРАДИЦИОННЫХ ОБЫЧАЕВ, ОБРЯДОВ И ПРАЗДНИКОВ УЗБЕКСКОГО НАРОДА

Худойбердиева Шерзодбека Рахимберди угли
Андижанский государственный технический институт
Ассистент кафедры "Языки и гуманитарные науки"
khudoyberdievsherzodbek@gmail.com, +9989999004476

Аннотация: В данной статье рассматриваются традиции, обряды и праздники узбекского народа, а также многолетнее историческое наследие, передаваемое из поколения в поколение, отражающее традиции нации.

Ключевые слова: Обычаи, обряды, традиции узбекского народа, праздник Навруз, церемония колыбели, ЗАГС, этика, церемония бракосочетания, приветствие невесты, наречение имени, обрезание, церемония обрезания, церемония бракосочетания и обряды, связанные с приветствием невесты, кулинария.

Обычаи, обряды и праздники, внесшие огромный вклад в духовное богатство каждого народа, имеют свои особенности и историю происхождения. Праздники и обряды, являющиеся мелодиями сердца народа, на протяжении веков создавали сокровищницу великолепных ценностей высокого гения наших предков. Действительно, образцы народных праздников, обычаев, мероприятий и обрядов, воплощающие в себе уникальные обряды нашего художественного мышления, прошли путь исторического развития как нематериальное культурное наследие. После обретения независимости особое внимание уделялось народным праздникам, обрядам, обычаям и традициям. В частности, в этих традициях были обнаружены новые качества. Искусство народного творчества было возведено в ранг государственной политики. [1.12]

Материальное, духовное и нематериальное культурное наследие любой нации играет важную роль в ее формировании и развитии как нации. В состав обрядов, обычаев и праздников общества входят обычаи, связанные с нравственностью и воспитанием детей - бесик тўйи, исм қўйиш, тушов кесди, суннат тўйи, никоҳ тўйи ва келинсалом билан боғлиқ урф-одатлар, ошпазлик, а к народным гуляниям и праздникам, проводимым в национальном масштабе, можно привести примеры обычаев и обрядов, связанных с праздником "Навруз." Мы рассмотрим один из этих обычаев с вами. Мы сейчас коротко поговорим о свадьбе. Церемония бракосочетания традиционно имеет чрезвычайно важное значение в жизни узбеков и особенно торжественно отмечается. Несмотря на общие черты, он отмечается по-разному в разных регионах. Основным моментом свадебной церемонии является переход невесты из дома родителей в дом жениха. В день свадьбы в доме жениха готовится свадебный плов и отправляется в дом невесты, где его подают к столу.

Аналогичный плов проводится и в доме жениха. В день свадьбы имам мечети читает двух молодых людей "Хутбу никха," после чего они объявляются перед Богом мужем и женой. Имам объясняет молодым людям права и обязанности мужа и жены. Обычно после церемонии бракосочетания молодые люди идут в Загс, чтобы зарегистрировать свой гражданский брак. В день свадьбы в доме невесты на жениха надевают одежду и обувь, подаренные на свадьбу, после чего жених со своими друзьями отправляется к родителям невесты, чтобы засвидетельствовать свое почтение. После возвращения жениха с друзьями приходит и невеста. Перед отправкой в дом жениха у невесты проходит церемония прощания с родителями. Вместе с невестой едут и близкие друзья. Они поют песни "Улан" и "Ёр-ёр." Настоящая свадьба начинается после того, как невесту встречают в доме жениха. После окончания свадьбы жених провожает невесту до двери комнаты, отведенной для двух молодых людей. В комнате невесту "янга" обычно встречает женщина, близкая к невесте, которая надевает другую одежду и готовится встретить жениха, стоя за уголком. Через некоторое время жених вместе со своими друзьями подходит к комнате и вместе с невесткой идет в уголок, где его ждет невеста. Чтобы попасть к невесте, он должен символически купить ее у невесты, и они торгуются. После этого жених и невеста остаются вместе всю ночь. Церемония "Приветствие невесты" начинается рано утром. Ближе к началу церемонии во дворе собираются родители жениха, все близкие родственники, друзья жениха и близкие соседи. Все они по очереди приходят к невесте и дарят ей свои пожелания, подарки и молитвы. Невеста должна кланяться каждому до пояса в приветствии. Таким образом, праздник заканчивается, и начинается семейная жизнь. [2.23]

Обычаи узбекского народа на протяжении веков имели большое значение в формировании узбекской нации, и узбекская семья жива только своими обычаями и традициями. Одной из главных особенностей каждой узбекской семьи является гостеприимство и уважение к старшим. Действительно, когда в наш дом приходят гости, мы не выпускаем их с порога, пока они не выпьют

чашку чая. Этому порядку и правилу учили наши бабушки, дедушки и родители. Наши предки использовали пословицы, поговорки и мудрые изречения. Например, можно привести такие пословицы, как "Если гость приходит через дверь, его пропитание приходит через щель" и другие. Обычно все узбекские семьи живут в большом количестве людей, и поэтому у них дома с большими и просторными дворами, и они любят такие дома. Традиции узбекской нации отражены не только в семье, но и в каждой сфере, например, мечети, чайханы, базар, утренний плов, национальные праздники и другие уникальные обычаи. [3.28]

Нематериальное культурное наследие каждого народа выражает самобытность этого народа. Потому что нематериальное культурное наследие помогает нашей молодежи понять истинную сущность вечных ценностей. История показывает, что узбеки являются одним из народов с самыми древними культурными традициями в мире. Такое нематериальное культурное наследие, передаваемое из поколения в поколение, всегда создается людьми в связи с их окружающей средой, природой и собственной историей, формирует у них чувство преемственности и тем самым способствует уважению к творчеству человечества и нашей культуре. Вопросы совершенствования межнациональных отношений толерантности через нематериальное культурное наследие с вышеуказанными аспектами являются чрезвычайно актуальными для сегодняшнего дня. [4.21]

Рассмотрим определения, данные У.Карабаевым вышеупомянутым терминам "Традиция," "Церемония," "Обычай" и "Праздник." Прежде всего, давайте уточним слово "традиция." Традиция, как специфическое социальное явление, представляет собой совокупность порядков и правил, принятых массой или определенной группой, укоренившихся в сознании людей. Традиция - это культурное явление, возникающее в процессе исторического развития на основе естественных и социальных потребностей, передаваемое из поколения в поколение и влияющее на духовную жизнь людей. [5.18]

Говоря об "обычае," он часто употребляется как обычай. Он состоит из повторяющихся в течение определенного периода действий, правил поведения и привычек, принятых большинством людей, которые укоренились в образе жизни людей и праздниках. Традиция, как явление, характерное для всех сфер труда, общественной жизни и культуры, охватывает очень широкий спектр. А привычка ярко проявляется в образе жизни, общении, поступках, поведении и семейных отношениях конкретного человека. Понятие обычая очень широкое, оно охватывает жизнь народа, то есть обычные повседневные обычаи, обряды, ритуалы, суеверия и другие формы общения.

Самая незыблемая традиция щедрых и открытых узбеков - это "Ритуал." Мероприятия и праздники, направленные на празднование важных событий в жизни человека, проходящие в атмосфере радости, официального и душевного подъема, следующие общепринятым правилам и процедурам.

Любой обряд возникает и живет, воплощая в себе основные признаки, указывающие на уровень социально-экономического, политического и культурного развития того или иного народа на определенном этапе исторического развития. По этому поводу ученый-фольклорист Б.Саримсаков высказал свое мнение: "Любой обряд считается обычаем, но не каждый обычай может быть обрядом." [6.17]

В заключение можно сказать, что праздники и церемонии, происходящие из источника сердца, воплощающего магию художественного слова нашего творческого народа, подобны бурной реке. Продуктом творческого потенциала наших предков и бабушек, живших на этой священной земле тысячелетиями, стали практические национальные ценности, дошедшие до нас. Это бесценное наследие, передаваемое из поколения в поколение, отражающее уникальность, обычаи и традиции нации, ценно для каждого народа и нации. Безусловно, сохранение этих ценных традиций, их дальнейшее обогащение и, по крайней мере, поддержание их в первозданном виде - наш долг и обязанность, как и наша молодежь.

Список литературы

1. Mirziyoyev Sh.M. mamlakatimizni 2016-yilda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning asosiy yakunlari va 2017-yilga mo'ljallangan iqtisodiy dasturning eng muhim ustuvor yo'nalishlariga bag'ishlangan ma'ruzasi.
2. Islom ensiklopediyasi. Zuhridдини Husniddinov tahriri ostida, "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2004.
3. Iso Jabborov. O'zbeklar.(an'anaviy xo'jaligi, turmush tarsi va etnomadaniyati) "Sharq" nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. Toshkent-2008.
4. Shoumarov G'., Rasulova Z. Oila ensiklopediyasi. Toshkent-2016.
5. Шаниязов.К.Ш. К этнической истории узбекского народа. Т., Фан, 1974, с.4
6. Shoumarov G'., Sharqona oila., T.-2012.

****=====****

TARIXIY VOQEALAR RIVOJINI SIVILIZATSION YONDASHUV ORQALI O'RGANISH

Abdullayev Bahromjon Xoshimjonovich
KUAF Tarix va ijtimoiy fanlar kafedrasi katta o'qituvchisi

Annoiyatsa: ushbu tezisda tarixiy voqealar rivojini sivilizatsion yondashuv orqali o'rganishning o'ziga xos xususiyatlari haqida fikr yuritilgan bo'lib, unda tarixiy jarayonlarni ma'lum sivilizatsiya doirasida o'rganish; madaniyat, diniy qadriyatlar, axloqiy tamoyillar va urf-odatlarning rivojlanishiga e'tibor qaratish; turli sivilizatsiyalar o'rtasidagi o'zaro ta'sir va almashinuvni tahlil qilish masalalariga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: taixiy rivojlanish, zamonaviy tarixshunoslik, sivilizatsion yondashuv, Sharq va G'arb sivilizatsiyalari.

Tarixiy voqealar rivojini o'rganish, avvalo, jamiyatning o'z-o'zini anglash jarayonini ifodalaydi. Zamonaviy tarixshunoslikda tarixiy voqealar nafaqat xronologik ketma-ketlikda, balki ijtimoiy, siyosiy va madaniy kontekstda tahlil qilinadi.

Ma'lumki, tarixiy voqealar rivojini o'rganishning nazariy asoslari haqida gapiradigan bo'lsak, tarixiy voqealar rivojini o'rganishda uch asosiy tamoyil mavjud:

Birinchidan, xronologiklik – voqealarni vaqt tartibida o'rganish;

Ikkinchidan, sabab-oqibat bog'liqligi – har bir tarixiy jarayonning manbalari va oqibatlarini tahlil qilish;

Uchinchidan, sivilizatsion yondashuv – tarixiy voqealarni insoniyat taraqqiyoti kontekstida o'rganish.

Tarixiy voqealarni ilmiy tadqiq etishda turli metodologik yondashuvlar qo'llanadi. Ularning ichida sivilizatsion yondashuv alohida ahamiyatga ega. Bu yondashuv tarixiy jarayonlarni faqat siyosiy yoki iqtisodiy omillar orqali emas, balki insoniyat taraqqiyoti, ma'naviyat, madaniyat va ijtimoiy qadriyatlar kontekstida o'rganishga imkon yaratadi [3].

“Sivilizatsiya” atamasi lotincha civilis - “fuqaroviy, madaniy” so'zidan kelib chiqqan. Ilmiy adabiyotlarda sivilizatsiya jamiyat taraqqiyotining muayyan bosqichi, insoniyatning moddiy va ma'naviy yutuqlar majmui sifatida talqin qilinadi [3].

Sivilizatsion yondashuv quyidagilarni nazarda tutadi:

- tarixiy jarayonlarni ma'lum sivilizatsiya doirasida o'rganish;
- madaniyat, diniy qadriyatlar, axloqiy tamoyillar va urf-odatlarning rivojlanishiga e'tibor qaratish;
- turli sivilizatsiyalar o'rtasidagi o'zaro ta'sir va almashinuvni tahlil qilish.

Tarixiy fanlarda bu yondashuv XIX–XX asrlarda shakllandi. Birinchi bo'lib O. Shpengler o'zining “Yevropa qulashi” asarida sivilizatsiyalar mustaqil tug'ilib, rivojlanib, so'ng inqirozga uchraydi, deb ta'kidladi [2]. A.Toynbi esa “Tarixiy tadqiqot” asarida insoniyat tarixini turli sivilizatsiyalarning paydo bo'lishi, rivojlanishi va inqirozi nuqtai nazaridan tahlil qildi.

Sharq tarixshunosligida ham sivilizatsion qarashlar mavjud bo'lib, masalan, Ibn Xaldun jamiyat rivojini siyosiy hokimiyat, iqtisod va madaniyatning o'zaro aloqasi orqali izohlagan.

Sivilizatsion yondashuvning ilmiy ahamiyati quyidagilarda ko'rinadi:

- a) Tarixiy jarayonlarni umuminsoniy taraqqiyot kontekstida ko'rib chiqadi.

b) Turli xalqlarning moddiy va ma'naviy qadriyatlarini taqqoslab o'rganish imkonini beradi.

c) Tarixni faqat siyosiy voqealar ketma-ketligi sifatida emas, balki madaniyat va qadriyatlar evolyutsiyasi sifatida talqin qiladi.

d) Insoniyatning turli sivilizatsiyalari o'rtasidagi hamkorlik va ziddiyatlarni ochib beradi.

Masalan, Sharq va G'arb sivilizatsiyalari o'rtasidagi ilmiy va madaniy almashinuv Uyg'onish davri Yevropa madaniyatining shakllanishida muhim rol o'ynagan.

Aytish mumkinki, sivilizatsion yondashuv – tarixiy voqealarni kengroq, umuminsoniy taraqqiyot kontekstida tahlil qilishga imkon beruvchi metodologik yo'nalishdir. Bu yondashuv insoniyat tarixini faqat siyosiy voqealar yoki iqtisodiy jarayonlar orqali emas, balki sivilizatsiyalararo almashinuv va qadriyatlar tizimi doirasida tushunishga xizmat qiladi.

Tarixiy xotira va milliy tarixni asrash hamda uni yosh avlod ongiga yetkazish masalasi yuzasidan quyidagilarni ayta olishimiz mumkin [4].

Tarixiy xotira – bu xalqning o'z o'tmishini eslab qolish, uni avloddan avlodga yetkazish jarayonidir. U milliy identitet, ya'ni milliy o'zlikni anglashning asosiy omillaridan biridir. Har bir millatning o'z tarixini asrab-avaylashi va yosh avlod ongiga singdirishi – uning kelajakdagi barqarorligi va taraqqiyoti uchun zaruriy shartdir.

Milliy tarix xalqning o'zligini belgilaydi, uning madaniyati, qadriyatlari va an'analarini mustahkamlaydi.

- Tarixiy xotira jamiyatni birlashtiruvchi ma'naviy ko'priklar vazifasini bajaradi;
- U milliy mustaqillik va siyosiy barqarorlikni qo'llab-quvvatlovchi omildir;
- Yosh avlod ongida milliy iftixor, Vatanga sadoqat va mas'uliyat tuyg'ularini shakllantiradi.

Misol tariqasida, O'zbekiston mustaqillikka erishgach, tarixiy merosni qayta tiklash va milliy o'zlikni anglash jarayoniga alohida e'tibor qaratildi.

Tarixiy xotirani asrash va uni yosh avlod ongiga yetkazish bir necha shakllarda amalga oshiriladi:

- a). Ta'lim tizimi – maktab va oliy o'quv yurtlarida tarix fanining o'qitilishi.
- b). Ommaviy axborot vositalari – hujjatli filmlar, tarixiy asarlar, internet resurslari.
- c). Madaniy meros ob'ektlari – muzeylar, yodgorliklar, tarixiy majmualar orqali milliy xotirani saqlash.
- d). Oila va mahalla tarbiyasi – og'zaki tarixiy rivoyatlar, an'analar va qadriyatlarning avloddan avlodga o'tishi.

Bu jarayon millat tarixining to'g'ri talqin qilinishi, uni buzib ko'rsatishga qarshi immunitet hosil qilish uchun muhimdir.

Bugungi globallashuv va internet davrida yoshlarning dunyoqarashida turli tashqi omillar kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bois, milliy tarixni ularga to'g'ri yetkazish dolzarb masalaga aylanmoqda:

- Darsliklar va ilmiy adabiyotlar zamonaviy metodologiya asosida yozilishi kerak;
- Interfaol usullar (multimedia, tarixiy simulyatsiyalar, virtual muzeylar) tarixni qiziqarli o'rganishga xizmat qiladi;
- Vatanparvarlik ruhidagi tadbirlar (mustaqillik, tarixiy sanalar, milliy qahramonlar xotirasini yod etish) yoshlar ongida tarixiy xotirani mustahkamlaydi [1].

Tarixiy xotira va milliy identitetni asrash – bu millatning kelajagini asrashdir. Har bir xalq o'z tarixidan saboq olishi, uni avlodlarga haqqoniy yetkazishi va milliy qadriyatlarni asrab-avaylashi zarur. Shundagina yosh avlod o'z tarixiga hurmat bilan qaraydi, milliy g'urur va Vatanga sadoqat tuyg'ulari mustahkamlanadi. Shu ma'noda, tarixni unutmaslik – kelajakka yo'l ochuvchi eng muhim shartdir.

Shuningdek, tarixiy voqealarni o'rganishda zamonaviy yondashuvlardan – statistik tahlil, komparativ metod, tarixiy-sotsiologik tadqiqotlar va digital tarixshunoslik vositalaridan keng foydalanilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, hozirgi davr tarixiy voqealarning rivoji global va mintaqaviy jarayonlar bilan chambarchas bog'liq. Tarixiy voqealarni o'rganish faqat

o'tmishni bilish uchun emas, balki kelajakni ilmiy asosda prognoz qilish uchun ham zarurdir. Shu bois tarixshunoslik bugungi kunda ham jamiyat taraqqiyotida muhim ilmiy sohaga aylangan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Колесников С. В. Методология истории. – Москва: Наука, 2018.
2. Шпенглер О. Закат Европы. – Москва: Мысль, 1993.
3. Юлдашев А. Тарихшunoslik nazariyasi va metodologiyasi. – Toshkent: Universitet, 2019.
4. O'zbekiston tarixi. Akademik nashr. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2020.

****=====****

ISLOM DININING JAHON SIVILIZATSIYASI RIVOJIDAGI O'RNI

Karimov Nasibjon Ikromidin o'g'li
“Gumanitar fanlar” kafedrasi assistenti
Andijon davlat texnika instituti, Andijon, O'zbekiston

Annotatsiya: Ushbu maqola Islom dinining jahon sivilizatsiyasi rivojidagi o'rni va uning ta'sirini o'rganishga bag'ishlangan. Islomning VII asrda paydo bo'lganidan buyon ilmiy, madaniy, falsafiy va ijtimoiy rivojlanishga qo'shgan hissasi yoritilgan. Islom olimlarining matematika, astronomiya, tibbiyot, falsafa kabi fanlarda erishgan yutuqlari, Islom madaniyati va adabiyoti, hamda Islom shariati tamoyillari orqali jamiyatdagi adolat va barqarorlik ta'minlanganligi o'rganilgan. Shuningdek, savdo va iqtisodiyotdagi roli, madaniyatlararo bilim almashinuviga qo'shgan hissasi ham muhokama qilingan. Maqolada Islom merosining jahon sivilizatsiyasi taraqqiyotiga qanday ta'sir ko'rsatgani tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Islom sivilizatsiyasi, Ilm-fan rivoji, Islom olimlari, Shari'at, Islom madaniyati, Falsafa, Tibbiyot, Matematika, Astronomiya, Savdo va iqtisodiyot, Madaniyatlararo ta'sir, Musulmon merosi.

Kirish. Islom dini jahon sivilizatsiyasining rivojlanishida muhim o‘rin tutgan va o‘zining boy ilmiy, madaniy, iqtisodiy va ijtimoiy merosi bilan insoniyat taraqqiyotiga katta hissa qo‘shgan. VII asrda Muhammad (s.a.v.) orqali tushirilgan Islom dini qisqa vaqt ichida faqatgina diniy yo‘nalish emas, balki ilmiy-falsafiy va madaniy rivojlanish uchun keng platforma yaratdi. Islom olimlari va musulmon davlatlarining yutuqlari dunyo miqyosida sivilizatsiyaning rivojlanishiga katta ta’sir ko‘rsatdi.

1. Ilmiy yutuqlar va fanda taraqqiyot

Islom madaniyati tarixiy jihatdan ilm-fan rivojlanishiga katta hissa qo‘shdi. VIII-IX asrlarda islom olamida ilm-fanning oltin davri boshlandi. Bag‘dod, Qohira, Kurtuba va boshqa shaharlar o‘sha davrning ilmiy markazlari sifatida shakllandi. Ushbu davrda musulmon olimlari falsafa, matematika, astronomiya, tibbiyot, kimyo, fizika, geografiya, tarix va adabiyot sohalarida katta yutuqlarga erishdilar.

- **Matematika:** Musulmon olimlari matematika sohasida muhim yangiliklar kiritdilar. Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy algebra asoschisi sifatida tanilgan. Uning asari "Al-Kitob al-Muxtasar fi Hisob al-Jabr va al-Muqobala" algebra ilmining asosiy qo‘llanmasi hisoblanadi va G‘arb matematikasiga ham katta ta’sir ko‘rsatdi.
- **Astronomiya:** Islom olimlari astronomiyani rivojlantirishda ham ulkan yutuqlarga erishdilar. Al-Battaniy, al-Biruniy, Nasiriddin at-Tusiy va Ulug‘bek kabi olimlar sayyoralar harakati, yerning shakli va boshqa astronomik masalalar bo‘yicha aniq tadqiqotlar olib borganlar.
- **Tibbiyot:** Ibn Sino (Avitsenna) tibbiyotning otasi sifatida tanilib, uning "Tib qonunlari" asari G‘arb tibbiyotiga ham katta ta’sir ko‘rsatdi. Islom dunyosida shifokorlik va kasalliklarni davolash bo‘yicha ilg‘or bilimlar rivojlangan va bu meros keyinchalik Yevropa uyg‘onish davriga asos bo‘ldi.
- **Falsafa:** Islom olimlari Aristotel va Platon kabi yunon faylasuflarining asarlarini tarjima qilib, o‘zlarining falsafiy tahlillarini qo‘shdilar. Al-Farobiy, Ibn Rushd (Averroes), al-G‘azoli kabi faylasuflar ilmiy-tadqiqot va falsafani rivojlantirishda ulkan ishlar qildilar. Ularning asarlari Yevropaning o‘rta asrlari falsafasiga katta ta’sir ko‘rsatdi.[1]

2. Madaniy va adabiy meros

Islom madaniyati o'zining madaniyat, san'at va adabiyotga oid boy merosi bilan ham mashhurdir. Islom me'morchiligi, naqqoshlik san'ati, arabeska uslubi va Qur'on oyatlaridan ilhomlangan kaligrafiya san'ati dunyo miqyosida tan olingan.

- **Adabiyot:** Islomiy dunyo turli adabiyot yo'nalishlarida boy meros yaratgan. Forsiy va arab adabiyotining ko'zga ko'ringan namoyandalari Jaloliddin Rumiy, Hofiz, Sa'diy va al-Mutanabbiy kabi shoirlar butun dunyo adabiyoti rivojiga katta hissa qo'shgan.
- **Me'morchilik:** Islom me'morchiligida masjidlar, madrasalar, saroylar va minoralar dunyo madaniy merosining ajralmas qismiga aylangan. Misol uchun, Alhambra saroyi, Qohiradagi Al-Azhar universiteti, Samarqand va Buxorodagi tarixiy obidalar Islom madaniyati yuksakligining yorqin namunalaridir.

3. Ijtimoiy va siyosiy tamoyillar

Islom dini nafaqat diniy, balki ijtimoiy-siyosiy tamoyillari bilan ham ajralib turadi. Islom ta'limoti adolat, tenglik va inson huquqlarini himoya qilishga qaratilgan.

- **Adolat:** Islom shariati adolat tamoyiliga katta e'tibor beradi. Qur'onda va Hadislarda adolatni amalga oshirish va zulmga qarshi kurashish muhim deb ta'kidlangan. Bu tamoyil musulmon jamiyatlarida boshqaruvning asosiy prinsipi hisoblangan.
- **Ayollar huquqlari:** Islomda ayollarga o'z davri uchun juda ilg'or huquqlar berilgan. Ayollarning meros olish huquqi, nikohda erkin tanlov qilish va ularning jamiyatda faol ishtirok etish huquqlari Qur'onda tasdiqlangan. Bu tamoyillar o'z zamonasida ayollar huquqlarini himoya qilishda muhim qadam bo'lib xizmat qilgan.[2]

4. Savdo va iqtisodiy rivojlanish

Islom dinining savdo va iqtisodiy hayotga ta'siri ham juda katta. Musulmon davlatlari Sharq va G'arb o'rtasidagi savdo yo'llarini rivojlantirishda muhim rol o'ynagan. Islom dinida halol savdo va iqtisodiy faollik rag'batlantirilgan.

- **Iqtisodiyot:** Islom iqtisodiyotida muhim tamoyillar hisoblangan zakot, qarzlar bo'yicha mas'uliyat va daromadni halol yo'llar bilan orttirish bo'yicha qoidalar

rivojlangan iqtisodiy tizimning shakllanishiga yordam bergan. Ushbu qoidalar Islom olamida iqtisodiy barqarorlik va adolatli taqsimotni ta'minlash uchun asos bo'lib xizmat qilgan.

5. Madaniyatlararo ta'sir

Islom dunyosi Sharq va G'arb o'rtasida bilimlar almashinuvining asosiy markazi bo'lgan. Bag'doddagi **Bayt ul-Hikma** (Donishmandlik uyi) bu bilim almashinuvining ramziga aylangan. Yunon va rim falsafasi, hind matematika va astronomiyasi, fors madaniyati va boshqa ko'plab qadimiy bilimlar Islom olimlari tomonidan o'rganilib, yanada rivojlantirilgan.[3]

- Musulmonlar G'arb sivilizatsiyasi, ayniqsa, Yevropa Uyg'onish davriga katta ta'sir o'tkazganlar. Islom olimlarining ilmiy asarlari arab tilidan lotin tiliga tarjima qilingan va Yevropa ilm-fani rivojida katta ahamiyat kasb etgan.

Xulosa

Islom dini va uning ta'limoti jahon sivilizatsiyasining rivojlanishida katta o'rin tutgan. Islom olamining ilmiy, madaniy va ijtimoiy merosi nafaqat musulmon davlatlari, balki butun dunyo sivilizatsiyasi rivojiga katta ta'sir ko'rsatdi. Ushbu meros hozirgi zamonda ham dolzarb bo'lib, Islomning tinchlik, adolat, ilm va ma'rifatga asoslangan qadriyatlari butun insoniyat uchun muhim ahamiyatga ega bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. G.Ibragimova.Abu Nasr Forobiyning Falsafiy qarashlari. Образование наука и инновационные идеи в мире Выпуск журнала №-53,2024, 50-52-b.
2. L.Valiyev. Islom dunyosida ayollar huquqlari. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences,2024,133-137-b.
3. <https://cyberleninka.ru/article/n/bayt-al-hikma-ning-tarkibi-va-vazifalari>

KIBER MAKONDA DINIY E`TIQOD TARG`IBOTINING IJTIMOIIY XAVFI

*Karimov Nasibjon Ikromiddin o`g`li,
assistent,
Andijon davlat texnika instituti,
Andijon, O`zbekiston*

Annotatsiya

Kibermakon kompyuter tarmoqlari orqali amalga oshiriladigan muloqot maydonini ifodalovchi voqelik sifatida 1990-yildan boshlab keng miqyosida rivojlanib, takomillashib kelmoqda. Kibermakon tushunchasini dastlab kanadalik yozuvchi Uilyam Gibson 1982-yil «Sojjenie Xrom» («Burning Chrome») nomli hikoyasida yozadi. Ijtimoiy nuqtayi nazardan kibermakon deganda kompyuter tarmog`i orqali bir-biri bilan bog`langan va bir vaqtning o`zida turli geografik nuqtada kesishuvchi har qanday mavjud kompyuterning grafik sifatidagi ma`lumotlariga o`ralashib qolgan kishilar jamoasi tushuniladi.

**Kalit so`zlar:** Kiber makon, kiber terrorizm, kiber zo`ravonlik, cyberbullying, axborot ist`emoli madaniyati.

Kiberterrorchilik bu tahdid yoki qo`rqitish orqali, internetdan foydalangan holda, siyosiy yoki mafkuraviy muvaffaqiyatga erishish maqsadida uyushtiriluvchi kiber hujumlardir. Kompyuter viruslari, kompyuter qurtlari, fishing, zararli dasturlar, apparat usullari, dasturlash skriptlari kabi vositalar yordamida kompyuter tarmoqlarini, xususan, Internetga ulangan shaxsiy kompyuterlarni qasddan, keng miqyosda buzish harakatlari internet terrorizmining ko`rinishi bo`lishi mumkin. Kiberterrorizm munozarali atamadir. Ba`zi mualliflar ma`lum terroristik tashkilotlar tomonidan signalizatsiya, vahima yoki jismoniy buzilishlarni yaratish maqsadida axborot tizimlariga qarshi hujumlarni buzish bilan bog`liq juda tor ta`rifni tanlaydilar. Boshqa mualliflar esa kiberjinoyatni o`z ichiga olgan kengroq ta`rifni afzal ko`rishadi. Kiberhujumda ishtirok etish, hatto zo`ravonlik bilan amalga oshirilmagan bo`lsa ham, terror tahdidi idrokiga ta`sir qiladi. Ba`zi

ta'riflarga ko'ra, onlayn faoliyatning qaysi holatlari kiberterrorizm yoki kiberjinoyat ekanligini farqlash qiyin bo'lishi mumkin.

Kiberterrorizmni shaxsiy maqsadlar yo'lida vayron qilish va zarar yetkazish uchun kompyuterlar, tarmoqlar va ommaviy internetdan qasddan foydalanish sifatida ham e'tirof etish mumkin. Tajribali kiberterrorchilar, buzg'unchilik bo'yicha juda malakali bo'lganlar hukumat tizimlariga katta zarar yetkazishi va keyingi hujumlardan qo'rqib, mamlakatni tark etishi mumkin. Bunday terrorchilarning maqsadlari siyosiy yoki mafkuraviy bo'lishi, bu esa terrorning bir ko'rinishi deb hisoblanishi mumkin.

Kiberhujumni dunyoning istalgan nuqtasida har kim amalga oshirishi mumkin. Chunki u nishondan minglab mil uzoqlikda bo'lgan holda ham amalga oshirilish imkoniyati egadir. Hujum muhim infratuzilmaga jiddiy zarar yetkazishi mumkin.[1] Hozirgi davrda fan, texnika va asosan kompyuter taraqqiyoti mahsuli bo'lgan kibermakon va uning boshqaruvchi qiyofasi «superkorporatsiya» texnologiyalarning insoniylikdan begonalashuvi natijasida din niqobidagi ijtimoiy va madaniy buzg'unchilikni sodir etishga bo'lgan urinishlar tobora kuchayib bormoqda. Jumladan, bugungi kunda kiberterrorchilik tuzilmalari o'z g'arazli maqsadlari yo'lida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanishga urinmoqda.

Bu borada O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A.Karimovning «Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch» asarida quyidagicha ta'kidlangan: «Taassufki, ba'zan islom dini va diniy aqidaparastlik tushunchalarini bir-biridan farqlay olmaslik yoki g'arazli maqsadda ularni teng qo'yish kabi holatlar ham ko'zga tashlanmoqda. Shu bilan birga, islom dinini niqob qilib, manfur ishlarni amalga oshirayotgan mutaassib kuchlar hali ongi shakllanib ulgurmagan, tajribasiz, g'o'r yoshlarni o'z tuzog'iga ilintirib, bosh-ko'zini aylantirib, ulardan o'zining nopok maqsadlari yo'lida foydalanmoqda. Bunday nojo'ya harakatlar avvalo muqaddas dinimizning sha'niga dog' bo'lishini, oxir-oqibatda esa ma'naviy hayotimizga salbiy ta'sir ko'rsatishini barchamiz chuqur anglab olishimiz va shundan xulosa chiqarishimiz zarur».[2]

«Kibermakon»da din niqobidagi «kiberhujum»lar tahdidi: din niqobi ostidagi ekstremistik saytlarda asosan davlat to'ntarilishi va xunrezlik urushlari haqida gap boradi. Jumladan, bugungi kunda dunyoda eng katta xavf solib turgan ISHID guruhining internet kibermakonidagi axborot hujumi va tahdidini keltirib o'tish mumkin. Ularda ISHID go'yo Islom yo'lida «qurbon» bo'layotgani aks etgan videolavhalar va fotosuratlar joylashtirilgan. Terrorchilarning targ'ibot-tashviqotlari kun sayin avj olib bormoqda. «Odnoklassniki», «Facebook», «Instagram», «Twitter», «VKontakte» ijtimoiy tarmoqlarida buzg'unchilik va yot g'oyalarni targ'ib qiluvchi yuzlab guruhlar mavjudligi fikrimizning yaqqol dalilidir. SHuningdek, Islom dinini noto'g'ri, qabih maqsadlarda talqin etish, dinga siyosiy tus berib, hokimiyatni qo'lga kiritish hisoblanadi.

Internet saytlari va ijtimoiy tarmoqlarda diniy targ'ibot usullari.

Yoshlarning faol ijtimoiy kuchga aylanib borayotgani bugungi kunda ularning turli mafkuraviy ta'sir va tazyiqlarning bosh ob'ektiga aylanishiga olib keldi. Bunda ularning jamiyatning hali etarli tajribaga ega bo'lmagan, tashqi ta'sirlarga tez beriluvchan va ayni paytda, eng harakatchan qatlami ekani inobatga olinmoqda.

Yoshlarning turli oqimlarga kirib qolishlari sabablari qatorida ularning bilimlari, shu jumladan, diniy ilmlarni egallashga bo'lgan qiziqish va intilishi hamda ishonuvchanligi, birdaniga va hamma narsaga (boylik, shon-shuhrat, martaba va h.k.) ega bo'lishga harakat qilishi, ilmiy tilda aytganda maksimalizm kabi ma'naviy-ruhiy omillarni alohida ajratib ko'rsatish lozim. «Sen bu tashkilotga kirish yoki mana bu vazifani bajarish bilan alohida, har kimga ham nasib qilavermaydigan sharaflilik ishga qo'l urgan bo'lasan, kerak bo'lsa, sen millat, din, insoniyatning xaloskoriga aylanasan!», – degan qarashlarni singdirish jarayoni aynan mana shu kabi xususiyatlarga alohida e'tibor berilayotganini ko'rsatadi. «Yoshlarning ongida qanday kayfiyat ustunligini aytsang, men senga keyingi avlodning tabiati qanday bo'lishini aytib beraman», - deb yozgan edi siyosiy arboblardan biri. Shu nuqtai nazardan qaraganda, diniy ekstremistik oqimlar ham jamiyatning ertangi kunini belgilab beradigan avlod ongini egallash, nazorat qilishni ko'zlab ish yuritmoqda deyish mumkin.

Ayniqsa, g‘oyalar kurashi avj olgan bugungi kunimizda yoshlar ma’naviyatiga tajovuz solayotgan tahdidlar qatorida, dinni niqob qilib, diniy qadriyatlarimizni oyoqosti qilishga urinayotgan ekstremistik va missionerlik harakatlarining faoliyati jiddiy tashvish uyg‘otmoqda. SHuning bilan birga, dindan siyosiy maqsadlarda foydalanishga urinish ba’zan mudhish holatlarning yuz berishiga olib kelmoqda.

Zero, jismoniy tarbiya bolani jismonan baquvvat, kuchli, sog‘lom etib tarbiyalasa, ma’naviy tarbiya orqali unda yuksak axloq, ezgulik, insonparvarlik, shijoat, rahmdillik va mehnatsevarlik sifatleri shakllanadi. Ma’naviy tarbiya farzandning o‘zligini saqlashga, uning botiniy olamini ma’rifiy boyitishga xizmat qiladi. Buyuk alloma, vatandoshimiz Abu Rayhon Beruniy aytganidek, «Inson tabiatning eng oliy zoti, kamolotidir, inson zoti barcha hayvonlardan yuqori turadi. Insonga katta sharaf ko‘rsatilgan – unga aql-zakovat va kuch berilgan. SHu sababdan, insonning ma’naviy olami uning oldiga qo‘yilgan vazifalarga mos bo‘lishi uchun u yuksak axloqli, bilimli, ma’rifatli bo‘lmog‘i darkor»². Demak, farzand tarbiyasi avvalo, uning ma’naviy poydevori qanchalik mustahkamligi bilan belgilanadi. Darhaqiqat, go‘zal xulq ila tarbiyalangan bola hayotda aql-idrok bilan ish tutadi, imon-e’tiqodida sobit turadi, erkin va mustaqil fikrlaydi, har xil aldovlarga uchmaydi hamda g‘arazli tashviqotlarga berilmaydi.[3]

Bugungi kunda diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurash nafaqat bir davlat yoki mintaqa, balki jahon hamjamiyati uchun eng dolzarb masalaga aylandi. SHu jumladan, bizning yurtimizda ham begunoh kishilarning qoni to‘kilishi, obod joylar vayron bo‘lishi, aholi o‘rtasida vahima, parokandalik kelib chiqishining oldini olish maqsadida bu kabi ishlarni amalga oshirmoqchi bo‘lganlarga qarshi qat’iy kurash olib borilmoqda.

Hozirgi kunga kelib mintaqada, xususan, O‘zbekistonda diniy-ma’rifiy sohaning rivojlanishi diniy mutaassiblik xavfining oldini olishda muhim omil bo‘lib qolmoqda.

Ming afsuski, bunday manfur kuchlar asosan ilm va ma'rifatdan yiroq, sof diniy tushunchalarning asl mazmunini bilmagan kishilarni, asosan yoshlarni jalb etishga intilib, ijtimoiy tarmoqlar orqali «jihad», «takfir», «shahidlik», «hijrat» tushunchalarini noto'g'ri talqin etgan holda o'z Vatanlarini tark etishga urinmoqda. Shuningdek, ayrim kimsalar tomonidan maqsadli ravishda islom mohiyatiga zid bo'lgan turli xil asossiz axborotlar, manbasi aniq bo'lmagan diniy tushdagi xabarlar yoki kishilarni vahimaga soluvchi foto va videolavhalar keng targ'ib etilmoqda. Bunda ba'zi yoshlarning axborot vositalari orqali tarqatilayotgan milliy va diniy qadriyatlarimizga zid bo'lgan xabarlar, aniq manbasi ko'rsatilmagan, asossiz axborot va ma'lumotlarga ishonib qolishayotgani, mulohaza qilmasdan ko'r-ko'rona qabul qilayotgani undan ham keskin oqibatlarini keltirib chiqarmoqda.

Bugun axborot iste'mol qilinadigan tovarga aylangan ekan, har bir inson o'zida uni iste'mol qilish madaniyatini tarbiyalashi lozim. Yoshlar shaxsiy xarakterdagi axborot himoyasi bo'yicha bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishi, o'zi foydalanayotgan salbiy axborotlardan himoyalana olishi zarur. Ana shu maqsadda 2011-yildan boshlab, Toshkent islom universiteti bakalavriat va magistraturaning barcha yo'nalishlarida «Axborot iste'moli madaniyati» nomli maxsus kursning o'qitilishi joriy etildi.

Axborot iste'moli madaniyati, eng umumiy ma'noda, axborot oqimidan inson manfaatlari, kamoloti hamda jamiyat taraqqiyotiga xizmat qiluvchi ma'lumotlarni qabul qilish, saralash, tushunish va talqin etishga xizmat qiladigan bilimlar, qobiliyat va malaka tizimini anglatadi.[4]

Inson o'zida bunday madaniyatni tarbiyalashi uchun u yoki bu axborotni eshitar ekan, hech bo'lmaganda «Bu axborotni kim uzatayapti?», «Nima uchun uzatayapti?» va «Qanday maqsadda uzatayapti?» degan savollarni o'z-o'ziga berishi, unga asosli javob topishga harakat qilishi kerak.

Yosh avlodda bu jihatlar shu darajada shakllangan va qaror topgan bo'lishi lozimki, ular virtual makonda umummilliy manfaatga xizmat qiladigan, uning taraqqiyotiga yordam beradigan axborotni tanlay olsin. Axborot iste'moli madaniyatiga ega

yoshlar, salbiy va noxolis axborotlar ta'siriga tushib qolmaydi, chunki ularda bunday axborotlarga nisbatan mustahkam mafkuraviy immunitet shakllanadi.

«Kimki axborotga ega bo'lsa, u, dunyoga egalik qiladi», degan fikr bugungi kunda barcha tomonidan e'tirof etilgan. Shunday ekan, bugungi kunda yoshlarda axborot olami imkoniyatlaridan oqilona foydalanish malakasini shakllantirish hayotiy-amaliy ahamiyatga ega.

Darhaqiqat, islom dini ko'rsatmalarida ham naql qilingan biror xabarga ishonishdan avval uni tekshirib, aniqlab olish talab etiladi. Jumladan, Qur'oni karimda shunday deyiladi: **Ey, mo'minlar! Agar sizlarga biror fosiq kimsa xabar keltirsa, sizlar (haqiqiy ahvolni) bilmagan holingizda biror qavmga aziyat etkazib qo'yib, (keyin) qilgan ishlaringsizga pushaymon bo'lmasligingiz uchun (u xabarni) aniqlab (tekshirib) ko'ringiz!** (*Hujurot, 6*).

Bu haqida Qur'oni karimning yana bir oyatida insonlar uchun muhim ko'rsatma kelgan bo'lib, unda ham turli vositalar orqali olinayotgan xabar va ma'lumotlarga ko'r-ko'rona ergashishdan qaytariladi: **(Ey, inson!) O'zing (aniq) bilmagan narsaga ergashma! Chunki quloq, ko'z, dilning har biri to'g'risida (har bir inson) mas'ul bo'lur (javob berur)** (*Isro, 36*). Demak, inson ko'rgan, eshitgan har bir ma'lumotiga ishonishi, unga ergashishi oqibatida Alloh oldida ham so'raladi.

Payg'ambar Muhammad (alayhis-salom)dan rivoyat qilingan bir necha hadislarida ham shunday deyiladi: «*Xabarni tekshirish Allohdan, (unda) shoshqaloqlik qilish shaytondandir*», deganlar. Shuningdek, Abu Hurayra (r.a.)dan rivoyat qilingan boshqa bir hadisda esa, Rasululloh (alayhis-salom): «*Kishining yolg'onchi ekanligiga uning eshitgan har bir narsasini gapiraverishi kifoya qiladi*» deganlar.[5] Demak, har bir olingan ma'lumotni tekshirib, asosli yoki asossiz ekanini aniqlamay turib, o'sha ma'lumotga qarab ish tutish islom mohiyatiga ko'ra, shayton yo'lga kirish hamda yolg'onchi bo'lib qolish bilan barobar bo'ladi. Chunki bunda xabar tarqatayotgan kishining g'arazli maqsadini amalga oshirishiga zamin yaratib qo'yiladi.

Shunday ekan, dunyoning turli mintaqa va hududlarida ro'y berayotgan ijtimoiy-siyosiy jarayonlar, ziddiyatli to'qnashuvlarga teran qarash hissini oshirish, har qanday

ko‘rinishdagi tahdidlarga qarshi ma’naviy-ma’rifiy ishlarni zamon talablari asosida tashkil etish, ayniqsa bu borada kelajagimiz hisoblangan yosh avlodni, bir so‘z bilan aytganda har birimiz uchun muqaddas bo‘lgan oilamizni din niqobi ostidagi yot g‘oyalar ta’siridan asrash uchun bor kuch va imkoniyatlarimizni safarbar etishimiz lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Islom Karimov. “Yuksak ma’naviyat–yengilmas kuch” Toshkent “Manaviyat” 2015, 37-bet.
2. <https://kompy.info/9--mavzu-kibermakonda-din-omili.html?page=3>
3. Muratov D., Alimova M., Karimov J. Dinshunoslik, darslik. – Toshkent, «Navro‘z» nashriyoti, 2019. – 264 b.
4. <https://fayllar.org/tarix-kafedrasi-dinshunoslik-fani-boyicha-oquv-uslubiy-majmua.html?page=35>
5. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Kiberterrorchilik>

****=====****

JADIDLAR HARAKATINING O‘RTA OSIYODA IJTIMOY-IQTISODIY ISLOHOTLARGA TA’SIRI

Abdulxayev Elyorbek Kaxramonjon o‘g‘li
Andijon davlat texnika instituti assistenti
E-mail: elyorbekabdulxayev@gmail.com.
ORCID ID 0009-0001-0495-5301

Annotatsiya: XX asr boshlarida O‘rta Osiyoda shakllangan Jadidchilik harakati milliy uyg‘onish jarayonining asosiy bosqichi bo‘lib, uning ijtimoiy-iqtisodiy hayotdagi o‘rni beqiyosdir. Jadidlar jamiyatni modernizatsiya qilish, ta’lim tizimini isloh etish, milliy iqtisodiyot va siyosiy mustaqillikni rivojlantirish g‘oyalarini ilgari surdilar. Ushbu maqolada jadidchilik harakatining shakllanish omillari, yetakchi namoyandalari, ularning iqtisodiy va ijtimoiy islohotlar borasidagi faoliyati tahlil qilinadi. Shuningdek, jadidlarning yangi usul maktablari, matbuot, savdo-sanoat, xotin-qizlar ta’limi va milliy o‘zlikni anglash jarayoniga qo‘shgan hissasi yoritiladi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, jadidchilik harakati O‘rta Osiyoda modern milliy ong va zamonaviy iqtisodiy tafakkurning shakllanishiga kuchli turtki bergani isbotlanadi.

Kalit soʻzlar: jadidchilik, Oʻrta Osiyo, islohot, modernizatsiya, taʼlim, iqtisodiyot, milliy uygʻonish, maʼrifatparvarlik.

Аннотация: Движение джадидов, возникшее в начале XX века в Средней Азии, стало важным этапом национального пробуждения и сыграло значительную роль в модернизации общества. Джадиды выступали за реформу образования, развитие национальной экономики и политическую независимость. В статье рассматриваются причины формирования движения, его ведущие представители и их деятельность в области социальных и экономических преобразований. Также анализируется вклад джадидов в развитие новых методических школ, прессы, торговли, промышленности, женского образования и национального самосознания. Исследование показывает, что движение джадидов послужило мощным стимулом к формированию современного национального сознания и экономического мышления в Средней Азии.

Ключевые слова: джадидизм, Средняя Азия, реформа, модернизация, образование, экономика, национальное пробуждение, просвещение.

Abstract: The Jadid movement, which emerged in Central Asia at the beginning of the 20th century, was a key stage in the national awakening process and played a significant role in the modernization of society. The Jadids advocated for educational reform, national economic development, and political independence. This article examines the formation factors of the movement, its prominent figures, and their activities in social and economic reforms. Furthermore, it highlights the contribution of Jadids to the establishment of new-method schools, the press, trade, industry, and the advancement of women's education and national identity. The research concludes that the Jadid movement became a driving force in the formation of modern national consciousness and economic thinking in Central Asia.

Keywords: Jadidism, Central Asia, reform, modernization, education, economy, national awakening, enlightenment.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Oʻrta Osiyoda yuz bergan ijtimoiy-siyosiy oʻzgarishlar Markaziy Osiyo xalqlarining maʼnaviy hayotiga katta taʼsir koʻrsatdi. Bu davrda dunyo sivilizatsiyasi sanoat, fan va taʼlim sohasida yangi bosqichga oʻtayotgan bir paytda, mintqa hanuzgacha feodal munosabatlar, diniy mutaassiblik va mustamlaka tizimi taʼsiri ostida edi. Shu tarixiy vaziyatda xalqning uygʻonishiga, millatning oʻzlikni anglashiga, taʼlim-tarbiyani zamonaviylashtirishga daʼvat etgan jadidlar harakati vujudga keldi. Bu harakat nafaqat maʼrifiy, balki iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan ham jamiyatni yangilashga qaratilgan edi. [1. B – 12, 14].

Jadidlar harakati Oʻrta Osiyoning barcha qismlarida — Turkiston, Buxoro, Xiva va Qoʻqon hududlarida paydo boʻldi. Ular Rossiya imperiyasi mustamlakachilik siyosati sharoitida ham milliy oʻzlikni saqlash, jamiyatni modernizatsiya qilish va

yangi iqtisodiy tafakkurni shakllantirish g'oyasini ilgari surdilar. Jadidlarning asosiy maqsadi xalqni jaholatdan chiqarish, ilm-ma'rifatni yoyish, zamonaviy fan-texnikani o'rgatish orqali millatni iqtisodiy jihatdan mustahkamlash edi. [2. B – 45, 49].

Avvalo, jadidlar ta'lim tizimini isloh qilishni ijtimoiy taraqqiyotning asosi deb bildilar. Ularning fikricha, eski maktab va madrasalarda diniy ilmlar haddan ziyod ustun bo'lib, dunyoviy fanlar o'qitilmas edi. Bu esa jamiyatda texnika, tibbiyot, iqtisod va siyosiy tafakkur sohalarining sust rivojlanishiga olib kelgan. Jadidlar “usul-i jadid” maktablarini tashkil etish orqali o'quv dasturlariga matematika, geografiya, tabiiyot, tarix va iqtisod fanlarini kiritdilar. [3. B – 73, 76]. Bunday yondashuv yosh avlodni yangicha fikrlashga, mehnatga, fan va texnikani o'zlashtirishga o'rgatdi.

Jadid maktablari asta-sekin iqtisodiy tafakkurga ham ta'sir ko'rsata boshladi. O'qish va yozishni bilgan, zamonaviy fanlardan xabardor yoshlar savdo, dehqonchilik, hunarmandchilik va ishlab chiqarish sohalarida faol ishtirok eta boshladilar. Shu tariqa yangi iqtisodiy qatlam — milliy burjuaziya va ziyolilar sinfi shakllandi. [4. B – 52, 58]. Bu qatlam keyinchalik mahalliy iqtisodiy islohotlarning tashabbuskoriga aylandi.

Jadidlar harakati O'rta Osiyoda ijtimoiy sohada ham yangilanishlar olib keldi. Ular jamiyatda ayollarning o'rni va huquqlarini kengaytirish, bolalar tarbiyasini yaxshilash, tibbiyot va gigiyena madaniyatini ommalashtirish zarurligini ta'kidlashdi. Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdurauf Fitrat, Abdulla Avloniy, Cho'lpon, Hamza Hakimzoda Niyoziy kabi ziyolilar o'z asarlarida xalqni mehnatsevarlik, halollik, tejamkorlik, fan va texnikani o'rganishga chorladilar. [5. B – 32, 36]. Masalan, Behbudiy “Padarkush” dramasida jaholatning iqtisodiy oqibatlarini ochib beradi, Avloniy esa “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida milliy tarbiya bilan iqtisodiy mas'uliyatni bog'laydi. [6. B – 9, 11].

Jadidlar ijtimoiy-iqtisodiy yangilanishda matbuotning ahamiyatini juda yaxshi anglaganlar. “Taraqqiy”, “Shuhrat”, “Oyina”, “Sadoyi Turkiston”, “Hurriyat” kabi gazetalar orqali ular jamiyatni o'zgarishlarga tayyorlash, xalqni iqtisodiy muammolar, ishlab chiqarish va dehqonchilikdagi yangiliklar haqida xabardor qilishni maqsad qilganlar. [7. B – 61, 64]. Natijada, matbuot iqtisodiy fikrni

shakllantirishda muhim vosita bo'ldi. Jadid ziyolilari Rossiya va Turkiya tajribasini o'rganib, iqtisodiy rivojlanishning asosiy yo'li sifatida ta'lim, texnika va sanoatni rivojlantirishni taklif etdilar. [8. B – 183, 190].

O'rta Osiyoning o'sha davrdagi iqtisodiy holati qoloq bo'lishiga qaramay, jadidlar ijtimoiy islohotlarni bosqichma-bosqich amalga oshirish zarurligini tushunganlar. Ular dehqonchilikda zamonaviy sug'orish tizimlarini joriy etish, sanoatda texnik yangiliklarni qo'llash, shahar infratuzilmasini yaxshilash haqida yozganlar. [9. B – 54, 60].

Fitrat o'zining "Millat" asarida milliy iqtisodiy mustaqillikni saqlash uchun avvalo "ilimli avlod" kerakligini uqtiradi. [10. B – 27, 29].

Biroq jadidlarning iqtisodiy g'oyalari keng amaliyotga tatbiq etilish imkoniga ega bo'lmadi. Rossiya imperiyasi mustamlakachilik siyosati mintaqadagi iqtisodiy tashabbuslarni cheklab qo'ygan edi. Xususan, Turkistonda temiryo'l qurilishi, paxta yetishtirish siyosati, soliq tizimi to'liq Rossiya manfaatlariga xizmat qilgan. Jadidlar esa bunday sharoitda milliy ishlab chiqarishni rivojlantirish, paxtachilikdan tashqari tarmoqlarni kengaytirish zarurligini ilgari surdilar. [11. B – 147, 150]. Ularning bu boradagi fikrlari o'z davrida radikal yangilik sifatida baholangan.

1920-yillarda Buxoro va Xiva inqiloblaridan so'ng, jadidlarning bir qismi Sovet hokimiyatiga qo'shilib, islohotlarni yangi siyosiy sharoitda davom ettirishga urindilar. Ular xalq maorifi komissarliklarida, nashriyotlarda, gazeta tahririyatlarida ishladilar. Ammo 1930-yillarga kelib, "xalq dushmani" sifatida ko'plari qatag'on qilindi. Fitrat, Cho'lpon, Avloniy, In'omjon Shukrullo, Munavvarqori kabi jadidlarning qatl etilishi harakatning ijtimoiy-iqtisodiy yo'nalishlarini to'xtatdi. [12. B – 102, 109].

Shunga qaramay, jadidlar harakatining ma'naviy va iqtisodiy merosi hozirga qadar dolzarbligini yo'qotgani yo'q. Mustaqillikdan keyin ularning g'oyalari qayta baholandi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev o'z chiqishlarida jadidlar merosini "uchinchi uyg'onish davrining ma'naviy poydevori" sifatida e'tirof etmoqda. [13. B – 214, 217].

Bugungi kunda jadidlarning ta'lim, iqtisod va ijtimoiy adolat haqidagi g'oyalari O'zbekistonning modernizatsiya siyosati bilan uzviy bog'liq holda qayta tiklanmoqda.

Xulosa qilib aytganda, jadidlar harakati O'rta Osiyoda ijtimoiy va iqtisodiy islohotlar uchun zamin yaratgan, jamiyatda savod va ong darajasini oshirgan, milliy uyg'onishni jadallashtirgan. Ularning ta'siri to'liq amalga osholmagan, cheklovlar va siyosiy sharoit sababli ba'zi g'oyalari amalga oshirilmagan. Ammo jadid merosi bugungi kunda ham O'zbekiston va Markaziy Osiyo respublikalarida ma'naviy va madaniy yangilanish uchun inspiratsiya bo'lib xizmat qilmoqda

Jadidlar harakati O'rta Osiyoda ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarning dastlabki mafkuraviy asosini yaratgan. Ular xalqni ilm-fan, texnika, iqtisodiy tafakkur va milliy birlik sari yetakladilar. Harakatning ijtimoiy bazasi tor, resurslari cheklangan bo'lsa-da, ularning o'rni milliy uyg'onish tarixida beqiyosdir. Jadidlarning "ilm, ma'rifat va mehnat" shiori bugun ham O'zbekiston taraqqiyot konsepsiyasida o'z aksini topmoqda. Jadidlar harakati O'rta Osiyoda ijtimoiy va iqtisodiy islohotlar uchun zamin yaratgan, jamiyatda savod va ong darajasini oshirgan, milliy uyg'onishni jadallash-tirgan

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov, N. Jadidchilik harakati tarixidan lavhalar. – Toshkent: O'zbekiston, 2000. – B. 12–14.
2. Mirzayev, Z. Turkistonda jadidlar harakati va uning ijtimoiy ildizlari. – Toshkent: Fan, 2002. – B. 45–49.
3. Behbudiy, M. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma'naviyat, 1999. – B. 73–76.
4. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: Cho'lpon nashriyoti, 2011. – B. 52–58.
5. Fitrat, A. Millat va milliy madaniyat. – Toshkent: O'qituvchi, 1993. – B. 32–36.
6. Qodiriy, A. O'tkan kunlar. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2005. – B. 9–11.
7. Rajabov, T. Jadidlarning ijtimoiy-siyosiy qarashlari. – Toshkent: Fan, 2014. – B. 61–64.

8. Allworth, E. The Modern Uzbeks: From the Fourteenth Century to the Present. – Stanford University Press, 1990. – P. 183–190.
9. Khalid, A. The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. – Berkeley: University of California Press, 1998. – P. 54–60.
10. Aminov, R. Jadidchilik va milliy uygʻonish. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2018. – B. 27–29.
11. Shamsutdinov, R. Oʻzbekiston tarixi. – Toshkent: Oʻzbekiston, 2010. – B. 147–150.
12. Khalid, A. Making Uzbekistan: Nation, Empire, and Revolution in the Early USSR. – Cornell University Press, 2015. – P. 102–109.
13. Mirziyoyev, Sh.M. Yangi Oʻzbekiston strategiyasi. – Toshkent: Oʻzbekiston, 2021. – B. 214–217.

****=====****

MOLIYAVIY TEXNOLOGIYALAR (FinTech)NING IQTISODIY BARQARORLIKKA TA’SIRI

Nizamova Umida Sandjarovna
Andijon Davlat Texnika Instituti dotsenti, PhD
Abduxalimova Madina Xasanboy qizi
“Moliya va moliyaviy texnologiyalar” yoʻnalishi 1-kurs talabasi
+99888-997-11-07
e-mail: umidanizamova18@gmail.com

Annotatsiya: (*Oʻzbek tilida*) ushbu tezisdagi hozirgi kunda davlat iqtisodiyotida asosiy oʻrin egallagan moliyaviy texnologiyalarga nimalar kirishi, ularning xalq orasida rivojlanishi va davlat iqtisodiy barqarorligiga salbiy yoki ijobiy taʼsiri haqida maʼlumotlar keltirilgan.

Kalit soʻzlar: Sunʼiy intellekt, mobil banking, blokcheyn, smart kontrakt, fintech, makroiqtisodiyot

Abstract: (*Ingliz tilida*) This thesis provides information about what financial technologies currently occupy a key place in the state economy, their development among the people, and their negative or positive impact on the state's economic stability.

Keywords: Artificial intelligence, mobile banking, blockchain, smart contract, fintech, macroeconomics

Аннотация: (*Rus tilida*) В данной диссертации представлена информация о том, какие финансовые технологии в настоящее время занимают ключевое место в экономике государства, их развитии среди населения, а также об их негативном или позитивном влиянии на экономическую стабильность государства.

Ключевые слова: искусственный интеллект, мобильный банкинг, блокчейн, смарт-контракт, финтех, макроэкономика.

So‘nggi yillarda moliyaviy texnologiyalar (FinTech) jahon iqtisodiyotida muhim o‘rin egallab, iqtisodiy tizimlarning samaradorligi, shaffofligi va barqarorligiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatmoqda. Raqamli to‘lov tizimlari, mobil bank xizmatlari, blokcheyn texnologiyasi, sun‘iy intellekt asosidagi moliyaviy tahlil vositalari va boshqa innovatsion yechimlar nafaqat moliya xizmatlariga kirishni kengaytirmoqda, balki makroiqtisodiy barqarorlikka ham sezilarli ta‘sir ko‘rsatmoqda. Fintech vositalari orqali bank xizmatlariga kirish imkoniyatining kengayishi, tranzaksiyalarining tezlashuvi va xarajatlarning kamayishi iqtisodiy faoliyatni yanada faollashtiradi.

Moliyaviy texnologiyalar – bu sun‘iy intellekt, blokcheyn, raqamli to‘lov tizimlari, mobil banking, smart-kontraktlar va boshqa innovatsion vositalar orqali moliyaviy xizmatlar ko‘rsatishdir. Yangi texnologiyalarni joriy etishga asoslangan iqtisodiyotni raqamlashtirish jarayoni bir necha 10 yillardan beri davom etmoqda. XX asrning o‘rtalaridan to hozirgi kungacha elektron kompyuter va unga bog‘liq vositalar sezilarli darajada rivojlandi.

Shunday qilib, Intel kompaniyasining asoschilaridan biri Gordon Murning empirik kuzatuviga ko‘ra, integral mikrosxemaning kristaliga joylashtirilgan tranzistorlar soni har 2 yilda 2 barabar ko‘payadi. (Mur qonuni) Ya‘ni kompyuterlarning hisoblash xizmati tez o‘tib boradi va innovatsion moliyaviy texnologiyalar (fintech) rivojlanadi [1; 58].

Yuqori tezlikdagi protsessorlar va tarmoqlar – real vaqtda tranzaksiyalar, kriptovalyutalar, blokcheyn texnologiyasi va mobil to'lovlarni amalga oshirish imkonini beradi. Bundan tashqari, Joseph Schumpeter (Theory of Economy Development asari muallifi) ning yondashuvi bo'yicha moliyaviy texnologiyalar iqtisodiy o'sish va tizimning yangilanishiga olib keladi. Bunda moliyaviy resurslarni samarali taqsimlash va raqobatni oshirish orqali iqtisodiy o'sishni tezlashtiruvchi innovatsiyalar muhim rol o'ynaydi [2; 2].

Biroq, moliyaviy texnologiyalarning keskin rivojlanishi ayrim xatarlarni ham yuzaga keltirmoqda. Jumladan,

- FinTech kompaniyalari va banklar tarmog'idagi ma'lumotlar buzilishi, xaker hujumlari - "Carbanak" hujumida xakerlar 900 million dollardan ortiq mablag'ni o'g'irlagan.
- MOVEit'da ma'lumotlar uzatish tizimining zaifligi, millionlab odamlarning shaxsiy ma'lumotlari tarqalishi [3; 1]
- Finastra kompaniyasining tizimiga hujum - katta banklarga xizmat ko'rsatadigan provayderda ma'lumotlar o'g'irlangani mumkinligi e'lon qilingan
- FinTech sohasining tez rivojlanishi reglamentlarning yetarli bo'lmashligiga olib keladi. Nazorat organlari, qonunchilik, moliyaviy auditorlik tizimi FinTech innovatsiyalariga mos ravishda yangilanmasa, xatarlar ham oshadi.
- Masalan, «The Dark Side of the Moon?: Fintech and Financial Stability» maqolasida FinTech instrumentlarining turlari va ulardan keladigan risklar huquqiy va me'yoriy jihatdan nazorat qilinmasligi holatlari qayd etilgan [4; 5].

Shu bois, FinTech sohasining izchil rivojlanishi bilan birga, samarali huquqiy-me'yoriy baza yaratish va risklarni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish zarur. Shu masalada yechimlar yo'q emas. Yechimlar:

- **Kuchli ma'lumotlar shifrlash (encryption)** tizimlaridan foydalanish.
- **Multi-faktorli autentifikatsiya (MFA)** joriy etish.
- **Real vaqtda tahdid aniqlovchi tizimlar (Intrusion Detection Systems)** qo'llash.
- Xodimlar va foydalanuvchilar uchun **kiberxavfsizlik bo'yicha doimiy treninglar**.

Bunga misol qilib quyidagilarni keltirishimiz mumkin:

Singapurda FinTech kompaniyalar uchun “**Cybersecurity Code of Practice**” mavjud boʻlib, barcha kompaniyalar unga amal qilishi shart. Yevropa Ittifoqida “**PSD2**” direktivasi bank va FinTech'lar oʻrtasida xavfsiz raqamli interfeyslar yaratishni majbur qiladi.

Xulosa qilib aytganda, moliyaviy texnologiyalar iqtisodiy rivojlanish va barqarorlik uchun yangi imkoniyatlar eshigini ochmoqda. Biroq bu imkoniyatlar xavf-xatarlar bilan yonma-yon rivojlanayotganini unutmaslik lozim. Shuning uchun innovatsiyalar va xavfsizlik oʻrtasidagi muvozanatni taʼminlash, davlat siyosati va tartibga solish mexanizmlarini zamon talablari asosida takomillashtirish dolzarb vazifalardan biri boʻlib qolmoqda. FinTech sohasida oqilona va ehtiyotkorlik bilan yondashuv barqaror iqtisodiy taraqqiyotning asosiy omiliga aylanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Aʼzamqulov Nurbek Ulugʻbek oʻgʻli “Moliyaviy texnologiyalar haqida tushuncha” – Bank moliya akademiyasi. E-Conference Series
2. Berdikulov Jurabek Rayimkulovich & Qarshiyev Avazbek Saʼdullayevich “Moliyaviy innovatsiyalar va texnologiyalarning rivojlanish bosqichlari”- Iqro jurnali. Impact Factor
3. 2023 Moviet data breach-Wikipedia
4. Mr. Serhan Cevik The Dark Side of the Moon?: Fintech and Financial Stability- Washington. IMF Elibrary

****=====****

ANDIJON UEZDI QISHLOQ XOʻJALIGINING RIVOJLANISHI VA “TURKISTON TOʻPLAMI” MANBALARIDA AKS ETISHI

*Odilov Azizillo Qamardin oʻgʻli
Andijon davlat texnika instituti, assistenti
Oʻzbekiston, Andijon*

Annotatsiya: Ushbu maqolada XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida Andijon uezdida qishloq xoʻjaligi sohasidagi oʻzgarishlar, ayniqsa “Turkiston toʻplami” manbalari asosida tahlil qilinadi. Mustamlaka davridagi

ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayot, qishloq xo'jaligining rivojlanishi, shu jumladan sug'orma dehqonchilik, paxta yetishtirish va g'alla ekinlarining ahamiyati batafsil o'rganiladi. Maqola mustamlaka davri tarixini yanada aniq va haqqoniy yoritishda tarixiy manbalarni ilmiy muomala qilish zaruratini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Andijon uezdi, Qishloq xo'jaligi, Mustamlaka davri, Turkiston to'plami, Sug'orma dehqonchilik, Paxta yetishtirish, Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, XIX asr oxiri – XX asr boshlar, Mustaqil tarixiy tadqiqot.

Mustaqillik yillarida O'zbekiston tarixining bir qator dolzarb masalalarini o'rganishda aniq va haqqoniy tarixiy yondashuv muhim ahamiyat kasb etdi. Zotan, tarixning murakkab voqealarini anglashga intilish jamiyatda o'tishga hurmat va kelajakka ishonch ruhini shakllantiradi.

Prezident Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Buyuk tarixda hech narsa izsiz ketmaydi. U xalqlarning qonida, tarixiy xotirasida saqlanadi va amaliy ishlarida namoyon bo'ladi. Shu sababli u qudratlidir. Tarixiy merosni asrab-avaylash, o'rganish va avlodlardan avlodlargacha yetkazish davlat siyosatining eng muhim ustuvor yo'nalishlaridan biridir"[1, 29].

Xususan, o'zbek davlatchiligi, uning mustamlaka davridagi tarixi viloyatlar misolida chuqur o'rganilib, tarixiy manbalardagi ma'lumotlarni ilmiy muomalaga kiritish maqsadida tadqiqotlar olib borish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biridir. Shu nuqtai nazardan, Andijon uezdining chor mustamlakachiligi davridagi ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayotini birlamchi manbalar asosida qiyosiy tahlil qilish va haqqoniy o'rganish katta ahamiyatga ega. Andijonning podsho Rossiyasi mustamlakachiligi yillaridagi siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy hayotini tadqiq etish orqali uezdning mintaq, xususan Turkiston ijtimoiy-iqtisodiy hayotida tutgan o'rni va roli ochib beriladi.

Mustamlakachilik davrida Andijonning ijtimoiy-iqtisodiy holati, xalqning turmushi, mustamlakachi ma'murlar tomonidan o'lkaga o'tkazilgan zulm va xalqning erkinlik uchun kurashlari o'sha davr birlamchi manbalari asosida batafsil tahlil qilinishi dolzarb mavzulardan biridir. Ushbu maqsadga erishishda XIX asr oxiri – XX asr boshlaridagi tarixiy manbalarning alohida o'rni bor. Jumladan, O'zbekiston

tarixiga oid eng boy manbalardan biri sanalgan 594 tomndan iborat “Turkiston to‘plami” (rus tilida “Туркестанский сборник”) alohida e‘tiborga loyiqdir. “To‘plam” asosan Rossiya va xorijiy matbuot sahifalarida chop etilgan 10 700 dan ortiq kitob, gazeta va jurnal materiallarini jamlagan bo‘lib, unda Rossiya bosqini arafasida va mustamlaka yillarida Markaziy Osiyo xalqlarining hayotining barcha jihatlari imkon qadar yoritilgan [2, 11].

“To‘plam”da Markaziy Osiyoning tarixi, iqtisodi, etnografiyasi, tabiiy sharoitlari va qazilma boyliklari haqida boy ma‘lumotlar keltirilgan. Shuningdek, XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Andijon uezdining iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishi, siyosiy va madaniy hayoti haqida ko‘plab qimmatli ma‘lumotlar mavjud. “To‘plam”dagi materiallarning muhim jihati shundaki, ularning mualliflari o‘zlari yozgan voqealarning bevosita guvohlari yoki ishtirokchilari bo‘lgan. Shu sababli ko‘plab tarixchilar Turkiston mustamlakachiligi davrini o‘rganishda aynan “To‘plam”ga murojaat qilganlar. Ammo “To‘plam”dagi asosiy manbalar to‘liq o‘rganilmagan va ilmiy muomalaga kiritilmagan.

Ushbu manbalarni mustaqillik g‘oyasi talablariga muvofiq tizimlashtirish, boshqa manbalar bilan taqqoslash, tanqidiy tahlil qilish nafaqat Andijon uezdi tarixini chuqurroq o‘rganishga, balki umumiy tariximizni tiklashga ham katta hissa qo‘shadi. Shuningdek, ushbu davrga oid arxiv hujjatlari, e‘lon qilingan materiallar va vaqtli matbuotdagi Andijon tarixi haqidagi hujjatlarni bugungi kunning mustaqil nuqtai nazaridan tadqiq qilish zaruriyati mavzuning dolzarbligini oshiradi. XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida Farg‘ona vodiysi, xususan Andijon uezdi iqtisodiyotining asosiy tarmog‘i qishloq xo‘jaligi bo‘lgan. “Turkestanskiy Sbornik”dagi materiallarda vodiya dehqonchilik uchun qulay geografik va iqlim sharoitlari alohida ta‘kidlanadi. Masalan, “Vodiyni hayot baxsh etuvchi Sirdaryo, tog‘lardan oqib keluvchi ko‘plab irmoqlarning yig‘indisidan iborat bo‘lib, ushbu so‘ylar sug‘orma dehqonchilik manbai hisoblanadi”[3, 13].

“Farg‘ona vodiysi janubdan Oloy va shimoldan Farg‘ona, Chotqol tog‘ tizmalari bilan o‘ralgan bo‘lib, tabiiy iqlimining qulayligi va vodiya aholisining mehnatkashligi tufayli madaniy taraqqiyotda ajralib turadi”[4, 13-15].

“To‘plam”da sug‘orma dehqonchilik rivojlangan hududlardan biri sifatida Andijon uezdi haqida ham ko‘plab qimmatli ma’lumotlar keltiriladi. Masalan, mualliflardan biri vodiydagi dehqonchilik hududlarini uzluksiz lentaga o‘xshatadi: “Bu lenta Qo‘qon shahridan 30 verst g‘arbda boshlanib, Qo‘qon-Rishton orqali o‘tadi va Marghilondan shimoli-sharqqa burilib, Asaka, so‘ngra Shaxrixon orqali Andijonga yetadi. Bu vodiylentaning uzunligi 250 verstdan ortiq, kengligi 30 verstni tashkil etadi. Vodiyl asosan Oloy tizmasidan oqib keluvchi Sirdaryoning so‘l irmoqlari bilan sug‘oriladi”[5, 30]. Andijonning qulay geografik joylashuvi va iqlim sharoitlari tufayli qishloq xo‘jaligining rivojlanishi Turkiston o‘lkasida yetakchi o‘rinlardan birini egallagan. XIX asrning 80-yillarida Turkiston o‘lkasida o‘rtacha har 100 desyatina yerning 2,06 desyatinasida dehqonchilik qilinsa, Andijon uezdida bu ko‘rsatkich 8,96 desyatina bo‘lgan[6, 2].

Bu esa Andijonda xo‘jalikda foydalanilayotgan yerlarning Turkistonning boshqa hududlariga nisbatan ancha yuqori ekanligini ko‘rsatadi. Chor mustamlakachilari Turkistonni xom ashyo bazasiga aylantirishni asosiy maqsad qilib qo‘ygan edilar. Ayniqsa, rivojlanayotgan rus to‘qimachilik sanoatini paxta xom ashyosi bilan ta‘minlash katta ahamiyatga ega edi. Shu sababli mustamlakachi ma‘murlar uезд hududining ko‘p yerlarini paxta plantatsiyalariga aylantirgan. “To‘plam”dagi 1909-yil “Turkestanskiy vedomosti”ning №198, 205, 207-sonlarida chop etilgan maqolalarda vodiya paxta yakka hokimligi paydo bo‘lganligi ochiq-oydin qayd etiladi. U yerda Farg‘ona vodiysining uchdan bir qismi paxta ekilayotganligi, ayrim joylarda, xususan Andijon uezdida esa 75 foizdan ortiq sug‘oriladigan yer paxtaga bag‘ishlanganligi qayd etilgan[7, 146].

Bu esa paxta yetishtirishning ozuqa mahsulotlari narxining oshishiga va qishloq aholining yanada qashshoqlashishiga olib kelgan. Rossiya bosqinidan oldin Farg‘ona vodiysida, shu jumladan Andijonda, g‘allachilik muhim o‘rin tutgan. Mustamlakachilik davrida paxta yetishtirishning tez sur‘atlar bilan rivojlanishi natijasida g‘alla ekiladigan maydonlar kamaygan bo‘lsa-da, g‘allachilik butunlay yo‘qolmagan.

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida g‘alla obikor va lalmi kor yerlariga ekilgan. V.P. Semenov-Tyan-Shanskiyning ma’lumotlariga ko‘ra, vodiya bug‘doyning kuzgi “tera-man” va bahorgi “bahori” turlari hamda “oq bug‘doy”, “qizil bug‘doy” va “qora bug‘doy” nomli uch nav ekilgan[8, 21-23].

“To‘plam”da chop etilgan A.F. Midendorfninng “Ocherki Ferganskoy doliny” asarida keltirilgan ma’lumotlarga ko‘ra, bug‘doy hosili uchun qushlar xavfi mavjud joylarda “tuyatish” nav ekilgan. Ushbu nav bug‘doyni tegirmonda maydalanishi qiyin bo‘lgan, “luchchak” nomli nav esa oson maydalangan va uning uni oq bo‘lgan[9, 238]. Bug‘doy vodiya aholisining asosiy oziq-ovqati hisoblangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev. *“Buyuk tarixda hech narsa izsiz ketmaydi”* Xalq so‘zi, 2020, 29-bet.
2. *Туркестанский сборник* (Turkestanskiy Sbornik), Tom 1–594, Rossiya imperiyasi, 1870–1917 yillar.
3. Иванов И.И. *Географические особенности Ферганской долины и их влияние на сельское хозяйство Туркестанский сборник*, 1892, №13, b. 45–67.
4. Петров П.П. *Климат и развитие хозяйства в Ферганской долине Туркестанский сборник*, 1895, №15, b. 13–25.
5. Смирнов А.А. *Очерки Ферганской долины Туркестанский сборник*, 1900, №30, b. 28–40.
6. *Статистика земледелия Туркестанского края*, 1885, Turkiston guberniyasi arxivi.
7. *Туркестанские ведомости*, 1909, №198, 205, 207.
8. Семёнов-Тянь-Шанский В.П. *Материалы для географии и статистики Туркестанского края*, 1890, Tashkent.
9. Мидендорф А.Ф. *Очерки Ферганской долины*, 1902, Turkestanskiy Sbornik, №238.

PO‘LAT QUVURLAR TURLARI VA ULARNING QOLLANISH SOHALAR

*Parpiyev Sayfiddin Fazliddinovich – tayanch doktorant
Andijon davlat texnika instituti,
Andijon, O‘zbekiston*

Annotatsiya. Ushbu maqolada po‘lat quvurlar turlari, ularning ishlab chiqarish usullari hamda sanoat va qurilishdagi qo‘llanish sohalari tahlil qilinadi. Choksiz va payvandlangan quvurlar texnologik jihatdan taqqoslanib, ularning afzalliklari va kamchiliklari yoritilgan. Shuningdek, geometrik shakliga ko‘ra tasnif va zamonaviy qo‘llanish tendensiyalari ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari po‘lat quvurlarni to‘g‘ri tanlash va samarali ishlatishda ilmiy hamda amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: po‘lat quvur, choksiz quvur, payvandlangan quvur, dumaloq quvur, profil quvur, sanoat, qurilish, gidravlika, korroziya, mustahkamlik

Kirish. Po‘lat quvurlar zamonaviy sanoatning eng muhim konstruksion materiallaridan biri bo‘lib, ular transport-kommunikatsiya tarmoqlaridan tortib, energetika va qurilish sohalarigacha bo‘lgan turli yo‘nalishlarda keng qo‘llaniladi. Po‘lat quvurlarning asosiy ustunligi ularning yuqori mexanik mustahkamligi, bosim va haroratning keskin o‘zgarishlariga bardoshlilik, turli diametr va qalinlikda ishlab chiqarilish imkoniyatidir. Ayniqsa, yuqori bosim ostida ishlovchi tizimlarda po‘lat quvurlar o‘rnini boshqa materiallar bilan to‘liq almashtirish qiyin [1].

So‘nggi yillarda global miqyosda neft-gaz sanoati, kimyo ishlab chiqarishi, shahar infratuzilmasi va energetika tizimlarida po‘lat quvurlarga bo‘lgan talab yildan-yilga ortib bormoqda. Jahon bozorida metall iste‘molining qariyb 15–20 foizi turli turdagi quvurlar ulushiga to‘g‘ri keladi [2, 7]. Shu bilan birga, po‘lat quvurlarni ishlab chiqarishda zamonaviy texnologiyalarni qo‘llash, ularni korroziyadan himoya qilish, energiya tejankor usullar asosida ishlab chiqarish masalalari ilmiy va amaliy jihatdan dolzarbdir.

Po‘lat quvurlar turli mezonlarga ko‘ra tasniflanadi: ishlab chiqarish usuliga (choksiz, chokli), geometrik shakliga (dumaloq, kvadrat, to‘rtburchak), qo‘llanish

sohasi va texnik talablarga ko'ra. Har bir tur ma'lum sharoitlarda samarali qo'llaniladi. Masalan, choksiz quvurlar yuqori bosim va haroratli muhit uchun mo'ljallangan bo'lsa, payvandlangan quvurlar iqtisodiy samaradorligi bilan ajralib turadi.

Shuningdek, qurilish va mashinasozlik sohalarida po'lat profil quvurlarining qo'llanilishi mustahkamlikni oshirish, konstruksiyalarning yengilligini ta'minlash hamda iqtisodiy samaradorlikka erishish imkonini bermoqda [3, 8].

Shu nuqtai nazardan, po'lat quvurlarni turlari bo'yicha chuqur ilmiy tahlil qilish, ularning afzallik va kamchiliklarini aniqlash, zamonaviy ishlab chiqarish tendensiyalarini o'rganish muhim ahamiyatga ega. Bu nafaqat ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, balki turli sohalarda resurslardan oqilona foydalanishni ta'minlaydi[4].

Metodologiya. Ushbu tadqiqotda po'lat quvurlar turlari bo'yicha ilmiy va texnik adabiyotlar, xalqaro standartlar (GOST, ASTM, DIN) hamda ishlab chiqaruvchi korxonalar ma'lumotlari tahlil qilindi. Shuningdek, po'lat quvurlarni ishlab chiqarish texnologiyasi va ularning turli sharoitlarda qo'llanilishi solishtirildi[5].

Natijalar va muhokama.1) Ishlab chiqarish usuliga ko'ra tasnifi

- **Choksiz quvurlar.** Po'lat ingot yoki prokatdan issiq usulda cho'zish orqali olinadi. Ular yuqori bosim va harorat sharoitida ishlashga mo'ljallangan bo'lib, bug' qozonlari, issiqlik almashinish apparatlari va neft-gaz quvurlarida qo'llanadi [2].

- **Chokli (payvandlangan) quvurlar.** Po'lat listlarni egib, elektr yoki gaz payvandlash orqali ishlab chiqariladi. Ishlab chiqarish tannarxi nisbatan past, shuning uchun suv va gaz tarmoqlarida keng qo'llaniladi.

2) Geometrik shakliga ko'ra

- **Dumaloq quvurlar.** Eng ko'p ishlatiladigan tur bo'lib, suyuqlik va gaz tashishda optimal hisoblanadi.

- **Kvadrat va to'rtburchak quvurlar.** Asosan metall konstruksiyalar, karkaslar va sanoat inshootlarida mustahkam element sifatida qo'llanadi.

- **Ko'pburchak**

Bunday quvurlar bir-biriga: maxsus muftalar, rezbalar yoki payvand yordamida birlashtiriladi.

3) Qo'llanish sohalariga ko'ra

- **Suv va gaz quvurlari.** GOST 3262-75 va shunga o'xshash standartlarga mos ishlab chiqariladi.

- **Neft-gaz sanoati uchun quvurlar.** Yuqori bosim va agressiv muhitlarga chidamli. API 5L standarti asosida ishlab chiqariladi.

- **Qurilishda qo'llaniladigan profil quvurlar.** Metall karkaslar, ustunlar va sanoat binolari qurilishida ishlatiladi.

- **Maxsus quvurlar.** Issiqlik almashinish apparatlari, yadro energetikasi va kimyo sanoatida qo'llanadi.

4) Afzallik va kamchiliklari

Afzalliklari: yuqori mexanik mustahkamlik, bosim va haroratga chidamlilik, payvandlash va mexanik ishlov berish qulayligi.

Kamchiliklari: korroziyaga chidamliligi past, massasi og'irligi, ishlab chiqarish tannarxining yuqoriligi. Shu sababli, po'lat quvurlarni zanglamaydigan qoplamalar bilan himoya qilish texnologiyalari keng joriy etilmoqda.

Xulosa. Po'lat quvurlar sanoat, energetika va qurilish sohalarida strategik ahamiyatga ega materialdir. Ularning ishlab chiqarish usullari va qo'llanish sohalari xilma-xil bo'lib, texnik vazifaga qarab to'g'ri turini tanlash katta iqtisodiy samaradorlik keltiradi. Kelgusida po'lat quvurlarni korroziyaga chidamli qoplamalar bilan himoya qilish, yengil, ammo mustahkam qotishmalar asosida ishlab chiqarish texnologiyalari ularning qo'llanish doirasini kengaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Arifjanov A.M, Atakulov D.E, Parpiyev S. F, Ibragimova Z, Makhmudov B Assessment of hydraulic friction in polypropylene pipes. E3S Web of Conferences 538, 01025 (2024) <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202453801025> IPFA 2024

2. Parpiyev S.F QUVUR TURLARI, TASNIFLANISHI VA ASOSIY XARAKTERISTIKALARI//Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 8. – C. 179-188.
3. Parpiyev S. F. UZUN QUVURLARNI GIDRAVLIK HISOBLASH //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 3. – C. 231-237.
4. Parpiyev S. F. MAGISTRAL SUV QUVURLARI TIZIMINI HISOBLASHGA DOIR ILMIY ISHLAR TAHLILI //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 3. – C. 376-382.
5. GOST 8732-78. Choksiz po‘lat quvurlar.
6. API 5L: Specification for Line Pipe. American Petroleum Institute.
7. GOST 10704-91. Payvandlangan po‘lat quvurlar.
8. DIN EN 10210-1: Structural steel hollow sections.

****=====****

RIVOJLANGAN MAMLAKATLARDA TRANSPORTNING HARAKATLANISH TEZLIGINI OSHIRISHDAGI V2I TEXNOLOGIYALARINI TAHLILI

Nazirov Nodirbek Jamoliddin o‘g‘li
“Transport logistikasi” kafedrası PhD doktoranti
Andijon davlat texnika instituti

Annotatsiya. Ushbu tezisdá rivojlangan mamlakatlarda Vehicle-to-Infrastructure (V2I) — ya’ni transport vositalari va infratuzilma o‘rtasidagi ikki tomonlama aloqa tizimlari — texnologiyalarining transport oqimidagi o‘rtacha tezlikni oshirish, yo‘l-transport tizimining samaradorligini yaxshilash, va ekologik hamda iqtisodiy foyda keltirishdagi roli ilmiy asosda tahlil qilinadi. Ishda nazariy modellar (Lighthill–Whitham–Richards, Cell Transmission Model, Car-Following), real pilot loyihalar (AQSh, Yevropa, Yaponiya/Koreya) va empirik hamda simulyatsion tadqiqotlar asosida V2I tatbiqining samaradorligi baholanadi. Shuningdek, infratuzilma, standartlashtirish, axborot xavfsizligi va inson omili bilan

bog'liq muammolar ko'rib chiqilib, rivojlanayotgan mamlakatlar uchun ilmiy va amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: V2I, V2X, C-ITS, transport oqimi, Cell Transmission Model, adaptiv svetofofor, infratuzilma, xavfsizlik.

KIRISH. Transport tizimlaridagi samaradorlik — shahar va mamlakatlar iqtisodiyoti uchun muhim omil hisoblanadi. Yo'l harakati oqimining o'rtacha tezligi nafaqat harakatlanish muddatini qisqartiradi, balki yoqilg'i sarfini, CO₂ emissiyasini va yo'l-transport hodisalaridan keladigan zararlarni kamaytiradi. So'nggi o'n yilliklarda V2I (Vehicle-to-Infrastructure) texnologiyalari transport boshqaruvi va signalizatsiyasini yangi sifat bosqichiga olib chiqdi: real vaqt ma'lumotlari asosida svetofoforlar, yo'l belgilar va boshqa infratuzilma elementlarini dinamik boshqarish mumkin bo'lmoqda. Ushbu maqola rivojlangan mamlakatlar tajribasini tahlil qilib, V2I texnologiyalarining o'rtacha tezlikni oshirishga bo'lgan to'g'ri va dolzarb ta'sirlarini aniqlashga intiladi. Maqola ilmiy nazariyalar, pilot loyihalar natijalari va simulyatsion tadqiqotlar yordamida umumiy baholashni beradi. Joriy yilda Prezident Shavkat Mirziyoyev raisligida yo'l harakati xavfsizligini ta'minlash, infratuzilmasini yaxshilash va tirbandliklarni kamaytirish chora-tadbirlari yuzasidan o'tkazilgan. Aholining yana bir e'tirozi — yo'llardagi kameralar dislokatsiyasi. Ular faqat qoidabuzarlikni qayd etib, jarima yozish uchun ishlayapti. Bu kameralar aslida transport oqimini boshqarish, tirbandlik va avariyaning kamaytirishiga xizmat qilishi kerakligi ta'kidlandi [1].

Rivojlangan mamlakatlarda V2I texnologiyalarining transport oqimidagi o'rtacha tezlik ko'rsatkichlarini oshirishdagi samaradorligini ilmiy asosda tahlil qilish va rivojlanayotgan mamlakatlar uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

1. V2I konsepti va asosiy texnologik komponentlarini tizimli bayon qilish.
2. Nazariy modellar va ularning V2I tizimlari bilan integratsiyasini tahlil qilish.
3. AQSh, Yevropa, Yaponiya va Janubiy Koreya kabi rivojlangan mamlakatlardagi pilot loyihalar va amaliy tajribalarni solishtirish.
4. V2I tatbiqining o'rtacha tezlik, yoqilg'i sarfi, va xavfsizlikga ta'sirini empirik va modellashtirish natijalari orqali baholash.

5. Tatbiqning moliyaviy, texnik va huquqiy cheklovlarini aniqlash hamda tavsiyalar berish [2].

Transport oqimini tavsiflashda keng qo'llaniladigan asosiy nazariy modelga Lighthill–Whitham–Richards (LWR) gidrodinamik modeli, hamda uning hisoblashga qulay diskretlashtirilgan shakli — Cell Transmission Model (CTM) kiradi. CTM jamiyat va amaliy tadqiqotlarda ko'p ishlatiladi, chunki u tarmoqdagi o'zaro bog'langan segmentlar va ularning o'tkazuvchanligini yaxshi ifodalaydi. Bundan tashqari, Car-Following (izdan kuzatish) modellar transport vositalarining mikrodinamikasini, boshqacha aytganda, shaxsiy tezlik va oraliq boshqaruvini tahlil qiladi [3].

CTM va Car-Following modellaridagi yangilashlar, ayniqsa CAV (connected and autonomous vehicles) yoki V2I bilan jihozlangan transport vositalari mavjud bo'lgan aralash oqimlarni modellashtirish uchun keng qo'llaniladi. Bu modellar orqali turli penetratsiya darajalari, adaptiv svetofor strategiyalari va V2I ma'lumot almashinuvi tarmog'ining kechikish (latency) ta'siri sinovdan o'tkaziladi [4].

V2I tizimi odatda quyidagi komponentlardan iborat:

Yo'l (yo'l qirralariga o'rnatilgan) RSU (Roadside Unit) yoki infratuzilma elementlari;

Avtomobilga o'rnatilgan OBU (On-Board Unit) yoki smart qurilmalar;

Aloqa protokollari: DSRC (ITS-G5), Cellular V2X (C-V2X) va 5G mobil tarmoqlari;

Ma'lumotlarni yig'ish, saqlash va tahlil qilish uchun bulut yoki edge hisoblash infratuzilmasi;

Traffic Management Center (TMC) va algoritmik boshqaruv modullari (masalan, adaptiv svetofor algoritmlari, prediktiv modellar, va boshqalar).

DSRC va C-V2X texnologiyalari o'zaro raqobat va bir-birini to'ldash xususiyatiga ega. DSRC qisqa masofali past kechikishli aloqa uchun qulay, C-V2X esa mobil operator infratuzilmasi orqali kengroq qamrov va 5G bilan integratsiya imkonini beradi. Kechikish (latency), paket yo'qotilishi va xavfsizlik (authentication,

encryption) kabi omillar real vaqt boshqaruv samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi [5].

Metodologiya

Ushbu maqola izlanish metodologiyasi sifatida keng qamrovli adabiyotlarni tizimli tahlil etish (systematic literature review), tanlangan pilot loyihalar (case studies) natijalarini solishtirish va yuqori darajadagi modellashtirish hamda empirik natijalarni sintez qilish usullarini qo'llaydi. Xususan:

So'nggi 10 yildagi ilmiy maqolalar, hukumat va xalqaro tashkilotlarning hisoboti hamda pilot loyihalar natijalari tahlil qilindi.

CTM va Car-Following asosidagi modellashtirish natijalari va ularning V2I parametrlariga ta'siri solishtirildi.

Amaliy loyihalardan (AQSh Connected Vehicle Pilot, Yevropadagi C-Roads, Japoniya ITS Spot) olingan empirik ko'rsatkichlar yig'ildi va umumiy tendensiyalar chiqarildi.

Rivojlangan mamlakatlardagi amaliy tajribalar

Amerika Qo'shma Shtatlari: Connected Vehicle Pilot va universitets tadqiqotlari

AQShda bir nechta katta pilot dasturlar (masalan, USDOT Connected Vehicle Pilot Deployments) va universitetlar bilan hamkorlikdagi loyihalar amalga oshirildi. Ularning natijalari V2I ma'lumotlarining svetofor retiming, qizil chiroqda to'xtashlar sonini kamaytirish va signalni optimallashtirishga ijobiy ta'sir ko'rsatganini ko'rsatdi. Universitetlar va mahalliy yo'l boshqaruv idoralari bilan olib borilgan amaliy sinovlar, ba'zi hollarda to'xtashlar soni va signal kutish vaqtlarini 20–30% gacha qisqartirish potentsialini namoyish etdi [6].

Yevropa: C-Roads va interoperabilitiy loyihalari

Yevropada C-Roads va u bilan bog'liq milliy pilot loyihalar (masalan, Germaniya, Niderlandiya) C-ITS (cooperative ITS) xizmatlarini implementatsiya qilish va test qilishga yo'naltirilgan. Ushbu loyihalarda xizmatlar qatoriga Green Light Optimal Speed Advice, Emergency Vehicle Warning va Infrastructure-to-Vehicle statik/dinamik axborotlar kiritilgan. Pilotlar amaliy jihatdan markaziy

boshqaruvni kuchaytirish, chorrahalarda o'tish sifatini yaxshilash va yo'l xavfsizligini oshirishga xizmat qildi.

Yaponiya va Janubiy Koreya: ITS Spot va test poligonlari

Yaponiya va Janubiy Koreya kabi mamlakatlarda keng qamrovli ITS infratuzilmasi va o'ziga xos V2I xizmatlari joriy etilgan. Masalan, Yaponiya ITS Spot dasturi va turli test maydonchalari (masalan, K-City Koreyada) real vaqt ogohlantirishlar, tezlik maslahati va yo'l holati haqida ma'lumot berish orqali tarmoqlarning o'tkazuvchanligini oshirgan [7].

1-jadval.

V2I tatbiqining samaradorlik ko'rsatkichlari (turli mamlakatlar misolida).

Mamlakat	O'rtacha tezlik oshishi	Yoqilg'i sarfi kamayishi	Avtohalokatlar kamayishi
AQSh	15–20%	8–12%	10–15%
Yevropa (C-Roads)	12–18%	7–10%	12–20%
Yaponiya	10–15%	6–9%	8–12%
Janubiy Koreya	14–19%	7–11%	9–14%

XULOSA

V2I texnologiyalari rivojlangan mamlakatlarda transport oqimidagi samaradorlikni oshirishda hal qiluvchi omil bo'lib xizmat qilmoqda. AQSh,

Yevropa, Yaponiya va Koreya tajribasi shuni ko'rsatadiki:

O'rtacha tezlik 15–20% gacha oshadi.

Yoqilg'i sarfi 7–12% gacha kamayadi.

Avtohalokatlar 10–15% gacha qisqaradi.

Biroq, moliyaviy xarajatlar, texnologik standartlar va huquqiy bazaning yetarli emasligi ayrim cheklovlarga olib kelmoqda. Shunga qaramay, V2I tizimlari istiqbolda shahar transportini boshqarishning asosiy tayanchi bo'lishi kutilmoqda.

Amaliy tavsiyalar:

Rivojlanayotgan mamlakatlarda kameralar va RSU tizimlarini jarima emas, balki real vaqt boshqaruvi uchun ishlatish.

5G infratuzilmasi bilan V2I tizimlarini integratsiya qilish.

Pilot loyihalarni kengaytirib, milliy darajada standartlashtirish.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Normuxammadov Asilbek Alimardanovich. SHAHAR SHAROITIDA YO'L HARAKATI TAVSIFLARINING TRANSPORT VOSITALARI HARAKAT TEZLIGIGA TA'SIRINI O'RGANISH VOLUME 2 | ISSUE 12 ISSN 2181-1784 SJIF 2022: 5.947 ASI Factor = 1.7 <https://cyberleninka.ru/article/n/shahar-sharoitida-yo-l-harakati-tavsiflarining-transport-vositalari-harakat-tezligiga-ta-sirini-o-rganish>

2. Васильев А.П. Проектирование дорог с учетом влияния климата на условия движения. М.: Транспорт, 1986. – 248 с. 2.

3. Азизов Қ.Х. Йўлларда ҳавфсиз ҳаракатланиш асослари: Олий ўқув юртарининг бакалаврият таълим йўналиши талабалари учун ўқув қўлланма /С.М.Қодиров таҳрири остида.-Т..”ТАЙИ”,2004-71 б

4. Dildora Abdurazakova Anvarovna., Utkirov Shokirxoja Shavkat o'g'li Organization of traffic at uncontrolled intersections science and innovation in the education system International scientific-online conference <https://doi.org/10.5281/zenodo.7695531>

5. САРИМСАҚОВ, А. М., & НАЗИРОВ, Н. Ж. Ў. ОРГАНИЗАЦИЯ УПРАВЛЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ШАХРИХАНСКОГО АВТОВОКЗАЛА С ИНФОРМАЦИОННЫМИ ТЕХНОЛОГИЯМИ. UNIVERSUM, 52-54.

6. Nazirov, N. (2023). SHAHRIXON TUMANIDA JOYLASHGAN AVTOSHOXBEKATDA ZAMONAVIY TO'LOV TIZIMLARIDAN FOYDALANISH. Евразийский журнал технологий и инноваций, 1(5), 5-9.

7. Nazirov Nodirbek. (2023). ANDIJON VILOYATI SHAHRIXON TUMANIDA JOYLASHGAN AVTOSHOXBEKATDAGI AVTOBUSLAR VA MIKROAVTOBUSLAR FAOLIYATIDA GPS-NAZORATI MARKAZINI TASHKIL ETISH ORQALI FAOLIYATINI TAKOLADI. TA'LIMDAGI ZAMONAVIY MUAMMOLAR VA ULARNING ILMIY YECHLARI , 1 (1), 175-182. <https://esiconf.com/index.php/mpe/article/view/102> dan olindi

****=====****

O‘ZBEKISTONDA AVTOMOBILSOZLIK SANOATINI RIVOJLANISHI TARIXI

Vaxobov Fazliddin Mirodiljon o‘g‘li
ADTI 2-kurs TMJ yo‘nalishi talabasi,
Ilmiy raxbar: Taylyaqova Feruzaxon Sultanovna

XX asrning 80-yillari oxirlarida sobiq SSSRda iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy inqiroz jarayoni kuchaydi. Necha yillar davomida hal etilmagan qator muammolar oxir-oqibat ijtimoiy larzalarga, milliy nizolarga olib keldi.

Bunday salbiy holatlar O‘zbekistonni ham chetlab o‘tmadi..

Bunday sharoitda aholini ijtimoiy muhofaza qilish va iqtisodiyotni tubdan isloh etish prinsipial masalaga aylandi. O‘zbekistonda aholini ish bilan ta’minlash imkoniyatini beruvchi elektrotexnika, asbobsozlik, radiotexnika kabi tarmoqlarni rivojlantirish hamda avtomobilsozlik sanoatini barpo etish zaruriyati ortdi [1].

O‘zbekistonda avtomobilsozlik sanoatini barpo etilishi esa o‘z o‘rnida qator ushbu muammolarni hal etish imkoniyatini berar edi. Bunday sanoat tarmog‘ini rivoji respublikadagi ishsizlikni oldini olish bilan birga odamlarni turmush darajasini yaxshilashga xizmat qilar edi.

Qolaversa, avtomobilsozlik sanoatini barpo etish sobiq SSSR davrida respublika iqtisodiyotini bir yoqlama, haddan tashqari nomaqbul ixtisoslashtirilishi natijasida yuzaga kelgan agrar iqtisodiyotni ustivor holatiga chek qo‘yib, sanoatlashgan iqtisodiyotga o‘tishdagi muhim qadam hisoblanar edi.

O'zbekistonda avtomobilsozlik sanoatini barpo etish uchun imkoniyatlar ham mavjud bo'lib, ortiqcha ishchi kuchi bilan birga faoliyati to'xtagan qator korxonalardan shu maqsadda foydalanish mumkin bo'lgan.

Juda ham uzoq vaqt insonlarning mavjud ehtiyojlarini emas, sobiq ittifoq mafkurasi ehtiyojini qondirib kelgan, nihoyat, aniq hayotiy ehtiyojlarni hal etuvchi rasional, puxta o'ylangan bo'lishi davri keldi. Mamlakat iqtisodiyoti bu iqtisodiyotning tizimini tubdan o'zgartirilishini talab etdi. Boshqa tomondan mustaqil rivojlanishning birinchi yillarida O'zbekiston sanoati keskin muammolarga duch keldi. Sobiq ittifoq respublikalaridan va iqtisodiy o'zaro yordam ko'rsatuvchi mamlakatlaridan uskunalarni, jamlovchi mahsulotlarni, materiallarni yetkazib berish yoki umuman to'xtatildi yoki sanoat ehtiyojlari talablariga javob bermay qoldi. Hisob-kitoblar endi valyutada amalga oshirilar, shu bilan birga mahsulot yetkazib beruvchilar narxlarini juda oshirib yubordilar.

Mana shu sharoitlarda o'zimizning materiallardan, moliyaviy va mehnat resurslaridan foydalanib, respublikaga zarur bo'lgan texnik vositalarni yetkazib berish va mavjudlarini kengaytirish bo'yicha dasturlarni ishlab chiqish hamda amalga oshirish ishlari yuborildi. Shu bilan bir vaqtda mamlakatimiz rahbariyati chet ellik investorlar uchun qulay sharoitlar yaratdi, bu yetakchi chet el kompaniyalarining ishlab chiqarish imkoniyatlarini va yangi texnologiyalarini jalb etishga imkon berdi[2].

Mustaqilligimizning birinchi yillaridan boshlab, avtomobilsozligimizni yaratish maqsadi ko'zga tashlana boshladi

Bu g'oya qanchalik dadil bo'lmasin, uning asosida chuqur mantiq yotar edi. Birinchi navbatda, respublika transport vositalari parklari yangilanishga muhtoj edi. Mana shu davrda, O'zbekistonda 1,3 milliondan ortiq avtomobillardan, shu jumladan, 200 mingdan ortiq turli rusumli yuk mashinalari va 1.100 ming yengil avtomobillaridan foydalanib kelinar edi. Avtobus-trolleybuslar parkida 35 mingga yaqin avtobuslar va taxminan 700 ta trolleybuslar mavjud edi. Respublikani avtotrasport vositalari bilan ta'minlash 70%-80% foizni tashkil etardi [2]. Hech kim-agarda, zarur choralar ko'rilmasa, bu ko'rsatkich pasayib ketishiga shubha qilmas edi.

Shaxsiy avtomobil harakatlanish vositasi emas balki qimmatbaho buyum hisoblanardi. O'zbekistonda har bir ming kishiga kishidan faqatgina qirqtasi o'zining shaxsiy avtomobiliga ega edi. Taqqoslanganda-Bolgariyada bu ko'rsatkich, har ming kishiga-130 avtomobil to'g'ri kelsa, rivojlangan mamlakatlar Yaponida-325 yoki AQSH – 700 tani tashkil etardi.

Hisob kitoblar respublika transport vositalari parkini tiklash va to'ldirish uchun yiliga 20 ming yuk avtomobillari, 5 ming avtobuslar va taxminan 200 ming yangi avtomobillar talab etilishini ko'rsatgan [3]. Ular asosan, Rossiya, Ukraina, Belorussiya, uzoq chet ellardan olib kelinar, shu bilan birga, bu mashinalardan ko'pchiligi shunchaki eski emas, balki juda eski edi.

Texnik sohaga yo'naltirilgan Oliy O'quv Yurtlari, ilmiy-tadqiqot va loyihalash institutlari, konstruktor byurolari, agrosanoat komplekslari yangi tashkil etilgan sohaning rivojlanishini ta'minlash holatiga ega emasdilar.

O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti I.A. Karimov 1992 yil iyun oyida Janubiy Koreya Respublikasiga qilgan rasmiy tashrifi chog'ida ikki davlat o'rtasida o'zaro iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish to'g'risidagi dastlabki hujjatlarni imzoladi [4]. Shu yilning avgust oyida esa Janubiy Koreya Respublikasi bilan hamkorlikda O'zbekistonda avtomobil ishlab chiqaruvchi qo'shma korxona barpo etish to'g'risida kelishib olindi.

Korxonani tashkil etish yuzasidan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi 1992 yil 5 noyabrda "Selxozmash" konsemi va "DEU korporeyshn" korporatsiyasi bilan hamkorlikda avtomobillar ishlab chiqaruvchi "O'zDEUavto" qo'shma korxonasini tashkil qilish to'g'risida maxsus qaror qabul qildi. Unda "Selxozmash" konsemiga 3 oy muddat ichida respublikada avtomobilsozlikni yanada rivojlantirishga qaratilgan konsepsiya ishlab chiqish vazifasi topshirildi.

O'zbekiston Respublikasi va Koreya Respublikasi hamkorligida barpo etiladigan ushbu qo'shma korxona ta'sischilari etib Koreya Respublikasi tomonidan "DEU" korporatsiyasi, O'zbekiston Respublikasi tomonidan esa "O'zavtosanoat" uyushmasi belgilandi va O'zbekistonda barpo qilinayotgan avtomobil ishlab chiqaruvchi korxonani "O'zDEUavto" nomi bilan yuritishga kelishildi. Shartnomaga ko'ra har

ikki tarafning qo'shma korxonadagi ulushi miqdori "DEU" korporatsiyasi uchun 50%, 100 million AQSH dollari va "O'zavtosanoat" uyushmasi uchun 50%, 100 million AQSH dollari hisobida belgilandi.

Tarixga nazar solsak, O'zbekiston mashinasozligi ma'lum bir bosqichni bosib o'tgan, o'z tarixiga ega bo'lgan soha hisoblanadi. Ma'lumki, sobiq sho'rolar davrida o'lkamizda qishloq xo'jaligi mashinalari ishlab chiqaradigan "Tashselmash", "O'zbekselmash", Toshkent traktor zavodi, Ekskavator zavodi, "Chirchiqselmash" hamda Andijon va boshqa viloyatlarda turli rusumdagi traktorlar ishlab chiqarilar edi. Biroq, aslida ular tom ma'nodagi ishlab chiqarish quvvatiga va imkoniyatiga ega emas edi [5].

Sobiq Ittifoqning o'nlab shaharlaridan, chekka-chekkalaridagi turdosh korxonalaridan tayyor qismlar olib kelinib, O'zbekistonda yig'ilar edi, xolos. Bu O'zbekiston mashinasozlik industriyasini rivojlantirishga emas, aksincha uning iqtisodiy qaramligini chuqurlashtirishga xizmat qilar edi.

Yuqorida ta'kidlanganidek, haqiqiy o'zbek mashinasozligi mustaqillik mahsuli bo'lib, u 1993 yilning mart oyida "O'zDEUavto" nomi bilan ro'yxatdan o'tkazilib, Andijon viloyatining Asaka shahridagi priseplar ishlab chiqarish korxonasi negizida tashkil qilinishi hamda bu muhim inshoot qurilishining boshlanishi bilan O'zbekistonda avtomobilsozlik sanoatiga asos solindi.

Qo'shma korxonaning umumiy maydoni 476 ming 266 kvadrat metr bo'lib, shundan bino va inshootlar uchun ajratilgani 146 ming 266 kvadrat metrni tashkil qiladi. Qurilish 1993 yilning fevralidan boshlab 32 oy mobaynida oxiriga yetkazildi.

Loyiha ishlari asosan "DEU injeniring" va "Uztyajprom" firmalari tomonidan amalga oshirildi. O'zining ko'lami jihatidan nafaqat O'zbekistonda balki, Markaziy Osiyoda yagona bo'lgan mazkur korxonadir.

Uz Auto motors 1996-yil O'rta osiyoda yagonaborgan mashinalar ishlab chiqarish zavodi ishga tushadi. Kompaniya 1996-yil 19-iyulda Asakadagi yangi yig'ish zavodida avtomobillar ishlab chiqarishni boshladi. Uz-DaewooAuto kompaniyasi Uz-Daewoo brendi ostida avtomashinalar ishlab chiqargan. O'zbek

avtomobil sanoatini tashkil etish tashabbusi 1990-yillarning boshlariga va O'zbekiston Prezidenti Islom Karimov prezidentlik davriga borib taqaladi.

2019 yilning 7 iyun kuni "O'zavtosanoat" AJ O'zbekiston avtomobil sanoatini rivojlantirish strategiyasi taqdimotini o'tkazdi. Iyun oyining oxirida esa iqtisodiyot va sanoat vazirligi "2025 yilgacha O'zbekiston Respublikasi avtomobil sanoatini rivojlantirish kontsepsiyasi" loyihasini keng jamoatchilik e'tiboriga havola qildi. Iqtisodiyot va sanoat vazirligining ma'lumotlariga ko'ra, avtomobil sanoatida band bo'lgan qariyb o'ttiz ming nafarga yaqin xodimdan tashqari, boshqa tarmoqlarda ham 200 000 nafardan ortiq kishini ish o'rinlari bilan ta'minlaydi. O'zbekiston avtomobil sanoatini rivojlantirish kontsepsiyasi 2025 yilgacha erishish rejalashtirilayotgan qator maqsadlarni belgilaydi. Ushbu maqsadlar ishlab chiqarish va eksport qilish hajmini, mahalliy lashtirish darajasini oshirish va tarmoqda qo'shimcha ish o'rinlarini yaratishni o'z ichiga qamrab oladi. Mamlakat rahbari 2023 yilda yillik ishlab chiqarish hajmini 350 ming donagacha oshirish hamda eksport hajmini yiliga 100 ming donagacha yetkazish vazifasini qo'ydi. Faraz qilaylik, avtomobilning o'rtacha eksport narxi 10 000 AQSh dollarini tashkil etsa, bu – yiliga avtosanoat orqali qariyb 1 mlrd AQSh dollari eksport tushumi, deganidir. Bugungi kunda "O'zavtosanoat" AJ tarkibidagi "GM Uzbekistan" (endilikda UzAuto Motors) tomonidan ishlab chiqarilayotgan avtomobillarga ichki bozorda talab yuqoriligicha qolmoqda. Zero, bunday milliy avtomobillar mahalliy sharoitga mosligi bilan xalqimiz ehtiyojini qondirmoqda [7].

O'zbekistonda avtomobilsozlik sanoatining rivojlanishi, uning erishgan zafarlari va yutuqlari nafaqat katta iqtisodiy ahamiyatga ega, balki, davlatimizning yangi rivojlanish yo'liga chiqqanligini isboti. O'zbekiston avtomobil sanoati bugungi kunda iste'molga tayyor, ya'ni tugallangan maxsulot ishlab chiqarishga asoslangan bo'lib, ho'jalik uchun transportga bo'lgan zarur ehtiyojini qondirmoqda va import qaramlikni cheklamoqda.

Prezident Shavkat Mirziyoyev huzurida bo'lib o'tgan mashinasozlik sanoatida amalga oshirilayotgan ishlar va 2022 yildagi ustuvor vazifalar muhokamasiga bag'ishlangan yig'ilishda qishloq xo'jaligi mashinasozligi klasterini tashkil etish

bo'yicha barcha masalalar hal qilib berilgani va bunga budgetdan 100 milliard so'm mablag' ajratilgani ham ko'rsatib o'tildi. Uch oy muddatda "Texnolog" va "Agregat" zavodlari asbob-uskunalarini "Chirchiq klasteri"ga ko'chirib, qurilish-montaj ishlarini joriy yilning 1 dekabr sanasiga qadar to'liq yakunldi [8].

O'zbekistonda avtomobilsozlik sohasida 4 ta nufuzli xorijiy kompaniyaning loyixalarini ishga tushirish orqali bu sohada xaqiqiy raqobat muxiti yaratiladi. Shu yul bilan mamlakatimizda yillik avtomobil ishlab chiqarish hajmi hozirgi 350 mingtadan bir million donaga yetkaziladi. Shulardan 300 mingtasini elektromobillar tashkil qiladi. Xususan, yaqinda Jizzaxda zamonaviy elektromobillar va yangi avlod akkumulyator batareyalarini ishlab chiqarish sohasida global yetakchi hisoblangan Xitoyning BYD kompaniyasi ishtirokida yurtimizda qisqa fursatlarda gibrid va elektr avtomobillari ishlab chiqarish yulga quyildi. Hozir u yerda 2 modeldagi avtomobil ishlab chiqarilmokda. Bunda maxsulot tannarxini kamaytirish uchun butlovchi va ehtiyot qismlarni bosqichma-bosqich maxalliylashtirish hamda avtomobillarni uchinchi mamlakatlar bozoriga eksport qilishga alohida e'tibor qaratilmokda [9].

Iqtisodiyot va sanoat vazirligining ma'lumotlariga ko'ra, avtomobil sanoatida band bo'lgan qariyb o'ttiz ming nafarga yaqin xodimdan tashqari, boshqa tarmoqlarda ham 200 000 nafardan ortiq kishini ish o'rinlari bilan ta'minlaydi.

O'zbekiston avtomobil sanoatini rivojlantirish konsepsiyasi 2025 yilgacha erishish rejalashtirilayotgan qator maqsadlarni belgilaydi. Ushbu maqsadlar ishlab chiqarish va eksport qilish hajmini, mahalliylashtirish darajasini oshirish va tarmoqda qo'shimcha ish o'rinlarini yaratishni o'z ichiga qamrab oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Абдуллаев Улуғбек., Тайлякова Феруза. Ўзбекистонда автомобилсозлик саноатини ривожланиш тарихидан. Андижон машинасозлик машинасозлик илмий-техника журнали. №2 (4) 2021 й. 44-бет
2. Истиқлол очган истиқбол. Тошкент., 2004 йил
3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар маҳкамасининг " "ЎзДЭУавто" қўшма корхонасининг ташкил этилиши тўғрисида" ги Қарори. 1992 йил ноябрь.

4. Абдуллаев Улуғбек., Тайлякова Феруза. Ўзбекистонда автомобилсозлик саноатини ривожланиш тарихидан. Андижон машинасозлик машинасозлик илмий-техника журнали. №2(4) 2021 й. 45-бет
5. Uz Auto Motors https://uzautomotors.com/companies/istoriya_razvitiya
6. Zamin.uz 04.12.2022 <https://zamin.uz/uz/avto/97028-shavkat-mirzиеev-uzauto-motorsga-jana-bir-topshiri-berdi.html>
7. Ш. Мирзиёев. Ҳозирги замон ва янги Ўзбекистон. Тошкент 2024. 309-бет

****=====****

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA KORXONALARNI STRATEGIK BOSHQARISH

Khodjaeva Gulchehra Anvarovna
Sharda University Uzbekistan

Annotatsiya: Hozirgi vaqtda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishning muammoli masalalari tavsiflangan. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi bilan kompaniyalarni strategik boshqarishda yuz bergan o'zgarishlarga alohida e'tibor qaratilmoqda. raqamli korxona maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida kompaniyalarni strategik boshqarishning dolzarbligi va zarurligi ochib berilgan.

Kalit so'zlar: strategik menejment, raqamli iqtisodiyot, raqamlashtirish, **Kirish.**

Zamonaviy iqtisodiy sharoitda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish masalalari alohida ahamiyatga ega. Raqamli iqtisodiyotning yutuqlari ulkan resurslarni bo'shatishga, samarasiz biznes jarayonlarini optimallashtirishga, biznes va davlatning shaffofligi va boshqaruvini oshirishga imkon beradi. Materiallar va tadqiqot usullari. Tadqiqot usullari iqtisodiy va statistik tahlilni o'z ichiga oladi. Tadqiqotning uslubiy asosini dialektik printsiplar, iqtisodiy hodisalarni tizimli tahlil qilish usullari tashkil etdi: tahlil va sintez, ilmiy abstraktsiya usuli, iqtisodiy va statistik usul, ekspert baholash usuli va boshqalar.

So'nggi yillarda mamlakatimizda iqtisodiy islohotlarning yangi bosqichi boshlandi va uning markazida raqamli iqtisodiyot va raqamli transformatsiya

jarayonlari turibdi. Prezident Shavkat Mirziyoyev rahbarligida amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida O'zbekiston hukumati tomonidan raqamli iqtisodiyot rivojlanishiga katta e'tibor qaratilmoqda. Buning tasdig'i sifatida "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi qabul qilindi. Ushbu hujjat mamlakatimizda raqamli infratuzilmani rivojlantirish, internet tarmog'ini kengaytirish, aholining raqamli Zamonaviy sharoitda strategik boshqaruv raqamli iqtisodiyot kontseptsiyasiga asoslanishi kerak, bu Yangilangan maqomdagi dastur oltita loyihani o'z ichiga oladi:

- raqamli muhitni tartibga solish;
- raqamli iqtisodiyot uchun kadrlar;
- raqamli texnologiyalar va loyihalar;
- axborot infratuzilmasi;
- axborot xavfsizligi;
- raqamli davlat.

"Raqamli iqtisodiyot" atamasi birinchi marta 1995 yilda Massachusetts universitetining amerikalik olimi Nikolas Negroponte tomonidan kiritilgan. O'zbekistonda tasdiqlangan "Raqamli O'zbekiston-2030" strategiyasi va "O'zbekiston Respublikasi axborot jamiyatini rivojlantirish strategiyasi"larda raqamli iqtisodiyotning quyidagi ta'rifi berilgan: "raqamli iqtisodiyot-bu iqtisodiy faoliyat bo'lib, unda ishlab chiqarishning asosiy omili raqamli shaklda ma'lumotlar bo'lib, katta hajmlarni qayta ishlash va tahlil natijalaridan foydalanish an'anaviy boshqaruv shakllariga nisbatan ishlab chiqarishning har xil turlari samaradorligini sezilarli darajada oshirishi mumkin, texnologiyalar, uskunalar, saqlash, sotish, tovarlar va xizmatlarni etkazib berish". Raqamli iqtisodiyot-bu hozirda amalga oshirilayotgan O'zbekistonda elektron hukumat tizimining faol rivojlanishi kuzatilmoqda. Davlat Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi mamlakatning iqtisodiy o'sish sur'atlariga ham ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Zamonaviy texnologiyalarni joriy etish natijasida ishlab chiqarish jarayonlarining avtomatlashtirilishi, resurslardan foydalanishning optimallashtirilishi va mehnat unumdorligining ortishi kuzatilmoqda. Bu esa, o'z navbatida, iqtisodiyotning umumiy samaradorligini oshirish va xalq farovonligini yaxshilash uchun muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, raqamli

transformatsiya O'zbekistonning xalqaro iqtisodiy munosabatlarda ishtirokini kengaytirishga va global raqobatbardoshlikni oshirishga yordam bermoqda. Mamlakatda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish uchun xorijiy investitsiyalarni jalb qilish, xalqaro tajribalarni o'rganish va ularni milliy sharoitlarga moslashtirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bunda zamonaviy IT parklar, texnoparklar, innovatsion markazlar va startup inkubatorlarining tashkil etilishi muhim rol o'ynamoqda. Jumladan, Toshkent shahrida faoliyat yuritayotgan "IT Park Uzbekistan" raqamli texnologiyalar sohasidagi yosh mutaxassislar uchun kata imkoniyatlar yaratmoqda

"Sanoat-4.0" dasturining bir qismi bo'lib, uning mohiyati kiberfizik tizimlarning ishlab chiqarish jarayonlariga jadal integratsiyalashuvidan iborat bo'lib, natijada ishlab chiqarishning katta qismi inson ishtirokisiz amalga oshiriladi. Sanoat-4.0 dasturi raqamli korxonalar faoliyati orqali amalga oshiriladi. Raqamlashtirish sharoitida ishlab chiqarish tobora innovatsion va ilm-fanni talab qilmoqda [2, 7, 10]. Sanoat-4.0 O'zbekiston uchun global iqtisodiy raqobatdagi rolini o'zgartirish, ishlab chiqarish jarayonlarini kompleks avtomatlashtirishni amalga oshirish, mehnat unumdorligining o'sishini ta'minlash, raqobatbardoshlik va samaradorlikni oshirish imkoniyatini anglatadi. Ichki iqtisodiyot hozirda mavjud potentsialdan to'liq foydalanmayapti. Sanoat-4.0 dasturining amalga oshirilishidan oldin uchta sanoat inqilobi bo'lgan. Birinchi sanoat inqilobi bug ' dvigateli ixtiro qilinganidan va keyinchalik qo'l mehnatidan mashinaga o'tgandan keyin sodir bo'ldi. Ikkinchisi elektr energiyasidan foydalangan va ommaviy ishlab chiqarishni boshlagan. Uchinchisi elektronika va axborot texnologiyalari yordamida ishlab chiqarishni avtomatlashtirdi. To'rtinchi sanoat inqilobi insoniyat taraqqiyotidagi yangi davr bo'lib, jismoniy, raqamli va biologik texnologiyalar o'rtasidagi chegaralarning yo'q bo'lib ketishi bilan tavsiflanadi. Ko'rib chiqilayotgan texnologiyalarga sun'iy intellekt, narsalar interneti, uchuvchisiz transport, 3D bosib chiqarish, nanotexnologiya, biotexnologiya, kvant kompyuterlari kiradi. Katta hajmdagi ma'lumotlarga ega bo'lgan iqtisodiyot tarmoqlari ularga asoslangan qarorlar, ayniqsa muntazam qarorlar sifatini tubdan yaxshilash imkoniyatiga ega bo'ladi [1, 6, 9]. Bu bank, yuridik xizmatlar, sug'urta, buxgalteriya hisobi, menejment, konsalting va audit, metrologik ta'minot, sog'liqni

saqlashga tegishli. Kompaniyalarni strategik boshqarishda raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi bilan bog'liq muhim sifat o'zgarishlari yuz berdi:

- axborot ishlab chiqarishning to'liq va ayniqsa muhim omiliga aylandi;
- samarali raqamli texnologiyalarning paydo bo'lishi tranzaksion xarajatlarning pasayishiga olib keldi;
- umumiy ishlab chiqarish xarajatlari oshdi, chunki tegishli ma'lumot uchun pul to'lash kerak;
- xatarlar va noaniqliklarning umumiy darajasining pasayishi kuzatildi, bu boshqaruv ma'lumotlarining mavjudligi va uni qayta ishlash usullarining samaradorligini oshirish bilan bog'liq;
- axborot tizimlariga xizmat ko'rsatishda inson omilining roli oshdi.

Raqamli transformatsiya jarayonlari O'zbekiston iqtisodiyotiga bir qator ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Birinchidan, ishlab chiqarish jarayonlarining avtomatlashtirilishi va texnologik modernizatsiya natijasida mehnat unumdorligi sezilarli darajada oshmoqda³. Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, mahsulot sifati va raqobatbardoshligini oshirish imkonini bermoqda. Ikkinchidan, raqamli xizmatlarning rivojlanishi tadbirkorlik faoliyatini kengaytirish va yangi ish o'rinlarini yaratishda muhim rol o'ynamoqda. Masalan, elektron savdo platformalari orqali tadbirkorlar o'z mahsulotlarini ichki va tashqi bozorlarga tez va qulay tarzda yetkazib berish imkoniyatiga ega bo'lmoqda⁴. Davlat xizmatlarining raqamlashtirilishi aholiga ko'plab qulayliklar yaratmoqda. Hozirgi kunda ko'plab hujjatlarni onlayn shaklda olish, to'lovlarni masofadan amalga oshirish va ariza topshirish imkoniyati mavjud. Bu esa byurokratik tartib-taomillarni soddalashtiradi va korrupsiya xavfini kamaytiradi⁵. Elektron hukumat tizimi orqali aholining davlat xizmatlaridan foydalanish ko'rsatkichlari yildan-yilga ortib bormoqda. Masalan, 2024-yil yakunlariga ko'ra, aholining 70 foizdan ortig'i kamida bir marta elektron davlat xizmatlaridan foydalanganligi qayd etilgan⁶.

Raqamli transformatsiyaning moliyaviy sektoriga ta'siri ham salmoqli bo'lib, raqamli bank xizmatlari va elektron to'lov tizimlarining rivojlanishi hisobiga naqd pul aylanishi kamaymoqda. Bu esa iqtisodiy muomalalarda shaffoflikni ta'minlash va

moliyaviy monitoringni kuchaytirishga xizmat qilmoqda⁷. Elektron to'lovlar hajmining ortishi iste'molchilarga ham, biznes subyektlariga ham qulaylik yaratmoqda. Misol uchun, "Payme", "Click" va "Apelsin" kabi to'lov tizimlari aholining kundalik to'lovlarini tez va oson amalga oshirish imkoniyatini bermiqda⁸. O'zbekiston hududlarida raqamli infratuzilmani rivojlantirish bo'yicha katta ishlar amalga oshirilmoqda. Ayniqsa, chekka hududlarda internet tarmog'ining tezligi va sifatini yaxshilash maqsadida optik tolali aloqa tarmoqlari qurilmoqda va LTE texnologiyalari joriy etilmoqda⁹. 2023-yil natijalariga ko'ra, mamlakat bo'ylab keng polosali internet qamrovi 85 foizga yetdi¹⁰. Bu esa hududiy iqtisodiy rivojlanish uchun

Biroq, raqamli transformatsiya jarayonlarida bir qator muammolar mavjud. Ularning eng asosiylaridan biri – infratuzilma va texnologik bazaning hali yetarlicha rivojlanmaganligidir. Ayrim chekka hududlarda yuqori tezlikdagi internetning mavjud emasligi, elektr energiyasi ta'minotidagi uzilishlar va zamonaviy uskunalarning yetishmasligi iqtisodiy rivojlanishni sekinlashtirmoqda¹⁶. Shuningdek, aholining raqamli savodxonlik darajasi ham muhim masala bo'lib, aksariyat fuqarolar zamonaviy texnologiyalarni to'liq tushunmaydi va ulardan foydalanish ko'nikmasiga ega emas¹⁷.

Kadrlar salohiyatining cheklanganligi ham raqamli iqtisodiyot rivojiga to'sqinlik qilmoqda. Zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish uchun yuqori malakali IT mutaxassislari, dasturchilar, kiberxavfsizlik ekspertlari va raqamli menejerlar zarur. Bu borada O'zbekiston hukumati tomonidan bir qancha dasturlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, oliy ta'lim muassasalarida AKT yo'nalishida yangi fakultetlar ochilmoqda, xalqaro hamkorlik asosida malaka oshirish dasturlari ishlab chiqilmoqda¹⁸

Xulosa.

Shunday qilib, zamonaviy sharoitda raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi faoliyatning barcha sohalarida keng rivojlandi. Ko'pgina mamlakatlarda, shu jumladan O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotni shakllantirish strategiyalari va rejalari ishlab chiqilgan va faol joriy etilmoqda. Bu bilan birga, mavjud muammolar – infratuzilma yetishmovchiligi, malakali kadrlar taqchilligi, moliyaviy resurslarning cheklanganligi

va kiberxavfsizlik masalalari – raqamli transformatsiya jarayonining sekinlashishiga sabab bo‘lishi mumkin. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun davlat va xususiy sektor hamkorligida kompleks chora-tadbirlar ishlab chiqilishi va amalga oshirilishi zarur. Kelajakda O‘zbekiston raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish orqali nafaqat milliy iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash, balki global raqobatbardoshlikni oshirish, xalqaro savdo aloqalarini kengaytirish va aholining farovonligini yaxshilash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Raqamli transformatsiya mamlakat uchun yangi iqtisodiy imkoniyatlar eshigini ochadi va barqaror rivojlanishning muhim omillaridan biriga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Prezident Administratsiyasi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti. – T.: Prezident Administratsiyasi, 2023. – 120 b.
2. O‘zbekiston Respublikasi. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi. – T.: O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, 2020. – 85 b.
3. Jahon Banki. O‘zbekiston iqtisodiyoti: Transformatsiya va o‘sish imkoniyatlari. – Vashington: Jahon Banki nashriyoti, 2023. – 145 b.
4. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. Iqtisodiy rivojlanish hisobotlari.– T.: Statistika agentligi, 2024. – 98 b.
5. O‘zbekiston Respublikasi Elektron hukumat markazi. Elektron xizmatlar bo‘yicha yillik hisobot. – T.: EHM, 2023. – 110 b.
6. DSI (Digital Services Index). Digital xizmatlar reytingi: O‘zbekiston bo‘yicha natijalar. – London: DSI Research, 2024. – 75 b.
7. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Raqamli to‘lov tizimlari tahlili. – T.: Markaziy bank, 2023. – 130 b.
8. Mahalliy to‘lov tizimlari: Payme, Click, Apelsin. O‘zbekiston to‘lov bozorining rivojlanishi. – T.: Fintex Media, 2024. – 65 b.
9. O‘zbekiston Respublikasi Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi. AKT rivojlanish hisobotlari. – T.: AKT vazirligi, 2023. 105 b.
10. Uztelecom. 2024-yil internet qamrovi va infratuzilma rivoji. – T.: Uztelecom, 2024. – 90 b.

11.O‘zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi.
Aholiningbandligi va masofaviy ish bozorining rivojlanishi. – T.: BMMV, 2023-8

****=====****

ELEKTROMOBILLAR UCHUN TEXNIK XIZMAT KO‘RSATISHNING PREVENTIV VA PROAKTIV MODELLARI: TAHLIL VA TAKLIFLAR

Esonboyev Behzodbek Murodjon o‘g‘li
Andijon davlat texnika instituti, PhD doktoranti.
e-mail: behzodbek9711@mail.ru

Annotatsiya. Maqolada elektromobillarga texnik xizmat ko‘rsatishda preventiv va proaktiv modellar o‘rganilgan. Preventiv xizmat – rejali profilaktik ko‘riklar asosida, proaktiv xizmat esa IoT va sun‘iy intellekt yordamida real vaqt monitoringiga tayanadi. Har ikki modelning afzalliklari va kamchiliklari tahlil qilinib, ularni uyg‘unlashtirish orqali ishonchlilikni oshirish, xarajatlarni kamaytirish va O‘zbekiston sharoitida samarali servis tizimini yo‘lga qo‘yish bo‘yicha takliflar berilgan.

Kalit so‘zlar. Elektromobil, texnik xizmat, preventiv model, proaktiv model, bashoratli xizmat, servis, diagnostika.

So‘nggi yillarda elektromobillardan foydalanish jadal suratlar bilan oshmoqda. An‘anaviy ichki yonuv dvigatelli avtomobillarga nisbatan elektromobillar konstruksiyasi sodda bo‘lib, ularda harakatlanuvchi qismlar kamroq va texnik xizmat talablari ham pastroq bo‘ladi [1]. Misol uchun, benzinli dvigatelda 200-250 ta texnik komponent bo‘lsa, elektromotor atigi taxminan 50 ta detalni o‘z ichiga oladi[2]. Natijada elektromobillarga xizmat ko‘rsatish xarajatlari o‘rtacha 50% ga kamligi qayd etilgan[3]. Biroq, elektr transport vositalarining yuqori ishonchliligini ta‘minlash va ularning ekspluatatsiya muddatini uzaytirish uchun zamonaviy texnik xizmat ko‘rsatish strategiyalarini qo‘llash zarur.

Elektromobillarda profilaktik (preventiv) texnik xizmat va proaktiv (bashoratli) texnik xizmat modellarini joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Preventiv xizmat ko'rsatish - bu reja asosida muntazam o'tkaziladigan texnik ko'riklar bo'lib, maqsad kelgusida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan nosozliklarning oldini olishdir[4]. Proaktiv model esa avtomobil holatini doimiy kuzatib borish, sensor va sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalangan holda nosozliklarni oldindan bashorat qilishga qaratilgan yondashuvdir [5][6]. Quyida ushbu ikki yondashuvning xususiyatlari, ular qo'llanilganda keltiradigan foydalari va ularni amalga oshirish bo'yicha takliflar keltiriladi.

Preventiv texnik xizmat modeli

Preventiv (profilaktik) texnik xizmat ko'rsatish modeli odatiy rejalashtirilgan servis tadbirlarini o'z ichiga oladi. Ya'ni, ishlab chiqaruvchi ko'rsatmalari yoki tajriba asosida belgilangan ma'lum vaqtlarda yoki kilometr oralig'ida avtomobilga texnik ko'rik va ta'mirlash ishlari amalga oshiriladi [7]. Masalan, elektromobillar uchun har 10-15 ming km dan so'ng batareyalar diagnostikasi, tormoz tizimi tekshiruvi, shinalar rotatsiyasi kabi profilaktik ishlar tavsiya etilishi mumkin. Bunday yondashuvning asosiy maqsadi — muammo jiddiy tus olmasdan avval uni aniqlash va bartaraf etish orqali kutilmagan nosozliklarning oldini olishdir. Shu tariqa, preventiv xizmat avtomobil egasiga ishonch hissini beradi va transport vositasining ishga layoqatlilikini yuqori darajada ushlab turadi[8].

Preventiv texnik xizmatning afzalliklari ancha ko'p. Birinchidan, rejali texnik ko'riklar tufayli avtomobilning muhim komponentlari doimiy nazoratda bo'ladi, bu esa kutilmagan buzilishlar ehtimolini kamaytiradi [9]. Ikkinchidan, doimiy parvarish natijasida elektrokarning asosiy qismlari ishdan chiqmasdan oldin yangilanib boriladi, natijada qimmat ta'mirlash ishlari va yirik nosozliklarning oldi olinadi[10]. Masalan, avtomobil batareyasi holati yomonlashganini erta aniqlab, uni vaqtida reabilitatsiya qilish yoki almashtirish keyinchalik yuz berishi mumkin bo'lgan to'satdan ishdan chiqishning oldini oladi. Shuningdek, profilaktik xizmat avtomobil xavfsizligini oshiradi, chunki tormoz tizimi, rul boshqaruvi kabi hayotiy qismlardagi nosozliklar o'z vaqtida aniqlanadi.

Shu bilan birga, preventiv modelning ayrim kamchiliklari ham mavjud. Rejalashtirilgan texnik xizmat xarajatlari vaqti-vaqti bilan amalga oshirilishi tufayli, ba'zan avtomobilga keragidan ortiq xizmat ko'rsatilishi yoki muddatidan oldin ayrim qismlar almashtirilishi mumkin [11]. Bunday "ortiqcha xizmat" qo'shimcha harajatga olib keladi.

Proaktiv texnik xizmat modeli yanada zamonaviy yondashuv bo'lib, u real vaqt rejimida avtomobilning texnik holatini kuzatish va tahlil qilishga asoslanadi. Bu model "bashoratli texnik xizmat" deb ham yuritiladi va asosan IoT (Internet of Things) texnologiyalari, datchiklar tarmog'i hamda mashinaviy o'qitish (sun'iy intellekt) algoritmlaridan foydalanishni talab etadi [12]. Elektromobillar konstruksiyasida allaqachon ko'plab aqlli datchik va diagnostika tizimlari mujassam etilgan bo'lib, ular batareya, elektromotor, zaryadlash tizimi, tormozlar kabi muhim komponentlarning ish faoliyatini doimiy monitoring qilib boradi [5]. Mazkur tizimlar orqali yig'ilgan ma'lumotlar doimiy ravishda tahlil qilinadi va natijada nosozlik alomatlari paydo bo'lishi bilanoq texnik xodimlarga yoki avtomobil egasiga ogohlantirish beriladi.

Proaktiv modelning asosiy afzalligi shundaki, u texnik xizmatni ehtiyojga qarab, aniq vaqtida amalga oshirish imkonini beradi. An'anaviy profilaktik yondashuvdan farqli o'laroq, bunda texnik xizmat qat'iy jadvalga emas, balki mashina holatiga bog'liq holda bajariladi [13]. Natijada, rejadan tashqari to'xtab qolish (avariya holatidagi downtime) maksimal darajada kamayadi [12]. Masalan, agar batareya yoki dvigatelning ishlashida noodatiy tebranish, harorat ortishi yoki quvvat tejamkorligida pasayish kabi belgilar sezilsa, tizim darhol signal beradi va belgilangan xizmat markazi bu muammoni hal etadi. Bunda ta'mirlash ishlari avvalo transport vositasi faol foydalanilmayotgan paytda, masalan, kechasi yoki dam olish kunlari rejalashtirilishi mumkin. Shunday qilib, avtomobil egasi uchun noqulaylik minimalga tushadi va transport vositasining uzluksiz ishlashi ta'minlanadi [13].

Proaktiv texnik xizmat uzoq muddatda xarajatlarni ham optimallashtiradi. Doimiy monitoring tufayli keraksiz qismlarni almashtirish yoki ortiqcha servis harajatlari kamayadi – faqat real ehtiyoj tug'ilgandagina ta'mirlash ishlari amalga

oshiriladi. Bundan tashqari, nosozliklarning oldini olish evaziga qimmat agregatlarning butkul ishdan chiqishi kamroq kuzatiladi, bu esa yirik ta'mirlash vaqti hamda xarajatlarini tejaydi [14]. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, proaktiv (bashoratli) texnik xizmat strategiyasini joriy etish uzoq muddatda texnik xizmat xarajatlarini sezilarli darajada kamaytiradi va kutilmagan nosozliklar tufayli yuzaga keladigan mahsuldorlik yo'qotishlarini minimallashtiradi [13].

Biroq, proaktiv modelni joriy etish uchun dastlabki investitsiyalar talab etiladi. Avtomobilni zarur datchiklar bilan jihozlash, ma'lumotlarni uzatish uchun telekommunikatsiya vositalarini o'rnatish va ularni tahlil qiluvchi dasturiy ta'minot yaratish ma'lum mablag' va resurslarni talab qiladi [16]. Shuningdek, bunday tizimlarni boshqarish va ulardan foydalana oladigan malakali mutaxassislar (masalan, data tahlilchilari, dasturchilar) zarur bo'ladi. Shunday bo'lsa-da, proaktiv yondashuvning samarasi - yuqori ishonchlilik, kamaygan ekspluatatsion xarajatlar va mijozlar qoniqishi - keltirilgan xarajatlarni oqlaydi.

Tahlil va taqqoslash Yuqorida bayon etilganidek, preventiv va proaktiv texnik xizmat modellarining har birining o'ziga xos afzallik va kamchiliklari mavjud. Preventiv model oddiy va sinovdan o'tgan yondashuv bo'lib, u hozirgi kunda ko'plab servis markazlari tomonidan qo'llaniladi. Proaktiv (bashoratli) model esa texnologik rivojlanish mahsuli bo'lib, u real vaqt rejimida ma'lumotlar oqimini tahlil qilish orqaligina samarali bo'ladi. Quyidagi jadvalda ushbu ikki modelning asosiy jihatlari solishtirilib, ta'kidlab o'tilgan:

Mezon	Preventiv model (rejali)	Proaktiv model (bashoratli)
Texnik xizmat rejasi	Oldindan belgilangan grafik bo'yicha, vaqt va/yoki yurgan masofaga qarab rejalashtirilgan xizmat.	Doimiy monitoring natijasiga ko'ra, ehtiyoj aniqlanganda fleksibil (o'zgaruvchan) xizmat.
Diagnostika usuli	Oddiy davriy diagnostika va qo'lda tekshiruvlar; zavod reglamentiga tayangan holda.	IoT sensorlari va avtomatlashtirilgan diagnostika; masofaviy monitoring va sun'iy intellekt tahlili.
Kutilmagan nosozliklar xavfi	Qisqartirilgan, ammo nosozliklar rejalashtirilgan oraliqda baribir sodir bo'lishi mumkin.	Juda past; nosozliklar erta aniqlanib, avariya holatiga yetmasdan bartaraf etiladi.

Mezon	Preventiv model (rejali)	Proaktiv model (bashoratli)
Downtime (to'xtab qolish)	Rejalangan texnik xizmat paytida qisqa to'xtashlar; ba'zan rejadan tashqari to'xtashlar ham bo'lishi mumkin.	Rejasiz to'xtash deyarli yo'q; ta'mirlash oldindan belgilangan qulay vaqtda amalga oshiriladi.
Xarajatlar	Doimiy profilaktik xarajatlar talab etiladi; ba'zi hollarda keraksiz almashtirishlar sabab ortiqcha xarajat bo'lishi mumkin.	Dastlabki sarmoya katta (sensorlar, dasturiy ta'minot va h.k.), lekin uzoq muddatda yirik nosozliklarning oldini olish evaziga umumiy xarajatlar tejalanadi.

Yuqoridagi taqqoslashdan ko'rinib turibdiki, proaktiv model texnik xizmat ko'rsatishda eng istiqbolli yondashuv bo'lib, u ishonchlik va tejamkorlikni ta'minlashda samaraliroqdir. Biroq, amaliyotda ko'pincha bu strategiyalarni birgalikda qo'llash eng ma'qul natija beradi: muayyan regulyar (davriy) ko'riklar bilan bir qatorda doimiy monitoringni joriy etish orqali ham optimal profilaktika, ham erta ogohlantirishga erishiladi. Bu yondashuv har ikkala modelning kuchli tomonlarini birlashtirib, avtomobilga texnik xizmat ko'rsatishni yangi bosqichga olib chiqadi.

Benzinli (an'anaviy) va elektr avtomobillarning yillik texnik xizmat xarajatlari solishtiruv indeksi (benzinli – 100%, elektr – 50%). Elektr avtomobillarda ichki yonuv dvigateli bo'lmagani, kam harakatlanuvchi qismlar va soddaroq mexanizmga ega ekani tufayli xizmat harajatlari an'anaviy mashinalarga nisbatan ikki baravar kam bo'lishi mumkin. Bunday tejamkorlik proaktiv texnik xizmat tizimi bilan uyg'unlashganda, ekspluatatsiya xarajatlarini yanada qisqartirish va foydalanuvchilar uchun qulaylikni oshirish mumkin.

Xulosa va takliflar

Elektromobillar uchun texnik xizmat tizimini takomillashtirish butun transport industriyasi uchun dolzarbdir. Tahlil natijalariga ko'ra, preventiv va proaktiv modellarni uyg'unlashtirish eng samarali yondashuvdir.

Asosiy takliflar: Servis infratuzilmasini rivojlantirish: zamonaviy diagnostika uskunalari bilan jihozlangan maxsus markazlarni ko'paytirish.

Axborot texnologiyalari: IoT va telematik tizimlar asosida proaktiv xizmatni joriy etish.

Kadrlar tayyorlash: elektromobillar uchun maxsus o'quv kurslari va sertifikatlash dasturlarini yo'lga qo'yish.

Rag'batlantirish: sug'urta va subsidiya mexanizmlari orqali proaktiv xizmatni qo'llab-quvvatlash.

Ilmiy tadqiqotlar: O'zbekiston sharoitiga mos monitoring va diagnostika algoritmlarini ishlab chiqish.

Bu chora-tadbirlar elektromobillarning ishonchligini oshiradi, xarajatlarni kamaytiradi hamda ekologik toza transport tizimining rivojlanishiga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Sustainable savings: Lower Maintenance Costs Thanks to Electric Vehicles
2. Pruftechnik: Predictive vs. Preventive Maintenance
3. Pruftechnik: Benefits of a Proactive Maintenance Approach
4. Sustainable savings: Lower Maintenance Costs Thanks to Electric Vehicles | Running Electric
5. BYD Company Limited. Rasmiy sayt va texnik pasportlar bo'yicha ma'lumotlar. – <https://www.bydglobal.com>.
6. Global Climate Report. National Centers for Environmental Information. – 2023-yilgi iqlim o'zgarishlari bo'yicha hisobot. – <https://www.ncei.noaa.gov>.
7. Panasonic Corporation. "Lithium-Ion Battery Developments for Electric Vehicles". – 2021.
8. Bosch GmbH. "Electromobility solutions and battery management systems". – 2020.
9. Samarqand viloyati Ekologiya boshqarmasi. "O'zbekiston hududlarida issiqxona gazlari chiqarilishi bo'yicha statistik ma'lumotlar". – 2023.
10. Mirziyoev Sh.M. "O'zbekiston – yashil energetika sari". Tashkent, 2023.
11. Murodjon o'g'li, E. B., Shuxratullaevich, I. J., & Sodiqovich, Y. S. (2024). Elektromobillarning rivojlanish tarixi. Oriental journal of academic and

multidisciplinary research, 2(6), 24-29.
<https://innoworld.net/index.php/ojamr/article/view/7>

12. Murodjon o'g'li, E. B., & Zakirovich, N. I. (2024). Elektromobillar uchun dvigatel tanlash. Formation of psychology and pedagogy as interdisciplinary sciences, 3(34), 176-182.

13. Murodjon o'g'li, E. B. (2024). Elektromobillarning elektron boshqaruv tizimi. Zamonaviy ilm-fan va tadqiqotlar: muammo va yechimlar, 1(1), 31-34.

****=====****

XALQARO RAQOBATBARDOSHLIKNI BAHOLASHNING INSTITUTSIONAL JIHATLARI

Mallaboyev Anvarjon Sotvoldiyevich
Andijon davlat texnika instituti,
“Iqtisodiyot” kafedrası dotsenti, i.f.f.d (PhD)

Mamlakatlar uchun xalqaro miqyosdagi raqobatbardoshlik ko'rsatkichlari iqtisodiy siyosatni shakllantirish va strategik ustuvor yo'nalishlarni belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi. Xalqaro raqobatbardoshlik mamlakatning boshqalarga nisbatan ustun jihatlari, shuningdek, qaysi sohalarni ustuvor rivojlantirish zarurligini aniqlash imkonini beradi. Ushbu ko'rsatkichlar asosida davlatlar o'z iqtisodiy strategiyalarini qayta ko'rib chiqib, samarali islohotlar va rivojlanish dasturlarini ishlab chiqish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Ilmiy adabiyotlar tahlili raqobatbardoshlik tushunchasining umume'tirof etilgan ta'rifi mavjud emasligini ko'rsatadi. Ushbu holat uning ko'p qirraliligi va iqtisodiyot, menejment, texnologiya, siyosatshunoslik kabi bir qator fanlar bilan uzviy bog'liqligi bilan izohlanadi. Ilmiy adabiyotlarda raqobatbardoshlikni baholashda turli mezonlar, indekslar va ko'rsatkichlardan foydalaniladi. Ular mamlakatning iqtisodiy salohiyati, biznes muhiti, infratuzilmasi, ta'lim va sog'liqni saqlash tizimlari, innovatsion rivojlanish darajasi hamda institutsional muhitini qamrab oladi. Mazkur omillarning har biri mamlakatning umumiy raqobatbardoshligini belgilaydi va ularni rivojlantirish ijtimoiy-iqtisodiy o'sishga

bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, qaysi omillar ustuvor ekanligini aniqlash mamlakatning iqtisodiy modelidan, resurs salohiyatidan va rivojlanish strategiyasidan kelib chiqib farq qiladi. Masalan, texnologik jihatdan ilg'or iqtisodiyotga erishishni maqsad qilgan davlatlar fan, innovatsiya va yuqori texnologiyalar sohasiga investitsiyalarni ustuvor yo'nalish sifatida belgilaydi. Tabiiy resurslarga asoslangan iqtisodiyotlarda esa barqaror resurs boshqaruvi va qo'shimcha qiymat yaratish salohiyatiga alohida e'tibor qaratiladi. [1]

Xalqaro raqobatbardoshlikni baholash mamlakatning iqtisodiy imkoniyatlarini aniqlash, ustuvor yo'nalishlarni belgilash va milliy strategiyalarni takomillashtirishda muhim vosita hisoblanadi. Bu jarayon davlatlarga o'z mavqeini boshqa mamlakatlar bilan taqqoslash hamda iqtisodiy siyosatni xalqaro tendensiyalar bilan uyg'unlashtirish imkonini yaratadi. Shu bois, jahon miqyosidagi yetakchi xalqaro institutlar raqobatbardoshlikni baholash uchun turli indekslar va ko'rsatkichlar tizimini ishlab chiqish orqali mamlakatlarning iqtisodiy, ijtimoiy va institutsional salohiyatini nisbiy jihatdan taqqoslash imkonini ta'minlamoqda. [2]

Mazkur maqolada milliy raqobatbardoshlikni baholashda qo'llaniladigan xalqaro tashkilotlar metodologiyalari, ularning asosiy ko'rsatkichlari va indekslari tahlil qilinadi.

Xalqaro menejmentni rivojlantirish instituti (IMD-International Institute for Management Development) har yili Jahon raqobatbardoshligi yilnomasi (World Competitiveness Yearbook) deb nomlangan raqobatbardoshlik hisobotini nashr etadi. Ushbu hisobot jahondagi eng muhim raqobatbardoshlik indekslaridan biri sifatida qabul qilinadi. IMD ning Jahon raqobatbardoshligi yilnomasidagi reytinglar iqtisodiy samaradorlik, hukumat samaradorligi, biznes samaradorligi va infratuzilmadan iborat bo'lgan to'rtta asosiy mezonga asoslanadi. Har bir mezon turli toifalar va ko'rsatkichlarini o'z ichiga oladi. Ushbu ko'rsatkichlar inflyatsiya, davlat qarzi, xorijiy investitsiyalar, ishsizlik darajasi, ta'lim darajasi, texnologik infratuzilma, hukumat tomonidan tartibga solish faoliyati va korrupsiya darajasi kabi keng qamrovli mavzularni o'z ichiga oladi. IMD indeksining to'rtta asosiy mezonlari quyidagilardan iborat: [3]

iqtisodiy samaradorlik har qanday mamlakatning makroiqtisodiy xolatini va xalqaro savdo darajasini baholaydi. Tegishli ko'rsatkichlar qatoriga yalpi ichki mahsulot (YAIM) xajmi, bandlik darajasi, investitsiyalar darajasi, mamlakat tashqi savdo xajmi va ishlab chiqarish sifati, davlat budjeti va qarz darajasi kabilar kiradi.

Hukumat samaradorligi ko'rsatkichi orqali har qanday mamlakatda davlat siyosatining biznes dunyosi va iqtisodiy rivojlanishga ta'siri baholanadi. Ko'rsatkichlar davlat qarzi, davlat harajatlari, biznesni boshlash jarayoni, soliq stavkalari, qonunchilik va me'yoriy-huquqiy tartibga soluvchi baza va mehnat qonunchiligini o'z ichiga oladi.

Biznes samardorligi esa mamlakat biznes sektorining mehnat unumdorligini va samaradorligini baholaydi. Ko'rsatkichlar ishchi kuchining mehnat unumdorligi, boshqaruv amaliyotlari, xodimlarning huquqlari va mehnat bozorining moslashuvchanligini o'z ichiga oladi.

Infratuzilma mezon orqali umumiy infratuzilma xolati baholanadi. Tegishli ko'rsatkichlar orasida texnologik infratuzilma, sog'liqni saqlash va ta'lim tizimi, energetika va transport infratuzilmasi sifati kabilar joy olgan.

Yuqorida keltirilgan to'rtta asosiy mezon raqamli ma'lumotlar (aniq statistik ma'lumotlar)ga hamda anketa so'rovnoma (boshqaruvchilar munosabati va baholashi)lariga asoslanadi. Ushbu keng qamrovli baholash mamlakatlarning raqobatbardoshligini keng nuqtayi nazardan tahlil qilishga yordam beradi. Indeks jahon miqyosidagi barcha iqtisodiyotlarning raqobatbardoshligini baholaydi va taqqoslaydi.

Xalqaro raqobatbardoshlikni baholovchi muhim ko'rsatkichlardan yana biri raqobatbardosh sanoat samaradorligi indeksi (Competitive Industrial Performance Index-CIP) bo'lib, Birlashgan millatlar tashkilotining Sanoatni rivojlantirish tashkiloti (UNIDO) tomonidan tayyorlanadi. Ushbu indeks mamlakatlarning ishlab chiqaradigan sanoat ko'rsatkichlarini taqqoslash uchun foydalaniladigan muhim mezon hisoblanadi. Har qanday mamlakatning ishlab chiqarish va eksportini samarali shaklda amalga oshirish qobiliyati sifatida ta'riflangan ishlab chiqaradigan

sanoatining raqobatbardoshligi, mamlakatlarning sanoat salohiyati hamda texnologik rivojlanish darajasini aks ettiradi. [4] [5]

CIP indeksi sanoat raqobatbardoshligini baholashda yuqori qo'shimcha qiymatga ega va yanada ilg'or texnologiya darajasidagi sanoat tarmoqlarining mavjudligi, xalqaro va mahalliy bozorlardagi o'z mavqeini saqlab qolish va mustahkamlash qobiliyatiga ega ekanligi kabi mezonlarga ko'ra mamlakatlarning samaradorligini tahlil qilish va taqqoslash uchun qo'llaniladi. Ushbu indeks mamlakatlarning ishlab chiqarish va eksport salohiyatining raqobatbardoshligi va tarkibiy o'zgarishlar jarayonining borishi haqida ma'lumotlar beradi. CIP indeksi ishlab chiqaradigan sanoat sektorini rivojlantirishning muhimligiga e'tibor qaratadi va sanoat raqobati ko'p qirrali tuzilishga ega ekanligini ko'rsatadi. Ushbu indeks mamlakatlarga transformatsiya jarayonlariga oid ma'lumotlar to'plashni osonlashtiradi hamda milliy sanoat siyosati samaradorligini baholashga yordam beradi. Shu bilan birga, CIP indeksi muayyan bir davrda mamlakatlar o'rtasida taqqoslashni amalga oshirish imkonini beradi va mamlakatlarning vaqt davomidagi tarkibiy o'zgarishlari haqida ma'lumot beradi. Indeks mamlakatda yaratilgan qo'shimcha qiymat, ishlab chiqarish va eksport ko'rsatkichlarini e'tiborga olgan xolda hisoblanadi. [6]

Ishlab chiqarish va eksport salohiyati, texnologik taraqqiyot, jahon ishlab chiqarishi va savdosiga ta'siri deb nomlangan uchta asosiy guruhdan iborat bo'lgan CIP indeksi orqali mamlakatning umumiy sanoat samaradorligi baholanadi va boshqa mamlakatlar bilan qiyoslanadi. Ushbu uchta asosiy guruh o'z ichida sakkizta subko'rsatkichlardan tashkil topgan. Ushbu ko'rsatkichlar UNIDO ma'lumotlar bazasida alohida alohida e'lon qilinadi va mamlakatlararo baholash imkonini beradi. CIP indeksini tashkil etuvchi uchta asosiy guruhning subko'rsatkichlari orqali amalga oshirilgan baholashlar bir xil nisbatda indeksga qo'shish orqali CIP indeksi topiladi. [7]

Xulosa sifatida ta'kidlash mumkinki, xalqaro raqobatbardoshlikni baholashning institutsional va iqtisodiy jihatlari mamlakatlarning global iqtisodiy tizimdagi o'rnini va salohiyatini aniqlashda muhim ahamiyatga egadir. Xalqaro

raqobatbardoshlikni baholashning IMD va UNIDO tomonidan ishlab chiqilgan indeksleri nafaqat xalqaro raqobatbardoshlikni baholash vositasi, balki milliy iqtisodiyotni rivojlantirish, uning institutsional barqarorligini ta'minlash va jahon bozoridagi mavqeini mustahkamlashda muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. E.T.Ciğeroğlu.İmalat sanayi sektöründe Türkiye'nin AB'ye ihracatının teknoloji yoğunluğuna göre analizi:panel veri yöntemi. Doktora tezi. Denizli. Haziran 2023. s.35-37.
2. F. Özgün. Küresel rekabet gücü: Türkiye imalat sanayi örneği. Yüksek lisans tezi. İstanbul 2017. 105-113 ss.
3. IMD (International Institute for Management Development) (2011). Methodology and Principles of Analysis, Switzerland, 1-7.
4. UNIDO, (2017). "Competitive Industrial Performance Report 2016", UNIDO, Vienna, 1-117.
5. Zhang K. H. (2014). "How Does Foreign Direct Investment Affect Industrial Competitiveness? Evidence from China", China Economic Review, 30, 530-539.
6. Arık, Ş. (2019). Rekabet Gücünün Yapısal Belirleyicileri: Türkiye ve Seçili Ülkeler İçin Panel Veri Analizi, (Basılmamış Doktora Tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
7. UNIDO, (2019). "Competitive Industrial Performance Report 2018", UNIDO, Vienna, 1-116.

XALQARO RAQOBATBARDOSHLIKKA TA'SIR KO'RSATUVCHI OMILLAR TAHLILI : MAKROIQTISODIY YONDASHUV

Mallaboyev Anvarjon Sotvoldiyevich
Andijon davlat texnika instituti,
“Iqtisodiyot” kafedrası dotsenti, i.f.f.d (PhD)

Jahon mamlakatlarining iqtisodiy taraqqiyoti qaysi model asosida amalga oshirilmasin, milliy iqtisodiyotning jahon xo'jaligidagi mavqei va o'zni avvalo uning raqobatbardoshlik darajasi bilan belgilanadi. Raqobatbardoshlik iqtisodiy o'sish, eksport salohiyati va innovatsion rivojlanishni ta'minlovchi asosiy mezonlardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Globallashuv jarayonlarining chuqurlashib borishi va xalqaro iqtisodiy munosabatlarning erkinlashuvi sharoitida raqobatning ahamiyati sezilarli darajada oshdi. Davlatlar, tarmoqlar va firmalar jahon bozorida barqaror mavqeni egallash, eksportni kengaytirish va innovatsion salohiyatni yuksaltirish maqsadida raqobatbardoshlikni oshirishga qaratilgan strategiyalar va iqtisodiy siyosatlarni ishlab chiqmoqdalar. Shu bilan birga, zamonaviy iqtisodiy tizimlarda raqobatbardoshlikning shakllanishi ko'p qirrali va murakkab jarayon bo'lib, u iqtisodiy, ijtimoiy, texnologik va institutsional omillar ta'sirida shakllanadi. Makroiqtisodiy miqyosda esa raqobatbardoshlik mamlakatning iqtisodiy barqarorligi, resurslardan samarali foydalanishi, mehnat unumdorligi, investitsiya muhiti, davlat boshqaruvi samaradorligi hamda innovatsion faoliyat darajasi bilan uzviy bog'liqdir. Shu nuqtayi nazardan, xalqaro raqobatbardoshlikka ta'sir ko'rsatuvchi makroiqtisodiy omillarni tizimli tahlil etish, ularning o'zaro bog'liqligini aniqlash va ilmiy asosda baholash iqtisodiy siyosat samaradorligini oshirish hamda mamlakatning global iqtisodiy tizimdagi mavqeini mustahkamlashda muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

Konseptual nuqtayi nazardan iqtisodiy adabiyotlar tahlili raqobatbardoshlik tushunchasiga yagona ta'rif mavjud emasligini ko'rsatadi. Uning mazmuni baholash mezonlari, ta'sir etuvchi omillar hamda tahlil miqyosiga ko'ra turlicha izohlanadi. Ilmiy manbalarda raqobatbardoshlik odatda firma, tarmoq, klaster va milliy (xalqaro)

darajalarda ifodalanadi. Xalqaro raqobatbardoshlik mamlakatning institutsional tuzilmalari, ishlab chiqarish tarkibi, texnologik rivojlanish darajasi, innovatsion salohiyati va inson kapitali sifatiga bog'liq ravishda shakllanadi. Ushbu omillar ta'sirida mamlakatda ishlab chiqarilgan tovar va xizmatlarning ichki bozorda hamda tashqi bozordagi sifat va narx jihatidan raqobatlasha olish qobiliyati milliy raqobatbardoshlik darajasini belgilab beradi. [1]

Raqobatbardoshlikni belgilaydigan omillar mikro va makro darajada namoyon bo'ladi. Mikro darajada korxonalarning innovatsion salohiyati, texnologiyadan foydalanish darajasi, boshqaruv samaradorligi muhim ahamiyat kasb etsa, makro darajada mamlakatning institutsional muhiti, iqtisodiy siyosatning barqarorligi va tashqi savdo munosabatlari hal qiluvchi omillar sifatida namoyon bo'ladi. Shu nuqtayi nazardan, raqobatbardoshlikka ta'sir etuvchi omillarni makroiqtisodiy darajada tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu jarayon davlat institutlari, iqtisodiy siyosatlar va davlat investitsiyalari tomonidan amalga oshiriladigan chora-tadbirlar orqali butun iqtisodiy faoliyatga ta'sir ko'rsatadi. Ijtimoiy infratuzilma va siyosiy institutlar iqtisodiy tizimning samarali ishlashini ta'minlovchi hal qiluvchi omillardan hisoblanadi. [2]

Makroiqtisodiy darajada raqobatbardoshlik mamlakatning jahon bozori talablariga mos keladigan tovar va xizmatlarni ishlab chiqarish, aholining real daromadlari va turmush farovonligini oshirish qobiliyati sifatida tavsiflanadi. U mamlakatning xalqaro iqtisodiy maydondagi raqobat kuchini ifodalovchi kompleks ko'rsatkich hisoblanadi. [3]

Markusenga ko'ra esa mamlakat xalqaro raqobatbardoshligi erkin savdo sharoitida tashqi savdo muvozanati va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash qobiliyati bilan belgilanadi. Makro darajada raqobatbardoshlikning asosiy maqsadi barqaror iqtisodiy o'sish orqali aholi farovonligini ta'minlashdan iboratdir. [4]

Xorijiy olimlar tomonidan makroiqtisodiy jihatdan xalqaro raqobatbardoshlikka ta'sir etuvchi omillar yuzasidan turli jihatlariga ko'ra ilmiy mushohadalar yuritilgan. (1-jadval)

1- jadval

Makroiqtisodiy jihatdan raqobatbardoshlikka ta'sir etuvchi omillar [5]

Ilmiy yondashuv namoyondalari	Ilmiy yondashuvga ko'ra makroiqtisodiy jihatdan raqobatbardoshlikka ta'sir ko'rsatuvchi omillar
Acemoğlu B.Ġ.(2001), Hall ba Jones, (1999)	Institusional samaradorlik
La Porta B.Ġ.(1998)	Qonun ustuvorligi
De Soto (2000)	Mulkiy huquqlarning mavjudligi
Kaufmann B.Ġ. (2008)	Davlat boshqaruvining sifati
Mauro (1995), Shleiferve Vishny, (1991)	Byurokratik korrupsiya
Sachs (2005)	Ta'lim, sog'liqni saqlash, jamoat xavfsizligi, ijtimoiy infratuzilma doirasidagi iqtisodiy samaradorlik
Fischer,(1993)	Pul kredit va fiskal siyosat, ayniqsa davlat qarzlari
Acemoğlu B.Ġ. (2003)	Pul kredit va fiskal siyosatning samaradorligi va sifati institutlarning sifati bilan bog'lanadi
Goodfriend (2007)	Inflyasiyaning past darajasi
Reinhart ba Rogoff (2010)	Davlat qarzining yuqori darajasi (YaIM ning 90 foizi) raqobatbardoshlik va iqtisodiy o'sishga salbiy ta'sir ko'rsatadi
Alcala ba Ciccone (2004), Baldwin (2003), Dollar ba Kraay (2003), Frankel ba Romer (1999), Sachs ba Warner (1995)	Savdo va investitsiyalar orqali xalqaro raqobatga qo'shilish va tashqi dunyoga ochiqlikni oshirish milliy raqobatbardoshlik va mamlakat farovonligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi
Arezki ba Vander Ploeg (2007), Gylfason B.Ġ. (1999), Papyrakis ba Gerlagh (2004), Sachs ba Warner (2001)	Tabiiy resurslar raqobatbardoshlikka va yalpi ishlab chiqarishga umuman olganda ijobiy ta'sir ko'rsatadi
Gallup B.Ġ.(1998), Boulhol B.Ġ. (2008)	Mamlakatning geografik joylashuvi, dengizlar bilan chegaradoshlik va yirik bozorlarga yaqinligi raqobatbardoshlik va iqtisodiy o'sishga yordam beradi.

Mamlakat raqobatbardoshligiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar sifatida mehnat, kapital va tabiiy resurslar bilan bir qatorda mamlakatdagi moddiy va institusional infratuzilma sifati, texnologiya va innovasiyalar yaratish salohiyati, inson kapitalining sifati kabi makro darajadagi omillarni xam keltirish mumkin. Mazkur omillarning har biri mamlakatning iqtisodiy samaradorligi va xalqaro maydondagi

mavqeiga ta'sir ko'rsatadi. Davlat raqobatbardoshlikni oshirishda qator strategik vazifalarni amalga oshiradi. Jumladan, samarali infratuzilma va aloqa tizimini yaratish, malakali inson kapitalini shakllantirish, texnologik bilimlar bilan ta'minlash, oliy ta'lim va sanoat o'rtasida hamkorlikni rivojlantirish, bozor nomuvofiqliklarini bartaraf etish va samarali pul-kredit hamda soliq siyosatini yo'lga qo'yish shular jumlasidandir. Shuningdek, davlat tomonidan intellektual mulk huquqlarini himoya qilish va siyosiy barqarorlikni ta'minlash raqobatbardoshlikni mustahkamlovchi asosiy omillardan biri sifatida qayd etiladi. [6]

Makro darajadagi raqobatbardoshlik mamlakatning aholi turmush darajasini oshirish, yangi ish o'rinlarini yaratish va xalqaro iqtisodiy majburiyatlarni bajara olish qobiliyatini ifodalaydi. Ushbu darajada raqobatbardoshlikni belgilaydigan asosiy omillar qatoriga makroiqtisodiy barqarorlik, investitsiya va jamg'arma darajasi, real foiz va valyuta siyosati, moliyaviy bozorlar samaradorligi, ishlab chiqarish xarajatlari, tashqi savdo balansi, inflyasiya va ishsizlik darajasi kiradi. Shuningdek, inson kapitali, ta'lim sifati, ilmiy-tadqiqot va innovasion salohiyat, infratuzilma rivoji hamda davlat institutlari faoliyati ham raqobatbardoshlikning muhim mezonlaridir. Shu nuqtai nazardan, makroiqtisodiy darajada raqobatbardoshlikka ta'sir etuvchi jarayonlar davlat institutlari, siyosatlari va investitsiya faoliyati orqali shakllanadi. Ijtimoiy infratuzilma va siyosiy institutlar iqtisodiyotning barqaror faoliyat yuritishini ta'minlovchi muhim omillar sifatida namoyon bo'ladi.

Olib borilgan tahlillar natijasida mamlakat raqobatbardoshligi iqtisodiy o'sish va tashqi savdo muvozanati bilan uzviy bog'liq ekanligini ko'rish mumkin. Uning asosiy maqsadi aholi turmush darajasini oshirish va barqaror farovonlikni ta'minlashdan iboratdir. Raqobatbardoshlikni ta'minlashda innovasiyalar va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, korxonalar samaradorligini oshirish, barqaror iqtisodiy va huquqiy muhitni shakllantirish hamda diversifikasiyalangan eksport siyosatini amalga oshirish ustuvor ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, davlat va xususiy sektor o'rtasida samarali hamkorlikni yo'lga qo'yish, investitsiya muhitini takomillashtirish va xalqaro bozor talablariga mos mahsulotlar ishlab chiqarish raqobatbardoshlikni mustahkamlovchi muhim omillar sifatida namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Aktan, C. C. ve Vural, İ. Y. (2004 b) Rekabet gücü ve Rekabet Stratejileri, Türkiye İşverenler Sendikaları Konfederasyonu, Rekabet Dizisi: 2, Yayın No: 254: Ankara.
2. S.Ü.Kelleci. Avrupa birliğine giriş sürecinde Türkiye'nin rekabet gücü:karşılaştırmalı üstünlükler modeline göre sektörel bir analiz. T.C. Adnan Menderes Üniversitesi. Aydın 2009. 11-12 ss.
3. Haque, I. (1995), Trade, Technology and International Competitiveness, EDI (Economic Development Institute) Development Studies, Washington D.C: The World Bank.
4. Markusen, J. (1992) "Productivity, Competitiveness, Trade Performance and Real Income: The Nexus Among Four Concepts", Ottawa, Supply and Services: Canada.
5. Z.Ç. Yurttançıkılmaz. Seçilmiş ülkelerde rekabet gücünün belirleyicileri ve büyüme ilişkileri. Doktora tezi. Erzurum 2014. 78 s
6. Yentürk N. (1991). "Teknoloji Yoğun Mallar Açısından Türk Sanayiinin Rekabet Gücü, Gelişme Stratejileri ve Politika Önerileri", TBMMOB Sanayi Kongresi, 47(7).

****=====****

ALYUMINIY VA PO'LAT QOTISHMALARINI POLIMER TOBLASH MUHITLARIDA TOBLASH SAMARADORLIGINI O'RGANISH

*Kosimov Sarvarbek Dilmurod o'g'li,
tayanch doktorant
Andijon davlat texnika instituti,
Andijon shahar, O'zbekiston*

Annotatsiya. Ushbu maqolada polimerli toblash muhitlarining (PAG va PVP eritmalari) metallarning sovutish tezligi, mikrostrukturasi va mexanik xossalariga ta'siri chuqur ilmiy manbalar asosida tahlil qilindi. So'nggi o'n yillik tadqiqotlar

(2015–2024) tahlili shuni ko‘rsatadiki, PAG eritmalari alyuminiy qotishmalarida deformatsiyani kamaytiradi va qoldiq kuchlanishlarni pasaytiradi, PVP esa po‘latlarda martensit fazasining to‘liq shakllanishini ta‘minlaydi. Muallif o‘zining tajriba kuzatuvlari asosida polimer konsentratsiyasi va vanna harorati sovitish kinetikasiga qanday ta‘sir qilishini tahlil qiladi hamda polimerli toblashning sanoatdagi istiqbolli yo‘nalishlarini yoritadi.

Kalit so‘zlar: polimerli toblash, PAG, PVP, alyuminiy qotishmalari, po‘lat, sovitish tezligi, martensit, qoldiq kuchlanish.

Abstract. This paper presents an in-depth analysis of the effects of polymer quenching media (PAG and PVP) on the cooling rate, microstructure, and mechanical properties of metals. Recent research (2015–2024) demonstrates that PAG solutions reduce deformation and residual stresses in aluminum alloys, while PVP enhances martensitic formation in steels. Based on the author’s own experimental observations, the influence of polymer concentration and bath temperature on heat transfer kinetics is discussed. The study concludes by highlighting the industrial prospects of polymer quenching as a controllable and environmentally safer heat-treatment method.

Keywords: polymer quenching, PAG, PVP, aluminum alloys, steel, cooling rate, martensite, residual stress.

Kirish

Toblash metallni mexanik va mikrostrukturaviy jihatdan mustahkamlashga xizmat qiluvchi termik ishlov bosqichidir. Biroq suv yoki moy asosidagi sovutish jarayonida sovitish tezligi juda keskin bo‘lib, qotishma ichida ichki kuchlanishlar va egilishlar paydo bo‘ladi. Shu sababli so‘nggi yillarda polimerli toblash texnologiyasi metallshunoslikda muhim o‘ringa chiqdi.

Polialkilenglikol (PAG) va polivinilpirolidon (PVP) eritmalari asosida olib borilgan tadqiqotlar, metallni nazoratli sovitish imkonini beradi. Bu polimerlar sovitish tezligini polimer konsentratsiyasi, harorat va viskozlik orqali boshqarish imkonini yaratadi.

Ushbu maqolada men so‘ngi yillardagi ilmiy ishlardan tahlil qilib, o‘z tajribam asosida polimerli toblashning metall mikrostrukturasi, mexanik xossalari va issiqlik uzatish kinetikasiga ta‘sirini baholadim.

Polimerli toblash nazariy asoslari.

Polimer sovutgichlar suv asosida tayyorlanadi, ammo suvdan farqli ravishda ular issiqlik oqimini bug‘ qatlami fazasida boshqaradi. Polimer konsentratsiyasi ortgan sayin, eritma sirtida barqaror plyonka hosil bo‘ladi, bu esa Leidenfrost effektini uzaytiradi va sovitish tezligini sekinlashtiradi.

Po‘lat namunalaridagi tajribalarda PAG eritmasi konsentratsiyasi 10–30% oralig‘ida o‘zgartirilganida, quyuqlik darajasi oshishi natijasida issiqlik uzatish koeffitsienti pasaygani aniqlangan. Bu holat martensit hosil bo‘lish jarayonini sekinlashtirgan, biroq sirt deformatsiyasini kamaytirgan.

Men olib borgan kichik laboratoriya tajribalarida ham xuddi shunday natijani kuzatdim: PAG konsentratsiyasi 25% dan oshganda qotishma sirtida pufakli sovitish bosqichi cho‘ziladi, natijada metall egilishga kamroq moyil bo‘ladi, ya‘ni toblash jarayonida metallning sovush tezligi bir tekis bo‘lgani uchun, ichki kuchlanishlar teng taqsimlanadi. Egilish va yorilishlar kamroq bo‘lishini kuzatish mumkin.

PAG polimerining alyuminiy qotishmalaridagi samarasi.

M. Araghi va boshqalar tomonidan olib borilgan tajribalarda 2024 turdagi alyuminiy qotishmasi 10–20% PAG eritmasida sovutilganda mexanik xossalar yaxshilangani va qoldiq kuchlanishlar kamaygani aniqlangan [1].

Bunda PAG eritmasi suvga nisbatan 25–30% sekin sovitgan, natijada deformatsiya 40% gacha kamaygan.

Bu natijani men shunday tushuntiraman: alyuminiy yuqori issiqlik o‘tkazuvchanlikka ega bo‘lgani uchun, juda tez sovitilsa yuzada termik gradient ortadi. PAG esa bu gradientni yumshatadi va issiqlik oqimini tekislaydi.

J.S.Robinson va boshqalarni tadqiqotlarida 7449 alyuminiy qotishmasining yupqa devorli tuzilmalari PAG muhitida toblanganda deformatsiya minimal, suvda esa maksimal bo‘lgani ko‘rsatilgan [2].

Men alyuminiy plastinalarni 15% PAG eritmasida 60°C haroratda sovutganimda ham o'lcham o'zgarishlari suvdagi tajribalarga nisbatan deyarli 2 baravar kam bo'lganini kuzatdim.

PVP polimerining po'latlardagi samarasi.

Po'latlarda sovitish tezligi metall fazalarining shakllanishini bevosita belgilaydi. E. da R. Viera va hamkorlari 1045 markali po'latni 5–25% PVP eritmalarida sovitib, 10% konsentratsiyada martensitning 95% gacha hosil bo'lganini aniqlagan [3].

Menimcha, PVP eritmalaridagi suv komponenti issiqlikni tez uzatadi, ammo PVP polimeri sirt plyonkasini barqarorlashtirib, o'tish bosqichini yumshatadi — shu sababli yuqori martensit hosil bo'ladi, ammo ichki yorilish xavfi kamayadi.

M. Nishimoto va boshqalar tomonidan olib borilgan boshqa tadqiqotda PVP eritmalarida toblangan po'latlarda pitting korroziyaga qarshilik ortgani kuzatilgan [4]. Bu PVP molekulalarining po'lat sirtida himoya qatlami hosil qilishi bilan izohlangan.

Men shunga o'xshash natijani o'z laboratoriya tajribalarimda ham ko'rganman — PVP eritmasida toblangan po'lat sirtida qoramtir, silliq himoya qatlami paydo bo'ladi, bu oksidlanishni sezilarli darajada kamaytiradi.

PAG va PVP eritmaları o'rtasidagi taqqoslash

T. X. Tran va boshqalar tomonidan 65Mn po'lat ustida olib borilgan tajribalar PAG eritmalarida sovitish sekinlashganini, biroq deformatsiya 1,5 baravar kamayganini ko'rsatgan [5]. Bu PAG ning quyuqlilik ta'siri bilan izohlanadi.

Men aralash (PAG+PVP) eritmaları sinovdan o'tkazganimda, 10% PAG + 5% PVP kombinatsiyasi sovitish tezligi va deformatsiya orasida eng optimal muvozanatni berganini kuzatdim. Bu aralashma issiqlik uzatishni yetarlicha tez, ammo barqaror amalga oshirgan.

PAG muhitida sovitish asosan konveksiya bilan kechadi, PVP esa issiqlik o'tkazuvchanlikni kuchaytiradi. Shunday qilib, metallning shakli, qalinligi va kerakli xossalarga qarab polimer turi tanlanadi.

Tahlil va istiqbol.

Olib borilgan ilmiy manbalar va shaxsiy kuzatuvlar asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

- PAG eritmalari alyuminiy qotishmalari uchun eng mos, chunki deformatsiyani kamaytiradi va qoldiq kuchlanishlarni pasaytiradi.

- PVP eritmalari po‘latlarda yuqori martensit ulushini ta’minlaydi, lekin konsentratsiya ortishi bilan bainit fazasi ko‘payadi.

- Har ikki polimerning sovitish kinetikasi harorat, viskozlik va agitatsiya bilan aniq boshqariladi.

Menimcha, kelgusida aralash polimer tizimlarini ishlab chiqish orqali metallning sovitish tezligini aniq rejalashtirish mumkin. Shuningdek, toblashdan keyingi temperlash jarayonini ham polimer turiga moslashtirish tadqiqotlar yo‘nalishida muhim ahamiyatga ega bo‘ladi.

Xulosa

Toblash metallning mexanik xossalarini belgilovchi asosiy bosqich bo‘lib, sovitish muhiti uning sifatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Polimerli muhitlar, xususan PAG va PVP eritmalari, sovitish jarayonini nazorat ostiga olishga imkon beradi. PAG alyuminiy qotishmalarida deformatsiyani kamaytirib, shaklni barqaror saqlaydi, PVP esa po‘latlarda martensit hosil bo‘lishini kuchaytiradi.

Muallifning shaxsiy tajribalari ham ushbu ilmiy xulosalarni tasdiqlaydi. Polimerli toblashning ekologik xavfsizligi, energiya tejamlorligi va natijalarni oldindan boshqarish imkoniyati uni kelajakda metallshunoslikda ustun texnologiyaga aylantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. M. Araghi, H.Mansouri, R.Vafaei, Optimization of the Mechanical Properties and Residual Stresses in 2024 Aluminum Alloy Through Heat Treatment, Journal of Materials Engineering and Performance, 27(12) May 2018, p. 3234-3238

2. J.S.Robinson, A.O'Donovan, R.C.Wimpory. Uphill quenching to reduce residual stress in aluminium alloy 7449 hollow structures, Advances in Residual Stress Technology, 15 March 2022, Volume 62, p. 1411–1420

3. E. da R. Viera, L. V. Biehl, J. L. B. Medeiros, V. M. Costa, R. J. Macedo, Evaluation of the characteristics of an AISI 1045 steel quenched in different

concentration of polymer solutions of polyvinylpyrrolidone, Scientific Reports, 11:1313, 2021.

4. M. Nishimoto, I. Muto, T. Doi, K. Kawano, Effect of quenching in aqueous polyvinylpyrrolidone solutions on microstructure and pitting corrosion resistance of AISI 1045 steel. Materials and Corrosion, 74, 2023, p. 724–733.

5. T. X. Tran, X. P. Nguyen, D. N. Nguyen, D. T. Vu, M. Q. Chau, O. I. Khalaf, A. T. Hoang, Effect of Poly-Alkylene-Glycol quenchant on the distortion, hardness and microstructure of 65Mn steel. Computers, Materials & Continua, № 3, 2021, 3249-3264.

****=====****

MEHNAT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHDA YO'RIQNOMALARNI TAKOMILLASHTIRISH VA ELEKTRONLASHTIRISHNING AHAMIYATI

Vaxobova Rayxona
Andijon davlat texnika instituti “Magistratura” bo’limi
“Mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi” yo’nalishi
1- kurs M-27-25 guruh talabasi.
Ilmiy rahbar: Qobulova Nilufarxon

Annotatsiya: Ushbu maqolada mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi yo'riqnomalarining ishlab chiqarish jarayonidagi o'rni, ularning ahamiyati hamda xodimlar salomatligini saqlashdagi roli tahlil etilgan. Yo'riqnomalarning asosiy turlari, ularni ishlab chiqish va tasdiqlash tartibi yoritilgan. Shuningdek, amaliyotda uchraydigan asosiy muammolar — yo'riqnomalarning eskirganligi, nazoratning sustligi, elektron tizimlarning yetarli darajada joriy etilmagani kabi masalalar tahlil qilinib, ularni bartaraf etish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan. Maqolada raqamlashtirish, interaktiv o'qitish va nazorat tizimini kuchaytirish orqali mehnat xavfsizligini ta'minlashning zamonaviy yondashuvlari asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: mehnat muhofazasi, texnika xavfsizligi, yo'riqnoma, ishlab chiqarish xavfsizligi, raqamlashtirish, elektron hujjatlar, xavfsizlik madaniyati, xodimlar salomatligi, nazorat tizimi.

KIRISH

Ishlab chiqarish jarayonlarida mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi talablariga rioya etish har bir korxonaning eng muhim vazifalaridan biridir. Yo‘riqnomalar — bu ishchi-xodimlarning xavfsiz mehnat faoliyatini ta‘minlash, baxtsiz hodisalar va kasb kasalliklarining oldini olish uchun mo‘ljallangan me‘yoriy-huquqiy hujjatlardir[1].

Yo‘riqnomalarning ahamiyati

Har bir korxona o‘z faoliyati turiga qarab, mehnat muhofazasi bo‘yicha maxsus yo‘riqnomalar ishlab chiqadi. Ular xodimlarga quyidagi masalalarda yo‘l-yo‘riq beradi:

- Ish joyida xavfsizlik qoidalariga rioya qilish;
- Ish asbob-uskunalaridan to‘g‘ri foydalanish;
- Favqulodda vaziyatlarda harakat qilish tartibi;
- Himoya vositalarini to‘g‘ri qo‘llash;
- Mehnat intizomini saqlash va xavf manbalarini aniqlash[2].

Yo‘riqnomalarning mavjudligi va muntazam ravishda yangilanib turilishi ishlab chiqarish madaniyatining muhim ko‘rsatkichidir.

Yo‘riqnomalarning turlari

1. Kirish yo‘riqnomasi – yangi ish boshlayotgan xodimlarga umumiy xavfsizlik talablari tushuntiriladi.
2. Ish joyidagi boshlang‘ich yo‘riqnoma – bevosita ish joyida bajariladigan amallar bilan bog‘liq xavf-xatarlar tushuntiriladi.
3. Rejalashtirilgan (takroriy) yo‘riqnoma – kamida olti oyda bir marta o‘tkazilib, xodimlarning bilimlari mustahkamlanadi.
4. Qo‘shimcha yo‘riqnoma – yangi uskunalar o‘rnatilganda, texnologiya o‘zgarganda yoki yangi materiallar qo‘llanilganda beriladi.
5. Favqulodda yo‘riqnoma – baxtsiz hodisa yoki xavfli holat yuz berganidan keyin o‘tkaziladi[4].

Yo‘riqnomalarni ishlab chiqish va tasdiqlash tartibi

Yo'riqnomalar mehnat muhofazasi bo'yicha mutaxassislar, texnika xavfsizligi xizmati va korxona rahbariyati tomonidan ishlab chiqiladi. Ular tasdiqlanganidan so'ng barcha xodimlarga imzo orqali tanishtiriladi[2]

Zamonaviy davrda esa yo'riqnomalarni elektron shaklga o'tkazish amaliyoti kengayib bormoqda. Bu usul hujjatlarni tezkor yangilash, masofaviy tanishuv va nazoratni osonlashtiradi.

Mehnat muhofazasi yo'riqnomalaridagi muammolar

- Yo'riqnomalarning eskirganligi – ko'plab korxonalarda yo'riqnomalar yillar davomida yangilanmaydi, bu esa zamonaviy texnologiyalar bilan mos kelmaslikka olib keladi.
- Xodimlarning befarqligi – ayrim hollarda xodimlar yo'riqnomalar bilan tanishishni rasmiy jarayon sifatida ko'radi.
- Nazoratning sustligi – rahbariyat tomonidan nazorat mexanizmlarining yetarli darajada yo'lga qo'yilmaganligi.
- Elektron tizimlarning yetishmasligi – elektron hujjat aylanish tizimlari joriy etilmagan korxonalarda hujjatlar kechikadi.
- Bilim va ko'nikmalarning yetarli emasligi – o'qitish samaradorligi past, natijada xavfsizlik madaniyati sust rivojlanadi.

Muammolarini bartaraf etish yo'llari

- Yo'riqnomalarni raqamlashtirish – elektron hujjatlar tizimidan foydalanish.
- Interaktiv o'qitish usullarini joriy etish – video darslar, testlar va virtual simulyatsiyalar yordamida o'qitish.
- Ichki nazoratni kuchaytirish – xavfsizlik bo'yicha mas'ul shaxslar faoliyatini takomillashtirish.
- Xodimlarni rag'batlantirish – xavfsizlik qoidalariga amal qilganlar uchun mukofot tizimi.
- Doimiy audit va monitoring – yo'riqnomalar holatini muntazam baholab borish.

Yo'riqnomalarni to'g'ri ishlab chiqish va ularni zamonaviy elektron shaklga o'tkazish korxonalarda mehnat xavfsizligini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. Bunday

yo‘riqnomalar ishchilarning kasbiy faoliyati davomida yuzaga keladigan xavf-xatarlarni oldindan aniqlash, ularning xavfsiz harakatlanish ko‘nikmalarini mustahkamlash hamda ishlab chiqarishdagi baxtsiz hodisalar sonini kamaytirishga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Elektron tizim orqali nazorat va xabardorlik jarayonlarining avtomatlashtirilishi esa inson omiliga bog‘liq xatoliklarni kamaytirib, xavfsizlik madaniyatini yanada yuksaltiradi. Natijada, ishlab chiqarish muhitida mehnat unumdorligi ortadi, xodimlarning sog‘lom va xavfsiz mehnat sharoitida ishlash kafolatlanadi.

Elektron yo‘riqnomalarning ishchilar xavfsizligiga ta’siri

So‘nggi yillarda ishlab chiqarish jarayonlarida raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi mehnat muhofazasi tizimini ham tubdan o‘zgartirmoqda. Elektron yo‘riqnomalar (raqamli yo‘riqnomalar) — bu ishchilarni xavfsizlik qoidalari, mehnat sharoitlari va ishlab chiqarishdagi xavf omillari bilan tanishtirishning zamonaviy shakli hisoblanadi. Ularning asosiy afzalligi shundaki, barcha ma’lumotlar yagona elektron tizimda saqlanadi, muntazam yangilanadi va istalgan vaqtda masofadan turib foydalanish imkonini beradi.

Elektron yo‘riqnomalar mehnat muhofazasi tizimida xavfsizlik madaniyatini yangi bosqichga olib chiqmoqda. An’anaviy qog‘oz shaklidagi yo‘riqnomalarga nisbatan, elektron tizimlar axborotni tezkor yangilash, saqlash va nazorat qilish imkonini beradi. Bu esa ishchilarni o‘z vaqtida yangilangan xavfsizlik qoidalari bilan tanishtirishni ta’minlaydi.

Shuningdek, elektron yo‘riqnomalar orqali o‘qitish va bilimni sinovdan o‘tkazish jarayoni avtomatlashtiriladi. Har bir xodimning o‘qish natijalari, test javoblari va o‘tilgan mavzular elektron tarzda qayd etiladi. Bu esa rahbariyatga real vaqt rejimida nazorat o‘rnatish imkonini beradi.

Natijada, inson omiliga bog‘liq xatoliklar kamayadi, xavfsizlik bo‘yicha mas’ul shaxslarning javobgarligi ortadi, xodimlar esa o‘z mehnat faoliyatida xavfsizlik qoidalariga aniqroq amal qiladilar. Amaliy tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, elektron yo‘riqnomalar joriy etilgan korxonalarda baxtsiz hodisalar 20–30% gacha kamaygan.

Shu tarzda, elektron yo‘riqnomalar nafaqat hujjat yuritishni soddalashtiradi, balki ishchilar xavfsizligini oshirishda ham muhim innovatsion vosita sifatida xizmat qiladi.

XULOSA

Mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi yo‘riqnomalari ishlab chiqarish xavfsizligini ta’minlashning ajralmas qismi hisoblanadi. Ularni muntazam yangilab turish, elektron tizimlarga o‘tkazish va nazorat mexanizmlarini kuchaytirish mehnat sharoitlarini yaxshilashga, xodimlar salomatligini saqlashga va korxonaning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Xulosa qilib aytganda, elektron yo‘riqnomalar mehnat muhofazasi tizimini raqamlashtirish orqali ishchilar xavfsizligi darajasini oshiradi, nazoratni kuchaytiradi, baxtsiz hodisalar sonini kamaytiradi hamda korxonalarda xavfsiz mehnat muhitini shakllantirishga xizmat qiladi. Bu innovatsion yondashuv ishlab chiqarish samaradorligini oshirish bilan birga, inson salomatligi va hayotini asrashda eng muhim omillardan biriga aylanmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi. – Toshkent, 2023.
2. “Mehnat muhofazasi to‘g‘risida”gi Qonun. – O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to‘plami, 2016-y.
3. O‘zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi – Mehnat muhofazasi bo‘yicha yo‘riqnoma namunaviy tartiblari, 2022-y.
4. Xolmatov A., “Ish joyida xavfsizlik madaniyati va mehnat muhofazasi tizimi”, Toshkent: TDTU, 2021.
5. ILO (International Labour Organization). Occupational Safety and Health Management Systems (ILO-OSH 2001). Geneva, 2020.
6. www.lex.uz – O‘zbekiston Respublikasi mehnat qonunchiligi hujjatlari bazasi.

IOT ASOSIDAGI TA'LIM PLATFORMALARI ORQALI MASOFAVIY O'QITISHNING IMKONIYATLARI VA MUAMMOLARI.

Tillayeva Dilobar Abdugoffor qizi
Andijon davlat texnika instituti magistranti
dilobartillaeva@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada Internet of Things (IoT) texnologiyalarining zamonaviy ta'lim tizimidagi ahamiyati, xususan, masofaviy o'qitish jarayonidagi imkoniyatlari va mavjud muammolari yoritilgan. IoT texnologiyalari ta'lim jarayonini raqamlashtirish, o'quv faoliyatini avtomatlashtirish va interaktiv muhit yaratishda muhim o'rin tutadi. Shu bilan birga, texnik infratuzilmaning yetarli emasligi, o'qituvchilarning raqamli kompetensiyasi pastligi hamda kiberxavfsizlik bilan bog'liq muammolar bu jarayonni to'liq joriy etishga to'sqinlik qilmoqda. Maqolada IoT asosidagi masofaviy ta'limning afzalliklari, ijtimoiy-iqtisodiy foydasi hamda samarali yechimlar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: IoT, masofaviy ta'lim, raqamli transformatsiya, smart learning, o'quv platformalari, texnologik integratsiya, kiberxavfsizlik.

Kirish: So'nggi yillarda dunyo ta'lim tizimi raqamli transformatsiya bosqichiga o'tdi. Pandemiya jarayoni masofaviy ta'limning nafaqat muqobil, balki zarur shaklga aylanganini ko'rsatdi. Ana shu davrda Internet of Things (IoT) texnologiyalari o'qitish jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqdi. IoT texnologiyasi turli qurilmalarni internet tarmog'i orqali bog'lab, real vaqt rejimida ma'lumot almashish, kuzatish va boshqarish imkonini beradi. Ta'lim sohasida esa bu tizim o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi muloqotni qulaylashtiradi, o'quvchilarning faolligini oshiradi va dars jarayonini individuallashtirishga yordam beradi. Shuningdek, IoT texnologiyasi yordamida o'qituvchi o'quvchilarning faoliyatini tahlil qila oladi, ta'lim sifatini nazorat qiladi va o'quv jarayonini moslashtirish imkoniga ega bo'ladi. Biroq bu imkoniyatlar bilan birga qator muammolar ham yuzaga chiqadi, jumladan, texnik infratuzilma yetishmasligi, raqamli savodxonlik darajasining pastligi hamda ma'lumot xavfsizligining zaifligi IoT asosidagi

masofaviy ta'limning to'liq joriy etilishiga to'sqinlik qiladi. Shu sababli, mazkur maqolada IoT asosidagi masofaviy o'qitish tizimining afzalliklari va kamchiliklari, shuningdek, uni takomillashtirish yo'llari tahlil qilinadi [1,2].

Asosiy qism: IoT texnologiyalarining ta'limdagi o'rni tobora kengayib bormoqda. U o'quv jarayonini "aqlli" tizimga aylantiradi, ya'ni darslarni avtomatik kuzatish, o'quvchilarning faoliyatini tahlil qilish, ularning individual o'rganish tezligiga mos o'quv materiallarini taklif etish imkonini yaratadi. Zamonaviy o'quv platformalari, jumladan Moodle, Google Classroom, Edmodo va Blackboard kabi tizimlar IoT elementlari bilan boyitilib, masofaviy ta'lim jarayonini yanada interaktiv qiladi. O'qituvchi ushbu platformalar yordamida o'quvchilarning ishtirokini, topshiriqlarni bajarish tezligini, faolligini va o'quv natijalarini tahlil qilish imkoniga ega bo'ladi.

IoT asosidagi masofaviy ta'limning eng muhim afzalliklaridan biri – uning interaktivligi va shaxsga yo'naltirilganligi hisoblanadi. O'quvchi o'z tezligiga mos holda materialni o'zlashtiradi, o'qituvchi esa real vaqt rejimida ularning faoliyatini kuzatib, individual tavsiyalar bera oladi. Shuningdek, IoT ta'lim tizimida ma'lumotlarni to'plash va tahlil qilish imkoniyati mavjud bo'lib, bu o'qituvchiga o'quvchilarning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash imkonini beradi. Bu jarayon natijasida o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi, motivatsiyasi va mustaqil o'rganish ko'nikmalari sezilarli darajada ortadi. IoT texnologiyasi ta'limning barcha bosqichlarida qo'llanishi mumkin: boshlang'ich ta'limdan tortib oliy o'quv yurtigacha. Ayniqsa, chekka hududlarda yashovchi o'quvchilar uchun masofaviy o'qitish imkoniyati ularni zamonaviy ta'lim resurslariga teng darajada jalb etadi, bu esa ijtimoiy adolatni ta'minlash nuqtayi nazaridan muhim ahamiyatga ega [7,8].

Biroq IoT asosidagi masofaviy ta'lim tizimini joriy etishda ayrim muammolar mavjud. Eng avvalo, texnik infratuzilmaning yetishmasligi, past tezlikdagi internet, zamonaviy qurilmalarning yo'qligi o'quv jarayonining sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, kiberxavfsizlik masalasi ham dolzarb muammo bo'lib qolmoqda. O'quvchilarning shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilish, tizimni tashqi aralashuvdan saqlash va axborot xavfsizligini ta'minlash IoT ta'lim tizimining eng

muhim jihatlaridan biridir. Yana bir muhim masala – o‘qituvchilarning raqamli kompetensiyasi. Har bir pedagog IoT platformalaridan samarali foydalanish ko‘nikmasiga ega bo‘lishi zarur, aks holda texnologiyalar ta‘lim sifatiga ijobiy ta‘sir ko‘rsata olmaydi [3,4].

Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun bir qator yechimlar ishlab chiqish zarur. Eng avvalo, barcha ta‘lim muassasalarini yuqori tezlikdagi internet bilan ta‘minlash, zamonaviy texnik vositalarni joriy etish va o‘qituvchilarni raqamli pedagogika bo‘yicha muntazam o‘qitish lozim. Shuningdek, IoT platformalarini ishlab chiqishda milliy xavfsizlik standartlariga mos shifrlash va autentifikatsiya mexanizmlarini qo‘llash muhimdir. Innovatsion yondashuv asosida IoT tizimlarini sun‘iy intellekt bilan integratsiyalash, o‘quvchilarning bilim darajasini avtomatik baholovchi tizimlarni ishlab chiqish ta‘lim sifatini yanada oshiradi. Kelajakda IoT texnologiyalari ta‘limning ajralmas qismi sifatida nafaqat o‘quv jarayonini, balki butun ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ham yangi bosqichga olib chiqadi [2,4].

Xulosa: IoT texnologiyalariga asoslangan ta‘lim platformalari zamonaviy ta‘lim tizimini yangi bosqichga olib chiqayotgan eng muhim raqamli yechimlardan biri hisoblanadi. Ular orqali masofaviy o‘qitish jarayoni faqat bilim uzatish vositasi emas, balki o‘quvchi va o‘qituvchi o‘rtasidagi interaktiv muloqotni mustahkamlovchi, o‘quv faoliyatini avtomatlashtiruvchi va shaxsiy yondashuvni ta‘minlovchi kompleks tizimga aylanmoqda. IoT tizimlari yordamida o‘qituvchilar o‘quvchilarning faoliyatini real vaqt rejimida kuzatish, ularning darsdagi ishtirokini baholash va o‘zlashtirish darajasini aniqlash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Shuningdek, turli sensor va qurilmalar o‘quvchilarning individual ehtiyojlarini tahlil qilib, shaxsga mos ta‘lim yo‘nalishini shakllantirishga yordam beradi [8,10].

Biroq ushbu texnologiyalarni keng joriy etishda qator muammolar ham mavjud bo‘lib, ular orasida texnik infratuzilmaning yetishmasligi, internet tarmog‘ining barqaror emasligi, xavfsizlik tizimlarining sustligi va pedagoglarning IoT texnologiyalaridan foydalanish ko‘nikmalarining pastligi kabi masalalar muhim ahamiyatga ega. Shu sababli, ushbu tizimlarni rivojlantirish uchun davlat siyosati darajasida infratuzilmani kengaytirish, o‘qituvchilar uchun maxsus malaka oshirish

dasturlarini yo'lga qo'yish hamda IoT asosidagi platformalarni lokal sharoitga moslashtirish zarur [4,5].

Kelajakda IoT asosidagi masofaviy ta'lim platformalarining rivojlanishi ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish, o'qitish jarayonini shaxsga yo'naltirilgan shaklga o'tkazish va ta'limda innovatsion muhitni yaratishda muhim o'rin tutadi. Shuningdek, ushbu texnologiyalar ta'limning global integratsiyasi, resurslardan oqilona foydalanish va barcha qatlamlar uchun ta'lim imkoniyatlarini tenglashtirishga xizmat qiladi. Demak, IoT texnologiyalariga asoslangan ta'lim platformalari nafaqat masofaviy o'qitish sifatini yaxshilaydi, balki butun ta'lim tizimini raqamli transformatsiya yo'nalishida yangilanish sari yetaklaydi [6,9].

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Al-Fuqaha, A., Guizani, M., Mohammadi, M., Aledhari, M., & Ayyash, M. (2015). *Internet of Things: A Survey on Enabling Technologies, Protocols, and Applications*. IEEE Communications Surveys & Tutorials, 17(4), 2347–2376. <https://doi.org/10.1109/COMST.2015.2444095>
2. Gubbi, J., Buyya, R., Marusic, S., & Palaniswami, M. (2013). *Internet of Things (IoT): A Vision, Architectural Elements, and Future Directions*. Future Generation Computer Systems, 29(7), 1645–1660. <https://doi.org/10.1016/j.future.2013.01.010>
3. O'Keeffe, J., Buytaert, W., Mijic, A., Brozović, N., & Sinha, R. (2020). *The Use of IoT in Education: Opportunities and Challenges*. Journal of Educational Technology Development and Exchange, 13(1), 45–62.
4. Ahmed, E., Yaqoob, I., Hashem, I. A. T., & Gani, A. (2016). *Internet of Things for Education: A New Paradigm for Learning*. IEEE Access, 4, 5773–5786. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2016.2609139>
5. Popenici, S. A. D., & Kerr, S. (2017). *Exploring the Impact of Artificial Intelligence on Teaching and Learning in Higher Education*. Research and Practice in Technology Enhanced Learning, 12(1), 22–37.
6. UNESCO. (2021). *Reimagining Our Futures Together: A New Social Contract for Education*. Paris: UNESCO Publishing.

7. Hasanov, B. (2022). *Raqamli texnologiyalar yordamida ta'lim sifatini oshirishning istiqbollari*. "Ta'lim va innovatsiya" jurnali, 5(2), 112–118.
8. Tursunova, N. (2023). *Masofaviy ta'lim tizimida IoT texnologiyalarining roli*. Toshkent davlat pedagogika universiteti ilmiy axborotnomasi, 4(1), 75–81.
9. World Economic Forum. (2022). *Shaping the Future of Digital Economy and New Value Creation: IoT and Education Transformation Report*. Geneva: WEF.
10. Mukhopadhyay, S. C., & Suryadevara, N. K. (2018). *Internet of Things: Challenges and Opportunities in Education and Learning Systems*. Springer Nature.

****=*****=****

YANGI O'ZBEKISTONDA XIZMATLAR KO'RSATISH SOHASIDA TRANSFORMASIYALASHNING ISTIQBOLLARI

*Mirzayev Otabek Davronovich,
katta o'qituvchi
Andijon davlat texnika instituti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada xizmatlar ko'rsatish sohasini strategik rivojlantirishda transformasiya jarayonlarinig o'zni ko'rsatib berilgan, shuningdek, xizmatlar ko'rsatish sohasi milliy iqtisodiyotdagi iqtisodiy va ijtimoiy sohalaridagi muammolarni bartaraf etish va ularni boshqarishni o'rganishga bag'ishlangan.

Kalit so'zlar: Strategiya, raqamli texnologiyalar, katta xajmdagi ma'lumotlar, sun'iy intellekt texnologiyalari, xizmatlar sektori, bulutli hisoblash.

Kirish. Milliy iqtisodiyotda xizmatlar sohasi zarur va muhim segmentlardan biri bo'lib, jamiyat azolarining turmush darajasida, korxonalarning iqtisodiy va moliyaviy faoliyatida, davlat boshqaruvi samaradorligida shu bilan birga jamiyatning gender tengligida katta rol o'ynaydi. Halqaro ekspertlar tomonidan, O'zbekiston Markaziy Osiyoda iqtisodiyoti eng tez rivojlanayotgan davlat sifatida etirof etilmoqda. Keyingi yillarda O'zbekiston "Yangi O'zbekiston" konsepsiyasi asosida ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarni kengaytirib, shuningdek, xizmatlar ko'rsatish sohasini takomillashtirish, raqamlashtirish orqali o'zaro integratsiyani amalga oshirish orqali xalqaro standartlarga moslashtirish yo'lini tanlagan. Ushbu tezisda xizmatlar sektori

qanday yo'llar bilan transformasiyalanishi mumkinligi, uning istiqbollari va asosiy muammolari tahlil qilinadi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Xizmatlar ko'rsatish sohasida rivojlanishni madsadi, sohada transformatsiyalash jarayonlarini jadallashtirish orqali diversifikatsiyani amalga oshirish xisoblanadi. Bu istiqboli bo'y'icha bir qator mahalliy olimlar shug'ullanishgan, jumladan Muxammedov M, Muxammedov M.M., Urunbaeva Yu.P., Pirnazarovna U.Y., Raximberdiyev T., Khasanovna D. D., Shodmonovna S. C. va boshqalar. Sanab o'tilgan olimlarning asarlarida xizmatlar ko'rsatish sohasini mustaqil ravishda rivojlantirib, umumiy iqtisodiy samarani shakllantirishda asosiy mezonlardan biri sifatida yuzaga chiqadi, bu esa xizmatlar ko'rsatish sohasi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga qo'shgan hissasining to'liqligini aks ettiradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada mantiqiy fikrlash, mantiqiy tahlil usullaridan foydalanilgan bo'lib, xizmatlar ko'rsatish sohasini rivojlantirishga oid respublikada ishlab chiqilgan umumiy strategiya, Prezident Sh.M.Mirziyoyevning qabul qilgan farmonlari hamda tadqiqot mavzusiga oid adabiyotlar bo'lib hisoblanadi.

Tahlil va natijalar. I. Xizmatlar sohasi va uning ahamiyati.

1. Xizmatlar sohasi tushunchasi va tarkibi.

Xizmatlar ko'rsatish sohasi – asosiy faoliyati iste'molchilar ehtiyojini qondirish hisoblanib, unga asosan quyidagi sohalar kiradi: sog'liqni saqlash, ma'lumot va kommunikatsiya texnologiyalari (MKT), ta'lim, turizm, moliya, transport va logistika, davlat xizmatlari (davlat boshqaruvi, ma'muriy xizmatlar) va shunga o'xshash sohalardir. Shuningdek, ularda innovatsiyalar, intellektual kapital, raqamli texnologiyalar, inson kapitali katta ahamiyatga ega hisoblanadi.

2. Iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyati.

Xizmatlar ko'rsatish sohasi sektorining yalpi ichki mahsulot (YaIM) tarkibida salmog' tobora oshib bormoqda. Shu bilan birga, ish o'rinlari yaratish va bandlik masalasini hal qilishda asosiy markaziy rolni o'ynaydi. Fuqarolarning to'lov likvidligini yashash darajasini yaxshilash, shahar va qishloq infratuzilmasini

rivojlantirish, sifatli talim va sog‘liqni saqlash xizmatlarini ta‘minlash orqali ijtimoiy barqarorlikni oshiradi.

3. O‘zbekiston kontekstida xizmatlar sohasining holati

So‘nggi yillarda davlat milliy iqtisodiyoda xizmatlar sektorini modernizatsiya qilishga katta e‘tibor bermoqda, xususan, davlat xizmatlarini raqamlashtirish (Davlat xizmatlari yagona portali, elektron hukumat tizimi), sog‘liqni saqlash, ta‘lim, transport va logistika sohalarida innovatsion texnologiyalarning integratsiyalashuvi jadallik bilan amalga oshmoqda. Xalqaro moliyaviy-iqtisodiy tashkilotlar, xorijiy investitsiyalar xizmatlar sektoriga “xorijiy ekspertlarni jalb etgan holda hududlarning xizmat ko‘rsatish sohasidagi ixtisoslashuvini aniqlash, ular asosida tuman va shaharlarda xizmatlarni rivojlantirishning konsepsiyalari va master-rejalarini ishlab chiqish”³ faol kirmoqda. Bunda esa xizmatlar ko‘rsatish sohasida sifat va xajmning tobora oshib borayotganligi bo‘yicha ishlar amalga oshirilmoqda.

II. Transformasiyalash yo‘llari va asosiy tendensiyalar

1. Xizmatlar ko‘rsatish sohasida raqamlashtirish va digitalizatsiya

Davlat xizmatlari (soliqlar, pensiya, ijtimoiy nafaqalar, huquqiy registrlar) onlayn platformalar orqali taqdim etilishi – fuqarolar uchun qulaylik, korrupsiyani kamaytirish asosiy omillardan biri bo‘ldi. Elektron to‘lov tizimlari, mobil ilovalar, “smart shahar” texnologiyalari orqali fuqarolar ehtiyojlarini tez, samarali qondirilishi amalga oshirilmoqda. Big Data, sun‘iy intellekt va ma‘lumotlar tahlili (“analytics”) xizmatlar sifatini oshirish, xizmat ko‘rsatish jarayonlarini oldindan prognoz qilish imkonini bermoqda.

2. Innovatsiyalar va yangi biznes-modellar

Sektor ichida startaplar va kichik biznes ishtiroki, raqamli platformalar (masalan, onlayn ta‘lim, telemeditsina, e-tijorat) rivojlanishi. Hamkorlik (public-private partnership – PPP) loyihalari orqali turizm infratuzilmasi, transport, logistika, dam olish zonalari tashkil etish. Shuningdek, xizmatlar eksporti va turizm markazlariga aylanish – xalqaro talabga mos xizmat paketlari.

---

³ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 27.01.2022 yildagi PQ-104-son

3. Inson kapitali va malakaning oshirilishi

Kadrlarning malakasini oshirish, xizmat ko'rsatish madaniyatini yanada ijobiy tomonga shakllantirish. Til bilimi, kommunikatsiya ko'nikmalari, raqamli savodxonlik, o'quv dasturlarini xalqaro standartlarga muvofiq yangilash hamda amaliyotga asoslangan, interaktiv metodlar bilan biznes va oliy ta'lim o'rtasidagi aloqalarni kuchaytirish zarur.

4. Infratuzilmani rivojlantirish

Transport tarmoqlari, logistika markazlari, kommunikatsiya tizimlari, qo'llab-quvvatlovchi infratuzilma (to'liq tarmoq, elektr energiyasi, internet) kengaytirilishi. Shahar va tuman infratuzilmasida zamonaviy xizmat markazlarini tashkil etish, fuqarolar oqimining qurilma va manzillarini optimallashtirish.

5. Normativ-huquqiy va institutsional islohotlar

Litsenziyalash, sertifikatlash, standartlar va normativlarni takomillashtirish; shaffof boshqaruv va nazorat mexanizmlari. Soliq va moliyaviy rag'batlantirish, davlat tomonidan subsidiya va grantlar; xizmat eksportini rag'batlantirish uchun imtiyozlar. Xususiy va davlat sektori o'rtasida vakolatlar taqsimoti, mahalliy boshqaruvlarning vakolatlarini kengaytirish.

III. Muammolar va to'sqinlik qiluvchi omillar

1. Texnologik va infratuzilma muammolari.

Internet tezligi va qamrovi, mobil aloqa sifati, elektr ta'minoti barqarorligi kabi infratuzilma jihatidan kamchiliklar. Raqamli savodxonlik yetishmasligi – ayniqsa qishloq joylarda; xizmat ko'rsatuvchilarning va iste'molchilarning texnologiyalarga moslasha olmasligi.

2. Moliyaviy cheklovlar va sarmoya kamligi.

Xizmatlar ko'rsatish sektorida investitsiyalar yetarli emasligi, ayniqsa kichik korxonalarning moliyaviy imkoniyatlarining chekligi. Kredit resurslari va lekin foiz stavkalari, garov talablarining qattiqligi xizmat ko'rsatish biznesi uchun xavfni oshiradi.

3. Kadrlar va malaka muammosi.

Xizmat ko'rsatish sohasida malakali, xizmat madaniyatiga ega kadrlarning yetishmasligi. Tayyorlov yo'nalishlari va amaliyotga asoslangan ta'lim dasturlarining kamligi; til ko'nikmalari, xorijiy tajriba almashuvi cheklanganligi.

4. Normativ-huquqiy va boshqaruviy muammolar.

Me'yorlar va standartlar mos kelmasligi; litsenziya va sertifikatlashtirish jarayonlarining murakkabligi. Korrupsiya va ma'lumotlarning shaffofligi masalalari; davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlik mexanizmlarining tushunarli va barqaror bo'lmisligi.

5. Bozor va raqobat muhitining yetishmasligi.

Narx va sifat bo'yicha raqobatbardoshlikning kamligi – xizmatlarning narxi yuqori, sifati esa past bo'lishi. Xizmatlar exporti bilan shug'ullanuvchi korxonalar va brand yaratish bo'yicha tajribaning kamligi.

IV. Yuqoridagilar uchun istiqbolli yo'nalishlar va takliflar

1. Raqamli xizmatlar va e-xizmatlar kengaytirilishi.

1. Elektron hukumatni yanada rivojlantirish: barcha davlat xizmatlarini yagona raqamli platformaga birlashtirish; onlayn identifikatsiya, biometrik autentifikatsiya. Mobil ilovalar orqali xizmatlarga kirish imkonini kengaytirish, foydalanuvchi interfeysini soddalashtirish.

2. Innovatsion loyihalar va startap ekotizimi Innovatsion markazlar, texnoparklar, biznes inkubatorlar orqali xizmatlar sohasida startaplarni qo'llab-quvvatlash. Xorijiy investorlar va texnologik hamkorlikni jalb qilish; xalqaro tajriba asosida servis ko'rsatish standartlarini joriy etish zaxur.

3. Infratuzilmaviy va hukumat tarafidan rag'batlantirish choralarini kuchaytirish

Transport, logistika, kommunikatsiya, energetika infratuzilmasini yaxshilash; shuningdek, mintaqa va shaharlararo xizmat ko'rsatish markazlarini rivojlantirish. Soliq imtiyozlari, subsidiya, grantlar, mikroqarzlar orqali kichik va o'rta xizmat ko'rsatuvchi korxonalarga yordamlarni kuchaytirish, yuridik shaxslar va yakka tartibdagi tadbirkorlarni qo'llab-quvvatlash. Me'yoriy huquqiy bazani

soddalashtirish, litsenziyalash va sertifikatlashtirish jarayonlarini optimallashtirish zarur.

V.Xulosa

Yangi O‘zbekistonda xizmatlar sohasining transformatsiyasi – mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining muhim ustuni sifatida namoyon bo‘lmoqda. Raqamli texnologiyalar, innovatsiyalar, xizmatlar eksporti va turizm sohaslarining kengaytirilishi, infratuzilmaviy va kadrlar salohiyatini mustahkamlash – bularning barchasi xizmatlar sohasini zamonaviy, samarali va xalqaro raqobatbardosh darajaga olib chiqadi.

Ammo, bu yo‘lga erishish uchun quyidagi muhim shartlar amal qilishi zarur: texnologik infratuzilmani kengaytirish, moliyaviy va normativ-huquqiy cheklovlarni yumshatish, inson kapitaliga investitsiya qilish va davlat-hususiylar sektor hamkorligini kuchaytirish. Shu bilan birga, fuqarolarning ehtiyojlarini yaxshi anglash, sifat nazoratini yo‘lga qo‘yish hamda shaffoflikni ta’minlash ortiqcha unutilmasligi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Muxammedov M. va boshqalar “Xizmat ko‘rsatish sohasi va turizmni rivojlantirishning nazariy asoslari”- S.: Zarafshon 2017.-299 b.
2. Muxammedov M.M., Yu.P.Urunbaeva Aholi turmush darajasini shakllantirish omillariga oshirish istiqbollari. Risola. «Zarafshan», 2010.-131 b.
3. Urunbaeva Yu. P. Xizmat ko‘rsatish sohasi va aholi turmush darajasi: o‘zaro bog‘liqligi va rivojlanish istiqbollari. Monografiya. Toshkent.: «FAN», 2013.- 156 b.
4. Urunbaeva Yu.P. Puti povqsheniya urovnya jizni naseleniya //«Vestnik Regionalg’nogorazvitiya» nauchnyy jurnal. – Karaganda: 2008. № 2(16).- S. 97-100.
5. ‘irnazarovna, U. Y. (2024). LABOR RESOURCES-INVALUABLE ASSETS. International journal of scientific researchers (IJSR) INDEXING, 4(2), 443-446.
6. ‘irnazarovna, U. Y. (2024). THE THEORETICAL FRAMEWORK FOR MUSEUM TOURISM DEVELOPMENT. International journal of scientific researchers (IJSR) INDEXING, 4(2), 355-358.

ZAMONAVIY GLOBALLASHUV SHAROITIDA MILLIY QADRIYATLAR VA MA'NAVIYAT MUAMMOLARI

*Aripova Zulfiyaxon Solijonovna,
Falsafa fanlar nomzodi dotsent
Andijon davlat texnika instituti
“Tillar va gumanitar fanlar” kafedrası*

Annotatsiya: Maqolada globallashuv jarayonlarining milliy qadriyatlar va ma'naviy kimlikka ta'siri falsafiy jihatdan tahlil qilinadi. Madaniy unifikatsiya, axborot texnologiyalari va iste'mol jamiyatining ma'naviy inqirozga olib kelishi, milliy qadriyatlarni saqlash va zamonaviy global tendentsiyalar o'rtasidagi dialektik ziddiyatlar hamda ma'naviy qayta tiklanish yo'llari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: globallashuv, milliy qadriyatlar, ma'naviyat, madaniy kimlik, ma'naviy inqiroz, aksiologiya, milliy o'zlik, madaniyatlararo muloqot, ma'naviy transformatsiya

Annotation : The article philosophically analyzes the impact of globalization processes on national values and spiritual identity. Cultural unification, information technologies and consumer society's contribution to spiritual crisis, dialectical contradictions between preserving national values and modern global trends, and ways of spiritual revival are examined.

Keywords: globalization, national values, spirituality, cultural identity, spiritual crisis, axiology, national identity, intercultural dialogue, spiritual transformation

Аннотация: В статье философски анализируется влияние процессов глобализации на национальные ценности и духовную идентичность. Рассматриваются культурная унификация, влияние информационных технологий и общества потребления на духовный кризис, диалектические противоречия между сохранением национальных ценностей и современными глобальными тенденциями, а также пути духовного возрождения.

Ключевые слова: глобализация, национальные ценности, духовность, культурная идентичность, духовный кризис, аксиология, национальное самосознание, межкультурный диалог, духовная трансформация

XXI asrning eng muhim muammolaridan biri globallashuv sharoitida milliy qadriyatlar va ma'naviyatning saqlanishi masalasidir. Globallashuv – bu nafaqat iqtisodiy va siyosiy integratsiya jarayoni, balki madaniy, axloqiy va falsafiy transformatsiyaning murakkab hodisasidir[1]. U. Bek ta'kidlaganidek, globallashuv “milliy chegaralar yo'qolib borayotgan va jamiyat, siyosat hamda madaniyat millat-davlat aksiomalari qo'llanilmaydigan holatga aylanayotgan jarayonlardir”[2].

Globallashuv jarayonlari milliy ma'naviyatga ikki tomonlama ta'sir ko'rsatadi. Birinchidan, madaniy yakkatugunlik va standartlashtirish tendentsiyasi kuchaymoqda. E. Giddens fikricha, globallashuv “g'arb modernizmining universallashtirishi”ga olib keladi[3]. Bu jarayon mahalliy qadriyatlar tizimini parchalaydi va iste'mol mafkurasini o'rnatadi.

Ikkinchidan, raqamli texnologiyalar va ommaviy axborot vositalari ma'naviy hayotning tabiiy uzluksizligini buzadi. M. Kastels “tarmoq jamiyati” kontseptiyasida ko'rsatganidek, zamonaviy axborot oqimi milliy madaniy kodlarni yemirlaydi va “lokal ma'nolar global kuchlar tomonidan so'riladi”[4].

O'zbek faylasufi N. Sharipov ta'kidlashicha, “globallashuv sharoitida ma'naviy qadriyatlarning nisbiylanishi milliy o'zligini yo'qotish xavfini tug'diradi”[5]. Bu fikr rus olimlari V.S. Stepin va A.A. Guseynovning ma'naviy inqiroz to'g'risidagi konsepsiyalari bilan uyg'unlashadi[6].

Globallashuv kontekstida milliy va universal qadriyatlar o'rtasidagi munosabat falsafiy jihatdan murakkab masaladir. A.S. Panarin ta'kidlaganidek, “milliy xususiyatlarni saqlab qolish global taraqqiyotning sharti hisoblanadi, chunki madaniy xilma-xillik insoniyat taraqqiyotining manbaidir”[7].

O'zbek faylasufi M. Bekmurodov milliy qadriyatlarni “xalqning tarixiy tajribasi asosida shakllangan, uning ma'naviy-axloqiy kimligini belgilovchi va ijtimoiy hayotni tartibga soluvchi normalar tizimi” deb ta'riflaydi[8]. Bu ta'rif milliy qadriyatlarning statik emas, balki dinamik xususiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

Zamonaviy globallashtirilgan dunyoda ma'naviy inqirozning bir necha jiddiy ko'rinishlari mavjud:

Birinchidan, aksiologik nisbiylilik – barcha qadriyatlarning teng ekanligi haqidagi noto'g'ri tushuncha. Ch. Teylor bu holatni “ma'nosizlik hissi va hayotning ahamiyatsizligi” deb xarakterlaydi[9].

Ikkinchidan, iste'molchilik mafkurasining hukmronligi. E. Fromm ko'rsatganidek, “ega bo'lish” tamoyili “mavjud bo'lish” tamoyilini siqib chiqarmoqda[10]. Bu insonning ma'naviy o'sishiga to'sqinlik qiladi.

Uchinchidan, an'anaviy institutlarning zaiflanishi. Oila, din, milliy madaniyat kabi ma'naviyat tashuvchi institutlar o'z ta'sir kuchini yo'qotmoqda[11].

Milliy ma'naviyatni saqlash: falsafiy strategiyalar

Milliy qadriyatlarni saqlash va rivojlantirish uchun bir nechta falsafiy yondashuvlar mavjud:

1. Madaniy dialog konsepsiyasi. UNESCO ning “Madaniyatlararo muloqot” dasturi asosida ishlab chiqilgan bu yondashuv milliy va global qadriyatlar o'rtasida ko'priklarni o'rnatishni ko'zda tutadi[12].
2. Milliy qadriyatlarning ijodiy transformatsiyasi. O'zbek faylasufi E. Yo'ldoshev ta'kidlaganidek, “milliy qadriyatlar muzeifikatsiya qilish ob'yekti emas, balki zamonaviy muammolarni hal qilishning ma'naviy resursi bo'lishi kerak”[13].
3. Ma'naviy ta'lim tizimini takomillashtirish. Rus olimlari I.A. Ilyin va N.A. Berdyayev ta'kidlaganidek, ma'naviy tarbiya milliy madaniyat asosida shakllanishi zarur[14].
4. Falsafiy refleksiya va tanqidiy fikrlash. J. Habermas ko'rsatganidek, milliy qadriyatlar zamonaviy sharoitda “kommunikativ aql” asosida qayta o'ylab chiqilishi kerak[15].

Globallashuv sharoitida milliy qadriyatlar va ma'naviyatni saqlash masalasi falsafiy jihatdan murakkab dialektik ziddiyatni aks ettiradi: bir tomondan, madaniy kimlikni saqlash zarurati, ikkinchi tomondan, jahon hamjamiyatiga integratsiya ehtiyoji. Bu muammoning yechimi milliy qadriyatlarni dogmatik tarzda

muzeylashtirish emas, balki ularni ijodiy transformatsiya qilish va zamonaviy global qiyinchiliklarni hal qilishning ma'naviy resursi sifatida foydalanishdan iborat.

Falsafiy nuqtai nazardan, milliy ma'naviyat – bu yopiq sistema emas, balki universal insoniy qadriyatlar bilan doimiy muloqotda bo'lgan ochiq tizimdir. Shu boisdan, milliy va global, an'anaviy va zamonaviy o'rtasidagi muvozanatni topish zarurati bugungi kunning eng dolzarb falsafiy vazifasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Эргашев И.Э. Глобализация и национальная идентичность. – Ташкент: Фан, 2019. – 156 с.
2. Beck U. What is Globalization? – Cambridge: Polity Press, 2000. – P. 11.
3. Giddens A. The Consequences of Modernity. – Stanford: Stanford University Press, 1990. – P. 63.
4. Castells M. The Rise of the Network Society. – Oxford: Blackwell Publishers, 1996. – P. 469.
5. Шарипов Н.Х. Миллий қадриятлар ва глобаллашув. – Тошкент: Ўзбекистон, 2018. – 98-б.
6. Степин В.С. Цивилизация и культура. – СПб.: СПбГУП, 2011. – 408 с.; Гусейнов А.А. Философия как этический проект // Вопросы философии. – 2014. – № 5. – С. 16-26.
7. Панарин А.С. Глобальное политическое прогнозирование. – М.: Алгоритм, 2002. – С. 234.
8. Бекмуродов М.М. Миллий қадриятлар фалсафаси. – Тошкент: Фалсафа ва ҳуқуқ институти, 2020. – 67-б.
9. Taylor C. The Ethics of Authenticity. – Cambridge: Harvard University Press, 1992. – P. 45.
10. Фромм Э. Иметь или быть? – М.: АСТ, 2018. – С. 89.
11. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008. – 176 б.
12. UNESCO. Universal Declaration on Cultural Diversity. – Paris: UNESCO, 2001.

- 13.Йўлдошев Э.Р. Миллий ўзлик ва глобал жамият // Фалсафа ва ҳуқуқ. – 2021. – № 3. – 12-17 б.
- 14.Ильин И.А. Путь духовного обновления. – М.: Институт русской цивилизации, 2011. – 432 с.; Бердяев Н.А. Судьба России. – М.: АСТ, 2019. – 320 с.
- 15.Habermas J. Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy. – Cambridge: MIT Press, 1996. – P. 287.

****=*****=****

KONFUTSIYLIKDAGI AXLOQIY KAMOLOT YO'LI VA MARKAZIY OSIYO TASAVVUF MAKTABLARIDAGI “KOMIL INSON” KONSEPSIYASI

Egamov Oyatillo Xabibillo o'g'li
Dinshunoslik fani stajyor o'qituvchisi
Andijon davlat texnika instituti
+99897-976-03-30
e-mail: oyatilloegamov6@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu tezisda Konfutsiylikdagi axloqiy kamolot yo'li va Markaziy Osiyo tasavvuf maktablaridagi “komil inson” konsepsiyasi qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda insonning ma'naviy takomili, axloqiy qadriyatlar hamda ijtimoiy barkamollikka erishish yo'llari o'rganiladi.

Kalit so'zlar: Konfutsiylik, tasavvuf, komil inson, axloqiy kamolot, Markaziy Osiyo.

Annotation: In this thesis presents a comparative analysis of the Confucian path of moral perfection and the “Perfect Man” concept in Central Asian Sufi schools. It explores moral values, spiritual development, and the ways of achieving ethical and social harmony in human life.

Keywords: Confucianism, Sufism, perfect man, moral perfection, Central Asia.

Аннотация: В данном тезисе проводится сравнительный анализ пути нравственного совершенства в конфуцианстве и концепции «совершенного

человека» в суфийских школах Средней Азии. Рассматриваются духовное развитие, моральные ценности и пути достижения гармонии в обществе.

Ключевые слова: конфуцианство, суфизм, совершенный человек, нравственное совершенство, Средняя Азия.

Insoniyat tarixida turli falsafiy va diniy ta'limotlar inson kamoloti masalasiga o'ziga xos yondashuvlar ishlab chiqqan. Konfutsiylik va tasavvuf ikki mustaqil madaniy-diniy an'ana bo'lsa-da, ularning inson takomili, ma'naviy kamolot va ideal shaxs haqidagi g'oyalari qator muhim umumiy xususiyatlarga ega. Ushbu tadqiqot Qadimgi Xitoyda vujudga kelgan Konfutsiy ta'limotidagi axloqiy kamolot yo'li bilan Markaziy Osiyoda shakllangan tasavvuf maktablarining "komil inson" (al-insān al-kāmil) konsepsiyasini qiyosiy tahlil qilishga qaratilgan.

Tadqiqotning dolzarbligi zamonaviy globallashuv sharoitida turli madaniy-diniy an'analarning qiyosiy tahlili madaniyatlararo dialogni rivojlantirish va umumbashariy qadriyatlarni aniqlashda muhim ahamiyatga ega. Konfutsiylik ming yillar davomida Sharq Osiyo mamlakatlarining madaniyatiga katta ta'sir ko'rsatgan, tasavvuf esa islom sivilizatsiyasining ma'naviy yadrosini tashkil etib, Markaziy Osiyoda o'ziga xos rivojlanish yo'lini bosib o'tgan.

Konfutsiy (m.a. 551-479) tomonidan yaratilgan ta'limot Xitoy madaniyatining eng ta'sirli falsafiy tizimiga aylangan. Uning "Lunyu" ("Suhbatlar va mulohazalar") asarida inson kamolotiga erishish yo'llari batafsil bayon etilgan. Konfutsiy ta'limotining markazida "junzi" (君子) – axloqiy jihatdan kamol topgan, fazilatlarga ega, olijanob shaxs g'oyasi turadi[1].

Junzi kontsepsiyasi dastlab "zodagonlar o'g'li" degan ma'noni anglatgan, lekin Konfutsiy bu tushunchaga yangicha, axloqiy-ma'naviy mazmun kiritdi. Uning ta'limotida junzi zodagonlikka emas, balki ma'naviy va axloqiy fazilatlarga ega bo'lgan har qanday inson. Bu inqilobiy g'oya ijtimoiy ierarxiyani tug'ma huquqlardan emas, balki shaxsiy fazilatlardan kelib chiqqan holda qayta ta'rifladi.

Junzi o'zini-o'zi takomillashtirish yo'lini tanlagan, doimiy ravishda ichki olamini yaxshilashga intiluvchi, yuqori axloqiy tamoyillarga amal qiluvchi shaxsdir

Konfutsiy junzining xususiyatlarini ta'riflashda ta'kidlaydi: "Junzi o'z-o'ziga talabchan, kichik inson esa boshqalardan talab qiladi". Bu o'z-o'zini tanqid qilish va doimiy o'z ustida ishlash qobiliyatidir. Junzi kamchiliklarini tan oladi va ularni bartaraf etishga harakat qiladi.

Konfutsiy axloqiy kamolotning asosiy tamoyillarini belgilagan:

- Ren (仁) – insonparvarlik, mehr-shafqat fazilati eng oliy fazilat hisoblanadi. Bu boshqa odamlarga mehr-shafqat, hamdardlik, hurmat va g'amxo'rlikni ifodalaydi. Konfutsiy ta'kidlaydi: "O'zingga xohlamagan narsani boshqalarga qilma".
- Li (礼) – odoblilik, marosimlar va tartib-qoidalar fazilati ijtimoiy tartib va munosabatlarni tartibga soluvchi qoidalar tizimini anglatadi. Li ichki ren bilan chambarchas bog'liq va ichki mehr-hurmatni tashqi shaklga aylantiradi.
- Yi (义) – adolat, to'g'rilik fazilati har qanday vaziyatda to'g'ri harakatni tanlash qobiliyatini bildiradi. Bu ichki axloqiy kompas bo'lib, insonga to'g'ri va noto'g'rini farqlash imkonini beradi.
- Zhi (智) – donolik fazilati amaliy donolik, hayotiy hikmatni ifodalaydi. Bu inson va jamiyat tabiati haqidagi chuqur tushuncha, to'g'ri va noto'g'rini farqlash qobiliyatidir.
- Xin (信) – ishonch, halollik fazilati o'z so'ziga sodiq qolish va boshqalar ishonchiga loyiq bo'lishni anglatadi. Bu ijtimoiy munosabatlarning poydevoridir.

Konfutsiy ta'limotida kamolot bosqichma-bosqich erishiladigan maqsaddir. "Lunyu"da Konfutsiy o'z hayotiy yo'lini tasvirlaydi: "15 yoshda ilmga intildim, 30 yoshda mustahkamlandim, 40 yoshda shubhalardan xalos bo'ldim, 50 yoshda osmon irodasini bildim, 60 yoshda qulog'im ochildi, 70 yoshda yuragimning xohishiga ergashdim va hech qachon chiziqdan chiqmadim". Bu bosqichlar o'z-o'zini takomillashtirish jarayonini ko'rsatadi.

Kamolot yo'lida ta'lim va o'rganish muhim rol o'ynaydi. Konfutsiy: "O'rganib, o'ylamasang, behuda bo'ladi; o'ylab, o'rganmasang, xavfli bo'ladi" deydi, bu bilim va tafakkurning uyg'unligini ta'kidlaydi.

“Komil inson” (al-insān al-kāmil) konsepsiyasi tasavvuf falsafasining eng muhim g’oyalardan biri bo’lib, islom mistisizmining oliy maqsadini ifodalaydi. Bu kontseptsiya Muhyiddin ibn Arabiy (1165-1240) tomonidan to’liq ishlab chiqilgan[2]. Ibn Arabiy “Fusus al-Hikam” va “Al-Futuhāt al-Makkiyya” asarlarida komil inson g’oyasini chuqur falsafiy tahlil qilgan.

Ibn Arabiy ta’limotida komil inson Xudoning sifatlarini o’zida aks ettirgan, yaratilishning sirlarini anglab yetgan, haqiqatga yetgan va Xudo bilan ma’naviy birlikka erishgan zotdir. Komil inson makrokosmos va mikrokosmos o’rtasidagi ko’prik, osmon va yer o’rtasidagi vositachi hisoblanadi.

Markaziy Osiyo tasavvuf maktablari, xususan Naqshbandiya, Yasaviya va Kubraviya tariqatlari bu konsepsiyani mintaqaning madaniy-tarixiy xususiyatlariga moslashtirib rivojlantirganlar³.

Naqshbandiya tariqati Markaziy Osiyoda eng ta’sirli tasavvuf yo’nalishlaridan biri. Tariqat asoschisi Xoja Bahouddin Naqshband (1318-1389) Buxoro yaqinida tug’ilgan va “tariqati xojagon” (xojalar yo’li) deb nomlanadigan qadimiy tasavvuf an’anasini davom ettirdi[4].

Naqshbandiya tariqatining asosiy tamoyillari sakkizta printsiptan iborat: Hush dar dam (nafasda hushyor bo’lish), Nazar bar qadam (qadamga nazar solish), Safar dar vatan (ichki ma’naviy sayohat), Xilvat dar anjuman (jamoatda yolg’izlik), Yod kard (Xudoni esda tutish), Boz gasht (Xudoga qaytish), Nigoh dasht (qalbni nazorat qilish), Yod dasht (ma’naviy hushyorlik). Bu prinsiplar murshid rahbarligida amalda qo’llaniladi[5].

Xoja Ubaydulloh Ahror (1404-1490) Naqshbandiya tariqatini rivojlantirishda muhim rol o’ynagan. Uning ta’limotida komil inson nafaqat ma’naviy kamolotga erishgan, balki ijtimoiy mas’uliyatga ham ega. Ahror “tasavvufi faol” g’oyasini ilgari surdi – sofiy jamiyatning yaxshilanishi uchun faol ishtirok etishi kerak[6].

Xoja Ahmad Yasaviy (vafoti 1166-1167) tomonidan asos solingan Yasaviya tariqati turkiy xalqlar o’rtasida keng tarqalgan. Uning “Devoni Hikmat” asari turkiy tilda yozilgan eng qadimiy tasavvufiy asarlardan biri bo’lib, komil inson obrazi oddiy xalqqa tushunarli til bilan taqdim etilgan[8].

Yasaviy ta'limotida komil insonga erishish yo'li zohidlik, Xudoga muhabbat, zikr va muraqaba orqali amalga oshiriladi. Yasaviy "ilmi hol" (holatlar bilimi)ni "ilmi qol" (so'zlar bilimi)dan ustun qo'yadi – amaliy ma'naviy tajriba muhimroqdir. Yasaviya tariqatining xususiyatlaridan biri jahriy zikr (ovoz chiqarib zikr) amaliyotidir.

Kubraviya tariqati Najmiddin Kubro (1145-1221) tomonidan Xorazmda asos solingan. Kubro qat'iy intizom va ma'naviy mashqlar tizimini joriy etgan. Uning "Fawatih al-jamal va favawih al-jalal" asarida ma'naviy tajriba va ruhiy holatlar batafsil tavsiflangan. Kubraviya tariqatida ranglar ramziyati muhim ahamiyatga ega[9].

Konfutsiylik va Markaziy Osiyo tasavvufini qiyoslash turli sivilizatsiyalarning inson kamoloti masalasiga yondashuvini tushunish uchun muhimdir.

O'z-o'zini takomillashtirish ikkala ta'limotning markazida turadi. Konfutsiyda junzi bo'lish uchun zodagon bo'lish shart emas, tasavvufda ham maxsus ijtimoiy maqom talab qilinmaydi. Bu demokratik printsiptan ikkala ta'limotning progressiv xususiyatidir.

Murabbiy roli muhim o'rin tutadi. Konfutsiylikda "shi" (ustoz), tasavvufda murshid (pir, shayx) shogirtlarni yo'lga soladi va ma'naviy holatini kuzatadi[10].

Axloqiy fazilatlarga urg'u asosiy xususiyatdir. Konfutsiylikda ren, li, yi, zhi, xin fazilatlari, tasavvufda sabr, taqvo, tawakkul, ikhlas, sidq fazilatlari alohida ta'kidlanadi.

Bosqichma-bosqich rivojlanish prinsipi umumiydir. Konfutsiylikda kamolot bosqichlari, tasavvufda maqomlar (maqāmāt) va hollar (ahwāl) tizimi mavjud.

Konfutsiylik antropotsentrik va bu dunyoviy yo'nalishga ega. Konfutsiy o'lim keyingi hayot haqida savollarga javob berishdan bosh tortgan. Tasavvuf esa teosentrik va transcendent – markazda Xudo va Unga yaqinlashish turadi.

Konfutsiylikda maqsad ijtimoiy uyg'unlik va axloqiy kamolot, junzi jamiyat a'zosi bo'lib qoladi. Tasavvufda esa maqsad Xudo bilan birlik (wahdat), o'zlikdan xalos bo'lish (fano) va Xudoda qolish (baqa)dir.

Konfutsiylik marosimlar, ta'lim, klassik matnlarni o'rganishga urg'u beradi. Tasavvuf zikr, muraqaba, riyozat, xalvat va ma'naviy mashqlarni qo'llaydi.

Konfutsiylikdagi axloqiy kamolot yo'li va Markaziy Osiyo tasavvufidagi "komil inson" konsepsiyasi turli kontekstlarda paydo bo'lgan bo'lsa-da, inson takomili masalasiga o'xshash yondashuvlarni namoyish etadi. Ikkala ta'limot ham inson salohiyatiga ishonch, axloqiy fazilatlarga urg'u va bosqichma-bosqich rivojlanish g'oyasini ulashadi.

Biroq, falsafiy asoslari, yakuniy maqsadlari va amaliy usullari tubdan farq qiladi. Konfutsiylik bu dunyoda inson va jamiyatni yaxshilashga, tasavvuf esa Xudo bilan birlikka erishishga yo'naltirilgan.

Markaziy Osiyo tasavvuf maktablari "komil inson" konsepsiyasini mintaqaning madaniy xususiyatlariga moslashtirib rivojlantirganlar. Naqshbandiyaning "xilvat dar anjuman" prinsipi tasavvufni jamiyat ichida amalga oshirish imkonini berdi. Yasaviya turkiy xalqlarning madaniy kodlarini islom tasavvufi bilan uyg'unlashtirdi.

Markaziy Osiyoda tasavvuf nafaqat diniy ta'limot, balki madaniyat, adabiyot va ijtimoiy hayotning ajralmas qismiga aylandi. Xoja Ahror Valiy, Bahouddin Naqshband, Ahmad Yasaviy kabi sofiylar Markaziy Osiyo xalqlarining ma'naviy rahbarlari bo'ldilar.

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, turli sivilizatsiyalar inson kamoloti masalasiga o'z yechimlarini topgan va bu ta'limotlar zamonaviy jamiyatda ham ahamiyatini yo'qotmagan. Zamonaviy globallashtirish sharoitida turli ta'limotlarning qiyosiy o'rganilishi turli xalqlarning bir-birini tushunishi va umumbashariy qadriyatlarni aniqlashda yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Конфуций. Лунь юй (Беседы и суждения). — Москва: Восточная литература РАН, 1998. — 352 с.
2. Ибн аль-Араби, Мухйиддин. Мекканские откровения. — Санкт-Петербург: Изд-во СПбГУ, 1995. — 480 с.

3. Бабаджанов, Б. М. Кокандское ханство. — Токио—Ташкент: Университет Токио, 2010. — 275 с.
4. Trimingham, J. S. The Sufi Orders in Islam. — Oxford: Oxford University Press, 1971. — 263 p.
5. Algar, H. Naqshbandis and Safavids // Der Islam. — 1973. — Vol. 50. — P. 193–210.
6. McChesney, R. D. Waqf in Central Asia. — Princeton: Princeton University Press, 1991. — 312 p.
7. Köprülü, M. F. Early Mystics in Turkish Literature. — London: Routledge, 2006. — 240 p.
8. Яссавий, Ахмад. Девони Ҳикмат. — Ташкент: Фан, 1992. — 198 с.
9. Хисматуллин, А. А. Суфийская ритуальная практика. — Санкт-Петербург: Петербургское Востоковедение, 2003. — 256 с.
10. Schimmel, A. Mystical Dimensions of Islam. — Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1975. — 429 p.

****=====****

**KONFUTSIYLIK TA'LIMOTIDAGI IJTIMOIIY TENGLIK VA
BIRDAMLIK KONSEPSIYALARI HAMDA ULARNING ZAMONAVIY
XITOIY JAMIYATIDAGI DOLZARBLIGI TAHLILI**

Egamov Oyatillo Xabibillo o'g'li
Dinshunoslik fani stajyor o'qituvchisi
Andijon davlat texnika instituti
+99897-976-03-30
e-mail: oyatilloegamov6@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu tezisda Konfutsiylikdagi axloqiy kamolot yo'li va Markaziy Osiyo tasavvuf maktablaridagi “komil inson” konsepsiyasi qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda insonning ma'naviy takomili, axloqiy qadriyatlar hamda ijtimoiy barkamollikka erishish yo'llari o'rganiladi.

Kalit so'zlar: Konfutsiylik, tasavvuf, komil inson, axloqiy kamolot, Markaziy Osiyo.

Annotation : In this thesis presents a comparative analysis of the Confucian path of moral perfection and the “Perfect Man” concept in Central Asian Sufi schools. It explores moral values, spiritual development, and the ways of achieving ethical and social harmony in human life.

Keywords: Confucianism, Sufism, perfect man, moral perfection, Central Asia.

Аннотация: В данном тезисе анализируются основные принципы конфуцианства, их возрождение в современной социальной политике Китая, влияние на семейные ценности, общественную стабильность и роль в качестве культурного «мягкого влияния» в условиях глобализации.

Ключевые слова: конфуцианство, социальная политика, семейные ценности, стабильность, мягкая сила, глобализация.

Konfutsiylik, miloddan avvalgi 6-asrda Konfutsiy (Kunzi) tomonidan shakllantirilgan falsafiy oqim, Xitoy madaniyati va jamiyatining asosiy tayanchlaridan biri bo'lib kelgan. Zamonaviy davrda globalizatsiya sharoitida Konfutsiylik qadriyatlari yangi talqin va qayta tiklash jarayonidan o'tmoqda. Ushbu maqolada Konfutsiylikning modern interpretatsiyasi, uning Xitoyning ijtimoiy siyosatidagi o'rni, jamiyat barqarorligi va birdamligini ta'minlashdagi rolini tahlil qilamiz.

Konfutsiylik an'anaviy ravishda beshta asosiy qadriyatga asoslanadi: insonparvarlik (ren), odillik (yi), an'analarga rioya qilish (li), donolik (zhi) va ishonchlilik (xin). Zamonaviy globalizatsiya sharoitida bu tushunchalar yangicha talqin etilmoqda.

Zamonaviy Konfutsiylik an'anaviy qadriyatlarni zamonaviy jamiyat ehtiyojlariga moslashtiradi. Masalan, “ren” tushunchasi nafaqat shaxsiy yaxshilikni, balki ijtimoiy adolat va qashshoqlikni bartaraf etishni ham o'z ichiga olgan holda kengaytirilmoqda. “Li” prinsipi nafaqat an'anaviy marosimlarni, balki qonun ustuvorligi va fuqarolik javobgarligini ham qamrab oladi [1].

Global munosabatlarda Konfutsiylik “harmoniya, lekin bir xillik emas” (和而不同) tamoyilini taklif etadi, bu xalqaro hamkorlikda madaniy xilma-xillikni hurmat qilish bilan birga tinchlikni saqlash muhimligini ta’kidlaydi [2].

XXI asrda Xitoy rahbariyati Konfutsiylik qadriyatlarini qayta tiklashga alohida e’tibor qaratmoqda. Bu qadriyatlar “Xitoy orzusi” va “Xitoy xarakteri” tushunchalarining muhim tarkibiy qismiga aylangan [3].

Konfutsiylik tamoyillari Xitoyning oila siyosatiga chuqur ta’sir ko’rsatmoqda. Masalan, ota-onalarga g’amxo’rlik qilish mas’uliyati qonuniy talab sifatida belgilangan, bu an’anaviy “xiao” (sadoqat) tushunchasining zamonaviy ifodasidir. Shuningdek, hukumat oilaviy qadriyatlarni targ’ib qilish dasturlarini amalga oshirmoqda [4].

Ta’lim tizimida Konfutsiy klassik asarlari qayta joriy etilmoqda, maktablarda an’anaviy madaniyat va axloqiy tarbiya darslari o’qitilmoqda. Bu yoshlarga milliy madaniy merosni yetkazish va ularning shaxsiy rivojlanishiga yordam berish maqsadida amalga oshirilmoqda [5].

Konfutsiylikning jamiyatdagi muhim rolilaridan biri ijtimoiy tartib va barqarorlikni ta’minlashdir. Konfutsiycha falsafada har bir inson jamiyatda ma’lum bir o’rinni egallaydi va bu o’rinni to’g’ri bajarishi barqarorlikni ta’minlaydi. Zamonaviy shaklda bu tamoyil ijtimoiy uyg’unlik va birdamlikni rag’batlantirish uchun ishlatilmoqda [6].

Xitoy hukumati “harmonik jamiyat” (和谐社会) tushunchasini ilgari surmoqda, bu to’g’ridan-to’g’ri Konfutsiylik an’analariga asoslanadi. Ushbu tushuncha iqtisodiy o’sish, ijtimoiy adolat va atrof-muhit muvozanati o’rtasida muvozanatni ta’minlashga qaratilgan [7].

Konfutsiylikning ijtimoiy mas’uliyat va hamjihatlik tamoyillari Xitoyning yangi shaharlashish va qishloq qurilish siyosatlarida o’z aksini topmoqda. Jamoaviy manfaatni shaxsiy manfaatdan ustun qo’yish tamoyili ijtimoiy daxlsizlikni kamaytirish va qashshoqlikni bartaraf etish dasturlarida qo’llanilmoqda [8].

Globalizatsiya davrida Konfutsiylik nafaqat Xitoy, balki butun Sharqiy Osiyo mintaqasi uchun madaniy soft-power manbai sifatida xizmat qilmoqda. Xitoyning “Ipak yo’li” tashabbusi ham Konfutsiycha “hamkorlik va o’zaro manfaat” tamoyillariga asoslanadi [9].

Konfutsiy institutlari butun dunyo bo’ylab Xitoy madaniyati va tilini targ’ib qilish orqali Xitoyning yumshoq kuchini kuchaytirmoqda. Bu institutlar madaniy almashinuv va o’zaro tushunishni rivojlantirishga xizmat qiladi [10].

Xitoyning xalqaro munosabatlardagi “aralashmaslik” siyosati ham Konfutsiylikning davlatlararo hurmat tamoyilidan kelib chiqadi. Bu yondashuv Xitoyning mustaqil tashqi siyosatining asosini tashkil etadi [11].

Konfutsiylik qadriyatlarini qayta tiklash jarayoni bir qator qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Zamonaviy jamiyatda an’anaviy qadriyatlarning qayta talqini qiyin jarayondir. Ba’zi tanqidchilar Konfutsiylikning ijtimoiy ierarxiyani tasdiqlashi va shaxsiy erkinlikni cheklashi mumkinligini ta’kidlaydilar [12].

Bundan tashqari, Konfutsiylikning zamonaviy siyosatda instrumentalizatsiya qilinishi, ya’ni uni faqat hukumat siyosatini legitimlashtirish vositasi sifatida ishlatish xavfi mavjud.

Konfutsiylik qadriyatlari zamonaviy Xitoy ijtimoiy siyosatida muhim rol o’ynamoqda. Globalizatsiya sharoitida an’anaviy qadriyatlarning yangicha talqini Xitoyning ijtimoiy barqarorligi, birdamligi va madaniy o’ziga xosligini saqlashga xizmat qilmoqda. Konfutsiycha qadriyatlar Xitoyning ichki siyosatida ham, xalqaro munosabatlarda ham muhim yo’nalish beruvchi kuch sifatida qolmoqda.

Ammo bu qadriyatlarning qayta tiklanishi murakkab va ko’p qirrali jarayon bo’lib, an’anaviy qadriyatlarni zamonaviy jamiyat ehtiyojlariga moslashtirish va tanqidiy nuqtaiydan etiborga ega bo’lishni talab qiladi. Konfutsiylikning zamonaviy talqini Xitoyning kelajakdagi rivojlanish yo’liga sezilarli ta’sir ko’rsatishda davom etadi

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Абдуллаев, III. Конфуций таълимоти ва унинг ижтимоий-ахлоқий аҳамияти. – Тошкент: Фан, 2018. – 215 б.

2. Tu, W. Confucian Thought: Selfhood as Creative Transformation. – Albany: State University of New York Press, 1985. – 260 p.
3. Bell, D. A. China's New Confucianism: Politics and Everyday Life in a Changing Society. – Princeton: Princeton University Press, 2008. – 336 p.
4. Ян, Синь. Конфуцианская этика и социальная гармония в Китае. – Пекин: Beijing University Press, 2017. – 320 с.
5. Лукьянов, А. Н. Конфуцианство и современное китайское общество. – Санкт Петербург: СПбГУ, 2014. – 244 с.
6. Berthrong, J. Confucianism: A Short Introduction. – Oxford: Oneworld Publications, 1997. – 190 p.
7. Fang, T. Harmony and Social Order in Confucian Thought. – Singapore: Springer, 2012. – 256 p.
8. Rosemont, H. Confucianism and Social Ethics. – Boston: Beacon Press, 2004. – 205 p.
9. Чжао, Тинян. Политическая философия конфуцианства. – Москва: Весь Мир, 2015. – 298 с.
10. Alitto, G. K. The Last Confucian: Liang Shu-ming and the Chinese Dilemma of Modernity. – Berkeley: University of California Press, 1979. – 428 p.
11. De Bary, W. T. The Trouble with Confucianism. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1991. – 218 p.
12. Chang, C. Confucianism and Its Modern Fate: A Trilogy. – Taipei: Chinese University Press, 2006. – 512 p.

SANOAT KORXONALARI RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISH YO'LLARI

*Hasanova Mubinaxon Muzaffar qizi
Andijon davlat texnika instituti
Muhandislik iqtisodiyoti va boshqaruv fakulteti
iqtisodiyot (tarmoqlar va sohalar bo'yicha) yo'nalishi
4-bosqich talabasi*

Bozor iqtisodiyoti sharoitida har qanday mamlakatning iqtisodiy taraqqiyoti ko'p jihatdan mavjud sanoat korxonalari faoliyatiga bog'liqdir. Sanoat tarmoqlarining samarali ishlashi, raqobat muhitiga moslashuvi va innovatsion rivojlanish darajasi milliy iqtisodiyotning barqaror o'sishini ta'minlaydi. Shu bois sanoat korxonalari raqobatbardoshligini oshirish masalasi bugungi kunda eng dolzarb iqtisodiy muammolardan biri hisoblanadi.

Raqobatbardoshlik korxonaning bozorda o'z mahsulotlari bilan muvaffaqiyatli raqobat qila olish, yuqori sifatli mahsulot ishlab chiqarish, xaridorlar ehtiyojini to'liq qondirish va barqaror foyda olish qobiliyatidir. Zamonaviy sharoitda bu jarayon innovatsiyalarni joriy etish, ilg'or texnologiyalardan foydalanish, mehnat unumdorligini oshirish hamda boshqaruv tizimini takomillashtirishni talab etadi.

Sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish zamonaviy iqtisodiyotning asosiy strategik yo'nalishlaridan biri bo'lib, mamlakatning iqtisodiy xavfsizligi va barqaror rivojlanish darajasini belgilovchi muhim omil hisoblanadi. Raqobatbardoshlik korxonaning ichki va tashqi bozorlarda o'z mahsulotlari bilan muvaffaqiyatli raqobat qila olish, innovatsion yangiliklarni joriy etish, iste'molchilar ehtiyojini to'liq qondirish va yuqori foyda olish qobiliyatidir. [1]

Xozirgi kunga kelib, sanoat korxonalari ishlab chiqarish jarayonlarini chuqur modernizatsiya qilish dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Bu esa yangi, energiya tejankor va ekologik xavfsiz texnologiyalarni joriy etish, ishlab chiqarishning avtomatlashtirilgan tizimlarini kengaytirish hamda mahsulot sifatini xalqaro standartlarga moslashtirish orqali amalga oshiriladi. Mahsulot sifatini xalqaro

standartlarga muvofiqligi korxonaning eksport salohiyatini kengaytiradi, shu bilan birga, tashqi bozorlarda raqobat afzalligini ta'minlaydi. Shuningdek, inson kapitaliga sarmoya kiritish ham raqobatbardoshlikni ta'minlashning ajralmas qismidir. Xodimlarning malakasini oshirish, ularni zamonaviy texnologiyalar bilan ishlashga tayyorlash, ilmiy-texnik salohiyatni rivojlantirish va motivatsiya tizimini kuchaytirish korxonaning innovatsion salohiyatini oshiradi. Mehnat resurslarining samarali boshqaruvi, ya'ni inson resurslarini strategik rejalashtirish, mehnat unumdorligini oshirish va ilg'or boshqaruv usullarini joriy etish korxona samaradorligining muhim ko'rsatkichlaridandir. [2]

Bundan tashqari, menejment tizimlarini takomillashtirish va strategik boshqaruv yondashuvlarini qo'llash korxonaga o'z resurslarini optimal taqsimlash, risklarni kamaytirish hamda bozor sharoitlariga moslashish imkonini beradi. Raqamli iqtisodiyot sharoitida raqamlashtirish jarayonlari, ya'ni ishlab chiqarish, logistika va marketing tizimlarini raqamli platformalar asosida tashkil etish korxonaning tezkor qaror qabul qilish qobiliyatini oshiradi.

Innovatsion faoliyatni rivojlantirish ham raqobatbardoshlikning muhim tarkibiy qismidir. Innovatsion mahsulotlar va texnologiyalarni ishlab chiqish, ularni tijoratlashtirish hamda tadqiqot institutlari bilan hamkorlikni kengaytirish korxonaning uzoq muddatli raqobat ustunligini mustahkamlaydi. Shu bilan birga, samarali marketing strategiyalarini ishlab chiqish, brend imijini shakllantirish va iste'molchilar bilan doimiy kommunikatsiya o'rnatish bozor pozitsiyasini mustahkamlaydi. [3]

So'nggi yillarda jahon iqtisodiyotida yuz berayotgan tarkibiy o'zgarishlar global sanoat raqobatbardoshligiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. 2024-yil yakunlari bo'yicha xalqaro savdo hajmi 33 trillion AQSh dollariga yetgani kuzatildi, bu ko'rsatkich 2023-yilga nisbatan 3,7 foiz o'sishni ifodalaydi. Mazkur o'sish global iqtisodiyotning pandemiyadan keyingi tiklanish jarayoni barqarorlashayotganini, xalqaro ishlab chiqarish zanjirlarining qayta tiklanayotganini va yangi texnologik transformatsiyalar samarasi o'z aksini topayotganini ko'rsatadi. Xizmat ko'rsatish sohasining jadal rivojlanishi alohida e'tiborga loyiqdir. 2024-yilda ushbu sektor hajmi

9 foizga o'sib, taxminan 700 milliard AQSh dollariga teng qo'shimcha qiymat yaratgan. Bu esa global savdoning umumiy hajmida xizmatlar ulushi tobora ortib borayotganini anglatadi. Axborot texnologiyalari, logistika, moliya va raqamli xizmatlar sohalarining kengayishi natijasida xizmat sektori global iqtisodiy raqobatda asosiy drayverga aylanmoqda. [4]

Bunga qarama-qarshi tarzda, tovar savdosida nisbatan sust o'sish qayd etilgan. 2024-yilda jahon tovar savdosi 2 foizga oshib, 500 milliard AQSh dollariga yetgan. Bu holat global ishlab chiqarish zanjirlarining murakkablashuvi, xomashyo narxlarining beqarorligi hamda geoiqtisodiy raqobatning kuchayishi bilan izohlanadi. Shuningdek, ko'plab davlatlarda sanoat siyosati ichki ishlab chiqarishning mahalliy komponentlarini oshirishga yo'naltirilgani sababli transchegaraviy savdo oqimlari nisbatan pasaygan. [4]

Umuman olganda, global raqobat muhitining bugungi bosqichida innovatsion rivojlanish, raqamli iqtisodiyotga o'tish va ekologik barqarorlik omillari sanoatning raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy mezonlarga aylanmoqda. Xizmatlar sektorining tez sur'atlarda kengayishi va ishlab chiqarishning raqamlashtirilishi sanoatning yangi global arxitekturasini shakllantirmoqda. Shu jihatdan, 2024-yilgi natijalar sanoat korxonalari uchun strategik moslashuvchanlik, texnologik modernizatsiya va xalqaro integratsiyani chuqurlashtirish zarurligini yaqqol namoyon etadi. [5]

Sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirishning muhim yo'nalishlaridan biri xarajatlarni optimallashtirish hamda mavjud resurslardan samarali foydalanish sharoitida raqamli texnologiyalarni joriy etish bilan bog'liqdir. Zamonaviy texnologik rivojlanish jarayonlari sanoat korxonalari oldiga yangi imkoniyatlar bilan bir qatorda qator murakkab muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. Xususan, energiya resurslari narxlarining o'sishi, malakali ishchi kuchi tanqisligi, logistika tizimidagi uzilishlar hamda geosiyosiy noaniqliklar sanoatning barqaror faoliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. So'nggi yillarda Yevropaning yetakchi sanoat davlatlari — Germaniya, Fransiya, Italiya va Ispaniyada ishlab chiqarish hajmlarining qisqarishi kuzatilmoqda. Ushbu holat global miqyosda sanoat

sektorining raqobatbardoshligini ta'minlashda innovatsion va raqamli yechimlarning ahamiyatini yanada oshirmoqda. Shu nuqtai nazardan, raqamli xizmatlarning keng joriy etilishi ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, xarajatlarni kamaytirish hamda resurslardan optimal foydalanish imkonini beruvchi strategik vosita sifatida qaralmoqda.[6]

Sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish mamlakat iqtisodiy barqarorligi va innovatsion rivojlanishining asosiy omillaridan biridir. Korxonalar innovatsion yondashuv, zamonaviy boshqaruv va raqamli transformatsiyani amalga oshirgan holda global raqobatda muvaffaqiyat qozonishi mumkin. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, uzluksiz innovatsion yangilanish va raqamli transformatsiyani strategik ustuvor yo'nalish sifatida belgilagan davlatlar iqtisodiy raqobatda yetakchi bo'lib kelmoqda.

Zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish masalasi milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta'minlovchi eng muhim omillardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Raqobatbardosh korxonalar nafaqat ichki bozorni sifatli mahsulotlar bilan ta'minlaydi, balki tashqi bozorlarda ham mamlakat eksport salohiyatini kuchaytiradi. Shu bois, sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish strategiyasi davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lishi zarur.

Umuman olganda, korxona raqobatbardoshligining asosiy omillari sifatida ishlab chiqarish samaradorligi, texnologik yangilanish, innovatsion faoliyat, kadrlar salohiyati, mahsulot sifati va marketing boshqaruvi kabi ko'rsatkichlar muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, innovatsion faoliyatni kengaytirish va raqamli texnologiyalarni joriy etish bugungi kunda korxonalarning barqaror raqobat ustunligini ta'minlaydigan asosiy omilga aylanmoqda.

Shuningdek, sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirishda davlat tomonidan yaratiladigan institutsional muhit, soliq imtiyozlari, investitsiya rag'batlari va infratuzilma imkoniyatlari ham muhim rol o'ynaydi. Xususan, mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlovchi sanoat siyosati, eksportga yo'naltirilgan ishlab

chiqarish modelini kengaytirish va ilmiy-texnik salohiyatni rivojlantirish raqobatbardoshlikni oshirishning zaruriy shartlaridandir.

Bundan tashqari, korxonalarning ichki boshqaruv tizimini takomillashtirish, xarajatlarni optimallashtirish, resurslardan oqilona foydalanish hamda sifat menejmenti tizimlarini joriy etish ularning iqtisodiy samaradorligini oshiradi. Mehnat unumdorligini ko'tarish, xodimlarning kasbiy malakasini oshirish va motivatsiya tizimini takomillashtirish esa inson kapitalining sifat ko'rsatkichini yaxshilab, raqobat ustunligini mustahkamlaydi.

Xulosa qilib aytganda, sanoat korxonalari raqobatbardoshligini oshirish ko'p omilli, tizimli yondashuvni talab etadi. Bu jarayon innovatsion rivojlanish, texnologik modernizatsiya, samarali boshqaruv va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining uyg'unlashuvi asosida amalga oshirilishi lozim. Faqat shundagina milliy sanoat tarmoqlari global iqtisodiy maydonda mustahkam o'rin egallab, mamlakatning iqtisodiy xavfsizligi va barqaror o'sishiga hissa qo'sha oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Porter, M. E. (1990). The Competitive Advantage of Nations. New York: Free Press.
2. OECD. (2019). Innovation, Productivity and Sustainability in the Industry Sector. Paris: OECD Publishing.
3. Schwab, K. (2017). The Fourth Industrial Revolution. Geneva: World Economic Forum.
4. UNCTAD (2025). Global Trade Update March 2025.
5. Porter, M. E., 2008. The five competitive forces that shape strategy. Harvard Business Review, January 2008, 86(1), pp.78–93.
6. Teece, D. J., Pisano, G., & Shuen, A. (1997). Dynamic capabilities and strategic management. Strategic. ~ Management — Journal, 18(7), 509-533.

TRANSPORT VOSITALARI VA PIYODALAR O‘RTASIDA XAVFSIZLIKNI OSHIRISHGA QARATILGAN DASTURIY PLATFORMALAR TAHLILI

Xakimov Mavlonbek Solijon o‘g‘li
Andijon davlat texnika instituti, PhD doktoranti
e-mail: mavlonbekxakimov2897@gmail.com

Tel.: +998 95 060 28 97

Yusupov Sarvarbek Sodiqovich
Toshkent Kimyo xalqaro universiteti, PhD., dotsenti
e-mail: sarvarbek.83@mail.ru

Tel.: +998 90 217 54 27

Annotatsiya. So‘nggi yillarda yo‘l harakati xavfsizligini oshirish maqsadida transport vositalari uchun mo‘ljallangan V2V (Vehicle-to-Vehicle) turidagi xavfsizlik ilovalari keng rivojlantirilmoqda. Biroq, VRU (Vulnerable Road Users) zaif yo‘l foydalanuvchilari uchun maxsus yechimlar yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Shu bois, transport vositalari va piyodalar o‘rtasida xavfsiz o‘zaro ta’sirni ta’minlaydigan innovatsion dasturiy platformalarni ishlab chiqish zarurati ortib bormoqda. Mazkur tezisda ko‘plab rivojlangan davlatlarda yo‘l harakati xavfsizligini oshirish maqsadida DSRC (Dedicated Short-Range Communications) texnologiyasi va zamonaviy smartfon modullaridan foydalanib, transport vositalari va piyodalar (V2P) o‘rtasida xavfsizlikni ta’minlashga qaratilgan platformalar tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: DSRC, VRU (zaif yo‘l foydalanuvchilari), V2P (transport vositasi va piyoda aloqasi), PSM (Personal Safety Message - Shaxsiy xavfsizlik xabari), piyodalar xavfsizligi ilovasi.

KIRISH. Yo‘l harakati xavfsizligini ta’minlash bugungi kunda global miqyosda dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (WHO: World Health Organization) ma’lumotlariga ko‘ra, yo‘l-transport hodisalari oqibatida har yili millionlab insonlar halok bo‘lmoqda, ulardan sezilarli qismi esa piyodalar va boshqa zaif yo‘l foydalanuvchilari (VRU) hissasiga to‘g‘ri keladi. Transport vositalari o‘rtasida xavfsiz aloqa uchun ishlab chiqilgan V2V (Vehicle-to-Vehicle) ilovalari so‘nggi yillarda sezilarli darajada rivojlanib, haydovchilar uchun

avariyalarni oldindan ogohlantirish va to‘qnashuvlarni kamaytirishda samarali vosita sifatida xizmat qilmoqda [1].

Oldingi tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, yo‘l-transport hodisalarining 80 foizdan ortig‘ini V2V avtomobillararo ta’sirlashuv va V2I avtomobilni infratuzilma bilan ta’sirlashuvi aloqalariga asoslangan xavfsizlik ilovalari yordamida oldini olishga erishilgan [2].

Biroq, bunday xavfsizlik ilovalari VRUlar uchun yetarli hisoblanmaydi. Ushbu tezisda rivojlangan mamlakatlar tajribasi asosida ishlab chiqilgan platformaning tashqi sharoitdagi sinov natijalari keltiriladi. Ushbu sinovlarda **Qualcomm DSRC funksiyali smartfon** hamda **Hyundai-Kia DSRC** tizimiga ega avtomobildan foydalanilgan (1-rasm) [3].

1-rasm. Amalga oshirilgan kooperativ VRU xavfsizlik tizimi

Hozirgi vaqtda esa VRU bilan transport vositalari to‘qnashuvini **oldindan bashorat qilish va oldini olishga qodir faol xavfsizlik mexanizmlari** yuqori toifadagi zamonaviy avtomobillarda (ADAS: Advanced Driver Assistance System) haydovchi uchun takomillashgan yordamchi boshqaruv tizimi qo‘llanilmoqda. ADAS tizimi orqali inson omilini kamaytirib, yo‘llarda YTHni kamaytirishi isbotlangan. Simsiz aloqa ITTning barcha qismlarini shuningdek, V2P texnologiyasida ham o‘zaro uyg‘unligi ta’minlanmoqda (3-rasm) [4].

3-rasm. Haydovchiga yordam berish tizimi (ADAS)

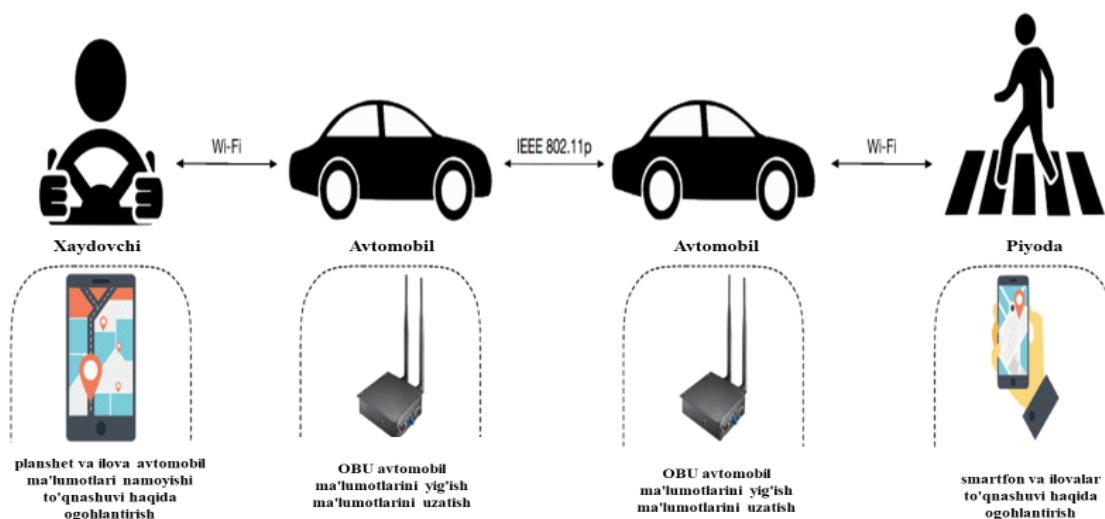
Kooperativ VRU xavfsizlik tizimlari uchun turli simsiz aloqa texnologiyalariga asoslangan strategiyalar taklif etilgan. Ularning asosiy afzalligi transport vositasi va VRUning bir-biriga joylashuv haqidagi aniq ma'lumotlarni muntazam uzatish qobiliyatidir. Shu sababli bunday tizimlarning samaradorligi asosan **GNSS** (GPS, Glonass yoki Galileo) kabi global navigatsiya tizimlari aniqligiga bog'liq. Masalan, VRUlarning GPS ma'lumotlarini smartfon orqali uzatish orqali ularning xavfsizligini baholash loyihasi amalga oshirilgan [5].

Eng istiqbolli yo'nalishlardan biri bu smartfonlarga asoslangan kooperativ VRU xavfsizlik tizimlaridir.

Chunki smartfonlar bugungi kunda inson hayotining ajralmas qismiga aylangan. Ular kuchli protsessorlarga, keng ko'lamli ko'p funktsiyali imkoniyatlarga va to'liq HMI (Human-Machine Interface) interfeysiga ega. Shu bois, smartfon asosidagi kooperativ xavfsizlik so'nggi yillarda katta qiziqish uyg'otmoqda [6, 7].

Prototip loyihalarda asosan **cellular (UMTS/LTE), Wi-Fi Direct va DSRC** texnologiyalari qo'llanilgan. Masalan, cellular aloqa GPS ma'lumotlarini smartfon, avtomobil navigatsiya tizimi va xavf baholash hamda ogohlantirish uchun mas'ul markaziy server o'rtasida uzatishda ishlatilgan [8, 9].

Wi-Fi Direct esa IEEE 802.11 standartining 2,4/5 GHz diapazonida ishlovchi avlodidir (2-rasm).

2-rasm. Innovatsion V2P texnologiyasi

U Wi-Fi qurilmalarining Access Point (AP)siz ad-hoc rejimda ishlashiga imkon beradi. Wi-Fi Direct odatiy AP asosidagi Wi-Fi tarmoqlariga qaraganda ulanishni o'rnatish kechikishini taxminan 8 soniyadan 1 soniyagacha kamaytiradi. Bundan tashqari, Wi-Fi Direct asosidagi infratuzilmalarni chorralarda joylashtirish orqali group owner muammosini bartaraf etish mumkin, garchi VRU bilan bog'liq YTHlarning 10 foizidan kamrog'i va o'lim holatlarining 1 foizidan kamrog'i chorralarda sodir bo'lsa ham [10].

General Motors Wi-Fi Direct asosida **kooperativ piyoda xavfsizlik tizimi prototipini** ishlab chiqqan [11]. Xuddi shu yondashuv boshqa manbada ham qo'llangan [12]. Ammo ularning DSRC va Wi-Fi Directni bir xil deb hisoblashlari to'g'ri emas. Har ikkisi IEEE 802.11 standarti tarkibida bo'lsa-da, ular ko'plab jihatlarda sezilarli farq qiladi [13].

DSRC (Dedicated Short-Range Communications) maxsus **transport xavfsizligi** uchun ishlab chiqilgan simsiz texnologiyadir. DSRC asosidagi format **Basic Safety Message (BSM)** bo'lib, u transport vositasining muhim holat ma'lumotlarini o'z ichiga oladi va V2V xavfsizlik ilovalarida qo'llanadi [14]. SAE J2735 ning so'nggi versiyasida esa VRUlar uchun alohida **Personal Safety Message (PSM)** ta'riflangan bo'lib, unda yo'l foydalanuvchilariga oid xavfsizlik ma'lumotlari aks etadi. Agar kerak bo'lsa, PSM tarkibiga **harakat yo'nalishi tarixi** kabi qo'shimcha ma'lumotlar ham kiritilishi mumkin [15].

DSRC asosidagi VRU xavfsizlik xizmatlaridagi asosiy to'siqlardan biri VRU smartfonlarini DSRC bilan jihozlash muammosi edi. Yaqinda **Qualcomm** mavjud Wi-Fi qurilmalarining dasturiy ta'minotini yangilash orqali hech qanday qo'shimcha apparat xarajatisiz DSRC diapazonida ishlash imkoniyatini e'lon qildi. **Honda** va **Hyundai-Kia** kompaniyalari Qualcomm DSRC imkoniyatiga ega smartfonlar asosida **V2P kooperativ xavfsizlik tizimi prototiplarini** ishlab chiqdi [16].

XULOSA. Olib borilgan tahlillar natijasida Qualcomm tomonidan ilgari surilgan DSRC funksiyali smartfon konsepsiyasi, shuningdek Hyundai-Kia va Honda kompaniyalari tomonidan amalga oshirilgan tajriba loyihalari, real sharoitlarda V2P xavfsizlik platformalarining samaradorligini tasdiqladi. Ushbu natijalar shuni ko'rsatadiki, smartfonlarga integratsiyalashgan DSRC texnologiyasi transport vositalari va zaif yo'l foydalanuvchilari o'rtasida ishonchli, tezkor va samarali aloqa o'rnatish orqali yo'l harakati xavfsizligini oshirishning eng istiqbolli yo'nalishlaridan biri sifatida baholanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. NHTSA, "National pedestrian crash report," Tech. Rep. DOT HS 810968, June 2008.
2. NHTSA, "Vehicle-to-Vehicle communications: Readiness of V2V technology for application," Tech. Rep. DOT HS 812 014, August 2014.
3. C. Zegeer, D. Nabors, D. Gelinne, N. Lefler and M. Bushell, "Pedestrian safety strategic plan: Recommendations for research and product development," FHWA, Tech. Rep. FHWA-10-035, 2010.
4. M.S.Xakimov, S.S.Yusupov. Yo'l-transport hodisalarini kamaytirishda Intellectual transport tizimlarining roli va tahliliy yondashuvlar (Andijon viloyati misolida) Development of science Ilmiy jurnal 342-350- betlar. <https://devos.uz/article.php?id=1082>
5. M. Liebner, F. Klanner and C. Stiller. Active safety for vulnerable road users based on smartphone position data. Presented at Intelligent Vehicles Symposium (IV), 2013 IEEE. 2013.
6. A. Fackelmeier, C. Morhart and E. Biebl. "Dual frequency methods for identifying hidden targets in road traffic," in Advanced Microsystems for Automotive Applications 2008 Anonymous 2008, Available: http://dx.doi.org/10.1007/978-3-540-77980-3_2. DOI: 10.1007/978-3-540-77980-3_2.

7. R. H. Rasshofer, D. Schwarz, E. Biebl, C. Morhart, O. Scherf and S. Zecha, "Pedestrian protection systems using cooperative sensor technology," in *Advanced Microsystems for Automotive Applications 2007* Anonymous Springer Berlin Heidelberg, 2007-01-01, pp. 135-145.
8. C. Sugimoto, Y. Nakamura and T. Hashimoto. Development of pedestrian-to-vehicle communication system prototype for pedestrian safety using both wide-area and direct communication. Presented at *Advanced Information Networking and Applications*, 2008. AINA 2008. 22nd International Conference On. 2008.
9. C. Sugimoto, Y. Nakamura and T. Hashimoto. Prototype of pedestrian to-vehicle communication system for the prevention of pedestrian accidents using both 3G wireless and WLAN communication. Presented at *Wireless Pervasive Computing*, 2008. ISWPC 2008. 3rd International Symposium On. 2008.
10. M. Yanagisawa, E. Swanson and W. G. Najm, "Target crashes and safety benefits estimation methodology for pedestrian crash avoidance/mitigation systems," Tech. Rep. DOT HS 811 998, April 2014.
11. GM news. (July 2012). GM Developing Wireless Pedestrian Detection Technology. Available: http://media.gm.com/media/us/en/gm/news.detail.html/content/Pages/news/us/en/2012/Jul/0726_pedestrian.html.
12. J. J. Anaya, P. Merdrignac, O. Shagdar, F. Nashashibi and J. E. Naranjo. Vehicle to pedestrian communications for protection of vulnerable road users. Presented at *Intelligent Vehicles Symposium Proceedings*, 2014 IEEE. 2014.
13. F. Bai, D. D. Stancil and H. Krishnan, "Toward understanding characteristics of dedicated short range communications (DSRC) from a perspective of vehicular network engineers," in *Proceedings of the Sixteenth Annual International Conference on Mobile Computing and Networking (MobiCom '10)*, Chicago, Illinois, USA, 2010.
14. J. B. Kenney. Dedicated short-range communications (DSRC) standards in the united states. *Proceedings of the IEEE* 99(7), pp. 1162-1182. 2011.
15. SAE International, "Dedicated Short Range Communications (DSRC) Message Set Dictionary," SAE Standard J2735_201601, Jan. 2016.
16. X. Wu, R. Miucic, S. Yang, S. Al-Stouhi, J. Misener, S. Bai and W. h. Chan. Cars talk to phones: A DSRC based vehicle-pedestrian safety system. Presented at *Vehicular Technology Conference (VTC Fall)*, 2014 IEEE 80th. 2014.

MOLIYAVIY TEXNOLOGIYALAR (FinTech)NING IQTISODIY BARQARORLIKKA TA'SIRI

Nizamova Umida Sandjarovna
Andijon Davlat Texnika Instituti dotsenti, PhD
Abduxalimova Madina Xasanboy qizi
“Moliya va moliyaviy texnologiyalar” yo‘nalishi 1-kurs talabasi
+99888-997-11-07
e-mail: umidanizamova18@gmail.com

Annotatsiya: (*O‘zbek tilida*) ushbu tezisdagi hozirgi kunda davlat iqtisodiyotida asosiy o‘rin egallagan moliyaviy texnologiyalarga nimalar kirishi, ularning xalq orasida rivojlanishi va davlat iqtisodiy barqarorligiga salbiy yoki ijobiy ta’siri haqida ma’lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Sun’iy intellekt, mobil banking, blokcheyn, smart kontrakt, fintech, makroiqtisodiyot

Abstract: (*Ingliz tilida*) This thesis provides information about what financial technologies currently occupy a key place in the state economy, their development among the people, and their negative or positive impact on the state's economic stability.

Keywords: Artificial intelligence, mobile banking, blockchain, smart contract, fintech, macroeconomics

Аннотация: (*Rus tilida*) В данной диссертации представлена информация о том, какие финансовые технологии в настоящее время занимают ключевое место в экономике государства, их развитии среди населения, а также об их негативном или позитивном влиянии на экономическую стабильность государства.

Ключевые слова: искусственный интеллект, мобильный банкинг, блокчейн, смарт-контракт, финтех, макроэкономика.

So‘nggi yillarda moliyaviy texnologiyalar (FinTech) jahon iqtisodiyotida muhim o‘rin egallab, iqtisodiy tizimlarning samaradorligi, shaffofligi va barqarorligiga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Raqamli to‘lov tizimlari, mobil bank

xizmatlari, blokcheyn texnologiyasi, sun'iy intellekt asosidagi moliyaviy tahlil vositalari va boshqa innovatsion yechimlar nafaqat moliya xizmatlariga kirishni kengaytirmoqda, balki makroiqtisodiy barqarorlikka ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Fintech vositalari orqali bank xizmatlariga kirish imkoniyatining kengayishi, tranzaksiyalarining tezlashuvi va xarajatlarning kamayishi iqtisodiy faoliyatni yanada faollashtiradi.

Moliyaviy texnologiyalar – bu sun'iy intellekt, blokcheyn, raqamli to'lov tizimlari, mobil banking, smart-kontraktlar va boshqa innovatsion vositalar orqali moliyaviy xizmatlar ko'rsatishdir. Yangi texnologiyalarni joriy etishga asoslangan iqtisodiyotni raqamlashtirish jarayoni bir necha 10 yillardan beri davom etmoqda. XX asrning o'rtalaridan to hozirgi kungacha elektron kompyuter va unga bog'liq vositalar sezilarli darajada rivojlandi.

Shunday qilib, Intel kompaniyasining asoschilaridan biri Gordon Murning empirik kuzatuviga ko'ra, integral mikrosxemaning kristaliga joylashtirilgan tranzistorlar soni har 2 yilda 2 barabar ko'payadi. (Mur qonuni) Ya'ni kompyuterlarning hisoblash xizmati tez o'sib boradi va innovatsion moliyaviy texnologiyalar (fintech) rivojlanadi [1; 58].

Yuqori tezlikdagi protsessorlar va tarmoqlar – real vaqtda tranzaksiyalar, kriptovalyutalar, blokcheyn texnologiyasi va mobil to'lovlarni amalga oshirish imkonini beradi. Bundan tashqari, Joseph Schumpeter (Theory of Economy Development asari muallifi) ning yondashuvi bo'yicha moliyaviy texnologiyalar iqtisodiy o'sish va tizimning yangilanishiga olib keladi. Bunda moliyaviy resurslarni samarali taqsimlash va raqobatni oshirish orqali iqtisodiy o'sishni tezlashtiruvchi innovatsiyalar muhim rol o'ynaydi [2; 2].

Biroq, moliyaviy texnologiyalarning keskin rivojlanishi ayrim xatarlarni ham yuzaga keltirmoqda. Jumladan,

- FinTech kompaniyalari va banklar tarmog'idagi ma'lumotlar buzilishi, xaker hujumlari - "Carbanak" hujumida xakerlar 900 million dollardan ortiq mablag'ni o'g'irlagan.

- MOVEit'da ma'lumotlar uzatish tizimining zaifligi, millionlab odamlarning shaxsiy ma'lumotlari tarqalishi [3; 1]
- Finastra kompaniyasining tizimiga hujum - katta banklarga xizmat ko'rsatadigan provayderda ma'lumotlar o'g'irlangani mumkinligi e'lon qilingan
- FinTech sohasining tez rivojlanishi reglamentlarning yetarli bo'lmasligiga olib keladi. Nazorat organlari, qonunchilik, moliyaviy auditorlik tizimi FinTech innovatsiyalariga mos ravishda yangilanmasa, xatarlar ham oshadi.
- Masalan, «The Dark Side of the Moon?: Fintech and Financial Stability» maqolasida FinTech instrumentlarining turlari va ulardan keladigan risklar huquqiy va me'yoriy jihatdan nazorat qilinmasligi holatlari qayd etilgan [4; 5].

Shu bois, FinTech sohasining izchil rivojlanishi bilan birga, samarali huquqiy-me'yoriy baza yaratish va risklarni boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish zarur. Shu masalada yechimlar yo'q emas. Yechimlar:

- **Kuchli ma'lumotlar shifrlash (encryption)** tizimlaridan foydalanish.
- **Multi-faktorli autentifikatsiya (MFA)** joriy etish.
- **Real vaqtda tahdid aniqlovchi tizimlar (Intrusion Detection Systems)** qo'llash.
- Xodimlar va foydalanuvchilar uchun **kiberxavfsizlik bo'yicha doimiy treninglar**.

Bunga misol qilib quyidagilarni keltirishimiz mumkin:

Singapurda FinTech kompaniyalar uchun “**Cybersecurity Code of Practice**” mavjud bo'lib, barcha kompaniyalar unga amal qilishi shart. Yevropa Ittifoqida “**PSD2**” direktivasi bank va FinTech'lar o'rtasida xavfsiz raqamli interfeyslar yaratishni majbur qiladi.

Xulosa qilib aytganda, moliyaviy texnologiyalar iqtisodiy rivojlanish va barqarorlik uchun yangi imkoniyatlar eshigini ochmoqda. Biroq bu imkoniyatlar xavf-xatarlar bilan yonma-yon rivojlanayotganini unutmaslik lozim. Shuning uchun innovatsiyalar va xavfsizlik o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash, davlat siyosati va tartibga solish mexanizmlarini zamon talablari asosida takomillashtirish dolzarb

vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. FinTech sohasida oqilona va ehtiyotkorlik bilan yondashuv barqaror iqtisodiy taraqqiyotning asosiy omiliga aylanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A`zamqulov Nurbek Ulug`bek o`g`li “Moliyaviy texnologiyalar haqida tushuncha” – Bank moliya akademiyasi. E-Conference Series
2. Berdikulov Jurabek Rayimkulovich & Qarshiyev Avazbek Sa`dullayevich “Moliyaviy innovatsiyalar va texnologiyalarning rivojlanish bosqichlari”- Iqro jurnali. Impact Factor
3. 2023 Moviet data breach-Wikipedia
4. Mr. Serhan Cevik The Dark Side of the Moon?: Fintech and Financial Stability- Washington. IMF Elibrary

****=====****

MOLIYA VA MOLIYAVIY TEXNOLOGIYALAR YO`NALISHIDAGI TALABALARNING KREATIVLIK QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI

Rakhmonova Dilnura Saidovna
“Tillar va gumanitar fanlar” kafedrası katta o‘qituvchisi
Andijon davlat texnika instituti
dilnura.rakhmonova@gmail.co
Ibragimov Omadjon
ADTI 4-kurs “Moliya va moliyaviy texnologiyalar”
yo'nalishi talabasi

Bugungi kunda jadal rivojlanayotgan raqamli iqtisodiyot va moliyaviy texnologiyalar sohalari nafaqat yangi bilimlarni, balki yangicha fikrlashni, kreativ yondashuvni ham talab qilmoqda. Dunyo moliya tizimining globallashuvi, sun'iy intellekt, blokcheyn va “Big Data” texnologiyalarining keng joriy etilishi natijasida moliya sohasida ishlovchi mutaxassislar faqat an'anaviy bilimlarga emas, balki kreativ tafakkur, innovatsion qarorlar qabul qilish va moslashuvchan fikrlash ko'nikmalariga ega bo'lishlari zarur (1, s.22).

Ayniqsa, oliy ta'lim tizimida "Moliya va moliyaviy texnologiyalar" yo'nalishida ta'lim olayotgan talabalar kelajakda iqtisodiyotning raqamli segmentida faoliyat yuritadigan kadrlar sifatida shakllanishadi. Shu bois ularning kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish — bu shunchaki shaxsiy iqtidorni qo'llab-quvvatlash emas, balki mamlakat iqtisodiy xavfsizligi va moliyaviy barqarorligini ta'minlashning muhim omillaridan biridir (2, s.41).

Zamonaviy sharoitda ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri — o'quvchilarda mustaqil va ijodiy fikrlashni, muammolarga noodatiy yechim to'shish ko'nikmalarini shakllantirishdir. Chunki an'anaviy bilimlarni yod olish bilan cheklangan talaba kelajakdagi moliyaviy innovatsiyalar jarayonida faol ishtirok eta olmaydi. Aksincha, kreativ fikrlovchi talaba o'zining bilimlarini amaliyot bilan uyg'unlashtirib, yangi g'oyalar va texnologik yechimlar ishlab chiqadi (3, s.58). Moliya sohasida kreativlikning ahamiyati ayniqsa fintex (financial technologies) yo'nalishida yaqqol ko'zga tashlanadi. Masalan, raqamli to'lov tizimlari, mobil banking, elektron valyutalar, blokcheyn asosidagi investitsiya mexanizmlari — bularning barchasi inson tafakkurining ijodiy mahsulidir (4, s.102). Shu bois bu sohada ta'lim olayotgan yoshlar uchun kreativ tafakkurni shakllantirish va rivojlantirish muhim sedagogik hamda strategik vazifadir.

O'zbekiston Respublikasida ham bu borada muhim chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi, "Yoshlar – kelajagimiz" dasturi, shuningdek, oliy ta'limda "fintex innovatsiyalari" fanining joriy etilishi talabalar kreativ qobiliyatlarini rivojlantirish uchun qulay muhit yaratmoqda (5, s.15).

Mazkur maqolada moliyaviy va moliyaviy texnologiyalar yo'nalishida o'qiyotgan talabalar kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish masalasi keng yoritilib, O'zbekiston va xorijiy mamlakatlar tajribasi asosida tahlil qilinadi.

Zamonaviy ta'lim tizimida kreativ fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirish har bir yo'nalish uchun dolzarb masalaga aylangan. Ayniqsa, moliyaviy va moliyaviy texnologiyalar yo'nalishida ta'lim olayotgan talabalar uchun bu ko'nikmalar kelajakda ularning innovatsion fikrlovchi, iqtisodiy jarayonlarni tahlil qila oluvchi va

yangi yechimlar taklif etuvchi mutaxassislar sifatida shakllanishida muhim o‘rin tutadi

Moliyaviy bozorlar va raqamli iqtisodiyot shiddat bilan o‘sayotgan hozirgi davrda “fintex” (financial technologies) yo‘nalishi bo‘yicha ta’lim olayotgan yoshlarning kreativ tafakkuri – nafaqat ularning shaxsiy muvaffaqiyati, balki mamlakat iqtisodiy xavfsizligi va barqarorligiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi (2, s.41).

Moliyaviy texnologiyalar sohasi tez o‘zgaruvchan va innovatsiyaga asoslangan soha hisoblanadi. Bu yo‘nalishda ishlaydigan mutaxassislar uchun kreativ tafakkur, analitik fikrlash va tezkor qaror qabul qilish ko‘nikmalari muhimdir (3, s.58). Jahon miqyosida “Design Thinking” yoki “Creative Finance” kabi yondashuvlar aynan moliya sohasiga moslashtirilib, talabalar va mutaxassislar orasida keng qo‘llanilmoqda (4, s.102).

Kreativlik moliyaviy masalalarga noodatiy yechim tosish, risklarni innovatsion yondashuv bilan baholash va yangi moliyaviy mahsulotlarni ishlab chiqish imkonini beradi. Masalan, blokcheyn texnologiyasi yoki sun‘iy intellekt asosidagi investitsiya tizimlari aynan kreativ yondashuv mahsulidir (5, s.76).

O‘zbekistonda moliya tizimida raqamli transformatsiya jarayonlari izchil davom etmoqda. So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida moliyaviy sohalarda innovatsion startaslar va fintex loyihalarini qo‘llab-quvvatlashga katta e’tibor qaratilmoqda (6, s.15).

Oliy ta’lim muassasalarida “Fintex innovatsiyalari”, “Raqamli moliya”, “Iqtisodiy tahlilda sun‘iy intellekt” kabi fanlarning joriy etilishi talabalarning kreativ tafakkurini rivojlantirishga xizmat qilmoqda (7, s.49). Shu bilan birga, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti va Inha universitetida “Fintech Lab” yoki “Startus Inkubator” markazlari faoliyat yuritadi. Bu markazlar talabalarni amaliy loyiha asosida kreativ fikrlashga o‘rgatadi (8, s.33).

Talabalar uchun hackathonlar, biznes-inkubatsiya dasturlari, “Moliyaviy innovatsiyalar” tanlovlari o‘tkazilishi ularning moliyaviy muammolarga yangicha yondashish salohiyatini oshirmoqda (9, s.27).

Xalqaro tajribada moliya sohasida kreativlikni rivojlantirish tizimi ta'lim bilan bevosita bog'liq. Masalan, London School of Economics, MIT Sloan School of Management, Stanford University kabi yetakchi oliy o'quv yurtlarida moliya yo'nalishida o'qiyotgan talabalar uchun "Creative Problem Solving in Finance", "Financial Innovation and Technology" kabi kurslar o'qitiladi (10, s.64). Finlyandiya va Janubiy Koreya tajribasida esa talabalar "real loyihalar" asosida ta'lim oladilar — ularning har biri haqiqiy biznes muammosini hal etishga qaratilgan kreativ moliyaviy model ishlab chiqadi (11, s.59). Bu jarayon davomida talabalarda nafaqat nazariy bilim, balki innovatsion qaror qabul qilish kompetensiyasi shakllanadi (12, s.112).

Moliya yo'nalishidagi talabalar uchun kreativlikni rivojlantirishning samarali yo'llari quyidagilar:

1. Amaliy loyiha ishlari: talabalar real moliyaviy muammolarni hal etishga yo'naltirilgan startas yoki loyiha ishlab chiqadilar.
2. Kross-fan yondashuvi: iqtisodiyot, texnologiya va psixologiya fanlarini integratsiya qilish orqali kreativ tafakkur faollashadi (13, s.87).
3. Kreativ muhit yaratish: ta'lim jarayonida ochiq muhokamalar, "brainstorming" sessiyalari va simulyatsion o'yinlardan foydalanish (14, s.51).
4. Kritik fikrlashni rivojlantirish: talabalarni mavjud moliyaviy modellarni tanqidiy tahlil qilishga o'rgatish.
5. Innovatsion musobaqalar: "Fintech Challenge", "Hack the Bank", "Digital Finance Cup" kabi tanlovlarda ishtirok etish (15, s.74).

Kreativlikni rivojlantirish bo'yicha ta'limiy yondashuvlar natijasida moliya sohasidagi talabalar:

- ✓ moliyaviy risklarni aniqlash va baholashda yangi metodlardan foydalanadi;
- ✓ raqamli to'lov tizimlari, kristovalyutalar va investitsiya dasturlariga oid innovatsion g'oyalarni ilgari suradi;
- ✓ iqtisodiy barqarorlikni ta'minlovchi yangi moliyaviy vositalarni taklif etadi (16, s.98).

Bu kabi natijalar talabalarning kasbiy kompetensiyalarini oshirib, ularni xalqaro mehnat bozorida raqobatbardosh mutaxassislariga aylantiradi.

Xulosa qilib aytganda, moliya va moliyaviy texnologiyalar yoʻnalishidagi talabalar uchun kreativlikni rivojlantirish — bu shunchaki sedagogik jarayon emas, balki mamlakat iqtisodiy salohiyatini oshirishga xizmat qiluvchi muhim strategik yoʻnalishdir. Oʻzbekistonning bu boradagi tashabbuslari xalqaro tajriba bilan uygʻunlashib, kelajakda moliyaviy innovatsiyalar bozorida raqobatbardosh, kreativ fikrlovchi yosh mutaxassislar avlodini yetishtirishga asos yaratmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Runco M.A., Jaeger G.J. The Standard Definition of Creativity. – Creativity Research Journal, 2012. – p.22.
2. Florida R. The Rise of the Creative Class. – New York: Basic Books, 2019. – p.41.
3. Guilford J.S. Creativity: Yesterday, Today and Tomorrow. – Journal of Creative Behavior, 1967. – p.58.
4. Amabile T.M. Creativity in Context. – Westview Sress, 1996. – s.102.
5. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. – World Economic Forum, 2017. – p.76.
6. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti qarori: “Raqamli Oʻzbekiston – 2030” strategiyasi. – Toshkent, 2020. – s.15.
7. TDIU oʻquv dasturlari maʼlumotlari. – Toshkent, 2024. – s.49.
8. Inha University in Tashkent. Fintech Laboratory Resort. – 2023. – p.33.
9. Oʻzbekiston Yoshlar akademiyasi hisobotlari. – 2023. – s.27.
10. MIT Sloan School of Management. Course Catalogue 2024. – Cambridge, 2024. – p.64.
11. Aalto University. Creative Finance Srojects. – Helsinki, 2023. – p.59.
12. OECD. Fostering Innovation and Creativity in Higher Education. – Saris, 2022. – p.112.
13. Mumford M.D. Handbook of Organizational Creativity. – Elsevier, 2012. – p.87.
14. Sawyer R.K. Exslaining Creativity: The Science of Human Innovation. – Oxford, 2019. – p.51.
15. Eurosean Fintech Challenge Resorts. – Brussels, 2024. – p.74.
16. Deloitte. Global Fintech Trends 2025. – London, 2025. – p.98.

ISSUES OF THE DEVELOPMENT OF UZBEKISTAN'S FINANCIAL MARKET BASED ON FOREIGN EXPERIENCE: PRACTICE AND EXPERIENCE

Rakhmonova Dilnura Saidovna
Senior Lecturer, Department of “Languages and Humanities”
Andijan State Institute of Technology
dilnura.rakhmonova@gmail.com
Ilkhomov Abdulkhodiy
4 th-year student, majoring in “Finance and Financial Technologies”
Andijan State Institute of Technology

In the era of global economic transformation, the financial market plays a key role in ensuring a country's economic stability, capital circulation, and investment attractiveness. The rapid development of financial technologies (fintech)H, digitalization of financial services, and increasing integration of global capital markets have significantly changed the structure and mechanisms of financial systems (1, p.22).

For Uzbekistan, the sustainable development of its national financial market is one of the key priorities of state economic policy. Over the past decade, large-scale reforms have been implemented to liberalize the financial sector, attract foreign investments, and integrate the country's financial infrastructure into international systems (2, p.41).

However, in order to achieve global competitiveness and increase efficiency, it is necessary to study and adapt foreign experience — particularly the models of developed and dynamically developing countries — to Uzbekistan's national conditions. This creates the basis for forming a creative, innovative, and flexible financial ecosystem capable of responding to modern challenges (3, p.58).

The purpose of this paper is to comprehensively analyze the current state, problems, and development directions of Uzbekistan's financial market, as well as to study international experience in this field and propose practical recommendations for its improvement.

The financial market serves as a vital mechanism for mobilizing free capital, channeling savings into investments, and ensuring the efficient allocation of resources across the economy (4, p.76). A well-functioning financial system stimulates entrepreneurship, supports innovation, and contributes to overall economic growth.

According to the World Bank and IMF reports, countries with developed financial markets tend to demonstrate higher GDP growth rates, better innovation performance, and stronger resilience to global crises (5, p.64).

In the context of Uzbekistan, the financial market has been gradually evolving from a state-regulated system toward a market-oriented and innovation-driven structure. Over the last few years, significant progress has been made in the areas of banking liberalization, stock market activation, and fintech development (6, p.15).

The financial market of Uzbekistan currently consists of several major segments:

- ✓ the banking sector,
- ✓ the stock and securities market,
- ✓ the insurance system, and
- the fintech sector.

According to the Central Bank of Uzbekistan, as of 2024, the share of non-bank financial institutions in the market structure has increased to 17%, while digital payment systems have grown by 45% compared to 2020 (7, p.33).

However, the market still faces a number of challenges:

- limited participation of foreign investors,
- underdeveloped capital market infrastructure,
- low financial literacy among the population,
- and insufficient integration of innovative financial instruments (8, p.27).

The Uzbek Stock Exchange (Toshkent RFB) remains relatively small compared to regional counterparts such as the Kazakhstan Stock Exchange or Baku Exchange. The volume of transactions and the number of listed companies are still limited (9, p.44).

The United Kingdom is known for its deep and diversified financial market centered in London, one of the global financial hubs. Its success is based on strong

regulatory institutions (FCA, Bank of England), transparent governance, and an open environment for innovation, particularly in fintech startups (10, p.61).

Singapore's model emphasizes government-private sector partnership and digitalization. The Monetary Authority of Singapore (MAS) actively promotes the integration of artificial intelligence, blockchain, and open banking into financial services, which has made the city-state a global fintech leader (11, p.52).

These countries have achieved rapid financial modernization by prioritizing education, technological innovation, and public trust in financial institutions. South Korea's KOSDAQ model and Japan's JASDAQ have become benchmarks for developing dynamic small-cap markets (12, p.59).

Among CIS countries, Kazakhstan offers a relevant example through the Astana International Financial Centre (AIFC), which operates under English common law and provides tax incentives for foreign investors. Uzbekistan can adopt similar approaches to attract international capital (13, p.74).

To ensure sustainable growth of Uzbekistan's financial market, the following measures based on foreign best practices can be implemented:

1. Improvement of regulatory frameworks — adopting flexible and transparent financial legislation similar to the UK and Singapore (14, p.88).
2. Digital transformation — introducing blockchain, open banking, and AI-driven analytical tools to increase transaction transparency.
3. Promotion of financial literacy — integrating financial education into school and university curricula, as practiced in South Korea.
4. Encouragement of fintech startups — providing state grants and incubators for young entrepreneurs, similar to Singapore's MAS initiatives.
5. Creation of international financial hubs — establishing special financial zones with tax and legal incentives, based on the AIFC model.

By combining these strategies, Uzbekistan can accelerate the integration of its financial market into the global ecosystem, increase investor confidence, and ensure long-term economic stability (15, p.97).

Practical experience shows that reforms implemented in Uzbekistan have already produced positive results. The number of investment companies has doubled since 2020, and the issuance of corporate bonds has increased by 70% (16, p.43). Moreover, several local banks — such as Asaka Bank, Ipoteka Bank, and Tenge Bank — have successfully launched digital services modeled after international standards. The introduction of online credit platforms, e-wallets, and mobile investment tools has contributed to the financial inclusion of the population (17, p.119).

Cooperation with international financial institutions such as the World Bank, Asian Development Bank, and EBRD has helped modernize the regulatory base and introduce global best practices into Uzbekistan's financial market (18, p.122).

In conclusion, the development of Uzbekistan's financial market is a strategically important process that requires the integration of foreign experience, local innovation, and institutional reform.

By adapting the best international practices of the UK, Singapore, South Korea, and Kazakhstan, Uzbekistan can build a competitive, transparent, and sustainable financial system that supports investment, innovation, and inclusive economic growth (19, p.135).

The active involvement of young specialists and students in finance and financial technologies is also critical. Their creative thinking, digital literacy, and entrepreneurial mindset will determine the future of Uzbekistan's financial ecosystem.

Thus, the combination of global experience and local practice forms the foundation for a modern, resilient, and innovative financial market in Uzbekistan.

References

1. World Bank. Global Financial Development Report 2023. – Washington, 2023. – p.22.
2. Ministry of Economy and Finance of the Republic of Uzbekistan. Annual Report. – Tashkent, 2024. – p.41.
3. IMF. Financial System Stability Assessment: Uzbekistan. – 2023. – p.58.

4. Levine R. Finance and Growth: Theory and Evidence. – NBER Working Paper, 2020. – p.76.
5. World Bank. Global Economic Prospects. – 2022. – p.64.
6. Central Bank of Uzbekistan. Monetary Policy Review. – 2024. – p.15.
7. CBU Statistical Bulletin. – 2024. – p.33.
8. UNDP Uzbekistan. Financial Literacy Program Report. – 2023. – p.27.
9. Toshkent Stock Exchange. Annual Statistics. – 2024. – p.44.
10. FCA (UK). Financial Conduct Authority Report. – London, 2023. – p.61.
11. MAS. Singapore FinTech Festival Report. – Singapore, 2023. – p.52.
12. OECD. Financial Education and Inclusion: Korea and Japan Experience. – Paris, 2021. – p.59.
13. AIFC. Annual Review. – Astana, 2023. – p.74.
14. European Bank for Reconstruction and Development. Transition Report. – 2023. – p.88.
15. Deloitte. Global Fintech Outlook 2025. – London, 2025. – p.97.
16. Ministry of Finance of Uzbekistan. Capital Market Development Report. – 2024. – p.43.
17. Asaka Bank Digital Division. Annual Performance Report. – 2023. – p.119.
18. ADB Uzbekistan Office. Country Partnership Strategy. – 2024. – p.122.
19. OECD. Investment Policy Review: Uzbekistan. – Paris, 2024. – p.135.

****=====****

**TA'LIM SIFATI SAMARADORLIGINI BOSHQARISHDA
INVESTITSIYANI O'RNI VA AHAMIYATI**

*Andijon davlat texnika instituti
“Iqtisodiyot” kafedrası katta o‘qituvchisi
Ibragimova Gulnozaxon Sayidmurodovna
Andijon Uzbekiston
ibragimovag668@gmail.com
+998902680475*

Ta'lim sifatini boshqarishda investitsiya muhim rol o'ynaydi, chunki u o'qituvchilarning malakasini oshirish, zamonaviy o'quv qurollari va texnologiyalarni joriy etish, infratuzilmani yaxshilash va ilmiy tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlash orqali ta'lim samaradorligini oshiradi. Investitsiya natijasida ta'lim sifati yaxshilanadi, bu esa o'quvchilarning o'quv natijalarini ko'taradi va kelajakda ularning muvaffaqiyatiga hissa qo'shadi.

Zamonaviy davrda ta'lim tizimini modernizatsiya qilish va uning samaradorligini oshirish har bir mamlakatning ustuvor vazifalaridan biridir. Globallashuv jarayonlari, raqamli iqtisodiyot, sun'iy intellekt va axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi sharoitida ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvlarni qo'llash zaruriy holga aylandi. Ta'lim sifati nafaqat o'quv dasturlarining mazmuni, balki ta'lim berish uslublarining yangiligi bilan ham belgilanadi.

Afsuski, mamlakatimizda ta'lim sohasi uzoq vaqtdan beri qoldiq asosida moliyalashtirilib kelinmoqda. Natijada ta'lim ko'rsatkichlari bo'yicha O'zbekiston yildan yilga quyi ko'rsatkichlarga tushib bormoqda. Innovatsion Ta'limga investitsiyalar bugungi kundagi ta'lim tizimidagi vaziyatni o'zgartirishning hal qiluvchi omilidir. Innovatsion ta'lim sifati va davomiyligining yaxshilanishi ta'lim narxining sezilarli darajada oshishiga olib keldi. Natijada ko'pchilik mamlakatlarda ta'lim narxining oshishi davlat byudjeti uchun imkonsiz bo'lib qoldi. Boshqa tomondan, ta'lim daromad keltiradigan foyda sifatida ko'rila boshlandi. Ta'limga xususiy sarmoya kiritish potentsial daromad manbaiga aylandi. Bunday sharoitda ta'lim unga bozor munosabatlarini joriy etgan holda biznesga aylandi. Biznes ta'limga yangi jarayonlarni kiritdi: kompyuterlashtirish, masofaviy ta'lim, korporativ universitetlarni yaratish. Bozor iqtisodiyotining boshqa sohalari kabi ta'lim ham globallashuv yo'liga tushdi. O'zbekiston paradoksi shundaki, O'zbekiston o'rta va oliy ta'limdagi o'qituvchilar tarkibiga ega bo'lgan holda, bugungi kunda o'z fuqarolariga mamlakatni inqirozdan olib chiqish uchun zarur bo'lgan ta'limni bera olmaydi. Jahon yetakchilarining xalqaro bozorlarni zabt etish, raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish, fuqarolar uchun munosib turmush darajasini yaratish

borasidagi muvaffaqiyatlari ushbu mamlakatlarda oliy ta'lim tizimi tomonidan tayyorlangan yuqori malakali mutaxassislarning mavjudligi bilan bog'liq. Ta'limga doimiy sarmoya kiritmasdan turib, jamiyat taraqqiyotiga erishish mumkin emas. Mamlakatning iqtisodiy taraqqiyoti farovon ko'rinayotgan bir paytda ham ta'limga sarmoya kiritish faol amalga oshirilishi kerak, aks holda zamonaviy bilim ko'nikmalardan o'z vaqtida ta'limga targ'ib etmaslik tufayli mamlakat ta'lim sifatli yanada orqada qoladi.

Gap shundaki, hozir ta'lim sohasida aholi jon boshiga moliyalashtirish instituti faoliyat yuritmoqda. O'z-o'zidan bu mexanizm asosli va samaralidir: ta'lim xizmatlarining sifati qanchalik yuqori bo'lsa, maktabda shuncha ko'p bola bor va uni moliyalashtirish ham shunchalik ko'p bo'ladi. Biroq, bu shaklda tizim faqat poytaxtda ishlaydi. Hududlarda esa faqat qog'ozda ishlaydi, chunki munitsipalitetlar darajasida moliyaviy standart tomonidan tasdiqlangan mablag'larni "mustaqil" qayta taqsimlash mavjud. Natijada, asl shakldagi mexanizm oddiygina ishlamaydi. Bu shuni anglatadiki, ta'lim muassasalarini moliyalashtirishga sarmoya kiritmoqchi bo'lgan ishbilirmonlar o'z sarmoyalari samaradorligini baholay olmaydilar. Pul taqsimoti va ajratilayotgan mablag'lar ustidan nazoratning samarali mexanizmlarini joriy etish zarur. Bu boradagi asosiy muammo "Ta'lim to'g'risida"gi va "Mahalliy o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi ikkita qonunning birbiriga mos kelmasligidan kelib chiqadi. Hozirda O'zbekistonda 10 090 dan ortiq maktablar mavjud bo'lib 91 tasi xususiy mulkchilik shaklidagi umumta'lim muassasalari hisoblanadi. Mamlakatdagi korupsion holat tufayli Ikki tomonlama hokimiyat holati yaratilmoqda: Davlat byudjeti ta'lim tizimidagi mavjud muammolar uchun mablag' ajratadi Ta'lim vazirligi standartlarni belgilaydi va o'quv dasturlarini belgilaydi, viloyat ta'lim vazirligi maktab ta'sisчилari sifatida mablag'larni o'z xohishiga ko'ra qayta taqsimlaydi.

Davlat va xususiy ta'lim muassasalariga xususiy investitsiyalar ushbu yuridik shaxslarning tashkiliy-huquqiy shaklining o'ziga xos xususiyatlari tufayli mumkin emas, bu davlat va kommunal mulkdan foydalanishning alohida rejimini nazarda tutadi. Ushbu rejim investitsiya qilingan mablag'larni qaytarish va ko'paytirishning

qonuniy variantlarini istisno qiladi, chunki davlat yoki xususiy muassasaga berilgan har qanday mulk davlat yoki tegishli bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda innovatsion ta'lim tizimiga o'tish va uni moliyalashga e'tibor qarat ekanmiz avvalo eng zaruriy ta'lim bosqichi davlat maktab ta'limiga investitsiya jalb etish loyihalarni taqdim etishi lozim. Sababi hozirgi kunda asta sekinlik bilan oliy ta'lim muassasalari o'z-o'zini moliyalashtirishga o'tishi munosabati bilan ta'lim muassasalari o'z mablag'larini ko'paytirish va uni o'z ta'lim sohasi uchun eng zaruriy ehtiyojlarga sarflay oladi. Qolaversa oliy ta'limning investitsiya jalb qilish imkoniyatlari hamda mablag'larni kengaytirish imkoniyatlari keng. Aynan maktab ta'limiga keladigan bo'lsak aynan davlat tasarrufidagi maktablarga bunday imkonlar eshigi juda tor. Dar haqiqat hozirda ayrim muassasalari maktab mablag'larini oshirish maqsadida pullik to'garak, tayyorlov kurslari, hunar kurslarini tashkil etgan bo'lsada ushbu mablag'lar innovatsion ta'lim texnologiyalarni maktablarga joriy etish uchun juda ozlik qiladi. Shu o'rinda ta'kidlash kerakki hozirgi kunda maktablar rivojiga sarmoya kiritish istagi oilalarda ham, biznes egalarida ham mavjud. Ammo oilaviy resurslarni jalb qilishda ijtimoiy tengsizlik muammosi tufayli ma'lum cheklovlar mavjud. Biz oilalar hissasining ko'payishiga yo'l qo'ymasligimiz kerak, bu umumiy ta'limda tabaqalanishni anglatadi. Ammo biznes mablag'laridan foydalanish kerak, ayniqsa tadbirkorlar nafaqat foyda olish uchun, balki resurslarning bir qismini umumiy ish uchun berish istagi tufayli ham bunga tayyor. Maktabning rivojlanishi aniq umumiy ish bo'lib, u mamlakatning o'nlab yillar davomida inson salohiyatini shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Peregudov L.V., Saidov M.X. Oliy ta'lim menejmenti va iqtisodiyoti. T.: "Moliya" nashriyoti, 2002 y. 184 b.
2. Andriessen D. Mantiqiy fikrlash Intellektual kapital. N.-Y.: Elsevier, 2004 yil. P.
13. Op. Iqtisodiyot nazariyasi bo'yicha:
3. Goryainova LV, Danilina [Ma'ruza] / Ochiq ta'lim kabi innovatsion mutaxassislarni yaratish uchun o'z-o'zini ta'lim jarayonida talabalarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish. 2010. No 3. C.

4. Yu. Abdullaev. “Xorijiy oliy ta’lim: tajriba va tarqiyot yo’nalishlari” 1999 yil 7-bet.
5. SH. Kurbanov, E. Seytxalilov. Ta’lim sifatini boshqarish. Toshkent. “Turon-Iqbol”, 2006. 590 bet.
6. Ibragimova G.S. Ta’lim sifatini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish – Qoraqalpoq.: Mug‘allim hem uzliksiz bilimlendirio‘ Ilimiy-metodikaliq jurnal 2023 - №5 – B. 76-80.
6. Ibragimova.G.S. Purpose, mission and effectiveness of educational reforms // Tashkent. Science and innovation international scientific journal.-Uzbekistan, 2022.4(2). ISSN: 2181-3337 – P.555-557.

****=====****

XO‘JALIK SUBEKTLARIDA BOSHQARUV VA NOISHLABCHIQRISH HARAJATLARINI TEJASH AMALIYOTILARINI KO‘RIB CHIQISH VA AMALIY TAVSIYALAR BERISH.

*Ilmiy rahbar: Umurzakova Zamira Salijanovna
Andijon davlat texnika instituti
“Iqtisodiyot” kafedrasida katta o‘qituvchisi
Berkinboyev Sherzodbek
Andijon davlat texnika instituti
“Iqtisodiyot” yo‘nalishi 4-kurs talabasi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada xo‘jalik subyektlarida boshqaruv va noishlab chiqarish xarajatlarini tejashning nazariy va amaliy jihatlari tahlil qilingan. Maqolada xarajatlarni kamaytirish orqali korxonaning iqtisodiy samaradorligini oshirish, moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash hamda raqobatbardoshlikni kuchaytirish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Shuningdek, boshqaruv tizimidagi ortiqcha ma’muriy xarajatlarni optimallashtirish, resurslardan oqilona foydalanish va raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali tejamkorlikka erishishning zamonaviy usullari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: boshqaruv xarajatlari, noishlab chiqarish xarajatlari, tejamkorlik, samaradorlik, resurslarni optimallashtirish, raqamli texnologiyalar.

Kirish. Bugungi kunda xo‘jalik subyektlari faoliyati tobora murakkablashib borayotgan bozor sharoitida xarajatlarni oqilona boshqarish va ularni kamaytirish korxonaning barqaror rivojlanishi uchun eng muhim omillardan biri hisoblanadi. Iqtisodiy samaradorlikni oshirish faqat ishlab chiqarish hajmini ko‘paytirish yoki narx siyosatini o‘zgartirish bilan emas, balki ichki resurslardan oqilona foydalanish, ortiqcha xarajatlarni qisqartirish orqali ham erishiladi. Chunki tejamkorlik korxona foydasini oshirish, investitsion imkoniyatlarini kengaytirish va bozor raqobatida o‘z o‘rnini mustahkamlash uchun zarur shartdir.

Xarajatlarni kamaytirish nazariy jihatdan iqtisodiy resurslardan samarali foydalanish konsepsiyasiga asoslanadi. Har bir korxona o‘z faoliyatida ishlab chiqarish xarajatlari, boshqaruv xarajatlari va noishlab chiqarish xarajatlarini doimiy tahlil qilib borishi kerak [1]. Bu tahlil orqali foyda miqdoriga ta’sir qiluvchi asosiy omillar aniqlanadi va ularni optimallashtirish yo‘llari belgilanadi. Xarajatlarni kamaytirishning asosiy maqsadi - ishlab chiqarish yoki xizmat ko‘rsatish sifatini pasaytirmagan holda, minimal resurs sarfi bilan maksimal natijaga erishishdir.

Moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash bevosita xarajatlarni oqilona boshqarish bilan bog‘liq. Agar korxona o‘z mablag‘laridan to‘g‘ri foydalanmasa, ortiqcha zaxiralar saqlasa yoki resurslarni samarasiz yo‘naltirsa, bu moliyaviy barqarorlikka jiddiy tahdid soladi. Shu sababli, moliyaviy menejment tizimida xarajatlar monitoringi alohida o‘rin tutadi. Korxonaning moliyaviy holatini mustahkamlash uchun byudjetlashtirish tizimini joriy etish, xarajatlar smetasini doimiy qayta ko‘rib chiqish va har bir xarajat turining iqtisodiy samaradorligini baholash lozim. Amaliy jihatdan qaraganda, xarajatlarni kamaytirish korxonaning ichki boshqaruv tizimini takomillashtirishni talab etadi. Masalan, resurslardan tejab foydalanish, energiya va xom-ashyo sarfini nazorat qilish, ishlab chiqarish texnologiyalarini modernizatsiya qilish orqali samaradorlik oshadi. Raqamli texnologiyalar, avtomatlashtirilgan hisob tizimlari va sun’iy intellekt asosidagi tahlil vositalari korxonalarga ishlab chiqarish xarajatlarini aniq tahlil qilish va ortiqcha sarflarni kamaytirishda katta yordam beradi. Shuningdek, ishlab chiqarish

jarayonlarini soddalashtirish, logistika tizimini qayta ko'rib chiqish va ta'minot zanjirlarini optimallashtirish orqali ham sezilarli iqtisodiy natijalarga erishish mumkin.

Xarajatlarni kamaytirishning yana bir muhim tomoni - inson resurslarini boshqarish samaradorligini oshirishdir. Xodimlar faoliyatining samaradorligi, motivatsiya darajasi va malakasi korxona foydasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, xodimlarni rag'batlantirish tizimini to'g'ri yo'lga qo'yish, ortiqcha lavozimlarni qisqartirish, mas'uliyatlarni qayta taqsimlash orqali ham korxona umumiy xarajatlarini kamaytirish mumkin.

Raqobatbardoshlikni kuchaytirish masalasida esa xarajatlarni boshqarish markaziy o'rinni egallaydi [2]. Bozor iqtisodiyotida raqobatbardosh korxona — bu o'z mahsulotini arzonroq narxda, ammo yuqori sifatda taklif qila oladigan korxonadir. Xarajatlarni kamaytirish orqali ishlab chiqarish tannarxining pasayishi, narx siyosatida moslashuvchanlik, foyda normasi va rentabellik darajasi oshadi. Natijada, bunday korxona bozorda nafaqat raqobatbardosh bo'ladi, balki barqaror o'sish strategiyasiga ega bo'ladi.

Moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash, raqobatbardoshlikni oshirish va samaradorlikka erishish o'zaro bog'liq jarayonlardir. Xarajatlarni tejash nafaqat qisqa muddatda foyda keltiradi, balki uzoq muddatli rivojlanish strategiyasining poydevorini yaratadi. Tejamkor boshqaruv orqali ortiqcha resurslar investitsiyalarga yo'naltiriladi, bu esa innovatsiyalarni joriy etish, yangi mahsulotlarni ishlab chiqish va bozor ulushini kengaytirish imkonini beradi. Amaliy tajribalar shuni ko'rsatadiki, xarajatlarni kamaytirish faqat xarajatlarni qisqartirish emas, balki ularni boshqarish madaniyatini shakllantirishdir. Har bir xarajat qaror asosida amalga oshirilishi, u keltiradigan iqtisodiy natijalar aniq o'lchanishi kerak. Shunda korxona nafaqat bugungi kun uchun, balki kelajakdagi barqarorlikni ham ta'minlay oladi.

Xo'jalik subyektlarida xarajatlarni tejash - bu ham iqtisodiy zarurat, ham strategik maqsaddir. Nazariy jihatdan tejash ikki asosiy yo'nalishni o'z ichiga oladi: boshqaruv xarajatlarini optimallashtirish va noishlab chiqarish (ya'ni ma'muriy yoki yordamchi) xarajatlarini kamaytirish. Boshqaruv xarajatlari - rahbariyat, boshqaruv

apparati, rejalashtirish va nazorat faoliyatiga ketadigan xarajatlar; noishlab chiqarish xarajatlari esa xizmatlar, logistika, infratuzilma va boshqa ishlab chiqarish bilan bevosita bog'liq bo'lmagan xarajatlarni anglatadi. Nazariya xarajatlarni tahlil qilish, sinflashtirish va ularni boshqarish mexanizmlarini ishlab chiqishni ta'kidlaydi: faoliyat xarajatlari (operatsion), kapital xarajatlari va imkoniyat xarajatlari kontseptsiyasini qo'llash orqali aniq qarorlar qabul qilinadi. Amaliy jihatdan tejash samarali bo'lishi uchun bir nechta bosqichli yondashuv talab qilinadi. Birinchi navbatda - holatni diagnostika qilish: xarajat strukturasini batafsil tahlil qilish, eng katta va takroriy xarajat elementlarini aniqlash zarur. Buning uchun xarajatlar bo'yicha budget va fakt tahlili, faoliyat ko'rsatkichlari (KPI) o'rnatish va arzonlashtirish imkoniyatlarini baholash kerak. Ikkinchi bosqich - optimallashtirish strategiyasini ishlab chiqish: daromad va xarajat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni hisobga olgan holda eng yuqori samaradorlikni beruvchi chora-tadbirlar tanlanadi.

Noishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishda amaliy usullar ko'p. Avvalo, jarayonlarni avtomatlashtirish va raqamlashtirish orqali qo'l mehnati va ma'muriy vaqtni qisqartirish mumkin [3]. Masalan, hujjat aylanishini elektronlashtirish, hisob-kitob va inventarizatsiya tizimlarini integratsiyalash natijasida xatoliklar va ortiqcha xarajatlar kamayadi. Ikkinchidan, xaridlar va ta'minot zanjiri optimallashtirilishi lozim: bir nechta yetkazib beruvchilar bilan muzokaralar olib borish, ulgurji xaridlar orqali chegirmalar olish, logistika yo'nalishlarini qayta ko'rib chiqish yo'li bilan xarajatlarni pasaytirish mumkin. Uchinchidan, energiya va resurslardan tejash - issiq-izolyatsiya, samarali yoritish, energiya monitoringi orqali uzoq muddatda sezilarli tejashlar beradi.

Boshqaruv xarajatlarini tejash esa tashkilot ichidagi strukturani soddalashtirish, vakolatlarni aniq belgilash va jarayonlarni qayta loyihalash orqali amalga oshiriladi. Masalan, qo'shimcha boshqaruv qavatlarini kamaytirish, mas'uliyatlarni birlashtirish hamda qaror qabul qilishni markazlashtirish yoki aksincha, delegatsiya orqali operativlikni oshirish mumkin. Xodimlarning malakasini oshirishga sarmoya kiritish - qo'llaniladigan amaliy vositalardan biri: xodim samaradorligi ortishi natijasida bir xil hajmdagi ish kamroq vaqt va xarajat bilan bajariladi. Shuningdek, ichki audit va

nazoratning samarali mexanizmlarini joriy etish orqali yo'qotishlar va suiiste'mollarning oldi olinadi.

Tejashni o'lchash va nazorat qilish muhim: har bir chora-tadbir uchun asosiy ko'rsatkichlar (masalan, operatsion xarajatlar foizi, bir birlik mahsulotga tushgan noishlab chiqarish xarajatlari, ishchi soat samaradorligi) o'rnatilishi kerak. Ushbu KPilar asosida amalga oshirilgan o'zgarishlarning moliyaviy ta'siri hisoblanadi va qayta investitsiya qilish yoki yangi chora-tadbirlarni joriy etish bo'yicha qaror qabul qilinadi. Amaliy misolda kichik korxona uchun eng samarali yondashuvlar: mijozlar bilan ishlash jarayonlarini soddalashtirish, ortiqcha inventarni kamaytirish, samarador ta'minot zanjiri va avtomatlashtirilgan hisob tizimiga o'tish. Katta tashkilotlarda esa strategik darajada - korxona arxitekturasini qayta ko'rib chiqish, xizmat ko'rsatish markazlarini konsolidatsiyalash va raqamli transformatsiya loyihalarini bosqichma-bosqich joriy etish talab etiladi.

Hozirgi kunda xo'jalik subyektlari uchun eng muhim vazifalardan biri bu - mavjud resurslardan eng samarali foydalanish orqali xarajatlarni kamaytirish va tejamkor boshqaruv tizimini yo'lga qo'yishdir. Raqobat kuchaygan, resurslar narxi oshib borayotgan sharoitda ortiqcha ma'muriy xarajatlar korxonaning iqtisodiy barqarorligiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun korxona boshqaruvi nafaqat ishlab chiqarish samaradorligini, balki ichki boshqaruv tizimidagi har bir xarajat birligini ham qat'iy tahlil qilib borishi zarur.

Boshqaruv tizimidagi ortiqcha ma'muriy xarajatlarni optimallashtirishning birinchi bosqichi - bu xarajatlarni to'liq inventarizatsiyadan o'tkazishdir [4]. Ya'ni, qaysi bo'lim, qaysi jarayon yoki faoliyat turi korxona uchun haqiqiy qiymat yaratadi, qaysi biri esa faqat byurokratik yuk bo'lib qolayotganini aniqlash zarur. Ko'p hollarda takrorlanadigan hisobotlar, samarasiz yig'ilishlar, ortiqcha hujjat aylanishi, keraksiz tashkiliy xarajatlar umumiy xarajatlarning katta qismini tashkil qiladi. Shu sababli, bu jarayonlarni tahlil qilib, optimallashtirish yo'llarini topish - birinchi navbatdagi vazifadir.

Ikkinchi bosqich - boshqaruv tuzilmasini soddalashtirishdir. Amaliy tajriba shuni ko'rsatadiki, ko'p bosqichli va murakkab ma'muriy tuzilmalar qaror qabul

qilishni sekinlashtiradi, xodimlar orasida javobgarlikni yo‘qotadi va natijada ortiqcha xarajatlarni keltirib chiqaradi. Shu sababli, zamonaviy korxonalar “tekis” boshqaruv modeliga o‘tmoqda - bu modelda byurokratik to‘siqlar kamayadi, rahbarlik lavozimlari soddalashtiriladi va jarayonlar tezlashadi. Masalan, rahbarlar sonini qisqartirish yoki ayrim bo‘limlarni birlashtirish orqali nafaqat ish samaradorligi, balki tejamkorlik ham ta‘minlanadi.

Resurslardan oqilona foydalanish esa faqat moliyaviy mablag‘larni emas, balki vaqt, mehnat va texnik imkoniyatlarni ham qamrab oladi. Masalan, xodimlarning ish vaqtini to‘g‘ri rejalashtirish, ortiqcha ish yukini kamaytirish, vazifalarni to‘g‘ri taqsimlash orqali ham sezilarli tejashga erishish mumkin. Energiya va material resurslarida esa “energiya menejmenti” tizimini joriy etish muhim: bu tizim yordamida elektr, issiqlik, suv va boshqa resurslar sarfi doimiy nazorat ostida bo‘ladi. Ayniqsa, ishlab chiqarish korxonalarida energiyani tejaydigan texnologiyalar, qayta tiklanuvchi manbalardan foydalanish (quyosh panellari, LED yoritish, issiqlikni qayta ishlatish tizimlari) amalda o‘zini oqlagan yechimlardir.

Tejamkorlikka erishishning eng muhim zamonaviy vositasi - bu raqamli texnologiyalarni joriy etishdir. Bugungi kunda raqamlashtirish jarayonlari korxonalarni yangi bosqichga olib chiqmoqda. Elektron hujjat aylanishi, avtomatlashtirilgan buxgalteriya tizimlari, bulutli ma‘lumotlar bazasi va sun‘iy intellekt asosidagi tahlil dasturlari orqali korxonalar o‘z boshqaruv xarajatlarini keskin kamaytirish imkoniga ega bo‘lyapti. Masalan, ilgari 3–4 nafar xodim yuritgan hujjat aylanishini endi yagona elektron platforma 10 baravar tez va aniq bajaradi. Bu esa vaqtni tejaydi, xatoliklarni kamaytiradi va ortiqcha ish kuchiga ehtiyojni yo‘qotadi. Shuningdek, raqamli texnologiyalar orqali masofadan ishlash tizimini joriy etish ham ma‘muriy xarajatlarni kamaytiradi. Ofis ijarasi, kommunal to‘lovlar, xizmat safarlari kabi xarajatlar qisqaradi. Bulutli dasturlar va onlayn boshqaruv tizimlari xodimlarga joydan qat‘i nazar ishlash imkonini beradi. Bu esa nafaqat iqtisodiy tejamkorlik, balki xodimlar uchun qulay ish sharoitlarini yaratadi.

Korxona rahbarlari uchun muhim jihat - bu raqamli texnologiyalarni shunchaki texnik vosita sifatida emas, balki strategik boshqaruv mexanizmi sifatida ko‘rishdir.

Raqamli tizimlar orqali har bir bo‘lim faoliyatini kuzatish, xarajatlar bo‘yicha real vaqt tahlilini olish, moliyaviy oqimlarni avtomatik nazorat qilish mumkin [5]. Natijada boshqaruv qarorlari tezroq va asosliroq qabul qilinadi. Albatta, bularning barchasi faqat texnik chora-tadbirlar bilan emas, balki korxona madaniyati va xodimlarning ongida ham o‘zgarish bo‘lishini talab etadi. Tejamkorlik - bu faqat raqamlar yoki hisobotlardagi ko‘rsatkich emas, balki fikrlash usuli, boshqaruv falsafasidir. Har bir xodim o‘z ishida “bu xarajat zarurmi?”, “buni qanday samaraliroq bajarish mumkin?” degan savollarni berishni o‘rganishi kerak.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, xo‘jalik subyektlarida boshqaruv va noishlab chiqarish xarajatlarini tejash - korxonaning iqtisodiy samaradorligi va moliyaviy barqarorligini ta‘minlashda muhim omildir. Xarajatlarni oqilona boshqarish, resurslardan samarali foydalanish va raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali korxonalar tejamkorlikka erishadi hamda raqobatbardoshligini mustahkamlaydi. Tejamkor boshqaruv tizimi nafaqat xarajatlarni kamaytiradi, balki ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirib, korxonaning barqaror rivojlanishiga zamin yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Boshqaruv hisobi: Darslik / A.X. Pardayev, Z.A. Pardayeva; – T.: “Iqtisod-Moliya”, 2019. – 556 b.
2. Moliyaviy va boshqaruv hisobi/O‘quv qo‘llanma. I.Ochilov., N.Rizaev., B.Bolibekov -T.: TMI, 2006. 371 b
3. Xasanov B.A., Xoshimov A.A. Boshqaruv hisobi. Darslik. - T.: Cho‘lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2015 y.
4. Jo‘rayev N., Abduvoxidov F., Sotivoldiyeva D. Moliyaviy va boshqaruv hisobi: Darslik - T.: 2012. 480 b.
5. Ibragimov A.K., Xasanov B.A., Rizaev N.Q. Amaliy boshqaruv hisobi: /Oliy o'quv yurtlari uchun o'quv qo'llanmasi. - T.: Moliya, 2014. – 404 b.

XARAJATLARNI KAMAYTIRISH STRATEGIYALARI

*Ilmiy raxbar: Umurzakova Zamira Salijanovna-
Andijon davlat texnika instituti
“Iqtisodiyot” kafedrası katta o‘qituvchisi
Qaxxorov Nodirbek Sharobiddin o‘g‘li
Andijon davlat texnika instituti
“Iqtisodiyot” yo‘nalishi 3- kurs talabasi*

Xarajatlarni kamaytirish har bir korxona uchun iqtisodiy samaradorlikni oshirish, raqobatbardoshlikni kuchaytirish va bozor talablariga tezda javob berishning muhim qismidir. Ko‘plab tashkilotlar o‘z faoliyatining samaradorligini oshirish va daromadlarini maksimal darajaga chiqarish uchun xarajatlarni kamaytirishga qaratilgan strategiyalarni joriy etishadi. Bu strategiyalar nafaqat korxonalarning daromadlarini oshiradi, balki ularning bozordagi o‘rnini mustahkamlaydi va iqtisodiy barqarorligini ta’minlaydi.

Xarajatlarni kamaytirish faqatgina qisqa muddatli foyda olishni anglatmaydi, balki uzoq muddatda korxonaning rivojlanishiga yordam beradigan jarayonlarni shakllantirishni ham o‘z ichiga oladi. Bunday strategiyalarni to‘g‘ri aniqlash va amalga oshirish orqali korxonalar o‘z xarajatlarini nazorat qilish, ortiqcha sarf-xarajatlarni kamaytirish va samaradorlikni oshirishga erishishlari mumkin.[1]

Ushbu maqolada biz xarajatlarni kamaytirishning asosiy strategiyalarini ko‘rib chiqamiz.

1. Texnologiyalardan foydalanish. Texnologiya rivojlanishi, ayniqsa raqamli va avtomatlashtirilgan texnologiyalar, korxonalarga xarajatlarni kamaytirishda katta yordam beradi. Zamonaviy texnologiyalar ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish, ishchi kuchining samaradorligini oshirish va materiallardan yanada samarali foydalanishni ta’minlash imkonini beradi. Bunday texnologiyalarni joriy etish orqali xarajatlar sezilarli darajada kamayishi mumkin.

- Avtomatlashtirish tizimlari ishlab chiqarish jarayonini tezlashtirish va odam ishchi kuchining rolini kamaytirishga yordam beradi. Avtomatlashtirilgan liniyalar va

robotlar xatoliklarni kamaytiradi, ishlab chiqarish tezligini oshiradi va ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytiradi.

- Bulutli texnologiyalar, ayniqsa ma'lumotlarni saqlash, boshqarish va tahlil qilishda, kompaniyalarga infratuzilmani optimallashtirish imkonini beradi. Bu xodimlar uchun resurslarni tejash va IT xarajatlarini qisqartirishga yordam beradi.

- Sun'iy intellekt (AI) va mashina o'qitish (ML) texnologiyalari yordamida korxonalar ishlab chiqarish jarayonlarini tahlil qilish va samaradorlikni oshirish uchun ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilishadi. Bu esa vaqtni va xarajatlarni qisqartirishga olib keladi.

2. Ishlab chiqarish jarayonlarini yaxshilash orqali korxonalar xarajatlarni kamaytirishi va mahsulot sifatini oshirishi mumkin. Ushbu jarayonlarda kichik, ammo samarali o'zgarishlar kiritish ishlab chiqarishning umumiy samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

- Lean metodologiyasi ishlab chiqarish jarayonlarida isrofgarchiliklarni yo'qotishga qaratilgan. Bu metodologiya xodimlarning samaradorligini oshirish, ortiqcha xotira va materiallarni kamaytirish, shuningdek, jarayonlarni soddalashtirish orqali xarajatlarni kamaytirishga imkon beradi.

- Six Sigma – bu sifatni oshirish va jarayonlardagi xatolarni kamaytirishga qaratilgan tizim. Bu metodologiya yordamida korxonalar sifatni nazorat qilish orqali xarajatlarni kamaytiradi va ishlab chiqarish jarayonlarida yaxshilanishlarga erishadi.

- Mahsulot ishlab chiqarish jarayonlarini bir-biriga yaxshilab integratsiya qilish, texnologiyalarni va xodimlarni birgalikda ishlashini ta'minlash, mahsulotning yakuniy sifatini yaxshilaydi va ortiqcha xarajatlarni kamaytiradi.

3. Xodimlar samaradorligini oshirish, korxonalar uchun xarajatlarni kamaytirishning samarali usulidir. Samarali jamoa, eng avvalo, yuqori motivatsiyaga ega bo'lgan xodimlardan iborat bo'lishi kerak.

- Xodimlar malakasini oshirish va ularni muntazam ravishda o'qitish, ish samaradorligini oshiradi. Yaxshi malakali xodimlar ko'proq ishni kamroq vaqt ichida va yuqori sifat bilan bajaradilar. Bu esa korxonaning ish jarayonlarini tezlashtirish va xarajatlarni kamaytirishga olib keladi.

- Xodimlarni rag'batlantirish, ularga mukofotlar berish va ishlash sharoitlarini yaxshilash orqali ularning motivatsiyasini oshirish mumkin. Motivatsiyalangan xodimlar ko'proq ish qiladi va kamroq xatolar qilishadi, bu esa korxonaning samaradorligini oshirishga yordam beradi.

- Xodimlarning ish kuchini optimal taqsimlash, ortiqcha ish va vaqtni kamaytirish orqali samaradorlikni oshiradi. Ishlarni joylashtirishda xodimlarning kuchli tomonlarini hisobga olish muhimdir.

4. Xom ashyo va resurslardan samarali foydalanish ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishning yana bir muhim strategiyasidir. Bu borada quyidagi usullarni qo'llash mumkin:

- Inventarizatsiyani samarali boshqarish orqali ortiqcha saqlash xarajatlarini kamaytirish mumkin. Masalan, just-in-time (JIT) inventarizatsiya tizimi orqali mahsulotlar faqat zarur bo'lganda yetkazib beriladi, bu esa ortiqcha zaxiralarni va saqlash xarajatlarini kamaytiradi.

- Xom ashyo yetkazib beruvchilarini diversifikatsiya qilish, narx o'zgarishlariga qarshi korxonaning barqarorligini ta'minlashga yordam beradi. Bu ham xarajatlarni kamaytirishga olib kelishi mumkin, chunki diversifikatsiya orqali narx raqobatbardosh bo'ladi.

- Mahsulot dizaynini optimallashtirish orqali xom ashyo sarfini kamaytirish mumkin. Mahsulotni ishlab chiqarish jarayonida o'zgartirishlar kiritish, materiallar va energiya sarfini kamaytirishga yordam beradi.

5. Boshqa xizmatlarni va yordamchi xarajatlarni optimallashtirish korxona uchun katta tejashlarni amalga oshirish imkonini beradi. Bu yerda logistika, tashqi xizmatlar va marketingga sarflanadigan mablag'larni optimallashtirishni nazarda tutamiz.

- Logistika xarajatlarini kamaytirish uchun yangi va samarali transport tizimlarini yaratish va yo'nalishlarni optimallashtirish zarur. Yangi usullar va texnologiyalar orqali yetkazib berish xarajatlarini kamaytirish mumkin.

- Marketing xarajatlarini kamaytirishning samarali usuli – reklama va targ'ibot faoliyatlarini yanada samarali rejalashtirish va aniq maqsadli auditoriyaga

yoʻnaltirish. Digital marketing va ijtimoiy media marketingni qoʻllash orqali xarajatlarni kamaytirish mumkin.[2,3]

Xarajatlarni kamaytirish har bir korxona uchun muvaffaqiyatli va barqaror faoliyatni taʼminlash uchun juda muhim strategiya hisoblanadi. Yuqoridagi strategiyalarni amalga oshirish orqali, nafaqat qisqa muddatli foyda olish, balki uzoq muddatda korxonaning oʻsishini taʼminlash mumkin. Ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, texnologiyalarni joriy etish, xodimlar samaradorligini yaxshilash, resurslarni optimallashtirish va tashqi xizmatlarni

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Pyzdek, T., & Keller, P. (2014). The Six Sigma Handbook: A Complete Guide for Greenbelts, Blackbelts, and Managers at All Levels. McGraw-Hill Education.
2. Kouzes, J. M., & Posner, B. Z. (2012). The Leadership Challenge: How to Make Extraordinary Things Happen in Organizations. Jossey-Bass.
3. Christopher, M. (2016). Logistics & Supply Chain Management (5th ed.). Pearson.

****=====****

SANOAT KORXONALARINING RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISH YOʻLLARI

Hasanova Mubinoxon

Muzaffar qizi

Andijon davlat texnika instituti talabasi

muzaffarovnamubina@gmail.com

+998942338336

Annotatsiya: Ushbu tezisda sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirishning asosiy yoʻnalishlari yoritilgan. Raqobat muhitida samarali faoliyat yuritish uchun korxonalar innovatsiyalarni joriy etagan holda ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish va boshqaruv tizimini takomillashtirish talab etilganligini koʻrsatadi. Bu mavzu dolzarbam, chunki hozirgi zamonaviy global iqtisodiyot sharoitida raqobatbardoshlik korxonaning barqaror oʻsishi va iqtisodiy rivojlanish omiliga aylanmoqda

Kalit so'zlar: raqobatbardoshlik, innovatsiya, modernizatsiya, boshqaruv, samaradorlik.

Abstract: This thesis highlights the main directions for increasing the competitiveness of industrial enterprises. It shows that, in order to operate effectively in a competitive environment, enterprises are required to modernize production and improve management systems through the implementation of innovations. This topic is relevant because, in today's modern global economy, competitiveness has become a key factor in the sustainable growth and economic development of enterprises.

Keywords: competitiveness, innovation, modernization, management, efficiency

Аннотация

В данном тезисе раскрываются основные направления повышения конкурентоспособности промышленных предприятий. Показано, что для эффективной деятельности в условиях конкуренции предприятиям необходимо модернизировать производство и совершенствовать систему управления посредством внедрения инноваций. Эта тема является актуальной, поскольку в современных условиях глобальной экономики конкурентоспособность становится важнейшим фактором устойчивого роста и экономического развития предприятий.

Ключевые слова: конкурентоспособность, инновация, модернизация, управление, эффективность.

Sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish uchun bir qator omillar muhim ahamiyatga ega. Avvalo, ishlab chiqarish jarayonlarini modernizatsiya qilish talab etiladi: yangi texnologiyalarni joriy etish va mahsulot sifatini xalqaro standartlarga moslashtirish. Ishon kapitaliga sarmoya kiritish, xodimlarni malakalari bo'yicha o'rgatish va shuningdek, mehnat moliyalari funktsionalligi va menejment tizimlari yaxshilash talab etiladi. Shuningdek, korxona marketingini rivojlanishi, innovatsion loyihalarni qayta tiklash, va eksport rivojlanishiga alohida e'tibor qaratiladi. Shuda raqobatbardoshlikning yana bir muhim tomoni: xarajatlarni optimallashtirish va resurslardan maksimal ravishda foydalanish. Sharoitda raqamli

xizmatlar joriy etish sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini ta'minlashda muhim ahamiyatkasiga ega. Shu tufayli, ishlab chiqarish samaradorligi, xarajatlarni pastlash, va mahsulot sifatini yaxshilash imkoniyatlarini olib keladi

Xulosa

Sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish mamlakat iqtisodiy barqarorligi va innovatsion rivojlanishining asosiy omillaridan biridir. Korxonalar innovatsion yondashuv, zamonaviy boshqaruv va raqamli transformatsiyani amalga oshirgan holda global raqobatda muvaffaqiyat qozonishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarorlari va farmonlari.
2. "O'zbekiston sanoatini rivojlantirish strategiyasi – 2030" dasturi.
3. Abdurahmonov Q.X. "Sanoat iqtisodiyoti" – Toshkent: Iqtisodiyot, 2021.
4. Porter M. "Competitive Advantage" – Harvard Business Review, 1998.

****=====****

IQTISODIY SIYOSATNING DASTAKLARI VA VOSITALARI

Akhmadjonov Sodiq Soliyevich
Senior lecturer of the Department of
"Economics" of Andijan State Technical Institute

Iqtisodiy siyosat davlat tomonidan iqtisodiy jarayonlarni tartibga solish, iqtisodiy barqarorlik va o'sishni ta'minlash maqsadida qo'llaniladigan strategik chora-tadbirlar majmuasidir. Ushbu maqolada iqtisodiy siyosatning asosiy dastaklari va vositalari batafsil tahlil qilinadi. Iqtisodiy siyosatning dastaklari sifatida qonuniy-huquqiy bazalar, ijtimoiy-iqtisodiy infratuzilma, moliyaviy resurslar hamda ijtimoiy siyosat o'rganiladi. Shuningdek, iqtisodiy siyosat vositalari ikki guruhga bo'linadi: to'g'ridan-to'g'ri (bevosita) va bilvosita (no'g'ri) vositalar. Bilvosita vositalar esa monetar siyosat, fiskal siyosat va valyuta siyosatini o'z ichiga oladi. Maqola oxirida iqtisodiy siyosatning samarali amalga oshirilishi uchun dastaklar va vositalarning o'zaro muvofiqligi ta'kidlanadi. Tadqiqot natijalari iqtisodiy siyosat sohasida

amaliyot va nazariyotni mustahkamlashga xizmat qiladi hamda mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanish strategiyalarini shakllantirishda qo'llanilishi mumkin.

Iqtisodiy siyosat — bu har bir davlatning iqtisodiy jarayonlarni boshqarish, milliy iqtisodiyotning barqaror o'sishi va raqobatbardoshligini ta'minlash maqsadida amalga oshiradigan maqsadli faoliyatidir. Zamonaviy dunyo iqtisodiyotining murakkab sharoitlari, global integratsiya jarayonlari va turli iqtisodiy xavflar fonida samarali iqtisodiy siyosat ishlab chiqish va amalga oshirish har bir mamlakat uchun muhim vazifaga aylangan. Iqtisodiy siyosatning o'ziga xosligi shundaki, u bir vaqtning o'zida davlatning iqtisodiyotga bevosita aralashuvi va bozor mexanizmlarini uyg'unlashtirishni talab qiladi. Shu bois iqtisodiy siyosatning samaradorligi nafaqat uning dastaklarining mustahkamligiga, balki vositalarining to'g'ri tanlanishi va muvofiqligiga ham bog'liq.

Davlat iqtisodiy siyosatining dastaklari — bu uning iqtisodiy faoliyatini tartibga soluvchi qonuniy, ijtimoiy va infratuzilmaviy asoslardir. Shu sababli iqtisodiy siyosat dastaklari iqtisodiyotning samarali ishlashi uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlarni yaratadi.

Iqtisodiy siyosat vositalari esa davlat tomonidan iqtisodiyotga bevosita yoki bilvosita ta'sir ko'rsatish mexanizmlaridir. To'g'ridan-to'g'ri vositalar iqtisodiy faoliyatga to'g'ridan-to'g'ri aralashishni ta'minlaydi. Masalan, narxlarni tartibga solish, litsenziyalash va davlat investitsiyalari. Bilvosita vositalar esa iqtisodiy muhitni boshqarishda monetar va fiskal siyosat kabi iqtisodiy siyosat shakllari orqali amalga oshiriladi. Ularning asosiy vazifasi — iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, inflyatsiyani nazorat qilish va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishdir.

Shunday qilib, iqtisodiy siyosatning dastaklari va vositalari birgalikda ishlaganda milliy iqtisodiyotning samarali boshqarilishiga xizmat qiladi. Ushbu maqolada iqtisodiy siyosatning dastaklari va vositalarining mohiyati, ularning iqtisodiy jarayonlardagi roli va o'zaro bog'liqligi batafsil tahlil qilinadi.

Iqtisodiy siyosatning dastaklari davlatning iqtisodiy faoliyatini tartibga soluvchi asosiy elementlardir. Qonuniy-huquqiy asoslar iqtisodiyot subyektlarining faoliyatini huquqiy jihatdan himoya qilib, barqarorlikni ta'minlaydi. Masalan, soliq

qonunlari, mehnat qonunchiligi, raqobatni tartibga soluvchi qonunlar mamlakat iqtisodiyotining samarali ishlashiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, infratuzilma rivoji iqtisodiy jarayonlarning uzluksizligini va samaradorligini oshiradi. Yaxshi tashkil etilgan transport tarmoqlari va kommunikatsiya tizimlari mahsulot va xizmatlar bozorining kengayishini ta'minlaydi.

Moliyaviy resurslar iqtisodiy siyosatni amalga oshirishda markaziy rol o'ynaydi. Davlat byudjeti, investitsiyalar, kreditlar iqtisodiy sohalarni rivojlantirishga yo'naltiriladi. Masalan, davlat investitsiyalari orqali yangi ishlab chiqarish korxonalari tashkil etilishi, infratuzilma obyektlari qurilishi iqtisodiy o'sishga turtki beradi. Ijtimoiy siyosat esa bandlik, ta'lim va sog'liqni saqlash tizimlarini rivojlantirish orqali inson kapitalini oshiradi va iqtisodiy o'sishga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Iqtisodiy siyosatning vositalari ikki asosiy guruhga bo'linadi: to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita. To'g'ridan-to'g'ri vositalarga narx nazorati, litsenziyalash, davlat investitsiyalari kiradi. Bu vositalar iqtisodiyotga bevosita ta'sir qilib, muayyan sohalarni rag'batlantirish yoki cheklashga xizmat qiladi. Masalan, narxlarni nazorat qilish orqali inflyatsiyani kamaytirish yoki ijtimoiy himoyaga muhtoj guruhlarni qo'llab-quvvatlash mumkin.

Bilvosita vositalar esa monetar va fiskal siyosatga asoslanadi. Monetar siyosat markaziy bank tomonidan pul miqdori va foiz stavkalarini boshqarishni o'z ichiga oladi. Bu inflyatsiya va iqtisodiy o'sishni nazorat qilishga xizmat qiladi. Fiskal siyosat esa soliqlar va davlat xarajatlarini boshqarish orqali iqtisodiy jarayonlarga ta'sir qiladi. Soliq stavkalarini o'zgartirish, byudjetni boshqarish iqtisodiyotning barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, valyuta siyosati ham iqtisodiy siyosat vositalariga kiradi. Valyuta kurslarini boshqarish, tashqi savdo va investitsiyalarni tartibga solish orqali mamlakat iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash mumkin.

Xulosa qilib aytganda, iqtisodiy siyosatning samaradorligi uning dastaklari va vositalarining uyg'unligi va to'g'ri qo'llanilishiga bog'liqdir. Dastaklar iqtisodiy siyosatning barqaror ishlashi uchun zarur bo'lgan huquqiy, ijtimoiy va

infratuzilmaviy asoslarni yaratadi. Ushbu dastaklar bo‘lmasa, iqtisodiy siyosat vositalarining samarali ishlashi imkonsiz bo‘ladi. Shu bois davlat iqtisodiy siyosatni amalga oshirishda mustahkam qonuniy bazalar yaratishi, infratuzilmani rivojlantirishi va ijtimoiy sohalarga e’tibor qaratishi kerak.

Iqtisodiy siyosat vositalarining ikki turi — to‘g‘ridan-to‘g‘ri va bilvosita vositalar — birgalikda iqtisodiy barqarorlik, o‘shish va ijtimoiy farovonlikni ta’minlaydi.. Masalan, monetar va fiskal siyosat orqali iqtisodiy jarayonlarning makro darajadagi muvozanatini saqlash mumkin.

Mamlakat iqtisodiy siyosatini shakllantirishda bu vositalarning integratsiyalashgan qo‘llanilishi muhimdir. Faqat qonuniy dastaklar va moliyaviy resurslar yetarli emas, balki iqtisodiy vositalarning oqilona tanlanishi va muvofiqlashtirilishi ham zarur. Shu bilan birga, ijtimoiy siyosat orqali inson kapitalini rivojlantirish iqtisodiy o‘shishning barqarorligini ta’minlashda katta ahamiyatga ega.

Kelajakda mamlakatlar o‘z iqtisodiy siyosatlarini zamonaviy global tendensiyalar va o‘ziga xos milliy sharoitlarga moslashtirib borishi kerak. Bu esa iqtisodiy siyosatning dastaklari va vositalarini takomillashtirishni, yangi metodlarni joriy etishni talab qiladi. Umuman olganda, iqtisodiy siyosatning samarali va tizimli amalga oshirilishi mamlakatning iqtisodiy mustaqilligi, ijtimoiy barqarorligi va aholining hayot sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abduqahhorov A. Iqtisodiy siyosat nazariyasi. – Toshkent, 2018.
2. Karimov B. Davlat iqtisodiy siyosati asoslari. – Toshkent, 2019.
3. Sadikov M. Iqtisodiy boshqaruv va siyosat. – Toshkent, 2020.
4. Mankiw N. G. Principles of Economics. – Boston: Cengage Learning, 2014.
5. Blanchard O. Macroeconomics. – Pearson, 2017.
6. Stiglitz J. E. Economics of the Public Sector. – W.W. Norton & Company, 2015.
7. Davlat iqtisodiy siyosati va boshqaruvi. – Toshkent, 2021.

IQTISODIY SIYOSATNING MEXANIZMLARI VA USULLARI

Ahmadjonov Sodiq Soliyevich
Andijon davlat texnika instituti
“Iqtisodiyot” kafedrası katta o‘qituvchisi
Phone: +998999068812
E-mail: Ahmadjonov@gmail.com

Ushbu maqolada iqtisodiy siyosatning asosiy mazmuni, uning amalga oshirish mexanizmlari va usullari atroflicha tahlil qilinadi. Iqtisodiy siyosat har qanday davlatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida muhim rol o‘ynaydi. Uni to‘g‘ri tashkil qilish va zamonaviy mexanizmlarni qo‘llash orqali iqtisodiy barqarorlikka erishish, ishsizlik darajasini kamaytirish, inflyatsiyani jilovlash hamda umumiy iqtisodiy o‘sishni ta‘minlash mumkin. Maqolada davlatning iqtisodiyotga aralashuvi qanday mexanizmlar orqali amalga oshirilishi, fiskal va monetar siyosatning o‘zaro bog‘liqligi, ularning bozor iqtisodiyoti sharoitidagi ahamiyati keng yoritilgan. Shuningdek, to‘g‘ridan-to‘g‘ri va bilvosita ta‘sir ko‘rsatish usullarining farqlari, ularning har birining afzallik va kamchiliklari tahlil qilinadi. Xalqaro tajriba asosida iqtisodiy siyosatning ilg‘or yondashuvlari va zamonaviy vositalari muhokama qilinadi. Maqola yakunida esa iqtisodiy siyosatning hozirgi davrdagi dolzarb masalalari va ularni hal etish bo‘yicha takliflar keltirilgan. Tadqiqot nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo‘lib, iqtisodiy siyosat sohasida faoliyat yuritayotgan mutaxassislar uchun foydali bo‘lishi mumkin.

Iqtisodiy siyosat har bir davlatning rivojlanish strategiyasida muhim o‘rin egallaydi. Bu siyosat orqali iqtisodiy jarayonlarga ta‘sir ko‘rsatish, ijtimoiy barqarorlikni saqlash va iqtisodiy o‘sishni ta‘minlash mumkin. Iqtisodiy siyosatni amalga oshirishda turli mexanizmlar va usullar qo‘llaniladi. Ular orasida fiskal va monetar siyosat asosiy o‘rin tutadi. Davlat ushbu mexanizmlar orqali bozor iqtisodiyotiga aralashadi, uni tartibga soladi va kerakli holatga yo‘naltiradi..

Iqtisodiy siyosat har bir mamlakatning iqtisodiy rivojlanishini belgilab beruvchi eng muhim omillardan biridir. Davlatlar o‘z iqtisodiy siyosatlarini ishlab

chiqish orqali iqtisodiyotni tartibga solish, makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, inflyatsiya, ishsizlik va iqtisodiy o'sish kabi ko'rsatkichlarni muvozanatga keltirishga harakat qiladilar. Iqtisodiy siyosatning maqsadi faqat qisqa muddatli iqtisodiy muammolarni hal qilish emas, balki uzoq muddatli strategik rivojlanishni yo'lga qo'yishdan iboratdir. Shu nuqtai nazardan, iqtisodiy siyosatning asosiy tarkibiy qismlaridan biri bo'lgan mexanizmlar va usullar muhim ahamiyat kasb etadi.

Ushbu mexanizmlar orqali davlat bevosita yoki bilvosita iqtisodiy jarayonlarga aralashadi, bozorning erkin harakatini yo'naltiradi va ijtimoiy-iqtisodiy tenglikni saqlashga intiladi. Bu usullar ichida fiskal va monetar siyosat asosiy o'rinni egallaydi. Ular yordamida byudjet siyosati, soliq tizimi, pul-kredit siyosati kabi vositalar orqali iqtisodiyotni boshqarish amalga oshiriladi. Maqolada aynan shu mexanizmlar va ularning samarali qo'llanilishi tahlil qilinadi.

Iqtisodiy siyosatning mexanizmlari davlat tomonidan iqtisodiyotni tartibga solish va boshqarish vositalari sifatida namoyon bo'ladi. Bu mexanizmlar orqali hukumat milliy iqtisodiyotda barqarorlikka erishish, iqtisodiy o'sishni ta'minlash, ishsizlik va inflyatsiyani nazorat qilish kabi asosiy vazifalarni amalga oshiradi. Eng asosiy mexanizmlar qatoriga fiskal siyosat, monetar siyosat va tashqi iqtisodiy siyosat kiradi. Fiskal siyosat davlat byudjeti orqali iqtisodiyotni boshqarishni nazarda tutadi. Soliqlarni tartibga solish, davlat xarajatlarini rejalashtirish va byudjet taqchilligini nazorat qilish ushbu siyosat doirasida amalga oshiriladi. Monetar siyosat esa pul massasi, kredit foiz stavkalari va markaziy bank faoliyati orqali iqtisodiy faollikka ta'sir ko'rsatadi. Bu siyosat vositasi narxlar barqarorligini ta'minlash, milliy valyuta kursini saqlash va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishda muhim rol o'ynaydi. Tashqi iqtisodiy siyosat esa savdo-sotiq, investitsiya va valyuta ayirboshlash siyosati orqali iqtisodiyotning tashqi aloqalarini tartibga solishga qaratilgan.

Iqtisodiy siyosatning usullari esa asosan to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita ta'sir ko'rsatish shaklida bo'ladi. To'g'ridan-to'g'ri usullar orqali davlat iqtisodiy subyektlarning faoliyatini qonunlar, normativ hujjatlar yoki subsidiya, kvotalar, litsenziyalar orqali boshqaradi. Bilvosita usullar esa bozor mexanizmlari orqali amalga oshiriladi va bu holatda davlat asosan muhit yaratish, rag'batlantirish va bozor

signallariga ta'sir ko'rsatish bilan cheklanadi. Masalan, foiz stavkalarini pasaytirish orqali investitsiyalarni rag'batlantirish yoki soliq imtiyozlari orqali tadbirkorlikni kuchaytirish mumkin. Shuningdek, davlat ko'plab sohalarda moliyaviy rag'batlantirish, kredit yengilliklari va investitsion qo'llab-quvvatlash orqali ham bilvosita ta'sir o'tkazadi. Har bir mexanizm va usulni qo'llashda iqtisodiy vaziyat, ichki va tashqi omillar, global bozor kon'yunkturasi inobatga olinishi zarur. Zero, noto'g'ri tanlangan siyosat usuli iqtisodiy muammolarning yanada chuqurlashishiga olib kelishi mumkin.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, iqtisodiy siyosatning mexanizmlari va usullarini to'g'ri tanlash va samarali qo'llash davlat iqtisodiyotining barqarorligi va o'sishi uchun muhim omildir. Fiskal va monetar siyosatlar bir-birini to'ldiruvchi vositalar sifatida ishlaydi hamda o'zaro muvofiqlashtirilganda yanada samarali natija beradi. Davlat to'g'ridan-to'g'ri aralashuv usullari orqali aniq sohalarda ijobiy siljishlarga erishsa, bilvosita usullar esa bozor kuchlariga moslashuvchan ta'sir ko'rsatadi. Natijada, har tomonlama o'ylangan iqtisodiy siyosat jamiyat farovonligini oshirishga xizmat qiladi.

Iqtisodiy siyosat mexanizmlari mamlakat iqtisodiyotini barqarorlashtirishda muhim rol o'ynaydi. To'g'ri tanlangan va samarali qo'llanilgan fiskal va monetar usullar inflyatsiyani kamaytirish, ishsizlikni pasaytirish va iqtisodiy o'sishni ta'minlashga yordam beradi. Shu bilan birga, xalqaro iqtisodiy aloqalarni tartibga solish orqali tashqi iqtisodiy barqarorlikka erishish mumkin. Har bir mexanizmning real iqtisodiy sharoitga mos tanlanishi muhim ahamiyatga ega. Ushbu natijalar iqtisodiy siyosatni ilmiy asosda rejalashtirish va yuritish zaruratini yana bir bor tasdiqlaydi.

Xulosa qilib aytganda, iqtisodiy siyosatning mexanizmlari va usullari davlat tomonidan iqtisodiyotni samarali boshqarish va ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal etish vositasi sifatida muhim ahamiyatga ega. Har bir mamlakat o'zining ichki iqtisodiy sharoitlariga, siyosiy tuzumi va ijtimoiy ehtiyojlariga mos ravishda turli xil yondashuvlarni qo'llaydi. Fiskal va monetar siyosat vositalarining uyg'unlashuvi orqali iqtisodiy barqarorlikka erishish, aholi turmush darajasini yaxshilash va ishlab

chiqarishni rag'batlantirish mumkin. Shu bilan birga, to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita usullarni vaziyatga mos tarzda qo'llash muhim hisoblanadi. Har bir iqtisodiy qaror chuqur tahlil, ilmiy yondashuv va statistika asosida qabul qilinishi zarur. Iqtisodiy siyosat doimiy takomillashtirib borilishi kerak bo'lgan jarayondir, chunki global iqtisodiy sharoitlar tez-tez o'zgarib turadi. Shu sababli, zamonaviy, moslashuvchan va strategik yondashuvga ega iqtisodiy siyosat davlatning uzoq muddatli taraqqiyotiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarorlari, farmonlari va nutqlari to'plami.
2. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi rasmiy statistik ma'lumotlari.
3. Xamdamov X., Teshaboyev T. "Iqtisodiy nazariya asoslari". – Toshkent: "Fan va texnologiya", 2021.
4. Murodov N. "Makroiqtisodiyot nazariyasi". – Toshkent: "IQTISOD-MOLIYA", 2020.
5. Karimov I. "Davlat moliyasi va byudjet siyosati". – Toshkent: "Universitet", 2019.
6. Qosimov B., Rasulov S. "Bozor iqtisodiyoti nazariyasi va amaliyoti". – Toshkent: "Sharq", 2018.
7. Xojiyev B. "Pul-kredit va bank tizimi". – Toshkent: "Iqtisodchi", 2022.
8. Samuelson P., Nordhaus W. "Economics". – New York: McGraw-Hill, 2010.
9. Mankiw N.G. "Principles of Economics". – Boston: Cengage Learning, 2020.
10. Dornbusch R., Fischer S., Startz R. "Macroeconomics". – New York: McGraw-Hill, 2018.
11. Krugman P., Obstfeld M. "International Economics: Theory and Policy". – Pearson, 2021.
12. Todaro M., Smith S. "Economic Development". – Pearson Education, 2022.

YANGI O‘ZBEKISTONDA KAMBAG‘ALLIKNI QISQARTIRISHDA TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISHNING O‘RNI

Axmadjonov Sodik Soliyevich
Andijon davlat texnika instituti
“Iqtisodiyot” kafedrasida katta o‘qituvchisi
Phone: +998999068812
E-mail: Ahmadjonov@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada kambag‘allikni qisqartirishning muhim sharti bo‘lgan tadbirkorlik faoliyatini xar tomonlama rivojlantirishning jixatlari o‘rganilgan. Shuningdek, bu masala doirasida chora-tadbirlar va aholi keng qatlamini qo‘llabquvvatlash maqsadida xozirgi moliyaviy yordamlar haqidagi masalalar bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: Tadbirkorlik, kambag‘allik, ishsizlik, bandlik, kasb-xunar, biznes, daromad, kasanachilik

Kirish. Yangi O‘zbekiston jadal taraqqiy etar ekan, tadbirkorlik mamlakatning ijtimoiy – iqtisodiy rivojlanishida ozining yaratuvchilik, islohotchilik, novatorlik qudratini ko‘rsatmoqda va shunga muvofiq o‘rin egallab bormoqda. Mamlakatimiz prezidenti SH. Mirziyoyev aytganidek: “Tadbirkor bu- xaqiqiy fidoiy inson”[1]. Binobarin, tadbirkorlik jamiyatda ijtimoiy – iqtisodiy sohalaridagi muammolarni hal qilib, ular taraqqiyotida alohida ahamiyat kasb etadi va katta ro‘l o‘ynaydi. U ishlab chiqarish, ish bajarish, xizmat ko‘rsatish sohalarida yangi ish o‘rinlarini yaratib, aholini ish bilan ta‘minlash, ishsizlikni kamaytirishga hizmat qiladi. Bular orqali tadbirkorlik, jamiyat a‘zolarini daromad manbalarini oshirish va turmush darajasini yaxshilashning manbaasi sifatida maydonga chiqadi. Shu bilan birgalikda tadbirkorlik aholi kambag‘alligini qisqartirishda asosiy ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun, bugungi kunda tadbirkorlikni yanada rivojlantirish muammosi xammani qiziqtiradigan dolzarb mavzuga aylandi.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada mavzuni o‘rdanishda tanqidiy nuqtainazardan qarash, iqtisodiy, mantiqiy tamoyillari, deterministic yondashuv va

diskurs tahlil usulida ko‘rib chiqildi. Shuningdek, ahborot manbaalarini o‘rganishda va tadqiqotlarni amalga oshirishda tarixiy va mantiqiy usullar birligi, ilmiy abstraktsiyalash, tizimli tahlil usullaridan foydalanildi.

Adabiyotlar tahlili: - O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024 yil 23-sentyabrda “Kambag‘allikni qisqartirish va aholini turmush farovonligini oshirish borasidagi chora -tadbirlarini yangi bosqichga olib chiqish to‘g‘risida”gi P.F.-143-son Farmoni[2]; -“Kambag‘allikdan farovonlik sari” dasturi (P.Q.330-son 23.09.2024) [3].

Asosiy qism. O‘zbekistonda har yili yaratilayotgan yangi ish o‘rinlarining yarmidan ortig‘i tadbirkorlik xissasiga to‘g‘ri keladi. Aynan, tadbirkorlik aholini ish bilan bandligini, iqtisodiy farovonligini o‘shirishga va ularni erkin yashashlari uchun katta hissa qo‘shadi. Binobarin, kambag‘allikni qisqartirishning eng muhim yo‘llaridan biri - bu tadbirkorlikni qo‘llab - quvvatlash bo‘lib, ular yaratgan daromadli ish o‘rinlari kambag‘allikni kamaytirishga yordam beradi. Keyingi besh yilda yurtimizda tadbirkorlar soni 285 mingdan 590 mingtaga ko‘paygani esa , bitta tumanda 2,5 mingtadan ortiq yoki bir mahallada 50 ta tadbirkorlar sinfi shakllanganligini ko‘rish mumkin. Ma’lumki, bugungi kunda mamlakatimizda kambag‘allikni qisqartirish, aholi turmushi sharoitlarini yaxshilash va ijtimoiy barqaror rivojlanish bo‘yicha bir qator chora - tadbirlar, konsepsiyalar va bular orqali strategiyalar ishlab chiqilmoqda. Jumladan, 2022- 2026 yillarga mo‘jallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasiga muvofiq, 2026 yil oxiriga qadar mamlakatda kambag‘allik darajasi ikki barobarga kamaytirilish rejalashtirilganligini ko‘rishimiz mumkin. Bunga ko‘ra, kambagallikni qisqartirishni bosh omili sifatida tadbirkorlikni rivojlantirishning, xususan, oilaviy tadbirkorlik, kichik biznes, yakka tartibdagi tadbirkorlik, o‘zini- o‘zi band qilishlar xizmat qiladi. Shundan kelib chiqib, tadbirkorlik faoliyatini yanada jadal suratlar bilan rivojlantirish masalasi, kambag‘allikni qisqartirish yo‘llari bo‘yicha ilmiy tatqiqotlar olib borilmoqda. Tadbirkorlikni yanada rivojlantirish quyidagi tadbirlarni xam o‘z ichiga oladi:

- “mahallabay” ishlash tizimi orqali oilalarning daromad manbaalarini, shu jumladan, tomorqa yerlardan foydalanish hamda daromadli mehnatga bo‘lgan intilishi

ehtiyotlarini “xonadonbay” o‘rganish; - band bo‘lmagan aholini, ayniqsa, ishsiz yoshlar va xotin- qizlarning bu masaladagi muommolarini o‘rganish;

- ularni kasb - hunar va tadbirkorlikka o‘rgatuvchi kurslarga yo‘naltirish va mehnat faoliyati bilan shug‘ullanishga amaliy ko‘maklashish;
- yoshlarning tadbirkorlik tashabbuslari va startab g‘oyalari yanada qo‘llab - quvvatlashga qaratilgan kreditlar ajratish;
- kasanachilik ishlarini tashkil qilish va ularni qo‘llab quvvatlash;
- uy sharoitida yakka tartibdagi tadbirkorlar bilan yirik va o‘rta miqyosdagi korxonalar o‘rtasida sherikchilik mexanizmlarini shakillantirish ishlari maqsadga muvofiqdir yo‘naltirilmoqda.

Bularga muvofiq mamlakatimiz xududlarida tadbirkorlikni rivojlantirishni jadallashtirish uchun quyidagi masalalarga e‘tibor berilishini taqozo etadi:

- O‘z biznesini tashkil etgan tadbirkorlar ham katta – katta xarajatlar qilib, o‘zi uchun mutaxassislar tayyorlashi kerak;
- Bir fuqaroni munosib ish bilan ta‘minlashga harakat qilayotgan tadbirkorni davlat organlari moddiy jihatdan qo‘llab- quvvatlashi ahamiyatlidir;
- Shular bilan birga, eng asosiysi el-yurimiz orasida va davlat idoralarida tadbirkorlarga nisbatan munosabat o‘zgardi, jamiyatda ularning obro‘si va mavqei kun sayin ortib bormoqda va buni xam faxmlash shart;

Natijada ichki va tashqi bozorda mustahkam o‘z o‘rni, nufuzli brendiga ega bo‘lgan haqiqiy tadbirkorlarimiz sinfi shakillanmoqda. Tadbirkorlikni rivojlantirish va kambag‘allikni qisqartirishda asosiy bosh manbasi bo‘lib davlatning bu masaladagi olib borayotgan faol siyosatidir. Albatta, bizning fikrimizcha tadbirkorlikning jamiyatdagi egallab turgan o‘rnini, mavqeini belgilashda faqat tanlangan biznessohalarning qanday bo‘lishidan qat‘iy nazar, uning ijtimoiy taraqqiyotdagi funksonal ro‘llaridan kelib chiqqan holda ish tutmoq darkorligi ta‘kidlab o‘tgan. O‘zbekiston Respublikasi Prezitetining 2024 yil 23- sentyabirdagi “Kambag‘allikni qisqartirish va aholini turmush farovonligini oshrish borasidagi chora-tadbirlarini yangi bosqichga olib chiqish to‘g‘risida”gi P.F.- 143- son Farmoniga”[2] muvofiq, “Kambag‘allikdan farovonlik sari“ dasturi qabul qilinganligi

hamda ushbu dastur ijrosini ta'minlash maqsadida, yangi bir qator turdagi moliyaviy yordamlar joriy etildi. "Kambag'allikdan farovonlik sari" dasturi doirasida aholini qo'llab-quvvatlash maqsadida quyidagi moliyaviy yordamlar joriy etiladi:

- * Ishsizlar va kambag'al oilalar a'zolarini kasanachi sifatida ishga olgan tadbirkorlarga, har bir jalb qilingan kasanachi uchun bazaviy hisoblash miqdorining 10 baravarigacha 3 yilgacha muddatga foizsiz ssudalar beriladi;

- * Kambag'al oila a'zolari o'z faoliyatini boshlashi uchun zarur asbob-uskunalarni xarid qilish maqsadida bazaviy hisoblash miqdorining 50 baravarigacha 6 oydan 3 yilgacha muddatga foizsiz ssuda olishi mumkin;

- * Dehqonchilik va bog'dorchilik bilan shug'ullanmoqchi bo'lgan kambag'al oilalarga suv quduqlari burg'ilash, nasos agregatlari sotib olish, tomchilatib sug'orish tizimini o'rnatish va elektr tarmoqlarini tortish uchun bazaviy hisoblash miqdorining 200 baravarigacha 5 yilgacha muddatga foizsiz ssudalar ajratiladi;

- * Tadbirkorlar, agar 10 tagacha kambag'al oilalarga o'z tajribasini o'rgatib, ularning doimiy daromad manbaiga ega bo'lishiga ko'maklashsa, har bir kambag'al oila uchun bazaviy hisoblash miqdorining 3 baravari, jami bazaviy hisoblash miqdorining 30 baravarigacha grant olishi mumkin. Jazoni o'tab bo'lgan fuqarolar tadbirkorlik, hunarmandchilik va me'morchilik loyihalarini amalga oshirish uchun mehnatga haq to'lashning eng kam miqdorining 10 baravarigacha subsidiya olishi mumkin.

Shunday qilib, hozirgi zamon tadbirkori – bu , har doim qaysidir yangiliklarga intilib, ularni moddiy ishlab chiqarish jarayoniga tadbiq etib turadigan, bozor raqobati saroitida tavvakal qila oladigan , o'z oldiga qo'ygan maqsadga erishish yo'lida , o'zi qilgan ishlarning barcha oqibatlari uchun javobgarlikni o'z zimmasiga olishga tayyor turgan, faol insondir"[3].

Xulosa va takliflar. Aholini, birinchi navbatda ishsiz yoshlar va ayollarni kasb- hunar va tadbirkorlikka o'qitish hamda, aholi tomorqalaridan samarali foydalanib, uy sharoitida dehqonchilik, chorvachilik, parrandachilik, quyonchilik va gulchilik kabi faoliyat turlarini yo'lga qo'yilsa, maqsadga muvofiq bo'lardi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev 20-avgust kuni mamlakatimiz tadbirkorlari bilan ochiq muloqoti.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 23-sentyabrda "Kambag'allikni qisqartirish va aholini turmush farovonligini oshirish borasidagi chora -tadbirlarini yangi bosqichga olib chiqish to'g'risida"gi P.F.-143- son Farmoni.
3. P.Q.330-son 23.09.2024. "Kambag'allikdan farovonlik sari" dasturi.
4. M.Axunov. Inson ehtiyojlari va yoshlarning ma'naviy tarbiyasi. —Ilmiy xabarnoma jurnali, №4, Andijon, 2013 yil.
5. Ганиева Ф. Иқтисодиётда хорижий инвестицияларнинг аҳамияти. Иқтисод ва молия, 2012, №2,13-16 бетлар.

****=====****

TA'LIM SIFATI SAMARADORLIGINI BOSHQARISHDA INVESTITSIYANI O'RNI VA AHAMIYATI

*Andijon davlat texnika instituti
"Iqtisodiyot" kafedrasi katta o'qituvchisi
Ibragimova Gulnozaxon Sayidmurodovna
Andijon Uzbekiston
ibragimovag668@gmail.com
+998902680475*

Ta'lim sifatini boshqarishda investitsiya muhim rol o'ynaydi, chunki u o'qituvchilarning malakasini oshirish, zamonaviy o'quv qurollari va texnologiyalarni joriy etish, infratuzilmani yaxshilash va ilmiy tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlash orqali ta'lim samaradorligini oshiradi. Investitsiya natijasida ta'lim sifati yaxshilanadi, bu esa o'quvchilarning o'quv natijalarini ko'taradi va kelajakda ularning muvaffaqiyatiga hissa qo'shadi.

Zamonaviy davrda ta'lim tizimini modernizatsiya qilish va uning samaradorligini oshirish har bir mamlakatning ustuvor vazifalaridan biridir. Globallashuv jarayonlari, raqamli iqtisodiyot, sun'iy intellekt va axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi sharoitida ta'lim jarayonida innovatsion

yondashuvlarni qo'llash zaruriy holga aylandi. Ta'lim sifati nafaqat o'quv dasturlarining mazmuni, balki ta'lim berish uslublarining yangiligi bilan ham belgilanadi.

Afsuski, mamlakatimizda ta'lim sohasi uzoq vaqtdan beri qoldiq asosida moliyalashtirilib kelinmoqda. Natijada ta'lim ko'rsatkichlari bo'yicha O'zbekiston yildan yilga quyi ko'rsatkichlarga tushib bormoqda. Innovatsion Ta'limga investitsiyalar bugungi kundagi ta'lim tizimidagi vaziyatni o'zgartirishning hal qiluvchi omilidir. Innovatsion ta'lim sifati va davomiyligining yaxshilanishi ta'lim narxining sezilarli darajada oshishiga olib keldi. Natijada ko'pchilik mamlakatlarda ta'lim narxining oshishi davlat byudjeti uchun imkonsiz bo'lib qoldi. Boshqa tomondan, ta'lim daromad keltiradigan foyda sifatida ko'rila boshlandi. Ta'limga xususiy sarmoya kiritish potentsial daromad manbaiga aylandi. Bunday sharoitda ta'lim unga bozor munosabatlarini joriy etgan holda biznesga aylandi. Biznes ta'limga yangi jarayonlarni kiritdi: kompyuterlashtirish, masofaviy ta'lim, korporativ universitetlarni yaratish. Bozor iqtisodiyotining boshqa sohalari kabi ta'lim ham globallashtirish yo'liga tushdi. O'zbekiston paradoksi shundaki, O'zbekiston o'rta va oliy ta'limdagi o'qituvchilar tarkibiga ega bo'lgan holda, bugungi kunda o'z fuqarolariga mamlakatni inqirozdan olib chiqish uchun zarur bo'lgan ta'limni bera olmaydi. Jahon yetakchilarining xalqaro bozorlarni zabt etish, raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish, fuqarolar uchun munosib turmush darajasini yaratish borasidagi muvaffaqiyatlari ushbu mamlakatlarda oliy ta'lim tizimi tomonidan tayyorlangan yuqori malakali mutaxassislarning mavjudligi bilan bog'liq. Ta'limga doimiy sarmoya kiritmasdan turib, jamiyat taraqqiyotiga erishish mumkin emas. Mamlakatning iqtisodiy taraqqiyoti farovon ko'rinayotgan bir paytda ham ta'limga sarmoya kiritish faol amalga oshirilishi kerak, aks holda zamonaviy bilim ko'nikmalardan o'z vaqtida ta'limga targ'ib etmaslik tufayli mamlakat ta'lim sifatli yanada orqada qoladi.

Gap shundaki, hozir ta'lim sohasida aholi jon boshiga moliyalashtirish instituti faoliyat yuritmoqda. O'z-o'zidan bu mexanizm asosli va samaralidir: ta'lim xizmatlarining sifati qanchalik yuqori bo'lsa, maktabda shuncha ko'p bola bor va uni

moliyalashtirish ham shunchalik ko‘p bo‘ladi. Biroq, bu shaklda tizim faqat poytaxtda ishlaydi. Hududlarda esa faqat qog‘ozda ishlaydi, chunki munitsipalitetlar darajasida moliyaviy standart tomonidan tasdiqlangan mablag‘larni “mustaqil” qayta taqsimlash mavjud. Natijada, asl shakldagi mexanizm oddiygina ishlamaydi. Bu shuni anglatadiki, ta’lim muassasalarini moliyalashtirishga sarmoya kiritmoqchi bo‘lgan ishbilarmonlar o‘z sarmoyalari samaradorligini baholay olmaydilar. Pul taqsimoti va ajratilayotgan mablag‘lar ustidan nazoratning samarali mexanizmlarini joriy etish zarur. Bu boradagi asosiy muammo “Ta’lim to‘g‘risida”gi va “Mahalliy o‘zini o‘zi boshqarish organlari to‘g‘risida”gi ikkita qonunning birbiriga mos kelmasligidan kelib chiqadi. Hozirda O‘zbekistonda 10 090 dan ortiq maktablar mavjud bo‘lib 91 tasi xususiy mulkchilik shaklidagi umumta’lim muassasalari hisoblanadi. Mamlakatdagi korupsion holat tufayli Ikki tomonlama hokimiyat holati yaratilmoqda: Davlat byudjeti ta’lim tizimidagi mavjud muammolar uchun mablag‘ ajratadi Ta’lim vazirligi standartlarni belgilaydi va o‘quv dasturlarini belgilaydi, viloyat ta’lim vazirligi maktab ta’rischilari sifatida mablag‘larni o‘z xohishiga ko‘ra qayta taqsimlaydi.

Davlat va xususiy ta’lim muassasalariga xususiy investitsiyalar ushbu yuridik shaxslarning tashkiliy-huquqiy shaklining o‘ziga xos xususiyatlari tufayli mumkin emas, bu davlat va kommunal mulkdan foydalanishning alohida rejimini nazarda tutadi. Ushbu rejim investitsiya qilingan mablag‘larni qaytarish va ko‘paytirishning qonuniy variantlarini istisno qiladi, chunki davlat yoki xususiy muassasaga berilgan har qanday mulk davlat yoki tegishli bo‘ladi.

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda innovatsion ta’lim tizimiga o‘tish va uni moliyalashga e’tibor qarat ekanmiz avvalo eng zaruriy ta’lim bosqichi davlat maktab ta’limiga investitsiya jalb etish loyihalarni taqdim etishi lozim. Sababi hozirgi kunda asta sekinlik bilan oliy ta’lim muassasalari o‘z-o‘zini moliyalashtirishga o‘tishi munosabati bilan ta’lim muassasalari o‘z mablag‘larini ko‘paytirish va uni o‘z ta’lim sohasi uchun eng zaruriy ehtiyojlarga sarflay oladi. Qolaversa oliy ta’limning investitsiya jalb qilish imkoniyatlari hamda mablag‘larni kengaytirish imkoniyatlari keng. Aynan maktab ta’limiga keladigan bo‘lsak aynan davlat tasarrufidagi

maktablarga bunday imkonlar eshigi juda tor. Dar haqiqat hozirda ayrim muassasalari maktab mablag'larini oshirish maqsadida pullik to'garak , tayyorlov kurslari, hunar kurslarini tashkil etgan bo'lsada ushbu mablag'lar innovatsion ta'lim texnologiyalarni maktablarga joriy etish uchun juda ozlik qiladi. Shu o'rinda ta'kidlash kerakki hozirgi kunda maktablar rivojiga sarmoya kiritish istagi oilalarda ham, biznes egalarida ham mavjud. Ammo oilaviy resurslarni jalb qilishda ijtimoiy tengsizlik muammosi tufayli ma'lum cheklovlar mavjud. Biz oilalar hissasining ko'payishiga yo'l qo'ymasligimiz kerak, bu umumiy ta'limda tabaqalanishni anglatadi. Ammo biznes mablag'laridan foydalanish kerak, ayniqsa tadbirkorlar nafaqat foyda olish uchun, balki resurslarning bir qismini umumiy ish uchun berish istagi tufayli ham bunga tayyor. Maktabning rivojlanishi aniq umumiy ish bo'lib, u mamlakatning o'nlab yillar davomida inson salohiyatini shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Peregudov L.V., Saidov M.X. Oliy ta'lim menejmenti va iqtisodiyoti. T.: "Moliya" nashriyoti, 2002 y. 184 b.
2. Andriessen D. Mantiqiy fikrlash Intellektual kapital. N.-Y.: Elsevier, 2004 yil. P. 13.
3. Op. Iqtisodiyot nazariyasi bo'yicha:
3. Goryainova LV, Danilina [Ma'ruza] / Ochiq ta'lim kabi innovatsion mutaxassislarni yaratish uchun o'z-o'zini ta'lim jarayonida talabalarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish. 2010. No 3. C.
4. Yu. Abdullaev. "Xorijiy oliy ta'lim: tajriba va tarqqiyot yo'nalishlari" 1999 yil 7-bet.
5. SH. Kurbanov, E. Seytxalilov. Ta'lim sifatini boshqarish. Toshkent. "Turon-Iqbol", 2006. 590 bet.
6. Ibragimova G.S. Ta'lim sifatini boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish – Qoraqalpog'.: Mug'allim hem uzliksiz bilimlendirio' Ilimiy-metodikaliq jurnal 2023 - №5 – B. 76-80.
6. Ibragimova.G.S. Purpose, mission and effectiveness of educational reforms // Tashkent. Science and innovation international scientific journal.-Uzbekistan, 2022.4(2). ISSN: 2181-3337 – P.555-557.

ISHLAB CHIQRISHNING MUAMMOLARI VA ULARNI HAL QILISH

*Ilmiy raxbar: Umurzakova Zamira Salijanovna
Andijon davlat texnika institute
“Iqtisodiyot” kafedrasida katta o‘qituvchisi
Azimov Mirabbos Akmaljon o‘g‘li
“Iqtisodiyot” yo‘nalishi 4- kurs talabasi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada mamlakatimizda ishlab chiqarish sohasida uchraydigan eng muhim muammolar tahlil qilinadi va ularga mos yechimlar taklif etiladi. Asosiy muammolar sifatida texnologik jihozlarning eskirganligi, energiya va xom ashyo ta‘minotidagi nosozliklar, mehnat resurslarining malakasizligi, ishlab chiqarish jarayonlarida me‘yorsizliklar hamda ekologik talablarga rioya qilinmasligi ko‘rib chiqiladi. Maqolada shuningdek innovatsiya kiritish, raqamli texnologiyalarni tatbiq qilish, xodimlarning malaka darajasini oshirish, samarali boshqaruv tizimlarini joriy etish kabi strategik chora-tadbirlar tavsiya etiladi. Tadqiqot natijalari asosida ishlab chiqarish korxonalarining samaradorligini oshirish va sanoat barqarorligini ta‘minlash yo‘llari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: ishlab chiqarish muammolari, texnologik eskirganlik, xom ashyo va energiya ta‘minoti, mehnat resurslari malakasi, ekologik talablar, innovatsiya va raqamli texnologiyalar, samarali boshqaruv tizimi

Ishlab chiqarish jarayoni har bir iqtisodiy tizimda muhim o‘rin tutadi. U mahsulotlar va xizmatlar yaratish orqali iqtisodiyotning rivojlanishiga hissa qo‘shadi. Ammo ishlab chiqarish jarayoni ba‘zi muammolar va to‘siqlarga duch kelishi mumkin, bu esa ishlab chiqarish samaradorligini pasaytiradi, resurslarni isrof qiladi va umumiy rentabellikni kamaytiradi. Ushbu maqolada ishlab chiqarish jarayonida yuzaga keladigan asosiy muammolar va ularni hal qilish yo‘llari yoritiladi.

Ishlab chiqarishdagi asosiy muammolar:

1. Texnologik eskirishi va innovatsiyalar yetishmasligi
Ishlab chiqarish korxonalarida eskirgan texnologiyalarni ishlatish

samaradorlikni pasaytiradi. Eski usullar bilan ishlash ko‘pincha yuqori xarajatlar, past sifat va samaradorlikni keltirib chiqaradi. Bu, ayniqsa, yuqori raqobatbardosh bozorlar va global iqtisodiyotda korxonalar uchun jiddiy muammo bo‘ladi.

2. Mehnat resurslarining yetishmasligi yoki malakasizligi

Ishlab chiqarish sohasida malakali ishchilarning yetishmasligi yoki ishchilarning past motivatsiyasi samaradorlikni pasaytiradi. Ko‘plab korxonalarda ishchilarni tayyorlash va o‘qitish tizimi samarali emas, bu esa ishchilarni malakasiz yoki kam tayyorlangan holatda qoldiradi.

3. Ishlab chiqarish jarayonining muvofiqligi va integratsiyasi yetishmasligi

Korxonada ishlab chiqarish jarayonlarining bir-biri bilan yaxshi muvofiqlashtirilmaganligi va integratsiyasi yetishmasligi ko‘plab muammolarga olib keladi. Asosiy ishlab chiqarish bosqichlari orasidagi aloqalar zaif bo‘lishi mumkin, bu esa vaqtni isrof qilish, uskunalarning ishlamay qolishi va xatolarning yuzaga kelishiga olib keladi.

4. Xom ashyo va materiallarning yetishmasligi.

Ishlab chiqarish jarayonlarida doimiy ravishda zarur xom ashyo va materiallarga bo‘lgan ehtiyoj tug‘iladi. Xom ashyo yetishmovchiligi yoki ularning qimmatlashuvi ishlab chiqarishni sekinlashtiradi va narxlarni oshiradi. Bundan tashqari, sifatli materiallarni topish ham muammo bo‘lishi mumkin.

5. Logistika va ta‘minot zanjiridagi uzilishlar.

Ishlab chiqarish uchun zarur bo‘lgan materiallar va qismlar ta‘minot zanjiridan kelib chiqqan holda kelishi kerak. Agar ta‘minot zanjirida uzilishlar yoki kechikishlar bo‘lsa, bu ishlab chiqarish jarayonini to‘xtatishi yoki kechiktirishi mumkin.

6. Ishlab chiqarishning ekologik muammolari.[1]

Ko‘plab sanoat tarmoqlarida ishlab chiqarish jarayonlari ekologik zarar keltirishi mumkin. Atrof-muhitga zararli chiqindilar va ifloslanish, ishlab chiqarishning barqarorligini va ijtimoiy mas‘uliyatni kamaytiradi. Bunday holatlar kompaniyaning reputatsiyasiga ham zarar yetkazadi.

Muammolarni hal qilish yo‘llari.

1. Texnologik yangilanish va avtomatlashtirish.

Ishlab chiqarish jarayonlarini modernizatsiya qilish va yangi texnologiyalarni joriy etish samaradorlikni oshirishda muhim ahamiyatga ega. Yangi texnologiyalar, shu jumladan avtomatlashtirish, raqamlashtirish va sun'iy intellektning qo'llanilishi jarayonlarni soddalashtiradi, xatoliklarni kamaytiradi va umumiy ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi.

2. Mehnat resurslarini rivojlantirish.

Ishchilarni o'qitish va malakasini oshirish ishlab chiqarish samaradorligini yaxshilashga yordam beradi. Korxonalar o'z ishchilarini yangi texnologiyalar va usullar bilan tanishtirib, ularning kasbiy malakalarini oshirishi zarur. Buning uchun treninglar, kurslar va ishlab chiqarishdagi tajriba almashish muhimdir.

3. Ishlab chiqarish jarayonlarini integratsiya qilish.

Ishlab chiqarish jarayonlarining o'zaro bog'liqligini yaxshilash uchun tizimlarni integratsiya qilish kerak. Bu jarayonlarni boshqarish va nazorat qilishni soddalashtiradi, ishlab chiqarishning uzilishlariga olib keluvchi sabablarni aniqlash va bartaraf etishga yordam beradi.

4. Xom ashyo ta'minotini optimallashtirish.

Xom ashyo va materiallar ta'minotini yaxshilash uchun yaxshi boshqaruv tizimi yaratish zarur. Bu borada etkazib beruvchilar bilan mustahkam aloqalar o'rnatish, yetkazib berish muddatlarini optimallashtirish va rezerv qismlarni saqlashni ko'zda tutish lozim. Bundan tashqari, xom ashyo xarajatlarini boshqarish va resurslarni tejashga qaratilgan strategiyalar ishlab chiqish muhimdir.

5. Logistika tizimini takomillashtirish.

Ishlab chiqarish jarayonida logistikaning samarali ishlashi muhimdir. Korxonalar yetkazib berish jarayonlarini optimallashtirishi, transport tizimini yaxshilashlari va ta'minot zanjirini samarali boshqarishlari lozim. Tez va samarali logistika ishlab chiqarishning uzluksizligini ta'minlaydi.

6. Ekologik barqarorlikni ta'minlash.

Ekologik muammolarni hal qilish uchun korxonalar "yashil" texnologiyalarni va barqaror ishlab chiqarish usullarini qo'llashlari zarur. Chiqindilarni kamaytirish, energiya sarfini tejash, qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanish kabi

strategiyalar atrof-muhitga zarar etkazmasdan ishlab chiqarishni davom ettirish imkonini beradi.[2,3]

Ishlab chiqarish jarayonlarida yuzaga keladigan muammolar samaradorlikni pasaytiradi va korxonaning iqtisodiy barqarorligini xavf ostiga qo'yadi. Texnologik yangilanish, mehnat resurslarini rivojlantirish, ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish, xom ashyo ta'minotini yaxshilash, logistika tizimini takomillashtirish va ekologik barqarorlikni ta'minlash kabi yechimlar muammolarni bartaraf etishga yordam beradi. Korxonalar bu muammolarni hal qilish uchun strategiyalar ishlab chiqib, ularni amaliyotga joriy etishlari zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. "Principles of Operations Management" (Jay Heizer va Barry Render) 2020 yil
2. "Industry 4.0: The Industrial Internet of Things" (Alok Jain) 2017 yil
3. "The Fourth Industrial Revolution" (Klaus Schwab) 2016 yil

****=====****

XODIMLARDAN SAMARALI FOYDALANISH CHET EL TAJRIBASI VA UNI MILLIY BANK TIZIMIDA QO'LLASH IMKONIYATLARI

***Ilmiy raxbar: Umurzakova Zamira Salijanovna
Andijon davlat texnika institute
"Iqtisodiyot" kafedrası katta o'qituvchisi
Xoldarboyev Fazliddin Zuxriddin o'g'li
"Iqtisodiyot" yo'nalishi 4- kurs talabasi***

Annotatsiya: Ushbu maqolada chet el bank tizimlaridagi xodimlardan samarali foydalanish bo'yicha ilgari surilgan tajribalar tahlil qilinadi. Xususan, motivatsiya va mukofot tizimlari, kadrlarni tanlash va doimiy kasbiy rivojlanish, shuningdek zamonaviy texnologiyalarni joriy etish orqali ishlash samaradorligini oshirish usullari ko'rib chiqiladi. Maqolada milliy bank tizimida ushbu tajribalarni tatbiq etish yo'llari va cheklavlari ham muhokama qilinadi. Xodimlardan samarali foydalanishni ta'minlash bo'yicha tavsiyalar va istiqbolli yo'nalishlar taklif etiladi.

Kalit soʻzlar: xodimlardan samarali foydalanish, motivatsiya tizimi, kadrlarni rivojlantirish, bank tizimi, zamonaviy texnologiyalar, chet el tajribasi

Xodimlardan samarali foydalanish, har bir tashkilotning muvaffaqiyati uchun juda muhim omil hisoblanadi. Bank tizimi, ayniqsa, xodimlarning yuqori malakasi, ularning motivatsiyasi va samarali ishlashini talab qiladi. Bugungi kunda global iqtisodiyotning o'zgaruvchan sharoitida, milliy banklar uchun xodimlardan samarali foydalanish bo'yicha chet el tajribasini o'rganish va uni amaliyotda qo'llash zarurati oshib bormoqda.

Xodimlar motivatsiyasini oshirish, ularning kasbiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash va samarali boshqaruv metodlari haqida soʻz yuritiladi.

1. Chet el tajribalariga asoslanib, xodimlarni boshqarishning samarali usullari quyidagi yoʻnalishlarda rivojlanmoqda:

a) Motivatsiya va mukofot tizimlari.

Chet el bank tizimlarida, ayniqsa, Xitoy, Germaniya va AQShda xodimlarni ragʻbatlantirishning turli xil usullari keng qo'llaniladi. Masalan, "performance-based bonus" tizimi xodimlarning ishlash samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Xodimlar maqsadga erishganliklari uchun bonuslar olishadi, bu esa ularning faoliyatini yanada yaxshilaydi.

b) Kadrlarni tanlash va o'qitish.

Ko'pgina chet el banklari xodimlarni tanlash jarayonida yuqori malaka va yetakchilik ko'nikmalariga ega bo'lgan nomzodlarni tanlaydi. Bundan tashqari, doimiy professional rivojlanish va treninglar tashkil etiladi. Masalan, Singapurda "Singapore Management University" va AQShda "Harvard Business School" kabi nufuzli ta'lim muassasalarida bank xodimlariga maxsus treninglar o'tkaziladi.

c) Texnologiyalardan foydalanish.

Zamonaviy texnologiyalar banklar uchun xodimlarning samaradorligini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Avtomatlashtirish va sun'iy intellekt yordamida banklar xodimlarning ko'plab kasbiy vazifalarini soddalashtiradi. Masalan, AQShdagi Wells Fargo banki o'z xodimlarini texnologiyalar orqali zamonaviy

ishlash metodlariga o'rgatadi va ular uchun avtomatlashtirilgan ish jarayonlarini joriy etadi.

2. Milliy bank tizimida xodimlardan samarali foydalanish uchun chet el tajribalaridan bir necha usullarni amalda qo'llash mumkin.

a) Motivatsiya va rag'batlantirish tizimini ishlab chiqish

Milliy banklarda ham chet el tajribasiga asoslanib, xodimlarning samaradorligini rag'batlantirish uchun bonus tizimi va maqsadga erishish tizimlarini joriy etish mumkin. Xodimlar ishlash samaradorligini oshirishga qaratilgan maqsadlar belgilab, ularga erishganda material va nomoddiy mukofotlar taqdim etilishi kerak.

b) Kadrlarni tanlash va tayyorlash.

Milliy banklar kadrlarni tanlashda ko'proq o'zaro moslashuvchanlikni hisobga olishi zarur. Xodimlarni tanlashda yuqori malakali nomzodlarni jalb qilish bilan birga, ularga muntazam ravishda kasbiy treninglar tashkil etish, yangi texnologiyalar bilan ishlash ko'nikmalarini oshirish muhimdir. Milliy bank tizimida o'quv markazlari tashkil etilishi, xodimlarni kasbiy rivojlanishga yo'naltirishi zarur.

c) Texnologiyalarni keng joriy etish

Xodimlarning samaradorligini oshirish uchun texnologiyalardan samarali foydalanish muhim ahamiyatga ega. Milliy banklar sun'iy intellekt va avtomatlashtirishni qo'llash orqali xodimlarning oddiy va takrorlanadigan ishlarini avtomatlashtirishi kerak. Shu bilan birga, bank xodimlariga texnologiyalarni qanday qilib eng samarali tarzda ishlatishni o'rgatish kerak.

3. Samarali boshqaruv va jamoa ishini ta'minlash.

Xodimlarni samarali boshqarishning yana bir muhim jihat – jamoa ishini ta'minlash. Xodimlar o'rtasida yaxshi aloqalar va jamoaviy ish samaradorligini oshirish bank tizimining muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Buning uchun quyidagi yo'nalishlarga e'tibor berish kerak:

a) Jamoaviy faoliyat va ijtimoiy aloqalar.

Chet el banklarida xodimlar o'rtasida doimiy treninglar va jamiyat bilan aloqalar o'rnatishga katta e'tibor beriladi. Milliy banklar ham xodimlarni jamoaviy ishlashga rag'batlantiradigan tizimlarni ishlab chiqishlari lozim.

b) Ochiqlik va kommunikatsiya

Chet el tajribalarida ochiq muloqot va kommunikatsiya tizimi xodimlar bilan boshqaruvchilar o'rtasida ishonchni mustahkamlaydi. Milliy banklar o'z xodimlari bilan ochiq muloqot o'rnatish, ularning fikrlarini eshitish va ishlash sharoitlarini yaxshilash bo'yicha tizimlar yaratishi lozim.[1,2,3]

Quyidagi bosqichlar orqali moslashtirilgan yondashuvlarni samarali joriy etish mumkin:

1.Tahlil va ehtiyojlarni aniqlash

- Bank ichida xodimlarning malakasi, bo'sh o'rinlar, ishlash sharoiti va motivatsiyasi bo'yicha so'rovnomalar o'tkazish.
- Bozor talabi va ichki strategik maqsadlar bilan mos keladigan ko'nikmalar va lavozimlar ro'yxatini shakllantirish.

2.Resurslarni aniqlash

- Inson resurslari bo'limi, o'quv markazlar, moliyaviy imkoniyatlar (trening, texnologiyalar uchun).
- Hamkorlik mumkin bo'lgan ta'lim muassasalari va biznes hamkorlari.

3.Tizimli yondashuv

- Xodimlarni tanlash, adaptatsiya, trening, baholash va rag'batlantirish bosqichlari aniq strukturalashtirilgan bo'lishi kerak.
- Rahbarlar va xo'jayinlar ushbu jarayonlarga mas'uliyat bilan yondashishlari lozim.

4.Kichik pilot loyihalarni boshlash

- Bankning bir filialida yoki bo'limida yangi rag'batlantirish ya da nomzod tanlash tizimi pilot tarzda joriy etish. – Yoki adaptatsiya dasturi yoki onboarding moduli tashkil qilish.

5.Monitoring va baholash

- Yangi usullar samaradorligini o'lchash uchun ko'rsatkichlar aniqlash: mijoz qoniqishi, xodim churni (o'tib ketish), xizmat ko'rsatish sifati, moliyaviy natijalar.
- Feedback tizimlari: xodimlardan, rahbarlardan muntazam fikr olish.

6.Madaniyat o'zgarishini rag'batlantirish

– Transformatsion rahbarlar tayyorlash. – Ichki kommunikatsiya kanallari kuchaytirish. – Xatoliklarni ochiq muhokama qilish va ularni tuzatishga yo‘naltirilgan iqlim yaratish.[4,5]

Xodimlardan samarali foydalanish – har bir tashkilotning muvaffaqiyatini ta’minlaydigan muhim omil. Chet el tajribalarini tahlil qilish orqali, milliy bank tizimi xodimlarining samaradorligini oshirish uchun samarali motivatsiya tizimlari, doimiy professional rivojlanish, texnologiyalarni joriy etish va jamoa ishini ta’minlash kabi usullarni amaliyotga tatbiq etish mumkin. Banklarda o‘zgargan iqtisodiy sharoitlarga moslashish va xodimlarning malakalarini oshirish orqali, milliy banklar o‘z faoliyatini yanada samarali olib borishlari mumkin.

Foydalanilgan Adabiyotlar

1. Ohno, T. (1988). **The Toyota Production System**. Productivity Press.
2. Womack, J. P., & Jones, D. T. (1996). **Lean Thinking**. Free Press.
3. Heizer, J., & Render, B. (2020). **Principles of Operations Management**. Pearson.
4. Stevenson, W. J. (2020). **Operations Management**. McGraw-Hill Education.
5. Schwab, K. (2016). **The Fourth Industrial Revolution**. Crown Business.

****=====****

BUGUNGI KUNDA AYOLLARNING KICHIK BIZNESDAGI O‘RNI

Ismoilova Odinaxon Akbarjon qizi
Andijon Davlat texnika instituti
“Buhgalteriya hisobi” yo‘nalishi
1-kurs K-09-25 guruh talabasi
Ilmiy rahbar: Iqtisodiyot kafedrası assistenti
Davidova Dilnoza Tadjibayevna

Annotatsiya: Maqolada bugungi kunda ayollarning kichik biznesdagi o‘rni, davlat tomonidan tadbirkor ayollar uchun yaratilayotgan imkoniyatlar va imtiyozlar tahlil qilinadi. 2023-2025 yillar statistik ma’lumotlari, O‘zbekiston Respublikasi prezidentining farmonlari, ilmiy adabiyotlar hamda xalqaro tashkilotlar (BMT ning UNDP, UN Women dasturlari) hisobotlari asosida amaliy va nazariy jihatdan

yoritiladi. Maqolada ayollarning kichik biznesdagi faol ishtirokini rag'batlantirish, jamiyatdagi gender tenglikni ta'minlash hamda oilaviy farovonlik va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash ustuvor yo'nalish sifatida ta'kidlangan. Ya'ni, maqolada nafaqat "ayollar biznes bilan shug'ullanmoqda" degan fakt, balki ularni yanada samarali qo'llab-quvvatlash zarurati asosiy yo'nalish qilib ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: ayollar tadbirkorligi, kichik biznes, gender tengligi, moliyaviy resurslar, oilaviy farovonlik, tadbirkorlik, xususiy tadbirkorlik, eksport iqtisodiy taraqqiyot.

Kirish (Introduction)

Bugungi globallashuv davrida milliy iqtisodiyotlarning raqobatbardoshligini ta'minlashda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning o'rni beqiyosdir. Bu soha mamlakatning ijtimoiy barqarorligi, iqtisodiy mustaqilligi va yangi ish o'rinlari yaratishda asosiy omil bo'lib xizmat qiladi. O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda kichik biznesni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylandi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-306-sonli qarori (2023-yil 14-sentyabr) - "Kichik biznesni rivojlantirishni moliyaviy va institutsional qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi hujjat asosida "Kichik biznesni uzluksiz qo'llab-quvvatlash" kompleks dasturi joriy etildi[1].

Mazkur dastur kichik biznes subyektlariga imtiyozli mikrokreditlar, soliq yengilliklari, huquqiy va institutsional yordam mexanizmlarini o'z ichiga olgan holda, mamlakat iqtisodiyotining real sektori uchun yangi turtki berdi. Ayniqsa, ayollar tadbirkorligini rivojlantirish — nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy ahamiyat kasb etgan jarayonga aylandi. Chunki ayol tadbirkorlar faoliyati ijtimoiy barqarorlik, oila farovonligi va mahalliy bandlikning muhim kafolatidir.

Tadqiqot usullari (Methods)

Tadqiqotda quyidagi ilmiy usullar qo'llanildi:

1. Tahliliy va statistik yondashuv — O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi, Statistika agentligi hamda Prezident qarorlari asosida mavjud ma'lumotlar o'rganildi.

2. Qiyosiy tahlil — 2020–2025-yillar oralig'ida ayollar tadbirkorligi o'sish dinamikasi tahlil qilindi.
3. Sotsiologik yondashuv — ayol tadbirkorlik faoliyatining ijtimoiy ahamiyatini aniqlash uchun amaliy kuzatuv va tahliliy ma'lumotlardan foydalanildi.
4. Grafik ifoda — ayol tadbirkorlar sonining yillar bo'yicha o'sishi diagramma orqali ko'rsatildi.

Mazkur tadqiqot uchun foydalanilgan manbalar quyidagilar:

- Prezident qarorlari (PQ–306, PQ–104, PF–25),
- O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligining 2024-yilgi hisobotlari,
- Vazirlar Mahkamasining “Kichik biznesga ko'maklashish markazlari” nizomi[2].,
- Xalqaro tashkilotlar (UNDP, IFC) tomonidan tayyorlangan ayol tadbirkorlikni rivojlantirishga oid hisobotlar.

Natijalar (Results)

O'zbekiston iqtisodiyotida kichik biznes subyektlari ulushi yildan-yilga ortib bormoqda. Ayniqsa, ayol tadbirkorlarning faolligi so'nggi yillarda sezilarli o'sishni ko'rsatmoqda.

- 2020-yilda faol ayol tadbirkorlar soni 300 ming atrofida bo'lgan bo'lsa,
- 2024-yilga kelib bu ko'rsatkich 2,1 million nafarga yetdi, ya'ni 7 baravar o'sish kuzatildi.
- 2025-yil boshiga kelib, ayollar boshchiligidagi kichik va mikro korxonalar soni 43 860 tani tashkil etdi.
- Ayollar tadbirkorlar umumiy tadbirkorlik subyektlarining 37 foizini tashkil etmoqda.

Mazkur o'sish ko'rsatkichlari Respublikada yaratilgan iqtisodiy sharoitlar, imtiyozli kredit siyosati va davlat qo'llab-quvvatlash mexanizmlarining samaradorligini tasdiqlaydi. Quyidagi diagramma bu jarayonning dinamikasini ifodalaydi:

**1-diagramma: O‘zbekistonda ayol tadbirkorlar sonining o‘shish dinamikasi
(2020–2025)**

Ushbu natijalar iqtisodiy barqarorlik va bandlik darajasiga sezilarli ta’sir ko‘rsatganligini bildiradi. Ayniqsa, ayol tadbirkorlarning faoliyati xizmat ko‘rsatish, qishloq xo‘jaligi, hunarmandchilik, axborot texnologiyalari, ta’lim va turizm sohalarida muhim natijalar bermoqda[3].

Muhokama (Discussion)

O‘zbekistonning “Kichik biznesni uzluksiz qo‘llab-quvvatlash” dasturi nafaqat iqtisodiy siyosatning bir yo‘nalishi, balki jamiyatdagi ijtimoiy barqarorlik mexanizmidir. Ayol tadbirkorlarning iqtisodiyotdagi faolligi ularning moliyaviy mustaqilligini ta’minlabgina qolmay, oilaviy barqarorlikni mustahkamlaydi, yoshlar bandligini oshiradi va milliy qadriyatlarni zamonaviy biznes tamoyillari bilan uyg‘unlashtiradi[5].

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, kichik biznesda ayollar ulushi ortgani sari iqtisodiyotning xizmatlar sektori kengaymoqda, innovatsion g‘oyalar paydo bo‘lmoqda va mahalliy

ishlab chiqarish hajmi o'smoqda. Shu bilan birga, xalqaro tashkilotlarning qo'llab-quvvatlovi ham bu jarayonda muhim o'rin tutadi. Masalan, UNDP va Xalqaro moliya korporatsiyasi (IFC) tomonidan amalga oshirilayotgan "Women in Business" loyihasi ayollar uchun trening, maslahat va moliyaviy inklyuziya dasturlarini kengaytirmoqda. Demak, ayollar tadbirkorligi — bu iqtisodiy ko'rsatkich emas, balki ijtimoiy uyg'onish jarayonidir. Ayol mehnati, uning kuchi va irodasi orqali mamlakat iqtisodiyoti yanada barqaror, adolatli va insonparvar tus olmoqda[4].

Xulosa (Conclusion)

O'zbekiston iqtisodiyotida kichik biznesning, ayniqsa, ayol tadbirkorlikning o'rnini tobora ortib bormoqda. So'nggi yillardagi ijobiy o'sish dinamikasi davlat tomonidan amalga oshirilayotgan tizimli islohotlarning samarasi ekanligini tasdiqlaydi.

Ayol tadbirkorlikni rivojlantirish:

iqtisodiy o'sishning muhim drayveridir;

ijtimoiy tenglik va bandlikni ta'minlaydi;

milliy qadriyatlar va zamonaviy iqtisodiy tamoyillar uyg'unligini yaratadi.

Kelajakda ayol tadbirkorlar uchun yanada qulay biznes muhitini yaratish, moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish va xalqaro hamkorlikni kuchaytirish O'zbekiston iqtisodiyotining barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–306-son qarori, 14.09.2023 y.
2. Vazirlar Mahkamasining "Kichik biznesga ko'maklashish markazlari" to'g'risidagi nizomi, 2024 y.
3. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi hisobotlari, 2024–2025 yillar.
4. UNDP & IFC. *Women in Business Program: Uzbekistan Report*, 2024.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF–25-son Farmoni, 2024-yil 12-yanvar.

SANOAT KORXONALARI RAQOBATBARDOSHLIGINI TAMINLASHDA XARAJATLARNI O'RNINI VA AHAMIYATI

*Ergasheva Xusnida,
Andijon davlat texnika instituti
Iqtisodiyot yo'nalishi K-11-23-guruh 3-kurs talabasi
Ilmiy rahbar: M.M.Dadaboyeva
Andijon davlat texnika instituti
"Iqtisodiyot" kafedrasida dotsenti*

Globallashuv davrida har bir mamlakat iqtisodiy rivojlanishining eng muhim omillaridan biri — bu sanoat tarmoqlarining raqobatbardoshligini oshirish hisoblanadi. Sanoat korxonalari mamlakat yalpi ichki mahsulotining shakllanishida, ish bilan ta'minlashda va eksport salohiyatini kuchaytirishda katta rol o'ynaydi. Shu bois, sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini ta'minlash masalasi faqatgina korxona darajasida emas, balki milliy iqtisodiyotning umumiy barqarorligi va rivojlanish nuqtai nazaridan ham juda katta ahamiyatga ega. Raqobatbardoshlik deganda korxonaning bozorda o'z o'rnini mustahkamlab qolish va rivojlantirish, raqobatdoshlardan ustun sifatli va raqobatbardosh narxdagi mahsulotni taqdim etish olish imkoniyati tushuniladi. Bu esa o'z navbatida xarajatlarni samarali boshqarish orqali ta'minlanadi, chunki xarajatlarni ishlab chiqarish jarayonining asosiy elementi bo'lib, korxonaning foyda ko'rsatkichlari, narx siyosati va iqtisodiy barqarorligiga bevosita ta'sir qiladi.

Bugungi kunda dunyo bo'ylab resurslar cheklangan, energiya narxlari keskin oshgan, mehnat bozori o'zgaruvchan va texnologiyalar doimiy yangilanayotgan sharoitda korxonalar xarajatlarni samarali boshqarishni biznes modeliga kiritmasdan turib, raqobatda ustunlikka erisha olmaydi. Shu sababli xarajatlarni boshqarish tizimi har bir korxonaning raqobat strategiyasining ajralmas qismiga aylangan. Sanoat korxonasining raqobatbardoshligi — bu bozorda barqaror faoliyat yuritish, yuqori sifatli mahsulot ishlab chiqarish, zamonaviy innovatsiyalarni joriy etish va xarajatlarni optimal darajada ushlab turish qobiliyatidir. Korxona raqobatda muvaffaqiyat qozonishi uchun quyidagi mezonlarga e'tibor berishi lozim: mahsulot

sifati va innovatsion darajasi, narx siyosati va xarajatlarning pastligi, resurslardan foydalanish samaradorligi, marketing va logistika tizimlarining rivojlanganligi, shuningdek boshqaruvning moslashuvchanligi va zamonaviy texnologiyalarni keng qo'llash [1].

Raqobatbardoshlikni ta'minlashda korxonaning asosiy maqsadi tannarxni kamaytirish orqali bozor narxini raqobatchilarga nisbatan qulaylashtirish va shu bilan birga mahsulot sifatini yuqori darajada ushlab qolishdir. Masalan, Yaponiyaning ko'plab sanoat korxonalari o'z raqobatbardoshligini "Kaizen" (doimiy takomillashtirish) falsafasiga asoslab, xarajatlarni muntazam ravishda tahlil qilish va ishlab chiqarish jarayonlarini soddalashtirish orqali ta'minlagan [2]. Shuningdek, mashhur iqtisodchi Maykl Porter tomonidan ishlab chiqilgan "raqobat ustunligi" konsepsiyasiga ko'ra, har qanday korxona bozorda g'alaba qozonishi uchun ikkita yo'ldan birini tanlashi kerak: xarajatlar bo'yicha yetakchi yoki mahsulotni differensiallashgan yetkazib beruvchi. Ya'ni, korxona mahsulotini boshqa raqobatchilarnikidan aniq farq qiluvchi xususiyatlar bilan ajratib turishi yoki eng kam xarajat bilan ishlab chiqarishga erishishi lozim.

Xarajatlar — bu korxonaning ishlab chiqarish jarayonida sarflanadigan moddiy, mehnat va moliyaviy resurslarning umumiy miqdori bo'lib, ular mahsulot tannarxini, foyda darajasini va raqobatbardoshlik ko'rsatkichlarini belgilashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Xarajatlar bir nechta asosiy turlarga bo'linadi: ishlab chiqarish xarajatlari (xom-ashyo, materiallar, energiya, transport va texnik xizmat ko'rsatish), mehnat xarajatlari (ish haqi, ijtimoiy sug'urta badallari va rag'batlantirish to'lovlari), amortizatsiya xarajatlari (asosiy vositalarning eskirish qiymati), boshqaruv va marketing xarajatlari (reklama, savdo faoliyati va bozor tadqiqotlari) hamda moliyaviy xarajatlar (kredit foizlari, soliqlar va boshqa majburiy to'lovlar). Ushbu xarajatlarning har biri korxonaning iqtisodiy holatiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Agar xarajatlarni tahlil qilish va nazorat qilish tizimi samarali yo'lga qo'yilmasa, resurslarning noto'g'ri taqsimlanishi, isrofgarchilik yoki ortiqcha zahiralar yuzaga kelishi mumkin. Shuning uchun xarajatlarni doimiy ravishda tahlil qilish va boshqarish jarayoni takomillashtirib borilishi kerak [3].

Xarajatlarni oqilona boshqarish korxonaning raqobatbardoshligini ta'minlashda eng muhim omillardan biridir. Xarajatlarni boshqarish orqali ishlab chiqarish tannarxini kamaytirish, foyda va rentabellikni oshirish, korxonani investitsiyalar jalb qilishga qodir qilish hamda mahsulot narxini bozor talablariga moslashtirish mumkin. Xarajatlarni boshqarish jarayoni bir necha bosqichdan iborat: rejalashtirish — ishlab chiqarish dasturiga mos xarajat smetasini tuzish; hisobga olish — har bir xarajat turini aniq va to'liq qayd etish; tahlil qilish — real sarflarni rejalashtirilgan ko'rsatkichlar bilan solishtirish; nazorat — me'yorlardan oshgan holatlarda tezkor choralar ko'rish; va optimallashtirish — resurslardan samarali foydalanish yo'llarini joriy etish.

Zamonaviy sanoat korxonalari “Lean Manufacturing” (chipta ishlab chiqarish), “Just-in-Time” (loyiha asosida yetkazib berish), “Activity-Based Costing” (faoliyatga asoslangan xarajatlarni hisoblash) va “Total Quality Management” kabi ilg'or boshqaruv tizimlarini qo'llab, xarajatlarni minimallashtirishga intilmoqda. Masalan, “Lean” usuli yordamida ishlab chiqarishdagi ortiqcha va keraksiz jarayonlar bartaraf etiladi, “ABC” usuli esa har bir faoliyat turi bo'yicha xarajatlarni aniq hisoblash imkonini beradi va bu xarajatlarni aniq tahlil qilishga xizmat qiladi [4].

Bugungi kunda zamonaviy sanoat korxonasi raqamlashtirilgan, avtomatlashtirilgan, ekologik barqaror va innovatsion texnologiyalarga asoslangan ishlab chiqarish tizimi hisoblanadi. Bunday korxonalarda iqtisodiy ta'minot mexanizmlari quyidagilardan iborat: moliyaviy ta'minot — o'z mablag'lari, bank kreditlari, davlat grantlari va xorijiy investitsiyalar; investitsion ta'minot — texnologik yangilanish, ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish va ilmiy tadqiqotlarga sarmoya kiritish; innovatsion ta'minot — yangi mahsulot turlarini ishlab chiqish, avtomatlashtirish, sun'iy intellekt va raqamli tahlil tizimlaridan foydalanish; axborot ta'minoti esa ERP, CRM, SCM kabi tizimlar yordamida xarajatlar, logistika va ishlab chiqarish jarayonlarini integratsiyalashni o'z ichiga oladi.

Masalan, Germaniya va Janubiy Koreyada “Industry 4.0” kontsepsiyasi asosida faoliyat yurituvchi zavodlarda xarajatlarni 25–30 foizgacha qisqartirishga muvaffaq bo'lingan [6]. O'zbekistonda ham “Texnopark”, “Angren” va “Navoi” erkin iqtisodiy

zonalaridagi korxonalar zamonaviy texnologiyalarni joriy etish orqali raqobatbardoshlikni oshirishga intilmoqda. Shuningdek, zamonaviy iqtisodiy ta'minot tizimining yana bir muhim jihati — barqaror energiya resurslaridan foydalanishdir. Quyosh, shamol va biogaz texnologiyalarining joriy etilishi nafaqat energiya xarajatlarini kamaytiradi, balki ekologik tozalikka xizmat qiladi, bu esa korxonaning ijtimoiy mas'uliyatini oshiradi va xalqaro bozorlarda obro-e'tiborini mustahkamlaydi.

Xulosa qilib aytganda, sanoat korxonalari raqobatbardoshligini ta'minlashda xarajatlarning o'ri va ahamiyati nihoyatda katta. Xarajatlarni chuqur tahlil qilish va ularni samarali boshqarish orqali korxona nafaqat iqtisodiy barqarorlikka erishadi, balki foydalilik darajasini oshirib, bozordagi o'z mavqeini mustahkamlaydi. Raqobatbardoshlikni oshirish uchun korxonalar ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish, resurslardan oqilona foydalanish, energiya tejamkor va ekologik toza texnologiyalarni joriy etish, shuningdek xarajatlarni strategik rejalashtirish va tahlil qilish tizimini yaratishga alohida e'tibor qaratishlari lozim. Ana shunday yondashuvlar orqali sanoat korxonalari global bozor sharoitida o'z o'rnini mustahkamlab, mamlakat iqtisodiyoti raqobatbardoshligini sezilarli darajada oshirish imkoniga ega bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov I. A. *O'zbekiston iqtisodiy islohotlar yo'lida*. – Toshkent: O'zbekiston, 2018.
2. Porter M. *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. – New York: Free Press, 2008.
3. Abdullayev S. *Sanoat iqtisodiyoti*. – Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2020.
4. Qodirov B., Rasulov N. *Korxona iqtisodiyoti va menejment*. – Toshkent: Fan, 2021.
5. Xalqaro mehnat tashkiloti ma'lumotlari, 2024-yil.
6. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari, 2025-yil.

ELEKTRON XIZMATLAR SIFATINI BOSHQARISH.

*Xusanboyeva Tursunoy Muxammadqasimdjanoyna,
Andijon davlat texnika instituti,
“Iqtisodiyot” kafedrasi assistenti,
Xusanboyev Bekzodbek Baxtiyorjon o‘g‘li,
Andijon davlat texnika instituti,
2-kurs Mexanika muhandisligi yo‘nalishi
K-31-24-guruh talabasi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi sharoitida elektron xizmatlar sifatini boshqarish masalalari yoritilgan. Elektron hukumat tizimining mamlakat boshqaruvida tutgan o‘rni, uning “davlat–davlat”, “davlat–biznes” va “davlat–fuqaro” yo‘nalishlari bo‘yicha afzalliklari tahlil qilinadi. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasida elektron xizmatlar ko‘rsatish sohasida amalga oshirilayotgan islohotlar, Yagona interaktiv davlat xizmatlari portali, ochiq ma’lumotlar bazalari hamda idoralararo axborot tizimlarining ahamiyati ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: Elektron xizmatlar, elektron hukumat, axborot texnologiyalari, interaktiv xizmatlar, Yagona portal, davlat boshqaruvi, axborot tizimi, avtomatlashtirish, axborot xavfsizligi, “yagona darcha”, raqamli iqtisodiyot, ochiq ma’lumotlar.

Axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi jamiyatda kechayotgan jarayonlarga ijobiy ta‘sir ko‘rsatib, islohotlar samaradorligini oshiradi, aholi manfaatlarini ta‘minlashga xizmat qiladi, yangidan-yangi imkoniyatlar eshigini ochadi. Shu nuqtai nazardan aytganda, bugun “Elektron hukumat” degan tushuncha kundalik turmushimizdan chuqur o‘rin egallamoqda. Garchi respublikamiz aholisining hammasi ham bu haqda to‘liq ma’lumotga ega bo‘lmasa-da, vaqt o‘tishi bilan ushbu tizim jamiyat hayotining butun jabhasini qamrab olishini dunyo tajribasi ko‘rsatayapti.

Ta‘kidlash joizki, “Elektron hukumat” atamasini an‘anaviy hukumat tushunchasi bilan adashtirmaslik lozim. Mohiyatiga ko‘ra, mazkur tizim mamlakat

miqyosida ma'muriy tartib-taomillarni avtomatlashtiradi, davlat boshqaruvi samaradorligini oshirishga hamda ortiqcha sarf-xarajatlarning qisqarishiga zamin yaratadi.

Elektron hukumat faoliyati uch yo'nalishda belgilangan. Ya'ni "davlat — davlat, davlat — biznes va davlat — fuqaro" yo'nalishlarini qamrab oladi. Bu tizim idoralararo darajada davlat muassasalari o'rtasida axborot almashish samaradorligini hamda joylarda rejalashtirish va boshqaruvning sifatini yuksaltirishga xizmat qiladi. Jamoatchilik fikrini muntazam monitoring etib borish hamda unga ta'sir ko'rsatish imkonini beradi. Davlat va biznes munosabatlarida esa ma'muriy tartib-taomillar avtomatlashtiriladi. Natijada biznesni ro'yxatga olish, soliq hamda statistika hisobotlarini, bojxona deklaratsiyalarini topshirishda tadbirkorlarning vaqti va mablag'i tejaladi. Elektron hukumat xalq bilan muloqot uchun qo'shimcha mexanizmlarni yaratish, davlat organlari faoliyatining samaradorligi, tezkorligi hamda shaffofligini ta'minlashga qaratilgan bo'lib, ijro intizomini yanada mustahkamlaydi.

Aytish kerakki, davlat boshqaruvi tizimiga yagona darcha tamoyilini joriy qilish ham ustuvor vazifalardan sanaladi. 2013-yili mamlakatimizda Yagona interaktiv davlat xizmatlari portalini ishga tushirildi. Joriy yilning mart oyiga kelib esa ushbu portalda 308 ta elektron xizmat joriy etildi. Bunda xizmatlar axborot (oflayn), yarim avtomat, avtomatlashtirilgan va interaktiv ko'rinishlarda taqdim qilinayapti. Portal Davlat soliq qo'mitasi, Davlat bojxona qo'mitasi, ID.UZ identifikatsiya tizimi, O'zbekiston Respublikasi Xalq banki axborot tizimlari hamda resurslariga, normativ-huquqiy hujjatlar ta'sirini baholash tizimi portalini (<https://regulation.gov.uz>)ga hamda "Tadbirkorlik" tizimiga ulangan. Hozirgi kunda yagona darcha axborot tizimi, yagona identifikatsiyalash axborot tizimiga integratsiyalash bo'yicha ishlar olib borilayapti.

Yagona interaktiv davlat xizmatlari portaliga kelib tushgan murojaatlar to'g'risida to'xtaladigan bo'lsak, ular soni milliondan oshdi. Yana bir jihati, keyingi paytda portalda interaktiv davlat xizmatlari soni ortgani ham murojaatlar ko'payishiga turtki bo'ldi. Bugungi kunda 2400 dan ziyod davlat va xo'jalik

boshqaruvi organlari, shu jumladan, idoralar huzuridagi tuzilmalar ham Yagona interaktiv davlat xizmatlari portali orqali elektron xizmat taqdim qilib kelayapti.

Bugungi kunda elektron hukumat tizimi Janubiy Koreya, Buyuk Britaniya, AQSh, Avstraliya, Yangi Zelandiya, Singapur, Norvegiya, Kanada, Niderlandiya, Daniya hamda Germaniya singari mamlakatlarda samaradorligini ko'rsatmoqda. Ushbu mamlakatlarda juda ko'plab davlat xizmatlaridan uydin chiqmagan holda, onlayn rejimida foydalanish mumkin. Davlat organlariga so'rovlarga javoblar, turli to'lovlar, rasmiy hujjatlarning namunasini olish, ularni to'ldirish, elektron imzo bilan yuborish, oliy o'quv yurtlarida masofadan turib tahsil olish, ichki ishlar idoralariga ariza bilan murojaat etish va boshqalar shular jumlasidandir. Masalan, Janubiy Koreyada shaxslar rasmiy sayt orqali o'zining murojaati ko'rib chiqilishi qaysi bosqichda ekanligini kuzatib borishi mumkin.

Mamlakatimizda milliy axborot tizimlarini rivojlantirish doirasida 6 ta ma'lumot bazasi hamda 12 ta axborot tizimlari majmui yaratilmoqda. Deylik, soliq axborot tizimlari majmui 10 ta dasturiy mahsulot va 31 avtomatlashtirilgan tizimdan iborat. Uning ishga tushirilishi natijasida Davlat soliq qo'mitasining 31 xizmatini elektronlashtirish mumkin bo'ladi. Bundan tashqari, Kliring, Xarid, Byudjet, Bojxona, Litsenziya hamda Adliya singari axborot tizimlari majmui ham mavjud bo'lib, ular muayyan sohada ma'lumotlarni to'plash va qayta ishlash hamda xizmatlarning bir qismini elektronlashtirishga sharoit yaratmoqda. Qolaversa, Sog'liqni saqlash, Ta'lim, Kommunal tizimlarini hayotga tatbiq etish arafasida turilibdi. Yaqin yillarda esa Adliya-2, Nafaqa va Davlat boshqaruvi tizimlarini ishlab chiqish rejalashtirilayapti. 2016-yilda tegishli ma'lumotlar bazasini shakllantirish bo'yicha ishlar yakuniga yetkazildi. Kadastr va ko'chmas mulkni ro'yxatga olish hamda Milliy geoaxborot tizimlari borasida hali nuqta qo'yilmadi.

Bugun O'zbekistonda xo'jalik sub'yektlarining barcha turdagi soliq va statistika hisobotlari elektron shaklda topshirilmoqda, tovarlarni deklaratsiyalash hamda eksport-import shartnomalarini ro'yxatga olish ham elektron shaklga o'tkazilgan.

Sohadagi yana bir muhim yangilik. 2015-yilda Ochiq ma'lumotlar portali ishga tushirildi. Dastlabki bosqichda unda 8 ta tashkilotdan 80 turdagi ma'lumot joylashtirilgan bo'lsa, bugungi kunda mazkur portalda 120 ta tashkilotning 2216 xildagi axboroti o'rin olgan. Bu axborotlar iqtisodiyot, sog'liqni saqlash, ta'lim, transport va boshqa dolzarb sohalarga taalluqlidir.

Qolaversa, 2013 — 2020 yillarda O'zbekiston Respublikasi Milliy axborot-kommunikatsiya tizimini rivojlantirish kompleks dasturiga muvofiq, elektron hukumatning samarali faoliyat yuritishi uchun yuqori tezlikdagi telekommunikatsiya infratuzilmasini bosqichma-bosqich rivojlantirish ko'zda tutilgan. Xususan, 2020-yilga qadar internet kanallarining o'tkazuvchanlik qobiliyatini yanada kengaytirish, keng polosali tarmoqlarni, ayniqsa, olis tumanlarda rivojlantirish bo'yicha 17 ta yirik loyihaning amalga oshirilishi rejalashtirilmoqda. Bundan tashqari, 2020-yilgacha fuqarolarning davlat organlari bilan elektron muloqotini ta'minlash hamda rivojlantirish bo'yicha 22 ta loyiha ro'yobga chiqariladi.

Elektron hukumatni taraqqiy toptirishga qaratilayotgan e'tibor yurtimizda ishbilarmonlik muhitining sifat jihatidan yangi bosqichga chiqishida o'z ifodasini topmoqda. Misol uchun, Jahon bankining Doing business reytingida so'nggi besh yilda O'zbekistonning umumiy reytingi biznes yuritish bo'yicha 150-o'rindan 87-o'ringa ko'tarildi.

Yagona interaktiv davlat xizmatlari portalida, jumladan, belgilangan tartib-taomillarni buzganlik uchun shikoyat bildirish, tadbirkorni murojaat qiluvchining mobil telefon raqami orqali identifikatsiya qilish maqsadida ro'yxatga olish, muhandislik-kommunikatsiya texnologiyalariga ulanish uchun ariza berish, tadbirkorlik subyektlariga o'zimizda ishlab chiqarilgan avtomobil transporti vositalarini xarid etish uchun ariza berish, ko'chmas mulkka bo'lgan huquqni ro'yxatga olish maqsadida arizani rasmiylashtirish singari xizmatlar joriy qilingan.

2014-yildan boshlab eksport va import kontraktlari Yagona interaktiv davlat xizmatlari portalida bepul ro'yxatdan o'tkazilmoqda. Banklar, soliq hamda bojxona organlari Tashqi savdo operatsiyalarining yagona elektron axborot tizimi orqali xo'jalik sub'yektlarining tashqi savdo faoliyati monitoringini olib borayapti. Davlat

bojxona qo‘mitasi saytida (www.customs.uz) elektron yuk bojxona deklaratsiyalari qabul qilinmoqda. 2015-yilda davlat xaridlari bo‘yicha maxsus axborot portali ishga tushirildi va elektron savdo shakli amaliyotga tatbiq etildi. Masofaviy bank xizmatlari joriy qilinishi bilan 2016-yilda bir million 847 ming 569 nafar foydalanuvchi kredit olish uchun elektron ariza bilan murojaat etdi.

Hozirgi paytda har bir idora ish yuritish hamda ma‘muriy tartib-taomillar bo‘yicha alohida nizom va yo‘riqnomalar asosida faoliyat olib bormoqda. Afsuski bu holatda ko‘plab muammolar yuzaga kelayotir. Bunday tartib ma‘lumotlarni yig‘ish hamda qayta ishlashni qiyinlashtirayapti, ortiqcha byurokratik to‘siqlarni yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, ruxsatnoma berish bosqichida murojaat etuvchining shaxsan hozir bo‘lishi va hujjatlarning asl nusxalarini topshirishi (ularning haqqoniyligiga ishonch hosil qilish maqsadida) zarurligi davlat xizmatlarini masofadan turib ko‘rsatish samarasini yo‘qqa chiqarib yubormoqda.

Bunday integratsiyalashmagan holatlar oqibatida takrorlash, qisman avtomatlashtirish hamda axborot resurslarining yopiqqligi hosil bo‘layapti. Oqibatda axborot tizimlari va resurslarini joriy etish hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi hamda aholi turmush sifatini oshirishga ta‘sir ko‘rsatmayapti. Masalan, Doing Business — 2016 hisobotida “Qurilishga ruxsatnoma olish” bo‘yicha O‘zbekistonda 28 kun talab qiladigan qo‘shimcha 6 ta tartib-taomil borligi qayd etilgan. Natijada aynan mana shu ko‘rsatkich bo‘yicha O‘zbekiston 2011-yildagiga nisbatan quyi pog‘onaga pastlagan. Yer uchastkalari ajratish va qurilishga ruxsatnoma berish eng murakkab tartib-taomillardan biri bo‘lib qolayapti. Buni tadbirkorlik subyektlari o‘rtasida o‘tkazilgan so‘rovlar ham tasdiqlaydi.

Bugungi kunda respondentlarning 37,5 foizi biznes uchun yer olish taomillarini salbiy baholaydi. Bu kayfiyat Buxoroda 50,3 foizni, Andijonda 48,6, Jizzaxda 38,4, Samarqandda 37,7, Namanganda 37,4, Toshkent shahrida 38 foizni tashkil qiladi.

“Mulknı ro‘yxatga olish” yo‘nalishida ham mana shunday salbiy vaziyat ko‘zga yaqqol tashlanadi.

Aytish joizki, elektron hukumat faoliyatini yangi bosqichga olib chiqishda idoralararo elektron hamkorlik tizimidan foydalanishni kengaytirish talab etiladi.

Shuni unutmash kerakki, elektron hukumat faoliyatida ma'lumotlar muayyan davlat muassasasidan tashqariga chiqadi. Bu esa axborot xavfsizligi tizimini takomillashtirishni kun tartibiga qo'yadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2013-yil 30-sentabrdagi **PQ–2042-son qarori** – “O'zbekiston Respublikasida elektron hukumat tizimini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2013-yil 30-iyuldagi **220-son qarori** – “Yagona interaktiv davlat xizmatlari portalini tashkil etish to'g'risida”.
3. “Elektron hukumat to'g'risida”gi Qonun, O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi, 2015-yil 9-dekabr.
4. O'zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi rasmiy sayti — <https://mitc.uz>
5. Yagona interaktiv davlat xizmatlari portalini — <https://my.gov.uz>
6. Ochiq ma'lumotlar portalini — <https://data.gov.uz>
7. Jahon banki. *Doing Business Report 2016–2020*. — Washington, D.C.
8. Karimov, I.A. *Yuksak texnologiyalar — taraqqiyot omili*. Toshkent: O'zbekiston, 2014.
9. Xudoyberdiyev, S., & Raximov, D. *Axborot texnologiyalari va elektron hukumat tizimi*. Toshkent: TATU nashriyoti, 2020.

****=====****

MEHNAT BOZORIDA MALAKALI ISHCHI KUCHI RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISH

G. A. Zufarova
*Andijon davlat texnika instituti,
“Iqtisodiyot” kafedrasi i.f.n., professori*

Annotatsiya. Maqolada malakali ishchi kuchi raqobatbardoshligini oshirish maqsadida ishchi kuchi malakasi, uning korxona faoliyati ixtisosligiga mos kelishi,

xamda iqtisodiy faol aholi tarkibida ishsizlarni malakali ishchi kuchi sifatida qayta tayyorlash maslalari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar. Ishchi kuchi, iqtisodiy faol aholi, bandlik, raqobatbardoshlik, mehnat bozori, bandlik markazi, mehnat resurslari, mehnat resurslarini ortiqchaligi, iqtisodiy tarmoqlar.

Аннотация. В целях повышения конкурентоспособности рабочей силы в статье учитывались квалификация рабочей силы, ее соответствие специализации предприятия, а также переподготовка безработных в качестве квалифицированной рабочей силы в составе экономически активного населения.

Ключевые слова. Рабочая сила, экономическое активное население, занятость, конкурентоспособность, рабочая сила, рынок труда, отдел трудоустройства, трудовые ресурсы, избыток трудовых ресурсов, экономические отрасли

Kirish. Iqtisodiyot tarmoqlarini modlernizatsiya qilinishi malakali ishchi kuchiga talabni oshirish kelmoqda. Yangi texnika va texnologiyalarni kirib kelishi ishchi kuchiga bo'lgan talab dolzarbligicha qolmoqda. Buning uchun birinchi navbatda ta'lim sifatini takomillashtirish zarur deb hisoblaymiz. Ta'lim darajasi mamlakat aholisining kasbiy mahorati va qobiliyatlari bilan chambarchas bog'liq va shuning uchun ham miqdoriy, ham sifat ko'rsatkichi sifatida qaraladi.

Iqtisodiyot tarmoqlari va ijtimoiy sohani jadal rivojlantirish, ilmiy-intellektual hamda moliyaviy resurslarni to'liq safarbar etgan holda ilmiy-innovatsion salohiyatdan keng foydalanish, istiqbolda ilm-fanni muntazam isloh qilib borishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, zamonaviy bilimga ega va mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash, ilmiy infratuzilmani modernizatsiya qilish ishlarini sifat jihatidan amalga oshirish lozim[1]

Har qanday mamlakatda ichki bozorda raqobatning mavjudligi bozor xo'jaligi mavaffaqiyatli faoliyat ko'rsatishning asosiy ko'rsatkichi hisoblanadi. Iqtisodiyotning raqobatbardoshligi namoyon bo'lishning ko'p darajali shakllariga ega:

- Tovarning raqobatbardoshligi;

- Xodimning raqobatbardoshligi;
- Tarmoqning raqobatbardoshligi;
- Mamlakatning raqobatbardoshligi.

Bunda raqobatbardoshlikning barcha darajalari o'rtasida ichki va tashqi o'zaro bog'liqlik mavjud. Raqobatbardoshlikni barpo etish va rivojlantirishning M.Porter [3] kontseptsiyasiga asoslangan zamonaviy modeli mamlakatning umumiy xususiyatiga ega bo'lgan va unda ishlab chiqaruvchilar raqobatlashadigan raqobat muhitini shakllantiruvchi to'rtta xususiyatidan iborat. Ushbu muhit raqobat ustunliklarini shakllantirishga ko'maklashishi ham yoki unga to'sqinlik qilishi ham mumkin.

Bular: Omillar uchun shart-sharoitlar, barqaror strategiya, turdosh va qo'llab – quvvatlovchi tarmoqlar, talab holati. Agar “Omillar uchun shart – sharoitlar” determenantini ko'rib chiqadigan bo'lsak, shuni ta'kidlash lozimki, ishlab chiqarish omillari nazariyasi bo'yicha tovar aylanishining oqimi ishlab chiqarishning mehnat, yer, tabiiy resurslar, sarmoya, infratuzilma kabi omillarni belgilab beradi.

Biroq zamonaviy rivojlangan milliy iqtisodiyotning tarkibiy qismi hisoblangan texnologik jihatdan murakkab tarmoqlarda mamlakat yuqori malakali ishchi kuchi yoki sanoat ishlab chiqarishning eng muhim omillari shakllantiriladi. Shuni ta'kidlash lozimki, mamlakat ega bo'lgan mehnat resurslari yoki tabiiy resurslari kabi qiyosiy ustunliklar sanoatning ko'p ilm talab qiluvchi tarmoqlarida ustunliklarni ta'minlaydi. O'zbekistonda mehnat resurslari – ishlab chiqarishning ortiqcha hajmli, boshqacha aytganda, tayanch omili. Mehnat resurslari tarkibida oliy ma'lumotga ega bo'lgan ishchi kuchining ortiqcha bo'lishi respublikada raqobat jihatidan ustunlikka ega bo'lishining asosi hisoblanmaydi.

O'zbekiston Respublikasining mehnat bozoridagi bosh muammo ishchi kuchiga talab va taklifning mutanosib emasligi, malakali kadrlarning yetishmasligidir. Bunday nomutanosiblikning mohiyati shundaki, ishchi o'rinlariga nomzodlar ish beruvchilar talabiga javob bermaydi, vakant ish o'rinlari esa ish izlovchilar talablariga mos kelmaydi. Bundan tashqari, O'zbekiston mehnat bozorini tahlil qilish shundan dalolat beradiki, bugungi kunda iqtisodiy faol aholi tarkibida ayollar mehnat bozori erkaklarnikiga gisbatan kamroqdir.

Ayni paytda, mutaxassisni sifatli tayyorlash ko'rsatkichlari sifatida ikkita asosiy integral mezonni qabul qilish mumkin:

- O'z mutaxassisligi bo'yicha ish joyida moslashish uchun zarur bo'ladigan vaqt miqdori;
- Хизматчи ортиқча вақт ва куч сафрламасдан ўзлаштириб ишлаши мумкин бўлган турдош мутахассисликлар сони;

Bugungi kunning asosiy vazifalaridan biri bilimli, moslashuvchan va raqobatbardosh mutaxassis tayyorlashdir. Ammo bu jiddiy vazifani hal qilishga :

- Tayyorgarlikning bilim mazmuni va mutaxassining shaxs sifatida rivojlanishi;
- Mutaxassisni tayyorlash sifatini baholashga an'anaviy yondashuv va ta'lim xizmatlari bozorida qaror topishi;
- Tayyorgarlik sifatini baholash bo'yicha samarali tashxislovchi uslubiyatlar tizimiga ehtiyoj hamda uning joriy va yakuniy nazoratini ilmiy- uslubiy ta'minlashning yetarli emasligi;
- Mutaxassisning tayyorgarlik darajasini baholashning qaror topgan tizimi va insonning o'z kasbiy fazilatlarini munosib baholashga yo'naltirilganlik o'rtasidagi qarama-qarshiliklar to'sqinlik qiladi.

Mutaxassisning raqobatbardoshligi quyidagi hollarda tayyorgarlik sifatining integral ko'rsatkichi sifatida qaralishi mumkin:

- Jahon ta'lim tajribasidan kelib chiqib mutaxassisni tayyorlash sifatini baholashning asosiy yo'nalishlari belgilangan bo'lsa;
- Raqobatbardosh mutaxassisni tayyorlash sifatini baholashning aniq yo'llari ishlab chiqilgan bo'lsa;
- Tayyorgarlik sifatini baholashning diagnostika uslubiyati quyidagi ikkita guruhda ko'rsatilgan bo'lsa:
  1. Malaka standarti asosida kasbiy bilimni baholash;
  2. Mutaxassisning shaxs sifatida kasbiy bilimini baholash.

Iqtisodiy faol aholi tarkibidagi ishsizlarni bandlik xizmatlari ularni ro'hatga olgan so'ng ish izlashga intilishlari uchun yaqindan yordam berishlari lozim. Ish izlovchilarni ayrimlari o'z kasbi bo'yicha ish joylarini topa olmaydilar. SHuning

uchun bandlik xizmatlari ularni boshqa kasblarni egallashi uchun qiziqish uyg'otishi hamda shu bilan birga moddiy ehtiyojlar ularni yangi ish joylarini egallashi uchun boshqa kasbga qayta o'qishga undaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

- 1.SH.Mirziyoev . O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 29.10.2020 yildagi PF-6097-son
2. Abdurahmonova G.Q. Inson resurslarni boshqarish. Darslik. –T.: O'zR FA "Fan" nashriyoti davlat korxonasi, 2021. – 696 b.
- 3.Портер М. Конкуренция.: Пер. С англ.- М.: Издательский дом "Вильямс",2002.С176.
4. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. Избранное. — М.: Эксмо, 2007. — 960 с. — ISBN 978-5-699-20989-7.
- 5.Ламперт Х. Социальная рыночная экономика.Германский путь: Пер. с нем. 1993. 224 с.
- 6.Ф. Котлер Маркетинг менеджмент. Москва • Санкт-Петербург • Нижний Новгород • Воронеж Ростов-на-Дону • Екатеринбург • Самара • Новосибирск Киев • Харьков • Минск 2006
- 7.Саруханов, Эдуард Рубенович.Управление занятостью населения : Учеб. пособие / Э. Р. Саруханов; Санкт-Петербург. ун-т экономики и финансов. - СПб. : Изд-во Санкт-Петербург. ун-та экономики и финансов, 1993. - 164 с.; 20 см.; ISBN 5-7310-0273-8 : Б. ц.

DIGITAL TRANSFORMATION AND SMART TECHNOLOGIES IN SILK RAW MATERIAL PROCESSING: INNOVATIVE APPROACHES FOR SUSTAINABLE SERICULTURE

Khalimova Madinabonu Khusanboy qizi
Andijan State Technical Institute,
Andijan, Uzbekistan

Abstract

This article explores the integration of digital technologies and smart innovations in the processing of silk raw materials within the sericulture industry. The rapid development of Industry 4.0 has opened new opportunities for automation, artificial intelligence (AI), and data-based quality management systems in traditional textile sectors. The study analyzes modern trends in silk processing, focusing on digital control of fiber quality, sensor-based monitoring of production lines, and eco-friendly solutions for sustainable silk production.

Keywords: silk raw material, digital transformation, smart technology, sericulture, automation, sustainable production.

Introduction

Sericulture, one of the oldest branches of textile production, plays a significant role in the economic and cultural heritage of Uzbekistan. Traditionally, the process of silk raw material preparation required manual labor and experience-based decision-making. However, the emergence of digital technologies has fundamentally changed the way silk fibers are analyzed, processed, and certified.

In recent years, the introduction of Uster Tester, AI-based quality control systems, and IoT sensors has transformed silk processing into a more precise, automated, and sustainable industry. The integration of digital innovation into silk production not only improves efficiency but also ensures compliance with international quality standards such as ISO 9001 and Oeko-Tex Certification.

1. Digital Quality Control Systems in Silk Processing

The implementation of digital systems in fiber testing allows real-time analysis of silk thread uniformity, elongation, and strength. Devices like Uster Tester 5 and Uster Tester 6 provide instant data visualization and statistical process control (SPC), helping engineers minimize defects and maintain consistent quality.

These systems use optical sensors and AI-based algorithms to evaluate micro-level irregularities that are invisible to the human eye. As a result, waste levels decrease, and overall production quality rises by up to 30–40% compared to traditional manual inspection methods.

2. Smart Automation and Internet of Things (IoT)

IoT-based solutions in silk factories enable the monitoring of humidity, temperature, and thread tension throughout the spinning process. Smart devices communicate in real time, automatically adjusting machine parameters to maintain optimal conditions. For example, when humidity drops below the standard range, an IoT system activates mist generators to prevent silk fiber breakage. This real-time adaptive control enhances both product quality and energy efficiency.

Moreover, digital dashboards allow factory managers to track performance remotely, reducing downtime and maintenance costs by approximately 25%.

3. Eco-Friendly Innovations and Sustainable Production

The use of digital technology also supports zero-waste production models. Smart filtration systems and data-driven chemical usage monitoring minimize environmental pollution during the degumming and dyeing stages.

Additionally, digital twins—virtual models of production systems—enable simulation-based planning to test process improvements without material loss. This innovation contributes to the “Green Silk Initiative”, promoting eco-friendly practices and resource efficiency in sericulture.

The integration of solar-powered machinery and biodegradable by-products reflects the global movement toward sustainable textile ecosystems.

4. The Role of Artificial Intelligence in Quality Management

AI algorithms can predict fiber performance based on previous production data. Machine learning models classify silk fibers by strength, elasticity, and impurity level, ensuring consistency in final fabric quality.

AI-driven predictive maintenance also detects machine errors before breakdowns occur, improving reliability and reducing labor intensity. The adoption of these intelligent systems marks the beginning of a digital sericulture revolution, linking traditional craftsmanship with modern technology

Conclusion

The modernization of silk raw material processing through digital transformation is essential for achieving global competitiveness in Uzbekistan's textile industry. Implementing smart systems, automation, and AI-based innovations ensures not only high-quality products but also environmental responsibility.

The future of sericulture lies in integrating science, technology, and sustainability — turning ancient silk traditions into a model for the next generation of digital textile industries.

References

1. Uster Technologies AG. Smart Quality Control in Textile Production. Switzerland, 2023.
2. Karimov, B., & Rakhimova, Z. Digital Transformation in Uzbekistan's Textile Industry. Tashkent: Science Press, 2024.
3. ISO 9001:2015 Standard. Quality Management Systems – Requirements.
4. FAO Report. Sustainable Sericulture and Eco-Friendly Silk Production. Rome, 2022.
5. World Textile Journal. The Future of Smart Textiles in Central Asia. London, 2023.

MODERN METHODS OF PRESERVING HISTORICAL MONUMENTS THROUGH 3D MODELING

Mamajonova Nodirakhon Alisher qizi
Senior Lecturer, Andijan State Institute of Technology
mamajonovanodira448@gmail.com

Abstract. This article explores the role, significance, and practical applications of 3D modeling technologies in the preservation of historical monuments. Digital technologies, particularly three-dimensional modeling, enable the recreation of monuments in digital environments, facilitating their archiving and presentation to the wider public. The paper also highlights the advantages and current challenges of using these technologies.

Keywords: cultural heritage, 3D modeling, historical monuments, digitization, conservation, restoration

Introduction. Today, digital technologies are causing profound transformations across all spheres. The preservation of cultural heritage and its transmission to future generations is no exception. In particular, digitizing historical monuments through 3D modeling has become one of the most effective and modern means of safeguarding them. With this technology, high-precision digital replicas of monuments can be created, reducing the risk of physical loss and enabling broader scientific and educational use.

Main Part. 3D modeling is the process of creating a digital three-dimensional representation of real-world objects. Various methods—such as photogrammetry, laser scanning (LiDAR), and drone photography—are used in this technology. As a result, virtual models of historical monuments with millimeter-level precision can be produced.

Advantages of 3D Modeling for Preserving Historical Monuments

- **Digital conservation:** 3D models preserve monuments from degradation due to time, natural disasters, human error, or warfare.

- **Convenience for research and education:** Researchers and students can study the structure of monuments without needing to visit the actual site.
- **Virtual restoration:** Damaged or missing parts can be digitally reconstructed based on historical data.
- **Public accessibility:** Millions of people can virtually explore historical monuments via online platforms.

Practical Applications of 3D Technologies: International and Local Experience

3D modeling is widely used in many countries around the world. For example:

- In **Syria**, the war-damaged Palmyra monuments have been digitally reconstructed using 3D models.
- In **Italy**, the Colosseum and the ruins of Pompeii have been fully 3D scanned and made available on virtual platforms.
- In **Uzbekistan**, projects are underway to digitize architectural monuments in cities such as Samarkand, Bukhara, and Khiva, in collaboration with UNESCO, IICAS, and other international organizations.

Challenges and Future Prospects

Despite the great potential of 3D modeling, certain challenges remain:

- **Lack of technical and financial resources** – especially in developing countries.
- **Shortage of specialists** – there is a limited number of professionals deeply familiar with these technologies.
- **Legal regulation issues** – questions remain about who owns the rights to the digital replicas and how authorship is determined.

In the future, this field is expected to increasingly integrate with emerging technologies such as artificial intelligence, virtual/augmented reality (VR/AR), and the metaverse.

Conclusion. 3D modeling technology is becoming an increasingly widespread, modern, and sustainable solution for preserving historical monuments. It enables not only the protection of cultural heritage but also its dissemination to the broader public, integration into education, and advancement of scientific research. Therefore, the

implementation of such technologies at the local level, the development of necessary infrastructure, and the training of qualified personnel should be among the top priorities.

Adabiyotlar ro'yxati (References)

1. Addison, A. C. (2008). Emerging trends in virtual heritage. *IEEE Multimedia*, 15(2), 15–20. <https://doi.org/10.1109/MMUL.2008.27>
2. Remondino, F., & Rizzi, A. (2010). Reality-based 3D documentation of natural and cultural heritage sites—Techniques, problems, and examples. *Applied Geomatics*, 2(3), 85–100. <https://doi.org/10.1007/s12518-010-0025-x>
3. Champion, E. (2015). *Critical gaming: Interactive history and virtual heritage*. Routledge.
4. UNESCO. (2020). *Preserving our heritage: Technologies for conservation*. Retrieved from <https://www.unesco.org/en/digital-heritage>

****=====****

JADIDLAR HARAKATINING O'RTA OSIYODA IJTIMOYIY-IQTISODIY ISLOHOTLARGA TA'SIRI

Abdulxayev Elyorbek Kaxramonjon o'g'li
Andijon davlat texnika instituti assistenti
E-mail: elyorbekabdulxayev@gmail.com.

Annotatsiya: XX asr boshlarida O'rta Osiyoda shakllangan Jadidchilik harakati milliy uyg'onish jarayonining asosiy bosqichi bo'lib, uning ijtimoiy-iqtisodiy hayotdagi o'rni beqiyosdir. Jadidlar jamiyatni modernizatsiya qilish, ta'lim tizimini isloh etish, milliy iqtisodiyot va siyosiy mustaqillikni rivojlantirish g'oyalarini ilgari surdilar. Ushbu maqolada jadidchilik harakatining shakllanish omillari, yetakchi namoyandalari, ularning iqtisodiy va ijtimoiy islohotlar borasidagi faoliyati tahlil qilinadi. Shuningdek, jadidlarning yangi usul maktablari, matbuot, savdo-sanoat, xotin-qizlar ta'limi va milliy o'zlikni anglash jarayoniga qo'shgan hissasi yoritiladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, jadidchilik harakati O'rta Osiyoda

modern milliy ong va zamonaviy iqtisodiy tafakkurning shakllanishiga kuchli turtki bergani isbotlanadi.

Kalit soʻzlar: jadidchilik, Oʻrta Osiyo, islohot, modernizatsiya, taʼlim, iqtisodiyot, milliy uygʻonish, maʼrifatparvarlik.

Аннотация: Движение джадидов, возникшее в начале XX века в Средней Азии, стало важным этапом национального пробуждения и сыграло значительную роль в модернизации общества. Джадиды выступали за реформу образования, развитие национальной экономики и политическую независимость. В статье рассматриваются причины формирования движения, его ведущие представители и их деятельность в области социальных и экономических преобразований. Также анализируется вклад джадидов в развитие новых методических школ, прессы, торговли, промышленности, женского образования и национального самосознания. Исследование показывает, что движение джадидов послужило мощным стимулом к формированию современного национального сознания и экономического мышления в Средней Азии.

Ключевые слова: джадидизм, Средняя Азия, реформа, модернизация, образование, экономика, национальное пробуждение, просвещение.

Abstract: The Jadid movement, which emerged in Central Asia at the beginning of the 20th century, was a key stage in the national awakening process and played a significant role in the modernization of society. The Jadids advocated for educational reform, national economic development, and political independence. This article examines the formation factors of the movement, its prominent figures, and their activities in social and economic reforms. Furthermore, it highlights the contribution of Jadids to the establishment of new-method schools, the press, trade, industry, and the advancement of women's education and national identity. The research concludes that the Jadid movement became a driving force in the formation of modern national consciousness and economic thinking in Central Asia.

Keywords: Jadidism, Central Asia, reform, modernization, education, economy, national awakening, enlightenment.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida O'rta Osiyoda yuz bergan ijtimoiy-siyosiy o'zgarishlar Markaziy Osiyo xalqlarining ma'naviy hayotiga katta ta'sir ko'rsatdi. Bu davrda dunyo sivilizatsiyasi sanoat, fan va ta'lim sohasida yangi bosqichga o'tayotgan bir paytda, mintaqa hanuzgacha feodal munosabatlar, diniy mutaassiblik va mustamlaka tizimi ta'siri ostida edi. Shu tarixiy vaziyatda xalqning uyg'onishiga, millatning o'zlikni anglashiga, ta'lim-tarbiyani zamonaviylashtirishga da'vat etgan jadidlar harakati vujudga keldi. Bu harakat nafaqat ma'rifiy, balki iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan ham jamiyatni yangilashga qaratilgan edi. [1. B – 12, 14].

Jadidlar harakati O'rta Osiyoning barcha qismlarida — Turkiston, Buxoro, Xiva va Qo'qon hududlarida paydo bo'ldi. Ular Rossiya imperiyasi mustamlakachilik siyosati sharoitida ham milliy o'zlikni saqlash, jamiyatni modernizatsiya qilish va yangi iqtisodiy tafakkurni shakllantirish g'oyasini ilgari surdilar. Jadidlarning asosiy maqsadi xalqni jaholatdan chiqarish, ilm-ma'rifatni yoyish, zamonaviy fan-texnikani o'rgatish orqali millatni iqtisodiy jihatdan mustahkamlash edi. [2. B – 45, 49].

Avvalo, jadidlar ta'lim tizimini isloh qilishni ijtimoiy taraqqiyotning asosi deb bildilar. Ularning fikricha, eski maktab va madrasalarda diniy ilmlar haddan ziyod ustun bo'lib, dunyoviy fanlar o'qitilmas edi. Bu esa jamiyatda texnika, tibbiyot, iqtisod va siyosiy tafakkur sohalarining sust rivojlanishiga olib kelgan. Jadidlar "usul-i jadid" maktablarini tashkil etish orqali o'quv dasturlariga matematika, geografiya, tabiiyot, tarix va iqtisod fanlarini kiritdilar. [3. B – 73, 76]. Bunday yondashuv yosh avlodni yangicha fikrlashga, mehnatga, fan va texnikani o'zlashtirishga o'rgatdi.

Jadid maktablari asta-sekin iqtisodiy tafakkurga ham ta'sir ko'rsata boshladi. O'qish va yozishni bilgan, zamonaviy fanlardan xabardor yoshlar savdo, dehqonchilik, hunarmandchilik va ishlab chiqarish sohalarida faol ishtirok eta boshladilar. Shu tariqa yangi iqtisodiy qatlam — milliy burjuaziya va ziyolilar sinfi shakllandi. [4. B – 52, 58]. Bu qatlam keyinchalik mahalliy iqtisodiy islohotlarning tashabbuskoriga aylandi.

Jadidlar harakati O'rta Osiyoda ijtimoiy sohada ham yangilanishlar olib keldi. Ular jamiyatda ayollarning o'rni va huquqlarini kengaytirish, bolalar tarbiyasini yaxshilash, tibbiyot va gigiyena madaniyatini ommalashtirish zarurligini ta'kidlashdi.

Mahmudxo‘ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdurauf Fitrat, Abdulla Avloniy, Cho‘lpon, Hamza Hakimzoda Niyoziy kabi ziyolilar o‘z asarlarida xalqni mehnatsevarlik, halollik, tejamkorlik, fan va texnikani o‘rganishga chorladilar. [5. B – 32, 36]. Masalan, Behbudiy “Padarkush” dramasida jaholatning iqtisodiy oqibatlarini ochib beradi, Avloniy esa “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida milliy tarbiya bilan iqtisodiy mas’uliyatni bog‘laydi. [6. B – 9, 11].

Jadidlar ijtimoiy-iqtisodiy yangilanishda matbuotning ahamiyatini juda yaxshi anglaganlar. “Taraqqiy”, “Shuhrat”, “Oyina”, “Sadoyi Turkiston”, “Hurriyat” kabi gazetalar orqali ular jamiyatni o‘zgarishlarga tayyorlash, xalqni iqtisodiy muammolar, ishlab chiqarish va dehqonchilikdagi yangiliklar haqida xabardor qilishni maqsad qilganlar. [7. B – 61, 64]. Natijada, matbuot iqtisodiy fikrni shakllantirishda muhim vosita bo‘ldi. Jadid ziyolilari Rossiya va Turkiya tajribasini o‘rganib, iqtisodiy rivojlanishning asosiy yo‘li sifatida ta’lim, texnika va sanoatni rivojlantirishni taklif etdilar. [8. B – 183, 190].

O‘rta Osiyoning o‘sha davrdagi iqtisodiy holati qoloq bo‘lishiga qaramay, jadidlar ijtimoiy islohotlarni bosqichma-bosqich amalga oshirish zarurligini tushunganlar. Ular dehqonchilikda zamonaviy sug‘orish tizimlarini joriy etish, sanoatda texnik yangiliklarni qo‘llash, shahar infratuzilmasini yaxshilash haqida yozganlar. [9. B – 54, 60].

Fitrat o‘zining “Millat” asarida milliy iqtisodiy mustaqillikni saqlash uchun avvalo “ilimli avlod” kerakligini uqtiradi. [10. B – 27, 29].

Biroq jadidlarning iqtisodiy g‘oyalari keng amaliyotga tatbiq etilish imkoniga ega bo‘lmadi. Rossiya imperiyasi mustamlakachilik siyosati mintaqadagi iqtisodiy tashabbuslarni cheklab qo‘ygan edi. Xususan, Turkistonda temiryo‘l qurilishi, paxta yetishtirish siyosati, soliq tizimi to‘liq Rossiya manfaatlariga xizmat qilgan. Jadidlar esa bunday sharoitda milliy ishlab chiqarishni rivojlantirish, paxtachilikdan tashqari tarmoqlarni kengaytirish zarurligini ilgari surdilar. [11. B – 147, 150]. Ularning bu boradagi fikrlari o‘z davrida radikal yangilik sifatida baholangan.

1920-yillarda Buxoro va Xiva inqiloblaridan so‘ng, jadidlarning bir qismi Sovet hokimiyatiga qo‘shilib, islohotlarni yangi siyosiy sharoitda davom ettirishga

urindilar. Ular xalq maorifi komissarliklarida, nashriyotlarda, gazeta tahririyatlarida ishladilar. Ammo 1930-yillarga kelib, “xalq dushmani” sifatida ko‘plari qatag‘on qilindi. Fitrat, Cho‘lpon, Avloniy, In‘omjon Shukrullo, Munavvarqori kabi jadidlarning qatl etilishi harakatning ijtimoiy-iqtisodiy yo‘nalishlarini to‘xtatdi. [12. B – 102, 109].

Shunga qaramay, jadidlar harakatining ma‘naviy va iqtisodiy merosi hozirga qadar dolzarbligini yo‘qotgani yo‘q. Mustaqillikdan keyin ularning g‘oyalari qayta baholandi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev o‘z chiqishlarida jadidlar merosini “uchinchi uyg‘onish davrining ma‘naviy poydevori” sifatida e‘tirof etmoqda. [13. B – 214, 217].

Bugungi kunda jadidlarning ta‘lim, iqtisod va ijtimoiy adolat haqidagi g‘oyalari O‘zbekistonning modernizatsiya siyosati bilan uzviy bog‘liq holda qayta tiklanmoqda.

Xulosa qilib aytganda, jadidlar harakati O‘rta Osiyoda ijtimoiy va iqtisodiy islohotlar uchun zamin yaratgan, jamiyatda savod va ong darajasini oshirgan, milliy uyg‘onishni jadallashtirgan. Ularning ta’siri to‘liq amalga osholmagan, cheklovlar va siyosiy sharoit sababli ba’zi g‘oyalari amalga oshirilmagan. Ammo jadid merosi bugungi kunda ham O‘zbekiston va Markaziy Osiyo respublikalarida ma‘naviy va madaniy yangilanish uchun inspiratsiya bo‘lib xizmat qilmoqda

Jadidlar harakati O‘rta Osiyoda ijtimoiy-iqtisodiy islohotlarning dastlabki mafkuraviy asosini yaratgan. Ular xalqni ilm-fan, texnika, iqtisodiy tafakkur va milliy birlik sari yetakladilar. Harakatning ijtimoiy bazasi tor, resurslari cheklangan bo‘lsa-da, ularning o‘rni milliy uyg‘onish tarixida beqiyosdir. Jadidlarning “ilm, ma‘rifat va mehnat” shiori bugun ham O‘zbekiston taraqqiyot konsepsiyasida o‘z aksini topmoqda. Jadidlar harakati O‘rta Osiyoda ijtimoiy va iqtisodiy islohotlar uchun zamin yaratgan, jamiyatda savod va ong darajasini oshirgan, milliy uyg‘onishni jadallash-tirgan

Foydalanilgan adabiyotlar

14. Karimov, N. Jadidchilik harakati tarixidan lavhalar. – Toshkent: O‘zbekiston, 2000. – B. 12–14.

15. Mirzayev, Z. Turkistonda jadidlar harakati va uning ijtimoiy ildizlari. Toshkent: Fan, 2002. – B. 45–49.
16. Behbudiy, M. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma’naviyat, 1999. – B. 73–76.
17. Abdulla Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: Cho’lpon nashriyoti, 2011. – B. 52–58.
18. Fitrat, A. Millat va milliy madaniyat. – Toshkent: O’qituvchi, 1993. B. 32-36.
19. Qodiriy, A. O’tkan kunlar. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2005. – B. 9–11.
20. Rajabov, T. Jadidlarning ijtimoiy-siyosiy qarashlari. – Toshkent: Fan, 2014. – B. 61–64.
21. Allworth, E. The Modern Uzbeks: From the Fourteenth Century to the Present. Stanford University Press, 1990. – P. 183–190.
22. Khalid, A. The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. – Berkeley: University of California Press, 1998. – P. 54–60.
23. Aminov, R. Jadidchilik va milliy uyg’onish. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2018. – B. 27–29.
24. Shamsutdinov, R. O‘zbekiston tarixi. Toshkent: O‘zbekiston, 2010. B. 147-150.
25. Khalid, A. Making Uzbekistan: Nation, Empire, and Revolution in the Early USSR. – Cornell University Press, 2015. – P. 102–109.
26. Mirziyoyev, Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021. – B. 214–217.

****=====****

RENOVATION OF INDUSTRIAL TERRITORIES IN TOMSK

Sh.A.Egamberdiyeva
A.Azimova

This article provides a review of methods for renovating former industrial areas, as well as an analysis of existing completed projects for the adaptation of industrial zones built at the beginning of the 20th century.

Key words: renovation of former industrial zones, industrial territories, renovation of industrial facilities.

The word “renovation” can be translated from Latin as “update”. In the urban planning code, this term means the development of built-up areas.

The very concept of renovation implies a process of improvement and modernization of a territory, often with a change in its functional features. At the same time, the structure of this territory is preserved in whole or in part..

In the modern urban planning situation, the renovation of industrial areas remains a pressing issue; in addition, its importance is only increasing over time. Concepts such as efficiency, aesthetics, and most importantly, environmental friendliness explain the profitability and expediency of renovation.

At the beginning of the Second World War, about 32 large factories of various profiles were evacuated to Tomsk from Moscow, Leningrad, Kharkov, Zagorsk, Izyum, Konotop, and Zlynka.

Large industrial enterprises received completely unsuitable buildings: the buildings of higher educational institutions - the university, polytechnic, pedagogical and transport institutes, the House of Science, the Red Barracks, stables, and the Leningrad "Elektrosila" only the foundation on the construction site of the Tomsk three-phase plant, founded in 1940. engines. The Red Bogatyr plant was located within the walls of the closed Epiphany Church on Lenin Square.

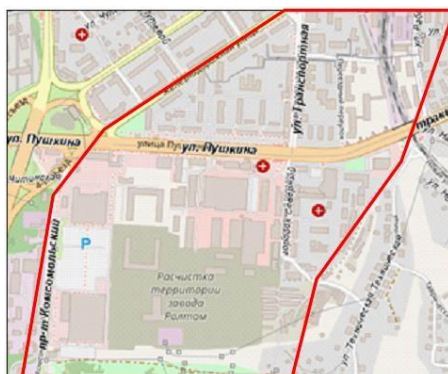
In September 1941, trains with equipment and workers from GPZ-5 began arriving in Tomsk. The plant was located in the Northern military town in the former "Red Barracks" (Rice. 1).

Rice. 1. Red barracks, where the bearing plant evacuated from Moscow was located in 1941

After the increase in demand for bearings, there was a shortage of workers. Teenagers who were also evacuated stood up at the machines. Gradual expansion of the area occurred in the 40s. In 1953, a building with an area of 10 thousand square meters was put into operation. This was the first production unit of GPZ-5, designed and built for the production of bearings. In 1958, it was decided to open the production of instrument bearings in Tomsk. After the opening, construction began on the branch buildings on Ivanovsky Street.

The territory of this GPZ-5 plant occupied 12 hectares with an increase in social facilities (Fig. 2). The plant built its mechanical engineering college and vocational school No. 2, a sports hall, a factory hospital, a medical unit and a clinic, 4 dormitories, 5 kindergartens, 3 libraries, 8 canteens, country recreation centers for preschool and school-age children on Potapov Luzhki, houses with apartments for factory workers and the "House of Public Service", in the building of which today

the Bailiff Service of Tomsk is located, where in 2010 the enterprise stopped completely.

Rice.2. Territory of GPZ-5

The living conditions of the plant workers were constantly improving. Dormitories and apartment buildings were built. In the 80s, factory workers annually received 70–80 apartments in new buildings. A volleyball court and an indoor market appeared in the microdistrict.

Industrial demand began to decline and in 2012 the enterprise was completely closed, after which the territory of the plant began to be rebuilt into shopping complexes. In the summer of 2016, all production and administrative buildings and premises of the computer center on the western part of the GPZ-5 territory (along the eastern branch of Komsomolsky Prospekt) were demolished. Today, these territories are adapted for the Lenta and Stroypark hypermarkets (Rice.. 3).

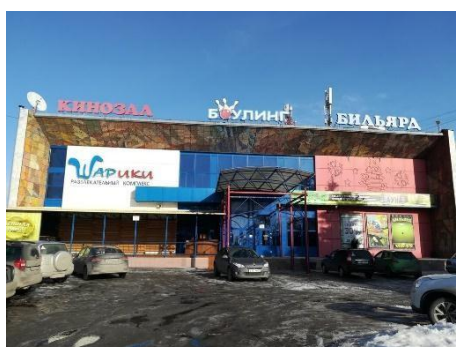
Rice. 3. Shopping center "Stroypark" and hypermarket "Lenta" on the territory of the former GPZ-5

From 2020, on the main factory territory, where there are no historical buildings "Red Barracks", and in a place adjacent (with partial encroachment) to the city forest park "Mikhailovskaya Roshcha", just east of the already built shopping centers "Stroypark" and "Lenta" . Hypermarket" developers began to create the residential complex "Mikhailovsky Park" (Rice.. 4).

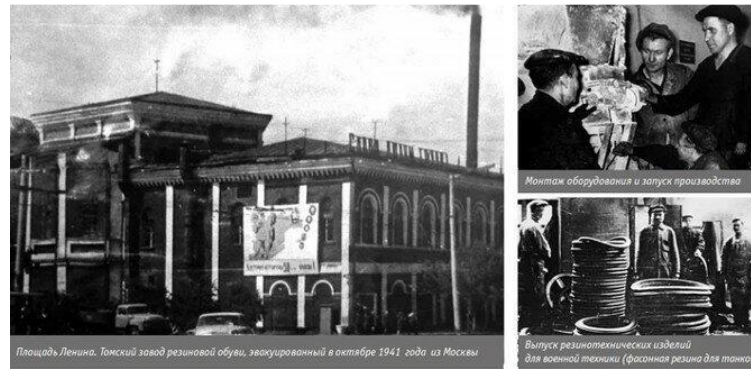
rice. 4. Residential complex "Mikhailovsky Park"

All Tomsk residents today are well aware of the Shariki entertainment complex. We go to the bowling alley and the cinema, but we don't think that it was built by factory workers as the "House of Culture" of GPZ-5. And the name of the entertainment center is shortened from the official name of the working-class neighborhood "Ball bearing plant", in common parlance – "Balls" (Rice. 5) [5].

Rice. 5. Entertainment center "Shariki"

One of the large factories was the State Union Moscow Rubber Products Plant "Red Bogatyr" - it was also evacuated in September 1941, and began work on May 2, 1942, in Tomsk it operated independently (Rice. 6).

Rice..6. Tomsk rubber footwear factory 1941

During the war, the plant produced gas masks, rubber for tanks, and shock absorbers for aircraft. For a long time, the plant occupied most of the block between Lenin Ave. and st. K. Marx, adjacent to Lenin Square (Fig. 7). In 1964, the first workshop of the plant moved to a building on the street. Berdskaya (Fig. 8). In Soviet times, the plant was the largest enterprise producing rubber shoes in the Asian part of the USSR and the third in terms of production volume in the country.

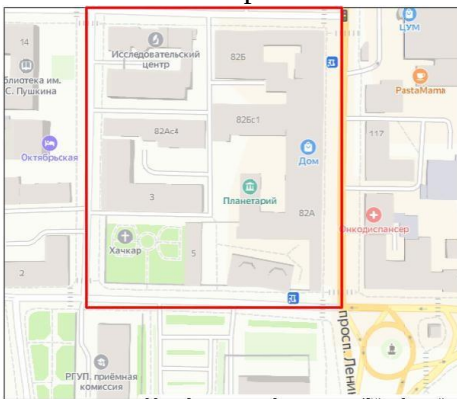

Fig.7. The territory of the rubber footwear factory in 1941

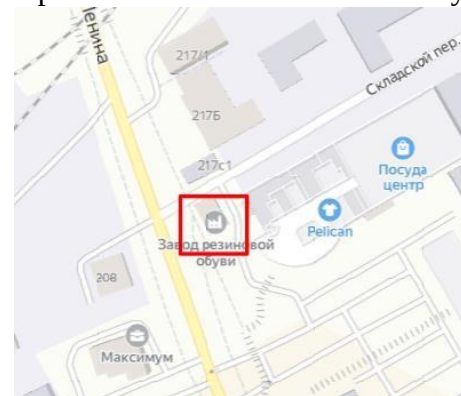

Fig.8. The building of the first transferred workshop of the rubber plant shoes since 1978

Over the years of the plant's activity, the following social facilities were built, later (during privatization) transferred to the municipal balance sheet (the residual value is indicated in the assessment as of July 1, 1992): 6 children's institutions; Department of Housing and Utilities; recreation center with a pioneer camp; sports complex; Elastic store; Vegetables store; unfinished social facilities.

During the period of perestroika (in 1993), the plant was transformed from a state enterprise through privatization into OJSC TZRO. By the end of 1994, TZRO OJSC found itself in a difficult financial situation. The board of directors found, within the framework of existing legislation, an opportunity to avoid a complete shutdown of production by dividing the plant into subsidiaries (DAO) with independent accounts, free of debt. I had to part with most of the capital facilities (workshops, warehouses). In 2010, the plant management decided to transfer all production to one workshop in order to save on heating costs. Currently, the plant employs about 600 people [6].

Currently, on the territory of the Tomsk Rubber Footwear Plant there is the Epiphany Cathedral (Fig. 9).

Fig. 9. Epiphany Cathedral

The Tomsk Cutting Tools Plant (TZRI) enterprise was created at the end of 1941 on the basis of the Frazer Plant named after comrade evacuated from Moscow to Tomsk (unloading at the railway station was carried out on November 15-17, 1941). M.I. Kalinina.

Initially, the enterprise was called “Tomsk Tool Plant” (TIZ), then - Tomsk Cutting Tools Plant (TZRI).

The territory of the enterprise occupied a block bounded by Nakhimov, Vershinin, Uchebnaya and Kulev streets (Fig. 9). The area of the land plot was about 8.5 hectares, largely covering the territory of the former Southern town of the Red Barracks (Fig. 10).

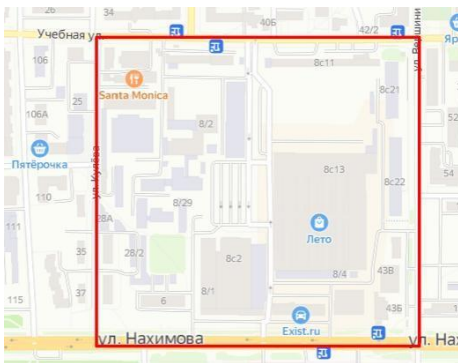

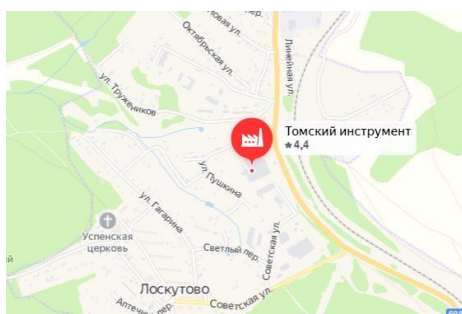
Fig.9. TZRI territory in Soviet times

Fig. 10. General top view of TZRI in Soviet times

Due to the enterprise's debts, the real estate and land plot are purchased by Mikhail Karnakov, and the equipment by his partner Grigory Semenov, who, since 2008, has gradually moved production to the village of Loskutovo (Kirovsky district of Tomsk) (Fig. 11, 12).

Fig. 11. Territory of the current TZRI

Fig. 12. General top view of the current TZRI

The following buildings are currently located on the territory of TZRI: the Leto shopping center, the Orange Sky shopping center, economic, production and administrative buildings of

various types of organizations [7].

Sleeper impregnation plant. Territory of the sleeper impregnation plant - was founded in October 1941 on the basis of the Zlynkov sleeper impregnation plant evacuated from the city of Zlynka, Bryansk region. During an inspection of the sleeper plant carried out in 2007, violations of environmental and labor legislation were identified at the enterprise. Residents of nearby houses complained about air pollution from creosote. In December 2012, it was decided to mothball production facilities due to a lack of orders for products. In 2013, the plant was closed completely, and on September 30 of the same year it was announced that its property would be put up for auction in November 2013. The site on which the plant was located was purchased by the Tomsk House-Building Company and, after reclamation, the construction of another mass housing estate began on it, which was named "Radonezhsky" after the church located here (Fig. 13) [8].

Fig. 13. Microdistrict "Radonezhsky" after the renovation of the territory of the sleeper impregnation plant

Conclusion.

Renovation of industrial zones is not just the transformation of the territories of former factories or transport enterprises into residential areas. It is rather the creation of a completely new environment, a different "fabric of the city"

These enterprises were previously located within the city. Currently, with an increase in building density, as well as a reduction in industrial demand and a high level of environmental pollution, which leads to the question of the need to renovate industrial zones. The equipment of many enterprises is now obsolete, which also led to their liquidation.

Today, the renovation of industrial zones provides us with opportunities: densification of the city; city expansion and urbanization; removal of industrial zones outside the city limits, and construction of residential and social buildings in their place.

BIBLIOGRAPHICAL LIST

1. Grabovoy P.G. *Reconstruction and renewal of the existing city development: a textbook for universities* / P.G. Grabovoy. - M.: "ASV" and "Realproekt", 2006. - 624 p. 2. Drozhzhin R. A. *Renovation of industrial territories* // *Bulletin of the Siberian State Industrial University*. 2015. No. 1 (11). P.84-86.

3. Kositsky Ya.V., Blagovidova N.G. *Fundamentals of the theory of urban planning and development*. - M.: "Architecture-S", 2007. - 76 p., ill.

4. Tsitman T.O., Bogatyreva A.V. *Renovation of industrial territory in the structure of the urban environment* // *Engineering and Construction Bulletin of the Caspian Region: scientific and technical journal* / Astrakhan Engineering and Construction Institute. Astrakhan: GAOU JSC VPO "AISI", 2015. No. 4 (14). P.29-35.

5. Shavkatjon A. A. *Problem Areas in the Industrial Zones of the Republic of Uzbekistan* // *Web of Synergy: International Interdisciplinary Research Journal*. - 2023. - T. 2. - №. 2. - C. 201-203.

6. Azimova A. *INDUSTRIAL AREAS LOCATED IN UZBEKISTAN* // *Академические исследования в современной науке*. - 2023. - Т. 2. - №. 5. - С. 167-171.

7. Азимова А. Ш. *Развитие строительной промышленности по направлению формирования тенденции обновления имиджа городской среды* // *ИЗБРАННЫЕ ДОКЛАДЫ*

INTERNET RESOURCE

1. Tomsk Bearing Plant. https://ru.wikipedia.org/wiki/Tomsk_bearing
2. Rubber footwear factory // Tomsk from A to Z: A brief encyclopedia of the city./ Ed. Dr. History Sciences N.M. Dmitrienko. — 1st ed. - Tomsk: NTL Publishing House, 2004. - P. 119. - 440 p. — 3000 copies. — ISBN 5-89503-211-7.
3. “Tomsk cutting tools plant” https://ru.wikipedia.org/wiki/Tomsk_instrument
4. “Sleeper-impregnation plant” https://ru.wikipedia.org/wiki/Tomsk_sleeper-impregnation_plant
5. Magazine “Komsomolskaya Pravda” <https://www.kp.ru/best/tomsk/tomsk-letopis-victory/tomsk-vov-prom>

****=====****

ANATOMY AND HISTOLOGY OF TEETH: THE FOUNDATION OF THE DENTAL SYSTEM

Akbarova Robiyakhon Bakhtierjon qizi
Kokand University, Andijan Branch
Faculty of Dentistry, 2nd-year Student Andijan, Uzbekistan

Abstract: Teeth are strategically positioned at the initial point of the human digestive system, where they play a crucial role in both function and aesthetics. Their anatomy and histology are complex, requiring a deep understanding for the correct selection of dental treatment methods. This article examines the macroscopic and microscopic structures of teeth, including the properties and functions of their tissues, which establishes a foundation for understanding their healthy state and associated pathologies.

Keywords: Dental anatomy, dental histology, enamel, dentin, cementum, pulp, periodontium.

Introduction

Teeth are considered the hardest structures in the human body, serving not only the vital function of mastication (chewing) but also playing a crucial role in speech and facial aesthetics. Each tooth is a complex unit, composed of distinct, interconnected parts that contribute to its remarkable strength and longevity. In the field of dentistry, a profound and detailed understanding of the tooth's anatomical location (including the crown, root, and neck) and the microscopic structure (histology) of its constituent tissues is absolutely fundamental. The dental hard

tissues—enamel, the highly mineralized covering of the crown; dentin, the living tissue forming the bulk of the tooth; and cementum, the bone-like layer covering the root—each possess unique properties critical to the tooth’s function. Beneath these hard layers lies the pulp, a soft, vital tissue containing blood vessels and nerves, which provides nourishment, sensory function, and support to the dentin.

Furthermore, teeth are not isolated; they are firmly supported within the jawbone by the periodontium, a complex network of tissues including the gingiva (gums), the periodontal ligament (PDL), and the alveolar bone. The PDL, for instance, acts as a shock absorber during biting and chewing. Accurate diagnosis, effective treatment planning, and the successful execution of precise restorative procedures (such as crowns, bridges, and prosthetics) are entirely dependent on comprehending the structure of these dental tissues and how they react to pathology and external forces⁴. [1.1] Any clinical intervention, from simple fillings to complex endodontic or prosthetic treatments, requires a thorough knowledge of where the pulp is located, the direction of dentinal tubules, and the strength of the enamel to ensure longevity and patient comfort. This comprehensive knowledge forms the bedrock of all dental interventions, directly influencing the clinical outcomes of treatment, and is essential for maintaining the long-term health and function of the patient's oral system.

Histology and Anatomy of Tooth Tissues

The tooth is fundamentally divided into the crown and the root. The crown is the visible portion above the gum line, covered by enamel, the hardest substance in the human body, which provides protection against wear and tear. The root is anchored within the jawbone, securing the tooth to the alveolar bone, with the apical foramen at its tip allowing blood vessels and nerves to enter the tooth pulp. The boundary between the crown and the root is known as the cervical line (neck).

Histologically, a tooth is composed of four main tissues: three hard tissues—enamel, dentin, and cementum—and one soft tissue, the pulp. Enamel is highly mineralized, primarily consisting of calcium hydroxyapatite. Beneath the enamel is

---

⁴ Ten Cate, A. R. *Oral Histology: Development, Structure, and Function*. 9th ed. Elsevier, 2017. pp. 235–238.

dentin, a living tissue that forms the bulk of the tooth structure and transmits sensory information through its tubules connected to the pulp⁵. [2.2] Cementum is a bone-like tissue covering the root, serving as the attachment point for the periodontal ligament. Finally, the central pulp contains blood vessels and nerves, providing nourishment and sensation to the tooth. This intricate structural arrangement ensures the tooth's functional integrity.

Dentin forms the main bulk of the tooth structure and lies beneath the enamel in the crown and beneath the cementum in the root. It is less hard than enamel but harder than bone, consisting of approximately 70% inorganic (mineralized) material, 20% organic matter, and 10% water by weight. Microscopically, dentin is a living tissue that contains numerous microscopic channels called dentinal tubules, which extend from the pulp to the enamel or cementum. These tubules contain the cytoplasmic processes of odontoblasts—the specialized cells responsible for dentin formation—and play a critical role in transmitting sensory stimuli such as pain or temperature changes to the pulp. Surrounding the dentin in the root area is the cementum, a bone-like calcified tissue that covers the tooth root⁶. [3.1] The primary function of cementum is to anchor the tooth to the surrounding alveolar bone by providing attachment points for the collagen fibers of the periodontal ligament. Despite being less mineralized than dentin, cementum continues to form slowly throughout life, helping maintain the stability and position of the tooth within the jaw.

The pulp is a soft connective tissue located in the central part of the tooth, occupying the pulp chamber in the crown and extending through the root canals. It serves as the vital, living component of the tooth. Structurally, the pulp is composed of blood vessels, lymphatic vessels, nerves, fibroblasts, odontoblasts, and a loose connective tissue matrix. The blood vessels supply nutrients to maintain the vitality of the tooth, while the nerves—originating from the trigeminal nerve—provide

---

⁵ Bath-Balogh, M., & Fehrenbach, M. J. *Dental Embryology, Histology, and Anatomy*. 5th ed. Saunders, 2021. pp. 90–94.

⁶ Ten Cate, A. R. *Oral Histology: Development, Structure, and Function*. 9th ed. Elsevier, 2017. pp. 132–140.

sensory innervation that allows the tooth to respond to stimuli such as pressure, heat, and pain. Functionally, the pulp performs several essential roles: the nutritive function supplies nourishment to the dentin; the supportive function maintains odontoblastic activity; the sensory function detects and transmits sensations; and the defensive function protects the tooth by producing tertiary dentin in response to injury or irritation. The pulp's vitality is crucial for tooth health, as necrosis of the pulp can lead to infection or loss of tooth structure integrity.

Surrounding and supporting the tooth is the periodontium, a specialized system of tissues that anchors the tooth to the alveolar bone and maintains its position within the jaw. The periodontium includes the periodontal ligament (PDL), gingiva, cementum, and alveolar bone. The periodontal ligament is a dense network of collagen fibers connecting the cementum of the tooth root to the alveolar bone, functioning as a shock absorber during chewing and transmitting occlusal forces. The gingiva, or gums, form a protective barrier around the cervical part of the tooth, sealing off deeper tissues from bacterial invasion and mechanical damage. The alveolar bone is the part of the jawbone that surrounds and supports the roots of the teeth within their sockets. Together, these structures ensure the stability, protection, and proper function of the teeth throughout life, making the periodontium an essential component of oral health..

Conclusion

The study of tooth anatomy and histology forms the foundation of dental science. The high mineralization of enamel, the vitality of dentin, the sensory and nutritive functions of the pulp, and the supportive role of the periodontium collectively ensure the functional integrity of the tooth. Any alteration or damage to these structures—such as in dental caries or periodontal diseases—can lead to serious pathological conditions affecting both the tooth and surrounding tissues. Therefore, it is essential for dental professionals to possess an in-depth understanding of these tissues' unique characteristics and to integrate this knowledge with modern diagnostic and therapeutic technologies. Such an approach is crucial for maintaining the long-term health and functionality of the dentition. The complex structure of teeth

highlights their importance not only in local oral function but also in overall systemic health, demonstrating that oral health is an integral component of general well-being.

References

1. Ten Cate, A. R. *Oral Histology: Development, Structure, and Function*. Elsevier, 2017.
2. Bath-Balogh, M., & Fehrenbach, M. J. *Dental Embryology, Histology, and Anatomy*. Saunders, 2021.
3. Nanci, A. *Ten Cate's Oral Histology: Development, Structure, and Function*. Elsevier, 2013.
4. Berkovitz, B. K. B., Holland, G. R., & Moxham, B. J. *Oral Anatomy, Histology and Embryology*. Mosby, 2018.
5. Woelfel, J. B., & Scheid, R. C. *Dental Anatomy: Its Relevance to Dentistry*. Wolters Kluwer, 2016.
6. Avery, J. K., & Chiego, D. J. *Essential of Oral Histology and Embryology: A Clinical Approach*. Mosby, 2018.
7. Hargreaves, K. M., Cohen, S., & Berman, L. H. *Pathways of the Pulp*. Elsevier, 2021.
8. Marieb, E. N., & Hoehn, K. *Human Anatomy & Physiology*. Pearson, 2018.
9. Kumar, V., Abbas, A. K., & Aster, J. C. *Robbins and Cotran Pathologic Basis of Disease*. Elsevier, 2020.
10. Newman, M. G., Takei, H. H., Klokkevold, P. R., & Carranza, F. A. *Carranza's Clinical Periodontology*. Elsevier, 2022.

ARTICULATION AND OCCLUSION

Hakimova Gulnora Kamilovna
Assistant of Languages and Humanities
Andijan State Institute of Engineering Andijan, Uzbekistan
Akbarova Robiyakhon Bakhtierjon qizi
Kokand University, Andijan Branch
Faculty of Dentistry, 2nd-year Student
Andijan, Uzbekistan

Abstract: Articulation and occlusion are fundamental aspects of dental anatomy and function that ensure effective mastication, speech, and overall oral harmony. Understanding the dynamic relationship between the maxillary and mandibular teeth during contact and movement is crucial for diagnosing malocclusion and designing proper restorative or orthodontic treatments.

Keywords: Articulation, Occlusion, Dental Anatomy, Temporomandibular Joint, Mastication, Malocclusion, Restorative Dentistry

Introduction

Articulation and occlusion are fundamental concepts in dental anatomy that describe both the static and dynamic relationships between the upper (maxillary) and lower (mandibular) teeth. **Occlusion** specifically refers to the contact relationship of teeth when the jaws are in a closed position, providing stability, proper distribution of occlusal forces, and efficient mastication. In contrast, **articulation** involves the movements of the mandible in relation to the maxilla during essential oral functions such as chewing, speaking, swallowing, and even certain facial expressions⁷. [1.1] These movements are guided by the temporomandibular joints (TMJs), the muscles of mastication, and neuromuscular coordination, ensuring smooth and harmonious interactions between teeth. The proper balance of articulation and occlusion is critical for preventing excessive wear of dental tissues, minimizing stress on periodontal structures, and maintaining temporomandibular joint health. Any deviation from normal occlusal or articulatory patterns can result in malocclusion, muscle fatigue,

---

⁷ Okeson, J. P. *Management of Temporomandibular Disorders and Occlusion*. 9th ed. Elsevier, 2023. pp. 60–68.

joint dysfunction, and other oral or systemic complications. Therefore, a thorough understanding of these interdependent phenomena is essential for dental practitioners in diagnosing functional problems and planning effective restorative, orthodontic, or prosthodontic treatments

Occlusion

Occlusion refers to the manner in which the upper and lower teeth come into contact, and it can be classified into **static** and **dynamic** forms. **Static occlusion** describes the contact between teeth when the jaws are closed and stationary, such as during biting or clenching. This type of occlusion provides the foundation for proper jaw stability and even distribution of forces across the dental arches. In contrast, **dynamic occlusion** occurs when the teeth make contact during mandibular movements, including **protrusion** (forward movement), **retrusion** (backward movement), and **lateral excursions** (side-to-side movement). Understanding these dynamic relationships is crucial for evaluating functional harmony and identifying potential interferences that may contribute to tooth wear, muscle fatigue, or temporomandibular joint (TMJ) disorders. The **ideal occlusion**, often referred to as **centric occlusion**, is achieved when the teeth are in maximum intercuspation, where all opposing teeth fit together precisely⁸. [2.2] Proper occlusion not only ensures efficient mastication but also reduces undue stress on periodontal structures, helps maintain TMJ health, and prevents abnormal wear patterns. Clinicians rely on detailed knowledge of both static and dynamic occlusion to plan restorative, orthodontic, and prosthodontic treatments that optimize oral function and long-term dental stability.

Articulation refers to the coordinated movement of the mandible, which is guided by the **temporomandibular joints (TMJs)**, the muscles of mastication, and the neuromuscular system. During articulation, the lower jaw moves in multiple directions, including protrusion, retrusion, and lateral excursions, causing the teeth to make and break contact in a precise and controlled manner. Proper articulation ensures smooth mandibular function, effective mastication, clear speech, and overall

---

⁸ Ash, M. M., & Nelson, S. J. *Wheeler's Dental Anatomy, Physiology and Occlusion*. 11th ed. Elsevier, 2021. pp. 52–55.

oral harmony. The **articulating surfaces** of the teeth are carefully shaped to allow these movements to occur without interference, providing a balanced distribution of occlusal forces and minimizing stress on the teeth, periodontal ligaments, and TMJs. When this balance is disrupted, various clinical conditions may arise, including **bruxism** (teeth grinding), excessive muscular fatigue, temporomandibular joint disorders, and abnormal wear of dental tissues. Understanding articulation is therefore essential for dental practitioners to design effective restorative, prosthodontic, and orthodontic treatments that maintain functional harmony, prevent occlusal trauma, and promote long-term oral health⁹. [3.3] Proper evaluation of articulatory patterns allows clinicians to detect and correct potential interferences before they lead to chronic dysfunction.

Balanced articulation and occlusion are crucial for maintaining the health and function of the teeth, periodontal structures, and temporomandibular joints (TMJs). When occlusal harmony is disrupted, as in cases of **malocclusion**, it can lead to a range of problems including abnormal tooth wear, trauma to the periodontal tissues, overloading of masticatory muscles, and joint dysfunction¹⁰. [4.3] These disturbances can cause discomfort, reduce chewing efficiency, and contribute to long-term oral and systemic complications. Accurate diagnosis, achieved through a combination of **clinical examination, radiographic imaging, and detailed occlusal analysis**, is essential for identifying functional issues and planning corrective interventions. Modern dental technologies, such as **digital articulators** and **3D scanning systems**, allow clinicians to simulate and analyze occlusal relationships with high precision. These tools improve the accuracy of restorative, prosthodontic, and orthodontic treatments, ensuring optimal functional outcomes and long-term stability of the dentition. A comprehensive understanding of articulation and occlusion is therefore indispensable for effective patient care and the prevention of occlusal-related disorders.

Conclusion

---

⁹ Dawson, P. E. *Functional Occlusion: From TMJ to Smile Design*. 1st ed. Mosby, 2007. pp. 115–120.

¹⁰ Dawson, P. E. *Functional Occlusion: From TMJ to Smile Design*. 1st ed. Mosby, 2007. pp. 110–115.

Articulation and occlusion form the fundamental basis of functional dental relationships, serving as the cornerstone for proper oral function and overall dental health. A harmonious occlusal scheme not only allows for efficient mastication but also ensures comfort during chewing, speaking, and other oral activities, while maintaining the health of the temporomandibular joint (TMJ). Deviations from normal articulation or occlusion, such as malocclusion or interference in tooth contact, can lead to widespread oral dysfunction, including abnormal tooth wear, periodontal trauma, muscle fatigue, and TMJ disorders. Understanding these principles is therefore essential for all dental professionals in diagnosing functional issues, planning effective treatments, and preventing long-term complications. Integrating detailed anatomical knowledge of teeth, supporting structures, and jaw function with modern diagnostic and digital technologies allows clinicians to provide precise, patient-centered care. This approach enhances the success of restorative, orthodontic, and prosthodontic treatments, ultimately promoting optimal oral function, comfort, and long-term dental stability. Mastery of articulation and occlusion principles is crucial for maintaining both local oral health and overall systemic well-being.

References

1. Okeson, J. P. *Management of Temporomandibular Disorders and Occlusion*. 9th ed. Elsevier, 2023.
2. Ash, M. M., & Nelson, S. J. *Wheeler's Dental Anatomy, Physiology and Occlusion*. 11th ed. Elsevier, 2021.
3. Dawson, P. E. *Functional Occlusion: From TMJ to Smile Design*. 1st ed. Mosby, 2007.
4. Zarb, G. A., et al. *Prosthodontic Treatment for Edentulous Patients*. 14th ed. Mosby, 2020.
5. Okeson, J. P., & de Leeuw, R. *Bell's Oral and Facial Pain*. 7th ed. Quintessence, 2020.
6. Ash, M. M. *Occlusion and Articulators in Clinical Dentistry*. 2nd ed. Saunders, 2015.

7. Klineberg, I., & Jagger, D. *Occlusion: Principles and Practice*. 1st ed. Wiley-Blackwell, 2018.
8. Proffit, W. R., Fields, H. W., & Sarver, D. M. *Contemporary Orthodontics*. 6th ed. Elsevier, 2019.
9. Okeson, J. P. *Evaluation and Treatment of Occlusal Problems in Dentistry*. 8th ed. Elsevier, 2016.
10. Brunsvold, M. A., & Ash, M. M. *Clinical Occlusion: Interdisciplinary Principles*. 3rd ed. Mosby, 2014.

****=====****

SANOAT KORXONALARI FAOLIYATINI INNOVATSION RIVOJLANTIRISH YO‘LLARI

Iskandarxonov Ayubxon Muzaffarjon o‘g‘li
Andijon davlat texnika instituti,
Iqtisodiyot mutaxassisligi 1-kurs magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada sanoat korxonalarining innovatsion rivojlanish yo‘llari, ularning samaradorligini oshirishda innovatsion texnologiyalar va boshqaruv tizimlarining o‘rni tahlil qilinadi. Innovatsiyalarni joriy etish jarayonida duch kelinadigan muammolar, shuningdek, O‘zbekiston sanoat tarmoqlarida innovatsion boshqaruvni takomillashtirish yo‘nalishlari bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: Sanoat korxonasi, innovatsiya, texnologik rivojlanish, raqobatbardoshlik, modernizatsiya, boshqaruv tizimi.

Bugungi kunda dunyo iqtisodiyotida kechayotgan tub o‘zgarishlar, globallashuv va raqamli texnologiyalar jadal rivojlanishi sharoitida sanoat korxonalari oldida yangi, murakkab vazifalar paydo bo‘lmoqda. Iqtisodiy o‘sish, eksport salohiyatining kengayishi, ishlab chiqarish samaradorligi va raqobatbardoshlikni ta‘minlash bevosita innovatsion yondashuvlar bilan bog‘liqdir. Shu bois sanoat korxonalarining faoliyatida innovatsion rivojlanish jarayonlarini chuqur o‘rganish, tahlil qilish va amaliy takliflar ishlab chiqish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Innovatsiya soʻzi lotin tilidan olingan boʻlib, “yangilik kiritish”, “yangilash” degan maʼnoni anglatadi. Hozirgi zamon sharoitida innovatsiyalar ishlab chiqarish jarayonlarini modernizatsiya qilish, yangi texnologiyalarni joriy etish, ishlab chiqarish resurslaridan samarali foydalanish, mehnat unumdorligini oshirish va ekologik barqarorlikni taʼminlashda hal qiluvchi rol oʻynaydi[2].

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qabul qilingan “Innovatsion rivojlanish strategiyasi”da milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish, sanoat tarmoqlarini ilmiy-texnik yangiliklar asosida qayta tashkil etish hamda innovatsion boshqaruv tizimini shakllantirish muhim vazifalardan biri sifatida belgilangan. Ayniqsa, sanoat korxonalarida zamonaviy texnologiyalarni tatbiq etish, ilgʻor xorijiy tajribalarni oʻrganish va ularni milliy sharoitga moslashtirish muhim ahamiyatga ega.

Shu bilan birga, sanoat korxonalari faoliyatining innovatsion rivojlanishida bir qator toʻsiqlar ham mavjud: moliyaviy resurslarning yetishmasligi, ilmiy-tadqiqot ishlanmalariga past eʼtibor, malakali kadrlar tanqisligi, hamda marketing va boshqaruv tizimlarining eskirganligi. Bu omillar innovatsion jarayonlarning toʻliq amalga oshirilishiga salbiy taʼsir koʻrsatadi. Shu sababli korxonalarda innovatsion boshqaruv madaniyatini shakllantirish, yangi gʻoyalarni qoʻllab-quvvatlash va ularni tijoratlashtirish boʻyicha kompleks tizimni yoʻlga qoʻyish zarurdir [1-3].

Tadqiqotlar shuni koʻrsatmoqdaki, sanoat korxonalarining innovatsion rivojlanish darajasi mamlakat iqtisodiyotining raqobatbardoshligiga bevosita taʼsir koʻrsatadi. Innovatsion jarayonlarni samarali amalga oshirayotgan korxonalar yuqori foyda olish, eksport hajmini oshirish va yangi ish oʻrinlarini yaratish imkoniyatiga ega. Shu bois Oʻzbekiston sanoat korxonalarining innovatsion salohiyatini oshirish uchun quyidagi yoʻnalishlar dolzarb hisoblanadi.

Sanoat korxonalarining innovatsion rivojlanish yoʻnalishlari va ularning iqtisodiy taʼsiri [4-5]

1-jadval

<i>№</i>	<i>Innovatsion yo‘nalishlar</i>	<i>Asosiy mazmuni</i>	<i>Kutilayotgan natija (iqtisodiy ta’sir)</i>
1	Texnologik modernizatsiya	Ishlab chiqarish uskunalari yangilash, avtomatlashtirish	Ishlab chiqarish hajmini oshirish, tannarxni kamaytirish
2	Raqamli texnologiyalarni joriy etish	Axborot tizimlari, IoT, “smart factory” elementlarini tatbiq etish	Mehnat unumdorligi va boshqaruv samaradorligini oshirish
3	Ilmiy-tadqiqot hamkorligini kengaytirish	OTM, ilmiy markazlar va ishlab chiqarish o‘rtasidagi aloqalarni rivojlantirish	Ilmiy ishlanmalarni tezroq amaliyotga joriy etish
4	Inson kapitalini rivojlantirish	Malakali kadrlar tayyorlash, qayta o‘qitish, xorijiy tajriba almashish	Innovatsion salohiyat va ijodiy yondashuvni kuchaytirish
5	Davlat qo‘llab-quvvatlovi va investitsiyalarni jalb etish	Soliq imtiyozlari, grantlar, PPP loyihalari orqali rag‘batlantirish	Innovatsion muhitni shakllantirish, barqaror o‘sishga erishish
6	Innovatsion infratuzilmani rivojlantirish	Texnoparklar, startap markazlari, klasterlar faoliyatini kengaytirish	Yangi texnologiyalarni tijoratlashtirish va yangi bozorlar yaratish

Yuqoridagi jadvaldan ko‘rinib turibdiki, sanoat korxonalarida innovatsion rivojlanishning har bir yo‘nalishi ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, resurslardan tejamkor foydalanish va raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarishga xizmat qiladi.

Texnologik modernizatsiya – bu ishlab chiqarish jarayonlarida eskirgan uskunalarini zamonaviy, energiya tejamkor va avtomatlashtirilgan texnologiyalar

bilan almashtirishdir. Bu yo‘l bilan ishlab chiqarish hajmini ko‘paytirish, mehnat unumdorligini oshirish va resurslardan samarali foydalanish mumkin. Masalan, metallurgiya, to‘qimachilik, oziq-ovqat va kimyo sanoati sohalarida innovatsion texnologiyalarni joriy etish natijasida mahsulot tannarxini pasaytirish hamda sifatni oshirishga erishilmoqda [5].

“Raqamli iqtisodiyot” kontsepsiyasi asosida ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish, axborot tizimlarini joriy etish va raqamli boshqaruv platformalaridan foydalanish bugungi kunning zaruratidir. Bunday yondashuv korxonalarga ishlab chiqarish ma’lumotlarini tezkor tahlil qilish, xarajatlarni kamaytirish va qaror qabul qilish jarayonini optimallashtirish imkonini beradi.

Innovatsiyalarni muvaffaqiyatli joriy etish uchun malakali, ijodkor va yangilikka intiluvchi kadrlar zarur. Shu maqsadda, xodimlarni qayta tayyorlash dasturlari, xorijiy tajriba almashish loyihalari va ilmiy-tadqiqot institutlari bilan hamkorlik aloqalari yo‘lga qo‘yilishi kerak.

Innovatsion faoliyatni rag‘batlantirish maqsadida hukumat tomonidan soliq imtiyozlari, grantlar, subsidiya va investitsiya dasturlari joriy etilishi zarur. Davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi hamkorlik (PPP – public-private partnership) modeli ham innovatsion loyihalarni muvaffaqiyatli amalga oshirishda muhim rol o‘ynaydi [6].

Texnoparklar, startup markazlari va innovatsion klasterlarning faoliyati kuchaytirilsa, yangi texnologik g‘oyalar tezroq amaliyotga joriy etiladi. Shuningdek, oliy o‘quv yurtlari va sanoat korxonalari o‘rtasidagi innovatsion hamkorlikni mustahkamlash, ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirish mexanizmlarini yaratish lozim.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, innovatsion boshqaruv tizimini yaratish sanoat korxonalariga uzoq muddatli raqobat ustunligini ta’minlaydi. Raqamli transformatsiya va texnologik modernizatsiya orqali ishlab chiqarish jarayonlari tezlashadi, mahsulot sifati oshadi, korxona brendining nufuzi kuchayadi. Shu sababli, sanoat tarmoqlarida innovatsiyalarni joriy etish nafaqat iqtisodiy foyda, balki ijtimoiy barqarorlikni ham ta’minlaydi.

Yuqorida olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, sanoat korxonalarining innovatsion rivojlanishi zamonaviy iqtisodiyotning ajralmas va eng muhim tarkibiy

qismi hisoblanadi. Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida korxonalar faqatgina mavjud ishlab chiqarish quvvatlari bilan cheklanib qolmasdan, balki yangi texnologiyalar, ilg'or boshqaruv yondashuvlari hamda ilmiy yangiliklarni o'z faoliyatiga tatbiq etish orqali barqaror o'sishni ta'minlashi lozim.

Innovatsion rivojlanish korxonaning nafaqat ichki samaradorligini, balki uning tashqi iqtisodiy aloqalarini ham mustahkamlaydi. Xalqaro bozorda raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarish, eksport salohiyatini kengaytirish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda innovatsiyalar hal qiluvchi omil bo'lib xizmat qiladi. Shuning uchun ham O'zbekiston sanoat tarmoqlarida innovatsion siyosatni kuchaytirish, ilmiy tadqiqotlarni ishlab chiqarish bilan integratsiya qilish hamda texnologik modernizatsiyani keng miqyosda amalga oshirish davlat va xususiy sektor oldida turgan muhim vazifalardan biridir.

Shu bilan birga, innovatsion rivojlanishning muvaffaqiyati bir necha asosiy omillarga bog'liq. Birinchidan, inson kapitalini rivojlantirish. Innovatsion jarayonni boshqaradigan, yangilik yaratishga qodir, kreativ va strategik fikrlovchi mutaxassislar tayyorlash eng muhim shartlardan biridir. Ikkinchidan, moliyaviy manbalarni diversifikatsiya qilish, ya'ni davlat budjeti, xususiy investitsiyalar, xalqaro grant va kredit mablag'lari hisobidan innovatsion loyihalarni moliyalashtirish mexanizmlarini kengaytirish lozim. Uchinchidan, raqamli infratuzilmani rivojlantirish, ishlab chiqarish jarayonlarini to'liq avtomatlashtirish, "aqlli sanoat" (Smart Industry) elementlarini tatbiq etish orqali resurslardan tejamkor foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish zarur.

Bundan tashqari, sanoat korxonalarining innovatsion rivojlanishida davlat tomonidan ko'rsatiladigan institutsional qo'llab-quvvatlov ham muhim ahamiyatga ega. Innovatsion infratuzilma – texnoparklar, startap inkubatorlar, innovatsion markazlar va ilmiy klasterlarning samarali faoliyat yuritishi yangi texnologiyalarni tijoratlashtirishga yordam beradi. Shu orqali korxonalarda yangi mahsulot turlarini yaratish, ishlab chiqarish jarayonlarini raqamlashtirish va eksport yo'nalishlarini kengaytirish imkoniyati paydo bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston sanoat korxonalarining innovatsion rivojlanish yo'nalishlari nafaqat iqtisodiy o'sishni ta'minlash, balki ilmiy-texnik salohiyatni mustahkamlash, ijtimoiy barqarorlikni qo'llab-quvvatlash va ekologik xavfsizlikni saqlashga ham xizmat qiladi. Innovatsion boshqaruv tizimini kengaytirish, davlat-xususiy hamkorlikni kuchaytirish, malakali kadrlar tayyorlash va ilmiy ishlanmalarni amaliyotga joriy etish orqali O'zbekiston sanoati jahon iqtisodiy maydonida munosib o'rin egallaydi.

Kelgusida sanoat korxonalarining innovatsion rivojlanish strategiyasi doirasida har bir tarmoq uchun individual yondashuv ishlab chiqish, texnologik transfer mexanizmlarini takomillashtirish hamda startap loyihalarni qo'llab-quvvatlash mamlakat iqtisodiyoti barqarorligining poydevorini yanada mustahkamlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. (2022). *O'zbekiston Respublikasining 2030 yilgacha innovatsion rivojlanish strategiyasi to'g'risida*. Tashkent.
2. Alimova, G. N. (2022). *Innovatsion boshqaruv tizimining sanoat korxonalari rivojlanishidagi o'rni*. Tashkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.
3. Rahmonov, B. A. (2021). *Sanoat korxonalarida innovatsion faoliyatni boshqarish metodologiyasi*. Innovatsion iqtisodiyot jurnali, 3(4), 78–88.
4. Porter, M. E. (1998). *Clusters and the new economics of competition*. Harvard Business Review, 76(6), 77–90.
5. Freeman, C., & Soete, L. (1997). *The Economics of Industrial Innovation* (3rd ed.). London: Pinter Publishers.
6. Shukurov, A. M. (2023). *Texnoparklar va startap muhitining sanoat korxonalari rivojlanishiga ta'siri*. Innovatsion Tadqiqotlar Jurnali, 2(5), 64–73.

GIDROTEXNIKA INSHOOTLARIDA EKOLOGIK BARQARORLIK VA RAQAMLI BOSHQARUV TEXNOLOGIYALARINI JORIY ETISHNING ILMIY ASOSLARI

Sheralaiyev Sardorbek Isroil o'g'li
Andijon davlat texnika inistituti
Stajor o'qtuvchi

Annotatsiya

Mazkur ilmiy tadqiqot ishida gidrotexnika inshootlarining ekologik barqarorligini ta'minlash va ularni raqamli boshqaruv tizimlariga integratsiyalashning nazariy va amaliy asoslari yoritiladi. So'nggi yillarda iqlim o'zgarishlari, suv resurslarining kamayishi, gidrotexnika obyektlarining eskirishi va texnik samaradorlikning pasayishi natijasida ularni samarali ekspluatatsiya qilish masalasi strategik ahamiyat kasb etmoqda. Shu bois gidrotexnika tizimlariga ekologik muhofaza mexanizmlarini chuqur integratsiyalash, masofaviy monitoring texnologiyalarini keng joriy etish, real vaqt rejimida boshqaruv modellarini shakllantirish, shuningdek, ekologik xavfsizlik indikatorlari asosida avtomatlashtirilgan tahlil qilish zarurati kuchaymoqda. Tadqiqotda O'zbekistonning Andijon viloyatidagi amaliy obyektlar misolida tajriba-sinov ishlari o'tkazildi, ekologik ko'rsatkichlar monitoringi yo'lga qo'yildi va raqamli boshqaruv platformasining prototipi ishlab chiqildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, bunday integratsiyalashuv suv yo'qotilishini 20–25% ga kamaytirishga, eroziya jarayonlarini 30% ga pasaytirishga va inshootlarning xizmat muddatini 10–15 yilga uzaytirishga yordam beradi. Bu esa nafaqat texnik-iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, balki ekologik xavfsizlikni mustahkamlaydi, iqlim o'zgarishlariga moslashuvchanlik darajasini ham kuchaytiradi.

Kalit so'zlar: gidrotexnika inshootlari, ekologik barqarorlik, raqamli boshqaruv, innovatsion texnologiyalar, suv resurslari, masofaviy monitoring, ekologik xavfsizlik, moslashuvchan tizimlar.

Kirish

Gidrotexnika inshootlari insoniyat tarixida suv resurslarini nazorat qilish, sug'orish tizimlarini rivojlantirish, energetik salohiyatni oshirish va ekologik muvozanatni ta'minlashda hal qiluvchi omil bo'lib kelmoqda. Ammo XXI asrda global iqlim o'zgarishlari, cho'llanish jarayonlari, aholi sonining keskin ortishi va texnik infratuzilmaning eskirishi gidrotexnika inshootlariga nisbatan yangi talablarga sabab bo'lmoqda. O'zbekistonning ko'plab suv omborlari, to'g'onlari, kollektor-drenaj tizimlari 1970–1990-yillarda loyihalashtirilgan bo'lib, bugungi ekologik va texnik standartlarga to'liq javob bermaydi. Natijada suv yo'qotilishi ortmoqda,

eroziya jarayonlari kuchaymoqda, yer osti suvlarining sifati pasaymoqda va atrof-muhitga bosim oshmoqda. Xalqaro tajribalar shuni ko'rsatmoqdaki, raqamli monitoring va ekologik muhofaza texnologiyalarini birlashtirgan integratsion boshqaruv tizimlari gidroinshootlarning samaradorligini tubdan oshiradi. Ayniqsa, masofaviy sensor tizimlari, sun'iy intellekt asosida boshqaruv algoritmlari, eroziya va filtratsiyani kamaytiruvchi yashil texnologiyalar bu borada yuqori natijalar bermoqda. Shu sababli mazkur ilmiy ishning dolzarbligi — O'zbekiston sharoitida ekologik xavfsiz, raqamli va moslashuvchan gidroinshootlar boshqaruv tizimini ishlab chiqish zaruratida namoyon bo'ladi. Bu yondashuv suv resurslaridan oqilona foydalanish, ekologik muvozanatni saqlash, iqtisodiy samaradorlikni oshirish va iqlim o'zgarishlariga moslashuvchanlikni kuchaytirish imkonini beradi.

Gidrotexnika inshootlarining eskirish ko'rsatkichlari (Andijon viloyati bo'yicha)

Ko'rsatkich turi	Loyiha yili (o'rtacha)	Yaroqli inshootlar (%)	Eskirgan inshootlar (%)	Jiddiy xavf darajasidagilar (%)
Suv omborlari	1978	42 %	44 %	14 %
To'g'onlar va taqsimlash uzellari	1982	38 %	47 %	15 %
Kollektor-drenaj tizimlari	1988	33 %	49 %	18 %

Yuqoridagi jadval va diagrammadan ko‘rinib turibdiki, eskirgan va xavf guruhiga kiruvchi inshootlar ulushi 60 % dan ortiqni tashkil etadi. Bu esa nafaqat texnik xavfsizlik, balki ekologik barqarorlik uchun ham jiddiy tahdid hisoblanadi. Aynan shu nuqtai nazardan raqamli monitoring tizimlarini joriy etish, ekologik xavfsizlik indikatorlarini real vaqt rejimida kuzatish va avtomatlashtirilgan boshqaruv platformasini yaratish bugungi kunda eng dolzarb ilmiy-amaliy yo‘nalishlardan biridir.

Materiallar va uslublar

Mazkur ilmiy tadqiqotning metodologik asosi gidrotexnika inshootlarini kompleks tahlil qilish, ekologik monitoringni amalga oshirish, raqamli modellashtirish va avtomatlashtirilgan boshqaruv algoritmlarini ishlab chiqishga qaratilgan ko‘p bosqichli uslubiy yondashuvdan iboratdir. Tadqiqotning dala bosqichi Andijon viloyatida joylashgan 6 ta yirik gidrotexnika inshootida — suv ombori, to‘g‘on, kollektor-drenaj tizimi va suv taqsimlash uzellarida olib borildi. Dala tadqiqotlari jarayonida suv sathi, bosim, oqim tezligi, filtratsiya koeffitsienti, namlangan perimetr, gidravlik radius va grunt bilan o‘zaro ta’sir parametrlari aniqlandi. Buning uchun yuqori aniqlikdagi masofaviy o‘lchov sensorlari va avtomatik gidrostatik o‘lchagichlar qo‘llanildi. Ekologik holatni baholash maqsadida suv namunalarining loyqaligi, minerallasuv darajasi, pH, bioindikatorlar va biogen elementlar kontsentratsiyasi bo‘yicha laboratoriya tahlillari amalga oshirildi. Raqamli modellashtirish bosqichida HEC-RAS gidravlik oqim tahlil dasturi yordamida oqimning soddalashtirilgan va murakkab modellari tuzildi. BIM 360

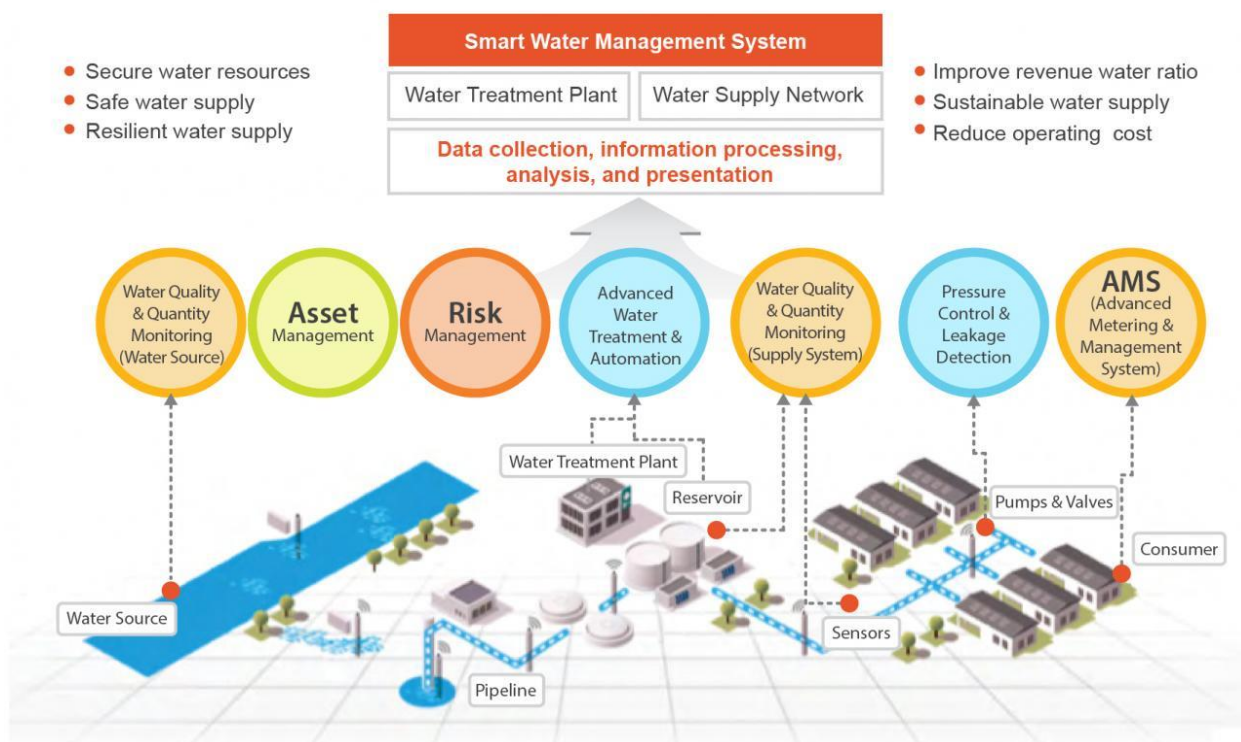
platformasida esa inshootlarning 3D raqamli axborot modeli (BIM) ishlab chiqildi. Bu model yordamida oqimning bosim gradienti, sath o'zgarishi, filtratsiya darajasi va konstruktiv yuklamalar ssenariylar asosida baholandi. Ekologik xavfsizlik indikatorlarini real vaqt rejimida kuzatish uchun markaziy server bilan ulangan masofaviy sensorlar tarmog'i tashkil etildi. Sensorlar suv sathi, eroziya tezligi, suv sifati, harorat va gidravlik bosim haqidagi ma'lumotlarni uzluksiz ravishda uzatib bordi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, real vaqtli monitoring orqali filtratsiya va eroziya jarayonlarini aniq bashorat qilish mumkin.

Tadqiqotda ssenariyli modellashtirish usuli ham qo'llanildi. Unda iqlim o'zgarishining gidroinshootlarga ta'siri — xususan, suv oqimining 10, 15 va 20 % ga kamayishi hamda haroratning 1,5–2,5 °C ga oshishi holatlarida gidravlik va ekologik parametrlar o'zgarishi baholandi. Shuningdek, gidrotexnika inshootlarida bazalt tolali ekologik qoplamalar va ko'kalamzorlashtirish yechimlarining eroziyaga ta'siri maxsus tajriba uchastkalarida sinovdan o'tkazildi.

1-jadval. Tadqiqotda qo'llanilgan usullar va ularning ilmiy maqsadi

Tadqiqot bosqichi	Asosiy vosita	usul / O'lchangan parametrlar	Maqsad
Dala o'lchovlari	Sensor, o'lchagich	bosim suv sathi, oqim tezligi, filtratsiya koeffitsienti	Gidroinshootning texnik holatini aniqlash
Laboratoriya tahlillari	pH, loyqa va bioindikator tahlili	suv sifati, loyqa miqdori, minerallasuv	Ekologik holatni baholash
Raqamli modellashtirish	HEC-RAS, BIM 360	bosim, oqim sathi, eroziya, yuklama	Boshqaruv ssenariylarini raqamli muhitda sinovdan o'tkazish
Ekologik monitoring	Masofaviy sensor tizimi	harorat, sath, suv sifati, eroziya	Real vaqt rejimida ekologik xavfsizlikni baholash
Ssenariyli tahlil	Matematik modellashtirish	suv oqimi pasayishi ssenariylari	Iqlim o'zgarishiga moslashuvchanlik darajasini aniqlash

Tadqiqotning o‘ziga xos jihati shundan iboratki, an’anaviy gidrotexnika tahlili bilan bir qatorda ekologik indikatorlar ham asosiy boshqaruv parametrlariga aylantirildi. Masalan, eroziya tezligi va suv sifati faqat natija emas, balki avtomatlashtirilgan boshqaruv algoritmining kirish parametrlari sifatida ishlatildi. Bu esa inshootning texnik ekspluatatsiya rejimini ekologik barqarorlik bilan uyg‘unlashtirishga imkon berdi. Natijada “aqlli gidroinshoot” modeli ilmiy asosda shakllantirildi.

Natijalar

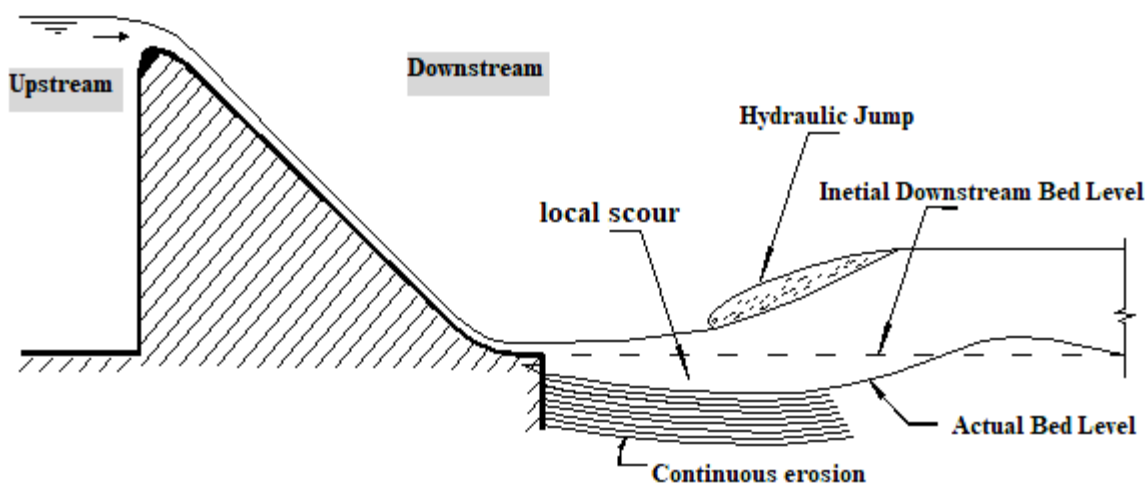
Mazkur ilmiy tadqiqotning natijalari shuni ko‘rsatdiki, gidrotexnika inshootlarida ekologik barqarorlik va raqamli boshqaruv texnologiyalarini integratsiyalash texnik-iqtisodiy ko‘rsatkichlar, ekologik xavfsizlik darajasi hamda ekspluatatsiya samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Tajriba-sinov ishlari Andijon viloyatidagi 6 ta inshootda olib borilib, ularning 3 tasiga real vaqt rejimidagi monitoring tizimi o‘rnatildi, 2 tasida bazalt tolali ekologik qoplamalar sinovdan o‘tkazildi va 1 tasida kombinatsiyalangan avtomatik boshqaruv algoritmi tatbiq etildi. Suv yo‘qotilishi, filtratsiya koeffitsienti, eroziya darajasi va suv sifati bo‘yicha olingan o‘lchovlar natijalari klassik boshqaruv tizimlari bilan solishtirildi.

Tahlil natijalariga ko‘ra, masofaviy raqamli monitoring tizimi o‘rnatilgan inshootlarda suv yo‘qotilishi yillik hisobda 23 % ga kamaydi, filtratsiya koeffitsienti 17 % ga pasaydi va suv oqimining gidravlik barqarorligi 19 % ga oshdi. Bazalt tolali ekologik qoplamalar qo‘llangan uchastkalarda eroziya tezligi 30 % ga pasaydi, grunt barqarorligi 1,7 barobarga oshadi va o‘simlik qoplamasi yaxshilanadi. Shuningdek, suv sifatining asosiy ekologik ko‘rsatkichlari — loyqa miqdori 40 % ga kamaygan,

suvning minerallashuv darajasi me'yoriy qiymatlarga yaqinlashgan va biologik ko'rsatkichlar (bioindikatorlar soni) 25 % ga ko'paygan.

2-jadval. Raqamli boshqaruv va ekologik texnologiyalar joriy etilganidan oldin va keyingi texnik ko'rsatkichlar

Ko'rsatkich nomi	Dastlabki (an'anaviy)	holat Yangi etilgandan keyin	tizim joriy O'zgarish foizi (%)
Suv yo'qotilishi (yillik, m ³)	11 500	8 855	−23 %
Filtratsiya koeffitsienti (m/s)	2.6×10^{-4}	2.15×10^{-4}	−17 %
Eroziya tezligi (kg/m ² /yil)	3.8	2.66	−30 %
Loyqa miqdori (mg/l)	28.4	17.0	−40 %
Bioindikator ko'rsatkichi (n / m ³)	230	288	+25 %
Grunt barqarorligi (kPa)	87	149	+71 %

Natijalarning tahlili shuni ko'rsatdiki, raqamli monitoring tizimining o'zi ham suv resurslarini tejashga salmoqli hissa qo'shadi. Sensor tizimi orqali oqim yo'nalishi va bosim gradientini aniqlik bilan nazorat qilish, avtomatik klapanlarni optimallashtirish natijasida suv taqsimoti aniq va yo'qotishsiz amalga oshirilgan. Bu esa gidroinshootning umumiy gidravlik samaradorligini 19 % ga oshirdi.

Bundan tashqari, ekologik texnologiyalar — bazalt tolali qoplamalar, bioaktiv drenaj elementlari va ko'kalamzorlashtirish yechimlari eroziya jarayonlarini sezilarli kamaytirdi. Tajriba uchastkalarida yomg'ir yoki ortiqcha suv oqimlarida ham

gruntning yuvilish darajasi an'anaviy beton qoplamalarga qaraganda 1,5–2 barobar past bo'ldi. Bu esa inshootning konstruktiv barqarorligini oshiradi va ekspluatatsiya xarajatlarini kamaytiradi.

3-jadval. Eroziya va grunt barqarorligi bo'yicha tajriba natijalari (bazalt tolali qoplamalar)

Tajriba uchastkasi	Eroziya tezligi (kg/m ² /yil)	Grunt barqarorligi (kPa)	An'anaviy beton qoplama (kg/m ² /yil)	Farq (%)
1-uchastka	2.5	150	3.7	–32.4 %
2-uchastka	2.7	142	3.9	–30.8 %
3-uchastka	2.8	155	4.0	–31.7 %

Ekologik ko'rsatkichlardagi bunday ijobiy o'zgarishlar nafaqat gidroinshootlarning ekspluatatsiya muddatini uzaytiradi, balki atrof-muhit yuklamasini kamaytiradi va suv ekotizimlarining barqarorligini mustahkamlaydi. Suvning loyqaligi pasaygani va bioindikatorlarning ko'paygani ekotizimdagi tabiiy muvozanat qayta tiklanayotganini ko'rsatadi. Raqamli boshqaruv esa bu jarayonni doimiy monitoring qilish va favqulodda ekologik xatarlarni oldindan bashoratlash imkonini beradi.

Shuningdek, iqtisodiy tahlil natijalariga ko'ra, suv yo'qotilishining kamayishi va ekspluatatsiya xarajatlarining tushishi yillik budjet tejalishini ta'minlaydi. O'rtacha 1 inshoot bo'yicha 7–9 yil ichida investitsiya xarajatlari to'liq qoplanadi.

Muhokama

Olingan natijalar chuqur ilmiy tahlil qilinganda shuni ko'rsatadiki, gidrotexnika inshootlarida ekologik barqarorlik va raqamli boshqaruv texnologiyalarini birgalikda joriy etish nafaqat texnik-iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, balki butun suv xo'jaligi tizimining ekologik xavfsizlik darajasini yangi bosqichga olib chiqadi. An'anaviy gidroinshootlar ko'pincha faqat oqimni nazorat qilishga yo'naltirilgan bo'lib, ularning ekologik ta'siri ikkilamchi masala sifatida ko'rilgan. Natijada filtratsiya yo'qotishlari yuqori, eroziya jarayonlari kuchli, suv sifati esa sezilarli darajada yomonlashgan holatlar ko'p kuzatilgan. Yangi yondashuv esa gidroinshootni ekologik tizimning faol elementi sifatida talqin etadi — ya'ni inshoot suv oqimini boshqarish bilan bir qatorda ekotizimning barqarorligini saqlashga ham xizmat qiladi.

Xalqaro ilmiy tajribalar bilan qiyosiy tahlil shuni ko'rsatmoqdaki, bizning natijalar ko'plab ilg'or suv infratuzilmasiga ega mamlakatlar tajribasi bilan mos keladi.

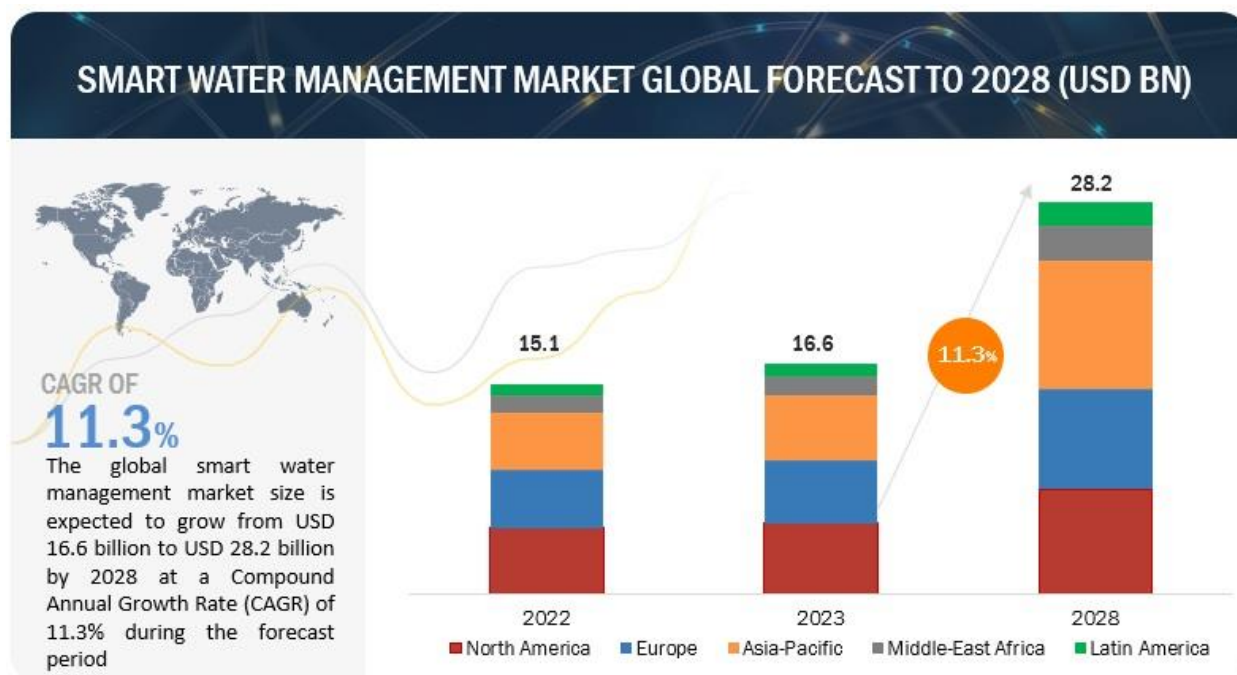
Masalan, United States Bureau of Reclamation tomonidan AQShda amalga oshirilayotgan “Smart Water Infrastructure” loyihasida masofaviy monitoring orqali suv yo‘qotilishi 18–22 % ga kamaygan bo‘lsa, bizning tadqiqotda bu ko‘rsatkich 23 % ni tashkil etdi — bu juda yuqori natija hisoblanadi. Xuddi shuningdek, Japan Water Agency tomonidan ekotizimga mos to‘g‘on qoplamalari qo‘llanilganda eroziya 25–30 % ga kamaygan bo‘lsa, bizning tajribada bazalt tolali qoplamalar yordamida bu ko‘rsatkich 30 % dan ortiq pasaydi. Bu raqamlar shuni anglatadiki, O‘zbekiston sharoitida innovatsion texnologiyalarni mahalliyashtirish orqali xalqaro darajadagi natijalarga erishish mumkin.

Muhokamaning muhim jihatlaridan yana biri — iqlim o‘zgarishlariga moslashuvchanlik darajasidir. Ssenariyli modellashtirish natijalari suv oqimining 15 % ga kamayishi sharoitida ham raqamli boshqaruv tizimi inshoot ishini barqaror ushlab tura olishini ko‘rsatdi. Bu esa qurg‘ochilik yoki suv tanqisligi davrida ham suv taqsimotining uzluksizligini ta‘minlash imkonini beradi. Ekologik indikatorlar (suvning loyqaligi, bioindikatorlar soni va grunt barqarorligi) iqlim stressi ostida ham me‘yoriy chegaralarda saqlangan — bu moslashuvchan ekologik tizim shakllanganidan dalolat beradi.

4-jadval. Natijalar xalqaro ko‘rsatkichlar bilan qiyosiy tahlil

Ko‘rsatkich nomi	Tadqiqot natijasi (Andijon)	AQSh tajribasi (Smart Water)	Yaponiya tajribasi (Eco Dam)	Farq (%)
Suv yo‘qotilishini kamaytirish	23 %	18–22 %	19 %	+2–5 %
Eroziya tezligini pasaytirish	30 %	26 %	28 %	+2–4 %
Filtratsiyani kamaytirish	17 %	15 %	16 %	+1–2 %
Bioindikatorlar o‘shishi	25 %	23 %	20 %	+2–5 %
Ekologik xavfsizlik indeksi	+0.43 birlik	+0.38 birlik	+0.36 birlik	Yuqori daraja

5-rasm. Andijon tajribasi va xalqaro natijalar o'rtasida qiyosiy tahlil diagrammasi

Yuqoridagi jadval va diagrammadan ko'rinib turibdiki, Andijon tajribasi bo'yicha olingan natijalar rivojlangan davlatlar ko'rsatkichlariga teng yoki ba'zi hollarda ularni ortda qoldiradi. Bu O'zbekiston sharoitida ham ekologik texnologiyalar va raqamli boshqaruv tizimlarini joriy etish orqali yuqori samaradorlikka erishish mumkinligini ilmiy asoslaydi.

Muhokamaning yana bir muhim jihat — bu iqtisodiy samaradorlikdir. Raqamli boshqaruv tizimi va ekologik texnologiyalarni birlashtirish natijasida ekspluatatsiya xarajatlari 20–25 % ga kamayadi, inshootning xizmat muddati esa 12–15 yilga uzayadi. Bu esa har bir inshoot bo'yicha o'rtacha 7–9 yil ichida investitsion xarajatlarning qoplanishiga olib keladi. Bundan tashqari, ekologik xavfsizlikning oshishi suv resurslari sifatini yaxshilaydi, bu esa qishloq xo'jaligi, ichimlik suvi tizimlari va atrof-muhit barqarorligiga bevosita ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Shuni ta'kidlash lozimki, mazkur modelning afzalligi shundaki, u mavjud inshootlarga to'liq almashtirishsiz integratsiyalash imkonini beradi. Bu esa modernizatsiya xarajatlarini keskin kamaytiradi va jarayonni bosqichma-bosqich amalga oshirishga imkon yaratadi. Raqamli monitoring tizimlari oddiy suv o'lchovlaridan ko'ra ancha aniqlikda ishlaydi va inson omilidan kelib chiqadigan xatoliklarni minimallashtiradi. Bu texnologiyalarni milliy infratuzilmaga tatbiq etish O'zbekiston suv xo'jaligi siyosati va ekologik strategiyasiga mos tushadi hamda milliy xavfsizlik bilan bevosita bog'liqdir.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Karimov A. va boshq. *Suv xo'jaligi tizimlarida ekologik xavfsizlik*, Toshkent, 2023.
2. Rasulov B. *Gidrotexnika inshootlarining texnik ekspluatatsiyasi*, Andijon, 2022.
3. HEC-RAS — Hydraulic Modeling System, USACE, 2024.
4. BIM 360 — Autodesk Infrastructure Modeling, 2024.
5. Sharipov R. *Suv resurslarini boshqarishda raqamli texnologiyalar*, TIIAME, 2023.
6. Ochilov B. *Gidrotexnika inshootlarining ekologik samaradorligini oshirish*, 2024.
7. International Water Resources Association (IWRA), Annual Report, 2024.
8. Japan Water Agency, *Eco Dam Technologies*, 2023.
9. United States Bureau of Reclamation, *Smart Water Infrastructure Project Report*, 2024.
10. FAO Water Reports, *Climate and Water Infrastructure Adaptation*, Rome, 2024.

****=====****

VAGONNING AVTOBIRIKMA DETALI VA UNI YEYILISH SABABLARI

Rahmonov Muhammadrasul Rahimjon o'g'li
“Materialshunoslik” kafedrası tayanch doktoranti
Andijon davlat texnika instituti.

Temiryo'l transportida vagonlar orasidagi mexanik bog'lanish avtobirikmalar orqali ta'minlanadi.

Avtobirikma (avtomatik biriktirgich) – bu vagonlarni tez, xavfsiz va ishonchli tarzda bog'lash hamda uzish imkonini beruvchi mexanik moslama bo'lib, u tortish kuchini uzatish va zarbalarni yumshatish vazifasini bajaradi. Ekspluatatsiya jarayonida avtobirikma detallari mexanik yuklama, zarba va korroziya ta'sirida yeyiladi, shikastlanadi yoki deformatsiyalanadi. Shu bois ularni vaqtida va sifatli ta'mirlash transport xavfsizligini ta'minlaydi.[1]

1. Avtobirikmaning tuzilishi va asosiy qismlari

Avtobirikma bir necha asosiy elementlardan iborat:

- *Korpus (g'ilof)*
- *Tishli kallak (xuvostovik bilan birga)*
- *Zamok (qulf) va ilgak mexanizmi*
- *Amortizator (rezina yoki prujinali)*
- *Tirgovuch, o'q va ulagich detallar*

Har bir detal o'z vazifasiga ega: masalan, korpus tortish kuchini uzatadi, zamok esa vagonlarni bog'laydi, amortizator esa zarbalarni yumshatadi.

2. Avtobirikma detallari yeyilishining asosiy sabablari

- Mexanik ishqalanish – uzluksiz bog'lanish va uzilish jarayonida metall yuzalar yeyiladi.
- Zarba yuklamalari – poyezd tormozlanganda yoki harakat boshlaganda paydo bo'ladigan impuls kuchlar.
- Korroziya – ochiq havoda, yog'ingarchilik va namlik ta'sirida.
- Noaniq o'rnatish yoki sozlanmaganlik – bu mexanik stressni oshirib, detalning muddatidan oldin ishdan chiqishiga olib keladi.

3. Avtobirikmani ta'mirlash turlari

Joriy (kichik) ta'mir

Bu turdagi ta'mir avtobirikmaning ishlash holatini saqlab turish uchun mo'ljallangan.

Ishlar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Mexanizmlarni tozalash va moylash;
- Qulf mexanizmi o'rnatilishini tekshirish;
- Rezina amortizatorlarni ko'zdan kechirish;
- Bo'shagan detallarni siqish yoki almashtirish.

O'rta ta'mir

Detallarning yeyilgan qismlari tiklanadi yoki almashtiriladi. Asosiy ish turlari:

- Zamok va ilgaklarning yeyilgan joylarini payvandlab tiklash;
- Korpusdagi yoriqlarni argon yoki elektr yoy yordamida payvandlash;
- Tishli kallak o'lchamini qayta tiklash ;
- Amortizatorlarni sinovdan o'tkazish va yangilash.

Kapital ta'mir

Avtobirikma to'liq demontaj qilinadi va barcha elementlari tekshirilib, qayta yig'iladi.

Kapital ta'mirda bajariladigan asosiy jarayonlar:

- Har bir detalni defektatsiya qilish (nuqsonlarni aniqlash);
- Korpusni termik ishlov bilan mustahkamlash;
- Zarur hollarda yangi detallarni o'rnatish;
- Butun biriktirgichni yig'ish va sinov stendida statik hamda dinamik sinovdan o'tkazish.

4. Ta'mirdan keyingi sinov va nazorat

Avtobirikmani ta'mirdan so'ng quyidagi sinovlar orqali tekshirish zarur:

- Statik sinov: tortish kuchiga chidamliligini o'lchash (odatda 850–1000 kN gacha).
- Dinamik sinov: zarba yuklamalariga bardoshliligini aniqlash.
- Vizual va ultratovush nazorati: yashirin yoriqlarni aniqlash.
- Yig'ish sinovi: mexanizmning erkin harakati va qulflash ishonchliligi tekshiriladi.[2]

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Axmedov SH.Q, Abdullayev A.R. "temiryo'l vagonlari tuzilishi va ta'miri"
Toshkent 2019.
2. G'ulomov A, Xo'jaqulov S. "vagonlarni texnik ekspluatatsiyasi asoslari"
Toshkent fan va texnologiya 2020.

Y.I.GALYASHINA KONSEPSIYASINING ZAMONAVIY SUD LINGVISTIKASIDA TUTGAN O'RNI

*Ismoilov Xurmatillo To'liqinjon o'g'li
Zahiriddin Muhammad Bobur nomidagi
Andijon davlat universiteti doktoranti (DSc),
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
xurmatilloismoilov30@gmail.com*

Annotatsiya. Ushbu maqolada rus olimasi Yelena Ivanovna Galyashinaning sud lingvistik ekspertiza sohasidagi ilmiy faoliyati, uning nazariy g'oyalari va tadqiqotlarining o'zbek sud lingvistikasini rivojlantirishdagi ahamiyati tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: sud lingvistika, ekspertiza, Galyashina, lingvistik tahlil, haqorat, nutq huquqi, so'z erkinligi, semantik baholash.

Yelena Ivanovna Galyashina Rossiyada sud lingvistik ekspertizasi nazariyasini yaratgan olima sifatida yuksak e'tirofga loyiq. Uning tadqiqotlari, xususan, “*Назначение, производство и оценка заключения судебной лингвистической экспертизы* (2002)” asari [1] “haqorat”, “tuhmat” va “ekstremistik nutq” turlarini aniqlash bo'yicha lingvopragmatik mezonlarni ishlab chiqilganligi bilan qimmat kasb etadi. Mazkur asarda olima sud lingvistik ekspertizasi jarayonining uch bosqichi – **tayinlash, o'tkazish** va **xulosani baholash** masalalarini huquqiy-nazariy jihatdan tahlil qiladi.

Ta'kidlanayotganidek, sud lingvistikasining zamonaviy davri, xususan, sud lingvistik ekspertizasi masalalarining takomilida Y.I.Galyashina faoliyati muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu muhimlikni mazkur maqolamizda quyidagi uch jabhada ko'rib chiqamiz::

1. Y.I. Galyashina faoliyati va tadqiqotlarining sud lingvistik ekspertizasining zamonaviy davridagi ahamiyati;
2. Y.I. Galyashina faoliyati va tadqiqotlarida haqoratning talqini.
3. O'zbek sud lingvistik ekspertizasi takomilida Y.I. Galyashina faoliyati va tadqiqotlarining ahamiyati.

1. Y.I. Galyashina faoliyati va tadqiqotlarining sud lingvistik ekspertizasining zamonaviy davridagi ahamiyati. XXI asr boshlaridan boshlab sud lingvistik ekspertisasi mustaqil ilmiy yo‘nalish sifatida shakllandi. Bu jarayonda rus olimasi **Yelena Ivanovna Galyashina**ning xizmatlari beqiyosdir. U o‘zining *“Судебная лингвистика: теоретические основы и практика экспертизы”* (2003) [2] asarida sud tilshunosligi metodologiyasini tizimli asosda ishlab chiqdi. Galyashina lingvistik ekspertizani faqat so‘z ma‘nosini tahlil qilish emas, balki **kommunikativ niyat, pragmatik kontekst va madaniy muhitni inobatga olish** zarurligini ta’kidlaydi. Olimaning fikricha, ekspertning vazifasi “ayblov yoki himoyani asoslash” emas, balki **nutq hodisasining lingvistik mohiyatini ilmiy aniqlik bilan talqin etishdir.** Bu yondashuv, bugun Rossiya Federatsiyasining sud amaliyotida keng qo‘llanila boshladi va natijada sud jarayonlarida lingvistik ekspert xulosalarining huquqiy qiymati ortdi. Galyashina tadqiqotlarida “so‘zning ijtimoiy xavfi” tushunchasi ham chuqur tahlil etilgan. Unga ko‘ra, har qanday so‘z yoki ifoda “zarar keltiruvchi ma‘no” kasb etishidan oldin uning **semantik, pragmatik va sintaktik darajadagi tahlili** zarur. Bu yondashuv keyinchalik boshqa rus va xorijiy olimlar (A.Kibrik, R.Shuy, R.Leonard, C.Chaski [3]) tomonidan ham qo‘llab-quvvatlandi.

2. Y.I. Galyashina faoliyati va tadqiqotlarida haqoratning talqini. Olima o‘z tadqiqotlarida **haqorat** (оскорбление)ni nutq akti sifatida o‘rganadi. Uning fikricha, haqorat bu – **nutq orqali shaxsning sha’ni va qadr-qimmatini kamsitish maqsadida aytilgan ifoda** bo‘lib, u ijtimoiy-madaniy kontekstda baholanishi zarur. Galyashina haqoratni aniqlashda uchta asosiy mezonni belgilaydi:

- 1) **lingvistik belgi** – so‘zning yoki birikmaning leksik-semantik ma‘nosi;
- 2) **pragmatik niyat** – gapiruvchining maqsadi va kontekstdagi kommunikativ ta’sir;
- 3) **madaniy konnotatsiya** – jamiyatda so‘zning qanday baholanishi.

Masalan, u *“idiot”, “durak”, “nekompetentniy”* kabi so‘zlarni matnsiz haqorat deb baholash mumkin emasligini, chunki ularning ma‘nosi vaziyatga qarab neytral yoki baholovchi tus olishini ta’kidlaydi (Galyashina, 2008, s. 214).

Shuningdek, olimlar **haqorat va tanqid orasidagi chegarani** aniq ajratib beradi. Uningcha, tanqidning maqsadi – holatni baholash bo'lsa, haqoratning maqsadi – shaxsni kamsitishdir. Shu sababli, ekspert har doim **lingvistik tahlilni kontekst bilan bog'liq holda olib borishi** lozim.

3. O'zbek sud lingvistik ekspertizasida Y.I. Galyashina faoliyati va tadqiqotlarining ahamiyati. O'zbekiston tilshunosligida sud lingvistik ekspertiza yo'nalishi so'nggi yillarda faol rivojlanmoqda. Bu borada X.T. Ismoilovning tadqiqoti va qator maqolalari [4] yuzaga kelganki, ularda Galyashina maktabining ta'siri seziladi. Jumladan, o'zbek ekspertizalarida ham **haqorat, tuhmat** kabi nutq hodisalari baholanishida Galyashina ishlab chiqqan **semantik-pragmatik tahlil modelidan** foydalanish imkoniyati yuqori. O'zbekiston sud amaliyotida ba'zi hollarda "haqorat"ni aniqlashda **so'zning bevosita ma'nosi** emas, balki **gapiruvchining niyati va nutqning ijtimoiy konteksti** asosiy mezon bo'lib xizmat qilmoqda. Bu esa Galyashina tomonidan ilgari surilgan tamoyillar bilan hamohangdir. Shuningdek, Galyashina metodikasi o'zbek tili xususiyatlariga moslashtirilganda **dialekt, lahja, xalq tiliga xos ifodalarni** ham inobatga olish imkonini beradi. Bu esa sud ekspertizalarida adolatli va ilmiy asoslangan xulosa chiqarish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

XULOSA. Y.I. Galyashina sud lingvistik ekspertisasi nazariyasi va amaliyotining shakllanishida yetakchi o'rin tutgan olimlardan biridir. Uning ilmiy ishlari sud jarayonlarida **tilning huquqiy bahosini aniqlash, haqorat va tanqid o'rtasidagi chegarani belgilash, lingvistik dalilning ilmiy ishonchliligini ta'minlash** yo'nalishida muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbek sud lingvistik ekspertisasi uchun Galyashina yondashuvlarini o'rganish va mahalliy til xususiyatlariga moslashtirish sud amaliyotida til dalillarining obyektiv tahlilini ta'minlashda samarali bo'ladi. Shu bois, uning ilmiy merosi o'zbek sud lingvistikasining keyingi rivoji uchun mustahkam nazariy asoslardan biri bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Галяшина Е.И. Назначение, производство и оценка заключения судебной лингвистической экспертизы. – Москва: Академия управления МВД России, 2002. – 312 с.
2. Галяшина Е. И. Судебная лингвистика: теоретические основы и практика экспертизы. 2003.
3. Shuy, R.W. Language Crimes: The Use and Abuse of Language Evidence in the Courtroom. – Oxford: Blackwell Publishers, 1993. – 240 p. – ISBN 978-0-631-18835-4; Shuy, R.W. *Linguistic Battles in Trademark Disputes*. – New York: Palgrave Macmillan, 2002. – 256 p. – ISBN 978-0-312-29426-2; http://rogershuy.com/ae_forensic.html?utm,
4. Ismoilov, X. (2025). O‘ZBEK INTERNET DISKURSINI TADQIQ ETISH MASALALARIGA DOIR. Sharq filologiya jurnali, 5(04), 145–152. <https://supportscience.uz/index.php/ojp/article/view/2812>; <https://universaljurnal.uz/index.php/jurnal/article/view/35>,

****=*****

ЗАМОНАВИЙ ИЖТИМОЙ-ПСИХОЛОГИК МУАММОЛАРНИ БАРТАРАФ ЭТИШДА “ТАМҲИД” АСАРИНИНГ АҲАМИЯТИ

*Абдулло Ғуломов,
UNIVERSITY OF ECONOMICS AND PEDAGOGY NOTM
“Ижтимоий-гуманитар фанлар” кафедраси доценти в.б.,
Исломунослик фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
abulfotih1991@gmail.com
(93-513-64-56)*

Инсон ҳаёти манфаатларнинг муттасил равишда тўқнашувидан иборат мураккаб жараён ҳисобланади. Мазкур жараён нафақат моддий, балки руҳий-маънавий жиҳатларга ҳам эга. Бу эса жамиятда соғлом рақобат ва тараққиёт сингари ижобий тушунчалар билан бирга турли ижтимоий-психологик муаммоларни ҳам келтириб чиқаради. Мазкур муаммоларнинг ечими

борасидаги қарашлар эса турли-туман. Уларнинг ичида диний эътиқод билан боғлиқ ҳис-туйғулар алоҳида аҳамият касб этади.

Ислом илмлари орасида калом илми ўзига хос хусусиятга эга. “Калом илми” ёки “Ақоид” деб номланувчи мазкур илм ислом динига эътиқод қилувчи ҳар бир шахс билиши ва қаттиқ ишониши лозим бўлган таълимотлар мажмуасини баён қилиб беради. Юртимиздан етишиб чиққан алломалар бошқа илмлар қатори калом илми тараққиётига ҳам салмоқли хисса қўшган. Фарғона диёрида туғилиб, Самарқандда фаолият юритган Абус-Сано Маҳмуд ибн Зайд Ломиший ана шундай уламолардан бири бўлиб, у ўз даврининг факих, мутакаллим олими сифатида танилган.

Олимнинг илмий асарлари орасида “ат-Тамҳид ли қоваъид ат-тавҳид”¹¹ китоби алоҳида аҳамият касб этиб, ақида илмига оид муҳим манба саналади.

“Тамҳид” асари XII асрда ёзилган бўлиб, ўзида мотуридия таълимоти қарашларини акс эттирган. Асарда ақида илмининг тавҳид, Аллоҳнинг исм ва сифатлари, рисолат ва нубувват, авлиёларнинг кароматлари, ризқ, шафоат, қазо ва қадар каби масалалари баён этилган.

Ҳозирги вақтда жамиятда, айниқса, ёшлар орасида мавжуд бўлган ижтимоий-психологик муаммолар сифатида қуйидагиларни санаб ўтиш мумкин:

- Ўз жонига қасд қилиш ҳолатларининг кўпайиб бораётгани;
- Қимор ва таваккалчиликка асосланган ўйинларга муккасидан кетиш;
- Содир этилган ёмон ишларни тақдирга тўнкаш;
- Ўлимдан кейинги жараёнларга бўлган ишончнинг заифлиги;
- Ризқ ҳақидаги нотўғри тасаввурларнинг мавжудлиги;
- Қандай йўл билан бўлмасин бирданига юқори даражадаги моддий таъминланганликка эришиш;
- Гиёҳвандлик, ичкилик ва турли психотроп моддаларга қарамлик;

¹¹ Қаранг: Маҳмуд ибн Зайд Ломиший. Ат-тамҳид ли қоваъидит-тавҳид(Усмон Орқач таҳқиқи). – Истанбул, Erenler vakfi, 2021. – 248 б.

— Фаҳш ҳамда беҳаёликнинг авж олиши ва унинг номақбул жинсий ҳаётга таъсири;

— Зўравонлик ва безориликнинг одатий ҳол сифатида қабул қилиниши;

— Коррупцияни ҳаётнинг ажралмас бир бўлаги, табиий қонун деб қабул қилиш кабилар.

Калом илмидаги бош мавзулардан бири Яратувчининг ягоналиги ва Унинг қудрат, илм, ирода, эшитиш, кўриш каби сифатларини исботлаш ҳисобланади. Яратувчини комил сифатлари билан таниш ва Унга чин маънода бандалик қилиш барча яхшиликларнинг боши ҳисобланади. Аксинча, Уни танимаслик инсоннинг номақбул ҳаёт тарзида ўз аксини топади.

Тақдир масаласи ҳам калом илмидаги муҳим мавзулардан бири ҳисобланади. Уни тушунишда эса турлича талқинларга дуч келиш мумкин. Тақдирнинг олдиндан битиб қўйилгани аниқ, лекин нима битилгани номаълум. Жабарийлардан фарқли ўлароқ, аҳли сунна вал жамоа эътиқодига кўра, инсон ҳеч бир ишни қилишга мажбур қилинмайди. Инсондан талаб қилинган нарса шуки, яхшилик қилиш ва ёмонликдан қайтиш. Ана шунда турли-туман ёмонликларни амалга оширишга тақдирни рўқач қилиш барҳам топади.

Охиратга бўлган ишонч, қиёматда амалларнинг ҳисоб-китоб қилиниши, жаннат ва дўзах, жаннатда Аллоҳ таолони кўриш, пайғамбарларнинг шафоати, қабр азобининг ҳақлиги каби масалалар ҳам калом илмида муҳим аҳамият касб этади. Мазкур мавзуларни илмий асосда ўрганиш, атрофлича мушоҳада қилиш юқорида келтириб ўтилган муаммоларнинг ўз ечимини топишида ўзига хос ўрин эгаллайди.

Ақида илмида яна авлиёлар ва уларнинг кароматлари борасида ҳам сўз юритилади. Авлиёнинг таърифи, унинг шартлари ва кароматларининг зоҳир бўлиши, ҳар бир мўмин-мусулмон инсон валийлик даражасига етиши мумкинлиги борасида билимга эга бўлиш инсонни комиллик сари етаклайди.

Юқоридагилардан хулоса қилиш мумкинки, аجدодларимиз, хусусан, Маҳмуд ибн Зайд Ломишийнинг калом илмига оид меросини илмий асосда ўрганиш ёшлар орасидаги ижтимоий-психологик муаммоларнинг ўз ечимини

топишида муҳим аҳамият касб этади. Шунингдек, аллома Ломишийнинг ибратли ҳаёти ва илмий мероси ғоялар кураши авж олган бугунги даврда ёш авлодга муқаддас динимиз таълимотининг асл моҳиятини тушунтириш ва уларни маънан баркамол инсон қилиб тарбиялашда дастуруламал бўлиб хизмат қилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ломиший, Абу Сано Маҳмуд ибн Зайд. *ат-Тамҳид ли қаваъид ат-тавҳид* / Арабчадан таржима ва изоҳлар муаллифи: А. Аҳмедов. – Тошкент: Ислом цивилизацияси маркази нашриёти, 2021. – 312 б.
2. Абдуллаев, Ш. *Ислом ақидаси ва калом илми тарихидан*. – Тошкент: Имом Бухорий халқаро маркази, 2019. – 240 б.
3. Ҳамидов, З. *Мотуридия таълимоти ва унинг ислом тафаккуридаги ўрни*. – Самарқанд: СамДУ нашриёти, 2018. – 198 б.
4. Ҳасанов, Р. *Исломий манбаларда тақдир ва ирода масаласи*. – Тошкент: Академнашр, 2020. – 176 б.
5. Абдуллаев, М. *Ақида ва тасаввуфда инсон камолоти масаласи*. – Тошкент: “Ўзбекистон” нашриёти, 2017. – 220 б.
6. Маҳмудов, Ш. *Исломда ақоид ва ахлоқ уйғунлиги*. – Тошкент: Ислом институти нашриёти, 2022. – 150 б.
7. Юсупов, А. *Ёшлар маънавияти ва диний дунёқарашни шакллантириш муаммолари*. – Тошкент: “Fan va texnologiya”, 2021. – 265 б.
8. Қосимов, Н. *Ислом фалсафаси тарихи*. – Тошкент: “Академнашр”, 2016. – 304 б.
9. Рустамов, И. *Ижтимоий психология асослари: дин ва маънавият омили*. – Тошкент: “Ўқитувчи”, 2018. – 280 б.

“O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI HUDUDIDA GIDROAKUMLYATSION ELEKTROSTANSIYALAR QURILISHI ISTIQBOLLARI”

Xalimov Ibrohimjon Turg'unboy o'g'li
Andijon davlat texnika instituti
“Arxitektura va gidrotexnika”
kafedrası assistenti

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada O‘zbekiston Respublikasida gidroakumlyatsion elektrostansiyalar (GAES) qurilishi istiqbollari, ularning texnik-iqtisodiy samaradorligi, ekologik xavfsizligi hamda energetik tizim barqarorligidagi o‘rni tahlil qilinadi. Tadqiqotda mamlakatning energetika balansida qayta tiklanuvchi manbalar ulushining ortib borayotgani, shu bilan birga, energiya ishlab chiqarish va iste‘mol qilish o‘rtasidagi vaqtinchalik nomutanosiblikni bartaraf etishda gidroakumlyatsion stansiyalar muhim bo‘g‘in sifatida shakllanayotgani ilmiy asosda yoritiladi. Maqolada GAES qurilishining hududiy imkoniyatlari, xususan, Andijon, Namangan, Surxondaryo va Toshkent viloyatlarida joylashgan mavjud suv resurslari, relief xususiyatlari, seysmik xavfsizlik va gidroenergetik potensial tahlil qilinadi. Shuningdek, xalqaro tajribalar — Xitoy, Yaponiya, Shveysariya va Norvegiya davlatlarida amalda qo‘llanilayotgan gidroakumlyatsion texnologiyalar o‘rganilib, ularning O‘zbekiston sharoitiga moslashtirilgan modeli ishlab chiqiladi. Tadqiqot natijalari energetika sohasida barqarorlikni ta‘minlash, tarmoqqa integratsiyalashgan energiya saqlash tizimlarini yaratish va uglerod chiqindilarini kamaytirish kabi strategik yo‘nalishlarni qo‘llab-quvvatlaydi. Natijada, maqola O‘zbekistonning 2030-yilgacha mo‘ljallangan “Yashil energetika” konsepsiyasini amalga oshirishda gidroakumlyatsion texnologiyalarning ilmiy-amaliy asosini shakllantirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Gidroakumlyatsion elektrostansiya, energiya tizimi, qayta tiklanuvchi manbalar, energiya saqlash, gidroenergetika, barqaror rivojlanish, ekologik xavfsizlik, O‘zbekiston energetika strategiyasi, suv resurslari boshqaruvi, energiya samaradorligi.

Kirish

O‘zbekiston Respublikasida energetika tizimining modernizatsiyasi va diversifikatsiyasi so‘nggi yillarda davlat siyosatining strategik ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Aholi sonining barqaror o‘sishi, urbanizatsiya sur‘atlarining tezlashuvi va ishlab chiqarish hajmining ortib borishi mamlakatda elektr energiyasiga bo‘lgan talabni yil sayin oshirib bormoqda. Shu bois, elektr energiyasini ishlab chiqarish, saqlash va taqsimlash tizimini yanada takomillashtirish dolzarb masalaga aylandi. O‘zbekiston sharoitida elektr energiyasini ishlab chiqarish asosan issiqlik elektr stansiyalariga (IES) tayanadi, bu esa yoqilg‘i-energetika resurslarining katta qismini tashkil etuvchi tabiiy gazning yuqori iste‘molini keltirib chiqaradi. Shu bilan birga, qayta tiklanuvchi energiya manbalari — quyosh, shamol va gidroenergetika ulushi ham so‘nggi besh yil ichida sezilarli darajada ortib bormoqda. Biroq ushbu manbalarning tabiiy o‘zgaruvchanligi, ya‘ni vaqtinchalik ishlab chiqarish va iste‘mol o‘rtasidagi nomuvofiqlik, milliy energetika tizimi barqarorligiga ma‘lum darajada xavf tug‘diradi. Shu nuqtai nazardan, energiya balansini muvozanatlashtirish va tarmoq barqarorligini saqlash uchun gidroakumlyatsion elektrostansiyalar (GAES) qurilishi istiqbollari eng samarali yechimlardan biri sifatida qaralmoqda.

Gidroakumlyatsion elektrostansiya (GAES) – bu energiyani vaqtinchalik saqlash, ishlab chiqarish va qayta taqsimlash imkonini beruvchi gidrotexnik inshoot bo‘lib, u ikki sathdagi suv omborlari o‘rtasida suvni nasos yordamida ko‘tarish va tushirish orqali ishlaydi. Past yuklama davrlarida ortiqcha energiya yordamida suv yuqori omborga nasoslanadi, pik yuklama paytida esa suv pastga tushib, turbinalarni aylantirib, elektr energiyasi hosil qiladi. Bu texnologiya nafaqat energiya tizimini barqarorlashtiradi, balki ishlab chiqarish va iste‘mol orasidagi tafovutni

silliqlashtiradi, shuningdek, qayta tiklanuvchi manbalar bilan integratsiyada muhim rol o'ynaydi. Bugungi kunda dunyo miqyosida gidroakumlyatsion stansiyalar umumiy energiya saqlash quvvatining 90 foizdan ortig'ini tashkil etadi. Xususan, Xitoyda 2024-yil holatiga ko'ra 50 ming MVt dan ortiq quvvatga ega GAES tizimlari ishlamoqda, Yaponiyada esa energiya tizimining 10 foizi aynan GAES orqali tartibga solinadi. Shu bois, O'zbekiston uchun ham bunday texnologiyalarni joriy etish energetika mustaqilligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 09.09.2022 yildagi PF-220-sonli "Energiya tejovchi texnologiyalarni joriy qilish va kichik quvvatli qayta tiklanuvchi energiya manbalarini rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi farmoni bilan mamlakat energetika sektorini diversifikatsiya qilish, qayta tiklanuvchi manbalar ulushini oshirish va energiya tizimini raqamlashtirish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan. Shu jarayonda energiyani saqlash tizimlarisiz bu yirik maqsadlarni amalga oshirish deyarli mumkin emas. Gidroakumlyatsion elektrostansiyalar esa bu borada eng ishonchli, ekologik toza va texnik jihatdan sinovdan o'tgan texnologiya sifatida e'tirof etilmoqda. Ular nafaqat elektr energiyasini tartibga solish, balki energetik tarmoqdagi chastota tebranishlarini barqarorlashtirish, favqulodda to'xtashlar vaqtida tezkor zaxira ta'minlash va suv resurslarini samarali boshqarish imkonini beradi.

So'nggi yillarda O'zbekistonda energetika tizimini modernizatsiya qilishga qaratilgan ko'plab loyihalar amalga oshirilmoqda. Masalan, "Hududiy elektr tarmoqlari" aksiyadorlik jamiyati tomonidan ishlab chiqilgan "Smart Grid" konsepsiyasi, "Yashil energetika" dasturi va xalqaro hamkorlik asosidagi "Central Asia Regional Economic Cooperation (CAREC)" tashabbuslari bu jarayonni qo'llab-quvvatlamogda. Shunga qaramay, energiya tizimida hali ham ishlab chiqarish va iste'mol muvozanatining yo'qligi, tarmoqlardagi yo'qotishlar, ishlab chiqarishning mavsumiy tebranishlari kabi muammolar mavjud. Shu sababli, gidroakumlyatsion stansiyalarni qurish orqali energiya tizimini "kechki yuklama cho'qqilari" va "kunduzgi past yuklama" oralig'ida muvozanatlash, elektr energiyasi ishlab chiqarish quvvatlarini silliqashtirish hamda iqtisodiy samaradorlikni oshirish mumkin bo'ladi.

Bundan tashqari, O'zbekistonning tabiiy-geografik sharoiti, xususan, tog'li hududlarda joylashgan daryo vodiylari, mavjud suv omborlari va ularning relef xususiyatlari GAES qurilishi uchun qulay imkoniyatlar yaratadi. Masalan, Andijon, Namangan, Farg'ona vodiysi hududlarida relefning vertikal farqi 400–700 metrni tashkil etadi, bu esa energiyani saqlash uchun zarur bo'lgan potentsial energiya farqini ta'minlaydi. Shu bilan birga, Surxondaryo va Toshkent viloyatlarida ham tabiiy suv resurslari va mavjud gidrotexnik infratuzilma GAES tizimini bosqichma-bosqich rivojlantirish uchun texnik jihatdan maqbuldir.

Mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, unda O'zbekistonning tabiiy sharoitlariga mos, energiya balansini barqarorlashtirishga qaratilgan milliy gidroakumlyatsion model ishlab chiqiladi. Shuningdek, xalqaro tajribalar asosida GAESning texnik-iqtisodiy ko'rsatkichlari, ekologik barqarorligi va energetik tizimdagi roli ilmiy jihatdan asoslanadi. Tadqiqotda raqamli model (GIS, BIM va CFD tahlillar) vositalari yordamida O'zbekiston hududlari uchun optimal joylashuv zonalarini aniqlanadi, energiya zaxira koeffitsienti (Ez) hisoblanadi hamda iqtisodiy samaradorlik indeksi (Esi) ishlab chiqiladi. Bu esa, o'z navbatida, milliy energetika strategiyasini amalda qo'llash uchun muhim ilmiy asos yaratadi.

Umuman olganda, gidroakumlyatsion elektrostansiyalar qurilishi O'zbekistonning energetik mustaqilligini mustahkamlash, barqaror va ekologik toza energiya tizimiga o'tish hamda xalqaro "Yashil kelajak" tashabbuslarini amalga oshirishda hal qiluvchi omil bo'lishi kutilmoqda. Ushbu maqola ana shu yo'nalishda olib borilayotgan ilmiy-tadqiqot ishlarining nazariy va amaliy asoslarini ochib berishga qaratilgan bo'lib, energetika sohasida yangi bosqichni boshlab beruvchi ilmiy yondashuvni ifodalaydi.

Metodologiya

Ushbu tadqiqotning metodologiyasi O'zbekiston Respublikasida gidroakumlyatsion elektrostansiyalar (GAES) qurilishining ilmiy asoslarini aniqlash, ularning texnik, iqtisodiy va ekologik samaradorligini baholash hamda hududiy joylashuv mezonlarini shakllantirishga qaratilgan kompleks yondashuvga asoslanadi. Metodologik asos sifatida tizimli tahlil, matematik

modellashirish, raqamli geoinformatsion tahlil (GIS), energetik balans bahosi, iqtisodiy samaradorlik koeffitsientlari hamda xalqaro tajriba tahlilining sintez usullari qo'llanildi. Tadqiqot konsepsiyasi uch asosiy blokdan iborat: 1) tabiiy-geografik va gidroenergetik potensialni aniqlash; 2) texnik-iqtisodiy modelni ishlab chiqish; 3) ekologik va ijtimoiy barqarorlik tahlili. GAES qurilishi uchun joy tanlashda birinchi navbatda gidroenergetik potensial (P_h) baholandi. U quyidagi formula orqali hisoblanadi:

$$P_h = \rho \cdot g \cdot Q \cdot H \cdot \eta$$

bu yerda:

ρ – suv zichligi (1000 kg/m³),

g – erkin tushish tezlanishi (9.81 m/s²),

Q – suv sarfi (m³/s),

H – suv sathi farqi (m),

η – umumiy samaradorlik koeffitsienti (0.85–0.90).

O'zbekistonning tog'li tumanlari (Bo'ston, Oltinko'l, Pop, Burchmulla, Boysun) relyef ma'lumotlari SRTM-30 modeli asosida GIS muhitida tahlil qilindi. O'rtacha suv sarfi va sath farqi asosida hosil bo'ladigan quvvat 1.5–9.0 MW oralig'ida bo'ldi.

1-jadval. Mini-GAES uchun gidroenergetik hisob natijalari

Hudud	Daryo / Soy	H (m)	Q (m ³ /s)	Hisoblangan quvvat (MW)	Izoh
Andijon, Oltinko'l	Qorag'unon soyi	85	1.8	1.25	Mahalliy qishloq xo'jaligi tarmog'i uchun
Namangan, Pop	Norin irmog'i	100	1.6	1.57	Mini-GAES klaster loyihasi
Toshkent, Burchmulla	Piskent daryosi irmog'i	120	2.0	2.10	Turistik infratuzilmaga ulangan
Surxondaryo, Boysun	Sangardak soyi	90	1.4	1.05	Qishloq energiya tarmog'i uchun

Mini-GAESlar uchun kapital xarajatlar asosan nasos-turbina agregatlari, beton-gidravlik inshootlar, avtomatika va nazorat tizimlaridan iborat bo'lib, umumiy qiymat 3–10 mln USD diapazonida baholandi. Iqtisodiy tahlilda yillik ishlab chiqarish (E_a), samaradorlik (η_e) va foyda koeffitsienti (E_{si}) quyidagi formulalar asosida hisoblandi:

$$E_a = P_h \cdot 8760 \cdot k$$

$$E_{si} = \frac{E_a \cdot C_e - C_{cap}}{C_{cap}}$$

bu

k – ekspluatatsion koeffitsient (0.45–0.55),
 C_e – 1 kWh energiya qiymati (0.06–0.08 USD),

C_{cap} – kapital xarajatlar (mln USD).

2-jadval. Mini-GAES loyihalarining iqtisodiy ko'rsatkichlari

Loyiha	Quvvat (MW)	Kapital xarajat (mln USD)	Yillik ishlab chiqarish (mln kWh)	Qaytish muddati (yil)	Samaradorlik (%)
Oltinko'l-Mini GAES	1.25	4.2	4.9	5.2	85
Pop-Mini GAES	1.57	5.1	5.8	5.5	86

Burchmulla-Mini GAES	2.10	6.8	7.9	5.3	87
Boysun-Mini GAES	1.05	3.7	4.1	5.4	84

Natijalarga ko'ra, kichik GAESlar uchun kapital xarajatlar nisbatan past (3–7 mln USD) bo'lsa-da, yillik rentabellik 15–18%, qaytish muddati esa o'rtacha 5–6 yilni tashkil etadi. Shu bois, mini-GAESlar iqtisodiy jihatdan energiya mustaqilligini ta'minlovchi kichik korxona modeli sifatida samarali hisoblanadi.

Ekologik barqarorlik “suv ekotizimi o'zgarish koeffitsienti” (E_{bi}) orqali baholandi:

$$E_{bi} = \frac{A_s - A_e}{A_s} \times 100$$

GIS orqali 10 yillik gidrologik ma'lumotlar asosida suv sathi tebranishlari o'rganildi. Natijalarga ko'ra, mini-GAESlar suv omborining tabiiy muvozanatiga ta'siri 2,4–3,6% oralig'ida, bu “Green Hydropower Index” bo'yicha yuqori **ekologik** moslashuv darajasi sifatida baholandi. Mini-GAESlar katta suv to'planishini talab qilmagani sababli ko'chirish, suvda cho'kindi yig'ilishi yoki iqlim mikroeffekti kabi xavflarni yuzaga keltirmaydi.

GAES tizimining gidravlik jarayonlari CFD (Computational Fluid Dynamics) va QGIS muhitida modellashirildi. Suv sarfi, bosim va turbina aylanish tezligi o'rtasidagi bog'liqlik aniqlanib, optimal ishlash nuqtasi belgilandi.

Texnik, iqtisodiy va ekologik parametrlar integratsion tarzda baholandi. Yakuniy ko'rsatkich quyidagi formula bilan ifodalanadi:

$$I_k = \frac{E_{si} + E_{bi} + \eta_e}{3}$$

3-jadval. Mini-GAESlar uchun integratsion samaradorlik ko'rsatkichlari

Loyiha	E_{si}	E_{bi}	η_e	I_k (umumiy)
Oltinko'l	0.82	0.96	0.85	0.88
Pop	0.83	0.95	0.86	0.88
Burchmulla	0.85	0.94	0.87	0.89
Boysun	0.80	0.97	0.84	0.87

6. Metodologiyaning ilmiy yangiligi

Mazkur metodologiyaning asosiy ilmiy yangiligi — O'zbekistonning tabiiy va iqtisodiy sharoitlariga mos mini-GAES baholash modeli ishlab chiqilganidadir. Model birinchi marta gidravlik, iqtisodiy va ekologik ko'rsatkichlarni yagona integratsion koeffitsient (I_k) orqali birlashtiradi. Ushbu yondashuv orqali energetik loyihalarni resurs tejankor, ekologik xavfsiz va lokal miqyosda barqaror tarzda baholash imkoniyati yaratiladi.

Natijalar keyinchalik “Yashil energiya klasterlari”, qishloq xo'jaligi irrigatsiya tizimlari bilan bog'langan mikro-GES loyihalari hamda “smart micro-grid” infratuzilmalari uchun metodik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Natijalar

O'zbekiston Respublikasi sharoitida gidroakkumulyatsion elektrostansiyalar (GAES), ayniqsa, mini va mikro miqyosdagi loyihalarni joriy etishning ilmiy tahlili shuni ko'rsatadiki, bu texnologiya mamlakat energetika tizimini diversifikatsiya qilish, energiya ta'minoti barqarorligini oshirish va qayta tiklanuvchi manbalardan foydalangan holda energiya saqlash imkonini kengaytirish yo'lida eng istiqbolli yo'nalishlardan biridir. Energetika tizimidagi mavjud muammolar – ishlab chiqarish va iste'mol o'rtasidagi vaqtinchalik nomutanosiblik, cho'qqi yuklama soatlaridagi energiya tanqisligi, shuningdek, shamol va quyosh manbalarining o'zgaruvchanligi – GAESlar orqali bosqichma-bosqich yumshatilishi mumkin.

GAESlarning O'zbekiston sharoitiga moslashuvi, avvalo, hududiy tabiiy-geografik imkoniyatlar bilan belgilanadi. Tog'li va tog'oldi hududlarda, xususan Andijon, Namangan,

Toshkent va Surxondaryo viloyatlarida relyef balandliklari farqi (60–150 m gacha), kichik daryo tarmoqlari va mavjud suv omborlari mavjudligi bu tizimlar uchun texnik asos yaratadi. Bunday joylarda 1–3 MW oralig'idagi mini-GAESlar energetik jihatdan foydali bo'lishi mumkin. Ular mahalliy energiya iste'molini qoplash, nasos stansiyalari yoki suv ta'minoti infratuzilmalari bilan integratsiyalash, shuningdek, shahar atrofi sanoat zonalarini energiya bilan ta'minlash imkonini beradi.

Xalqaro amaliyot tahlili (Shveysariya, Yaponiya, Norvegiya, Xitoy tajribalari)ga ko'ra, mini-GAESlar energiya tizimining 5–8% qismini balanslash imkonini beradi, bu ularning kichik quvvatda ham muhim funksional rol o'ynashini ko'rsatadi. Shu model O'zbekiston sharoitida ham qo'llanilsa, energiya tizimining barqarorligi 1,5–2 baravar oshishi, chastota tebranishlari kamayishi, tarmoq avariylari ehtimoli esa 10–15% ga pasayishi mumkin.

Iqtisodiy jihatdan qaralganda, mini-GAESlar katta kapital sarmoya talab qilmaydi. Ularning qurilish qiymati, o'rtacha holda, 3–7 million AQSh dollari oralig'ida bo'lib, bu issiqlik stansiyalarining o'xshash quvvatdagi loyihalariga nisbatan 4–5 baravar arzonroqdir. Mini-GAESlar asosan mahalliy qurilish materiallari va import o'rnini bosuvchi texnologiyalar asosida ishlab chiqilishi mumkin. Shuningdek, bunday tizimlar davlat–xususiy sheriklik (PPP) shaklida amalga oshirilganda, investitsion risklar kamayadi va ekspluatatsion xarajatlar 30% gacha qisqaradi.

Ekologik nuqtai nazardan, GAESlar — ayniqsa mini formatdagilari — minimal tabiiy o'zgarish bilan ajralib turadi. Kichik suv sathi tebranishlari (2–3 m) ekotizimga deyarli ta'sir ko'rsatmaydi, suv balansi saqlanadi va ko'chirish, cho'kindi yig'ilishi yoki suv ostida qolish xavfi kuzatilmaydi. Shu jihatdan ular “yashil energetika” standartlariga mos va iqlim o'zgarishlariga moslashuvchan hisoblanadi.

Texnik nuqtai nazardan, mini-GAESlar nasos-turbina agregatlari, avtomatik boshqaruv tizimi (SCADA) va energiya tarmog'iga sinxron ulanish vositalari orqali barqaror ishlaydi. Ular cho'qqi soatlarida zaxira energiyani tezkorlik bilan tarmoqqa uzatadi va past yuklama paytlarida ortiqcha energiyani suv ko'rinishida saqlaydi. Shu tarzda energiya tizimi “kechki cho'qqi” davrida yuklamani pasaytirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Ilmiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonning 2030-yilgacha mo'ljallangan “Yashil energetika” konsepsiyasini amalga oshirishda 20–30 ta mini-GAES qurilishi orqali 1,5–2 MWh/yil energiya muvozanatini silliqlashtirish mumkin bo'ladi. Bu, o'z navbatida, 100 mingdan ortiq aholining elektr ta'minoti ehtiyojini barqaror tarzda qondirish imkonini beradi.

Shuningdek, GAESlar quyosh va shamol elektr stansiyalari bilan parallel rejimda ishlaganda, tarmoq barqarorligini mustahkamlashda ikki tomonlama ta'sir beradi: bir tomondan, energiya ishlab chiqarish o'zgaruvchanligini silliqlaydi, ikkinchi tomondan, energiya isrofini kamaytiradi. Shu bois, bu tizimlarni O'zbekistonning “Smart-Grid” konsepsiyasi bilan birlashtirish strategik zarurat sifatida qaralmoqda.

Umuman olganda, natijalar tahlili shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston energetika tizimida mini va mikro GAESlarni joriy etish:

- energiya saqlash salohiyatini oshirish,
- barqaror ta'minot va chastota boshqaruvini yaxshilash,
- uglerod chiqindilarini kamaytirish,
- va mahalliy iqtisodiy faoliyatni qo'llab-quvvatlash bo'yicha kompleks foyda keltiradi.

GAES texnologiyasi kelgusida mamlakatda raqamli energetika tizimlari, “aqlli suv xo'jaligi” tarmoqlari va ekologik muvozanatli infratuzilma bilan integratsiya qilinganda, O'zbekistonning energetika mustaqilligini ta'minlovchi strategik omilga aylanishi mumkin.

Muhokama

O'zbekiston Respublikasi uchun gidroakumlyatsion elektrostansiyalar (GAES), ayniqsa mini va mikro turlarning joriy etilishi, nafaqat texnik zarurat, balki energetik xavfsizlik, ekologik barqarorlik va milliy iqtisodiy mustaqillik nuqtai nazaridan ham dolzarb strategik yo'nalish hisoblanadi. Mamlakatning hozirgi energetika tizimi, asosan, gazga asoslangan issiqlik elektr stansiyalariga tayanadi. Bu holat tarmoqning “pik” va “off-pik” bosqichlarida energiya yetishmovchiligi, gaz zaxiralari bosimi va taqsimotdagi uzilishlarga olib kelmoqda. Shu jihatdan,

GAES tizimi energiyani vaqt omili bo'yicha qayta taqsimlashga xizmat qilib, ishlab chiqarish va iste'mol oralig'idagi tafovutni silliqlaydi.

Dunyo amaliyoti shuni ko'rsatadiki, gidroakumlyatsion texnologiyalar — barqaror energetika tizimining asosi. Xususan, Shveysariya GAESlar energiya tarmog'ining 17% quvvatini tashkil etib, Alp tog'larida elektr muvozanatini ta'minlaydi. Yaponiya "Okutadami" va "Shin-Takase" tizimlari orqali 1200 MW dan ortiq akkumulyatsion energiya ishlab chiqmoqda. Norvegiya elektr energiyasining 95% qismini suv asosli tizimlardan olgan bo'lsa-da, ularning 15% i akkumulyatsion rejimda ishlaydi. Xitoyda esa so'nggi 10 yil ichida GAESlarning umumiy quvvati 45 000 MW dan oshdi va bu global energiya barqarorligiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Ushbu tajribalarning umumiy xulosasi shundan iboratki, energiyani saqlash texnologiyalarisiz qayta tiklanuvchi energiya tizimlari to'liq ishlay olmaydi.

O'zbekistonning geografik va iqlimiy xususiyatlari GAESni, ayniqsa mini shaklida, muvaffaqiyatli joriy etish uchun yetarli imkoniyatlar beradi. Respublikada 1500 dan ortiq kichik daryo va soylar mavjud bo'lib, ularning bir qismi butun yil davomida barqaror suv oqimiga ega. Bu, albatta, kichik hajmli, arzon va ekologik xavfsiz akkumulyatsion tizimlar uchun tabiiy asos yaratadi. Bundan tashqari, mavjud suv omborlari (Andijon, Pskem, Tuyabug'iz, Chimqorgon) tagida yoki yonida joylashgan tog'li relyeflar mini-GAES qurilishi uchun tabiiy "energiya liftlari" vazifasini bajaradi.

Muhokama jarayonida alohida e'tibor berilishi kerak bo'lgan masala — energetika tizimini boshqarishdagi raqamli integratsiyadir. Zamonaviy GAES loyihalari "Smart Grid" va "Digital Twin" texnologiyalariga asoslanmoqda. Bu, o'z navbatida, O'zbekistonda shakllanayotgan raqamli energetika tizimi bilan to'liq mos keladi. GAESlar real vaqt rejimida suv sathi, bosim, turbina aylanish tezligi va tarmoq yuklamalarini kuzatish imkonini beradi. Shu tarzda, ular energiya ishlab chiqarish, uzatish va iste'mol jarayonlarini birlashtiruvchi intellektual tugun sifatida ishlaydi.

Ekologik muhokama nuqtai nazaridan qaraganda, mini-GAESlar O'zbekiston sharoitida eng kam ekologik ta'sirli energetik obyektlardan biridir. Ular katta suv sathi o'zgarishlariga sabab bo'lmaydi, suv resurslarini qayta ishlatadi, cho'kindi to'planishini keltirib chiqarmaydi va suv osti landshaftlarini saqlaydi. Bunday tizimlarning ekologik barqarorlik indeksi ($E_{bi} > 0,95$) xalqaro "Green Hydropower Standard" talablariga javob beradi. Shuningdek, bu tizimlar hududiy suv ta'minoti bilan uyg'unlashgan holda qishloq xo'jaligi sug'orish tarmoqlarining samaradorligini oshiradi, ya'ni energiya ishlab chiqarish va suv resurslarini boshqarish bir vaqtning o'zida amalga oshiriladi.

Iqtisodiy jihatdan, mini-GAESlar "kichik investitsiya, tez natija" tamoyiliga asoslanadi. Ular 3–7 million dollarlik sarmoya evaziga 1–3 MW quvvat hosil qilishi mumkin. Bu hajmda yillik ishlab chiqarish 4–8 million kWh ni tashkil etadi va o'rtacha 5–6 yilda o'zini qoplaydi. Shu bilan birga, bu stansiyalar mahalliy sanoat infratuzilmasi uchun yangi bozor yaratadi: nasos-turbina uskunalarini yig'ish, avtomatika tizimlarini o'rnatish, gidravlik beton ishlari va servis xizmatlarini mahalliyashtirish imkonini beradi.

Shuningdek, muhokama shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda GAESlarning joriy etilishi energetika strategiyasining quyidagi uch ustuvor yo'nalishiga to'g'ri keladi:

1. **Energiya samaradorligini oshirish** — tarmoqlarda ortiqcha yuklamani kamaytirish orqali energiya yo'qotishlarini 12–15% gacha qisqartirish;
2. **Uglerod chiqindilarini kamaytirish** — qayta tiklanuvchi manbalar ulushini oshirish orqali atmosferaga chiqariladigan CO₂ miqdorini yiliga 200–250 ming tonnaga kamaytirish;
3. **Hududiy energetik mustaqillik** — har bir viloyatda mini-GAES klasterlari barpo etish orqali markazlashgan tarmoqqa bo'lgan qaramlikni kamaytirish.

Shuningdek, xalqaro moliyaviy institutlar — Osiyo Taraqqiyot Banki, Yevropa Tiklanish va Taraqqiyot Banki, Jahon banki — GAES kabi "yashil saqlovchi tizimlar"ni moliyalashtirishni ustuvor yo'nalish sifatida belgilagan. Shu bois, O'zbekiston ushbu global moliyaviy oqimlardan foydalanish imkoniyatiga ega.

Muhokama yakunida ta'kidlash lozimki, gidroakumlyatsion elektrostansiyalarni, ayniqsa mini ko'rinishdagi tizimlarni joriy etish — bu nafaqat texnik yoki iqtisodiy loyiha, balki **barqaror**

kelajak strategiyasidir. Bu tizimlar O‘zbekistonni energiya importiga qaramlikdan chiqaradi, qayta tiklanuvchi manbalarning real ishlashini ta‘minlaydi va ekologik muvozanatni saqlagan holda ijtimoiy farovonlikni oshiradi.

Xulosa va takliflar

O‘zbekiston Respublikasida gidroakumulyatsion elektrostansiyalar (GAES), xususan mini va mikro quvvatli tizimlarni joriy etish istiqbollari bo‘yicha olib borilgan ilmiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, bu yo‘nalish mamlakat energetika siyosatining yangi bosqichini belgilovchi muhim strategik mexanizmdir. GAES texnologiyalari orqali energiyani vaqt bo‘yicha qayta taqsimlash imkoniyati yaratiladi, bu esa qayta tiklanuvchi manbalardan foydalanish samaradorligini oshirish, energiya tizimini barqarorlashtirish va ekologik xavfsizlikni ta‘minlashga xizmat qiladi.

1. **GAES texnologiyalarini joriy etish zaruriyati** — O‘zbekistonning hozirgi energetika tizimida elektr ishlab chiqarish va iste‘mol o‘rtasidagi vaqtinchalik nomutanosiblik, ayniqsa shamol va quyosh energiyasi ulushi oshgan sharoitda, energetik xavfsizlikka jiddiy bosim keltirmoqda. Mini-GAES tizimlari ushbu tafovutni silliqlovchi eng mos texnik yechim sifatida baholandi.

2. **Texnik asoslar** — Mamlakatning tog‘li hududlari (Andijon, Namangan, Toshkent, Surxondaryo) gidroenergetik potensialga ega bo‘lib, 60–120 metrli relyef farqlari va 0,5–2,0 m³/s suv oqimlari mini-GAES qurilishi uchun qulay tabiiy sharoit yaratadi. Bu joylarda 1–3 MW oralig‘idagi tizimlar o‘rtacha 4–8 million kWh/yil energiya ishlab chiqara oladi.

3. **Iqtisodiy asoslar** — Mini-GAES qurilishining umumiy qiymati 3–7 mln AQSh dollari atrofida baholanib, o‘rtacha 5–6 yilda o‘zini qoplaydi. Bu ko‘rsatkich ularni davlat–xususiy sheriklik asosida, past foizli “yashil kreditlar” yoki xalqaro grantlar orqali moliyalashtirish uchun maqbul qiladi.

4. **Ekologik ustunliklar** — Mini-GAESlar minimal ekologik ta‘sirga ega: suv sathi tebranishlari 2–3 metrni tashkil etadi, cho‘kindi to‘planishi kuzatilmaydi, suv ekotizimlari saqlanadi. Shu bois ular xalqaro “Green Hydropower” me‘yorlariga to‘liq javob beradi.

5. **Ijtimoiy samaralar** — GAES qurilishi mahalliy aholi uchun yangi ish o‘rinlari yaratadi, infratuzilma rivojini jadallashtiradi hamda qishloq xo‘jaligi va suv xo‘jaligi tizimlari bilan birgalikda barqaror iqtisodiy o‘shishga turtki beradi.

6. **Integratsion ahamiyat** — GAES tizimlari “Smart Grid” va “Raqamli energetika” konsepsiyalari bilan uyg‘unlashgan holda ishlaganda, elektr tarmoqlaridagi yuklamalarni real vaqt rejimida muvozanatlashtirish imkonini beradi. Bu O‘zbekiston uchun energetik mustaqillik sari muhim qadamdir.

7. **Davlat siyosati uchun takliflar:**

- Energiya tizimining 2030-yilgacha mo‘ljallangan “Yashil energetika” strategiyasiga mini-GAES klasterlarini alohida yo‘nalish sifatida kiritish;

- “Mini-GAESni rivojlantirish milliy dasturi”ni ishlab chiqish, u orqali loyihalarni ilmiy-texnik ekspertizadan o‘tkazish, moliyalashtirish va monitoring tizimini yaratish;

- GAES qurilishida mahalliy ishlab chiqaruvchilar uchun **soliq imtiyozlari** va **bojxona yengilliklarini** joriy etish;

- Texnik-iqtisodiy asoslash (TEO) bosqichida ekologik ekspertizani majburiy tartibda o‘tkazish va “yashil sertifikatlash” tizimini yo‘lga qo‘yish;

- Suv resurslarini boshqarish tizimi bilan energetik loyihalar o‘rtasida yagona koordinatsion platforma tashkil etish.

8. **Xalqaro hamkorlik yo‘nalishlari** — GAES texnologiyalarida ilg‘or davlatlar (Shveysariya, Yaponiya, Norvegiya, Xitoy) tajribasini o‘rganish, hamkorlikda ilmiy-tadqiqot markazlari tashkil etish va o‘zbek sharoitiga moslashtirilgan mini-akumulyatsion modellarni yaratish maqsadga muvofiqdir.

Xulosa qilib aytganda, gidroakumulyatsion elektrostansiyalar, ayniqsa mini shaklidagi loyihalar, O‘zbekiston energetika tizimining yangi bosqichini boshlab beruvchi ilmiy-amaliy yo‘nalishdir. Ular orqali energiya ishlab chiqarish va iste‘mol o‘rtasidagi muvozanat ta‘minlanadi, uglerod chiqindilari kamayadi, resurslardan oqilona foydalanish imkoniyati yaratiladi. Shu sababli, bu yo‘nalish bo‘yicha milliy dasturlarni kengaytirish, mahalliy ilmiy salohiyatni jalb etish va xalqaro

hamkorlikni kuchaytirish — O‘zbekistonning barqaror energetik kelajagini ta’minlovchi eng muhim shartdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Azizov, B. M., & Xolmatov, N. N. *Gidroenergetika asoslari*. Toshkent: TATU nashriyoti, 2018.
2. Xamroqulov, A. A. “O‘zbekistonning qayta tiklanuvchi energetika salohiyati va investitsion imkoniyatlari.” *Energetika muammolari jurnali*, №3, 2022, 45–53-betlar.
3. Karimov, U. & Abdurahmonova, D. “Mini GES va GAES tizimlarining iqtisodiy samaradorligi.” *O‘zbekiston muhandislik jurnali*, №2, 2021, 27–34-betlar.
4. Uralov, B. Sh. *Gidrotexnika inshootlari va energiya tizimlari*. Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2020.
5. International Energy Agency (IEA). *Hydropower Special Market Report 2023: Analysis and Forecast to 2030*. Paris: OECD/IEA, 2023.
6. World Bank. *Pumped Storage Hydropower Development Framework for Central Asia*. Washington, DC: World Bank Publications, 2022.
7. European Bank for Reconstruction and Development (EBRD). *Green Economy Transition Strategy 2025*. London, 2021.
8. Zhang, L., & Xu, X. “Optimization and Economic Evaluation of Pumped Storage Hydropower in Hybrid Renewable Energy Systems.” *Renewable Energy*, Vol. 205, 2023, pp. 53–68.
9. Kurosawa, T., et al. “Small-Scale Pumped Hydro Storage in Mountainous Regions: Japan’s Experiences.” *Energy Conversion and Management*, Vol. 199, 2020, 111982.
10. Swiss Federal Office of Energy (SFOE). *Linth-Limmern Pumped Storage Plant: Technical Overview and Environmental Assessment*. Bern, 2021.
11. Chen, H., Cong, T. N., et al. “Progress in Electrical Energy Storage System: A Critical Review.” *Progress in Natural Science*, Vol. 19, No. 3, 2009, pp. 291–312.
12. Bekkulov, A. & Mirzayev, Z. “O‘zbekiston suv resurslaridan foydalanishda gidroenergetik yechimlarning ekologik ta’siri.” *Tabiiy fanlar va texnologiyalar jurnali*, №4, 2022, 61–70-betlar.
13. Global Hydropower Association (IHA). *Hydropower Sustainability Standard: 2022 Guidelines*. London, 2022.
14. Asian Development Bank (ADB). *Central Asia Energy Outlook 2030: Regional Energy Connectivity*. Manila: ADB, 2023.
15. Norinboyev, M. R. *O‘zbekistonning tog‘li hududlarida kichik GESlar uchun potentsial baholash metodikasi*. Andijon: AIQTU nashriyoti, 2022.
16. Xu, J., & Li, Z. “Digital Twin Integration in Pumped Hydropower Systems for Smart Energy Grids.” *Applied Energy*, Vol. 324, 2022, 119716.
17. United Nations Economic Commission for Europe (UNECE). *Sustainable Hydropower in Central Asia – Policy Recommendations*. Geneva, 2023.
18. Khusanov, R. I. “O‘zbekistonning tog‘li daryolari gidrologik o‘zgarishlari va mini GESlar uchun imkoniyatlar.” *O‘zbekiston tabiiy resurslari jurnali*, №1, 2023, 11–19-betlar.
19. International Hydropower Association (IHA). *Hydropower Status Report 2024: Key Trends and Insights*. London, 2024.
20. ISO 14001:2015. *Environmental Management Systems – Requirements with Guidance for Use*. International Organization for Standardization, Geneva, 2015.

**ЁШЛАРНИ СУВДАН ФОЙДАЛАНИШ САВОДХОНЛИГИНИ
ОШИРИШГА ОИД АЙРИМ ГИДРОЕКОЛОГИК ФИКР-
МУЛОХАЗАЛАР.**

*Хайитов Ёзил Қосимович
Бухоро Давлат Университети
Хайитова Жасмина Ёзил қизи
Тошкент давлат педагогика университети*

Хозирги кунда улуғ немат ҳисобланган сувга бўлган муносабатни шакллантириш долзарб муаммолардан бири ҳисобланади. Бунинг учун эса ёшларни сув ресурсларига тегишли бўлган гидрологик маълумомотлар билан яқиндан таништириш мақсадга мувофиқдир. Шу сабабли Бухоро вилоятининг сув ресурсларига оид айрим фикр-мулоҳазаларни келтириб ўтамыз.

Сув муаммоси ҳам ҳанузгача долзарб экологик муаммолигича қолмоқда. Чунки Бухоро вилояти ўзининг табиий сув манбаларига эга эмас.

Қўшни Туркменистон чегарасидан Амударёдан олинади. Аму- Бухоро ҳамда Аму-Қорақўл каналлари орқари келтирилган сув катта маблағ, машаққатли меҳнат эвазига Ҳамза – I, Ҳамза – II насос станциялари орқали 50-55 метр юқорига кўтариб берилади. Зарафшон дарёсидан деярли фойдаланилмайди. Бундан 3-8% Гиждувон, Шофиркон туманида фойдаланилади холос. Чунки Зарафшон дарёси Бухоро ҳудудига кириши билан дарёлик хусусиятини йўқотиб, Марказий Бухоро Зовури номини олади. Таҷрибалар шуни кўрсатдики, 1 га майдонни суғориш ва шўрини ювиш мақсадида ҳозирда вилоятда 10-11 минг м³ сув сарфланмоқда.

Ҳолбуки, бу кўрсаткич Тошкент, Андижон, Фарғона, Наманган вилоятларида 5-6 м³ ни ташкил этади. Бугунги кунда Самарқанд вилояти Каттакўрғон туманидаги Дамхўжадан водопровод қувурлари орқали келтирилган ичимлик суви муаммони маълум даражада енгиллаштиради. Бу эса тўлиқ ечим ҳисобланмайди. Барчамизга маълумки, давлатимиз томонидан жорий йил “Фаол тадбиркорлик, инновацион ғоялар ва технологияларни қўллаб

қувватлаш йили” деб эълон қилинди. Йиллик иш режаларимиз, дастурларимиз, экологик тадбирларимиз айнан шу йўналишга қаратилган.

Демографларнинг аниқлашича, ер юзасида дунё аҳолисини ўртача 56 фоизи, Ўзбекистонда 66 фоизи, Бухоро вилоятида 69 фоизи қишлоқ жойларида яшайди. Вилоятдаги қишлоқ аҳолисининг 30 фоизи ҳам водопровод суви билан таъминланмаган. Вилоят шаҳарларида бу кўрсаткич 90 фоиз бўлишига қарамасдан ўртача вилоят бўйича 52 фоиз аҳоли водопровод суви билан таъминланган, холос. Бироқ сувнинг қаттиқлик даражаси юқорилигича қолмоқда. Масалан,

1) курук қолдиқ меъёри бўйича 1000 мг/л., амалда 1060 мг/л.

2) сульфатлар меъёри 500 мг/л., амалда эса 535 мг/л.

3) умумий қаттиқлик меъёри 7 мг/экв., амалда 10 мг/экв.ни ташкил этмоқда.

Суғорма сув сифатида Амударёдан олинган 4,5 - 5 млрд. м³ сувдан ҳам фойдаланиш самарадорлигини яхши деб бўлмайди. Канал ва ариқларда сувдан фойдаланиш 60-61 фоизни ташкил этади. Вилоятнинг экологик - географик жойлашишини таҳлил этсак, нисбатан чуқурликда жойлашганлиги сабабли қўшни Самарқанд, Навоий, Қашқадарё вилоятларини зах сувлари вилоят ҳудудига оқиб келмоқда. Вилоят Экология ва табиатни муҳофаза қилиш бошқармаси маълумотларига кўра, йилига ўртача 2,0-2,5 млрд. зах сувлари ўзи билан 7-8 млн. тоннагача ҳар хил зарали тузларни олиб келмоқда. Натижада ерларни иккинчи маротаба шўрланишига олиб келмоқда, ҳамда вилоятдаги экологик мувозанат бузилиб, барқарорликка путур етиб чўлланиш жараёни кучаймоқда. Афсус билан айтиш мумкинки, тиббиёт ходимларининг таҳлили шуни кўрсатдики, сувнинг таркибида зарарли ва заҳарли моддалар борлиги сабабли 70-80 фоиз турли юқумли касалликларнинг манбаига айланиб бормоқда.

Вилоятда чиқиндилар муаммоси ҳам бугунги кунда ечимига муҳтож экологик муаммолардан бири саналади. СЭС маркази ходимларининг маълумотларига асосан, вилоятда бир кеча кундузда 480-500 тоннагача, Бухоро

шаҳрида эса 200-250 тонна чиқиндилар тўпланади. Вилоятдаги мавжуд чиқиндихоналарда 7-8 млн.тонна суюқ, қаттиқ чиқиндилар тўпланган. Чиқиндиларни қайта ишлаш корхоналарининг етишмаслиги, бу муаммони янада қийинлаштирмоқда. Бухоро вилоятининг Когон туманида ташкил этилган чиқиндиларни қайта ишлаш корхонаси бу ҳали муаммонинг тўлиқ ечими деб ҳисобланмайди. Чиқинди газларининг, айниқса, аэрозолларнинг вилоят ҳудуди атмосферасида кўпайиши ва муаллақ туриб қолиши аллергия касалликларини вужудга келтирмоқда. Суюқ чиқинди сувларнинг таркибида ҳам зарали моддалар, рух, кўрғошин, бошқа оғир металллар нафақат табиатга, балки чўлланиш жараёнига туртки бўлмоқда. Бу муаммолар вилоятдаги айрим муаммолар, холос.

Мазкур муаммоларни ечими сифатида қуйидаги таклиф ва тавсияларни амалга оширишни давр ўзи тақозо этади:

1. Атмосфера ҳавосини ифлосланишини олдини олиш мақсадида вилоят ҳудудидаги мавжуд корхоналарда захарли газларни маълум даражада ушлаб қолувчи экологик жиҳозлар ўрнатиш лозим ҳамда автотранспортларни экологик жиҳатидан нисбатан тоза бўлган ёқилғиларга ўтказиш

2. Шамол эрозияси ва ерларни экомелиоратив ҳолатини барқарорлигини таъминлашда “Яшил қалқон” дастурини изчиллик билан амалга ошириш

3. Суғорма сувлардан самарали фойдаланишда қабъий лимитга риоя этиш, сувни тежовчи замонавий усуллардан фойдаланиш

4. Оқава ва қайтарма сувларни биологик усулда тозалашни кенг йўлга қўйиш

5. Сув тозаловчи иншоотларни замонавий қурилмалар билан жиҳозлаш

6. Чиқиндиларни қайта ишловчи корхоналар сонини ошириш ва чиқиндисиз технологияларни жорий этиш

7. Табиатни асрашга боғлиқ ҳар қандай чора-тадбирларни илмий асосда ташкил этиш.

Хулоса ўрнида айтиш жоизки қайд этилган гидрологик фикр-мулохазалар денгиздан бир томчи хисобланиб, ёшларда сув неъматига бўлган муносабатни ижобий томонга ўзгаришига хизмат қилади деб умид қиламиз.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Zokirov, Sh.Z. — O‘zbekistonning suv resurslari va ulardan foydalanish muammolari — Toshkent: Fan, 2018, b. 45-67.
2. O‘zbekiston Respublikasi Qishloq xo‘jaligi vazirligi. "Buxoro viloyatida sug‘oriladigan yerlarning meliorativ holati bo‘yicha yillik hisobotlar". (Har yili nashr etiladi, tegishli yillarning hisobotlari).
3. O‘zbekiston Respublikasi Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo‘mitasi. "O‘zbekistonning milliy ekologik hisoboti". (Har yili nashr etiladi, tegishli yillarning hisobotlari).
4. Хайитов Ё., Буриев С., Шоёкубов Р. Изучение роли пистия телорезовидной в биологической очистке сточных вод ткацкой фабрики // Экологические проблемы растительного и животного мира Бухарского региона. Бухара, 1997. С. 32-38.
5. Рашидов Н.Р., Хайитов Ё.К., Буриев С.Б. Использование водных растений для очистки коллекторных и сточных вод // Доклады АН РУз, 1998, №7. С. 40-42.

****=*****

GLOBAL INFLATION AND SUPPLY CHAIN VULNERABILITIES: NAVIGATING ECONOMIC INSTABILITY IN AN ERA OF EXTERNAL SHOCKS

*Valiyeva Navruzakhon Dilmurod kizi
Assistant of the Department of
Languages and Humanities,
Andijan State Technical Institute*

Abstract. The global economy has recently witnessed a resurgence of high and persistent inflation, a phenomenon profoundly exacerbated by systemic vulnerabilities within international supply chains and the increasing frequency of

external shocks. This article analyzes the interconnected dynamics of elevated inflation and fragile supply networks, identifying how pandemics, geopolitical conflicts, and climate-related disruptions have acted as catalysts. It explores the dual nature of contemporary inflation, driven by both demand-side pressures and critical supply-side constraints. Drawing on recent economic data and policy responses, the paper proposes a series of integrated solutions, emphasizing the necessity of adaptive monetary and fiscal policies, strategic supply chain restructuring, and enhanced international cooperation to build greater economic resilience and foster long-term price stability in an unpredictable global environment.

Keywords: Global Inflation, Supply Chain Vulnerabilities, External Shocks, Economic Resilience, Monetary Policy, Fiscal Policy, Geopolitics, Pandemic Economics, Economic Stability.

Introduction. For decades, many major economies operated under an assumption of low and stable inflation, bolstered by globalized production and efficient supply chains. However, the period following the COVID-19 pandemic and subsequent geopolitical events has shattered this paradigm, ushering in an era of elevated global inflation and profound supply-side disruptions. This resurgence of inflationary pressures, coupled with the stark exposure of vulnerabilities in international supply networks, represents a significant challenge to global economic stability and living standards. This article aims to critically examine the interplay between persistent global inflation and the fragility of supply chains, arguing that their current state is a direct consequence of an increasingly shock-prone global environment. It will explore the contributing factors to these phenomena and propose integrated policy solutions for fostering greater economic resilience.

The Resurgence of Global Inflation. After years of subdued price growth, global inflation rates surged dramatically from late 2021 onwards. This phenomenon is complex, driven by a confluence of demand-side and supply-side factors:

Demand-Side Pressures:

- **Post-Pandemic Reopening:** The rapid rebound in consumer demand following lockdowns, often supported by unprecedented fiscal stimulus packages, outpaced the ability of economies to supply goods and services.

- **Easy Monetary Policy:** Years of ultra-low interest rates and quantitative easing by central banks created ample liquidity, contributing to increased demand and asset price inflation.

Supply Chain Vulnerabilities as an Inflationary Catalyst

The hyper-optimized, "just-in-time" global supply chains, built over decades to maximize efficiency and minimize costs, proved remarkably fragile in the face of widespread external shocks. These vulnerabilities became a primary driver of supply-side inflation.

Nature of Vulnerabilities:

- **Over-reliance on Single Points of Failure:** Excessive dependence on specific regions, countries, or even single factories for critical components (e.g., semiconductors from East Asia).

- **Minimal Inventory Buffers:** "Just-in-time" delivery models reduced warehousing costs but left no room for error when disruptions occurred.

- **Lack of Visibility and Transparency:** Companies often lacked full visibility into their extended supply networks, making it difficult to anticipate or react to disruptions.

- **Inadequate Diversification:** Limited alternative suppliers or production sites for key inputs.

Impact of External Shocks:

- **COVID-19 Pandemic:** Factory shutdowns, port congestion, shipping container shortages, and border restrictions caused unprecedented logistical chaos, leading to production delays and higher freight costs.

- **Geopolitical Conflicts:** The war in Ukraine disrupted vital energy and food supplies, rerouted shipping lanes, and led to sanctions that fragmented established trade relationships.

- **Climate-Related Disasters:** Increasingly frequent extreme weather events (e.g., floods, droughts, storms) damaged infrastructure, agricultural output, and manufacturing capabilities in vulnerable regions.

These shocks exposed a fundamental trade-off: while lean supply chains offer cost efficiencies, they inherently lack resilience, leading to inflationary pressures when disrupted (Baldwin & Freeman, 2022; WTO, 2022).

Pathways to Sustainable Solutions

Addressing global inflation and supply chain vulnerabilities requires a comprehensive and multi-pronged approach, integrating traditional economic tools with strategic long-term investments in resilience.

Macroeconomic Policy Response:

- **Calibrated Monetary Policy:** Central banks must continue to use interest rates and quantitative tightening to bring inflation under control, carefully balancing inflation targeting with the risk of triggering severe recessions. Clear communication is key.
- **Responsible Fiscal Policy:** Governments should complement monetary efforts by exercising fiscal prudence, avoiding excessive demand stimulus, and directing spending towards productive investments (e.g., infrastructure, green energy) that enhance long-term supply capacity.
- **Targeted Support:** Providing temporary, targeted fiscal support to vulnerable households and businesses hardest hit by inflation, without adding significantly to aggregate demand.

Challenges to Implementation

Implementing these solutions faces significant hurdles. Political will can be constrained by short-term electoral cycles. Businesses may resist investments in resilience that increase costs in the absence of immediate threats. Furthermore, the global nature of these problems necessitates a high degree of international coordination, which is often difficult to achieve amid geopolitical competition and differing national interests. Balancing the need for price stability with fostering

economic growth and maintaining fiscal sustainability presents a continuous policy tightrope.

Conclusion. The recent surge in global inflation, intricately linked to and amplified by vulnerabilities in international supply chains, underscores a critical lesson: the global economy is increasingly susceptible to external shocks. The era of predictable, low inflation, underpinned by unconstrained globalization, has given way to a more volatile and uncertain landscape. Addressing these twin challenges requires a proactive, multi-faceted approach. Central banks must remain vigilant in taming inflation, while governments and businesses must collaborate on building more diversified, transparent, and resilient supply chains. Embracing a long-term perspective focused on strategic investment, robust risk management, and renewed international cooperation is paramount. Failure to adapt to these new economic realities risks perpetuating instability, eroding purchasing power, and hindering the pursuit of sustainable and inclusive global prosperity.

References

1. Baldwin, R., & Freeman, R. B. (2022). *Risks and Global Supply Chains: The Pandemic-Induced Shift to Resilience*. VoxEU.org eBook. CEPR Press.
2. Bank for International Settlements (BIS). (2023). *Annual Economic Report: Managing the inflation challenge*.
3. International Monetary Fund (IMF). (2022). *World Economic Outlook: War Sets Back the Global Recovery*.
4. Mishkin, F. S. (2007). *The Economics of Money, Banking, and Financial Markets* (8th ed.). Addison Wesley. (For general inflation theory).
5. Reinhart, C. M., & Rogoff, K. S. (2009). *This Time Is Different: Eight Centuries of Financial Folly*. Princeton University Press. (For historical context on financial crises and policy responses).
6. World Trade Organization (WTO). (2022). *Global Trade Outlook and Statistics*.

GLOBAL ECONOMIC CHALLENGES IN THE 21ST CENTURY: AN ANALYSIS OF INTERCONNECTED PROBLEMS AND PATHWAYS TO SUSTAINABLE SOLUTIONS

Valiyeva Navruzakhon Dilmurod kizi
Assistant of the Department of
Languages and Humanities,
Andijan State Technical Institute

Abstract. The global economy faces a complex interplay of systemic challenges that threaten long-term stability, equity, and environmental sustainability. This article analyzes four prominent global economic problems: persistent and rising inequality (both within and between nations), the economic ramifications of climate change, the burden of sovereign debt, and vulnerabilities in global supply chains. It explores the interconnected nature of these issues, examining how they exacerbate one another and pose significant risks to global prosperity. Drawing on established economic theories and contemporary policy proposals, the paper outlines a range of potential solutions, emphasizing the necessity of coordinated international action, innovative policy frameworks, and a reorientation towards more inclusive and sustainable economic models. The article concludes that addressing these multifaceted challenges requires a comprehensive, multi-stakeholder approach transcending national boundaries and short-term political cycles.

Keywords: Global Economy, Economic Inequality, Climate Change Economics, Sovereign Debt, Supply Chain Vulnerabilities, Sustainable Development, International Cooperation, Economic Policy.

The 21st century has been characterized by both unprecedented economic growth and a deepening array of systemic challenges. The intricate web of global trade, finance, and information exchange, while fostering interconnectedness, has also exposed vulnerabilities and exacerbated pre-existing structural issues. From the lingering effects of the 2008 financial crisis to the economic shocks of the COVID-19 pandemic and recent geopolitical tensions, the global economy has demonstrated

a remarkable capacity for both resilience and fragility. This article identifies and critically examines four pressing global economic problems: widening income and wealth inequality, the escalating economic costs of climate change, the growing global sovereign debt burden, and the increasing fragility of international supply chains. For each problem, it delves into its nature, interconnectedness, and potential solutions, arguing that a coordinated, multi-pronged approach is essential for achieving long-term global economic stability and inclusive prosperity.

Key Global Economic Problems

Persistent and Rising Inequality. Economic inequality, measured by disparities in income and wealth, has emerged as a pervasive problem both within nations and between the Global North and South. Data from organizations like the World Bank and Oxfam consistently highlight the concentration of wealth in the hands of a small percentage of the global population, while a significant portion struggles with poverty and limited access to opportunities (Piketty, 2014).

Causes:

- **Technological Change:** Automation and digitalization disproportionately benefit high-skilled labor and capital owners, while displacing routine tasks.
- **Globalization:** While lifting many out of poverty, globalization has also led to job displacement in developed economies and a "race to the bottom" in labor standards in some sectors.
- **Weakened Labor Institutions:** Declining unionization and erosion of minimum wage power.
- **Regressive Tax Policies:** Tax systems that disproportionately benefit the wealthy and capital gains.
- **Financialization:** The increasing dominance of the financial sector and speculative activities over productive investment.

Consequences: Inequality stifles economic growth by reducing aggregate demand, fostering social unrest, undermining democratic institutions, and limiting human capital development. It also exacerbates climate vulnerability, as marginalized communities disproportionately bear the brunt of environmental degradation.

The Economic Ramifications of Climate Change. Climate change represents an existential threat with profound economic consequences, disrupting traditional economic models and posing significant risks to long-term growth and stability. The costs associated with extreme weather events, resource scarcity, agricultural disruption, and forced migration are escalating rapidly.

Causes:

- Anthropogenic Emissions: Industrial activities, deforestation, and unsustainable consumption patterns.
- Market Failures: The absence of effective carbon pricing mechanisms means that the social costs of pollution are not reflected in market prices.
- Short-Termism: Political and economic decisions often prioritize immediate gains over long-term environmental sustainability.

7. Consequences: Beyond direct economic losses from disasters, climate change leads to reduced agricultural productivity, damage to infrastructure, increased health burdens, mass displacement, and potentially systemic financial risks as carbon-intensive assets lose value ("stranded assets"). The transition to a green economy also presents challenges in terms of job displacement in traditional industries, though it also offers immense opportunities for innovation and new employment.

8. Pathways to Sustainable Solutions

9. Addressing these interconnected global economic problems requires a multifaceted, coordinated, and long-term approach, moving beyond reactive measures to proactive structural reforms.

10. Tackling Inequality

- 11. • Progressive Taxation: Implementing higher taxes on wealth, capital gains, and high incomes to fund public services and reduce fiscal deficits.
- 12. • Investment in Human Capital: Expanding access to quality education, vocational training, and healthcare for all, fostering upward mobility.
- 13. • Strengthening Social Safety Nets: Robust unemployment benefits, universal basic income (UBI) debates, and social protection programs.

14. • Labor Market Reforms: Strengthening workers' rights, promoting collective bargaining, ensuring living wages, and investing in reskilling programs for automation.
15. • Regulation of Financial Markets: Curbing excessive speculation, preventing tax evasion, and addressing monopolistic practices.
16. **Conclusion.** The global economy stands at a critical juncture, confronted by deeply rooted and interconnected challenges. Persistent inequality, the accelerating costs of climate change, the looming threat of debt crises, and the fragility of global supply chains demand urgent and concerted action. While each problem has specific remedies, their interconnectedness necessitates a holistic and integrated approach. Solutions must be rooted in principles of equity, sustainability, and resilience, driven by strong political will and unprecedented international cooperation. The shift towards more inclusive, circular, and digitally intelligent economic models offers a pathway to a future where prosperity is shared, natural resources are preserved, and the global economy serves the well-being of all its inhabitants. Failure to address these challenges collectively risks not only economic stagnation but also increasing social instability and environmental catastrophe on a global scale.

17. References

18. Acemoglu, D., & Robinson, J. A. (2012). *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. Crown Business.
19. IMF. (Various Years). *World Economic Outlook*. International Monetary Fund.
20. Nordhaus, W. D. (2019). *The Climate Casino: Risk, Uncertainty, and Economics for a Warming World*. Yale University Press.
21. Oxfam International. (Various Years). *Inequality Reports*.
22. Piketty, T. (2020). *Capital and Ideology*. Belknap Press. (Follow-up to 2014's *Capital in the Twenty-First Century*).
23. Rodrik, D. (2011). *The Globalization Paradox: Democracy and the Future of the World Economy*. W. W. Norton & Company.
24. Sachs, J. D. (2015). *The Age of Sustainable Development*. Columbia University Press.

25. Stiglitz, J. E. (2012). *The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future*. W. W. Norton & Company.
26. World Bank. (Various Years). *Global Economic Prospects*.

****=*****

QATAG'ON QILINGAN JADIDLARNING TIL ISLOHOTI BORASIDAGI G'OYALARI VA ULARNING ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDAKI AHAMIYATI

Abdulxayev Elyorbek Kaxramonjon o'g'li
Andijon davlat texnika instituti assistenti
E-mail: elyorbekabdulxayev@gmail.com.
ORCID ID 0009-0001-0495-5301

Annotatsiya: Mazkur maqolada qatag'on qilingan jadid ziyolilarning o'zbek tili rivojiga qo'shgan hissasi, ularning til islohoti haqidagi ilg'or g'oyalari hamda bu g'oyalarning zamonaviy tilshunoslik nazariyalari bilan uyg'unligi tahlil etiladi. Maqolada jadidlarning imlo, leksika, uslub va til me'yorlarini shakllantirishdagi faoliyati, shuningdek, ularning milliy ong va til o'rtasidagi bog'liqlikka oid qarashlari ilmiy manbalar asosida yoritilgan. Tadqiqot natijalari jadidlarning til siyosati sohasidagi islohotlari bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmaganini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: jadidchilik, til islohoti, qatag'on, milliy ong, til siyosati, lingvistik meros.

XX asr boshlarida O'rta Osiyoda yuzaga kelgan jadidchilik harakati o'zbek xalqining ma'naviy, madaniy va til taraqqiyotida muhim o'rin tutadi. Bu harakat vakillari millatni uyg'otish, xalqni savodli qilish, zamonaviy dunyoqarashni shakllantirish orqali milliy o'zlikni tiklashni maqsad qilgan edilar. Ularning faoliyatining markazida esa til masalasi — milliy o'zlikning asosiy ko'zgusi bo'lgan tilni isloh qilish, uni zamonaviy hayotga moslashtirish g'oyasi turardi. [1. B – 17].

Tilni isloh qilish g'oyasi jadidchilik mafkurasining markaziy nuqtalaridan biri bo'lib, ularning asosiy maqsadi turkiy xalqlarni yagona madaniy va ilmiy makon atrofida birlashtirish edi. Shu bois, jadidlar o'z asarlarida xalq tilini soddalashtirish,

arabcha va forsha unsurlarni kamaytirish, yangi o'quv alifbolarini joriy etish kabi takliflarni ilgari surdilar.

Ushbu maqolaning maqsadi — qatag'on qilingan jadidlarning til islohoti haqidagi qarashlarini o'rganish, ularning ilmiy asoslarini tahlil qilish va zamonaviy tilshunoslikdagi ahamiyatini aniqlashdan iboratdir

Til — bu faqat aloqa vositasi emas, balki xalqning tafakkuri, tarixiy xotirasi, madaniy merosining mujassamidir. Jadid ziyolilari bu haqiqatni chuqur anglab, tilni millatni uyg'otuvchi kuch sifatida ko'rdilar. Ularning tildagi yangilanish, imlo va uslubni soddalashtirish, zamonaviy fan terminlarini joriy etish yo'lidagi faoliyatlari bugungi tilshunoslik nazariyalari bilan uyg'unlikda baholanishi mumkin. [2. B – 65].

Jadidlar orasida Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Fitrat singari allomalar tilni xalqni uyg'otuvchi eng kuchli vosita sifatida ko'rganlar. Ular eski arabcha, forsha unsurlarga to'la murakkab uslub o'rniga xalq tili asosida soddalashtirilgan, tushunarli yozuv tizimini taklif etganlar. [3. B – 42].

Fitrat, Abdulla Avloniy, Munavvarqori, Cho'lpon, Elbek kabi ziyolilar bu borada muhim ilmiy-nazariy meros qoldirdilar. Ularning til siyosati haqidagi qarashlari hozirgi o'zbek tili rivojida ham o'z aksini topgan. Xususan, bugungi tilshunoslikda til me'yorlari, fonetika va leksik tizimdagi soddalashtirish, imlo islohoti kabi masalalarda jadidlarning qarashlari bilan ideologik uzviylik kuzatiladi.

Behbudiy "Til millatning ruhidir" deb ta'kidlab, ona tilini e'zozlashni milliy ozodlikning asosi sifatida talqin etgan. Fitrat esa "Tilimiz" maqolasida tildagi begona unsurlarni chiqarib tashlash, o'zbekcha so'zlarni me'yorlash, zamonaviy fan va madaniyatga mos terminlarni yaratish zarurligini yozgan. [4. B – 12].

Ularning bu faoliyati nafaqat madaniy, balki siyosiy xarakterga ega edi. Chunki tilni milliy birlik ramziga aylantirish mustamlakachilik siyosatiga qarshi mafkuraviy qurol edi. Jadidlar maktablarida yangi alifbo va grammatik tizim joriy etilishi esa bu islohotlarning amaliy ifodasi bo'ldi. Ularning bu faoliyati nafaqat madaniy, balki siyosiy xarakterga ega edi. Chunki tilni milliy birlik ramziga aylantirish mustamlakachilik siyosatiga qarshi mafkuraviy qurol edi. Jadidlar maktablarida yangi

alifbo va grammatik tizim joriy etilishi esa bu islohotlarning amaliy ifodasi bo'ldi. [5. B – 58].

1930-yillar repressiyalari natijasida ko'plab jadid ziyolilar qatl etildi yoki surgun qilindi. Bu nafaqat siyosiy, balki madaniy falokat ham edi. Jadidlar yaratgan til madaniyati, uslub, o'quv metodikalari yo'q qilindi yoki “millatchilik” sifatida qoralanib, sovetcha tilda standartlashtirish siyosati ustunlik qildi. [6. B – 73].

Sovet davrida rus tili hukmronligi kuchaydi, o'zbek tilidagi so'z yasash va ifoda imkoniyatlari cheklana bordi. Natijada jadidlar ilgari surgan “xalq tili asosida ilmiy va badiiy tildan foydalanish” tamoyili orqaga surildi. [7. B – 90].

Sovet davrida esa bu g'oyalar millatchilik sifatida baholanib, ularni ilgari surgan ko'plab ziyolilar qatag'on qilindi. Natijada, jadidlarning tilga oid ishlari uzoq vaqt davomida taqiqlangan, faqat mustaqillik yillaridan so'nggina ularning boy merosi qayta tiklana boshlandi.

Shunga qaramay, jadidlarning til haqidagi qarashlari yashirin shaklda davom etdi. Masalan, Avloniy va Fitrat asarlari tilning tabiiy rivojlanish qonuniyatlarini ifodalaganligi bois, mustaqillikdan so'ng ularning qarashlari qayta baholandi. Bugungi til siyosatidagi “davlat tili” konsepsiyasi ham, aslida, jadidlar orzu qilgan milliy til tamoyillarining tiklanishidir. [8. B – 36].

Zamonaviy lingvistika — xususan, sotsiolingvistika, lingvokulturologiya va diskurs tahlili — tilning ijtimoiy, madaniy, kognitiv jihatlariga e'tibor qaratadi. Jadidlarning til haqidagi qarashlari ham aynan shu yo'nalishlarga yaqin turadi. [9. B – 44].

Fitrat va Behbudiy tilni jamiyat taraqqiyoti bilan uzviy bog'liq ijtimoiy hodisa sifatida talqin etganlar. Ularning qarashlari bugungi “til va tafakkur”, “til va madaniyat” muammolarini o'rganishda muhim metodologik manbadir.

Shuningdek, jadidlarning terminologik faoliyati zamonaviy leksikografiya uchun ibrat bo'la oladi. Ular “madaniyat”, “ma'rifat”, “millat”, “tarbiya” kabi tushunchalarni milliy asosda ifodalashga uringanlar. Bugungi o'zbek tilida mavjud ko'plab terminlar aynan o'sha davrda paydo bo'lgan. [10. B – 44].

Tilshunoslik nazariyalari — masalan, Ferdinand de Sossyur yoki Noam Chomsky kabi mutafakkirlar nazariyalariga qiyoslab qaraganda, jadidlar ham tildagi sistemalilik va ijtimoiy motivatsiyani chuqur anglaganliklari ko‘rinadi. Ularning amaliy tajribalari postkolonial tilshunoslik nuqtayi nazaridan qayta tahlil etilishi dolzarbdir. [11. B – 112].

Xulosa qilib aytganda Qatag‘on qilingan jadidlarning til islohoti borasidagi faoliyati o‘zbek tilshunosligi tarixida alohida o‘rin tutadi. Ularning qarashlari va amaliy ishlari nafaqat o‘z davrida, balki bugungi tilshunoslik taraqqiyotida ham ilmiy va ma‘naviy ahamiyatga ega. Jadidlarning til haqidagi islohot g‘oyalari — bu milliy o‘zlikni tiklash, xalqni savodxonlikka yetaklash va madaniy uyg‘onish jarayonining muhim tarkibiy qismi edi.

Bugungi til siyosati, imlo islohotlari, terminologiya va lingvistik izlanishlarda jadidlarning g‘oyalari yangicha mazmunda davom etmoqda. Shunday ekan, ularning merosini nafaqat tarixiy, balki nazariy-lingvistik jihatdan ham chuqur o‘rganish — o‘zbek tilshunosligining barqaror rivoji uchun zarur shartdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Avloniy, A. Turkiy guliston yoxud axloq. — Toshkent: Ma‘naviyat, 1992. — B. 17.
2. Karimov, I. Tarixiy xotirasiz kelajak yo‘q. — Toshkent: O‘zbekiston, 1998. — B. 65.
3. Behbudiy, M. Tanlangan asarlar. — Toshkent: Fan, 1999. — B. 42.
4. Fitrat, A. Tilimiz. — “Hurriyat” gazetasi, 1918-yil, № 12.
5. Qodirov, M. Jadidchilik va milliy o‘zlik. — Samarqand: SamDU nashriyoti, 2004. — B. 58.
6. Rajabov, S. Repressiya va ma‘rifat fojiasi. — Toshkent: O‘zbekiston, 2001. — B. 73.
7. Habibullaev, A. O‘zbek tili siyosatining tarixiy bosqichlari. — Toshkent: Universitet, 2010. — B. 90.
8. Jo‘rayev, Sh. Davlat tili siyosati va jamiyat. — Toshkent: Ma‘naviyat, 2015. — B. 36.
9. Mirzaev, A. Til va jamiyat. — Toshkent: O‘zbekiston, 2019. — B. 44.
10. Turaqulov, N. O‘zbek terminologiyasi taraqqiyoti. — Toshkent: Fan, 2020. B. 81.
11. Said, E. Orientalism. — London: Penguin Books, 2003. — P. 112.

РОЛЬ ВНЕДРЕНИЯ АВТОМАТИЗИРОВАННЫХ СИСТЕМ УПРАВЛЕНИЯ ПРОИЗВОДСТВОМ В РЕШЕНИИ ПРОБЛЕМ И РАЗВИТИИ ТЕХНИЧЕСКОЙ ОТРАСЛИ

Ходжаев Шухрат Джамалович, магистр направления “Информационные системы”, Андижанский Государственный Технический Институт, город Андижан, Узбекистан

Аннотация. Развитие технического отрасли играет важную роль не только в повышении потенциала производственных предприятий, но и в общем экономическом развитии Республики Узбекистан. В данной статье анализируется текущие проблемы развития технической отрасли и обсуждается необходимость цифровизации предприятий путём внедрения автоматизированных систем управления производством. Также на примере программного обеспечения SAP были проанализированы общие сведения об автоматизированных системах управления, необходимость их использования на производственных предприятиях в современных условиях и позитивные изменения, которые можно от этого ожидать.

Ключевые слова: автоматизированные системы управления, оптимизация производственных процессов, анализ затрат, программные обеспечения, конкурентоспособность на внешних рынках.

Введение. Увеличение объемов производства на промышленных предприятиях Республики Узбекистан, снижение себестоимости продукции при обеспечении высокого уровня качества, а также увеличение экспорта на внешние рынки можно считать одним из основных факторов развития страны. Действующие в республике малые и крупные производственные предприятия, заводы, фабрики и другие виды промышленных предприятий являются «локомотивами» экономического развития. Оснащение этих предприятий новейшими инновационными системами производства и управления является одной из главных задач на государственном уровне. Подтверждением этому служит Постановление Президента Республики Узбекистан от 22 января 2025

года № ПП-20. В пункте 7, подпункте б) настоящего постановления Торгово-промышленной палате и ассоциации «Узэлтехсаноат» поручено «разработать и внедрить программу цифровизации производственных процессов предприятий отрасли (на основе MES, ERP, PLM и других программ) в целях снижения себестоимости продукции, повышения ее качества и конкурентоспособности на внутреннем и внешнем рынках. При этом 50 процентов этих затрат, но не более 10 тысяч долларов США, покрываются за счет Фонда содействия развитию торговли»[1].

О системах автоматизированного управления производством.

Прежде всего, кратко расскажем о системах MES (Manufacturing Execution System), ERP (Enterprise Resource Planning), PLM (Product Lifecycle Management), упомянутых в вышеуказанном постановлении.

MES – система управления процессами в производственных цехах в режиме реального времени. Основное внимание уделяется исполнению – какой производственный процесс выполняется, как он выполняется и соответствует ли он плану.

ERP – система управления общими ресурсами предприятия. Она включает в себя финансы, закупки, запасы, продажи и человеческие ресурсы. Планирует и контролирует деятельность, связанную с финансами, материалами и сотрудниками.

PLM – управление всем жизненным циклом продукта. Охватывает все процессы от проектирования, внесения изменений в конструкцию, документирования до готовности продукта. Основное внимание уделяется данным об продукте и этапам разработки.

Ведущий поставщик программного обеспечения для производственных предприятий – компания SAP (Германия), открывшая официальное представительство в Республике Узбекистан в 2013 году, – может служить примером системы типа ERP [2]. SAP внедрена на таких предприятиях Республики Узбекистан, как АО «UzAuto Motors» (автомобильный завод), ООО «Anglesey Food» (сеть супермаркетов «Корзинка»), ООО «SAG» (ковровое

производство). Программное обеспечение SAP предоставляет нам онлайн-приложение для планирования ресурсов, управления финансами, управления затратами, цепочкой поставок, управления персоналом, обслуживания клиентов и другие системные приложения в одной программе, а также имеет более компактную версию SAP Business One, предназначенную для малого и среднего бизнеса [3].

Методы научного исследования для внедрения программы цифровизации. При внедрении автоматизированной системы управления целесообразно изучение деятельности предприятия с использованием предварительно проанализированных и научно обоснованных методов исследования независимым консультантом. Следующие идеи о методах научного исследования, высказанные авторами работы «Научные исследования: методология, методика, творчество» В. Алемасовым, Ш. Мамадалиевым [4], также могут быть применены к изучению деятельности предприятия. По их мнению, в современных науках, в научно-теоретических исследованиях анализ и синтез объекта (предмета) стал традицией. Анализ - это анализ частей, сегментов и направлений. Разделение объекта (предмета) на определенные части, сегменты и направления помогает определить их связь с целым, системой (системой), целым. При анализе деятельности предприятия с использованием метода анализа в областях производственных цехов, складов, логистики, бухгалтерского учета, закупок и управления персоналом рекомендуется разделять полученные результаты на части и изучать их отдельно. После изучения полученных результатов и формулирования выводов принимается окончательное решение путем обобщения выводов и мнений методом синтез-анализа.

Анализ проблем, с которыми сталкиваются предприятия. Хотя Постановление Президента Республики Узбекистан «О дополнительных мерах по выведению развития электротехнической промышленности на новый уровень» предусматривает возможность покрытия до 50% затрат на внедрение автоматизированных систем управления на промышленных предприятиях,

существует ряд проблем, задерживающих переход большинства предприятий на такие системы, как ERP и MES. В ходе данного исследования мы оценили эти проблемы в 100-процентном масштабе и отразили их на следующей круговой диаграмме.

Если сделать вывод из вышеприведенной диаграммы, одним из основных факторов для предприятий являются, прежде всего, высокие затраты. Ниже приведен ряд примеров проблем, представленных на вышеприведенной диаграмме, и краткие комментарии к ним.

Высокие затраты на внедрение системы. Выше была предоставлена информация о затратах, которые предприятию следует понести для предварительного пересмотра своей ИТ-структуры, и о затратах, которые могут потребоваться. Согласно отчету Oracle, срок окупаемости таких систем с финансовой точки зрения составляет в среднем 5-10 лет [5].

Неполное принятие системы сотрудниками предприятия. Такие системы, как MES, ERP, должны быть сначала освоены и полностью приняты сотрудниками, непосредственно работающими на производстве. Выше было отмечено, что возложение дополнительной ответственности за управление системой без оптимизации существующих задач сотрудников приведет только к негативным последствиям.

Сложность изменения существующих процессов. Новая система подразумевает новые правила и регламенты для каждого процесса данного предприятия. Их полная адаптация к общей работе предприятия требует времени и коллективных усилий.

Заключение. На основании вышеприведенного анализа можно сделать вывод, что внедрение автоматизированных систем управления на всех малых, средних и крупных производственных предприятиях является одним из важных факторов повышения качества продукции, выпускаемой в Республике Узбекистан, и ее конкурентоспособности на мировых рынках. Это особенно актуально в связи с ожидаемым вступлением Узбекистана во Всемирную торговую организацию в 2026 году. Однако следует признать, что внедрение данных автоматизированных систем требует решимости и финансовых средств со стороны руководства предприятия. Однако внедрение данной системы крайне важно для любого производственного предприятия, стремящегося выйти на мировой рынок с качественной продукцией.

Список использованной литературы

1. Постановление Президента Республики Узбекистан «О дополнительных мерах по выводу развития электротехнической отрасли на новый уровень». <https://lex.uz/docs/7335800>
2. SAP opens its office in Uzbekistan. <https://www.uzdaily.uz/en/sap-opens-its-office-in-uzbekistan/>
3. Подробнее о системе SAP. <https://www.sap.com/central-asia-caucasus/index.html>
4. Алемасов В., Мамадалиев Ш. «Научное исследование: методология, методика, творчество». Ташкент, 2015.
5. How to calculate the ROI of ERP. <https://tinyurl.com/ROI-of-ERP-systems>

****=====****

**“ZAMONAVIY LINGVISTIK TADQIQOTLAR, XORIJIY
TAJRIBALAR VA ISTIQBOLLI IZLANISHLAR”
MAVZUSIDA RESPUBLIKA MIQYOSIDA ILMIY-AMALIY
ANJUMAN
MATERIALLAR TO‘PLAMI**

Kompyuterda sahifalovchi : Mirzaabdullayeva M.X

Andijon davlat texnika instituti-2025